

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı

TÜRKİYE’DE İSLAMCILIK FİKRİNİ DERGİLER ÜZERİNDEN OKUMAK
(1960-1980)

Betül YALÇIN

Doktora Tezi

Ankara, 2021

TÜRKİYE’DE İSLAMCILIK FİKRİNİ DERGİLER ÜZERİNDEN OKUMAK (1960-1980)

Betül YALÇIN

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2021

KABUL VE ONAY

Betül Yalçın tarafından hazırlanan “Türkiye’de İslamcılık Fikrini Dergiler Üzerinden Okumak (1960-1980)” başlıklı bu çalışma, 07.07.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa Yılmaz

Prof. Dr. Yasemin Doğaner

Prof. Dr. Bahri Ata

Prof. Dr. Mehmet Temel

Doç. Dr. Seyfi Yıldırım

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

[İmza]

Betül YALÇIN

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, grsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Yasemin DOĞANER danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Betül YALÇIN

TEŞEKKÜR

İslamcılık fikri üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlamasını umduğumuz bu çalışmanın değerli hocalarım ve ailemin desteği olmadan tamamlanması mümkün değildi. Kapılarını her çaldığımda desteklerini esirgemeyen değerli hocalarıma, tezin hazırlanması sürecinde yaşadığım stres ve yoğunluğu benimle paylaşan, değerli eşim ve aileme gösterdikleri anlayış ve sabır sebebiyle teşekkür ederim.

Çalışma boyunca destek ve alâkasını esirgemeyen, çalışmamı ilgi ve titizlikle takip eden kıymetli hocam, danışmanım Sayın Prof. Dr. Yasemin Doğaner'e, komitelerde yaptıkları katkılar ve ufuk açan tavsiyeleri için Sayın Doç. Dr. Seyfi Yıldırım ve Sayın Prof. Dr. Bahri Ata'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Bu tez konusunu çalışmam hususunda fikir veren ve değerli katkılarda bulunan hocam Sayın Prof. Dr. Mustafa Yılmaz'a ve tezimi okuyarak katkıda bulunan Sayın Prof. Dr. Mehmet Temel'e teşekkür ederim. Ayrıca, gösterdiği anlayışın ötesinde tezin hazırlanmasında da maddi manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli eşim Mustafa Onur Yalçın'a, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimim süresince, öğrenim hayatıma maddi destek sağlayan TÜBİTAK Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı'na, gösterdikleri ilgi ve yardım için İslamcı Dergiler Projesi Üsküdar arşivi çalışanlarına sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

YALÇIN, Betül. *Türkiye’de İslamcılık Fikrini Dergiler Üzerinden Okumak (1960-1980)*, Doktora Tezi, Ankara, 2021.

Bu çalışma, Türkiye’de, 1960-1980 yılları arasında ortaya çıkan İslamcı görüşleri dergiler üzerinden, belirli temalar çerçevesinde ele almayı hedeflemektedir. Bu kapsamda tezin ilk bölümünde, Türkiye’de İslamcılık düşüncesi ve din-devlet ilişkilerinin seyri ele alınmaktadır. Bu bölümde, Osmanlı’da İslamcılık düşüncesinin gelişimi; II. Abdülhamid dönemi politikaları ve II. Meşrutiyet dönemi entelektüel yaklaşımları kapsamında ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümün ikinci kısmında Cumhuriyet dönemi İslamcılık düşüncesinin seyri; din-devlet ilişkileri ve toplumsal alanda İslamcı oluşumlar kapsamında ele alınmıştır. Tezin ikinci bölümünde, belli bir metodoloji çerçevesinde seçilen ve 1960-1980 yılları arasında Türkiye’de yayınlanmış; *Büyük Doğu, Diriliş, Diyanet İlmi Dergi, Fedai, Hilal, İlahi Işık, İslam, Müslüman Sesi, Pınar, Tohum, Yeniden Milli Mücadele*, isimli dergilere yönelik içsel ve dışsal incelemelere yer verilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde, tez kapsamına alınan İslamcı dergiler; siyaset, batı algısı ve sol ideolojiler, iktisat, eğitim, kadın, bilim, sanat temaları çerçevesinde incelenmiştir. Bu inceleme, belirlenen temalar çerçevesinde oluşturulan kavramların, dergilerde yayınlanan makalelerin başlıklarından müteşekkil bir dosyada taranması ve ulaşılan makale örneklemelerinin, çalışmaya dayanak oluşturması esasına dayandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler

İslamcılık, İslamcı Dergi, Din, Devlet, İslamcı Oluşum, İslam, Siyaset

ABSTRACT

YALÇIN, Betül. *Reading The Idea of Islamism in Turkey Through Magazines (1960-1980)*,
Doctoral Thesis, Ankara, 2021.

This study aims to deal with the Islamist views that emerged between the years 1960-1980 in Turkey through journals, within the framework of certain themes. In this context, in the first part of the thesis, the thought of Islamism and the course of religion-state relations in Turkey are discussed. In this part, the development of Islamism thought in the Ottoman Empire; II. Abdulhamid period policies and II. Constitutional period has been discussed within the scope of intellectual approaches. In addition, in the second part of this section, the course of Islamic thought in the Republican period; religion-state relations and Islamic formations in the social field. In the second part of the thesis, selected within the framework of a certain methodology and published in Turkey between 1960-1980; Internal and external analyzes of the magazines named *Büyük Doğu*, *Diriliş*, *Diyanet İlmi Dergi*, *Fedai*, *Hilal*, *İlahi Işık*, *İslam*, *Müslüman Sesi*, *Pınar*, *Tohum*, *Yeniden Milli Mücadele* are included. In the third part of the thesis, the Islamist journals included in the thesis; politics, western perception and left ideologies, economics, education, women, science and art themes. This review is based on the principle that the concepts created within the framework of the determined themes are scanned in a file consisting of the titles of the articles published in the journals and that the sample samples reached form a basis for the study.

Keywords

Islamism, Islamist Magazine, Religion, State, Islamist Formation, Islam, Politics

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AKP: Adalet Kalkınma Partisi
AP: Adalet Partisi
C: Cilt
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP: Cumhuriyetçi Millet Partisi
DDKO: Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı
DP: Demokrat Parti
DYP: Doğruyol Partisi
FKF: Fikir Kulüpleri Federasyonu
FP: Fazilet Partisi
IMF: International Money Fone
İDP: İslamcı Dergiler Projesi
KMD: Komünizmle Mücadele Derneği
MDD: Milli Demokratik Devrim
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
MKP: Milli Kalkınma Partisi
MNP: Mili Nizam Partisi
MP: Millet Partisi
MSP: Milli Selamet Partisi
MSP: Milli Selamet Partisi
MTTB: Milli Türk Talebe Birliği Teşkilatı
RP: Refah Partisi
s: Sayfa
S: Sayı
SP: Saadet Partisi
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİP: Türkiye İşçi Partisi

TÖS: Türkiye Öğretmenler Sendikası

TPCF: Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası

Y: Yıl

Y.N.: Yazarın Notu

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	1
KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE METODOLOJİ.....	3
Dergilerin Seçilmesi ve Temaların Belirlenmesi.....	10
1.BÖLÜM: TANZİMATTAN CUMHURİYET'E DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ VE İSLAMCI OLUŞUMLAR.....	16
1.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE İSLAMCILIK FİKRİ	16
1.1.1. İslamcılık Fikrinde Cemaleddin Afganî Çizgisi.....	19
1.1.2. II. Abdülhamid ve İttihad-ı İslam.....	20
1.1.3. II. Meşrutiyet Düşünürleri ve İslamcılık.....	23
1.1.4. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset.....	29
1.2. CUMHURİYET DÖNEMİ DİN DEVLET İLİŞKİLERİ VE İSLAMCI OLUŞUMLAR.....	32
1.2.1. Atatürk ve Laiklik Anlayışı.....	33
1.2.2. Tek Parti Dönemi Din ve Devlet İlişkileri (1924-1945)	35
1.2.3. Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Din ve Devlet İlişkisi (1946-1950)	44
1.2.3.1. Yeni Siyasi Partiler ve Din.....	47

1.2.4. Demokrat Parti Döneminde Din ve Devlet İlişkisi(1950-1960)..50	
1.2.4.1. Demokrat Parti Dönemi İslamcı Cereyanlar.....53	
1.2.4.2. 27 Mayıs Askeri Darbesinde Din Faktörü.....56	
1.2.5. Türkiye’de Siyaset ve İslamcı Oluşumlar (1961-1980).....57	
1.2.5.1. Toplumsal Alanda İslamcı Hareketler (1960-1980).....58	
1.2.5.2. Siyasetin İslamcı Dili (1970-1980).....61	
1.2.5.2.1. Millî Görüş Hareketi.....63	
2.BÖLÜM: İSLAMCI DERGİLER.....69	
2.1. OSMANLI’DAN CUMHURİYET’E İSLAMCI YAYINLAR.....69	
2.2. ÇALIŞMADA TEMATİK İNCELEMESİ YAPILAN DERGİLER.....75	
2.2.1. Büyük Doğu.....75	
2.2.2. Diriliş 79	
2.2.3. Diyanet İlmi Dergi 81	
2.2.4. Fedai.....83	
2.2.5. Hareket.....85	
2.2.6. Hilal.....89	
2.2.7. İlahi Işık.....92	
2.2.8. İslam 93	
2.2.9. İslam’ın İlk Emri Oku 95	
2.2.10. Müslüman Sesi 96	
2.2.11. Pınar.....98	
2.2.12. Sebil.....100	
2.2.13. Sebilürreşad.....101	
2.2.14. Sönmez.....103	
2.2.15. Tohum.....105	
2.2.16. Yeniden Millî Mücadele.....106	
2.3. İslamcı Dergiler Üzerine Bir Değerlendirme (1960-1980) 109	
3.BÖLÜM: İSLAMCI DERGİLERDE ÖNE ÇIKAN TEMALAR 113	
3.1. İSLAMCI DERGİLERDE DİN VE SİYASET.....113	
3.1.1. İslam’da Toplum ve Siyaset.....114	
3.1.2. İslamcı Dergilerde “Laiklik” Meselesi.....132	

3.1.3. İlericilik Gericilik Davası.....	147
3.2. İSLAMCI DERGİLERDE BATI ALGISI VE İZM'LER.....	152
3.2.1. İslamcı Dergilerde Batı ve Batılılaşıma Algısı.....	153
3.2.2. İslamcı Dergilerde İzm'ler	165
3.2.2.1. Marksizm, Komünizm ve Sosyalizm.....	167
3.2.2.1.1. Türkiye'de Komünizm.....	183
3.2.2.2. Emperyalizm ve Kültür Emperyalizmi.....	187
3.3. İSLAMCI DERGİLERDE İKTİSADİ HUSUSLARA BAKIŞLAR.....	194
3.3.1. İslam ve İktisadi Düzen.....	194
3.3.2. İslam Dünyası ve Türkiye'de İktisadi Durum.....	204
3.3.3. Faiz, Sigorta ve İslami Bankacılık.....	207
3.4. İSLAMCI DERGİLERDE EĞİTİM VE GENÇLİK.....	213
3.4.1. İslam ve Eğitim.....	217
3.4.2. Gençlik ve Manevi Buhran.....	222
3.4.3. Türkiye'de Eğitim Sistemi.....	227
3.4.4. Eğitim ve Laiklik.....	235
3.5. İSLAMCI DERGİLERDE KADIN ALGISI.....	243
3.6. İSLAMCI DERGİLERDE BİLİM VE SANAT.....	263
3.6.1. İslam ve İlim İlişkisi.....	268
3.6.2. İslam Dünyası ve Bilimsel Gelişmelere Bakış.....	272
3.6.3. Sanat Meselesi.....	281
3.6.4. Dil Meselesi.....	293
SONUÇ	305
KAYNAKÇA.....	314
EKLER.....	340
EK-I. <i>Büyük Doğu</i> dergisine ait bir kapak örneği	340
EK-II. <i>Büyük Doğu</i> dergisine ait bir kapak örneği.....	341
EK-III. <i>Diriliş</i> dergisine ait bir kapak örneği.....	342
EK-IV. <i>Fedai</i> dergisine ait bir kapak örneği.....	343

EK-V. <i>İslam'ın İlk Emri Oku</i> dergisine ait bir kapak örneği.....	344
EK-VI. <i>İslam</i> dergisine ait bir kapak örneği.....	345
EK-VII. Müslüman Sesi dergisine ait bir kapak örneği.....	346
EK-VIII. <i>Diyanet İlmi Dergi</i> 'ye ait bir kapak örneği.....	347
EK-IX. <i>İlahi Işık</i> dergisine ait bir kapak örneği.....	348
EK-X. <i>Hareket</i> dergisine ait bir kapak örneği.....	349
EK-XI. <i>Yeniden Milli Mücadele</i> dergisine ait bir kapak örneği.....	356
EK-XII. <i>Pınar</i> dergisine ait bir kapak örneği.....	351
EK-XIII. <i>Hilal</i> dergisine ait bir kapak örneği.....	352
EK-XIV. <i>Tohum</i> dergisine ait bir kapak örneği.....	353
EK-XV. Sebilürreşad dergisine ait bir kapak örneği.....	354
EK-XVI. Sönmez dergisine ait bir kapak örneği.....	355
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYANI.....	356
ETİK KURUL / KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	358

GİRİŞ

Bu çalışmada, İslamcılık düşüncesini “günlük yaşantıyı, zihinsel faaliyetleri, ahlakı, davranış biçimlerini, dünyayı algı ve değerlendirmelere tabii tutarken, İslam’ın temel kural ve kaidelerini öncelemeyi hedefleyen sosyal ve siyasi bir hareket olarak tanımlamak ve bu tanımlı kullanmak uygun görülmüştür. Bu çalışmanın amacı, 1960-1980 yılları arasında, Türkiye’de yayımlanmış İslamcı nitelikteki dergilerin; karakterleri, fikir okumaları ve ortaya koydukları görüşler çerçevesinde, Türkiye’de İslamcılığı anlamak, tanımlamak ve dönemsel niteliği hususunda belli çıkarımlar yapmaktır.

Bu çalışmanın içeriği tümden gelim metodu ile hazırlanmış, kavramsal çerçevede İslamcılık kavramının tanımlanması problemi ele alınarak çalışmada kullanılan İslamcılık kavramı konusunda bir çerçeve çizilmiştir. Ayrıca, çalışmaya kaynak teşkil edecek materyaller ve dergiler seçilirken nasıl bir metot izlendiği anlatılmıştır.

İslamcılık fikrinin ortaya çıktığı tarihten itibaren nasıl bir gelişim gösterdiği kronolojik olarak ele alınmış, bu minvalde çalışmanın birinci bölümünün ilk yarısında, Osmanlı Devleti’nde İslamcılık fikrinin ortaya çıkışı, II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemselleştirmeleri ile ele alınmıştır. Bu bölümde, Osmanlı Devleti döneminde ortaya çıkan İslamcılık fikrinin hangi kaynaklardan beslendiği düşüncesi üzerinde durulmuş, ayrıca bu dönemin İslamcı düşünürlerinin ortaya koydukları görüşler ve görüş ayrılıkları aktarılmaya çalışılmıştır. Bölümün ikinci yarısında, Cumhuriyet dönemi din devlet ilişkileri gerek devletin din politikası gerekse siyaset-din bağlamı bakımından ele alınmıştır. Aynı zamanda, toplumsal tabanlı İslamcı hareketler çerçevesinde, toplum ve din ilişkisi tarikat ve cemaat yapılanmaları açısından irdelenmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nin temel kuruluş ilkeleri ve bilhassa laiklik anlayışının din olgusu ile münasebeti üzerinde durulmuş, Cumhuriyet dönemi inkılapları bu ilişkiler üzerinden ele alınmıştır. Cumhuriyet dönemi din- devlet ilişkileri ve toplumda İslamcı oluşumlar; tek parti iktidarı, çok partili hayata geçiş dönemi, Demokrat Parti iktidarı ve Türkiye’de siyasal İslam’ın şekillendiği 1970-1980 yılları şeklinde bölümlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte İslamcı yayıncılığın gelişimi ve öne çıkan İslamcı dergi ve gazeteler ele alınmıştır. Daha sonra bu çalışmada ele alınan ve incelenen dergiler; dergi başyazarları ve imtiyaz sahipleri, derginin hangi yıllarda kaç sayı çıktığı, abonelik usulü ile çalışıp çalışmadığı,

ulaşılabildiği kadarıyla tiraj bilgileri, dergi hakkında -şayet mevcutsa- çıkan kapatma kararları ve kesinti dönemleri, derginin Türkiye’de hangi dernek, vakıf, kurum, cemaat ya da tarikat ile yakın olduğu, dergide öne çıkan konular ve yazılar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bölümde adı geçen yazarların büyük bir kısmının biyografilerine dipnotlarda yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde ele alınan dergilerin nasıl bir İslamcılık çizgisine sahip olduğu ve dergilerin spesifik olarak öne çıkan özellikleri üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra, çalışmadan belirlenen temaların hangi dergide ne sıklıkla ele alındığı bilgisine de bu bölümde yer verilmiştir. Bu bölümün sonunda 1960-1980 yılları arasında neşredilen dergilerle ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu bölümde belli bir metodoloji çerçevesinde seçilen dergiler ve temalar üzerinden bir çerçeve ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümde; din ve siyaset, batı algısı ve izm’ler, iktisadi hususlar, eğitim ve gençlik, kadın algısı, bilim ve sanat başlıklarından müteşekkil temaların, dergide hangi açılardan ele alındığı üzerinde durulmuştur. Bu temalara ait makale örneklemeleri seçilirken, kavramlarla ilgili kelime tabloları oluşturulmuş ve bu tablolarda bulunan kelimeler, dergilerin 1960-1980 yılları arasında yayınlanmış sayılarında yer alan makale başlıkları dosyasında taranmıştır. Söz konusu makalelerin ana fikrini en iyi özetleyen bölümleri yahut en dikkat çekici kısımları ile ilgili birebir alıntılar yapılmış, uzun ve karmaşık bir anlatıya sahip makaleler özetlenerek aktarılmaya gayret edilmiştir. Temaların incelediği bölümde, kavramların hangi bağlamlarda ele alındıkları ile ilgili bir gruplandırma yapılmış ve bu genel olarak iç başlıklara yansıtılmıştır. Buraya yönelik incelemeler yapılırken, dergilerin; dini, tarihi ve siyasi yaklaşımları ile ortaya koydukları öznel tavır dikkate alınmıştır. Dergilerin birbirlerinden farklılaştığı noktaların, kavramlara dair bakış açılarını ne şekilde etkilediği üzerinde durulmuştur. Tematik bölümün sınıflandırılması, dergide yer alan makalelerin içeriklerine göre tayin edilmiştir. Tez çalışmasında yer alan her bölüm ve başlığın son kısmında aktarılan alıntılara ve dergilere dair o konu özelinde değerlendirme paragrafları eklenmiştir. Çalışmaya yönelik en genel özet ve değerlendirmeye ise sonuç kısmında yer verilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE METODOLOJİ

Bu araştırma, Türkiye’de 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş İslamcı dergilerin gözünden, toplumsal ve siyasi düzene yönelik fikir okumaları yapmayı ve dönemin İslamcı bakış açılarını değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu araştırmanın konusu; anılan dergiler üzerinden, ele alınan temalar çerçevesinde, 1960-1980 yılları arasında Türkiye’nin, toplumun İslamcı bakış açılarından nasıl ele alındığı ve değerlendirildiğidir.

II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan ve o dönemden günümüze değin; siyasetin, toplum araştırmalarının ve tarih çalışmalarının önemli bir parçası olan İslamcılık konusu ilgi çeken bir alan olmuştur. İslamcılık konusunda katı ve kesin yargılara varmayan araştırmaların ve tartışmaların yaşanıyor olması konunun ilgi çekici olmasında bir neden olmuştur. Bunun sebebi İslamcılık kavramının hem tarihsel hem de yaşayan bir kavram olması ile ilgilidir. İslamcılık kavramı tarihseldir çünkü bu kavramın bu ifade ile ortaya çıkması belli bir dönemi işaret etmektedir; yaşayan bir kavramdır çünkü İslam ve İslam’ın her konuda bir nizam kılavuzu olduğuna dair inançlar günümüzde de canlılığını korumaktadır. Bu gerçekliğin varlığı İslamcılık kavramının tanımlanması hususunda da bazı tartışmalara yol açmıştır. Nitekim İslamcılığın bazı tanımlamalarında “tarihsel bir İslamcılık” çerçevesine bağlı kalındığını, diğer bir kısmında ise kavramın daha geniş bir kapsamla açıklandığını söyleyebiliriz. Tarihsel tanımlarda daha çok Türkiye’de İslamcılığın kökenlerinin ve seyrinin temel alındığı, daha kapsamlı tanımlarda ise İslamcılığın farklı İslam coğrafyalarındaki tezahürü ve tarihin her döneminde ortaya çıkmış İslamcılık akımlarını da kapsayacak bir ifadenin ortaya koyulduğu görülmektedir. Bütün bu tanımlamaların yanı sıra İslamcılık fikri zaman içerisinde; Çağdaşçı İslamcılık, Siyasal İslamcılık, Milliyetçi İslamcılık, Radikal İslamcılık, Selefi İslamcılığı, İrancı İslamcılık ve benzeri gibi farklı sıfatlarla da ifade edilmiştir. Bu durum İslamcılık konusunda yapılacak araştırma ve çalışmalarda, sınırları ve kapsamı belirlenmiş bir kavramsal çerçeve çizme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu sınırları belirlemeden önce İslamcılık kavramının özüne ilişkin bazı yaklaşımlara yer vermekte fayda görülmektedir.

İslamcılık tanımının asıl olarak ne olduğu ile ilgili yorum farklılıklarına yer vermeden önce konuya ilişkin temel birtakım soruların sorulması yerinde olacaktır. İslam, kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim olan ve bu dine tabi insanların Müslüman olduğu bir din iken ve Müslüman olan her fert bir İslamcı olarak adlandırılmıyorken, İslamcı tam olarak kime

denmektedir? Yalnızca İslam'ın emir ve yasaklarına uymanın gerekliliğine inanmak İslamcılık olarak nitelendirilemiyorsa, İslamcılık tam olarak neyi ifade etmektedir? Bu soruların sorulması doğru yanıtların bulunması bakımından anlamlıdır. Nitekim 19. Yüzyılda, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu bir takım yoksunluk ve zorluklardan kurtulmayı amaçlayan çeşitli fikir akımlarından biri olan İslamcılık fikri ortaya çıktığında, Osmanlı Devleti'nin hali hazırda İslam devleti olma özelliklerinin birçoğunu taşıdığı söylenebilir.¹ Buradan hareketle İslamcılık siyaseti ve fikri yalnızca İslam devleti olmaktan yahut çoğunluğu Müslüman bulunan bir devlet olmaktan ibaret olmadığı gibi, İslamcı olmak da sadece Müslüman olmaktan ibaret değildir. İslamcılıkla ilgili kavramsal bir sınırlama getirmeden önce bu ayrımı çizmenin önemli olduğu görülmektedir.

İslamcılık tabirinin menşei ile ilgili Berkes;

“II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarının; İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük sözcükleriyle adlandırılmaları büyük olasılıkla Rusya'dan gelen Türkçülük düşüncesinin etkisi altında başlamış, Rusya'da Rus aydınları arasında kullanılan “batıcılar”, “İslavcılar”, “Rusçular” terimlerinin etkisi altında o gelenekten gelen Rusyalı Türkçüler karşılıklarına Batıcı, İslamcı adlarını takınca onlar da alaycı bir tavırla, karşılık olarak “Türkçüler” adını takmışlardı.”²

İfadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan fikir akımlarının isimlendirilmesi dolayısıyla İslamcı ve İslamcılık tabirlerinin kullanılması bu ideolojilerin, Osmanlı'da ortaya çıkışından kısa bir süre sonra gerçekleşmiş, başlangıçta pejoratif bir üslup gibi görünen adlandırmalar bir süre sonra kabul görerek bugünkü literatüre girmiştir.

¹ Bernard Lewis Osmanlı'nın İslam devleti olmasını şöyle açıklamıştır: “Kuruluşundan çöküşüne kadar, Osmanlı İmparatorluğu kendisini, İslam'ın gücünün ve inancının ilerlemesine ya da müdafaasına adanmış bir devletti. Altı asırdır Osmanlılar, öncelikle İslami idareyi Avrupa'nın büyük bir bölümüne hâkim kılmak, ikinci olarak da Batı'nın amansız karşı saldırısını durdurmak ya da geciktirmek için müdafa halinde, Hristiyan Batı dünyasıyla hemen hemen sürekli savaş halindeydiler. Kaynağını Türk İslam'ın köklerinden alan bu asırlarca süren uzun mücadelenin bütün Türk toplumu ve kurumları üzerinde etki bırakması kaçınılmazdı. Osmanlı için imparatorluğun toprakları “İslam toprakları” ordusu “İslam'ın askerleri”, dini başkanı “Şeyhül İslam” olarak geçer. Osmanlı halkı ise kendini ilk ve en başta Müslüman olarak düşünmekteydi.” Geniş bilgi için bkz.: Bernard Lewis, “*Islamic Revival in Turkey*”, **International Affairs**, Volume 28, Issue 1, January 1952, s.47.

² Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 15. Baskı, İstanbul, 2010, s.411.

İslamcılık ile ilgili yukarıda bahsettiğimiz farklı tamlamalardan biri olan “Çağdaşçı İslamcılık” tanımına yer veren ve İslamcılığın asıl olarak II. Meşrutiyet döneminde güçlendiğini ifade eden Akşin’e göre İslamcılık;

“Batı emperyalizminin dünya çapındaki yayılışı karşısında ülkelerinin sömürgeleştirilmesine karşı tepki gösteren Müslümanların duygu ve düşüncelerini dile getiren, buna İslamiyet’te çare arayan akım”

Olarak tanımlanabilmektedir. Akşin’e göre İslamcıların bir bölümü İslamcılığın çağdaşlık bayrağına sarılmışlardı ve Çağdaşçı İslamcılığın ilk ismi; Namık Kemal³, ikinci ismi; Cemaleddin Efgani olmuştu. Ayrıca Mısır’da Muhammed Abduh⁴, Kazan’da Musa

³ **Mehmet Namık Kemal:** 21 Aralık 1940’ta Tekirdağ’da doğmuştur. Yazar 1958’de İstanbul’a yerleşmiş, il şiirlerini bu dönemde yazmaya başlamıştır. 1861 yılında Lefkoşalı Galip Bey’in başkanlığında kurulan ‘Encümen-i Şura’da yer almıştır. Katip olarak, 1862’de ‘Tercüme Odası’na giren yazar burada bazı Batıcılarla ve çeşitli yazarlarla tanışma fırsatı bulmuştur. Namık Kemal hayatının çeşitli dönemlerinde dergi ve gazetecilik faaliyetlerinde bulunmuştur. 1873’te oynanan ‘Vatan yahut Silistre’nin sakıncalı bulunması üzerine Magosa’ya sürülmüş bu süre zarfında beş piyes ve bir roman yazmıştır. 1876’da yeniden İstanbul’a dönen yazar toplumsal destek görmeye başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid bu ilgiyi fark ederek yazarı önce ‘Şura-yı Devlet’ üyeliğine atamış ve daha sonra ‘Kanun-ı Esasi’ komisyonuna atamıştır. 1877’de Meclis-i Mebusan kapatılmış ve yazar Midilli adasına sürülmüştür. 1879 senesinde Midilli Mutasarrıflığına atanan yazar, 1884’te Rodos Mutasarrıflığına, 1887’de ise Sakız adasına mutasarrıf olarak atanmıştır. 1988’de ise burada hayatını kaybetmiştir. Geniş bilgi için bkz.: <https://www.biyografi.info/kisi/namik-kemal>, Erişim tarihi: 12.06.2021.

⁴ **Muhammed Abduh:** 1849’da Mısır’ın Buhayre ilçesinde doğmuştur. 1878’de Ezher’de hocalık yapmaya başlayan düşünür, Kahire’de tarih, Arap Dili ve Edebiyatı dersleri vermiştir. Tevfik Paşa’nın yönetime gelmesinden bir süre sonra Kahire’ye dönmüş ve yeni çıkan el-Veka’i’ül Mısriyye’de yazmaya başlamıştır. Ayrıca kendisine; eğitim faaliyetleri, siyasi ve hukuki faaliyetleri denetleme yetkisine haiz görevler verilmiştir. Hidiv İsmail Paşa ve İngiliz sömürgesine karşı başlatılan direniş hareketlerini desteklediği gerekçesiyle Beyrut’a sürülmüştür. 1883 yılında Efgani’nin daveti üzerine Paris’e gitmiş, burada Efgani ile birlikte yayıncılık faaliyetlerini sürdürmüştür. II. Abbas Hilmi’nin Hidiv olmasının ardından yönetimle sıcak ilişkiler geliştirmiş, eğitim ve yargı kurumlarının reformu için bürokratları ikna etmiştir. 1895 senesinde Ezher İdare Meclisi’ne üye tayin edilmiş, 1899 senesinde ise Mısır müftülüğüne getirilmiştir. 1905 senesinde vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-abduh>. Erişim tarihi: 13.06.2021.

Carullah⁵, Hindistan’da Seyyit Ahmet Han⁶, Muhammed İkbal⁷ gibi isimler de “Çağdaşçı İslamcılar”dan sayılabilir. ⁸ Akşin’in tanımında var olan “batı emperyalizmine karşı” ifadesi esasen İslamcılık akımının “sömürgeleştirme” karşısında olduğunu ifade etmekte, bu çerçevede, İslamcılığın bu tanımını tarihsel bir değerlendirme kategorisine sokmaktadır.

İslamcılığın antiemperyalist karakterine dikkat çekerek Akşin’in tanımı ile benzerlik gösteren ancak daha kapsayıcı bir tanımlamaya işaret eden Kara ise;

“İslamcılık XIX.-XX. Yüzyılda İslam’ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) “yeniden” hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden...kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri

⁵ **Musa Carullah Bigi:** Tatar kökenli düşünür, Rusya’nın Novoçerkassk ilinde doğmuştur. 1917 senesinde, V. Umumi Rusya Müslümanları Kongresi’nde hem Rusya’da ikamet eden Müslümanların dini ve milli hürriyetlerinin sağlanması öneren hem de kadın-erkek eşitliğini savunan bir bildiri sunmuştur. 1919 yılından 1930’lu yıllara kadar dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Müslüman halkaların savunuculuğu yapmış ve bu sebeple; tutuklanma, sürgün ve ikamet yerleri değiştirmek gibi durumlar hayatının bir parçası olmuştur. 1932 yılında Türk Tarih Kongresine katılmış ardından Irak ve İran’da Şia mezhebi üzerine araştırmalarda bulunmuştur. Daha sonra Japonya’ya giden Carullah 1938 sonuna kadar burada kalmış II. Dünya Savaşı’nın başlamasının ardından Hindistan’a geçmiştir. Hastalığı nedeniyle 1947’de Kahire’ye daha sonra ise İstanbul’a geçerek tedavi görmüş ancak tekrar Kahire’ye geçerek 1949’da burada vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.tr/musa-carullah>. Erişim tarihi: 13.06.2021.

⁶ **Seyyid Ahmed Han:** 1817 yılında Delhi’de dünyaya gelmiştir. 1841’de stajyer hakim olmuş ve 1846’da, Delhi’de dokuz yıllık görevine başlamıştır. Bu süre zarfında resmi görevinin yanı sıra risale ve kitaplar kaleme almıştır. 1855’de yüksek hakimlik unvanı ile Bicorn’a gönderilmiştir. Ahmed Han burada ve daha sonra İngilizlere bağlı kalmıştır. Tehzibü’l Ahlak adında çıkardığı aylık gazetede, Müslümanları Batı ve İngiliz kültürüne yaklaştırmaya çalışmıştır. 1875’te Mohammadan Anglo-Oriental College’ı kurmuş ve okulun bulunduğu Aligarh’a yerleşmiştir. Bu kolej Ahmed Han’ın ölümünden sonra 1920 senesinde üniversite haline getirilmiş, Hindistan’da bulunan Müslüman aydınların birçoğu bu kolejde tahsil görmüştür. Ahmad Han, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğine inanmıştır. İslam ile akılın uzlaştığını savunmuş, Avrupa akılcılığı ve tabiat felsefesinin etkisinde kalmıştır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-han-seyyid>. Erişim tarihi: 13.06.2021.

⁷ **Muhammed İkbal:** Keşmir sınırı yakınlığında bulunan Siyalkut şehrinde 1877 yılında dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini doğduğu şehirde görmüş, 1895’te Lahor’da felsefe ve hukuk dersleri almaya başlamıştır. İkbal’in karakterinde iki kişinin etkisi olmuştur. Bunlar ilminden yararlandığı Mevla Mir Hasan ve İkbal’de bir cevher olduğunu düşünen hocası Thomas Arnold’dur. Müslümanların içinde bulunduğu durum düşünürü endişelendirmiş o da İslam ülkelerinde bir Rönesans olması gerektiği fikrine yaklaşmıştır. 1930’da Hindistan Müslüman Birliği’nin toplantısında yaptığı konuşma Pakistan devletinin kuruluşu yönünde önemli bir adım olmuştur. Mussolini ile Kuzey Afrika Müslümanları ile ilgili konuşmuş, 1933’te, Süleyman Nedvi ile birlikte Kabil’e gitmiş ve Afganistan’da idari sistemin yeniden yapılandırılması ile ilgili girişimlerde bulunmuştur. Hindistan Müslümanlarının korunması ve güvenliği ile ilgili Muhammed Ali Cinnah’a bir mektup yazmıştır. İkbal 1938’de vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ikbal-muhammed>. Erişim tarihi: 13.06. 2021.

⁸ Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye**, Cem Tarih Yay., 2013, s. 45.

ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününi ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir”⁹

Şeklinde bir İslamcılık tanımı yapmıştır. İslamcılığın bu iki tanımındaki ortak nokta; bu akımın antiemperyalist karakter taşıdığına yöneliktir. Kara’nın tanımında buna ek olarak Müslümanların birleştirilmesi ve medenileştirilmesi ülküsünün varlığına işaret edilmektedir. İslamcılığın bu yönleri doğal olarak ortaya çıkan aktif ve etkin bir tarafı ortaya koymaktadır.

İslamcılığın bu aktif yönlerine dikkat çeken ve tarihsel süreç içinde İslamcılık akımını diğer fikir akımlarından daha kuvvetli ve tesirli bulan Tunaya’ya göre İslamcılık;

“...İdeolojiktir çünkü müesseseler kuracak bir fikir ve inanç sistemi olduğunu iddia, gerçekleşmek için de sosyal bir hareketi davet etmektedir. Siyasaldır çünkü topluluğa yani Osmanlı Devletini blok halinde muhafaza ve bütünlüğünü sürdürmek için de onu belli bir amaca yöneltmek istemektedir. İslamcılık akımının asıl özellikleri öteki akımlara göre daha fazla çeşitliliğe sahip oluşunda ve siyasal kurumlar üzerinde daha fazla durmuş olmasındadır.”¹⁰

Buraya kadar verilen İslamcılık tanımlarından hareketle, bu kavramın tarihsel bağlamından kopuk açıklanamayacağı, ancak tanıma bazı kısıtlamaların getirilmesinin de bugünün ve yarının İslamcılık kavramını açıklamakta eksiklikler doğuracağı görülebilmektedir. Nitekim Türkiye’de Cumhuriyet tarihinin baz alınarak yapıldığı İslamcılık çalışmalarında da İslamcılığın antiemperyalist ve reformist olması gibi karakteristik özelliklerinden sıyrılarak daha geniş tanımlamaların kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni zaman içinde İslamcılık tanımlamasının Türkiye’de; sağcılık, dindarlık, muhafazakarlık vb. gibi kavramlar yerine de kullanılan daha kapsayıcı bir anlam içermeye başlamasıdır. Dolayısıyla araştırma alanının “1960 ile 1980 yılları arasında Türkiye” olması daha geniş ve kapsayıcı bir tanım kullanmayı gerektirmektedir. Zira eklektik bir yapıya sahip olan İslamcılık kavramı, zamanın ruhu, konjonktürel şartlar, siyasi ahval ve sosyolojik dönüşümlere göre değişme gösterebilmiş, dolayısıyla zaman içinde birbirinden farklı şekillerde ifade edilebilmiştir. Bir diğer açıdan da “vatanın

⁹ İsmail Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler**, C.I., Dergâh Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2017, s. 18.

¹⁰ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2.Baskı, İstanbul, 2007, s.1.

emperyalist güçlerden kurtarılması” ülküsü zaman içinde yerini farklı amaçlara bırakabilmiştir. Bu sebeple İslamcılığın günümüze yakın dönemlerde yapılmış tanımlamalarının da ele alınması gerekmektedir.

Türkiye’de İslamcılık akımını üç döneme (1856-1924, 1950-2000, 2000-...) ayırarak ele alan Bulaç’a göre;

“İslamcılık; kültürel, politik ve sosyal önderler zümresinin İslamiyet’in manevi, ahlaki, kültürel ve sosyal değerlerine uygun bir dünyanın kurulmasını sağlamaya çalışmaları ve bu uğurda çeşitli alanlarda ve düzeylerde cehd göstermeleridir”¹¹

Bulaç’ın bu tanımında kastedilen kanaat önderleri ile tanımına yeni bir sınırlama getirildiği görülmektedir. Buradan hareketle İslamcı karaktere sahip kimselerin toplumda etki alanı olan ve kitleleri yönlendirme yetisi bulunan fertler olduğu anlamı çıkarılabilir. Bu tanım da önceki tanımlarda olduğu şekilde İslamcılığın aktif karakterine dikkat çekmektedir. İslamcılığın aktif ve ideolojik yönlerine dikkat çeken başka bir tanımın sahibi Türköne ise İslamcılığı şöyle ifade etmiştir:

“İslamcılık, İslam’ın bir hayat nizamı olarak algılandığı, siyasal ve sosyal amaçları olan, iktidarı hedefleyen, bu amaçları gerçekleştirmek ve İslam’ı bütün yönleriyle hayata hâkim kılmak için mücadele eden bir ideoloji olarak tanımlanabilir”¹²

Türköne İslamcılığı ideolojik bir tanımlama ile ortaya koyarken, bu hareketin iktidarı hedefleyen yönüne dikkat çekmiştir. İktidarı hedeflemek, doğrudan yahut dolaylı olarak aktif siyasete katılmayı ifade edebildiği gibi, bu tanımlama “Siyasal İslamcılık” kavramı ile de örtüşebileceğinden, bu çalışmada yer alan İslamcılık kavramını, Aktay’ın¹³ yaptığı İslamcılık tanımına yakın bir bakışla temellendirmek uygun görülmüştür. Buradan hareketle İslamcılığı; günlük yaşantıyı, zihinsel faaliyetleri, ahlakı, davranış biçimlerini, dünyayı algı ve değerlendirmelere tabii tutarken, İslam’ın temel kural ve kaidelerini

¹¹ Ali Bulaç, “İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli”, Tanıl Bora ve diğerleri (ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt VI: İslamcılık**, İletişim yay., İstanbul, 2014, s. 48,50.

¹² Geniş bilgi için bkz.: Mümtaz’er Türköne, **Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık**, Kapı Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2012 s. 39-53

¹³ Yasin Aktay, “İslamcı Siyasetin Yeni Halleri ve Söylemleri”, **Tezkire**, S:48, 2014, s.42.

öncelemeyi hedefleyen sosyal ve siyasi bir hareket olarak tanımlamak çalışmamız açısından uygun görülmektedir.

Bu İslamcılık tanımının üzerinde şekillendirilecek çalışmanın amacı; 1960-1980 arasında Türkiye’de İslamcı kesimin dergi yazınında nasıl bir dil geliştirdiğini, İslam’ı ve Müslümanları nasıl konumlandığını, nasıl bir toplum, ülke ve dünya tasavvuru ortaya koyduğunu, tarihe, siyasi ve sosyolojik olaylara nasıl baktığını, ele aldığımız dergilerde ortaya çıkabilecek görüş ayrılıklarının hangi konular üzerinde yoğunlaştığını tespiti ve izaha çalışmaktır. Bu amaçla öncelikle, İslamcılık düşüncesinin, Osmanlı Devleti topraklarında ortaya çıkışından, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasına uzanan süreçte, kavramın düşünce ve siyaset temelinde nasıl şekillendiği, Cumhuriyet’in kurulmasının ardından ise Türkiye’de; din-devlet ve toplum üçgeninin nasıl ilişkiler ortaya koyduğu irdelenerek ortaya çıkan politik ve sosyolojik seyir değerlendirilmiştir. İkinci bölümde belli bir kurala göre seçilmiş olan on altı İslamcı derginin; hangi yıllarda neşredildiği, hangi grup, cemaat, vakıf, dernek, tarikat, kişi ya da kişilerle yakınlık içinde olduğu, imtiyaz sahiplerinin ve baş yazarlarının kimler olduğu, dergilerde hangi konu ve başlıkların yahut hassasiyetlerin ön plana çıktığı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu arada bazı dergilerin tiraj bilgilerine de ulaşılmıştır. Tezin ana eksenini oluşturan son bölümde ise belli bir metoda göre belirlenen temalar çerçevesinde, İslamcı dergilerin 1960-1980 arası dönemde, Türkiye’de var olan bazı olay ve olgular karşısında; ortaya koydukları tutum, eleştirdikleri noktalar, çözüm önerileri çerçevesinde nasıl bir İslamcılık tasavvuru çizdikleri ve meselelerin ele alınışı bakımından hangi konularda farklı bir karaktere sahip oldukları irdelenmiştir. Buradan hareketle, 1960-1980 yılları arasında Türkiye’de siyasi, sosyal ve entelektüel açılardan nasıl bir İslamcılık anlayışının var olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmaya başlanmadan evvel, Türkiye’de İslamcı dergiler üzerine yapılmış araştırma ve faaliyetlerin ne düzeyde olduğu araştırılmıştır. Bu araştırmalar neticesinde, bu çalışmayı da büyük ölçüde kolaylaştıran İslamcı Dergiler Projesi’ne (İDP) rastlanılmıştır. Proje, Türkiye’de dünden bugüne neşredilmiş bir çok İslamcı dergiye yönelik araştırma ve derleme faaliyeti yürütmekte ve dergileri online kütüphanelerinde yayınlamaktadır. Bu tez çalışmasında büyük ölçüde bu online veri tabanından yararlanılmış, telif hakları nedeniyle ya da çeşitli sebeplerle bu veri tabanında bulunamayan dergi sayıları; İDP’nin Üsküdar’da bulunan fiziki kütüphanesinden, Milli Kütüphane’den ve Diyanet İşleri

Başkanlığı Kütüphanesi'nden temin edilmiştir. Bu çalışmanın ilerleyen safhalarında, yine İDP tarafından yürütülen projeler çerçevesinde; “İslam’ı Uyandırmak”¹⁴ ve “1960-1980 Arası İslamcı Dergiler”¹⁵ eserlerine rastlanılmıştır. Çeşitli makalelerden müteşekkil bu çalışmalar Türkiye’de İslamcı dergicilik üzerine odaklanmakta, yayıncılık faaliyeti ve bu faaliyetleri yürüten; kişi, grup, dernek, vakıf vb. topluluklar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu tez çalışması ise tündengelim metodu ile ilk olarak, Türkiye’de din-devlet ilişkileri ve bu ilişkilerin kişiler, kurumlar, basın-yayın faaliyetleri üzerinde olan etkileri üzerinde durmakta gerek İslamcılık faaliyetleri gerekse İslamcıların basın-yayın faaliyetleri üzerinde kronolojik bir değerlendirme yapmaktadır. Bu tezi, bugüne değin yapılan çalışmalardan ayıran en mühim yönlerinden bir diğeri çalışmanın tematik olmasıdır. Bu çalışmada özgün bir metotla seçilen dergiler ve temalar üzerinden Türkiye’ye dair bir İslamcılık okuması yapılmaya gayret edilmektedir. Bu temaların seçilmesi, daraltılması, seçilen temalara yönelik kavram kodlarının oluşturulması ve kodların dergilerde taranması neticesinde seçilen makale örneklemeleri dikkatle incelenmiş, önemli noktaları çalışmaya aktararak bunların üzerinden çeşitli saptamalar yapılmaya çalışılmıştır. Bu saptamalar ve dergilere yönelik tüm incelemeler tarihsel ve sosyolojik gerçekliklerle birleştirilerek, Türkiye’de İslamcılık düşüncesinin; hangi fertler yahut toplumsal guruplar tarafından yönlendirildiği, hangi konular üzerinde ne şekilde durduğu ve Türkiye’de neyi eleştirip yerine neyi ikame etmeyi amaçladığı üzerinde çalışılmıştır. Bu çalışmanın tematik bölümü bu bulguları ortaya koymak bakımından araçsal bir nitelik taşımıştır. Diğer yandan, ele alınan dönemi tarihsel gerçeklikler ve siyasi gelişmelerle mezc ederek ele alan müstakil bir tez çalışmasına rastlanmamaktadır. Bu tez çalışmasının; Türkiye’de; İslamcılık fikrinin serüvenine, din-devlet ilişkilerinin seyrine, İslamcı gruplara yönelik bir kimlik tanımlamasına, İslamcı dergiler üzerinden İslamcılarının fikir dünyaları ve Türkiye tasavvurları üzerine yaptığı saptamalarla literatüre özgün bir katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Dergilerin Seçilmesi ve Temaların Belirlenmesi

Tanım: Yapılan tanım çalışmaları sonucunda İslamcılığı; “günlük yaşantıyı, zihinsel faaliyetleri, ahlakı, davranış biçimlerini, dünyayı algı ve değerlendirmelere tabii tutarken,

¹⁴ Lütfi Sınar (ed.), *İslam’ı Uyandırmak: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C.I, İlem Yay., 1. Baskı, 2018.

¹⁵ Vahdettin Işık vd. (ed.), *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma Çeşitlenme*, Nobel Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2016.

İslam'ın temel kural ve kaidelerini öncelemeyi hedefleyen sosyal ve siyasi bir hareket olarak tanımlamak ve bu tanımı kullanmak uygun görülmüştür.

Veriler: Yapılan araştırmalar sonucunda 1960 ve 1980 yılları arasında Türkiye’de yayınlanan İslamcı dergilerin¹⁶ 53 adet olduğu tespit edilmiştir. Dergilerin yayınlandığı yıl aralıkları ve toplam kaç sayı çıktıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

	Dergi Adı	Derginin Çıktığı Tarih Aralığı	Toplam Sayı
1	Adımlar	1970-1972	24
2	Akıncı Güç	1979	8
3	Akıncılar	1979 – 1980	12
4	Aylık Dergi	1978 – 1988	120
5	BediülBeyan	1963	5
6	Büyük Doğu	1943 – 1978	328
7	Çatı	1975 – 1978	30
8	Diriliş	1960 – 1992	235
9	Diyanet İlmî Dergi	1956 – 2016	225
10	Düşünce	1976– 1979	36
11	Fedai	1963 –1979	64
12	Gerçeğe İşaret	1976 – 1977	3
13	Gerçek	1973 –1986	32
14	Hareket	1939 – 1982	187
15	Hicret	1979 –1980	21
16	Hilal	1958 –1993	367
17	İhlas	1963 –1964	14
18	İlahi Işık	1966 – 1973	135
19	İrşad	1963	16
20	İslam	1956 –1976	118
21	İslam Düşüncesi	1967 – 1969	8
22	İslam Medeniyeti	1967 – 1982	44
23	İslamın İlk Emri Oku	1961 – 1979	209
24	İslami Hareket	1978 – 1980	31
25	Mavera	1976 –1990	164
26	Milli Gençliğin Sesi	1969 – 1971	16
27	Milli Gençlik	1963 – 1979	58

¹⁶ Bu veriler seçilirken tanımımıza uygun olup olmadığı incelenmiştir.

	Dergi Adı	Derginin Çıktığı Tarih Aralığı	Toplam Sayı
28	Mücahit	1955– 1964	58
29	Müslüman Sesi	1948 – 1985	481
30	Nesil	1976 – 1980	48
31	Özlem	1961 – 1962	5
32	Pınar	1960 – 1980	4
33	Rayet	1979 – 1980	4
34	Şadırvan	1976 – 1980	18
35	Sancak	1967 – 1968	10
36	Sebil	1976 – 1991	269
37	Sebilürreşad	1948 – 1966	362
38	Seher Vakti	1960 – 1971	22
39	Selamet	1962 – 1963	16
40	Serdengeçti	1947 – 1962	33
41	Sönmez	1964 – 1972	77
42	Şule	1962 – 1963	8
43	Şura	1978	41
44	Tebliğ	1979 – 1980	36
45	Tevhid	1978 – 1979	32
46	Tohum	1963 – 1980	116
47	Tomurcuk	1978 – 1980	21
48	Uhuvvet	1964	9
49	Vesika	1975 – 1977	31
50	Yeni Sanat	1973 – 1975	10
51	Yeniden Milli Mücadele	1970 – 1980	528
52	Yeşilnur	1960	6
53	Zülfıkar	1964	10

Türkiye’de 1960-1980 yılları arasından neşredilen İslamcı dergilerin toplamda kaç sayı çıktıkları tespit edildikten sonra bu dergilerin 1960 ve 1980 yılları arasında kaç sayı çıkarıldıkları araştırılmıştır. Bu dönemde toplamda 3163 sayı neşredilmiştir. Dergi başına düşen ortalama sayı ise 60 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu sayının altında yayın yapmış olan dergiler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu bulgulara dair veriler aşağıdaki tabloda sunulmuş, çalışma kapsamına alınan dergiler tabloda işaretlenmiştir.

	Dergi Adı	1960-1980 Aralığında Çıkan Sayı Adedi	Çalışma Kapsamına Dahil Edilen Dergiler
1	Adımlar	24	
2	Akıncı Güç	8	
3	Akıncılar	12	
4	Aylık Dergi	25	
5	BediülBeyan	5	
6	Büyük Doğu	80	✓
7	Çatı	30	
8	Diriliş	72	✓
9	Diyanet İlmî Dergi	100	✓
10	Düşünce	36	
11	Fedai	64	✓
12	Gerçeğe İşaret	3	
13	Gerçek	31	
14	Hareket	126	✓
15	Hicret	21	
16	Hilal	184	✓
17	İhlas	14	
18	İlahi Işık	135	✓
19	İrşad	16	
20	İslam	93	✓
21	İslam Düşüncesi	8	
22	İslam Medeniyeti	44	
23	İslamın İlk Emri Oku	209	✓
24	İslami Hareket	31	
25	Mavera	49	
26	Milli Gençliğin Sesi	16	
27	Milli Gençlik	58	
28	Mücahit	19	
29	Müslüman Sesi	188	✓
30	Nesil	48	
31	Özlem	5	
32	Pınar	115	✓
33	Rayet	4	
34	Şadırvan	18	
35	Sancak	10	
36	Sebil	235	✓

	Dergi Adı	1960-1980 Aralığında Çıkan Sayı Adedi	Çalışma Kapsamına Dahil Edilen Dergiler
37	Sebilürreşad	61	✓
38	Seher Vakti	22	
39	Selamet	16	
40	Serdengeçti	2	
41	Sönmez	77	✓
42	Şule	8	
43	Şura	41	
44	Tebliğ	36	
45	Tevhid	32	
46	Tohum	117	✓
47	Tomurcuk	21	
48	Uhuvvet	9	
49	Vesika	31	
50	Yeni Sanat	10	
51	Yeniden Milli Mücadele	528	✓
52	Yeşilnur	6	
53	Zülfikar	10	
	Toplam Sayı Adedi	3163	
	Sayı Ortalaması	60	

Çalışmanın ikinci aşamasında, İslamcı Dergiler Projesinin online veri tabanı kullanılarak, seçilen on altı dergide, 1960-1980 yılları arasında neşredilen sayılarda yer alan makalelerin başlıkları derlenerek ‘Word’ dosyasında toplanmıştır. Bunun sonucunda yaklaşık iki bin sayfalık bir veri elde edilmiştir. Makale başlıklarında aranacak kavramların seçilmesinde ise şu kriterler baz alınmıştır: Çalışmada yer alan temaların seçiminde şu soru cümleleri kullanılmıştır:

- Dergilerde en fazla tekrar eden konular ve temalar nelerdir?
- İslamcılık alanında yazılan ikincil kaynaklarda en fazla tartışılan konular hangileridir?
- Düünden bugüne, Türkiye’de İslamcı çevrelerin yazın ve yayın hayatında aynı zamanda siyasi arenada tartıştıkları toplumun tamamını ilgilendiren meseleler nelerdir?

- 1960-1980 yılları arasında Türkiye’de İslamcılar açısından öne çıkan siyasi ve toplumsal meseleler nelerdir?

Bu sorular çerçevesinde çalışmada şu temalar ele alınmıştır¹⁷: din ve siyaset ilişkisi¹⁸, Batı algısı ve İzm’ler¹⁹, iktisadi hususlar²⁰, eğitim ve gençlik²¹, kadın algısı²², bilim ve sanat²³. Temaların belirlenmesi aşamasından sonra bu temalarla ilgili kavram grupları oluşturulmuştur. Bu kavramlar oluşturulan makale başlıkları dosyasında taranmıştır. Kavramlar neticesinde el edilen bulgular, reklam, tanıtım gibi materyaller ise yahut konu bağlamından kopuk içeriklere sahip ise bunlar örneklem dışı bırakılmıştır. Bu kurallara göre seçilen örneklemeler çok uzun ve karmaşık bir içeriğe sahipse metin içinde özetlenerek ele alınmıştır. Örneklemelerin belli yerlerinde konunun özüne ilişkin bölümler yahut dikkat çekici kısımlar direkt alıntılama ile aktarılmıştır. Çalışmanın tematik bölümünde, ilgili dergilerden ilgili tematik araştırma sonucunda elde edilen örneklemelere ait bölümler ve kısımlar sunulmuş, bölüm sonunda bu veriler bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmayla ilgili en genel değerlendirme ise sonuç kısmında yapılmıştır.

¹⁷ Temalar belirlenirken ayrıca; iman, ibadet, itikat, inanç gibi çalışmayı tarih çalışması kapsamı dışına taşıyacak kavramlar dışarıda bırakılmıştır. Ayrıca bilim ve sanat teması ve bu tema başlığı altında ele alınan ‘dil meselesi’nin istisnai bir bölüm olduğunu belirtmek gerekir. Bunun nedeni bu temaların dergilerin genelinde öne çıkması ancak bazı dergilerde gözden kaçırılmayacak derecede kalabalık bir verinin bulunmasıdır. Y.N.

¹⁸ Bu tema bağlamında; din, siyaset, devlet, toplum, demokrasi, cumhuriyet, şeriat, laiklik, din devleti, İslam devleti, İslam inkılabı, teokrasi, yönetici, liyakat, adalet, gericilik, ilerililik, Atatürkçülük, Kemalizm, Lozan, anayasa, darbe, muhtıra, askeri yönetim kavramları taranmıştır. Y.N.

¹⁹ Bu tema bağlamında; Sosyalizm, Kapitalizm, Marksizm, Komünizm, Liberalizm, Emperyalizm, Kültür Emperyalizmi, Batı, Batı medeniyeti, Batıcılık, Batılılık, Batılılaşma kavramları taranmıştır. Y.N.

²⁰ Bu tema bağlamında; iktisat, ekonomi, liberalizm, kapitalizm, bölüşüm, emek, sigorta, faiz, bankacılık, İslami bankacılık, ribâ, ticaret, murabaha, mudarebe, kalkınma kavramları taranmıştır. Y.N.

²¹ Bu tema bağlamında; eğitim, genç, okul, üniversite, lise, öğretim, din dersi, çocuk, nesil, bunalım, buhran, öğrenci, öğrenci hareketi, karma eğitim, imam hatip, yüksek İslam enstitüsü, ilahiyat, maarif, tedrisat, öğretmen, hoca kavramları taranmıştır. Y.N.

²² Bu tema bağlamında; kadın, kız, hanım, eş, evlilik, tesettür, başörtüsü, örtünme, çıplaklık, açıklık, cinsellik, müstehcen, kız okulu, kız koleji kavramları taranmıştır. Y.N.

²³ Bu tema bağlamında; bilim, teknoloji, atom, nükleer, füze, uzay, feza, ay, gezegen, yıldız, gökbilim, astronomi, astronot, savaş, sanat, tiyatro, sinema, heykel, resim, alfabe, dil, harf kavramları taranmıştır. Y.N.

BİRİNCİ BÖLÜM: TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E DİN- DEVLET İLİŞKİLERİ VE İSLAMCI OLUŞUMLAR

1.1.OSMANLI DEVLETİ'NDE İSLAMCILIK FİKRİ

İslam dünyasının, Batı medeniyetinin²⁴, sadece Osmanlı topraklarında değil, çeşitli İslam coğrafyalarında da yer bulan bir görüş olmuştur. İslamcılık fikrini, bir siyasi akım ya da düşünce olarak ortaya çıkaran temel argümanın, bu 'geri kalmışlığın' karşısında; devlet ve milletin, dini karakterine ve şeraite uygun, yenilikçi birtakım önerilerin getirilmesi olduğu söylenebilir. İslamcılık fikrinde, geri kalma sebepleri, çoğu zaman, İslam'a bağlanmamakla birlikte, İslam'ın yaşanış ve anlaşılma tarzına yönelik olumsuzluklar bağlamında ele alınmıştır. İslamcılık fikrinin siyasi bir ideoloji olarak, 19. yüzyılda başladığını savunan genel kabule göre, bu yaklaşımın toplumun her alanı hakkında İslami temellere dayalı bir organizasyon öneriyor olması, ona siyasi bir nitelik kazandırmaktadır.

Genel kabul görmüş anlayışa göre İslamcılık, II. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkmıştır. Tarık Zafer Tunaya ve Şerif Mardin İslamcılığın 'ayrışılabilir bir akım' olarak 1908 sonrasında, Mısırlı düşünür Cemalettin Afgani öncülüğünde belirlediğini savunmaktadır. İsmail Kara da 1870'lerden sonra Osmanlı Devleti'nin egemen siyasi düşüncesi olmakla birlikte İslamcılığın 'fikir hareketi olarak ortaya çıkışı'nı I. Meşrutiyet sonrasına tarihlemektedir.²⁵

Osmanlı ülkesindeki İslamcılık hareketini 'bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi' olarak Osmanlıcılık hareketinin devamı, Milliyetçilik ve bir ölçüde Türkçülük cereyanının öncesi şeklinde ele alan Kara, Balkanlarda ve Hristiyan Araplar arasında başlayan Milliyetçilik hareketlerinin²⁶ Osmanlı düşünürlerini 'ittihad-ı anasır' fikrinden vazgeçirerek 'ittihad-ı İslam' çizgisine yaklaştırdığını ifade etmektedir.²⁷ Aynı zamanda,

²⁴ Batı medeniyetlerinin tarih boyunca kademeli olarak; iktisadi, sosyal ve toplumsal alanlarda geçirdiği evreler ve gelişimin detaylı incelemesi için bkz.: S.L. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler I-II**, Dost Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2012.

²⁵ Doğan Duman, **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık**, Eylül Yay., 2. Baskı, İzmir, 1999, s.11.

²⁶ 1877-1878 yılları arasında cereyan eden Osmanlı Rus savaşı başka bir deyişle 93 Harbi neticesinde; Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını kazanmış, imparatorluk önemli bir Müslüman nüfusu ve toprak parçasını kaybetmiştir. Bu bunalım, fikrî tartışmalardan; Osmanlıcılık ve İttihat-ı Anasır düşüncelerini de zayıflatmış ve İttihat-ı İslam fikrine bir yaklaşma sağlamıştır. Kaynak: Ünal Acar, "Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları ve Günümüze Yansımaları", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, yıl:23, S:2, 2019 Ağustos, s. 419.

²⁷ İsmail Kara, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler**, Dergâh Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2017, s.27-28.

II. Abdülhamid'in, İslamcılık fikrini benimsemesinin zamanın siyasi koşulları neticesinde, pragmatik olarak kabul gören bir siyaset olduğunu söylemek mümkündür. İmparatorluk topraklarında Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki münasebetlerin kötüleşmesi, İslam topraklarında uzun yıllardır süregelen Avrupa egemenliğinin Müslümanlar arasında tepkisel bir tavra yol açması, İngiliz dış siyasetinin 19. yüzyılda Osmanlı toprak bütünlüğünü korumak ilkesinden vazgeçmesinin Sultan'ı, Müslümanlar nezdinde Rusya ve İngiltere arasında denge siyaseti güden ve bağımsız politikalar üretebilen bir padişah konumuna yükselttiği anlaşılmaktadır. Hilafet makamının gücünü pekiştirmesi, Tanzimat'la ortaya koyulan kalkınma planlarının 1875'te yaşanan mali kriz neticesinde iflas etmesi ve çağdaşlaşmanın, toplumda 'Avrupa boyunduruğu altına girmek' olduğu gibi bir algıya neden olması gibi sebeplerin, İslamcılığın dış politikada bir siyasi araç olarak kabul edilmesinin nedenlerinden sayıldığı söylenebilir.²⁸

Osmanlı siyasi hayatında 'İttihad-ı İslam' (İslamcılık ya da Panislamizm) fikrinin, siyasi sahada II. Abdülhamid dönemiyle birlikte politika olarak benimsendiğini, entelektüel çevrelerde ise İslam'ın birleştirici bir siyasi unsur olarak benimsenmesi hususundaki fikirlerin 1870'lerle birlikte tartışılmaya başlandığını ancak bu fikirlerin açıkça ve daha detaylı şekilde ele alınmasının ve düşünürlerin farklı farklı görüşleri tam anlamıyla ortaya koyabilmesinin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gerçekleştiğini ifade etmek mümkündür.²⁹

Benzer şekilde, İslamcılık cereyanının, Osmanlı topraklarında 1870'lerle birlikte güç kazandığını ifade eden Mardin, bu cereyanın en az iki ekseni olduğu, birincisinin Mısır Müftüsü Muhammed Abduh (1845-1905) tarafından temsil edildiği ve İslamcılığı bir dünya görüşü ve hayat rehberi olarak takdim eden bir muhtevaya sahip olduğunu, ikincisinin ise; Osmanlı Devletinde olduğu gibi, İslam kültürünün hâkim olduğu yörelerde ortaya çıktığını ve Pakistan'lı Seyyid Ebu'lûla tarafından temsil edildiğini ifade etmektedir.³⁰ Berkes de hicretin 13. yüzyılından itibaren İslam coğrafyasının önemli bir bölümünde var olmaya başlayan Batı egemenliğinin, 19. yüzyılın ortalarından itibaren İslam dünyasında bir tepkiye yol açarak Müslümanlar arasında "İslam birliği" özleminin uyanmaya başladığını ve gözlerin halifeye çevrildiğini ifade etmektedir.³¹ Tunaya,

²⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., 15. Baskı, İstanbul, 2010, s.341-342; Kara, **A.g.e.**, s.28.

²⁹ Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İletişim Yay., 20. Baskı, İstanbul, 2017, s.14.

³⁰ Mardin, **A.g.e.**, s.9.

³¹ Berkes, **A.g.e.**, s.341-342.

İslamcılık hareketini tarihsel süreçte Arap kolu, Hint kolu ve Türk Kolu olmak üzere üç ayrı grupta sınıflandırmaktadır: Arap kolu; Vahhabîlik (18. yüzyılda temsilcisi Muhammed İbn-i Abdül Vahab'dır) ve Selefilik (Cemaleddin Afganî ve onun etkisinde kalan Şeyh Muhammed Abduh tarafından kurulmuştur) akımları tarafından, Hint kolu ise reformcu lider vasfıyla Muhammed İkbal (1876-1938) tarafından temsil edilmektedir. Bu reformcu hareketlerin ortak olarak Batı'ya karşı cephe alarak İslam'ın temel kaideleri ve esasları üzerine yeniden düşünmek, gerektiğinde İslami hükümlere karar verilmesinde kullanılan İcma ve Kıyas araçlarını bir kenara bırakarak Kur'an ve Hadis kaynaklarından yeni bir takım felsefe ve sosyal düzenlemeler elde etmek, aklın kılavuzluğunda hurafe ve ataletten sıyrılmış ve o günün şartlarına uygun anlayışlar geliştirerek İslam'ın özüne dönmek gibi hedefler noktasında birleştiğini ifade etmektedir.³² Kara, eserinin başında yaptığı İslamcılık tanımını dahi 19. yüzyıldan başlatmaktadır.³³ Ali Bulaç, Mümtazer Türköne vd. gibi İslamcılık konusunda eser vermiş yazarların da benzer şekilde bu siyasi ideolojinin 19. yüzyılda ortaya çıktığı görüşünü savunmakta olduğu görülmektedir. İslamcılık konusunda sınırlarının çizilmesi gereken ikinci konu coğrafya meselesidir. Türkiye özelinde yapılacak bir İslamcılık tarihi araştırmasının da 19. yüzyıldan başlatılması yerinde görünmektedir.

İslamcılık ideolojisinin 19. yüzyılda ortaya çıktığı konusunda ittifak olduğu görülürken Mümtazer Türköne'nin İslamcılığın II. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkmış bir ideoloji olduğu düşüncesine karşı çıktığı görülmektedir. Nitekim Türköne, İslamcılığın II. Abdülhamid dönemi politikalarıyla bağdaştırılmasından kaynaklandığını düşündüğü kafa karışıklığı sebebiyle, 19. yüzyılın başından beri var olan 'ittihad-ı islam' fikir ve politikalarının göz ardı edildiğini savunmaktadır. Türköne bu savına Abdülaziz dönemi dış politika uygulamalarını örnek göstermektedir. Benzer şekilde Cemalettin Afgani'nin İslamcılığın kurucusu olduğu fikrine karşı çıkan Türköne, 'ittihad-ı İslam' fikrinin İslam dininin yüzyıllara dayanan birikiminden ve '*Yeni Osmanlıcılar*'ın görüşlerinden beslendiğini, Afgani'nin fikirlerinin bu bağlamda değerlendirildiğinde kurucu sayılacak özgünlüğe sahip olmadığını ifade etmektedir.³⁴

³² Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2.Baskı, İstanbul, 2007, s.231,232.

³³ Kara, **A.g.e.**, s.17.

³⁴ Mümtaz'er Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İletişim Yay., .1 Baskı, İstanbul 1991, s.32-36.

Osmanlı Devleti'nde İslamcılık hareketlerinin, bir başka deyişle İslam'ın siyaset üzerinden ele alınıp irdelenmesinin ilk nüvelerinin, 1865'te kurulan, Paris ve Londra'da faaliyet gösteren *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*'ne mensup düşünürlerin tartışmaya başladığı fikirler vasıtasıyla ortaya çıktığı söylenebilir. *Yeni Osmanlılara* göre Batılı reformlar, devletle uyuşmaz özellikler taşımakla birlikte laik karakterlidir. Namık Kemal'in *Hürriyet Kasidesi*'ndeki, hürriyet isteği de aslında İmparatorluğu Müslümanlığın esas kurallarına aykırı olarak idare eden padişahı eleştirmektedir.³⁵ Yeni Osmanlılar'ın yayın faaliyetleriyle de birlikte 1870'lerden itibaren Osmanlı Devleti için '*Batılılık*' yerine '*İslami bir model*' geçirmek isteyen düşünürlerin sayısı artmış, *Basiret* gazetesi sahibi Ali Efendi de bu fikri desteklemeye başlamıştır.³⁶ Ancak Osmanlı topraklarında ortaya çıkan, İslamcılık fikrinin asıl olarak Cemaleddin Afganî'nin fikirlerinden etkilendiği ile ilgili kuvvetli argümanlar bulunmaktadır. II. Abdülhamid üzerinde bir tesiri olup olmadığı tartışmalı olsa da İslamcılık fikri açısından dikkate değer bir isimdir.

1.1.1. İslamcılık Fikrinde Cemaleddin Afganî Çizgisi

Tarık Zafer Tunaya ve Şerif Mardin'e göre siyasi bir ideoloji olarak İslamcılığın kurucusu, Cemalettin Afganî'dir (1838-1897).³⁷ Mümtaz'er Türköne bu görüşe karşı çıkarken Afganî'nin İslamcılık ideolojisine kurucu arama çalışmalarının sonucu olarak efsaneleştirilen ve esasında *Yeni Osmanlılar*'ın görüşlerini tekrarlayan bir figür olduğunu ifade etmektedir.³⁸ Taner Timur, Cemaleddin Afganî'yi "İslam'da reform" tartışmalarını başlatan kişi olarak tanıtmaktadır.³⁹ Afganî'ye Avrupa'da şöhret kazandıran asıl konu, 1883'te Paris'te yapılan bir konferansta dil bilgini ve tarihçi Ernest Renan'ın İslam medeniyetleri ile ilgili ortaya attığı teze karşı çıkması olmuştur. Renan'a göre İslam, din olarak başından itibaren bilime ve felsefeye karşı idi. İslam uygarlığı adı altında incelenen uygarlıklar da aslında varlıklarını dine değil, antik düşünörlere, Süryani çevirmenlere, Sasanî krallarına ve Abbasi halifelerine borçluydu. Afganî ise temelde İslam ölkelerinin gerçekten sorunlu bir durum içinde olduğunu görmekte ve kabul etmektedir. Ancak ona göre İslam dünyasında bilim ve felsefeye sırt çevrilmesinin asıl sorumlusu İslam değil despotizm olmuştur. Kendisi aslında '*İslam davasını değil, cehalet*

³⁵ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay., 1. Baskı, İstanbul 2010, s.98-99.

³⁶ Mardin, *A.g.e.*, s.14.

³⁷ Doğan Duman, *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*, Eylül Yay., 2. Baskı, İzmir, 1999, s.11.

³⁸ Mümtaz'er Türköne, *Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık*, Kapı Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 71.

³⁹ Taner Timur, *İslam Laiklik ve Aydınlanma Savaşı*, Yordam Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2019, s. 85.

ve barbarlık içinde yaşamaya mahkûm edilmiş yüz milyonlarca insanın davasını savunmaktadır.⁴⁰

Osmanlı düşünürleri arasında saygı ve tesir uyandıran Afganî, 1870'lerin başında 30'lu yaşlarında İstanbul'a gelmiş, Tanzimatçılar tarafından modern bilimlere yatkın, açık görüşlü bir İslam alimi olarak görülmüş ve hatta Encümen-i Daniş üyeliğine getirilmiştir. 1869'da kabul edilen ve ülkeyi "daire-i medeniyet"e sokmayı hedefleyen düzenleme kapsamında, bir üniversite kurulması tasarlanmış ve Afganî de bu çalışmalara katılmıştır. Ancak Darülfünun açılış konuşmasında söz alan Afganî'nin konuşmasında peygamberler ve filozoflar arasında benzerlik kurması ve 1871'de Dersaatte'de yaptığı bir konuşmada 'Nübüvvet bir sanattır' ifadelerine yer verdiği iddiası, mutaassıp Osmanlı uleması ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Bunun üzerine İstanbul'dan ayrılan Afganî, Mısır'a yerleşmiş ve kendisinin selefi olarak kabul edilen Muhammed Abduh, burada Afganî'nin öğrencisi olmuştur. Ancak Afganî, II. Abdülhamid tarafından tekrar İstanbul'a davet edilmiş ve hayatının son beş yılını burada geçirmiştir. Sultan muhtemelen o dönemde diplomatik ilişki içinde olduğu, İran Şah'ının ricası üzerine 'göz önünde' tutmak maksadıyla Afganî'yi İstanbul'a davet etmiştir. Bir diğer sebebin Sultan'ın Şii-Sünni yakınlaşması ve İslam birliğini sağlamak maksadı olduğu söylenebilir. Nitekim Sultan Afganî'nin Şii ulemaya mektup yazmasına izin vermiştir.⁴¹

Göz hapsinin sebebi ise muhtemelen Afganî'nin çok yönlü kişiliğidir. Timur'a göre, Afganî hem İslamcı, hem milliyetçi, hem de masondu.⁴² Berkes'in aktardığına göre kendini 'Türkiye'de kendini anadili Türkçe olan bir Azerî olarak, Arap ülkelerinde Peygamber soyundan gelen bir Seyyid olarak, Avrupa'da Afganlı olarak, Afganistan'da İstanbulî olarak tanıtıyordu.'⁴³

1.1.2. II. Abdülhamid ve İttihad-ı İslam

II. Abdülhamid dönemi ve politikalarını İslamcılık ideolojisinden ziyade '*ittihad-ı İslam*' idealiyle tanımlamak sanırız daha doğru bir ifade olacaktır. Nitekim bu dönemde İslamcılık fikri, Osmanlı topraklarında, basın sansürünün de etkisiyle bir doktrin ya da siyasi bir ideoloji olarak ortaya konuyor ya da tartışılabiliyor değildir. Ancak iç ve dış

⁴⁰ A.g.e., s.87-88.

⁴¹ A.g.e., s. 102-107; Türköne, A.g.e., s.71-72.; Kara, A.g.e., s.28.

⁴² Timur, A.g.e., s.111.

⁴³ Berkes, A.g.e., s.239.

siyaset ayrı ayrı ele alındığında, Sultan'ın İslam'ın gücünü kullanmaya yönelik eğilimi olduğu ve devletin bu süreçte Tanzimat'ın Batılılaşma yönelimine alternatif bir siyasi yöntemle bir arada tutulmaya çalışıldığı söylenebilir.

II. Abdülhamid'in, Mithat Paşa ve bazı düşünürlerin da yardımıyla⁴⁴ tahta çıkışının hemen ardından cereyan eden 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı (93 Harbi), sonuçları itibariyle, Osmanlı Devleti için yıkıcı olmuş; Bosna Hersek, Sırbistan, Karadağ, Romanya toprakları kaybedilirken, savaşın ardından İngiltere, dış politikada, Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden vazgeçmiştir. Bu durum, Osmanlı devleti için yeni bir dönemin kapısını açarken II. Abdülhamid'i dış politikada, İngiltere ve Rusya arasında bir denge siyaseti gütmeye yöneltmiştir. Sultan, iç siyasette otoriter bir rejim kurgularken dış politikada da halifelik makamının gücünü kullanmayı öncelemiş, diplomatik yazışmalarında bu sıfatı sıklıkla kullanmış, dış politikada İslam'ı emperyalizme ve ulusçuluk akımlarına karşı birleştirici bir unsur olarak kullanmayı siyasi bir araç haline getirmiştir. Hatta Sultan, 1877-1878'de yaşanan savaşta, Afgan Müslümanlarına bir 'halife çağrısı' olarak Rusya'ya karşı yeni bir cephe açılmasını istemiş ancak bu çağrısı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bir diğer açıdan, devletin birden çok cephede yaşadığı bu hızlı kan kaybı, 'ittihad-ı anasır' düşüncesinden uzaklaşmayı da beraberinde getirmiştir. Meşrutiyet sözü vererek tahta çıkan II. Abdülhamid, kısa süre sonra savaş bahane ederek meclisi feshetmiş ve anayasayı rafa kaldırmıştır. Bu durum Batı'da konuşulan, tartışılan yeni fikirlerin tartışılmasını engellemiş ve dolaylı olarak ulusçuluk fikirlerinin gün yüzüne çıkmasına ve Sultan rejimine muhalif seslerin yükselmesine de engel olmuştur. Ayrıca Sultan, laik-batıcı fikirlere sahip çevreleri merkezden uzakta, alaylı subayları ise merkeze ve kendine yakın tutmuştur.⁴⁵

II. Abdülhamid dönemi, rejimin de etkisiyle, iç siyasette ve toplumsal alanda, İslam'ın geleneksel kodlarının ve dinin gündelik pratiklerin içine işleyişinin, daha yoğun olduğu bir dönemdir. Bunda Tanzimat'ın Batıcılık etkisinin, devleti İslami değerlerden uzaklaştırmış olması, Sultan'ın kişiliği, uluslararası dengelerde yaşanan değişimlerden ötürü, İslam'ın politik zeminde önem kazanması gibi sebeplerin etkili olduğu

⁴⁴ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Yay., 5. Baskı, Ankara, 2018, s.258

⁴⁵ Abdülhamit'in tahta çıkış süreci ve iktidar yıllarına yönelik daha Geniş bilgi için bkz.: Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi 1876-1909**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002, s. 21-80.; Orhan Koloğlu, **Avrupa Kışkacında Abdülhamid**, İletişim Yay., İstanbul, s. 11-43.

düşünülmektedir. Bu dönemde toplumsal ve siyasi sahada yaşanan İslamlaşmada, Sultan'ın etkin otoritesinin, kurduğu hafiye teşkilatları ile takip edilmesi, basında uygulanan sansür ve zararlı görülen yayınların imhası⁴⁶ ile Batı'da o sıralar oldukça popüler olan bir takım yeni fikir ve kavramların konuşulmasının engellenmesi gibi pratiklerle, rejime yönelik olumsuz tavırların bertaraf edilmesi etkili olmuştur. Eskiden var olan tarikatların faaliyet yürüttüğü tekke ve zaviyelerin sayısının artması ve Ticanî tarikatının etkilerinin görülmeye başlanması da bu dönemde gerçekleşmiştir.⁴⁷ Yine bu dönemde dini öğretim artırılmış, İslam dünyasının etkili alim ve şeyhleri İstanbul'a davet edilmiş, tekke ve zaviyelere olan resmî ilgi artırılmış, temel dini kitaplar basılarak, İslam ülkelerine ücretsiz dağıtılmış, hac işlerine ve hacılara açık bir şekilde özel ilgi gösterilmiştir. Hac mevsiminden ittihad-ı İslam ve Osmanlı hilafeti için istifade etme yollarının aranması, 1888'den itibaren devlet salnamelerine Hicaz'dan başlanması, 1902'de Arap aşiretlerinin ileri gelenlerinin çocukları için yatılı aşiret okullarının açılması, Arap vilayetlerinin birinci sınıf vilayet haline getirilmesi ve buralardaki mülki amirlerin maaşlarının artırılması, İslam'ın iç siyasette ve toplumsal alanda etkisinin arttığının göstergesi olarak kabul edilebilir.⁴⁸

Diğer taraftan II. Abdülhamid dönemi İslamcı politikalar ile II. Meşrutiyet'in entelektüel zemininde gelişen bir fikir akımı olan İslamcılığı birbirinden ayırmak gerekebilir. İslam dini, Osmanlı Devlet geleneğinde, Devlet'in kuruluşundan itibaren belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Her padişah, iktidarda bulunduğu dönemin koşullarına göre İslam dininin devlet yönetiminde ve uygulanan politikalarda etkisini belirleme gücünü elinde tutmuştur. II. Abdülhamid de bir Osmanlı Sultanı olarak bu güce sahiptir. Ancak aynı zamanda Batı tarzı ideolojilerin geliştiği 19. yüzyıl padişahlarından. Bu dönemde Osmanlı Devlet yönetiminde geleneksel İslam anlayışından açık bir kopuş olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Ancak Osmanlı topraklarında 1870'lerle fikri temellerinin atıldığı İslamcılık ideolojisinin, siyasi ayağının, II. Abdülhamid döneminde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Sultan'ın *Yeni Osmanlılar* hareketinin ortaya attığı fikirlerden etkilendiği görülmektedir.⁴⁹ Ancak Sultan'ın "ittihad-ı İslam" olarak tanımlayabileceğimiz İslamcılık politikasının, II. Meşrutiyet'te daha organize şekilde ortaya çıkan fikrî tartışmalardan bazı ayrışmalar içerdiği görülmektedir. Nitekim, bu

⁴⁶ Orhan Koloğlu, *Avrupa Kışkacında Abdülhamid*, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2011, s. 69-70.

⁴⁷ Berkes, *A.g.e.*, s.347.

⁴⁸ Kara, *A.g.e.*, s.28.

⁴⁹ Mardin, *A.g.e.*, s.14.

dönemde tasavvufi yönelimlerle sürtüşme yahut İslam algısını bunlardan arındırma girişimi söz konusu değildir. İslam'ın nasıl algılandığı ile ilgili bir yeniden okuma girişimi, İslami kaynaklara geri dönüş ya da akılcılığın ön planda tutulduğu bir İslami yaklaşım karşımıza çıkmamaktadır. Her ne kadar Berkes, Afganî gibi bir İslamcı düşünürün, İstanbul'a davet edilmesini⁵⁰ Sultan'ın, İslamcı yaklaşımının bir nişanesi olarak değerlendirse de Kara, bu davette asıl amacın, Afganî'yi göz hapsinde tutmak niyetine dayandığını⁵¹ ifade etmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere II. Abdülhamid'in İslamcılık anlayışı pragmatist bir devlet politikasına dayanmakta ve Müslüman unsurların birliğini amaçlamaktadır. Nitekim Mardin de II. Meşrutiyet İslamcılığını 'reformcu İslamcılık'⁵² olarak tanımlamakta ve bu yönüyle öncül dönemle arasına bir çizgi çizmektedir. Bunun yanı sıra, İslamcılığı çeşitli sınıflara ayırma ihtiyacı hisseden araştırmacılar da mevcuttur. Hilmi Ziya Ülken, İslamcıları gelenekçi/muhafazakâr, modernist, bu ikisi arasında bir yol tercih edenler, modernistlere tamamıyla karşı olanlar şeklinde dörde; Fazlurrahman; muhafazakarlar ve liberaller olarak ikiye; Erol Güngör radikal muhafazakarlar ve modernistler olarak ikiye; Enver Ziya Karal; müfrit İslamcılar ve mutedil İslamcılar olarak yine ikiye ayırmaktadır.⁵³ Dolayısıyla İslamcılığın hem dönemsel ayrımlarının hem de düşünürler arasında yaşanan görüş farklılıkları bakımından yapılan bazı kavramsal/tematik ayrımlarının olduğu söylenebilir. II. Meşrutiyet dönemi düşünürlerinin de bu bilgiler göz önünde bulundurularak değerlendirilmesinde fayda görülmektedir.

1.1.3. II. Meşrutiyet Düşünürleri ve İslamcılık

Basın-yayın hayatında uygulanan sansür ve kısıtlamanın ardından, II. Meşrutiyet'in ilanı⁵⁴ ile oluşan görece özgürlük ortamı, Osmanlı entelektüel ve kültür hayatında önemli

⁵⁰ Berkes, **A.g.e.**, s. 347

⁵¹ Kara, **A.g.e.**, s.28

⁵² Mardin, **A.g.e.**, s. 15

⁵³ Kara, **A.g.e.**, s.36.

⁵⁴ II. Abdülhamid artan muhalif baskılara direnç gösteremeyerek, Anayasayı tekrar yürürlüğe sokmuş ve böylece II. Meşrutiyet, Temmuz 1908'de yeniden ilan edilmiştir. Yapılan seçimlerde, İttihat ve Terakki partisi, mecliste, çoğunluğu kazanmış ancak yönetim Enver, Talat ve Cemal Paşa gibi birkaç kişinin elinde kalmıştır. Bu durum partinin içinde ve dışında çeşitli fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bosna-Hersek'in elden çıkması ve Bulgaristan'ın bağımsızlık kazanmasının ardından özellikle dindar/muhafazakâr çevrelerde tepkiler artmıştır. 1908 yılının sonlarına doğru, *Volkan* gazetesinde İslamcı görüşlerini kaleme alan Derviş Vahdeti liderliğinde *İttihad-ı Muhammedî* partisi kurulmuştur. Parti, 13 Nisan 1909'da İstanbul'da bir ayaklanma başlatmıştır. Ayaklanma, Rumeli'den İstanbul'a intikal eden Hareket Ordusu vasıtasıyla bastırılmış ve bu ayaklanmada etkisi olduğu düşünülen II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Kaynaklar bu olayı ilk "gerici" nitelikli ayaklanma olarak kabul etmektedir. 31 Mart Vakası ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Sina Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Yay.,

gelişmelerin yaşanmasına imkân sağlamış, bu süreçte yepyeni bir dizi edebi, siyasi ve farklı türde süreli yayın ortaya çıkmıştır. Bu süreç aynı zamanda, rejimde yaşanan dönüşümlerin hangi ideolojik zeminde yeni bir kimlik bulacağı sorusuna cevap aranan bir dönem olmuştur. Bernard Lewis bu süreci ‘Türklerin Orta Asya’daki atalarının Çin ve İslam arasında tereddüt edip daha sonra Batı alternatifini seçtikleri zaman yaşadıkları’ dönemle benzer bulmakta, bu dönem İslamcılarını ‘ılımlı İslamcılar’ olarak tanımlayarak bu düşünürlerin İslam’da belli ölçüde bir reforma ihtiyaç olduğunu gören, çare yolları arayan, İslam’ın modern bir uygarlığa engel olmadığına inanan, Avrupa kültürünün kaynağı ve kökünde İslamiyet’in olduğunu düşünen, Sünni ulemanın aksine, geleneklere dayanan değil, bizzat kendilerinin keşfettiği, kadim İslam’a dönüşün gerekli olduğunu düşünen kimseler olduklarını ve 19. yüzyıl Hintli Müslüman yazarlardan çok etkilendiklerini ifade etmektedir.⁵⁵

II. Meşrutiyet dönemi, İslamcı yazında ve düşüncede farklılıkların ortaya konması, İsmail Kara’nın eserinde de yer bulmaktadır. Kara, İslamcı olarak bilinen, hemen bütün düşünürlerin, II. Abdülhamid devrinde, fikirlerini açıklama imkânı bulamadıklarını, kendilerinin muhalefet oluşturduğu ya da muhalif gruplara katıldıklarını ifade etmekte, dolayısıyla, 1908’den sonra İslamcılar tarafından çıkarılan dergilerde, istibdadın aleyhinde ve ordu ile İttihat ve Terakki lehine ifadelerin yer aldığını söylemektedir.⁵⁶ Dergicilik faaliyetlerindeki artış ve çeşitlenmenin, bu dönemde oldukça önemli bir gelişmeyi temsil ettiği söylenebilir. 24 Temmuz 1908’de, İstanbul’da, otuz üç yıldır ilk defa, gazeteler sansürsüz yayınlanmış, aynı gün ‘Osmanlı Matbuat Cemiyetinin’ temelleri atılmış, özgürleşen basın, gazeteciler arasında sevinçle karşılanmıştır.⁵⁷ Basın üzerindeki sıkı denetimin kalkmasıyla birlikte yayın sayısı adeta patlayacak, tirajları on binlerin üzerine çıkacaktır. Meşrutiyet döneminde İstanbul’da yalnızca dört gazete varken 25 Temmuz 1908 sonrasında dergi ve gazete sayısı kısa sürede 350’ye ulaşmıştır. 1913 yılında bu sayı 389’a ulaşırken gazetelerin belirli siyasi parti ve akımların sözcüleri olmaya başladıkları görülmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti başta *Tanin* ve *Şurayı Ümmet* olmak üzere *Tüfek, Silah, Süngü, Kurşun, Hançer, Top, Bıçak, Bomba* gibi ile gazeteler ile sesini duyururken *Hukuk-u Umumiye* ve *Serbesti* gazeteleri yayınlarında

İstanbul, 2015, s.39-106.; Sina Akşin, **İttihat Terakki ve Jön Türkler**, 8. Baskı, İmge Yay., İstanbul, 2017, s. 196-210.

⁵⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Arkadaş Yay., 4. Baskı, Ankara, 2010, s.316-317.

⁵⁶ Kara, **A.g.e.**, s.29.

⁵⁷ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut’tan Holdiglere Basın Tarihi**, Remzi Kitapevi, 7. Baskı, İstanbul, 2016, s. 82,83.

partiye muhalefet etmiştir. Ademi merkezîyetçi ve liberal Prens Sabahattin ve çevresi *Osmanlı* gazetesini yayınlarken, Osmanlılar Ali Kemal'in gazetelerinden sesini duyurmaya çalışmış, *Türkçüler*, *Türk Yurdu* ve *Yeni Mecmua* dergilerini yayınlamış, İslamcılar ise *Volkan*, *Beyan-ül Hak*, *Sebilürreşad* ve *Sırat-ı Müstakim* gazetelerini çıkarmıştır.⁵⁸ 28 Nisan 1909'da yeni bir basın kanunu tasarısı kabul edilerek, basına tekrar, yeni birtakım kısıtlamaların getirilmesine rağmen, İkinci Meşrutîyet'in ilanından, 1918'in sonuna kadar 918 gazete ve dergi çıkarılmıştır.⁵⁹

İslamcılık fikrinin, ittihad-ı İslam fikrinden -belki de- evrilerek, yeni görüşlerle zenginleşmesi ve asıl olarak, İslamcılık fikri ile neyin kastedildiğinin ortaya konması da tabi olarak bu dönemde başlamış ve İslamcı kimliğe sahip; *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilürreşad*, *Saday-ı Din*, *Tarık-i Hidayet*, *Medrese* ve *İlmiye* dergileri yayın hayatına başlamıştır. İslamcı fikrin, daha sistematik şekilde anlatılması ve İslamcılığın aslında ne olduğuna, neyi ifade ettiğine dair görüşlerin anlatılması bakımından; *Sırat-ı Müstakim* ve bu derginin 183. Sayıdan itibaren isim değiştirerek, yayın hayatına devam eden formu olan *Sebilürreşad*'ın⁶⁰ öne çıkan iki yayın (ya da tek bir yayın) olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu ifade, İslamcılık hakkında, bu dönemde kaleme alınan yazıların, yalnızca bu dergilerde yer edindiği anlamını taşımamaktadır. Nitekim, Kara; "İslamcılık" tabirinin, ilk kez, daha milliyetçi bir cephede yayın yaptığını söyleyebileceğimiz, *Türk Yurdu* dergisinde, Ziya Gökalp'in *Üç Cereyan* başlığıyla kaleme aldığı makalelerde geçtiğini ifade etmektedir.⁶¹ Safa ise; İslamcı düşünceleri ikiye ayırmakta, bazılarının, Musa Kâzım, Mahmut Esad gibi koyu şeriatçı, diğerlerinin ise Batı kültürüyle az çok temas etmiş bulunan, tenkit ruhu ile "kaba sofulardan" ayrılan, içtihat kapısının⁶² kapanmaması gerektiğini düşünen, asıl olarak İslam'ı değil, o güne değin öğretilen

⁵⁸ Yasemin Doğaner, **Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın**, Edebiyat Dergisi Fakültesi, Cilt 29 Sayı 1, Haziran 2012, s.118-119.

⁵⁹ Topuz, **A.g.e.**, s. 84.

⁶⁰ Sebilürreşad dergisi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Adnan Gül, **Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim) Dergisi'ne Göre Batılılaşma Problemi**. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

⁶¹ Kara, **A.g.e.**, s.33.

⁶² Burada sözü geçen içtihat meselesini açıklamak önemlidir. Nitekim, içtihat kapısının kapanması ya da kapanmaması meselesi, İslamcıları birbirinden ayıran önemli bir nokta gibi görünmektedir. İctihat; fakihin, şer'i bir meselenin, fikhî hükmünü araştırırken, tüm gayretini ortaya koyduğu zihinsel bir çaba ya da Allah'ın hükmünü, keşfetme amacıyla, fıkıh usulü kurallarını ve ilkelerini iyice öğrenip, uygulamak için sarf edilen çaba olarak tanımlanabilir. Takriben Hicri 4. Yüzyılın (Miladi 900'ler) başlarında mezhep alimlerinin İslam'a dair tüm temel meseleleri çözüme kavuşturduğu, o tarihten sonra da bunları tartışmaya ehil kimselerin olamayacağı konusundaki genel görüş, içtihat kapısının kapanması şeklinde yorumlanmıştır. Wael B. Hallaq, "İctihat Kapısı Kapanmış mı?", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.29, 2017, s.457-458.

Müslümanlığı suçlayan; Mehmet Akif, M. Şemsettin, Said Halim gibi İslamcılar olduğunu ifade etmektedir. Safa'ya göre bazı nasyonalist temayüllere sahip olanlar dışarda tutulabilirse, geri kalan İslamcıların ortaya koyduğu temel fikirler; cemiyetlerin temel direğinin din olduğu, dinle milletin bir olduğu, İslam'ın; terakki, hürriyet, eşitlik, kardeşlik, demokrasi gibi kavramlara karşı olmadığı, Avrupa'nın ilim ve tekniğini kabul etmenin, onların ahlaki yapısını ve hayat tarzını kabul etmeyi gerektirmediği, kadınların tesettüre ve şeriatın emrettiği usullere uymak şartı ile; ticaret yapma, kendi malını idare etme, belli bir dereceye kadar tahsil görme haklarına haiz olduğu, çok eşliliğin İslami şartlara uyarak, toplumsal bir gereklilik olarak uygulanabileceği⁶³, Nizami mahkeme ve mektepler karşısında; Şer'i mahkemeler ve medreselerin korunarak ıslah edilmesi gerektiği vb. gibi ilkelerde toplanabilmektedir.⁶⁴ Mardin ise bu dönemde, çeşitli İslamcılık tipleri olduğuna işaret etmektedir. O'na göre; Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh ve bunların etkisinde kalan bazı Sebilürreşad yazarları, son din olan İslam'ı kabul edenlerin, artık kendi ahlaki ve entelektüel dünyalarını kendilerinin kurabileceği bir İslam Rönesans'ını savunmaktaydı⁶⁵ İkinci grupta, tutucu yönelimlere sahip olan, Osmanlı topraklarında tütün ve çalgı yasakları kararlarını almasıyla bilinen Kadı Birgivi'nin de bu guruba dahil edilebileceği "Hadis Ehli"⁶⁶ vardı. Mardin, Derviş Vahdeti'nin de dahil olduğu İttihad-ı Muhammedî cemiyetinin de "hadis ehlinde" olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Şemsettin Günaltay gibi Batı'nın iktisadi ve sosyal kurumlarının alınmasında bir beis görmeyen; "Batılı İslamcılar", içtihat kapısının açılmasını savunan Sebilürreşadçıları da entelektüel İslam'ın savunucuları arasında saymaktadır.⁶⁷

İslamcılık fikrini, kişiler ve metinler üzerinden ele alarak araştıran Kara şöyle bir ayırım yapmaktadır:

"Mesela Cemaleddin Afganî de Seyyid Ahmed Han da modernist ve rasyonalisttir. Fakat Seyyid Ahmed Han tabiatçılık konusunda, Afganî'nin bile tahammül edemeyeceği ve reddiye yazacağı kadar ileri gitmiştir. Veya Mustafa Sabri, Said Nursî, Elmalılı Hamdi Efendi muhafazakardırlar,

⁶³Yazarın kadın hususunda alıntı yaptığı yerlerin genel olarak; Musa Kâzım'ın: Dini, İçtimai Makaleler'inden alıntı olduğu söylenebilir. Y.N.

⁶⁴ Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ötüken Yay., 5. Baskı, İstanbul, 1999, s.64-69.

⁶⁵ Mardin, **A.g.e.**, s. 15.

⁶⁶ Mardin, burada hadis ehline İttihad-ı Muhammedî Cemiyetini örnek göstermektedir. Y.N.

⁶⁷ Mardin, **A.g.e.**, S.17-18.

fakat ilki içtihadı karşı, ikincisi içtihadı taraftar olmasına rağmen şartları elverişli bulmadığı için muhalif, üçüncüsü ise içtihadı taraftardır... ”⁶⁸

Buradan hareketle, II. Meşrutiyet’in İslamcılık tartışmalarına yön veren; Şehbenderzade Ahmet Hilmi, Said Halim Paşa, Mehmet Akif, Mustafa Sabri, Ferit Kam, Mehmet Ali Ayni, İsmail Fenni, Said Nursi, Musa Kazım vd. gibi düşünürlerin her zaman ortak bir görüş etrafında birleşmeseler de Safa’nın da ifade ettiği gibi, ele alınan konular ve temel bazı ilkeler bakımından ortak noktalarda buluştuklarını söylemek mümkündür. Nitekim, Tunaya da eserinde, tematik bir sınıflandırma yapmaktadır. Yazara göre İslamcılar, Osmanlı Devletinin gerileme sebeplerini; Batı’nın taklit edilerek özden ve geleneklerden uzaklaşılması, Müslümanların; cehalet, atalet ve tembellikle, hurafelere boğularak İslam’ın özünü anlamaktan aciz duruma düşmesi, milletin; sanat, ticaret, bilim ve teknikten uzak kalarak, kapitülasyonlarla ekonomik bir müşküle düşmeleri gibi sebeplerle açıklamaktadırlar.⁶⁹ İslamcılara göre; İslam ilerlemeye mani bir din değildir, hayatın her alanını her zaman her koşulda düzenleyebilme özelliğine sahiptir, bu bakımdan ataleti emretmez, dinamik, inkılapçı ve yeniliklere açıktır.⁷⁰ Tunaya, İslamcıların, *İslami Rönesans* konusunda ortak bir tavır sergilediklerini ve bu bağlamda; İslam’ın sadece ahiret hayatına yönelik olmayan, bu dünyayla ilgili her türlü meseleyi düzenleyen sosyal bir din olduğu, İslam’da din ve devletin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu, siyasetin ahlaka dahil olduğu, İslam’ın amme hukukunda; adalet ve meşveretin (parlamento) iki önemli husus olduğu, iktidarın dayanak ve sınırının adalet olduğu, adalet ve meşvereti hakim kılmanın; yasama ve yürütmeye haiz, hükümdar/halifeye ait olduğu, İslam’ın temelde liyakat esasına dayalı olduğu sürece belirli bir yönetim şeklini emretmediği, İslam’da siyasetin demokratik ve halkçı olduğu vb. ilkeler ortaya koyduklarını ifade etmektedir.⁷¹

Tüm bu ortak paydaların yanı sıra İslamcı düşünürlerden; Said Halim Paşa’nın, hürriyet, özgürlük, eşitlik ve yardımlaşmanın önemi ve kimse tarafından kısıtlanamaz olduğu⁷², ırkçılığın İslam’la bağdaşmadığı görüşü ve ırkçılığın kesin bir reddi üzerinde durduğu⁷³ görülmektedir. Mehmet Akif’in, Pasteur hayranı hocasının ve veterinerlik mesleğine

⁶⁸ Kara, **A.g.e.**, s.35.

⁶⁹ Tunaya, **A.g.e.**, s.13-20.

⁷⁰ **A.g.e.**, s.14-18.

⁷¹ **A.g.e.**, 22-35.

⁷² Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, İz Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 2020, s.188-189,225.

⁷³ M.Hanefi Bostan, “Said Halim Paşa’da İslamlaşma Düşüncesi”, **TYB Akademi Dergisi**, Yıl 1 S:3 Eylül 2011, s.85-86.

sahip olmasının da etkisiyle: “evrende ileriye doğru daimî bir hareket olduğu” görüşüyle zaman zaman pozitivizme yaklaştığı⁷⁴ anlaşılmaktadır. Elmalı Hamdi’nin; ilerlemenin, geçmişten kaçarak ya da onu yok sayarak değil, onları bir takım değişiklik ve keşiflerle daha üstün değerler haline getirerek gerçekleştirmenin mümkün olduğu ve İslam dünyasında uzunca süredir kapalı olduğu düşünülen, içtihat kapısının, aslında açık olduğu (olması gerektiği) görüşlerine sahip olduğu⁷⁵, buna karşılık İskilipli Mehmet Atıf’ın; hicrî 400 tarihinden itibaren İslam aleminde, dini ilimlerin tahsiline ihtimam ve itinanın azaldığı, Osmanlılar zamanında da ilmi gerileme ve çöküş artmaya başladığından; Molla Hüsrev, İbn Kemal, Ebussuud gibi alimler yetişse de içtihat derecesine sahip fakihlerin yetişip yetişmediğinin şüpheli olduğu görüşünü ileri sürdüğü görülmektedir.⁷⁶ Said Nursî’nin; dinin siyasete alet edilerek, sanki belli bir zümreye aitmiş gibi marjinalize edilmesine karşı çıkması ve bütün siyasetlerin üstünde gördüğü dinin, siyasete alet değil ancak hizmetkar olabileceğini öne sürmesi⁷⁷, Şeyhülislam Musa Kâzım’ın; Kanun-ı Esasi’nin, Kur’an’ın, dünyaya yönelik siyasi hükümlerinin bazı kısımlarını hayata geçirmekten başka bir şey olmadığı, zaten İslam’ın istibdat ve hürriyetin kısıtlandığı bir yönetimi öngörmediğini savunması⁷⁸ gibi bir takım hususi görüşlere de sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Aktarılan tüm bu görüşlerden hareketle, İslamcılık fikrinin ve bu fikri savunan düşünürlerin, insanı ilgilendiren hemen hemen her alanda bir görüş ortaya attığı söylenebilir. Nitekim Tunaya, İslamcılık akımını, II. Meşrutiyet’in düşüncesine hâkim siyasal ve ideolojik akımların en tesirlisi ve kuvvetlisi olarak nitelendirirken, akımın, müesseseler kuracak bir fikir ve inanç sistemini ortaya koyduğu için ideolojik bir karaktere; Osmanlı Devlet bütünlüğünü sürdürmek için onu bir amaca yönlendirdiğinden siyasal bir karaktere sahip olduğunu ifade etmektedir.⁷⁹ Bu kapsam genişliği ve tesir özelliği ile İslamcılık, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş koduna ve devletin temel

⁷⁴ Fatma Bostan Ünsal, “Mehmet Akif”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.77.

⁷⁵ Özgür Oral, “Elmalı Muhammed Hamdi Yazır”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.187-189.

⁷⁶ Kara, **A.g.e.**, s.316,317.

⁷⁷ Metin Karabaşoğlu, “Said Nursi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014 s.281.

⁷⁸ Kara, **A.g.e.**, s.110.

⁷⁹ Tunaya, **A.g.e.**, s.1.

prensiplerine etki etmese de her zaman bir varlık alanı bulmuştur demek sanıyoruz doğru olacaktır. Bu varlık alanı, İttihat Terakki döneminde siyasi söylemde yer bulacaktır.

1.1.4. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset

1908'den⁸⁰ 1918'e uzanan süreçte, Osmanlı Devleti'nde siyasi yapıda yaşanan değişim ve dönüşüm, toplumun diğer sahalarında da kendini göstermiştir. Bu süreçte, Osmanlı düşünürleri arasında, ideolojik tartışmalar karakterize olurken, bu düşünceler bir diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti'ne de etki edecek siyasi fikir tartışmalarını ortaya çıkarmıştır. Bu sebeplerledir ki Tunaya, II. Meşrutiyeti 'Türk siyasi hayatının laboratuvarı' olarak nitelendirmiştir. Ancak bu fikirler, Akçura'nın tanımı ile 'üç tarz-ı siyaset'⁸¹, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte zaman zaman birbirini besleyen ve birbirinden etkilenen düşünceleri ifade etmişlerdir. Zürcher bu durumu; Jön Türklerin hem Osmanlıcı hem Pantürkist hem de milliyetçi dindar Müslümanlar olduğunu⁸² söyleyerek izah etmektedir. II. Meşrutiyetle, entelektüel sahada kesintilerle sağlanan fikir özgürlüğünün ideolojilerin temel dayanaklarını ortaya koymaları bakımından önemli olduğu açıktır. Ancak İslamcılık açısından bakıldığında, değerlendirilmesi gereken husus, devletin teokratik yapısından sıyrılması sürecidir. Osmanlı Devleti, teokratik yapıya sahip bir devlet olduğundan, o dönemde din ve devlet kavramlarını birbirinden ayırmak çok olası değildir. II. Abdülhamid devrinin, İslamcılık siyaseti de esas itibarıyla, devletin geleneksel İslam anlayışında ve iç siyasette köklü bir değişime sebep olmamıştır. Ancak,

⁸⁰ İttihat Terakki Cemiyeti'nin bazı üyelerinin içinde bulunduğu isyan hareketleri, İngiltere Kralı ve Rus Çarı'nın, Osmanlı'nın egemenlik alanlarını da konu edindiği Reval görüşmesi (Makedonya'nın üzerinden Osmanlı egemenliğinin kaldırılması), Padişahın, Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini isteyenlere karşı daha fazla direnç göstermeden 23 Temmuz 1908'de Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymasına neden olmuştur. İttihat Terakki yönetiminin, Ahrar Fırkasına katılan Kamil Paşa'yı görevden uzaklaştırarak, yerine kendilerine yakın buldukları Hüseyin Avni Paşa'yı getirmeleri, muhaliflerin eleştirilerine neden olmuş ve muhalif yazılar yayımlayan gazeteci Hasan Fehmi 6 Nisan'da bir suikast sonucu öldürülmüştür. Ancak 12 Nisan'da (Hicri 31 Mart), Bektaşî tarikatı mensubu olan Derviş Vahdeti ve 1908'de çıkardığı *Volkan* gazetesi etrafında toplanan içlerinde bazı ulema ve mollaların da bulunduğu, meşrutiyet karşıtı İslamcı bir grubun çıkardığı ayaklanmaya karşı, 15 Nisan'da, Makedonya'dan hareket eden Hareket Ordusu'nun isyanı bastırması sonucunda; isyanı başlatan Derviş Vahdeti ve beraberinde bazı isyancılar sıkıyönetim mahkemelerince idam edilmiş bu arada parlamento, 27 Nisan'da Sultan II. Abdülhamid'i azlederek yerine Mehmet Reşat'ı çıkarmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi 1876-1909*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002, s. 21-80.; Orhan Koloğlu, *Avrupa Kışkacında Abdülhamid*, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s. 11-43.

⁸¹ Nuray Mert, "Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014 s.412.

⁸² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 1995, 187.

1908'den sonra yaşanacak olan ideolojik kabuk değişiminden sonra, devletin, din olgusundan ayrı ya da din olgusuna karşı tutumu ayrı bir alan teşkil etmeye başlayacaktır.

Mardin, Jön Türkler'in iktidarda oldukları süre boyunca, İslam'a gittikçe artan bir önem verdikleri ancak pratikte yasal işlemlerin bunun tam tersi olduğunu söylemekte, diğer yandan İttihat Terakkicilerin, Afganî sayesinde, İslam'ın siyasette güçlü bir unsur olduğunu fark ettiklerinin altını çizmektedir.⁸³ Tunaya ise, İttihat ve Terakki partisinin, 1911'den itibaren Türkçü-İslamcı bir programa sahip olduğunu, partinin icraatlarında, her iki akımı birleştirme yoluna gittiğini ifade etmektedir.⁸⁴ Çetinsaya, İslamcıların bu dönemde, üç farklı aşamasından bahsetmektedir. Yazara göre; 1908-1911/12 yılları arası dönemde modernist İslamcılar ile Türk milliyetçileri arasında bir "defacto ittifak" söz konusudur ve bu süreçte, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu vd. gibi Türkçü yazarlar, İslamcı dergilere katkıda bulunurken, İslamcılar da Türkçü dergilere katkı sağlamaktadırlar. Bu uzlaşma ortamı, 1913'e kadar sürmüş, ancak peş peşe gelişen; Trablusgarp ve Balkan savaşları ile Arnavutluk'un bağımsızlığı gibi hadiseler bu ittifakın sonunu getirirse de yine de bu iki akım mensuplarını radikal şekilde birbirinden ayırmamıştır.⁸⁵ Lewis bu dönemde, önceki yüzyılın Batılılaşma gayesinin devam ettirilmeye gayret edildiğinin, hatta bu gayretin; Şeyhü'l İslam'ın, 1911'de, kadınları Avrupa kıyafetleri giymemeleri konusunda uyaran bir fetva vermesine neden olacak kadar ileri gittiğini, yine bu süreçte; eski zaman ve takvim anlayışının, yerini Avrupa kaynaklı yirmi dört saatlik gün esasına bıraktığını, seküler eğitim kurumlarının yaygınlaştırıldığını, kadınların eğitimi konusunda, bu dönemde atılan adımların, yavaş yavaş kadınların etkin şekilde sosyal hayata ve çalışma hayatına katılmasındaki yolu açtığını ifade etmektedir.⁸⁶

Bu dönemde yapılan, kanuni değişikliklere, kurumsal ıslahatlara ve getirilen yeniliklere bakıldığında, İslam'dan kopmayan ancak Batılı birtakım yeniliklerle dini kodları mezcetmeye çalışan yeniliklerin yapıldığını söylemek mümkündür. Kronolojik olarak ele alındığında ilk olarak Ağustos 1909 tarihinde çıkarılan bir kanunla Kanun-i Esasi'de birtakım değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklikler sonucunda hükümet ve bakanların Mebusan Meclisi'ne karşı sorumlu olması kuralı getirilmesi, padişahın fesih yetkisinin kısıtlanması, meclis üyelerinin, kanun teklif edebilmeleri için gerekli olan

⁸³ Mardin, **A.g.e.**, s. 17.

⁸⁴ Tunaya, **A.g.e.**, s. s.80.

⁸⁵ Gökhan Çetinsaya, "İslamcılıktaki Milliyetçilik", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.421.

⁸⁶ Lewis, **A.g.e.**, s.310.

‘padişahın ön izni’ şartının kaldırılması, padişahın mutlak veto yetkisinin bir “geri gönderme” yetkisine çevrilmesi, sürgün yetkisinin kaldırılarak, il ve dernekler için toplanma hakları tanınması, sansürün yasaklanması vd. gibi maddeler devletin süregelen yapısında önemli değişikliklere işaret etmiştir.⁸⁷ Partinin, karar ve programlarında, İslamcı tez ve davranışların önemli ölçüde yer bulmasına karşın⁸⁸ adliye ve eğitimde, ulemanın etkisini azaltan adımlar atılmış, medreseler Maarif Nezareti’ne bağlanmış, vakıfların yönetimi için Evkaf Nezareti kurulmuş, kız çocukları için ilköğretim zorunlu hale getirilmiş (1913), Alman hukukunu esas alan bir miras yasası yürürlüğe konmuş (1913), Darülfünun’da, kadınlar da eğitim görmeye başlamış (1914), Şeyhülislam kabineden çıkarılmış (1916), Şer’iye mahkemelerinde yargılama usulünü düzenleyen yasa çıkarılmış ve bu mahkemeler Adliye Nezaretine bağlanmıştır.⁸⁹ 1917’de ise yeni bir aile hukuku kararnamesi kabul edilmiştir.⁹⁰ Bu değişiklikler esas itibariyle Osmanlı Devleti’nde Tanzimat döneminden beri devam eden Batılılaşma eksenli yenileşme hareketlerinin devamı niteliğinde olmuştur. Ancak İslami yönetim esasları da tamamıyla dışarıda bırakılmamıştır. Bu açıdan bakıldığında İttihat Terakki yönetiminin Osmanlı’dan Cumhuriyet’e bir ara form niteliğinde olduğu söylenebilir.

Bu süreçte, iktidar dışında kalan unsurların da İslamcılık ile ilişkisine bakıldığında, burada da dikkate değer noktalar görülmektedir. 21 Kasım 1911’de bazı muhalefet partilerinin (Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası, Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası) bir araya gelerek kurdukları Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın⁹¹ parti programının 14. Maddesinde; ‘devletin dininin İslam’ olduğu ibaresi yer almaktadır ve bunun yanı sıra, partinin, 1912’de yapılan umumi kongresinde, öne çıkan simalardan biri, İslamcı bir kimliğe sahip olan Konya Mebusu Zeynel Abidin Efendi’dir.⁹² Ancak 1918’de, İttihat ve Terakki’nin iktidarı; Talat, Enver ve Cemal paşaların da İstanbul’u terk etmesinin ardından⁹³ görece daha güçlü bir konuma gelen, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın 1919 beyannamesinde, İslami hiçbir esastan bahsedilmemektedir.⁹⁴ Ayrıca; *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*, 1908 yılında İslam dinini yaymak amacıyla kurulan; *El İslam Cemiyeti*, 1909

⁸⁷ 1909 yılı değişiklikleri ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, s.87-96.

⁸⁸ Tunaya, **A.g.e.**, s.100.

⁸⁹ Zürcher, **A.g.e.**, s.150-151.

⁹⁰ Lewis, **A.g.e.**, s. 311.

⁹¹ Erdoğan, **A.g.e.**, s. 49.

⁹² Tunaya, **A.g.e.**, s. 101.

⁹³ Lewis, **A.g.e.**, s. 324.

⁹⁴ Tunaya, **A.g.e.**, s.101.

yılında, Derviş Vahdeti tarafından kurulan ve yayın organı *Volkan* gazetesi olan *İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti*, 1911’de tüm tarikat mensuplarını bir araya toplamak amacıyla kurulmuş olan *Cemiyet-i Sûfiye*, İttihat Terakki iktidarı sona erdikten sonra ortaya çıkan; *Teâli-i İslam Cemiyeti* (1919), *Tarik-i Salah* (1921), *Cemaat-i İslamiye İhzar Cemiyeti* (1921)⁹⁵ siyasetin içinde ve dışında İslamcılık hareketinin bir parçasını teşkil etmiş topluluklar olmuşlardır. Buradan hareketle, gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde, iktidarın ve iktidarın etki unsurlarının incelenmesinin, devletin ve toplumun niteliğinin, sosyal ve siyasi temayüllerin ölçülmesinde yegane bir başvuru kaynağı olarak kabul edilmesinin eksik kalacağı söylenebilir. Daha açık bir ifade ile Sultanların yahut iktidar unsurlarının Batıcı yahut laik politikaları toplumun tamamının hoşnutlukla karşıladığı uygulamalar olmamıştır. Bu durum Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, devletin resmi olarak tamamen laik bir düzene geçişi, devlet-toplum ayrımını besleyen bir takım ayrışmaları derinleştirmiştir.

1.2.CUMHURİYET DÖNEMİ DİN DEVLET İLİŞKİLERİ VE İSLAMCI OLUŞUMLAR

İslamcılık kavramının; II. Abdülhamid döneminde, ittihat-ı İslam, II. Meşrutiyet’in, entelektüel çevrelerinde ve siyasi atmosferinde tartışılan şekli ile siyasi bir ideoloji olarak ele alınması mümkün iken, Türkiye Cumhuriyet’i devletinin kurulmasından sonra bu kavramın tam olarak ne ifade ettiği daha karmaşık bir hal almıştır. Ancak cumhuriyetin kurulmasının ardından, bu kavram, II. Meşrutiyet düşünürlerinin belirli normlar çerçevesinde ele aldıkları halinden bir miktar uzaklaşmıştır. Nitekim, Osmanlı Devleti yerini Türkiye Cumhuriyeti devletine bırakırken, devletin teokratik yapısı dışarıda bırakılmış, bu durum yeni bir din-devlet ayrımını ortaya çıkarmıştır. Devletin laikleşmesi; halifelik, şeyhülislam, medrese, tekke/zaviye vd. gibi kavramları devlet dışı alanlara itmiştir ve bu tip dinsel alanları da düzenleyen/denetleyen yahut ortadan kaldıran bir hüviyet kazanmıştır. Dolayısıyla İslamcılık, devletin, üzerinde şekilleneceği bir ideoloji olma vasfını kaybettiği gibi, din kavramı da devletin temel karakterini ortaya koyan bir belirteç olma durumundan çıkmıştır. Ancak İslamcı yahut İslamcılık kavramı şu ya da bu şekilde, Türk siyasi hayatının bir parçası olmakla birlikte, akademik alanın da araştırmaya ve bu isimlendirmeyi kullanmaya devam ettiği bir kavram olmuştur. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti, laik bir ulus devlet olmak bakımından, resmi devlet ideolojisinde din

⁹⁵ Tunaya, **A.g.e.**, s.104-110.

olgusunu dışarda bıraksa da toplumdaki geleneksel kodlar ve İslamlık unsurları yaşamaya devam etmiş, bu da bilhassa çok partili hayata geçiş sürecinden sonra siyasi alana da yansımaya başlamıştır. Buradan hareketle, II. Meşrutiyetin ortaya koyduğu üç temel fikir akımının (İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık), Türkiye’de, toplumsal ve siyasi kodlarda yaşamaya devam ettiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle, İslamcılık, devleti kurtarma projesi olarak hayatına devam etmese de toplumda dindar/muhafazakâr bir kesimin siyasi davranışlarına etki eden bir bilinci temsil etmeye devam etmiştir. Ancak devletin laiklik unsuru, kimi zaman dinsel alanlarını düzenleme yoluna giderken, kimi zaman toplumun dinsel faaliyetlerinin gayri resmi yahut gayrimeşru şekilde devam etmesine de neden olmuştur. İşte bu ikilik, yani devletin laikleşmesi ancak toplumun günlük yaşam pratiklerinden ya da siyasi davranışlarından din unsurlarını tamamen çıkarmaması, İslamcılık araştırmalarını çoğu zaman; din ve devlet ile toplum ve din şeklinde bir araştırma ayrıştırmasına itmiştir. Dolayısıyla, çalışmanın bu kısmında da devletin din ve dinsel alanlarla ilişkileri ve toplumun dinsel alanlarla ilişkileri (basın-yayın, cemaat ya da tarikatlar vd.) tespit edilen ölçülerde ele alınmaya çalışılmıştır.

1.2.1. Atatürk ve Laiklik Anlayışı

Atatürk’ün tesis etmeye çalıştığı laiklik esas itibarıyla müstakil bir inkılabı değil ancak bütün yeniliklerin ve inkılapların genel bir niteliğini ve temelini teşkil etmiştir. Kodaman; Atatürk’ün laiklik anlayışını; Kur’an’ın getirdiği dini, beşeri kaynaklı mezheplerin ve tarikatların gölgesinden kurtarmak, İslam dini ile insanları, dünyevi menfaatler yönünden değil ancak moral yönden birleştirmek, dünyevi işlerde, akla ve ilme öncelik vermek, fertleri, kulun kulu değil yalnız Allah’ın kulu haline getirmek, eğitim vasıtasıyla fertlerin karar verme yeteneğini geliştirmek ve evrensel bir anlayış kazandırmak, kanunlar çerçevesinde, kamu düzenine zarar vermeden, fertlere; inanç ve ibadet serbestisi tanımak şeklinde özetlemektedir.⁹⁶ Nitekim Atatürk: “din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki; din Allah ile kul arasında bağlılıktır” diyerek, toplumsal yaşamda, dinin, kişi ile vicdanı arasında bir müessese olduğuna, dolaylı olarak, laikliğin gerekliliğine vurgu yapmakta, laikliği ise; “laiklik

⁹⁶ Bayram Kodaman, “Atatürk ve Laiklik”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:14, 2006, s.8.

yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir bütün yurttaşların vicdan, ibadet ve din hürriyetini, tekeffül etmek demektir.” şeklinde açıklık getirmektedir.⁹⁷

Atatürk’e göre, o güne değin ortaya çıkan tablo, hilafet ve dini müesseselerin asli vazifelerini bırakarak siyasetle uğraşmaya başlaması şeklinde idi. Atatürk bu konudaki görüşünü şöyle aktarmıştır: “Halifelikle birlikte, Türkiye’de var olan Rum Ortodoks ve Ermeni kiliseleri ve patrikhaneleri ile Musevi hahamhanelerinin ortadan kalkması gerekir. Halifelik ve bu çeşitli patriklikler, yüzyıllardan beri dini yetkilerinin dışında büyük ayrıcalıklar topladılar. Halkın düşüncelerine dayanarak verilen hukuk dışı ayrıcalıklar ile cumhuriyet yönetiminin uygulanması mümkün değildir.”⁹⁸ Atatürk başka bir konuşmasında İslam dini ile ilgili görüşlerini ise şöyle aktarmıştır:

*“Bizim dinimiz en makul en tabî bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabîi olması için akla, fenne, ilme, mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır. İslam içtimai hayatında hiç kimsenin bir sınıf-ı mahsus halinde bulunma hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler ahkâm-ı diniyeye muvafık harekette bulunmuş olamazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkamını mütesaviyen öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir.”*⁹⁹

Atatürk, millet ve devlet işlerinin, hukukun, eğitimin, akla, çağdaş bilime, çağın ihtiyaçlarına göre yürütülmesi ve düzenlenmesi, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma hedefine hızla ulaşılabilmesi için, devlet yönetiminin dar, bağınaz ve çoğunlukla hurafelerle yozlaşmış dini yorumlara bağlı olmamasını sağlayan laiklik ilkesini benimsemiştir.¹⁰⁰ Atatürk’ün ortaya koyduğu laiklik fikri, temel kaideleri, devletin dinle olan münasebeti ile İsmet İnönü ile devam eden, tek parti döneminde de devam etmiş, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)¹⁰¹ hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ideolojisi

⁹⁷ Ahmet Esenkaya, “İnönü Dönemi Laiklik Politikası 1938-1950” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, 1995, s.11-12.

⁹⁸ Mehmet Saray, **Atatürk’ü Nasıl Anlamalıyız**, Yalın Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s.92.

⁹⁹ **A.g.e.**, s.91.

¹⁰⁰ Geniş bilgi için bkz.: Yasemin Doğaner- Mehmet Temel, “Atatürk ve Laiklik”, **Atatürk Ansiklopedisi** https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Atat%C3%BCrk_ve_Laiklik, Erişim Tarihi:15.05.2021.

¹⁰¹ Atatürk döneminden İnönü dönemine, Cumhuriyet Halk Partisi’nde yaşanan değişim ve süreklilik unsurlarının ayrıntılı incelemesi için bkz. Seçkin Çelik, **İnönü Dönemi’nde Kemalizm: Değişim ve Süreklilik (1938-1950)**, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul, 2021.

temelinde atılan adımların, tesis edilmeye çalışılan politikaların, toplumsal ve siyasi zeminde koruyucusu ve uygulayıcısı olmaya devam etmiştir. Söz konusu bu ideolojinin ve laiklik ilkesinin, esas itibarıyla, dine ya da İslam'a karşı olmadığı ve dinsiz bir toplum kurgulamadığı ifade edilebilir. Ancak bu ideolojinin, din olgusunu; bireylerin kendi vicdanlarında, inandıkları yaratıcı ve kendi aralarında kurdukları bağa dayalı, bireysel ve bireylerin, özel alanlarına has bir olgu olarak kabul ettiği, diğer yandan ise İslam'ı, siyasi zeminde, şekillendirici ve normatif bir olgu ve siyasi söylemin bir parçası olarak kabul etmediğini söylemek mümkündür.

1.2.2. Tek Parti Dönemi Din ve Devlet İlişkileri (1924-1945)

Cumhuriyet Türkiye'sinin; meşrutî monarşiden cumhuriyete, teokrasiden demokrasiye, halifeliğin lağvedilmesiyle birlikte laik devlete geçiş süreci, devletin, varlıksal olarak yeniden kurgulanışını ifade etmekle birlikte, bu sürecin, II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e uzanan periyotta, entelektüel ve siyasi sahada, devletin kurtuluş reçetelerini sunan fikir akımlarının çoğunda olduğu gibi, medeniyet lokomotifine yine batılılaşma olmuştur. Bu durum doğal olarak, Cumhuriyetin; pozitivist felsefe ve akılcı yöntemle kurulması ve buna uygun politikalar geliştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Cumhuriyet'in, dönüşümünü tesis eden, adım adım devrim ilkelerini uygulamaya koyan, yeni rejime karşı, muhalif çevreleri baskı altına alan, 1924-1945 yılları arasındaki dönemde, İslamcılık fikri ve hareketlerinin iki temel noktadan ele alınması mümkündür. Birinci nokta, İslamcı çevrelerin tepkisine neden olan ve devletin peyderpey uygulamaya koyduğu laikleşme ilkeleridir. İkinci noktayı ise siyasi ve toplumsal sahada bu uygulamalara verilen tepkiler oluşturmaktadır. Esas itibarıyla bu süreçte, mütekamil bir siyasi tepkiden söz etmek de güçtür. Nitekim, bu dönemde, inkılapların karşısında duran siyasi odaklar, kuvvetli bir siyasi mukavemet ortaya koyamamışlardır. Ancak toplumsal sahada, ekseriyetle, İslami referansların baz alınarak yapıldığı düşünülen, devrimlerin karşısında duran önemli olaylar meydana gelmiştir.

1924-1946 yılları arasında, din-devlet ilişkileri bakımından, Şeyhülislamlığın ve Evkaf vekaletinin lağvı ve itikat ve ibadetle ilgili bütün meselelerin ve dini kuruluşların yönetiminin Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmesi (3 Mart 1924), Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimin birleştirilerek laik bir hüviyet kazandırılması (3 Mart 1924), yüksek din görevlilerini yetiştiren Süleymaniye medresesinin vazifesinin, İstanbul Üniversitesi'nde kurulan İlahiyat Fakültesine devredilmesi ve fakültenin, 1933 senesinde,

İslam Araştırmaları Enstitüsü'ne çevrilmesi, dini mahkemelerin kaldırılması (18 Nisan 1924), tekke ve zaviyelerin kapatılması, türbedarlıklarla ilgili bir takım unvanların kaldırılması (30 Kasım 1925), şapka dışında başka bir başlık, sarık vd. gibi başlıkları kullanmanın yasaklanması (25 Kasım 1925), miladi takvimin kabulü (1 Ocak 1926), yeni ceza kanununun kabulü (1 Temmuz 1926) ile İsviçre Medeni Kanunu'nun ve Latin harflerinin kabulü (1 Kasım 1928), Türk kadınlarına belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilmesi (3 Nisan 1930), Türk kadınlarına muhtar, köy, ihtiyar heyetleri seçimlerinde seçme seçilme hakkı verilmesi (26 Ekim 1933), Türk kadınlarına milletvekili seçimlerinde seçme seçilme hakkı verilmesi (Aralık 1934), bazı kisvelerin giyilmeyeceğine dair yasanın kabulü (3 Aralık 1934), Ezanın Türkçeleştirilmesi (3 Şubat 1932), laiklik prensibinin; 1931 yılında CHP'nin altı temel prensibi arasına girmesi ve 1937 yılında ise Türk Anayasası'nın bir parçası olması¹⁰² şeklinde alınan kararlar, geçiş sürecinin laikleşme kodlarını taşıırken, diğer yandan, bunlardan bazıları, İslamcı çevrelerin tepkilerine neden olan kararlar olmuşlardır. Ancak esas olarak; halifelik, ezan ve şapka meseleleri, İslamcı çevrelerde hassasiyet oluşturması yönünden öne çıkmışlardır.

Ayrıca bu dönemde din hizmetleri bakımından; medreseler ve din eğitimi özellikle Millî Mücadele döneminden 1924'e kadar uzanan süreçte, meclisin önemli bir gündem maddesini oluşturmuş, *Medaris-i İlmiyye Nizamnamesi* ile müfredat ve metot değişiklikleri yapılmıştır. Rıfat Börekçi'nin 30 Mart 1924'te en yüksek devlet memuru olarak atanmasının ardından temel dini eserler üzerinde çalışmalar başlatılmış, 1925'te yapılan bütçe görüşmelerinde Diyanet İşleri Başkanlığına 20.000 lira ödenek konularak, yeni Kur'an-ı Kerim tefsir ve meallerinin ve hadis-i şerif tercümelerinin devlet kontrolünde yapılmasına karar verilmiştir. Cami ve mescitlerde görev alan din adamlarının sayıları ve maaşları ile ilgili tespitler neticesinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'nin birçok yerinde bulunan camilerin fiziksel yapıları, ibadete açık ya da kapalı olmaları ile ilgili geniş bir tetkik yapılmıştır.¹⁰³ Başkanlık tarafından, 1950 yılına kadar 352.000 takım dini kitabın basımı yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde, ibadethanelerin tahkik ve tasnifleri yapılarak, eksikliklerinin giderilmesi konusunda

¹⁰² Zerrin Kurtoglu, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014 s. 209-210.; Cemil Koçak, "Siyasal Tarih 1923-1950", **Türkiye Tarihi IV Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Tarih, 12. Baskı, İstanbul, 2013, s.153-154.; Mardin, **A.g.e.**, s.97-98; Tunaya, **A.g.e.**, s. 159-161.

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz.: Mehmet Temel, **Atatürk Dönemi Din Hizmetleri**, Akçağ Yay., 1. Baskı, Ankara, 2010, s.27-50.

kararnameler yayınlanmıştır. Bu kapsamda; Edirnekapı’da bulunan Neslişah Camii, Babaeski’de bulunan Cedit Ali Paşa Camii, Manisa’da bulunan Muradiye Camii, İstanbul’da bulunan; Mesihpaşa, Süleymaniye, Mahmutpaşa, Azapkapı, Sultan Selim, Laleli, Hüseyinağa camileri, Ankara’da bulunan Cenab-ı Ahmet Paşa, Zincirli camileri gibi yerlerde tamirat ve yenileme çalışmaları yapılmıştır. ¹⁰⁴

Cumhuriyetin inşası döneminde, siyasi sahada ilk tepkisel hareketin, 1924 yılı sonlarında resmiyet kazandığı söylenebilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) üyelerinin, hemen hemen tamamı CHP üyesi olsalar dahi, pek çok açıdan türdeş bir topluluk sayılmazlardı. Nitekim partide ve mecliste, özellikle de cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması kararlarında muhalefet görülürken, bu muhalefet farklı şekillerde, 1924 Anayasası görüşmelerinde de devam etmiştir. ¹⁰⁵ Mustafa Kemal’in eski dava arkadaşları olan; Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa önderliğinde, 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın ¹⁰⁶ (TCF) parti programı, temelinde; siyasal ve ekonomik liberalizme dayanan, liberal demokrasiyi öne çıkaran bir ideolojiyi savunmakla ¹⁰⁷ birlikte bireysel haklara, özgürlüklere ve adem-i merkeziyetçi bir yönetim anlayışına vurgu yapmaktaydı. ¹⁰⁸ Fırka programında; “fırka efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkardır” prensibinin ¹⁰⁹ varlığı ve yönelim olarak, CHP’nin, inkılapçı eğilimlerinin aksine, daha yavaş bir dönüşümü savunarak, yaşayan değerlere ve geleneklere vurgu anlamında muhafazakar bir tavır ortaya koyması ¹¹⁰ partinin, siyasi ömrünün kısa sürmesine neden olmuş, parti, Hıyanet-i Vataniye Kanunu gereğince; ‘dini

¹⁰⁴ Nurhan Aydın-Elif Ergün, “Atatürk’ün Din Politikası ve Günümüze Yansımaları”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, Kış 2020, S:6, s.54-62.

¹⁰⁵ Anayasa üzerinde, mecliste yapılan tartışmalar daha taslak görüşmelerine başlanmadan toplantı ve kabul sayısının belirlenmesi aşmasında başlamışsa da Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan taslak üzerinde yapılan asıl tartışmalar, Cumhurbaşkanı yetkilerinin artırılmasına yönelik itirazlar etrafında yoğunlaşmıştır. Bu itiraz ve eleştiriler ekseriyetle, yürütme erkinin güçlendirilmesi karşısında parlamento etkinliği ve bağımsızlığının tehlikeye düşeceğinden endişe duymuştur. Bu itirazlar daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kuracak olan çevreden geldiği gibi Mahmut Esat Bozkurt, Şükrü Saraçoğlu gibi farklı görüşlere sahip vekiller tarafından da ortaya konmuştur. II. Meclis’in faaliyetleri ve 1924 Anayasası’na ilişkin tartışmalara yönelik geniş bilgi için bkz.: Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihi’nde İkinci Meclis**. Çağdaş Yay., İstanbul, 1999, s. 171-190.

¹⁰⁶ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1924’te Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Adnan Adıvar tarafından kurulan Cumhuriyetin ilk muhalefet partisidir. Parti tüzüğünde liberalizm, demokrasi ve dini inançlara saygı ön plana çıkarılmıştır. Parti, 5 Haziran 1925’te dini siyasi çıkarlara alet etmek ve Şeyh Said İsyanı’nda etkisi bulunmak suçlamalarıyla kapatılmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Şaban Sitembölükbaşı, **Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, İsam Yay., 1. Baskı, Ankara 1995, s.12-13.

¹⁰⁷ Erdoğan, **A.g.e.**, s.78.

¹⁰⁸ Yılmaz Çolak, “1919-1929 Döneminde İç Politika”, **Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yay., 2. Baskı, Ankara, 2010, s.224.

¹⁰⁹ Tunaya, **A.g.e.**, s. 151.

¹¹⁰ Çolak, **A.g.m.**, s.224.

siyasete alet etmesi' gerekçesiyle 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır.¹¹¹ Partinin kapatılması kararının alınmasında, etkili olan asıl hadise Şeyh Said ayaklanması olmuştur.

Goloğlu, ayaklanmayı şöyle özetlemekte ve yorumlamaktadır:

*"...Ayaklananların elinde yakalanan belgelere ve öldürülenlerin üzerlerinde çıkan bir mektuba göre güya, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, o bölgede sekiz yüz kişinin öldürülmesi emrini vermiş, Şeyh Said de bunların içinde imiş. Bundan kurtulmak için de zaten yapılması gizlice niyet edilmiş ve hazırlanmış olan ayaklanmayı bir an önce yapmak gerekmiş. Ayaklanmanın amacı, şeriatı sağlamakmış. 17 Şubat 1925 tarihli bir raporda deniyor ki; olay padişahlığı, halifeliği, şeriatı ve Abdülmecid'in oğullarından birinin sultanlığını sağlamak gibi gerici bir propaganda perdesinin altında Kürtçülük'tür. Genel durum budur."*¹¹²

Karpat ise isyanın, Doğu Anadolu bölgesinde, Kürtlerin bağımsız bir Kürdistan kurmak ve halifeliği yeniden diriltmek maksadı taşıdığını ifade etmektedir.¹¹³ Akşin, isyanın; gerici mi, karşı devrimci mi yoksa Kürtçü mü sayılması gerektiği konusunu tartışmalı bulmaktadır.¹¹⁴ Bu arada isyan sürerken, yeterince etkin olamadığı düşünülen, Fethi (Okyar) hükümeti yerine İsmet İnönü hükümeti kurulmuş, Takrir-i Sükûn kanunu ve olağanüstü nitelikli İstiklal mahkemeleri kurularak isyan üç ay içerisinde bastırılmış, Şeyh Said ve beraberindeki 46 kişi idam edilmiştir.¹¹⁵

Daha evvel de belirtildiği gibi, toplumsal alanda tepkilere neden olan asıl hadiseler; hilafetin kaldırılması, şapka hakkında çıkarılan kanun, bazı yerlerde ezanın Türkçe okunması uygulaması gibi toplumun geleneksel teamüllerine etki eden uygulama ve kararlar olmuştur denilebilir. 25 Kasım 1925'te 'Şapka İktisası Hakkında Kanun'un kabul edilmesinin ardından, ilk tepki Erzurum'da ortaya çıkmış, Vali'nin evi ve makamı önünde toplanan bir grup: "gavur memur istemiyoruz" sloganıyla gösteri yapmıştır. Bu olay Erzurum'da bir ay süren sıkıyönetime neden olmuştur. 'Hükümetin dinsizliğe gittiği', 'kadınların namuslarının zedelendiği' iddiası ile 14 Kasım'da Sivas'ta (duvarlara

¹¹¹ Erdoğan, A.g.e., s.80.

¹¹² Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi: I 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, sf.159.

¹¹³ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2010, s.133.

¹¹⁴ Sina Akşin, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2017, s.210.

¹¹⁵ Akşin, A.g.e., s.209.

hükümet karşıtı yazılar yazılmıştır), 22 Kasım'da Kayseri'de, 25 Kasım'da Rize'de, 26 Kasım'da Maraş'ta benzer gösteriler yapılmış, sorumluları İstiklal mahkemelerinde yargılanmıştır.¹¹⁶ Goloğlu, bu hadiseleri aktarırken, bunların toplumun tamamını yansıtmayan münferit olaylar olduklarını, halkın büyük çoğunluğunun bu tip “gerici” nitelikli ayaklanma ve gösterilere nefretle yaklaştığını savunmaktadır.¹¹⁷ Tunaya, Rize'de meydana gelen hadisede, Nakşibendî tarikatının etkisi olduğunu, Erzurum'da çıkan olaylarda ise; *Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti* ve *İslam Teali Cemiyeti*'nin etkisi olduğunu yazmaktadır. Erzurum'da meydana gelen hadiseler neticesinde; İskilipli Atıf Hoca (Frenk Mukallitliği ve Tesettür-i Şer'i kitaplarını yazmıştır), Tahirülmevlevi (Tahir Olgun), Enver Rıza (Doğrul) yargılanmış ve İskilipli Atıf Hoca idam edilmiştir.¹¹⁸

Din, devlet ve toplum ilişkileri bağlamında kayda değer bir diğer olay Menemen hadisesi olmuştur. İzmir yakınlarında bulunan Menemen'de, 23 Aralık 1930'da vuku bulan hadise; mehdilik iddiasında bulunan Giritli Mehmet adında bir şahsın, topladığı birkaç kişiyle; ‘hükümete el koyma ve tekkeleri yeniden açma’ gayesiyle karışıklık çıkarması ve olayları yatıştırmakla görevli yedek subay asteğmen Kubilay'ın, isyancılar tarafından öldürülmesine dayanmaktadır. Olay sırasında isyancıların çoğu ölmüş, kaçanlar ise yakalanmıştır.¹¹⁹ Tunaya ve Goloğlu Menemen hadisesinde, Nakşibendî tarikatının etkisi olduğunu ifade etmektedir.¹²⁰ Tunaya, olayın araştırılmasının ardından, Esat Efendi, Şeyh Halit, Hoca Saffet isimli şahısların İstiklal mahkemelerinde yargılandığı, konuyla ilgisi bulunan 28 kişinin idam edildiği, Esat Efendi'nin, Nakşibendî halifesi olarak kabul

¹¹⁶ Şapka ve başlık gibi aksesuarların kullanımı, Osmanlı Devleti döneminde de modernleşme ve Batılılaşmanın bir göstergesi olarak ve Batı'ya da olumlu bir imaj yansıtmak gayesiyle çeşitli değişikliklere uğramıştır. II. Mahmut döneminde, sarık kullanımı yasaklanmış ve Hattı Hümayun kararı ile fes kullanılmaya başlanmıştır. Fes kullanımı, farklı dönemlerde devam ettirilmiş zaman içinde sivil halk ve görevlilerin ayrılması için de farklı versiyonlarının giyildiği görülmüştür. Cumhuriyet döneminde ise şapka konusunda direkt bir düzenleme yapılmadan önce, çeşitli meslek ve öğrenci gruplarının giyinişleri konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin; İstanbul medresesi öğrencilerinin sarık ve cübbe giymeleri yasaklanmış, hakimlerin kıyafetleri konusunda yeni düzenlemeler yapılmış, polislerin kullandığı şapka modelleri farklılaşmış, askerler tarafından kullanılan şapkalar ise Batılı ordular örnek alınarak değiştirilmiştir. Türkiye'de şapka kullanımına karşı çıkılması argümanları, şapkanın Hristiyanları taklit etmek anlamına geldiği ve bu sebeplere İslam'a aykırı olduğu tezine dayanmıştır. Atatürk bu algıyı ortadan kaldırmak ve modern giyimin konusunda topluma örnek olmak maksadıyla; Kastamonu, Çankırı ve İnebolu'yu kapsayan bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Kanun kapsamında çeşitli meslek gruplarının kılık kıyafetleri düzenlenirken, sivil halk şapka takıp takmamak hususunda serbest bırakılmış ayrıca din adamlarının beyaz sarık ve siyah cübbe giymelerine izin verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Yasemin Doğaner, ‘The Law on Headdress and Regulations on Dressing in the Turkish Modernizations’, *Bilig*, Sonbahar 2009, S:51, s.33-52.

¹¹⁷ Goloğlu, *A.g.e.*, s.240-243.

¹¹⁸ Tunaya, *A.g.e.*, s.156-158.

¹¹⁹ Lewis, *A.g.e.*, s.562.; Goloğlu, *A.g.e.*, s. 460-463.

¹²⁰ Goloğlu, *A.g.e.*, s.461.; Tunaya, *A.g.e.*, s.163.

edilmesinin, bu olayın İslamcı çevreler açısından önem arz etmesine neden olduğunu söylemekte ve olayı ‘İslamcı akımın soysuzlaştırılmasına dayanan bir irtica hareketi’ olarak nitelendirmektedir. Bunun dışında, 1936’ta, İskilip’te Ahmet Kalaycı isimli bir şahsın, İslami kaideler uydurarak, kendine Nakşî şeyhliği ve uluhiyet atfetmesi şeklinde bir olayın vuku bulmasından da bahsetmektedir.¹²¹

Bu olaylarda dikkate değer bir nokta tarikat olgusuna, bilhassa da Nakşibendî tarikatına yapılan vurgudur. Lewis, devletin tarikatlar konusundaki tutumu hakkında dikkate değer şu noktanın altını çizmektedir:

“...Tuhaf bir ihmal sonucu Anayasa’nın 25. Maddesi, yani ‘din, mezhep, tarikat ya da felsefi içtihat’ özgürlüğünü teminat altına alan madde, tarikatlar tasfiye edilip yasaklandıktan sonra bile yürürlükte kalmıştı. Bu tutarsızlık 5 Şubat 1927 tarihli ve tarikatlara yapılan atıf çıkartılıp maddenin yeniden yazılmasıyla yapılan değişiklik sonucu ortadan kaldırıldı. Zamanın Dahiliye Vekili, hedeflerini açıkça ortaya koydu. Tarikatlar, Türkleri gerçek yoldan, yani hakiki bilgiye dayanan milliyetçilik yolundan ve pozitif bilimler yolundan saptıran, geçmişe ait kötü mirastı. Gerçek yol ise Türklerin maddi manevi hayatı için en büyük yararları içeren yoldu.”¹²²

Esas itibariyle, devletin bu süreçte, inkılaplara ve laikliğe karşı tehlike unsuru taşıyan yahut taşıyabilecek kişi ve kişilerden müteşekkil oluşumlara ve fikirlere karşı bir duruş sergilediğini ifade etmek gerekir. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, İslamcılarının bu hadiseler karşısında ‘resmi tarihe’ pek de inanmayan bir çizgide durdukları gerçeğidir. Sözelimi, Türkiye’de İslamcı hareketin ve İslamcı edebiyatın önde gelen isimlerinden biri olan Necip Fazıl, Şeyh Sait isyanının tamamen İslami idealler için yapıldığını savunmakta, *Tasavvuf ve Beyan’ül Hak* mecmualarında tasavvufi konularda yazılar yazan ve Nakşibendî tarikatının halifesi olan Esad Efendi’nin, idam talebiyle yargılanması ile sonuçlanan Menemen hadisesini ise Nakşibendî tarikatının sindirilmesi için kullanılmış bir tertip olarak nitelendirmektedir.¹²³ Türk sinemasının muhafazakâr yönetmenlerinden sayılabilecek Mesut Uçakan’ın, İskilipli Atıf Hoca’nın

¹²¹ Tunaya, **A.g.e.**, s.163-165.

¹²² Lewis, **A.g.e.**, s.556.

¹²³ Hulusi Şentürk, **Türkiye’de İslami Oluşumlar Ansiklopedisi: İslamcılık**, Çıra Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2019, s.157-171.

idam edilişine giden süreci anlattığı *Kelebekler Sonsuza Uçar*, filmi, kararın haksız bir infaz olduğu temasına dayamaktadır. Bunun yanı sıra, Şentürk; Türkiye’de hala etkin bir kitlesi bulunan, Risale-i Nur Hareketi başka bir ifade ile Nur Cemaati’nin önderi olan Said Nursî’nin, Şeyh Sait ayaklanması ile ilgisi bulunduğu gerekçesiyle, Isparta’nın bir köyü olan ve kayıkla ulaşım sağlanabilen Barla köyünde sekiz yıl kadar tutulması süresince, taraftarlarınca ziyaret edilmeye devam edildiği, o dönem Afyon mahkemesinde savcının, ülkede beş yüz bin Nur talebesi olduğunu belirttiğini ifade etmektedir.¹²⁴ Said Nursî’nin, herhangi bir tarikata bağlı olmadığı ve ilerleyen süreçte, Demokrat Parti’yi (DP) zımnen desteklediği düşünülmektedir.¹²⁵

Bu süreçte, İslamcılık bakımından dikkate değer bir diğer konu basın-yayın hayatıdır. Nitekim cumhuriyet rejimi ve beraberinde alınan kararlar, basın nezdinde ciddi eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Eleştiri odağı haline gelen konulardan ilki halifeliğin kaldırılması olmuştur. *Tanin* gazetesinde; Hüseyin Cahit Yalçın, *Tevhid-i Efkâr*’da Velid Ebüzziya; *Sebilürreşad*’da ise Eşref Edip, halifeliğin kaldırılması hususunda ciddi itirazları olan yazarlardır. Yalçın, meşruiyetin ve hilafetin devam ettirilmesinden yana tavır sergilemiş, Cumhuriyet’in ilanının aceleye getirildiğini ifade etmiş ve şeriatın savunucusu olduğunu dile getirmiştir. Hüseyin Rauf Orbay, Mehmet Emin Yalman da *Vatan* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinde, hilafetin kaldırılmaması gerektiğini savunan yazılar kaleme almışlardır.¹²⁶ Hükümete göre, bu falsolu sesler ayaklanmaya destek sağlayabilirdi ve bunların susturulması gerekmektedir. Nitekim, 1925 yılında Şeyh Sait isyanının patlak vermesi üzerine çıkarılan, Takrir-i Sükûn kanun metninde şu ifade yer almaktaydı: “*İrticaya ve isyana ve memleketin sosyal düzenini, huzur ve barışını, güvenlik ve asayişini bozmaya yönelik her türlü teşkilatı, kışkırtmaları, teşvikleri, girişimleri ve yayınları, Hükümet, Cumhurbaşkanı’nın onayıyla yasaklamaya yetkilidir. Hükümet, sanıkları İstiklal mahkemelerine verebilir.*” Kanunun onaylamasının ardından; 6 Mart 1925 Bakanlar Kurulu kararı ile; *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklal*, *Sebilürreşad*, *Aydınlık*, *Orak Çekiç* gazeteleri bir gün sonra; *Toksöz* gazetesi, 9 Mart’ta ise; *Sadayı Hak*, *İstikbal*, *Kahkaha*, *Presse du Soir*, *Savha*, 15 Nisan’da; *Tanin*, 12

¹²⁴ A.g.e., s. 42-43

¹²⁵ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi II Metinler Kişiler*, Dergâh Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2017, s.980.

¹²⁶ Hilafetin kaldırılmasına yönelik, basın-yayında yer alan itiraz ve eleştiriler hakkında geniş bilgi için bkz.: Murat Turgay, “Hilafetin Kaldırılmasının Türk Basınına Yansımaları”, *Turkish Studies History*, 13(8). Ankara, 2018, s. 141-155.

Ağustos'ta; *Vatan* gazeteleri kapatılmıştır.¹²⁷ Ayrıca, İskilipli Mehmet Atıf, *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad*'da yazılar yazmış, *Frenk Mukallitliği* ve *Şapka* eserinde rejimin batılı tarzda inkılaplarını eleştirmiştir.¹²⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, Damad Ferid Paşa kabinelerinde, aldığı görevlerden ötürü, Millî Mücadele aleyhinde kararların alınmasına katkıda bulunduğu gerekçesiyle, önce gıyabında idama mahkûm edilmiş ancak daha sonra Ankara İstiklal Mahkemesince alınan kararla beraat etmiştir. Yazır, TBMM'nin isteği üzerine, Kur'an-ı Kerim tefsirini kaleme almıştır.¹²⁹

Dolayısıyla 1938'de, Atatürk'ün ölümünden sonra, İsmet İnönü ile başlayan ve çok partili hayata geçiş sürecine kadar devam eden 'Millî Şef' döneminde (1938-1946) de Atatürk'ün ilkesel bir çerçeve ile ortaya koyduğu laiklik anlayışından sapmaların, bir noktaya kadar görülmediği söylenebilir. 11 Kasım 1938'de başlayan yeni dönemde, gaye olarak; devletin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını, ulusal toprakların bütünlüğünü, yurt içindeki kanun ve düzeni korumayı önceleyen, Atatürk'ün kültür devriminin korunması, derinleştirilmesini ve ulusal ekonominin ağır ancak emin adımlarla geliştirilmesini hedefleyen ilkeler temel alınmıştır.¹³⁰ 1945'e değin bu ideallerin, sıkı sıkıya uygulanmaya gayret edildiği ve devrimin toplumda derinleştirilmesine çaba harcandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla, İslamcı diye tabir edebileceğimiz odakların bu dönemde etkin bir faaliyet alanı bulabildiğini görmek de güçtür. Nitekim, Millî Şef döneminin ilk yıllarında; yeni kanun ve yapılan inkılapların aleyhinde hareket eden şahıs ve gruplar takip edilerek haklarında işlem yapılmış bu kapsamda; 1939 yılında Erzurum köylerinde; Trabzon'da, Arapça tedrisat yaptığı düşünülen bazı şahıslar; Urfa'da dükkanında, Arapça basım bazı surelerin cüzlerini satan bir şahıs, Konya ve Rize'de, bir mahalle imamı adliyeye sevk edilerek muhtelif cezalara çarptırılmışlar; 1939'da, Adapazarı'nda, takke giydiği tespit edilen bir şahıs; 1940 yılında, İçel'de, kılık kıyafeti şüpheli bir şahıs tutuklanmış, ayrıca çeşitli tarikat faaliyeti içerisinde olabilecekleri düşünülen şahıslar ve bu tür eylemler de sıkı sıkıya takip edilmiş, gerektiğinde cezai işlem uygulanmıştır.¹³¹ Bu yargılamalar, İslamcı dergilerde ve çevrelerde de sıkça eleştirilen; 1 Mart 1926 tarih ve

¹²⁷ Topuz, *A.g.e.*, s.143-148.

¹²⁸ Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I Metinler Kişiler*, s. 285-286.

¹²⁹ *A.g.e.*, s.478.

¹³⁰ Ali Dikici, "Millî Şef İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:42, Kasım 2008, s.163.

¹³¹ *A.g.m.*, s.164-169.

765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 163.¹³² Maddesi uyarınca yapılmış ve bu madde, 1945'ten sonra CHP hükümeti tarafından yeniden düzenlenmiş¹³³ ve 1991 yılında Turgut Özal hükümeti tarafından kaldırılmıştır. İnkılapların yerleşmesi ve halkın cumhuriyet idealleri ile bütünleşmesi bakımından önemli bir yere sahip olan ve fikri tohumları Atatürk tarafından ortaya atılan Köy Enstitüleri¹³⁴ Kanunu, 17 Nisan 1940 tarihinde kabul edilmiş, proje dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından yürütülerek hayata geçirilmiştir.¹³⁵ Devrimlerin niteliğini, önemini ve akılcı bakış açısı ile pozitivist felsefenin toplum içinde yerleşmesini amaçlayan, inkılapların kültürel zeminini hazırlayan ve yeni devlet ilkelerinin, halk tarafından benimsenerek, şehir ve kırsal alan arasında oluşabilecek, kültür ve eğitim farklılıklarının önlenmesini, asıl olarak amaçlayan Halk Evleri'nin¹³⁶, savaşın ve ekonomik olanaksızlıklarının da etkisiyle, dinamizmini kaybetmesi üzerine, 1940 yılında, yeni düzenlemelere gidilmiş, Halk Evleri'nin açılması için belli bazı şartlara sahip olmayan kırsal bölgeler için Halk Odalarının açılması

¹³² Maddenin ilk hali şu içeriğe sahiptir: “Laikliğe aykırı olarak, devletin sosyal veya ekonomik veya siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse, sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Böyle Cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenlere beş yıldan on iki yıla kadar ağır hapis cezası verilir. Laikliğe aykırı olarak, devletin sosyal veya ekonomik veya siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya siyasi amaçla veya siyasi menfaat temin ve tesis eylemek maksadıyla dini veya din hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri alet ederek, her ne surette olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Şahsi nüfuz veya menfaat temin etmek maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri veya din kitapları alet edilerek her ne surette olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiilleri devlet daireleri belediyeler veya sermayesi kısmen veya tamamen devlete ait olan iktisadi teşekküller, sendikalar, işçi teşekkülleri, okullar, yükseköğretim müesseseleri içinde veya bunların memur, müstahdem veya mensupları arasında işleyenler hakkında verilecek ağır hapis cezası üçte bir nispetinde artırılır. Üçüncü ve dördüncü fıkralarda yazılı fiiller yayın vasıtaları ile işlendiği takdirde verilecek ceza yarı nispetinde artırılır. Kaynak: Rıdvan Nizamoglu, “163. Madde ve Düşündürdükleri”, **Diyanet Aylık Dergi**, S:2, Şubat 1991 <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=18544> , Erişim Tarihi: 16.05.2021

¹³³ Esenkaya, **a.g.t.**, s. 39.

¹³⁴ Köy Enstitüleri, 1937’de çıkarılan Köy Eğitimcileri Kanunu’na dayanılarak açılan kurslarda askerliğini çavuş olarak yapmış, okuma-yazma bilen, sağlıklı köy çocuklarının eğitimci olarak yetiştirilerek yurt genelinde Türk bireyine vatandaşlık görevini gereğince yapabilmek ve çevresinde olup bitenleri anlayabilecek düzeyde temel bilgileri verebilmek için eğitim-öğretimin köylere kadar götürülmesi amacıyla açılan eğitim-öğretim kurumlarıdır. Geniş bilgi için bkz.: Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi – Yeni Türkiye’nin Oluşumu**, 3. Baskı, Ankara 2018, s.88.

¹³⁵ Birgül Bozkurt, “Türkiye’de Mili Şef Dönemi CHP Politikalarının Eğitim Sistemi Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Belgi**, S:2, Yaz 2011, s. 201-202.

¹³⁶ Halkevleri, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte modern, laik, inkılapçı, bir ulus devlet oluşturma çabaları kapsamında Atatürk’ün Halkçılık ilkesi doğrultusunda kurulan yaygın eğitim kurumudur. Halkevleri 19 Şubat 1932 tarihinde resmen faaliyete başlamış, 8 Ağustos 1951’de kapatılmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Yasemin Doğaner, “Halkevleri”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://atatürkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Halkevleri>, Erişim Tarihi: 15.05.2021.

kararlaştırılmıştır. DP döneminde, eleştirilerin odağı haline gelen Halkevleri, 1951’de kapatılmıştır.¹³⁷

1935 yılında, İç İşleri Bakanlığı’nca yayınlanan; kadınların, peçe, çarşaf ve peştamal giymelerini yasaklayan tamim uyarınca alınan tedbirler, İnönü döneminde de devam ettirilmiş, 1940 yılında Emniyet Umum Müdürlüğü tarafından yayınlanan bir emirle, devrimlere aykırı giyinenlere izin verilmemesi istenmiştir. Bunların yanı sıra; yönetimi eleştiren, dini propaganda yapan, üfürükçülük yapan ve devrimlere aykırı faaliyette bulunanlar da polis tarafından takip edilmeye devam edilmiştir. 1940 yılında, İzmir’de, 10 kişi, Bektaşî tarikatına mensup olukları için tutuklanmıştır.¹³⁸ 2 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı kanun ile Arapça ezan okuma yasağı müeyyide altına alınmış, DP iktidarına kadar Türkiye, Dünya İslam Birliği Konferanslarına katılmamıştır.¹³⁹

Ancak bu dönemde kısmî olarak laikliğin yahut birtakım yasakların gevşetildiği bazı kararların da alındığını görmek mümkündür. Bu kapsamda; 10 Mayıs 1939 tarih ve 1090 sayılı kararla, araştırma maksadıyla Arapça harflerle yazılmış vesikaların gerekli mercilerde bulundurulmasına ve Türkçe alternatifleri halk dilinde yaygınlaşmayan bazı kelimelerde eskilerinin kullanılmasına (il ve ilçe yerine vilayet ve kaza gibi) izin verilmiş, Mareşal Fevzi Çakmak’ın da girişimleriyle; 1940’ta II. Dünya Savaşı’nın da etkin olduğu şartlar altında, askeri imamların tekrar orduya dönmesi sağlanmış, 1942’de askeri okullarda din eğitimine başlanmıştır.¹⁴⁰

1.2.3. Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Din ve Devlet İlişkisi (1946-1950)

Çok partili hayata geçiş sürecinde, Türkiye’de din-devlet ilişkilerine yön veren gelişmenin, Türkiye’nin yönetim anlayışında, daha demokratik ve liberal bir çizgiye kayması olduğu söylenebilir. Bu yönelimde, Türkiye’nin iç ve dış siyasetinde meydana gelen gelişmeler kadar, dünyada da birtakım dengelerin değişiyor olması etkin rol oynamıştır.

1945’ten sonra, Türk siyasetinde ortaya çıkmaya başlayan demokratik rüzgârın, bir başka ifade ile siyasi arenada, muhalif seslere yer verilmeye başlanmasının bazı sebepleri

¹³⁷ Yavuz Özdemir, “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2011, S.258-260.

¹³⁸ Dikici, *A.g.m.* s.166-168.

¹³⁹ Esenkaya, *a.g.t.*, s. 29-32.

¹⁴⁰ *A.g.t.*, s.26-32.

üzerinde durmakta yarar vardır. Öncelikle, II. Dünya Savaşı'nın bitişinin ardından, dünyada, konjonktürel atmosfer daha demokratik bir evreye girmiştir. Nitekim savaşı, demokrasi cephesi kazanmış¹⁴¹; Almanya, İtalya, Japonya'da faşist yönetimler yıkılarak, otoriter ve totaliter akımların cazibesi, yerini; insan hakları, demokrasi, uluslararası barış vd. gibi yeni ideallere bırakmıştır.¹⁴² Diğer yandan, Türkiye, çeşitli diplomatik çabaların neticesinde, II. Dünya Savaşı'na fiilen katılmamış olmasına karşın, savaşa hazır bir orduyu sürekli teyakkuzda tutmuş ve savaşın ekonomik dezavantajları ile baş etmek zorunda kalmıştır. CHP'nin bu ekonomik dar boğazı bertaraf etmek için çıkardığı; Milli Koruma Kanunu (18 Ocak 1940), Varlık Vergisi Kanunu (11 Kasım 1942), Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu (15 Mayıs 1943), Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (11 Haziran 1945) gibi kanunlar ise toplumun belli kesimleri ve iktidar arasında uzlaşmazlıkları derinleştirerek¹⁴³ muhalif seslerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin, San Francisco Konferansı'nda, Birleşmiş Milletler Anayasası'nı imzalaması, İnönü'nün, 19 Mayıs 1945'te yaptığı; "Gençliğe Hitap" konuşmasında, demokrasiye geçiş konusunda, ilk işareti vererek, ülkede demokratik uygulamaların artacağını söylemesi de muhalif cepheye cesaret veren gelişmeler olmuştur.¹⁴⁴ Toplumun, farklı alternatiflere destek vermesinin ya da iktidara karşı birikmiş olan antipatinin, bir diğer sebebini Lewis şöyle açıklamaktadır:

"...Halk Partisine karşı, köylülerin birikmiş öfkesini, harekete geçiren tek güç, ağaların etkisi değildi. İslam dininin yeniden canlanması için çalışan liderler de bir süredir, düzenli biçimde büyüyor ve güç kazanıyordu. Onlar da değişim istiyorlardı. 1946-1950 arasında Halk Partisi, Türkiye'de canlanmakta olan dini hareketlere karşı, gittikçe artan biçimde hoşgörülü bir tavır takınmıştı. Ancak dini liderler, 1920'ler ve 1930'ların tepeden inme, laikleştirme (zoraki sekülerleşme) politikası yüzünden, Atatürk'ün partisini hiçbir zaman gerçek anlamda affetmemişlerdi. Halk partisine karşı hareket etme fırsatı çıktığında, bunu memnuniyetle kullandılar. Ülkede, özellikle köylerde ve küçük taşra şehirlerinde ve büyük şehirlerdeki esnaf, küçük dükkân sahipleri arasında dini liderler hala

¹⁴¹ Karpat, **A.g.e.**, s.225.

¹⁴² Erdoğan, 94.

¹⁴³ Süleyman Seydi, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 259-263.

¹⁴⁴ Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, 2012 Güz, s.104.

kayda diğer bir desteğe sahipti. Modern iletişim araçlarının gelmesiyle, dinsel muhafazakarlığın etkisinin artması, ilginç bir tezat oluşturunuyordu.”

145

Lewis'in, CHP'de, 1946-1950 yılları arasında, gerçekleştiğini söylediği ılımlı tavrın kayda değer bir yanı olduğu söylenebilir. Nitekim bu dönemde, din-devlet ilişkilerinin az da olsa hoşgörülü bir evreye geçmesinde, siyaset sahnesine yeni aktörlerin çıkması, DP'nin, 1946 seçimleri neticesinde, parlamentoda temsil elde etmesi gibi bazı faktörlerin etkisi olduğu kadar, CHP içi dinamiklerinin de etkisi olmuştur.

CHP'nin, 1947'de yapılan, 7. Kurultayı'nda yapılan tartışmalarda, din öğretimi konusunun gündeme getirilerek, komünizm tehlikesiyle savaşmak hususunda, din eğitiminin önemli bir araç olabileceği; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın özerk bir statüye kavuşturulması ve toplumda din eğitim ve öğretimi alanında, büyük bir boşluk bulunduğu, bunun için imam hatip okulları ve ilahiyat fakültesinin açılması gerektiği, dinin toplumsal yapıyı düzenleme ve ahlakı tesis etme bakımından önemli bir yeri olduğu yönünde fikirlerin ortaya atılması dikkat çekici olmuştur. Bu kurultayda, tartışılan konuların bir yönünü de “dinde reform” tartışmaları teşkil etmiştir. Bu görüş; ibadet yerlerinin, Türk'ün geleneğine uygun olarak, Halkevlerinin ibadet yeri; ibadet yerlerinin de Halkevlerine benzer bir şekle dönüştürülmesi, ruhbanlığın icabı olan her şeyin silinmesi; sarık, cübbe gibi din tatbikatında kullanılan her şeyin ilgası, ibadet usul ve zamanlarının tanzimi gibi konuları içermiştir. Aynı zamanda, kurultayda laiklik üzerine de sert tartışmalar yaşanmıştır.¹⁴⁶ Her ne kadar Tunaya, dini meseleler bakımından, DP'nin iktidara gelişine kadar (22 Mayıs 1950), CHP'nin tutumu ve siyasi olayların, henüz devrim kanunları tesiri altında olduğunu ifade etse de¹⁴⁷ 1945'le birlikte, belirgin şekilde ortaya çıkmaya başlayan muhalefetin, din-devlet ilişkileri bakımından, CHP üzerinde de bir tesire sebep olduğu söylenebilir. Nitekim 1938 ve 1950 yılları arasında, din-devlet ilişkileri bakımından, cereyan eden hadiselerde, ilk yıllarda, devrimin toplumda yerleşmesi adına atılan adımlar sıkı sıkıya takip edilmiş ancak ilerleyen dönemlerde, dini taleplere daha açık bir politika güdülmüştür. Atılan bu liberalleşme adımları, Hasan Saka'nın¹⁴⁸ başbakanlığı ile başlamış ve İslam üzerine yaptığı çalışmalar

¹⁴⁵ Lewis, **A.g.e.**, s.423-424.

¹⁴⁶ Uzun, **A.g.m.**, s.127-129.

¹⁴⁷ Tunaya, **A.g.e.**, s. 168.

¹⁴⁸ **Hasan Saka**: TBMM Trabzon Milletvekili, Ticaret ve Maliye Vekili, TBMM Başkan Vekili, Dışişleri Bakanı ve Başbakan. 1885 yılında Trabzon'da doğmuştur. Trabzon Askeri Rüştiyesi ve Mülkiye İdadisini

ile tanınan Şemsettin Günaltay'ın¹⁴⁹ (16 Ocak 1949) başbakan olmasıyla da devam etmiştir. Günaltay, dini modernleşmenin ve ulus-devletin kurulup meşrulaştırılmasının bir aracı olarak işlevsel kılma anlamında İslam reformizmi düşüncesinin tipik bir temsilcisi olmuştur.¹⁵⁰

Yapılan değişiklikler kapsamında; 1947'de; "tekke ve zaviyelerin seddi" ile alakalı kanuna, 1949 yılında ise; "dini içerikli unvanlarla ilgili (şeyhlik, halifelik vd. gibi) kanuna", yeni bir düzenleme getirilerek, cezai durumları revize edilmiş; 1950 yılında, tekke ve zaviyelerin seddi ile ilgili kanuna: "Türbelerden, büyük Türk büyüklerine ait olanlarla, büyük sanat değeri bulunanların, Millî Eğitim Bakanlığınca halka açılacağı" şeklinde tanzim edilen bir fıkra eklenmiştir. Bu arada, 1947 yılında, Millî Eğitim Bakanlığı, okul dışı din eğitimi için bazı yeni ilkeleri kabul etmiştir. 1949'da seçmeli din dersi, okullarda okutulmaya başlanmış ve aynı yıl Ankara'da bir İlahiyat Fakültesi'nin kurulması kararlaştırılmıştır. 1948'de açılan İmam Hatip kursları, 1950'de okula dönüştürülmüştür.¹⁵¹

1.2.3.1.Yeni Siyasi Partiler ve Din

Çok partili hayata geçiş sürecinde, yönetimde yaşanan değişimin, etken ve edilgen tarafında bulunanların, yeni siyasi oluşumlar olduğu söylenebilir. Daha açık bir ifade ile,

birincilikle bitirmiş, 1908 inkılabından sonra Mülkiye Mektebini ikmal ile Paris Siyasi İlimler Mektebi'nde İktisat ve Maliye tahsil etmiştir. Yurda döndüğünde Mülkiye Mektebi'nde İktisat ve Maliye dersleri okutmuştur. İstanbul Meclisinin son yıllarında Trabzon Milletvekili olmuştur. TBMM kurulduğunda yine Trabzon Milletvekili seçilmiş, Lozan Konferansına üye olarak katılmış, Ankara Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinde Profesör unvanı ile görev almış, Ticaret, Maliye, Dışişleri vekillikleri ve Cumhuriyet Halk Partisi meclis grubu başkanlığı yapmıştır. 5 Eylül 1947'de Başbakan olmuş ve 14 Ocak 1949'da ayrılmıştır. Geniş bilgi için bkz.: "Sayın Hasan Saka'nın Özgeçmişi" T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî Web Sitesi (www.mfa.gov.tr/sayin-hasan-saka_nin-ozgecmisi.tr.mfa) Erişim Tarihi:15.05.2021.

¹⁴⁹ **Mehmet Şemsettin Günaltay**: İlim ve siyaset adamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin on dördüncü Başbakanı. 1883 yılı, Eğin (Kemaliye) doğumludur. 1905 yılında Üsküdar Ravza-i Terakki Mektebi, Vefa İdadisini ve Darulmuallimin-i Aliyye'nin fen şubesini birincilikle bitirmiş, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. 1915 ile 1924 tarihleri arasında Darulfünun Edebiyat Fakültesi ve Süleymaniye Medresesi'nde dersler vermiş; 1924 yılında Darulfünun İlahiyat Fakültesi din-i İslam tarihi ve fıkıh tarihi müderrisliğine aynı anda fakülte sekreterliğine ve aynı yıl içinde fakülte dekanlığına getirilmiştir. 1931'de Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçilmiş ve 1941'den itibaren ölümüne kadar bu kurumun başkanlığını yapmıştır. 1923'te Cumhuriyet Halk Fırkası Sivas mebusu seçilmiştir. 1949-1950 yıllarında tek parti hükümetinin son hükümet başkanlığını yapmıştır. 20 Ekim 1961'de Cumhuriyet Halk Partisi senatörü iken İstanbul'da vefat etmiştir. Günaltay, pozitivist felsefe ve zihniyetin etkisi altında oluşturduğu bazı fikirlerine İslam kaynaklarında temel aramış, Gazzali'yi İslam felsefesinin gelişmesini engellemekle suçlamış, ictihad kapısının kapandığı şeklindeki görüşlere karşı çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Günaltay, Mehmet Şemsettin, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gunaltay-mehmet-semsettin>, Erişim Tarihi: 15.05.2021.

¹⁵⁰ Fahrettin Altun, "Şemsettin Günaltay", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s. 161.

¹⁵¹ Esenkaya, **a.g.t.**, s. 24-43.; Mardin, **A.g.e.**, s.99.; Uzun, **A.g.m.**, s.130.

yeni siyasi aktörler, Türkiye’de esmeye başlayan liberalizm ve demokratikleşme rüzgarının etkisi sayesinde, etkin rol oynayabilme şansı bulmuşlardı. Ancak öte yandan da bu değişime sebep olan parametrelerden birini teşkil etmekteydiler. 1946-1950 yılları arasını kapsayan geçiş sürecinde; dünyada demokrasinin güç kazanması, totaliter rejimlerin önemli ölçüde ortadan kalkması, Türkiye’nin II. Dünya Savaşı’nın ardından demokratik devletlerin yanında yer alması, Türkiye’de liberal fikirlerin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Bir diğer yandan savaşın, Türkiye üzerindeki olumsuz etkileri, Milli Şef hükümetinin sert ekonomik önlemler almasına neden olmuş, bu toplumun bir bölümünde var olan huzursuzluğu derinleştirmiştir. Bu huzursuzluğun diğer tarafında, laikliğin katı şekilde uygulanıyor olmasının da etken olduğu söylenebilir. Oysa liberalizm, bireysel özgürlüklere vurgu yaparken, dini özgürlüklere de vurgu yapan bir ideoloji idi. Dolayısıyla Türkiye’de, bu tarihlerde ve tarihin bundan sonraki seyrinde ortaya çıkan siyasi oluşumlarda, dini söylemlerin daha çok siyasete katıldığı gözlemlenecektir.

Çok partili dönemde, ilk kurulan muhalif parti, 1945 yılının Temmuz-Eylül aylarında kuruluşu tamamlanan Milli Kalkınma Partisi (MKP) olmuştur. 1948’de, Millet Partisi (MP), DP’nin, ‘muvazaa’ yani ‘danışıklı dövüş’ partisi olduğu iddiasında olan ve partiden ihraç edilen bir grup vekil tarafından kurulmuştur. MP ve ardılı olan Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP), 1948-1958 yılları arasında, DP ve CHP arasında üçüncü bir parti olarak var olmuştur. Kurucuları arasında; Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı, Enis Akaygen, Yusuf Hikmet Bayur vd. gibi isimlerin bulunduğu parti, siyasi tavır olarak, DP ve CHP’nin karşısında idi. Partiyi tam anlamıyla, İslamcı olarak tanımlamak mümkün değilse de programında, dini söyleme hatırı sayılır bir yer verdiği söylenebilir. Nitekim ana programının 7. Maddesinde: “Parti, içtimai nizamın teşekkülünde; itikatların, ahlakın, geleneklerin, örf adetın büyük hisselerini tanır. Bunlar sık sık değişmezler ve devletin nüfuzu dışında kalır.” İfadesi yer alırken; 8. Maddesinde ise; “parti din müesseselerine ve milli ananelere hürmetkardır” ifadeleri yer almakta idi. Ayrıca parti programının, 12. Maddesinde, laiklik, esas itibarıyla kabul edilmekle birlikte, din işlerinin ayrı bir teşkilat elinden idaresi, bu teşkilatın ise muhtar bir teşkilat olması istenmekteydi. Parti, “Allah ve Allah korkusu” tabirlerini çok kullandığı gerekçesiyle irtica ile suçlanmış ve laikliğe aykırı hareketlerin odağı olması gerekçesiyle, 27 Ocak 1954 tarihinde kapatılmıştır. Çok partili hayata geçiş sürecinde, MKP ve MP’nin dışında; İslam Koruma Partisi (1946),

Arıtma Koruma Partisi (1946), Sosyal Adalet Partisi (1946), Çiftçi Köylü Partisi (1946), Türk Muhafazakâr Partisi (1947) gibi dini temayülleri olan partiler kurulmuştur.¹⁵²

Ancak bu dönemde, laiklik karşıtı olduğu suçlamasıyla en fazla karşılaşan siyasi aktör DP olmuştur. Çoğunlukla, CHP tarafından yapılan bu suçlamanın sebebinin,¹⁵³ DP'nin en güçlü muhalif olması ve dini özgürlükler bakımından, Milli Şef dönemine nazaran, daha ılımlı bir tarafta yer alması olduğu söylenebilir. Nitekim Celal Bayar Partisi'nin, 1949 yılında yapılan, ikinci büyük kongresinde: "Tanzimat'tan beri, diğer dinlerin mensuplarına tanınan din özgürlüğüne, Müslüman Türk milletinin de sahip olması gerektiği" vurgusunu yapmıştır.¹⁵⁴

Esas itibariyle DP, parti programı metni ve laiklik algısı bakımından CHP'den çok da farklı bir çizgiye sahip değildir. Nitekim DP kurucuları CHP'den ayrılan vekillerdir. Ancak Türkiye'nin Birleşmiş Milletler nezdinde kabul ettiği demokratikleşme ve özgürlükçü yeniden yapılanma kararlarının ülke içinde daha etkin bir biçimde uygulaması gerektiği görüşleriyle dönemin CHP anlayışından ayrılmaktadırlar. Celal Bayar, Fuad Köprülü, Adnan Menderes, Refik Koraltan'ın içinde bulunduğu bir grup¹⁵⁵ 7 Haziran 1945 günü, "dörtlü tahrir"i imzalamıştır. Önergede; Türk Anayasası'nın demokratik niteliğinin, hükümeti daha demokratik hale getirmek için Atatürk'ün yaptığı teşebbüslerin ve gericiliği önlemek endişesiyle anayasayı sınırlama zorunluluğunun, savaş zamanı şartlarının da etkisiyle devam ettirildiği, ancak artık savaşın bittiği, köylüler ve düşünürlerin demokrasiye hazır hale geldiği, meclisin hükümeti fiilen kontrol etmesi, kişilere, anayasada yazılı olan hak ve hürriyetlerin tanınması ve birden fazla partiye dayanan siyasi faaliyetlerin, gelişmesine izin verilmesi teklif edilmektedir.¹⁵⁶ Bu önerilerin parti gurubunda reddedilmesi, 21 Eylül'de; Menderes ve Köprülü'nün, daha sonra da Koraltan'ın partiden çıkarılması ve Celal Bayar'ın istifası neticesinde, 7 Ocak 1946'da Bayar'ın liderliğinde Demokrat Parti (DP) resmen kurulmuştur.¹⁵⁷ 1950 ile başlayan DP'li yıllar, Türkiye'de din ve devlet ilişkileri bakımından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

¹⁵² Alihan Limoncuoğlu, "Türkiye'de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1948)", **Akademik Hassasiyetler**, C.5, S:10.; Erdoğan, **A.g.e.**, s.96; Tunaya, **A.g.e.**, s.169-170.

¹⁵³ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1994, s.61.

¹⁵⁴ Erdoğan, **A.g.e.**, s.100.

¹⁵⁵ Lewis, **A.g.e.** s. 407.

¹⁵⁶ Karpat, **A.g.e.**, s.233.

¹⁵⁷ Erdoğan, **A.g.e.**, s. 95-96.

1.2.4. Demokrat Parti Döneminde Din ve Devlet İlişkileri (1950-1960)

14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimler sonucunda; Demokrat Parti oyların %53,3.’ünü alarak 408 milletvekili ile iktidar olmuş, onu takip eden CHP oyların yüzde 39,9’unu alarak 69 vekil çıkarmış, MP ise yüzde 3,1 oyla 1 vekil çıkarabilmiş, bağımsızlar ise oyların yüzde 4,8’ini alarak 9 vekil çıkarmıştır. Bu seçimle, Türkiye’de, Milli Şef dönemi (1938-1945) ve çok partili hayata geçiş süreci (1946-1950) tamamlanmıştır.¹⁵⁸ 1951 ve 1961 yılları arasında beş Menderes hükümeti kurulmuştur.

Demokrat Parti’nin yaklaşık on yıl süren ve bir askeri darbe ile sonlandırılan iktidar yıllarında, karşılaştığı en yoğun suçlama, çoğunlukla CHP muhalefetinden gelen; partinin gerici faaliyet yürüttüğü ve din istismarı yaptığı yönünde olmuştur. Partinin gerçekte, dini bir yönelimi olup olmadığı hususunun, akademik araştırmalarda, farklı görüşler içerdiği söylenebilir. Örneğin, Zürcher; DP’nin laik devlet anlayışının, temel olarak, CHP’ninkinden farklı bir tavır sergilemediğini savunmakta, partinin iktidar döneminde de laikliğin karşısında duran eylem ve oluşumlarla mücadeleye devam edildiği ve hatta Nurculuk gibi özerk dini örgütlerin varlığının, dolaylı olarak meşrulaştırılmasına rağmen, dinin devlet denetimi altında tutulması politikasında büyük bir değişiklik yapmadığını savunmaktadır.¹⁵⁹ Öte yandan, DP’nin kurucularından olan ve ilk başkanlığını yürüten Bayar, Milli Mücadeleye katılmış, Atatürk’ün başkanlığını ve bilahare de başkanlığını yapmış; inkılapçı, laiklik taraftarı ve ılımlı bir devlet adamı olmasının yanı sıra parti kurulmadan önce İnönü’ye, laiklik, eğitim ve dış politika konularında güvence vermiştir.¹⁶⁰ Karpat’a göre ise DP, din hürriyetini temel hürriyetlerden biri sayarak, tarihi ve hukuki görüşü kabul etmiş, parti sözcüleri, Türk toplumunun bir İslam toplumu olduğunu, vatandaşların dini ihtiyaçlarını, günlük politikaya karıştırmadan, istedikleri şekilde yerine getirebilmeleri gerektiğine işaret etmişlerdir. Demokratlara göre laikliğin, düşünce hürriyetine saygı göstererek fakat dinin siyasi amaçlar uğruna kullanılmasına izin vermeyerek ılımlı bir şekilde uygulanması gerekmektedir.¹⁶¹ Mardin ise DP’nin, ‘selefinin jakoben laikliğini yumuşattığını’ ifade etmektedir.¹⁶²

¹⁵⁸ Koçak, **A.g.m.**, s.193.

¹⁵⁹ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 339-340.

¹⁶⁰ Cihat Göktepe, “Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1950-1960)”, **Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2010 s.368

¹⁶¹ Karpat, **A.g.e.**, s.357.

¹⁶² Mardin, **A.g.e.**, s.170-171

İlkesel olarak DP'nin, devletin temel ilkelerini, laikliği, CHP'den daha farklı bir anlayışla ele almadığı doğru kabul edilebilir. DP başvekili Adan Menderes, 5 Mayıs 1950'de yaptığı, hükümetin açılış konuşmasında laiklik ve maarifle ilgili şu değerlendirmeleri yapmıştır:

*“İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber, din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını, biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahaten ifade edildiği gibi, hakiki laikliği dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin, kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız.”*¹⁶³

Buradan hareketle, DP'nin, devletin laik karakterine saygılı olduğu ve irticai faaliyetlerin karşısında durduğu, ancak laiklik kavramını, CHP'den biraz farklı bir tanımla ele aldığı söylenebilir. Bu durumun, DP'nin daha liberal bir çizgide olması ile ilgili olduğu düşünülebilir.

DP Hükümetleri dönemlerinde; Ticanî tarikatının lideri olduğu bilinen, Kemal Pilavoğlu ve on müridi tutuklanmış, Ahmet Emin Yalman'a, Malatya'da düzenlenen suikasttan, *Büyük Doğu Derneği* sorumlu tutulmuş ve Necip Fazıl mahkûm edilmiştir. Ayrıca *Büyük Doğu* dergisinde yer alan laiklik karşıtı yazıları sebebiyle, Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu, DP'den ihraç edilmiştir. MP, 1954 yılında, laikliğe aykırı politika ürettiği gerekçesiyle kapatılmış. 1952-1959 yılları arasında, Nur cemaati lideri Said Nursî'ye kovuşturma yapılmıştır. Ayrıca, 14 Haziran 1957'de, Bursa Ulu Camiinde kılınan Cuma namazı sırasında, camide bulunan ve Nakşibendi tarikatına mensup olduğu düşünülen gruptan, bir kişinin hutbeye çıkan imama saldırması ve minbere çıkarak kendini mehdi ilan etmesi hadisesi üzerine Bayar, bunun bir irtica hareketi olduğunu ve Türkiye'nin gerici her eylemin karşısında olması gerektiğini ifade ederek, İç İşleri Bakanını, olay yerine intikal etmesi için görevlendirdiğini belirtmiştir.¹⁶⁴ Bunun yanı sıra, 1949 yılında dini propagandaya sınırlama getiren, dönemin Türk Ceza Kanunu'nun

¹⁶³ İrfan Neziroğlu, *TBMM Hükümetler Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C:II, TBMM Basımevi, Ankara, 2013, s.759.

¹⁶⁴ Leyla Kırkpınar, “Demokrat Parti ve Din-Siyaset İlişkisi”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XVIII/36, 2018 Bahar, s.354-355.

163. Maddesi yeniden ele alınarak, sol akımların komünizm propagandalarını da kapsayacak şekilde revize edilmiş ve İslam Demokrat Partisi ve Türk Sosyalist Partisi kapatılmıştır.¹⁶⁵ Ticanîlerin bazı faaliyetlerinin, CHP kanadında tepkilere yol açması neticesinde, Atatürk'ün manevi varlığını koruma altına alan yasa çıkarılmıştır. Kasım 1953'te, Atatürk'ün naaşı, yapımı tamamlanan Anıtkabir'e taşınmış ve Selanik'teki evi ziyaretçilere açılmıştır.¹⁶⁶ 24 Temmuz 1954'te çıkarılan; "Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması" kanunu şu maddeyi içermektedir:

*"Siyasi veya şahsi nüfuz veya menfaat temin etmek maksadıyla dini veya dini hisleri yahut dince mukaddes sayılan şeyleri veya dini kitapları alet ederek her ne surette olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır"*¹⁶⁷

Bu gelişmeler, DP'nin, irticai faaliyetle ve devletin laiklik ilkesini korumak konusundaki samimiyetini gösterme gayreti bakımından önemlidir. Ancak diğer yandan DP döneminde, toplumda dini özgürlükler ve eğitim konusunda önemli özgürlük alanlarının açıldığı da bir gerçektir.

DP'nin, dini özgürlükler alanında ilk icraatlarından biri, 16 Haziran 1950 tarihinde, ezanın Arapça okunmasını yasaklayan, ceza yasasının 526. Maddesindeki ilgili bendin kaldırılması olmuştur. 1952 yılında, DP'li bazı vekiller, anayasada var olan bazı kelimelerin değiştirilmesi ve bu kelimelerin "yaşayan dile" (bakanlar kurulu yerine icra vekilleri heyeti, devrimcilik yerine inkılapçılık vb. gibi) çevrilmesi, anayasa dilinin üzerindeki siyasi baskınlığın azaltılmasını gündeme getirerek, Teşkilat-ı Esasiye'den bile daha eski anayasaların dilinin korunduğunu ifade etmişlerdir. Bu öneri üzerine; 26 Aralık 1952'de, 491 sayılı, 'Teşkilatı Esasiye Kanununun Tekrar Meriyete Konulması Hakkında Kanun' yürürlüğe girmiştir.¹⁶⁸

Arapça ezan yasağının kaldırılmasının hemen ardından, devlet radyolarında dini programların yapılmasını ve din derslerinin, ilkokul programlarına dahil edilmesini

¹⁶⁵ Yaşar Baytal, "Demokrat Partinin Eğitim Politikalarında Din ve Dini Okullar", **Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü**, S:66, Bahar 2020, s.96.

¹⁶⁶ Sezen Karabulut, "Din Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti: Demokrat Parti Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (1950-1960)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XIX/38, Bahar 2019, s.235.

¹⁶⁷ **T.C. Resmî Gazete**, 29 Temmuz 1953 Çarşamba, S:8470, s.6843.

¹⁶⁸ Karabulut, **A.g.m.**, s. 232-234; **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: IX, C:18, Toplantı: 3.

kapsayan bazı düzenlemeler yapılmıştır. 13 Eylül 1956 yılında, resmileşen bir düzenleme ile din eğitiminin kapsamına giren konular genişletilmiş ve iman, ibadet, ahlak kavramlarının bu kapsama alınması sağlanmıştır. 27 Ocak 1954'te çıkarılan yasa ile, köy ve kent arasında kopukluğa neden olduğu düşünülen Köy Enstitüleri, Köy Öğretmen Okullarına dönüştürülmüştür. 1951'den itibaren, DP'nin iktidar olduğu yıllar içinde; Kuran Kursları, İmam Hatipler ve bu eğitim merkezlerinin öğrenci-öğretmen sayıları tedrici şekilde artmıştır. 1951 yılında, 73 olan Kuran Kursu sayısı, 1958'e gelindiğinde 518'i bulmuştur. 1954'te, İmam Hatip okullarına üç yıllık lise kısmı eklenirken, 1959'da orta dereceli ve dengi okullara din hocası yetiştirilmesi maksadı ile İslam Enstitüsü'nün açılmasına karar verilmiştir.¹⁶⁹

DP'nin, politikalarını belirlerken toplumun, beklentilerini de hesaba kattığı açıktır. DP hükümetleri, toplumun dini özgürlükler hususundaki olası taleplerini değerlendirirken, uygulanan kararların neticeleri (okullara ve kurslara talebin artması vb.) politikaların toplumun önemli kısmında karşılık bulduğunu göstermektedir. Karpat, 1950'lerden sonra dini yayınların satışında yaşanan büyük bir artıştan bahsetmekte, Mısır'dan ithal edilen Arapça Kur'an-ı Kerim kitaplarının, bir yıl içinde 250.090 adet sattığını¹⁷⁰ ifade ederek bu politikaların toplumda karşılık bulduğuna dikkat çekmektedir.¹⁷¹

Diğer yandan, DP hükümetleri, her ne kadar laiklik ilkesini koruma ve "gerici" eylemlerle ve faaliyetlerle savaşıma hususunda çaba göstermiş olsa da muhalefetin kendisine yönelttiği din temalı suçlamalardan sıyrılamamıştır. Bu suçlamaların bir kısmını da çeşitli cemaat yahut tarikatların faaliyetleri çevresinde cereyan eden hadiseler teşkil etmiştir. DP döneminde, faaliyetleri ile öne çıkan ve DP'nin de mecliste zaman zaman bu oluşumlara göz yumması ile suçlandığı iki dini oluşum; Ticanî tarikatı ve Nur Cemaati olmuştur.

1.2.4.1. Demokrat Parti Dönemi İslamcı Cereyanlar

1801'de Fas'ta, Ahmet Ticanî tarafından kurulmuş olan Ticanî tarikatının, 1930'da Türkiye'de etkili olmaya başladığı düşünülmektedir. Kemal Pilavoğlu'nun lideri olduğu bu dini oluşum, 1949 yılında etkinliğini artırarak, Ankara'nın; Çubuk, Çankırı, Şabanözü

¹⁶⁹ Baytal, **A.g.m.**, s.95-116.

¹⁷⁰ Karpat, **A.g.e.**, s.364.

¹⁷¹ 1946-1960 yılları arasında; dini derneklerin ve Kur'an Kurslarının sayılarında yaşanan artış, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçe değişimi ve İslami unsurların toplumda peyderpey artışına yönelik geniş bilgi için bkz.: Sitembölükbaşı, **A.g.e.**, s.76-110.

ilçelerinde faaliyet yürütmüştür. Tarikat, diğer birçok cemaat ve tarikatta olduğu gibi Allah'ın emirleri ve peygamber ahlakının buyruğu üzerine, siyasi düzen kurulmasını öngörmekte ve devrim ile laikliği reddetmekte idi. Tarikatın, heykelin İslam'da yeri olmadığı gerekçesiyle, 1940'lı yıllardan başlayarak, çeşitli yerlerde Atatürk'e ait, büst ve heykelleri yıkma ya da zarar verme eylemlerine giriştiği bilinmektedir. 1949'da ise ezanın Türkçe okunmasını tenkit edenlerin, TBMM'de yer alan dinleyiciler locasında bir Ticanî mensubuna Arapça ezan okutması hadisesi meydana gelmiştir.¹⁷²

DP'nin iktidara gelmesinden yaklaşık bir ay önce Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatı üzerine tertiplenen merasimde de Ticanîlerin sebep olduğu düşünülen bazı olaylar meydana gelmiştir. Yaklaşık 150 eylemcinin karıştığı sabotaj eyleminde, gerekçe olarak törenin İslami kurallara uygun olmaması gösterilmiştir. Karpat'a göre eylemciler Ticanî tarikatına mensup idi ancak *Sebilürreşat* ve *Büyük Doğu* gibi İslamcı basın, CHP hükümetinin laiklik politikalarına karşı olmaları sebebiyle bu gösteriyi desteklemişlerdi.¹⁷³ DP iktidarının ilk yıllarında, tarikatın faaliyetlerini (heykellere zarar verme) devam ettirdiği meclis gündemine taşınmış ve CHP, hükümeti suçlamıştır. Daha evvel bahsedildiği gibi bu olaylar üzerine, halk arasında Atatürk'ü Koruma Kanunu olarak bilinen kanun çıkarılmıştır. DP iktidarı sırasında, tarikatın lideri olduğu bilinen Kemal Pilavoğlu on beş yıl hapse mahkûm edilmiş ve sonrasında İmroz adasına sürülmüştür.¹⁷⁴

DP yıllarında etkin olan ve partinin de irticai faaliyetlere destek vermekle suçlanmasına sebep olan dini oluşumdan bir diğeri Said Nursî'nin lideri olduğu Nur Cemaatidir. Bu suçlamaların bir sebebi Said Nursî'nin DP'yi destekler bir tavır takınmasıdır denilebilir. Said Nursî'ye göre halkçılar (CHP) kol kesmekte, diğer taraftan demokratlar (DP) parmak kesmektedir. Nursî'ye göre siyaset, dine hizmet etmelidir. DP'nin kurulmasından sonra yazdığı bir mektubunda 'siyaseti dinsizliğe alet eden bir gurubun karşısında, siyaseti dine dost yapan bir oluşuma destek vermek' gerektiğini ifade etmiş, kendisini siyasi akım mensubu olmakla suçlayanlara 'Hey Efendiler! Ben iman cereyanındayım. Karşımda imansızlık cereyanı var. Başka cereyanlarla alakam yok' demiştir. Nursî, *Sebilürreşad* etrafında toplanan İslamcılar gibi, MP'yi destekleyenler örnek gösterilerek, kendi cemaatinin niçin DP'yi desteklediği sorulduğunda, 'yüzde altmış-yetmiş tam mütedeyyin

¹⁷² Neşet Çağatay, **Türkiye'de Gerici Eylemler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1972, s. 2-43; Murat Yılmaz, "Darbeler ve İslamcılık", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s. 635.

¹⁷³ Karpat, **A.g.e.**, s. 363-364.

¹⁷⁴ Çağatay, **A.g.e.**, s.42-43.

olmak şartı ile şimdiki siyaset başına geçebilir. Dini siyasete alet etmemeye belki siyaseti dine alet etmeye çalışabilir. Fakat çok zamandan beri terbiye-i İslamiye zedelenmesiyle ve şimdiki siyasetin cinayetine karşı dini siyasete alet etmeye mecbur olacağından şimdilik o parti başa geçmemek lazımdır’; başka bir ifadesinde ise ‘...biz demokratları iktidar yerinde muhafaza etmeye, Kur’an menfaatine kendimizi mecbur biliyoruz. Onlardan hayır beklemek değil belki dehşetli, baştaki iki cereyana (komünistlik ve dinsizlik) siyasetlerinde muarız oldukları için, onların az bir kısmı dine verdikleri zararı, vücudun parçalanmasına bedel, yalnız bir parmağı kesmek gibi pek cüz-i bir zarara, pek külli bir zarardan kurtulmamıza sebep oluyor diye bildiğimizden, o iktidar partisinin lehinde, ehl-i dini yardıma davet ediyoruz...’ demiştir. Ayrıca Nursi, DP’nin iktidara gelmesinin ardından, Arapça ezan yasağının kalkması ve radyolarda dini yayın yapılması gelişmeleri üzerine, Celal Bayar’a sevincini ileten bir telgraf çekmiş ve talebelerinden Tahsin Tola ve Hamza Emek de DP’ye katılmıştır.¹⁷⁵ Nursi, 1957 seçimlerinde alenen, daha önceki iki seçimde ise zımnen DP’yi desteklemiştir.

Ancak DP’nin ilk yıllarında, Nursî’ye açıktan destek vermediği görülmektedir. Nitekim, Nursî, bilhassa 1952-1953 yılları arasında yayınları ile ilgili sorgulanmıştır. 1951’de *Gençlik Rehberi* isimli kitabından ötürü İstanbul’da yargılanmış ancak daha sonra beraat etmiştir.¹⁷⁶ 1956’da çıkan bir mahkeme kararı ile Kur’an tefsirlerinin ve vaazlarının serbestçe yayınlanmasına izin verilmiştir. Bunun hemen ardından, Nursî’ye ait tefsir niteliğinde olan *Risale-i Nur Külliyyatı* Latin harflerle basılmış ve Nursî, Isparta’da Tugay Camii’nin temelini attırmıştır. 1950-1960 yılları arasında, cemaat mensuplarının hızla arttığı düşünülmektedir.¹⁷⁷

DP döneminde, İslami oluşumlar bakımından dikkate değer bir diğer husus, 1946’nın, Türkiye’de sağlamış olduğu göreceli özgürlük ortamının, basın-yayın hayatına yansımalarının, DP döneminde devam etmesi ve İslamcı neşriyatta bir inkişafın görülmesidir. Bu yayınların içinde en önemlilerinden biri İslamcı yazın ve edebiyatın öne çıkan isimlerinden olan Necip Fazıl Kısakürek öncülüğünde çıkarılan *Büyük Doğu* dergisidir. Derginin yayın hayatı oldukça mücadeleli ve kesintili olmuştur. İlk olarak 17 Eylül 1943 yılında yayınlamaya başlayan dergi, 1944’te; ‘Allah’a itaat etmeyene, itaat

¹⁷⁵ Şentürk, A.g.e., s.48-51.

¹⁷⁶ Mustafa Yılmaz-Yasemin Doğaner, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s.84.

¹⁷⁷ Mardin, A.g.e., s. 170-171.; Şentürk, A.g.e., s.49.; Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi II Metinler Kişiler*, s.980.

edilmez' anlamına gelen bir hadis yayınladığı için kapatılmıştır. 2 Kasım 1945'te tekrar yayınlanmaya başlayan dergi, İnönü'ye hakaret edildiği gerekçesiyle 1946'da ikinci defa kapatılır. Derginin üçüncü kez kapatılması, Rıza Tevfik Bölükbaşının; *Abdülhamid'in Ruhaniyetin'den İstimdat* isimli şiir nedeniyle olmuştur. 11 Mart 1949'da dergi haftalık olarak yeniden çıkmaya başlamış ve aynı yıl *Büyük Doğu Cemiyeti* de kurulmuştur. Derginin ilk sayısında yayınlanan Kısakürek'e ait şiire düşülen; "İş bu şiir, 1950 yılı İnönü şiir mükafatına talip değildir. İş bu şiir; vecd, aşk ve iman gençliğine ithaf olunur" ifadelerini içeren not sebebiyle Kısakürek tutuklanmıştır.¹⁷⁸ 1952 yılının Kasım ayında, *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, Malatya'da lise öğrencisi Hüseyin Üzmez tarafından tabancı ile yaralanmıştır. Suikastın sebebi olarak; Yahudi düşmanlığı ve bizzat Yalman'ın fikirlerine duyulan kızgınlık gösterilmiştir. Olaydan, parti programının 19. Maddesinde, Yahudi aleyhtarlığına yer veren İslam Demokrat Partisi'nin ve Büyük Doğu cemiyetinin ortaya koyduğu fikirlerin de sorumlu tutulması üzerine Necip Fazıl yeniden tutuklanarak Toptaşı Cezaevine ardından, Malatya cezaevine gönderilmiştir.¹⁷⁹ Ancak, *Büyük Doğu* dergisinin yayın hayatı, DP döneminde de kesintilerle devam etmiştir.

1.2.4.2.27 Mayıs Askeri Darbesinde Din Faktörü

Yaklaşık olarak on yıl süren DP iktidarında, partinin en sık karşılaştığı suçlamalar din ekseninde kümelenmiş, Cumhuriyet tarihinin ilk çok partili hayat denemesiyle devam eden dönemde DP iktidarıyla daha demokratik ve olumlu bir havaya mı girildiği yoksa devrimin temel ilkelerinden ödün mü verildiği tartışmalı bir konu olagelmıştır. Tunaya; çok partili hayata geçişi tanımlarken, 1945'ten önce muhalefetin hazır bulunduğunu, çok partili hayatın, sosyal hayat içinde bastırılmış ancak içten içe yaşamaya devam etmiş dinci akımları canlandırdığını ifade etmektedir.¹⁸⁰ Çok partili hayata geçişin ardından, programlarında yer alan ilkeler göz önünde bulundurulduğunda, İslamcı olarak nitelendirilebilecek partiler kurulmuş olmasına karşın, DP, CHP'nin sahip olduğundan çok farklı bir parti programı ortaya koymamıştır. Ancak, iktidar yıllarında, farklı laiklik algısının ve liberal söylemin de bir parçası olarak, dini konular ve kurumlar üzerinde bazı 'özgürleştirici' düzenlemeler yapmıştır. Öte yandan DP iktidarı, zaman zaman aldığı kararlarla, irticai faaliyetlerle de savaştığının mesajını vermiştir. Ancak bu çaba, CHP'nin; 'DP'nin laiklik karşıtı' olduğu temasını gündemde ve sıcak tutmasının önüne

¹⁷⁸ Şentürk, **A.g.e.**, s.258-259.

¹⁷⁹ Tunaya, **A.g.e.**, s.204; Şentürk, **A.g.e.**, s.259.

¹⁸⁰ Tunaya, **A.g.e.**, s.168.

geçememiştir. 27 Mayıs askeri darbesinin gerekçelerinden birinin bu olması, ordunun da CHP ile aynı fikirde olduğuna işaret etmiştir. Nitekim 27 Mayıs askeri darbesini gerçekleştiren askerlerin gerekçelerinden birini; Atatürk ilkelerinden ödün verilmesi ve irticaya yüz verilmesi oluşturmuştur. Diğer yandan Cemal Gürsel, 27 Mayıs öncesi DP'yi din istismarı yapmaması yönünde uyarmıştır.¹⁸¹

Milli Birlik Komitesinin, Temmuz 1960'ta yayımlanan 35 no'lu tebliği, darbenin, din hususundaki genel politikasının çerçevesini vermektedir:

*“Vicdan hürriyetinin hazinesi olan mukaddes dinimizin, irticai ve siyasi cereyanlara alet edilmeden, saf, lekesiz kalması MBK'nın en büyük emelidir. Vatandaşlarımızın din hakkındaki inanış ve ibadetlerine ne kanun ne de zor kuvvetiyle müdahale edilemez. Bu maksatla şunu kesin olarak belirtmek isteriz ki bazı teşekkül ve şahıslar tarafından ezan ve Kur'an-ı Kerimin Türkçe okutulması mecburiyeti gibi vatandaşlarımızın zihinlerinde yanlış kanaatler uyandıracak istidattaki beyan, tefsir ve propagandalar, hiçbir surette MBK'nın fikirlerini ifade etmez.”*¹⁸²

Buradan hareketle, darbecilerin, Tek Parti döneminin katı laiklik politikasına dönmeyi öngörmediği ancak İslam'ın siyasete alet edilmesi, başka bir ifade ile İslamcılığın ve İslamcı oluşumların topluma zararlı olduğu kanaatinin devam ettirildiği söylenebilir.

1.2.5. Türkiye’de Siyaset ve İslamcı Oluşumlar (1961-1980)

Cumhuriyet Türkiye’sinin laik niteliğinin, Tek Parti yıllarında, sıkı sıkıya korunarak, toplumda ve siyasi hayatta, İslami bir takım; yönelim, parti, dernek vb. gibi oluşumlara karşı katı bir duruş sergilemiş olması, Türkiye’de, İslamcılık dilinin oluşması ve entelektüel zeminde tartışılması bakımından bir kesinti yaratmıştır. Bu dönemde de Türkiye’de, basın-yayın hayatına devam eden dergilerin, toplumsal alanda bir varlık alanı bulabilen cemaat ve tarikatların olduğundan söz edilebilse de, bu tip oluşumların, kolektif bir tavır ortaya koyması neredeyse mümkün olmamıştır. Diğer yandan, II. Meşrutiyet dönemi İslamcılığının ortaya koyduğu birikimin, uzunca bir dönem devam ettirilemediği söylenebilir.

¹⁸¹ Yılmaz, A.g.m., s. 634-635.

¹⁸² A.g.m., s.635.

Ancak, 1946 yılında, çeşitli sebepler ve konjonktürel şartlar dolayısıyla, Türkiye'nin daha demokratik bir evreye girmesi, yeni siyasi aktörlerin ortaya çıkması, DP muhalefeti ile birlikte, 1947'de CHP'de yaşanan değişim, 1949'da, İslam üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan, Şemsettin Günaltay'ın başbakan olması, 1950'de, daha liberal bir siyasi kanadı temsil eden, dini özgürlükler ve laiklik algısı bakımından, CHP'ye kıyasla daha özgürlükçü bir noktada bulunan DP'nin iktidara gelmesi ve bu dönemde İslamcı odaklarda önemli bir hareketlenmenin ve güçlenmenin başlamasının, İslamcılığın Türkiye'de bir 'yeniden doğuşuna' neden olduğu söylenebilir. 1960-1980 arasında ise bu yeniden doğuşun, siyasi yansımaları görülmeye başlanacak ve bu sefer İslamcılık daha karakterize ve organize bir yapıyla karşımıza çıkmaya başlayacaktır. Bu dönemi çeşitli fikir akımları bakımından daha özgür kılan bir diğer unsur ise 1961 Anayasası'nın kabulü ve bu anayasanın genel karakteridir.¹⁸³ 1961 Anayasası'nın kabulüne kadar Türkiye'de anayasal düzen ve siyasi otorite laikliğin katı şekilde uygulanmasına neden olmuş, bu durum Türkiye'de siyasal İslam'ın bir siyasi güç olarak ortaya çıkışını engellemiştir.¹⁸⁴ Ancak tarikat, cemaat vb. formlar ile dini hassasiyetler toplumda varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir.

1.2.5.1. Toplumsal Alanda İslamcı Hareketler (1960-1980)

DP döneminin, İslamcı hareketlerin ve oluşumların beslenmesi bakımından uygun bir ortam hazırladığı söylenebilir. Nitekim bu dönemde daha evvel de belirtildiği gibi; Said Nursî'nin öncüsü olduğu Nur Cemaatine müntesip olanların sayı ve etkinlikleri artmış, İmam Hatip liseleri ve Kur'an Kurslarının sayıları da artışa geçmiş ve yüksek öğrenimde Yüksek İslam Enstitüleri, İslami bir kültür birikiminin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Siyaset kanadında, muhalefetin din temalı itirazlarının birini, Nur cemaati teşkil ederken bir diğerini ise Hüseyin Hilmi Tunahan'ın öncülük ettiği Süleymancılar cemaati teşkil etmiş, DP döneminde, Tunahan çeşitli zamanlarda tutuklanıp kısa süreli mahpus günleri geçirse de cemaat ilk resmi Kur'an kursunu 1951 yılında açmış ve 1959

¹⁸³ 1961 Anayasası ve sağladığı özgürlük ortamı ile ilgili daha detaylı bilgi "İslamcı Dergilerde İzm'ler" başlığı altında verilmiştir. Y.N.

¹⁸⁴ 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde, tekke ve zaviyelerde yaşanan yozlaşmanın belli bir ölçüde tasavvufi geleneğe zarar verdiği söylenebilir. Öte yandan bu durumun tasavvufi geleneğin tamamına yönelik bir yozlaşmayı ifade etmediğini belirtmek gerekir. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında alınan katı tedbirler bu geleneği inkıtaa uğratmış ve İslam'ın toplumsal hayatta, siyasal formda yeniden zuhurunda bir ehliyet problemi yaratmıştır. Benzer görüşler için bkz.: M. E. Kılıç, **Ayrılmaya Değil Birleştirmeye Geldik**, İstanbul, Sufi Kitap Yay, 2015.

yılına gelindiğinde yaklaşık bin adet¹⁸⁵ Kur'an kursu sayısına erişmiştir. DP döneminde, kısmen etkin olan ancak daha sonra zamanla etkinliği azalan bir diğer tarikat; Ticanî tarikatı olmuştur.

Çok Partili hayatla başlayan ve devam eden demokratikleşme sürecinin, İslamcı çevreler bakımından sosyolojik bir zemin hazırladığı ve bu zeminin, 1960 ve 1980 arasında siyasi yansımaları olduğu söylenebilir. Nitekim bu dönemde İslamcı çevrelerin dernekleşme faaliyetlerinde de bir hareketlilik görülmektedir. 1962'de *Komünizmle Mücadele Derneği*¹⁸⁶ kurulurken, 1967 yılında ise *Mücadeleciler Birliği* kurulmuştur. Hemen belirtmek gerekir ki bu dönemin sivil-siyasi faaliyetlere etki eden özelliği 1961 Anayasasının özgürlükçü tavrı olmuştur. Bu anayasa sadece sağ kesimde değil solda da önemli toplumsal aktörlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Buna bağlı olarak, bu yıllarda İslamcı çevrelerin, retoriklerini antikomünist bir dil üzerine şekillendirdiği ifade edilebilir.

İmam Hatip Okulları, ilk mezunlarını 1958 yılında; Yüksek İslam Enstitüleri ilk mezunlarını 1963 yılında vermiştir. Bu okullara, Türkiye'nin çeşitli yerlerinden gelen öğrenciler, ortak bir bilinç etrafında, manevi bir bağ kurma, aynı zamanda sivil topluluklar kurma imkanına sahip olmuşlardır. *Milli Türk Talebe Birliği* (MTTB)¹⁸⁷ ve *Mücadele Birliği* bunların örneğini teşkil etmiştir. Bu sivil dernek ve örgütler çoğu zaman dergi neşriyatı da yapmış, toplumun sağ kesiminde, ortak bir dil oluşturmamış olsalar da belirli konular etrafında toplanan bir görüşü temsil etmişlerdir.¹⁸⁸ Bunların dışında, Konya'da Türkiye *İmam Hatip Okulları Mezunları Cemiyeti*, *Yüksek İslam Enstitüleri Talebe Federasyonu*; Süleymancılar cemaati tarafından kurulduğu bilinen, *Kur'an Kursları Kurma, Koruma ve İdame Ettirme Dernekleri Federasyonu*, İskenderpaşa cemaatinin etkin olduğu *Akıncılar Derneği* bu kuruluşlardan bazılarıdır.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Şentürk, **a.g.e.**, s.89-91.

¹⁸⁶ Geniş bilgi için bkz.: Ertuğrul Meşe, **Komünizmle Mücadele Dernekleri**, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 2017, s.117-201.

¹⁸⁷ Birlik, 1916'da kurulmuş ve uzun bir süre, milliyetçi-Atatürkçü bir çizgide faaliyet yürütmüştür. 1960-1965 yılları arasında, kısmen sol görüşlerin de içinde bulunduğu birlik, 1960-1980 yılları arasında ise tamamen İslamcı bir çizgidedir. Detaylı bilgi için bkz.: Ertuğrul Zengin, **Akıncılar Hareketi 1970'lerde İslamcı Gençliğin Oluşumu ve Eylem**, İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2021, s.108-120

¹⁸⁸ Asım Öz, "Manevi İmar ile İslam İnkılabı Arasında: Altmışlı Yıllarda İslam Davası Etrafındaki Vaziyet Alışlar Üzerine", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2017, s.600-603.

¹⁸⁹ Şentürk, **A.g.e.**, s. 93-129.

1960'lı yıllarla birlikte dernek, vakıf federasyon faaliyetlerinin artışına paralel olarak, İslamcı neşriyat alanında bir inkişaf görülmüştür. Bu yıllardan itibaren, çalışmanın ana temasını da teşkil eden yayınların birçoğunda, Mısır ve Pakistan İslamcılığının ürettiği fikirlerin etkin olmaya başladığı; Mevdudî, Seyyid Kutub, Nedvî, Muhammed Hamidullah gibi isimlerden çeviriler yapılmaya başlandığı görülmektedir. MTTB'nin, 1966 yılında, idam edilen Seyyid Kutub için; "Seyyid Kutub'u anma toplantısı" düzenlemesi, İslamcı ideolojiye sahip çıkıldığının bir göstergesi olmuştur.¹⁹⁰

Bu dönemde İslamcı çevrenin kendini İslamcı olarak tanımladığını söylemek pek mümkün değildir. Asım Öz 1960'lardan sonra İslamcı olarak nitelendirilen çevrelerin, kendini çoğunlukla milliyetçi-mukaddesatçı olarak tanımladığını, 1970'lere doğru, milliyetçi mefhumunun terk edilerek geriye sadece mukaddesatçı kavramının kaldığını ifade etmektedir.¹⁹¹ Ancak 1950'lilerde çoğunlukla Necip Fazıl'ın temsil ettiği İslamcı yazın alanına, 1960'lardan itibaren; Sezai Karakoç, Mehmet Akif İnan, Rasim Özdenören, Nuri Pakdil, Erdem Beyazıt gibi birçok yeni kalem katılmıştır.¹⁹²

Belirtmek gerekir ki, İslamcı dernek, vakıf faaliyetleri ve yayın hayatı pek çok cemaat ve tarikat vasıtasıyla olmuştur. 1960 ve 1980 arasında İslami oluşumlara ait dernek, vakıf, yayın faaliyetlerine bakıldığında faal bir tablo ortaya çıkmaktadır. 1965'ten sonra çeşitli kollara ayrılan, Said Nursî'nin öncülük ettiği Nur Cemaati'ne bağlı; *Hayrat Vakfı*, *Osmanlıca Kursları*, *Nur Medresesi*, *Hizmet Vakfı faaliyet* yürütmüş; bunun yanı sıra, *İhlas*, *Zülfikar*, *Bediülbeyan*, *Hilal* dergileri ile *Uhuvvet* gazetesi ile 1970'ten sonra *Yeni Asya* gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. Hulusi Şentürk'ün aktardığı üzere Genel Kurmaya ait olduğu düşünülen bir rapora göre ise Süleymancılar cemaatinin; yaklaşık sekiz yüz dernek, bin iki yüz yurt ve pansiyon, on altı vakıf ve yirmi sekiz şirketle yurt içi ve yurt dışında bağlantıları vardır. Bu yıllarda İskenderpaşa Cemaati'ne ait *Hakyol Vakfı* (1980) ve *İslam dergisi*, İsmailağa Cemaatine ait *İsmailağa Camii İlim ve Hizmet Vakfı* (1979), Erenköy Cemaatine ait *Muradiye Vakfı* (1978) ve *Fatih Gençlik Vakfı* (1971), Işıkçılar olarak adlandırılan topluluğun *Işık Kitapevi* (1966), *İhlas Vakfı* (1975) ve *Hakikat* gazetesi (1970) bulunmaktadır.¹⁹³

¹⁹⁰ Zengin, **A.g.e.**, s. 45-53.

¹⁹¹ Öz, **A.g.m.**, s.593.

¹⁹² Zengin, **A.g.e.**, s. 48.

¹⁹³ Şentürk, **A.g.e.**, s. 51-130.

1.2.5.2. Siyasetin İslamcı Dili (1970-1980)

1960-1980 yılları arasında, dernek ve vakıf faaliyetleri ile yayın faaliyetlerine hız veren cemaat ve tarikatların çoğu, 1970'lere kadar, çeşitli siyasi alternatiflere açık ya da zımnen destek vermiştir. 1970'lere kadar ifadesinin sebebi, bu yıllardan itibaren *Millî Görüş* hareketiyle, daha karakterize ve güçlü bir İslami odağının ortaya çıkışıdır. Ancak bu gelişmenin, İslamcı odakların siyasi davranışlarında toplu bir irade yöneliminin görülmesine sebep olmadığı söylenebilir.

Siyasi fikir ayrılığının görüldüğü topluluklardan biri, Nur Cemaati olmuştur. Soğuk Savaş dönemi Türkiye'sinde, milliyetçi-mukaddesatçı düşüncenin savunucusu olan hareket, Avukat Bekir Berk'in etkisiyle de milli cephede yer almış ve bu tavır devletle olan ilişkilerini yumuşatmıştır. Bu durum aynı zamanda Kürtçü-Nurcuların harekette farklı bir konumda durmasını sağlamıştır.¹⁹⁴ Yavuz, hareketin 1970'lerden itibaren siyasi etkinliği ile ilgili şunları aktarmaktadır:

“1970’lerin başlarında önceleri DP ve Adalet Partisi (AP) çatısı altında hareket eden İslamî gruplar, Nakşibendî destekli Milli Selamet Partisi’nin (MSP) kurulmasıyla yeni bir vaziyetle karşı karşıya kaldılar. Bir grup Nurcu (A. Teyfik Paksu, Hüsamettin Akmumcu, Sudi Reşat Saruhan ve Gündüz Sevilgen) MSP’yi destekleme kararı alınca siyasal tercih sebebiyle hareketin ilk bölünmesi de gerçekleşmiş oldu. MSP’yi destekleyen grubun kararının altında, AP’nin büyük sermaye gruplarına verdiği desteğe karşı oluşan bir tepki de vardı. Ayrıca solun ideolojik olarak radikalleşmesi, kültür ve sanat hayatında çok etkili olması, Nurcuları kerhen de olsa siyasetle tanıştırdı. MSP’ye olan destek fazla sürmedi. Erbakan ve koalisyonlarda uyguladığı politika konusunda görüş ayrılığı belirdi. Bunun sonucunda, 1977 seçimleri öncesi, Nurcular MSP’den ayrıldılar. MSP ile Nurcular arasında bir güven bunalımı yaşandı ve bundan sonra Demirel’in AP’si desteklendi. Bu siyasi manevralar bölünmeleri de beraberinde getirdi.”¹⁹⁵

¹⁹⁴ Hakan Yavuz, “Bedüizzaman Said Nursi ve Nurculuk”, *İslamcılık*, C.VI., İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s. 290.

¹⁹⁵ *A.g.m.*, s.291.

Süleyman Hilmi Tunahan adlı bir medreselinin, Kur'an öğreticiliği çerçevesinde oluşan, Süleymancılar cemaatinin siyasi tavırları ise genel olarak, Kur'an kursları etrafında şekillenmiştir. 1965 yılında çıkarılan 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunu çerçevesinde, din işleri görevliliğinin, İmam-Hatip okulu ve devamı niteliğinde saydığı; İlahiyat Fakültesi ve Yüksek İslam Enstitüsü mezunlarına has kılınması, Kur'an kurslarından gelen ve sınavlara girerek asalet kazanma olanağı olan kursiyerlerin önünü kapatmış ve bu durum Süleymancılık hareketinde ciddi huzursuzluklara neden olmuştur. 1971 yılında ise darbe hükümeti çıkardığı bir yönetmelikle "bütün kurs binalarının ve müstemilatının intifa hakkının Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmesini isteyerek, bu kurala uyamayan kursların ruhsatlarının iptal edileceğini söylemiştir. Süleymancılar buna mukabil derneklerinin ismini *Kur'an Kursları ve Diğer Okullar Öğrencilerine Yardım Dernekleri Federasyonu* olarak değiştirmişlerdir. Ayrıca hareket bu tarihten itibaren daha merkezî bir yapıyla faaliyetlerini yürütmüştür.¹⁹⁶

1960-1980 yılları arasında Türkiye'de siyasi ve toplumsal sahada önemli ölçüde etkinlik gösterdiğini ifade edebileceğimiz bir diğer hareket, Horasanın mistik geleneği içinde doğan Nakşibendiliğe bağlı bulunan İskenderpaşa cemaatidir. Cemaat ilkesel olarak; iktidarı talep etme ve iktidar olma hırslarını menfî karşılamakta ancak 'zulümden inananları korumak amacıyla iktidara yakın' olmak gibi bir felsefeyi benimsemektedir. Ancak Türkiye'de, 1960'ların sonuna kadar, alt-orta sınıf dindar-muhafazakâr kesimi temsil eden partiler -1960'larda bu partinin AP olduğu söylenebilir- 1960'ların sonlarından itibaren bu kesimin taleplerini karşılamakta yetersiz kalmışlardır. Bu arada cemaate mensup olduğu bilinen Necmeddin Erbakan¹⁹⁷, Türkiye Odalar ve Borsalar

¹⁹⁶ Mustafa Aydın, "Süleymancılık", *İslamcılık*, C.VI., İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.310-312.

¹⁹⁷ **Necmettin Erbakan:** Makine Mühendisi Profesör, devlet ve siyaset adamı. 1926 senesinde Sinop'ta dünyaya gelmiştir. İTÜ'de Makine Mühendisliği bölümünü bitirdikten sonra aynı okulda asistan olarak göreve başlamıştır. Üniversite tarafından, 1951 senesinde Almanya'ya gönderilmiş ve burada doktora eğitimini tamamlamıştır. Türkiye'ye dönmesinin ardından, 1956-1963 yılları arasında Gümüş Motor fabrikasını kurmuştur. Burada ilk yerli motor üretimi gerçekleştirilmiştir. 1966 senesinde TOBB Sanayi Dairesi Başkanlığı görevine getirilmiş, 1967'de aynı kuruluşun Genel Sekreterliği görevine getirilmiştir. Adalet Partisi'nde Cumhuriyet Senatosu seçimlerine aday olmak istemiş ancak bu isteği gerçekleşmemiştir. 1969 yılında TOBB Yönetim Kurulu Başkanlığı'na seçilmiş ancak bu seçim geçersiz sayılmıştır. Erbakan'ın siyasi hayatı fiilen bu gelişmelerden sonra başlamış ve Konya'dan bağımsız milletvekili seçilerek TBMM'ye girmiştir. 1970 yılında Milli Nizam Partisi'ni kurmuştur. Ancak parti 'Kudüs mitingi' vb. bir takım hadiseler nedeniyle tepki çekmiş, Anayasa Mahkemesi, partiyi laikliğe aykırı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle 21 Mayıs 1971'de kapatmıştır. Erbakan, aynı kadro ile 11 Ekim 1972'de Milli Selamet Partisi'ni kurmuştur. Ancak bu parti de 12 Eylül askeri darbesi neticesinde kapatılmış, Erbakan laikliğe aykırı davranmak gerekçesiyle tutuklanmış ve kendisine on yıl siyaset yapma yasağı getirilmiştir. Bu yasak 1987 yılına kadar dürmüş, Erbakan 19 Temmuz 1983 yılında ise Refah Partisi'ni kurmuştur. Erbakan 28 Haziran 1996'da kurulan Refah Partisi-Doğruyol Partisi Refah-Yol hükümetinde başbakanlık görevini üstlenmiştir. 28 Şubat 1997 askeri muhtırası neticesinde istifa etmiş, Yargıtay Cumhuriyet

Birliği Başkanlığından uzaklaştırılmış ve AP'den adaylık başvurusu da reddedilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler, Necmettin Erbakan ve cemaatin önde gelenleri tarafından bir parti kurma yönelimiyle sonuçlanmıştır. Cemaat, partiyi bir dernek ve meslek kuruluşu gibi telakki etmiş devrimci bir siyasi hareket olgusuna destek olma eğilimi içinde olmamıştır. Ancak MSP, 1970'lerin sonlarına doğru, siyasal İslam'ın küresel ölçekte yükselişine de paralel olarak daha radikal bir çizgiye yönelmeye başlamıştır. Cemaatin manevi lideri olan Zahit Kotku, partinin ileri gelenlerini uyarmış hatta zaman zaman sokak hareketlerine de karışan gençlik teşkilatlarının kapatılmasını hatta Erbakan'ın istifasını talep etmiştir. Cemaat ve parti arasında yaşanan bu gerginlik, 12 Eylül 1980 darbesinde MSP'nin kapatılması ve bir ay sonra Kotku'nun vefat etmesiyle bir süre ertelenmiştir.¹⁹⁸

1970'lerin ortalarından itibaren, MSP, gençlik örgütleriyle daha sıkı bir iletişim kurmayı tercih etmiştir. MSP için bu örgütsel kanal, 1969 yılında yapılan kongrede, Birliğin genel başkanlığını kazanan milliyetçi/mukaddesatçı kanattan olan Burhanettin Kayhan'ın döneminin başlamasıyla, İslamcıların hâkim olmaya başladığı MTTB olmuştur.¹⁹⁹ Birlikte bu dönemde başlayan İslamlaşma hareketleri, 1974'de daha belirgin hale gelmiştir. 1976'da birlik içinde yaşanan çekişmeler, Ankara'da *Akıncılar* derneğinin kurulmasına yol açmıştır.²⁰⁰

1.2.5.2.1. Millî Görüş Hareketi

27 Mayıs 1961 askeri darbesinin ardından, DP'nin ardılı olarak, emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala tarafından kurulan (11 Şubat 1961) Adalet Partisi (AP), daha evvel DP'ye destek vermiş olan tabanın da desteğini alarak, 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde, CHP'nin koalisyon ortağı olmayı başarabilmiştir. 1964'te Ragıp Gümüşpala'nın vefatı üzerine, parti başkanlığına oy çokluğuyla, partinin liberal kanadından olan Süleyman Demirel gelmiştir. Partinin başına, Menderes taraftarı birinin

Başsavcısı Vural Savaş'ın açtığı kapatma davası neticesinde, 1998 senesinde kendisine siyasi yasak getirilen Erbakan'ın Refah Partisi ise kapatılmıştır. 1997 senesinin sonunda Erbakan, Fazilet Partisi'ni kurdurmuş, 2000 yılında kendisine verilen siyasi yasak yinelenmiştir. Fazilet Partisi kuruluşundan kısa süre sonra Erbakan çizgisini takip eden 'gelenekçiler' ve Recep Tayyip Erdoğan çizgisini takip eden 'yenilikçiler' olarak ikiye bölünmüştür. Yenilikçi ekip bir süre sonra Adalet ve Kalkınma Partisi kurmuşlar, parti 2002 yılında tek başına iktidar olmuştur. Erbakan 27 Şubat 2011'de Ankara'da vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz.: <https://www.biyografi.com/biyografi/11021>. Erişim tarihi: 13.06.2021.

¹⁹⁸ M. Emin Yaşar, "Dergâhtan Partiye Vakıftan Şirkete Bir Kimliğin Oluşumu ve Dönüşümü: İskenderpaşa Cemaati", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.323-331.

¹⁹⁹ Zengin, *A.g.e.*, s. 90.; Şentürk, s.198.

²⁰⁰ Şentürk, *A.g.e.*, s. 201.

gelmesi, askeri kanadı endişelendirmiş hatta Cevdet Sunay, meclis başkanı vasıtasıyla, parti liderlerine sert bir mesaj göndermiştir. Nihayetinde askerlerin de desteğini alan Demirel'in, parti başkanlığına gelişinin ardından, 1965'te AP'nin seçim zaferi, parti içinde yaşanan muhafazakâr-liberal çekişmesini bitirme konusunda başarılı olamamıştır. 1966'da giderek derinleşen liberaller ve muhafazakârlar arasındaki çekişmenin bir sebebi, İslamcı dergilerde de bahsi geçen, Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Elmalı'nın Demirel tarafından görevden alınması, bir diğer sebebi ise, 1966'da çıkarılan Genel Af Kanunu'na 163. Maddenin 1. Fıkrasından hüküm giyenlerin dahil edilmemesi olmuştur. Parti içinde yaşanan çekişmelerin, partinin daha muhafazakâr kanadında yer alan; Osman Turan ve Osman Yüksel Serdengeçti'nin partiden ihracı ile sonuçlanması, muhafazakâr kanatta yeni bir arayışa sebep olmuştur. Said Nursi'nin Nur cemaatine bağlı Ahmet İhsan Genç, Hacı Tevfik Paksu gibi bazı vekillerin de katıldığı bu yeni arayış neticesinde parti başkanlığı önce Ali Fuat Başgil'e, onun vefatı üzerine, Osman Turan'a teklif edilmiş, ancak Turan'ın da fazla entelektüel bulunması üzerine ibre Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ndeki (TOBB) çalışmalarıyla dikkat çeken Necmettin Erbakan'a çevrilmiştir.²⁰¹

Bu yeni parti girişimi, 1969 genel seçimlerine yetişmeyince, bazı isimlerin sağ partilerden ya da bağımsız olarak adaylığını koyması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Erbakan, Konya'dan AP adayı olarak başvurmuş ancak bu girişimi, Demirel tarafından reddedilince, aynı ilden bağımsız olarak adaylığını koymuş ve kazanmıştır. Bu hareket daha sonra; *Bağımsızlar Hareketi* adını almıştır. 28 Ocak 1970'te 18 kişi, Erbakan'ın liderliğinde Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurmuş, milli görüş hareketi bu tarihten sonra sırasıyla; MNP, Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP), Saadet Partisi (SP) isimleriyle temsil edilmiştir.²⁰²

1950-1960 yılları arasında, 1950'nin ortalarından itibaren yürürlüğe giren yerli sanayi üretimini destekleyen ithal-ikameci politikanın açtığı sahada, gelişmeye başlayan yeni muhafazakâr burjuvazinin bir parçası olarak, Nakşibendî tarikatının, Gümüşhanevi dergahına bağlı iş adamlarının bir araya gelerek, 1956 yılında kurduğu *Gümüş Sanayi ve Türk Ticaret Anonim Şirketinin* başkanlığını Necmettin Erbakan yapmıştır. Bu şirketin kurucuları olan iş adamı ve bürokratlar, aynı zamanda, 1951 yılında kurulan *İlim Yayma Cemiyeti*'nin ve 1969 yılında kurulan *Türkiye Milli Kültür Vakfı*'nin kurucuları arasında

²⁰¹ Erdoğan, A.g.e., s.130.; Zengin, A.g.e., s. 77.

²⁰² Ruşen Çakır, "Millî Görüş Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.544-545.

yer almışlardır. Erbakan'ın, 1969'da, TOBB genel başkanlığına seçilmesi, O'nu, siyasetleşme potansiyeli gittikçe güçlenen, küçük ve orta sanayi burjuvazisinin temsilcisi haline getirmiştir.²⁰³ Çakır, MNP'yi oluşturan üç toplumsal katmanı şöyle betimlemektedir: “ 1) Taşra kökenli dindar ailelerden gelip Cumhuriyet'in laik eğitim kurumlarından yetişmiş ve genellikle serbest meslekle iştigal eden yeni seçkinler; 2) Taşrada ticaret ve sanayii ile iştigal eden dindar girişimciler ; 3) Hem taşra hem büyük kentlerde yaşayan dar gelirli Sünni dindarlar.”²⁰⁴

Partinin kuruluş beyannamesinin başında ve sonunda İslami vurgular dikkati çekmekle birlikte, açık şekilde İslamcılık vurgusu yoktur. İktisadi gelişmeye geniş yer verilirken, kapitalist ve sosyalist sistemlerin maddi manevi tesirleri eleştirilmektedir.²⁰⁵ Parti programında, partinin esas gayesi: “Partimiz milletimizin geçirdiği büyük tarihi tecrübeler ve kazandığı olgunluk sayesinde milli ve manevi değerlerimize halel getirmeden demokratik hukuk nizamı içerisinde manevi ve maddi kalkınma hareketlerinin basiretli ve isabetli bir sentezini yapacağını ve bu suretle beşeriyete ışık tutacak refah ve saadet getirecek yeniden dünyaya örnek üstün bir medeniyet kuracağını kabul eder ve bu büyük gayeye erişmek için vatandaşlarımızı hizmete çağırır.”²⁰⁶ Şeklinde ifade edilmektedir. Seçimlerde 44 sandalye almaya muvaffak olan MNP, 12 Mart Askeri Müdahalesi'nin hemen ardından Cumhuriyet Başsavcısının istediği üzerine faaliyetlerinde dini ön plana alarak laikliğe aykırı davrandığı gerekçesiyle 20 Mayıs 1971'de kapatılmıştır.²⁰⁷

Sağlık sorunları gerekçesiyle, İsviçre'de ikamet²⁰⁸ eden Erbakan'ın, MNP'nin önde gelen isimlerinin ziyareti ve ısrarı üzerine Türkiye'ye dönmesi üzerine, yeni parti çalışmalarına başlanmış ve selefi olan Milli Selamet Partisi (MSP), 1973 seçimlerinden bir müddet önce 11 Ekim 1972 tarihinde kurulmuştur. Parti “önce ahlak ve maneviyat” sloganıyla İslamcı kimliğinin altını çizmiş, “ağır sanayi hamlesi” sloganıyla ise ulusal kalkınmacı bir hattı benimseyeceğini göstermiştir.²⁰⁹ Partinin başka bir ifade ile Millî Görüş hareketinin kültürel yönelimi için ise Mardin şu saptamaları yapmaktadır:

²⁰³ Zengin, **A.g.e.**, s.76-77.

²⁰⁴ Çakır, **A.g.m.**, s.544.

²⁰⁵ **Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi**, Ankara, 1970.

²⁰⁶ **Milli Nizam Partisi Parti Programı**, Ankara, 1970.

²⁰⁷ Özdemir, **A.g.m.**, s.259

²⁰⁸ Şentürk, **A.g.e.**, s.515.

²⁰⁹ Çakır, **A.g.m.**, s.547.

“Milli Selamet Partisi, bugünkü Türklerin aşırı Batılılaştığı görüşünde olup buna da karşı çıkmaktadır. Dans, bale, Batılı tiyatro “gerçek” Türklerin kolay kolay beğenemeyecekleri ‘nevzuhur’ yeniliklerdir. Cumhuriyet döneminde Türk kültürünü Batılılaştırma amacıyla bu kültürel yeniliklerin yerleştirilmeye çalışılmış olması anlamında, Erbakan haklıdır. Ne var ki, hayat ve mesleki kariyerleri bu yeni kültürel biçimlere bağlı olanlardan meydana gelen bütün bir nesil vardır ve bunlar bale okullarının kötü yerler olarak görülmelerini zor kabul ederler. Milli Selamet Partisi ayrıca Türk ailesinin çözülmekte olduğu ve ailenin yaşlılara saygı ve cinsiyet ayrımına dayanması gerektiği görüşündedir. Müslümanların kadınları “güller” olarak görmeleri ve güzel ama narin (kolay incinebilir) kadınların korunması gerektiğini düşünmeleri, aslında kadına saygının sonucudur. Genel olarak, ahlak ve maneviyat toplumun, etrafında düzenlenmesi gereken temel kavramlardır.”²¹⁰

14 Ekim 1973 seçiminin sonucunda, 1974’te, CHP-MSP ortak koalisyon hükümeti kurulmuştur. Okutucu bu koalisyonla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Siyasal İslam’ın, Türkiye siyasetine kendisini kabul ettirmesidir. Koalisyonun sürdüğü bir yıl boyunca meclis ve bakanlıklar dinin pratiğine şahit oldu. Her ne kadar CHP-MSP koalisyonu İslamcılarının çoğunluğu tarafından eleştirilse de CHP gibi devletin partisi kimliğindeki siyasi oluşumla yapılması, sistemin yok saydığı, kaydının düşüp mührünü bastığı bir kesimi yeniden kabullenmesi yani onu sistem içi ilan etmesiydi. MSP’nin koalisyon yoluyla da olsa iktidara gelmesi dünyadaki diğer İslamcı hareketler için örnek teşkil edecektir.”²¹¹

Koalisyonun en büyük fikir ayrılıkları af kanunu görüşmelerinde ortaya çıkmış²¹², diğer yandan bu konu, MSP’nin içinde de ayrılık işaretlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²¹³ MSP’nin af kanununa karşı çıkmasının temelinde, kanunun TCK’nın 141. ve 142. maddeleri kapsamında mahkûm olan solcuları kapsıyor olması vardı. MSP kanadı ise af kapsamına TCK’nın 163. Maddesinin girmesini, dolayısıyla laikliğe aykırı

²¹⁰ Mardin, A.g.e., s. 134-135.

²¹¹ Mustafa Haki Okutucu, **İstikamet Şeriat, Refah Partisi**, Yeryüzü Yay., İstanbul, 1996, s.36.

²¹² Suavi Aydın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2014, s.256.

²¹³ Çakır, A.g.m., s.547.

davranışta bulunanların affedilmesini destekliyordu. Ancak bu oylamalar partinin Nurcu vekilleri ile Nakşi kökenli vekillerinin arasının açılmasına neden olmuştur.²¹⁴ Parti içi bu sürtüşme, 1976 tarihli, partinin üçüncü kongresine kadar devam etmiş, Erbakan taraftarlarının başarı kazanmasıyla, muhaliflerin partiden uzaklaşmasına sebep olmuştur. Muhalifler 1977 seçimleri öncesinde *Nizam Partisi*'ni kurmuşlardır. Parti içi bu uzlaşmazlıklar, partinin iç dinamiğini, cemaat-tarikat hegemonyasından sıyrıp daha üst bir kimlik kazandırılması inancını güçlendirmiştir.²¹⁵

MSP, 31 Mart 1975'te AP lideri Süleyman Demirel başkanlığında kurulan I. Milliyetçi Cephe (MC) koalisyonunda Milliyetçi Hareket Partisi ve CHP'den kopanların kurduğu Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ile birlikte yer almıştır. II. MC koalisyonu ise yine Demirel liderliğinde 21 Temmuz 1977'de kurulmuş bu koalisyonda ise; AP, MSP, MHP yer almıştır. MSP iki koalisyon döneminde de 8 bakanlık almış,²¹⁶ Çakır'ın yoruma göre, MSP her iki dönemde de bürokrasi ve teknokrasi de mümkün olduğunca dindar bir kadrolaşmaya gitmiştir.²¹⁷

1970'li yılların ortalarından itibaren MSP'de radikalleşme eğilimleri görülmeye başlamıştır. Aslında radikal İslamcı hareketlerin o dönem küresel olarak yükselen bir trend olduğunu ve *Millî Görüş* hareketinin de bu hareketlerden etkilendiğini söylemek mümkündür. Bunun iki örneği; Afganistan ve İran'da görülmüştür. Nisan 1978'de, Albay Abdülkadir önderliğindeki ordu, Afganistan'da yönetime el koymuş, bu darbenin ardından Sovyet yanlısı rejime karşı İslamcı grupların silahlı direnişi başlamıştır.²¹⁸ İran'da ise, Şah rejimine karşı, 1978 yılında başlatılan sokak hareketleri, Nisan 1979'da Humeyni liderliğinde anayasal bir teokrasinin kurulması ile sonuçlanmıştır.²¹⁹ Diğer yandan, İslam Dünyası'nı Sovyetlere karşı ve Sovyetlerin Müslüman nüfusunu tahrik etmek için kullanan ABD'nin, 'Yeşil Kuşak' projesiyle, bu 'İslami Uyanışları' yönlendirmek gibi bir siyasi gaye içinde olması, bu radikalizmin yükselmesine sebep olarak gösterilebilir.²²⁰ Kenan Evren'in darbenin 'bir numaralı sebebi' olarak gösterdiği ve MSP'nin kapatılarak, MSP yöneticilerinin sıkı yönetim mahkemelerinde

²¹⁴ Şentürk, **A.g.e.**, s. 523-524.

²¹⁵ Zengin, **A.g.m.**, s.87.88

²¹⁶ Cemal Fedayi, "Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)", **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 502-504.

²¹⁷ Çakır, **A.g.m.**, s. 547

²¹⁸ Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası 1919-1980**, C: I, İletişim Yay., 14. Baskı, 2009, S.773.

²¹⁹ Oran, **A.g.e.**, s.805.

²²⁰ Yılmaz, **A.g.m.**, s.636.

yargılanmasına sebep olacak hadise, MSP'nin organize ettiği ve partinin, radikalleşme nişanelerinden biri olarak görülen, İsrail aleyhine yapılan ve Konya'da düzenlenen, *Kudüs Mitingi* olmuştur. MSP'liler bu davadan daha sonra beraat etseler de bu süreçte örgütsel olarak ciddi darbe almışlardır.²²¹

Özdemir 1960-1980 arasındaki, Türk siyasi hayatını şöyle özetlemektedir:

“1961 demokrasisinde, 1965 ve 1969 seçimleriyle parlamentoya yansıyabilen köktenci akımlar, 12 Mart 1971 darbesiyle başlatılan ve iki yıl süren askeri yönetimin tüm engelleme, baskısına karşın, 1973-1980 zaman kesitinde siyasetin dinamik güçleri arasına yükselmişlerdir. Sağ kanattaki; MSP ve MHP, hükümet ortağı olmanın sağladığı üstünlüklerden de yararlanarak devlet kurumlarında (ORDU, MİT, Polis örgütü teşkilatı, bakanlıklar, kamu işletmeleri) kadrolaşırken, köktenci solda yer alan çok sayıda parti ve grup sivil toplum kurumlarında (işçi sendikaları, meslek birlikleri, öğrenci dernekleri, kooperatifler) söz sahibi olmuştur.”²²²

Esas itibarıyla, anti-komünist bir karaktere sahip olan, 12 Eylül 1980 askeri darbesi neticesinde, Türkiye’de İslamcı siyasetin temsilcisi konumunda olan, MSP’nin kapatılmasına neden Türkiye’de İslamcı siyasetin ve İslamcı hareketlerin bir sonu olmamıştır. Bilakis, 80’lerle birlikte daha radikal ve “gelişkin” bir İslamcı yönelimin ortaya çıktığı ifade edilebilir.²²³

²²¹ Fedayi, **A.g.m.**, s. 509; Çakır, **A.g.m.**, s.547.

²²² Özdemir, **A.g.m.**, s.259.

²²³ Yılmaz, **A.g.m.**, s.638-639.

İKİNCİ BÖLÜM: İSLAMCI DERGİLER (1960-1980)

2.1.OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E İSLAMCI YAYINLAR

Uzun süre, Türk basın tarihinin başlangıç noktası, *Takvimi-i Vekayi* (1831) gazetesinin çıkış tarihi olarak kabul görse de bu başlangıç noktası esas olarak, 1828'de, Mısır'da yayınlanan *Vakayi-i Mısriye* dergisinin çıkarılmasına rastlamaktadır.²²⁴ Benzer şekilde, her ne kadar, İslamcılık üzerine yapılan tartışmaların da Tanzimat dönemiyle birlikte ortaya çıktığı düşünülse de İslamcı dergiler yayın hayatlarına, II. Meşrutiyet dönemi ile başlamıştır. II. Abdülhamit döneminde, İslamcılık neredeyse resmi bir politika olmasına karşın, bu dönemin dergicilik ve basın-yayın faaliyetleri bakımından sönük geçtiği ifade edilebilir. Bunun sebebi, dönemin basın-yayın faaliyetlerinin sansür altında olmasıdır. 1878'de, Sıkıyönetim Nizamnamesi'nin yayınlanmasıyla başlayan basın sansürü, önceleri yalnızca gazeteleri kapsamış, daha sonra dergiler de bu sansür kapsamına girmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından, 25 Temmuz 1908 sabahı, ilk defa sansürsüz yayın yapılabilmektedir.²²⁵

II. Meşrutiyet dönemi, İslamcı dergicilik bakımından parlak sayılabilecek bir dönem olmuştur. Bu dönemde, edebi, felsefi, tasavvufi vb. konularda yazıların kaleme alındığı çeşitli İslamcı dergiler yayınlanmıştır. Bu yayınlardan en önemlisi, II. Meşrutiyet'in ilanının (Temmuz 1908) hemen ardından, yayın hayatına başlayan *Sırat-ı Müstakim* (Ağustos 1908) dergisi olmuştur. Editörlüğünü Eşref Edip'in, başyazarlığını ise Mehmet Akif'in yaptığı dergi, 1912 yılından sonra ise *Sebilürreşad*²²⁶ adıyla yayın hayatına devam etmiştir.²²⁷

Dönemin bir diğer etkin İslamcı dergisi, *Beyan'ul Hak* olmuştur. 1908- 1912 yılları arasında, *Cemiyet-i İlmîyeyi İslamiyye*'nin haftalık yayın organı olarak, 182 sayı çıkan derginin başyazarlığını, II. Meşrutiyet'in ardından, Tokat mebusu olarak meclise giren ve *Beyan'ul Hak* dergisinin ilk sayısında; “Beyanu'l Hak'ın Mesleği” başlıklı yazısında, Abdülhamit'in istibdat yönetimine son verdikleri için, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile orduya teşekkür eden, İslamcılık fikrinin önemli temsilcilerinden olan Mustafa Sabri

²²⁴ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul, 2016, s. 13.

²²⁵ **A.g.e.**, s.54,82.

²²⁶ Dergi ile ilgili ayrıntılı bilgi “Sebilürreşad” başlıklı bölümde mevcuttur.

²²⁷ Ahmet Köroğlu, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, Vahdettin Işık vd. (ed.), **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma Çeşitlenme**, Nobel Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2016, s. 7.

Efendi yapmıştır.²²⁸ Ancak derginin ilerleyen sayılarında, İttihat ve Terakki yönetiminin desteklenmediği görülmektedir. Dergide; muallim, müderris ve medrese talebeleri yer almaktadır.²²⁹ Derginin ilk sayfasında, Yasin suresinde yer alan ve “Bize düşen açık bir tebliğden başka bir şey değildir”²³⁰ anlamına gelen ayete yer verilmektedir.

İslamcı yayıncılık bakımından dikkate değer bir diğer isim Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914) olmuştur. Ahmed Hilmi, ilk olarak 1908 senesinde, *İttihad-ı İslam* isimli haftalık gazeteyi çıkarmış ve toplam 18 sayı yayınlanan dergide, ittihad-ı İslam politikası her yönüyle ele alınmaya çalışılmıştır.²³¹ Ahmet Hilmi, bu derginin kapanması üzerine, 1910-1912 yılları arasında yayın hayatına devam eden *Hikmet* dergisini çıkarmaya başlamıştır. Dergi iki yılda, 77 sayı neşredilmiş; materyalist, pozitivist düşünce taraftarlarını eleştirmiş ve körü körüne Batı hayranlığına düşen “sözde” aydınlarla mücadele etme niyeti taşımıştır. Dergi; edebiyat, tarih, felsefe, siyaset vb. gibi birçok konuya sayfalarında yer vermesinin yanı sıra, İslam dünyasında yaşanan olaylarla ve Orta Asya, Afrika, Balkan ve diğer İslam coğrafyalarıyla ilgili bilgiler aktarmaktadır.²³² Esas itibarıyla, Ahmed Hilmi’nin, aynı dönemde *Hikmet* adıyla neşredilen iki yayını bulunmaktadır. *Hikmet* dergisinin neşredilmeye başlanmasından kısa süre sonra 9 Eylül 1911’de, günlük olarak çıkan *Hikmet* gazetesini yayınlamıştır.²³³ Ahmed Hilmi ayrıca; *Sırat-ı Müstakim*, *İkdam*, *Tasvir-i Efkâr*, *Şehbal*, *Sancak*, *Necat* gibi gazetelerde yazılar yazmış ve kendi girişimleriyle on iki gazete çıkarmıştır.²³⁴

II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan İslamcı dergilerden bir diğeri, Rusyalı Müslüman aydınlar tarafından çıkarılan, 1910 yılında yayın hayatına başlayarak bir yıl kadar çıkarılabilen ve haftada bir yayınlanan *Teârûf-i Müslimîn* dergisi olmuştur. Derginin gayesi, hilafet merkezi ile İslam dünyasının diğer toplumları arasında ilişki kurmaktır. Derginin öne çıkan yazarları; Kazanlı, Sibiryalı, Troyskili, Başkurdistanlı ve Buharalı olmakla birlikte iki önemli yazarı; Abdürreşid İbrahim ve Ahmed Tacettin’dir.

²²⁸ A.g.m., s.8.; İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler*, C.II., Dergâh Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2017, s. 916.

²²⁹ Köroğlu, A.g.m., s.8.

²³⁰ *Beyan’ul Hak*, 12 Ekim 1908, C: I, S.II, s.1.

²³¹ Kara, C.I., s.65.

²³² Ahmet Koçak, “Türk Fikir Hayatında Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi’nin Hikmet Mecmuası”, Lütü Sınar (ed.), *İslam’ı Uyandırmak: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, C.I, İlem Yay., 1. Baskı, 2018, s.463-465.

²³³ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler*, C.I., Dergâh Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2017, s.65.

²³⁴ Koçak, A.g.m., s. 463-465.

“Panislamist ve Modernist İslamcı” olarak tanımlanan dergide; eğitim, sağlık, güncel meseleler gibi geniş bir konu yelpazesi mevcuttur.²³⁵

1914-1922 yılları arasında yayınlanan *Ceride-i İlmîyye*, Bâb-ı Meşihat²³⁶ ile buna bağlı kuruluşlardan, Fetvahaneye ve Şer’i mahkemelerin dini meselelerle ilgili; fetva, hüküm ve kararlarının, medrese ve tekkelerle; Dar’ul Hikmeti’l İslamiyye²³⁷ gibi dini kuruluşlara ait; talimat, nizamname ve haberlerin duyurulması maksadıyla yayınlanmıştır. Derginin dili Osmanlıca olmakla birlikte, ihtiyaç halinde; Arapça, Farsça, Tatarca, Urduca yayınlar da yapılmıştır. Dergi, Meşihat makamının resmi yayın organı olması sebebiyle; devlet kurumlarının işleyiş tarzı, hiyerarşisi, makamlar ve kişiler arasındaki münasebetler, eğitimle ilgili kararlar, ders programları, kamuoyunu bilgilendiren yayın ve içeriklere sahiptir ve bu yönüyle önemli bir kaynaktır.²³⁸

II. Meşrutiyet dönemi, İslamcı yayıncılık bakımından hususi şekilde dikkate değer bir başka yayındır; *Volkan* gazetesidir. Derviş Vahdeti tarafından, 11 Aralık 1908 ve 20 Nisan 1909 yılları arasında, toplam 108 adet yayınlanan gazete, günlük olarak İstanbul’da çıkmıştır. Gazetenin öne çıkan yazarlarından bir diğeri Said Nursî olmuştur. İstanbul dışında; Üsküp, Manastır, Kavala, İzmir’de dağıtılan gazetenin, bazı yerlere dağıtımını İttihat ve Terakki hükümeti tarafından engellenmiştir. Gazete ilk sayılarında: “İnsaniyete hâdim, dini, siyasi, yevmi gazetedir” başlığını kullanırken; gazetenin, 48 ve 110. sayıları arasında ise; “İttihad-ı Muhammedî Cemiyetinin mürevviç-i efkarıdır” cümlesi, başlık klişesinin hemen altında yer almıştır. Gazetenin dili yazarlara bağlı olmuştur ancak, Vahdeti, yazıların açık lisanla halkın anlayacağı dilde yazılması gerektiğini savunmuştur. Gazetede; günlük ve siyasi meseleler, İttihat ve Terakki hükümetine yönelik yoğun

²³⁵ Ahmet Kanlıdere, “Hilafet Merkezinde Pan-İslamist bir Tatar Dergisi: Tearüf-i Müslimîn (1910-1911)”, Lütfi Sınar (ed.), **İslam’ı Uyandırmak: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler**, C.I, İlem Yay., 1. Baskı, 2018, s.428-429.

²³⁶ Osmanlı Devletinde, Şeyh’ül İslam’ların resmî dairelerine verilen ad. Geniş bilgi için bkz.: Mehmet İpşirli, “Bâb-ı Meşihat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.IV, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 91., s.362.

²³⁷ Osmanlı topraklarında, XX. Yüzyılın başlarında gittikçe güçlenen, İslam’a muhalif çevrelerin reddi ve yeni yeni ortaya çıkmakta olan bir takım dini meselelerin İslamî esaslar çevresinde görüşülmesi maksadıyla kurulmuştur. Geniş bilgi için bkz.: Sadık Albayrak, Dârü’l Hükmeti’l İslamiyye, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C.VIII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1993, s.506.)

²³⁸ İsmail Cebeci, “Osmanlı Son Dönemini Anlamaya Yardımcı Bir Kaynak: Şeyhülislamlık Makamının Dergisi *Ceride-i İlmîyye*”, Lütfi Sınar (ed.), **İslam’ı Uyandırmak: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler**, C.I, İlem Yay., 1. Baskı, 2018, s.490-493.

eleştiriler, İslam dininin lüzumu, *İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti*'ne dair haberler ve hakkında çıkan iddialara yanıtlar, tarikatlar, şeriat meseleleri vb. konular yer almıştır.²³⁹

Bunların dışında; İskilipli Atıf Efendi'nin *Frenk Mukallitliği* kitabını dağıtmak suçundan, 1926'da, Ankara'da İstiklal Mahkemesinde yargılanan, edebiyat tarihçisi, yazar ve şair Tahirü'l Mevlevî²⁴⁰ tarafından 1919-1926 yılları arasında, 68 sayı neşredilen ve edebi yönü ağır basan *Mahfil* dergisi; Enver Paşa ve çevresinin yayınladığı, 1921-1922 yılları arasında çıkan *Liva el-İslam* dergisi; 1923-1925 yılları arasında 28 sayı çıkan ve ağırlıklı olarak İslam düşüncesi ve felsefesi üzerine önemli bir yazar kadrosu tarafından kaleme alınan *Mihrab* dergisi çıkarılmıştır. Bu yayınların yanı sıra; *Kelime-i Tayyibe*, *Muhibban*, *Mekatip*, *Medaris*, *Ceride-i Sufiyye*, *Medrese*, *İlmiyye*, *Saday-ı Din*, *Tarık-ı Hidayet* gibi İslamcı dergi ve gazeteler de II. Meşrutiyet döneminin İslamcı yazın hayatına dahil olmuşlardır.²⁴¹

II. Meşrutiyetle gelen, basında özgürlük ortamının, çok uzun süre devam etmediğini belirtmek gerekir. İlk kısıtlama, 1909 tarihli matbuat kanununda, 1913 ve 1914 yıllarında yapılan değişikliklerle gerçekleşmiş, devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek nitelikte yayın yapan gazetelerin kapatılmasının yanı sıra, I. Dünya Savaşı'na girilmesiyle, *Sansür Talimatnamesi* yürürlüğe konmuş ve basın, hükümet kontrolü altına alınmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra, yönetimin basın üzerindeki etkisi hissedilerek, 3 Kasım 1923'te, Matbuat Kanununa muadil bir madde ile Cumhurbaşkanı hakkında basında çıkacak olumsuz görüşlerin üç aydan üç yıla kadar cezalandırılacağı bildirilmiştir. Şeyh Sait isyanının çıkışında, muhalefet basının rolü olduğu gerekçesiyle 4 Mart 1925'te çıkarılan Tahrir-i Sükûn Yasası ile pek çok gazete ve dergi kapatılmış, Yasa: "İrtica ve isyana ve ülkenin sosyal düzenini, huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale yönelen örgüt, kışkırtma, özendirme girişim ve yayını hükümet Cumhurbaşkanının onayı ile doğrudan doğruya ve idareten yasaklamaya yetkilidir" hükmü getirmiştir.²⁴²

Subaşı dönemin İslamcı basın-yayın hayatı ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

²³⁹ M. Ertuğrul Düzdağ (haz.), **Volkan Gazetesi 1908-1909 (Tam ve Aynen Metin Neşri)**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. xi-lxxxii.

²⁴⁰ Alim Kahraman, "Tâhirü'lmevlevî", **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C.XXXIX, İstanbul, 2010, s.407-409.

²⁴¹ Köroğlu, **A.g.m.**, s.9; Topuz, **A.g.e.**, s.84.

²⁴² Yılmaz-Doğaner, **A.g.e.**, s.4-6.

“Aslında siyasi ve kültürel hayat itibariyle bir geçiş dönemi izlenimi veren 1920-1924 yılları dışarıda tutulursa, 1945’e kadar ki dönemde bir vakıa olarak dinî yayıncılıktan söz etmek mümkün değildir. Cumhuriyet öncesinden beri faaliyetlerini sürdüren İslami kesime ait yayınlar, *Takrir-i Sükûn* döneminin özgül koşulları içinde kapatılmış, bundan sonra da mevcut yayınlar konusunda, resmi düzeydeki birkaç çıkışın dışında, ciddi bir girişim ve hamlenin gerçekleştiği görülmemiştir. Ancak bu konuda her şeye rağmen, geleneği yeniden canlandırmayı, yeni koşullar altında etkili bir dinsel söylem alanı üretmeye çalışan şu isimleri ve kendileriyle aynılaştan periyodikleri ayrı tutmak gerekir. Bunlar Eşref Edib’in (1882-1971) *Sırat-ı Müstakim*’i, Said Nursî’nin (1876-1960) *Risale-i Nur*’u, Nurettin Topçu’nun (1909-1975) *Hareket*’i ve son olarak da Necip Fazıl Kısakürek’in (1905-1983) *Büyük Doğu*’sudur.”²⁴³

Bu yayınların, dönemin kısıtlı basın-yayın hayatı içinde, İslamcı kesimin sözcüsü olduğu söylenebilir. Nitekim eserlerle birlikte anılan isimler de uzun yıllar İslamcı fikir dünyasının önemli isimleri ve hatta temsilcisi olmuştur. Dergi ya da gazete kategorisinde değerlendirilemese de *Risale-i Nur* eserinin/serisinin de Türkiye’de önemli bir kitleyi etki altına alması ve belli ölçüde bir kamuoyu oluşturması bakımından önemli olduğu söylenebilir. Nitekim Said Nursî, bu eserlerin dışında, pek çok İslamcı dergide yazılar kaleme almış, kendisi ve kitlesi, daha evvel de ele alındığı gibi, siyasi bakımdan zaman zaman önemli bir güç, zaman zaman da önemli bir tehdit olarak algılanmıştır. Ancak yine de İslamcı yayıncılıkta yaşanan inkişaf ve inkıta dönemleri, siyasi ve sosyal değişimlerle paralel bir gelişme göstermiştir. İslamcı yayıncılığın; *Takrir-i Sükûn* kanunu ile neredeyse tam bir kapanma yaşadığı, 1946’lı yıllardan itibaren görece bir canlılığın başladığı, 1961 Anayasası’nın etkisiyle, İslamcı yayın hayatında niteliksel ve niceliksel bir çeşitlenmenin olduğu, 1970’lerde, küresel ve ülkesel çapta yükselişe geçen, siyasal İslamcı söylemlerin, yayıncılık hayatına yansımaya başladığı ifade edilebilir.

Çalışmada yer alan dergilerin dışında, öncül dönemlerde, yayın hayatlarına başlayan; *Büyük Doğu*, *Hareket* ve *Sebilürreşad*’ın yanı sıra, 1945-1980 yılları arasında İslam’ın inanç ve ibadet yönü ile ilgili yayın yapan; *Doğan Güneş* (1947-1948), *Hakka Doğru*

²⁴³ Necdet Subaşı, “1960 Öncesi İslâmî Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık**, C.VI, 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.222.

(1945), *Selamet* (1947-1948), *Hakyol* (1947), *Büyük Dava* (1950), *Serdengeçti* (1947-1962), *Yeşilnur* (1949-1953), *Vazife* (1956),²⁴⁴ Samsun’da yayın hayatına başlayan ve o dönem Nur Cemaatine yakın bir çizgide olan; *Büyük Cihad* (1952-), *Allah Yolu*, Abdurrahim Zapsu tarafından toplam 140 sayı çıkarılan; *Din Yolu*, *Ehli Sünnet*, *Ehli Nimet*, *Fetih*; Şemsettin Yeşil tarafından haftalık olarak düzenli bir şekilde 8 sayfa olarak çıkarılan ve toplamda 104 sayı yayınlanan; *Hakikat Yolu*, *Hakka Doğru*; ilk olarak 1950 yılında yayınlanan ve Nur Cemaatine yakın bir çizgide durarak, 1960’a kadar yayın hayatına devam eden *Hür Adam*; 1948 yılında, Esad Ekicigil tarafından çıkarılmaya başlanan ve 1950’li yılların başına kadar yayın hayatına devam eden *İslam Yolu*; Raif Organ tarafından 1952-1954 yılları arasında 96 sayı çıkarılan *İslam Dünyası*; 1951-1953 yılları arasında Nureddin Eren tarafından yayınlanan *İslamiyet*; 1947- 1949 yılları arasında, Mehmet Akif Ersoy’un damadı Ömer Rıza Doğrul tarafından çıkarılan *Selamet*; Osman Yüksel Serdengeçti’nin, 1947-1962 yılları arasında, aralıklarla 33 sayı çıkardığı *Serdengeçti*; 1949-1953 yılları arasında Eskişehir’de çıkarılan *Yeşil Nur*; 1947’de çıkarılmaya başlanan *İrşad*; 1976- 1990 yılları arasında, 164 sayı yayınlanan ve edebi yönü ağır basan *Mavera* dergisi; 1967 yılında İstanbul’da, Kemaleddin Şenocak tarafından çıkarılmaya başlanan *Sancak* dergisi; *Türkiye İslam Enstitüleri Talebe Federasyonu* tarafından, 1967-1982 yılları arasında çıkarılan *İslam Medeniyeti* dergisi; 1976-1980 yılları arasında 48 sayı çıkarılan *Nesil* dergisi;²⁴⁵ bu dönemde yayınlanan İslamcı dergiler arasında sayılabilir.

Bu yayınların yanı sıra 1970’li yıllarda, küresel düzeyde yükselişe geçen İslamcı hareketlerin Türkiye’ye de sirayet etmesiyle, İslamcı çevrelerin daha organize ve belli ülküler çerçevesinde yayın yapmaya başladıkları söylenebilir. Bunun ilk örneği, Nur Cemaati tarafından çıkarıldığı bilinen, 21 Şubat 1970 yılında yayın hayatına başlayan, cemaatin, yayın gayesini: “önce istişareye önem verileceği, demokrasinin her hal ve şart altında müdafaa edileceği, demokrasiyi tahrip edecek hareketlere karşı çıkılacağı, dinsizliğin ve komünizmin mahiyetini ortaya koyacak yayınlar yapılacağı” şeklinde ifade ettiği *Yeni Asya* gazetesi olmuştur. Bir diğerinin, 26 Ocak 1970’te kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) ve parti çevresinin; “davayı en ücra köşelere yaymak” maksadıyla yayınlamaya başladıkları *Millî Gazete* olduğu söylenebilir.²⁴⁶ MNP’nin kapatılmasının

²⁴⁴ Doğan Duman, “Türkiye’de İslamcı Yayıncılık”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, S.4-5, 1995 s.80.

²⁴⁵ Köroğlu, *A.g.m.*, s. 12-29.

²⁴⁶ Duman, *A.g.m.*, s.81-82.

ardından kurulan Milli Selamet Partisi'ne (MNP) yakın bir duruş sergileyen ancak daha militarist bir çizgide yer alan parti taraftarlarınınca çıkarılan *Akıncı* dergisi, *Akıncı Derneği*'nin yayın organı olarak hareketin: “mutlak fikrinin ve inançlarının hayata hâkim kılınması maksadıyla” 29 Mayıs 1977’de, çıkarılmaya başlanmıştır.²⁴⁷ 1970’lerin sonuna doğru yayınlanan diğer İslamcı dergiler ise şöyle sıralanabilir: *İslam’ın Sesi* (1975), *Sur* (1975), *Vesika* (1975), *Sebil* (1976), *Zafer* (1976), *Şadırvan* (1976), *İslam Alemi* (1976), *Yeni Ölçü* (1977), *İslami Düşünce* (1977), *Köprü* (1977), *Tevhid* (1978), *Sızıntı* (1978), *Adım* (1978), *Hicret* (1979).²⁴⁸

Çalışmanın son bölümünde, tematik şekilde ele alınan; *Büyük Doğu*, *Diriliş*, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, *Fedai*, *Hareket*, *Hilal*, *İlahi Işık*, *İslam*, *İslam’ın İlk Emri Oku*, *Müslüman Sesi*, *Pınar*, *Sebil*, *Sebilürreşad*, *Sönmez*, *Tohum*, *Yeniden Millî Mücadele* dergilerine hususi olarak ayrıntılı şekilde bir sonraki başlıkta değinilmiştir. Başlığın hemen altında, dergilerle ilgili genel bilgiler yer almakta, tabloları takip eden metinlerde, dergiler, tarihsel açıdan ve muhtevalarının öne çıkan özellikleri bakımından incelenmektedir.

2.2.ÇALIŞMADA TEMATİK İNCELEMESİ YAPILAN DERGİLER

2.2.1. Büyük Doğu

Dergi Adı	Büyük Doğu Dergisi
Konu	Siyasî, Edebî
Slogan	Fikir-Sanat-Hadise-İş
Başyazar	Necip Fazıl Kısakürek
Yazı İşleri Müdürü	Necip Fazıl Kısakürek
Sahibi	Behçet Adil Bağdatlıoğlu, Necip Fazıl Kısakürek, Neslihan Kısakürek
Basım Yeri	İstanbul

²⁴⁷ Ertuğrul Zengin, *Akıncılar Hareketi 1970’lerde İslamcı Gençliğin Oluşumu ve Eylem*, İletişim Yay., 1. Baskı, 2021, İstanbul, S.149.

²⁴⁸ Duman, *A.g.m.*, s.82.

Yayın Sıklığı	Haftalık
Yayınlandığı Dönem	1943-1978
Basım Adedi	512
Öne Çıkan Yazarlar	Özdemir Asaf, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Peyami Safa, Nurettin Topçu, Nihal Atsız, Cemil Meriç, Şevket Eygi, Sezai Karakoç, Sabahattin Zaim

Tabloda²⁴⁹ genel bilgileri verilen Büyük Doğu dergisinin yayın hayatı, oldukça mücadeleli olmuştur. İlk olarak 17 Eylül 1943 yılında yayınlamaya başlanan dergide, 1944'te; "Allah'a itaat etmeyene, itaat edilmez" anlamına gelen bir hadis yayınladığı için dergi kapatılmıştır. 2 Kasım 1945'te tekrar yayınlanmaya başlanan dergi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hakaret edildiği gerekçesiyle 1946'da ikinci defa kapatılmıştır. Derginin üçüncü kez kapatılması, Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın; *Abdülhamit'in Ruhaniyetin'den İstimdat* isimli şiiri nedeniyle olmuştur. 11 Mart 1949'da dergi haftalık olarak yeniden çıkmaya başlamış ve aynı yıl *Büyük Doğu Cemiyeti* de kurulmuştur. Derginin ilk sayısında yayınlanan, Necip Fazıl Kısakürek'e²⁵⁰ ait şiire düşülen; "İş bu şiir, 1950 yılı İnönü şiir mükafatına talip değildir. İş bu şiir; vecd, aşk ve iman gençliğine ithaf olunur" ifadelerini içeren not sebebiyle Kısakürek tutuklanmıştır. Daha evvel de bahsedildiği gibi Kısakürek'in, 1953'te yeniden tutuklanmasına neden olan olay, gazeteci-yazar Ahmet Emin Yalman'a düzenlenen suikast olmuştur. 1 Nisan 1954 tarihinde, *Büyük Doğu* dergisi

²⁴⁹ Bu bölümde yer alan, tüm "dergi tablosu" bilgileri, İslamcı Dergiler Projesi veri tabanından alınmıştır.

²⁵⁰ **Necip Fazıl Kısakürek:** 26 Mayıs 1904 yılında İstanbul doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Amerikan Koleji ve Fransız Kolejleri ile Bahriye Mektebi'nde (Askeri Deniz Lisesi) tamamlamıştır. *Örümcek Ağ* ve *Kaldırımlar* şiirleri ününü arttırmasını sağlamıştır. 1930 yılında Ankara'ya yerleşen Kısakürek, burada İş Bankası Genel Muhasebe Şefliği görevine başlamıştır. 1934 yılında, Nakşibendi tarikatının Halidî kolunun Şeyhi olan Abdülhakim Arvasi ile tanışmıştır. Bu tanışma, Kısakürek'in eserlerine mistik bir hava taşımaya başlamıştır. Yazar, 14 Mart 1936'da Ankara'da, yalnızca 17 sayı çıkabilen *Ağaç* mecmuasını yayınlamaya başlamıştır. 1938'de bankadaki görevinden ayrılan yazar, Devlet Konservatuarında, Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde ve İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisinde hocalık yapmaya başlamıştır. 17 Eylül 1943'te *Büyük Doğu* dergisini çıkarmaya başlamıştır. Derginin ilk yıllarında dili çok İslamcı bir tonda değildir. 1944 yılında, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Necip Fazıl'a "Hocalıkla Büyük Doğu'dan birini tercih etmesi gerektiğini" bildiren bir yazı göndermiştir. Necip Fazıl bu uyarı karşısında hocalığı bırakmış ve dergiye yönelmiştir. Dergi 1978 yılına kadar, sık sık kapatılıp yeniden yayınlanarak, yayın hayatına devam etmiştir. 1965 yılında, Büyük Doğu Fikir Kulüpleri kurulmuş, 1976 yılında, Kısakürek önderliğinde *Rapor* isimli bir dergi de çıkarılmıştır. Kısakürek, 1980 yılında, Kültür Bakanlığı tarafından "Büyük Kültür Armağanı"na layık görülmüş ve 25 Mayıs 1983'te vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz.: H. Şentürk, **Türkiye'de İslami Oluşumlar Ansiklopedisi: İslamcılık**. (4. Baskı), 2019, s.257-263.; <https://www.nfk.com.tr/hayati/biyografi-1>, Erişim Tarihi:15.05.2021.

haftalık olarak tekrar yayınlanmaya başlamış, ancak 9 Temmuz'da yeniden kapatılmıştır. 30 Mart 1956 tarihinde, dergi, günlük olarak çıkarılmaya başlamış ancak üç ay sonra Örfi İdare tarafından kapatılmış, Kısakürek, 1957 yılında, altıncı kez hapse mahkûm edilmiştir. Dergi, 6 Mart 1959 tarihinde yeniden çıkmaya başladığında, bu, derginin onuncu yeniden çıkışı olmuştur. *Büyük Doğu* dergisi ve dergiyle tamamen özdeşleşmiş bulunan Kısakürek, 1960 ihtilalinin ardından, özellikle de MTTB'nin milliyetçi-mukaddesatçı cephenin yönetimine geçmesiyle birlikte birliğin fikir babası haline gelmiştir. İhtilalin ardından kısa bir süre hapis yatan yazar, 1964 yılında kapatılan dergiyi yeniden yayınlamaya ve ülke genelinde konferanslar vermeye başlamıştır.²⁵¹ 1965 yılında *Büyük Doğu Fikir Kulüpleri* ve 1973 yılında *Büyük Doğu Yayınevi* kurulmuştur. Dergi 1978 yılına kadar yayın hayatına kesintili şekilde devam etmiş, Kısakürek ise 25 Mayıs 1983 tarihinde vefat etmiştir.²⁵²

Kendisi de İslamcı çevrelerin ve edebiyat dünyasının önde gelen isimlerinden biri olan Rasim Özdenören, Kısakürek ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Necip Fazıl, entelektüel planda Müslümanca düşünmenin Cumhuriyet dönemindeki ilk örneğidir. Bunu iddia ediyoruz çünkü bu alanda onun bir öncüsü ve öncesi yoktur. O, kendi geleneğinin başlatıcısıdır. Said Halim Paşa, Said Nursi, Mehmet Akif Ersoy, Eşref Edib ve benzeri düşünürler, hayatlarının bir kısmını Cumhuriyet döneminde geçirmiş ve yaşamış olsalar da aslında birer Osmanlı aydını olarak temayüz ederler. Onların düşünce tarzı, yanlışı ve doğrusuyla, Müslümanca bir hayat tarzını sürdüren bir toplumun içinde gelişmiş ve o toplumun ihtiyaçlarına cevap bulmak üzere oluşturulmuştur. Necip Fazıl ise, düşüncesini, Müslümanca hayat tarzını resmen terk etmiş ve İslam'la olan bağlarını kopartmış olan bir toplumsal/siyasal ortam içinde gelişmiş ve o toplumun ihtiyaçları muvacehesinde fikir oluşturmaya teşebbüs etmiştir. Bu iki tavır arasındaki farka dikkat edilmelidir. Bu bakımdan günümüz Müslüman düşüncesinin temelinde onun gayretinin kurucu nitelikte payı olduğu kabul edilmelidir. Bugünden geriye bakıldığında onun fikirlerinde tartışılacak unsurlar

²⁵¹ Bu seyahatlerine dair bir fotoğraf dergi kapağına taşınmıştır. Bkz.: Ek-I.

²⁵² Hulusi Şentürk, *Türkiye’de İslami Oluşumlar Ansiklopedisi: İslamcılık*, Çıra Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2019, s.258-263.

*bulunması veya bu fikirlerin kısmen veya tamamen reddedilmeye çalışılması, onun, bu kurucu oluşturucu niteliğini haleldar etmez.”*²⁵³

Özdenören’in, Kısakürek’e bu kurucu misyonu atfetmesinde, *Büyük Doğu*’nun katkısı olduğu düşünülebilir. Nitekim, dergi; sanat, edebiyat, politika, küresel ve ulusal gündem vb. gibi oldukça geniş bir konu yelpazesine sahip olmanın yanı sıra, Kısakürek tarafından kaleme alınan; “İdeolocya Örgüsü” ve “Beklediğimiz İnkılap” yazı dizileri, derginin İslamcı karakterini, misyon ve vizyonunu ortaya koymakta, aynı zamanda, dergide cesur bir dil kullanılmaktadır.

Kısakürek’in pek çok yazısında; Adı Değmez, Adını Vermeyen Profesör, Ahmet Abdülbaki, B.D., Be.De., Büyük Doğu, Büyük Doğu Cemiyeti, Dedektif X Bir, Eski Sözcü, Fa, F.K., Garipoğlu, Gözcü, Ha.A.Ka., Kılıçoğlu, Lâedri, M. Sarıçizmeli, Mürid, Müstensid, Ne-Fe-Ka, Nüktedan, Ö-Ö., Özcü, Sözcü, Ş.Ü., Şahs-ı Meçhul gibi mahlaslar kullandığı görülmektedir. Derginin tirajına dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte, Kısakürek’in Adnan Menderes’e yazdığı mektuplardan, günlük gazete olarak çıktığı 1956 senesinde yaklaşık 20 bin civarında basıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Demokrat Parti’nin (DP) yayın organı olan *Zafer* gazetesinin 40 bin ve bir başka DP taraftarı gazete olan *Havadis*’in 30 bin tirajı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, *Büyük Doğu*’nun bu tirajının, Menderes’ten ödenek talep etmek hususunda cesaretlendirici olduğu düşünülebilir.²⁵⁴

Büyük Doğu dergisinde; çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında;12; kadın teması ile ilgili kavram taramasında; 6 ; Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 15 ; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında; 4 ; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 14 ; bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 11 makale tespit edilmiştir.

²⁵³ Rasim Özdenören, “Necip Fazıl Kısakürek”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık*, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.143.

²⁵⁴ Ferda İdil Lostar, “Muhafazakâr Basının Modernizm, Bilim ve Teknolojiye Yaklaşımı: Büyük Doğu Örneği (1949-1959)”, *İLEF Dergisi*, Sonbahar 2019, s.315.

2.2.2. Diriliş

Dergi Adı	Diriliş Dergisi
Konu	Siyasî, Fikrî, Edebî
Başyazar	Sezai Karakoç
Yazı İşleri Müdürü	Hüsnü Gündüz, Sezai Karakoç
Sahibi	Hüsnü Gündüz, Sezai Karakoç
Basım Yeri	İstanbul, Ankara
Yayın Sıklığı	Aylık
Yayınlandığı Dönem	1960-1992
Basım Adedi	396
Öne Çıkan Yazarlar	İsmet Özel, Erdem Beyazıt, Cahit Koytak, Rasim Özdenören, Ebubekir Eroğlu

Diriliş dergisi,²⁵⁵ kendisiyle özdeşleşen Sezai Karakoç²⁵⁶ tarafından, 1960-1992 yılları arasında kesintili olarak, toplamda 396 sayı neşredilmiştir. Derginin yaşadığı birinci kapatılma hadisesi, 27 Mayıs darbesi sebebiyle gerçekleşmiş, ikinci kesintisi ise 1980 askeri darbesiyle olmuştur. Derginin yayınlandığı, 1966-1967 yılları arasında, Karakoç, yazılarında belirttiği üzere, müstakil bir kadro oluşturma çabası içinde olmuştur. Türkiye’de, öğrenci hareketlerinin artmaya başladığı dönem olan 1969-1971 yılları arasındaki dönemde, dergi; aktüaliteden uzak, daha üst gerçekliklere, çeşitli çevirilere ve tasavvufi konulara eğilim göstermektedir. 1974-1978 yılları arasında, artan sokak olayları

²⁵⁵ Dergiye ait bir kapak örneği için bkz.: Ek-III.

²⁵⁶ **Sezai Karakoç**: 1933 yılında Diyarbakır’ın Ergani ilçesinde doğmuştur. Gaziantep Lisesi’nde öğrenci olduğu yıllarda Büyük Doğu ile tanışan Karakoç, üniversite yıllarında ve takip eden senelerde, *Büyük Doğu*’da yazarlık yapmış ve derginin edebiyat sayfalarını yönetmiştir. Mesleki yaşamında dokuz yıl maliye müfettişliği yapan Karakoç 1965 yılında bu görevinden ayrılıp yayıncılık işlerine ağırlık vermiştir. “Türkiye’deki partilerin düşünürü yok” diyen Karakoç, 26 Mart 1990 yılında Diriliş Partisi’ni kurmuştur. 1990-1997 yılları arasında aktif siyasetin içinde yer alan Karakoç’un partisi, kurulduğu tarihten itibaren aralıksız iki dönem TBMM seçimlerine katılmadığı gerekçesiyle 19 Mart 1997 yılında kapatılmıştır. Karakoç, 17 Nisan 2007 senesinde kurduğu Yüce Diriliş Partisi genel başkanlığını yürütmektedir. Geniş bilgi için bkz.: Turan Karakaş, “Sezai Karakoç: Bir Medeniyet Tasarımcısı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s. 979-986.; <http://yucedirilis.org.tr/>, Erişim Tarihi: 15.05.2021..

karşısında, derginin apolitik tavrını sürdürmediği, derginin başlığı altına: “Bir insanı öldüren bütün insanlığı öldürmüş, bir insanı diriltiren bütün insanlığı diriltmiş gibidir” ayetinin iliştilerilerek, gençlere mesaj verilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.²⁵⁷

Karakaş, *Diriliş*’in ortaya koyduğu ideolojiyi başka bir ifade ile misyonu şöyle tanımlamaktadır:

“Diriliş düşüncesine göre, Müslüman aydının üç ödevi vardır: Birinci ödev; kendini, kendimizi bilmek, ikinci ödev; Doğu’yu bilmek, üçüncü ödev de Batı düşünce ve edebiyatını, güçlü ve zayıf noktalarına varıncaya kadar bilmektir. Bir düşünce adamının ödevleri, Diriliş’in ışığında şöyle özetlenebilir: Aydın kişi, kendisine ve içinde yaşadığı topluma karşı olan ödevlerini asla unutmamalıdır. Peşin hükümleri yıkip gerçeklerin yeni tartışmasını yapmak; yani geçmişten gelen değerlere yeni bir bakış açısı, taze bir yorum getirmek durumundadır. Asla günlük politikaya karışmayıp ona alet olmamalıdır. Dünya nimetleri noktasında, her türlü fayda düşüncesinden, mevki hırsından, şöhret afetinden hatta alkışlanmak duygusundan uzak durmalıdır. Çünkü bütün bunlar, onun geleceğe bakmasına engel olurlar. O bir beyin operatörüdür. Ayrıca Karakoç, ‘geçmişinden, kendisini itiraf etmekten, inancından, ibadetinden utanan ya da kendisini reddeden bir aydın tipini sevmez.’”²⁵⁸

Derginin 1960’tan sonra yayınlanan sayılarında genel apolitik tavrın sürdürüldüğü söylenebilir. Karakoç, *Diriliş* dergisinin, 24 Mayıs 1976 tarihli sayısında yer alan, ‘Eylemler karşısında Gerçek Diriliş Aksiyonu’ başlıklı yazısında, şu satırlara yer vermektedir:

“Gerçek aksiyon, meydanlarda yapılan şamatalar, bağırışlar, yürüyüşler, duvarlara ve yerlere yazılar yazmalar ve daha kötüsü tabanca patlatmalar, kavga dövüşler değildir. Gerçek aksiyon, inanç, ahlak, düşünce, bilim ve sanat planında ortaya konan uzun çalışmaların ve sürekli sabırların yemişi eserler, durumlar ve oluşumlardır. Yeni bir insan

²⁵⁷ Yunus Emre Özsaray, “Diriliş Dergisinde Tarih İlgisi ve Sonuçları”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlama ve Çeşitlenme**, Nobel Yay., 1. Baskı, Ankara, 2016, s.233-234.

²⁵⁸ Turan Karakaş, “Sezai Karakoç: Bir Medeniyet Tasarımcısı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s. 981-982.

tipini doğurmaktır. Asıl aksiyon, çok bilinçli, bilgiyle yüklü, kültürle güçlenmiş, disiplinli ve uzak görüşlü davranışlardan doğar.” ²⁵⁹

Derginin, şiddet karşıtı ve siyaset dışı çizgisi çoğunlukla devam ettirilmiş, bunun yanı sıra; “İslam’ın Dirilişi” yazı dizisiyle, İslam halklarının, nasıl yeniden dirilerek kendini bulabileceği sorunu üzerinde durulmuş *Diriliş* ruhu çerçevesinde, kurtuluşun reçetesi sunulmuştur. Dergide bunun yanı sıra; neslin ödevi, Batı ve Doğu medeniyetlerinin karşılaştırılması, tarihsel süreçte İslam dünyasının geçirdiği evreler, İslam medeniyeti özelinde kültürel ve ekonomik hususlar, edebi metin ve şiirler gibi içerikler dikkat çekmektedir. Dergide Karakoç’un yanı sıra, yine İslamcı edebiyatın popüler isimlerinden olan; Cahit Koytak, Rasim Özdenören, Cahit Zarifoğlu gibi isimler yer almaktadır. Dergide ayrıca, T.S Eliot’tan sık sık çevirilere yer verilmesi dikkat çekmektedir.

Derginin araştırma kapsamına giren yıllarda yayınlanan 9 sayısında ‘Abonelerimize’ başlıklı bölüm yer almakta, bu derginin abonelik usulü ile çalıştığına işaret etmektedir. *Diriliş* dergisinde; çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 5; kadın teması ile ilgili kavram taramasında; 1 makale; Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 12 makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında; 3 makale; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 6 makale; bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 11 makale tespit edilmiştir.

2.2.3. Diyanet İlmi Dergi

Dergi Adı	Diyanet İlmi Dergi
Konu	Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki
Yazı İşleri Müdürü	Gaffar Tetik, Mehmet Yücel, Orhan Balcı, Abdülbaki İşcan, Faruk Görgülü

²⁵⁹ Özsaray, A.g.m., s.240.

Sahibi	Abdullah Ceyhan, Tefvik Ergun /Ahmet Yüzendağ / Ahmet Baltacı Mehmet Kervancı /Saim Yeprem, Sami Uslu, İsmail Karakaya, Mehmet Topkaya, Rıdvan Nizamoglu, Salim Güney, Harun Özdemirci, Yaşar Çolak, Ahmet Onay, Yüksel Salman
Basım Yeri	Ankara
Yayın Sıklığı	Dergi bazen aylık bazen iki aylık olarak çıkarılmıştır.
Yayınlandığı Dönem	1956-2016
Basım Adedi	225
Öne Çıkan Yazarlar	Tevfik Ergun, Ahmet Yüzendağ, Saim Yeprem, Sami Uslu, Gaffar Tetik, Mehmet Yücel, Orhan Balcı, Abdülbaki İşcan, Faruk Görgülü

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)²⁶⁰ tarafından çıkarılan dergi, DİB online kütüphanesinde şöyle tanıtılmaktadır:

“1956 yılında Diyanet Mecmua ismiyle senede bir defa neşredilmek üzere yayın hayatına başlayan ve bugüne kadar önemli çalışmaların yayınlandığı Diyanet İlmi Dergi, 1962 yılı haziran ayından itibaren üç aylık dönemlerde yılda dört sayı olarak neşredilmiş ve 2003 yılında Yüksek Öğretim Kurulu’nun “Hakemli Dergi” tanımına uygun olarak yayınlanmaya devam etmiştir. 8 Mayıs 2015 tarihinde alınan kararla 2013 yılının ilk sayısından itibaren uluslararası EBSCO HOST ve ulusal TÜBİTAK ULAKBİM veri tabanları tarafından indekslenmeye başlamıştır. Diyanet İlmi Dergi yayın hayatına başladığı günden itibaren akademik ve kültür hayatımızda yankı uyandıran Kur’an, Gazali, Mehmet Akif, İbn Sina, Serahsi, Elmalı ve Farabî gibi 16 adet özel sayıyı okuyucuya sunmuştur.”²⁶¹

²⁶⁰ Dergiye ait bir kapak örneği için bkz.: Ek-VIII.

²⁶¹ <https://kutuphane.diyanet.gov.tr/SureliYayinlar.html>, Erişim Tarihi: 30.04.2021.

Dergide; İslam dininde önemli, ay, gün, haftalar ve ibadetler, iman esaslarını içeren hususlar, ahlakın kaynakları, ahlak ve din ilişkisi, kurumla ve kurum meslekleriyle ilgili bazı haber, bilgi ve fetvalar, hususi olarak ise İslam medeniyetinin bilim konusunda, Batı'ya tesirleri ve İslam tarihi boyunca öne çıkan İslam bilginlerinin teknolojik ve ilmi buluşları ile ilgili konulara yer verildiği görülmektedir.

Diyanet İlmi Dergi'sinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 8, kadın teması ile ilgili kavram taramasında; 4 makale, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 3 makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında, 6 makale; bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 11 makale tespit edilmiştir. Bu dergide din-devlet ilişkisi bağlamında bir makale başlığına rastlanmamıştır.

2.2.4. Fedai

Dergi Adı	Fedai
Konu	Milliyetçi – Muhafazakâr Dava
Slogan	Allah'a Vatana ve Hürriyete
Başyazar	Kemal Fedai Coşkun
Yazı İşleri Müdürü	Erdem Solakoğlu, Zübeyir Yetik, İbrahim Akkan, Ömer Işık, Kemal Fedai Coşkun, Fuat Turgut
Sahibi	Ayşe Fedai Coşkun, Kemal Fedai Coşkun
Basım Yeri	İzmir
Yayın Sıklığı	Aylık
Yayınlandığı Dönem	1963-1979
Basım Adedi	64
Öne Çıkan Yazarlar	Kemal Fedai Coşkun, Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu

Kemal Fedai Çoşkunur'in²⁶² başyazarı ve sahiplerinden biri olduğu derginin, Ağustos 1963'te neşredilen ilk sayısında yer alan "Yolumuz" başlıklı yazıda, derginin misyonu ve vizyonu ile ilgili bilgi verilmektedir. Yazıda, derginin, Türk milliyetçiliği ve mukaddesatların tehdit altında olduğu günlerde, bu kıymetleri müdafaa maksadıyla var olan boşluğu doldurma gayesi taşıdığı belirtilmektedir. Dergiye göre, milli davalar her şeyin üstünde olduğundan, mümkün mertebe siyasete girilmemesi gerekmektedir. Komünizm, Farmasonluk ve Beynelmilecilik savaşılmaması ve karşı durulması gereken ideoloji ve sistemler olarak kabul edilmektedir. Yazıda ayrıca, dil ve edebiyatın milli sınırlar içinde korunarak, muhafaza edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.²⁶³

Dergi her ne kadar, siyasetten uzak durma amacı gütsede siyasi gündemin zaman zaman kapak tasarımlarına yansıdığı görülmektedir. Dergide ayrıca; "kızıl tehlike", "kızıl şeytan" isimlendirmeleriyle yapılan Komünizm ve Rusya eleştirisi, Türk dış politikasına dair meseleler, Türkî coğrafyalara dair haberler, din ve milliyet ilişkisi vb. konuların yanı sıra; Said Nursi, Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek, Ziya Gökalp, İsmail Gaspıralı gibi şahsiyetler hakkında müspet yazılar yer almaktadır. Dergide yoğun şekilde Türkçülük ve milliyetçilik vurgusu ile Türk Ocakları ve *Türk Yurdu* dergisi hakkında yazılar da dikkat çekmektedir. Bu bakımdan derginin milliyetçi-İslamcı bir çizgide yer aldığı söylenebilir.²⁶⁴ Derginin aylık tirajı kesin olarak bilinmemekle birlikte, derginin 10. Sayısında yer alan bir kayda göre tirajının 4 bin civarında olduğu anlaşılmakta, bu sayının ilerleyen zamanlarda 5-6 bin²⁶⁵ civarına ulaştığı tahmin edilmektedir. Derginin araştırma kapsamına giren yıllarda yayınlanan 6 sayısında abonelere seslenen bir bölüm bulunmaktadır.

Fedai dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve

²⁶² **Kemal Fedai Çoşkunur**: 1927 yılında Antalya'nın Akseki ilçesinin Mahmutlu köyünde dünyaya gelmiştir. 1945 senesinde, Antalya'da öğretmen okulundan mezun olan yazar, Antalya, Muğla ve İzmir'de öğretmenlik görevlerinde bulunmuştur. Emekliliğinin ardından bir müddet İzmir Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü görevini yürütmüştür. Pek çok dernek, kurum ve kuruluşta çalışan ve yöneticilik yapan Çoşkunur, 1961-1965 yılları arasında ve 1978 yılında İzmir Türk Ocağı Başkanlığını yapmıştır. Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği'nin kurucu olan yazar, 1969'da derneğin başkanlık görevini yürütmüş, bu dernek daha sonra İzmir Ülkü Ocakları Derneği'ne katılmıştır. Çoşkunur, İzmir Ülkü-Bir Derneği'nin kurucuları arasında yer almış, 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'den (AP) Manisa milletvekili adayı olmuş ancak daha sonra AP'den istifa ederek Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) katılmıştır. Bu partiden; 1973'te Aydın, 1977'de Antalya milletvekilliğine adaylığını koymuştur. Yazıları; Türk Yolu, Hergün, Anadolu, Bizim Anadolu, İleri, Toprak, Orkun, Fedai vb. birçok gazete ve dergide yayınlanmıştır. Geniş bilgi için bkz.: <https://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=3069>, Erişim tarihi: 16.05.2021.

²⁶³ "Yolumuz", **Fedai**, Y.1, S:1, Ağustos 1963, s.1.

²⁶⁴ Dergide yer alan milliyetçilik vurgusuna dair bir kapak örneği için bkz.: Ek-IV.

²⁶⁵ Pınar Toktaş, **Fedai Dergisinde Komünizm (1963-1979)**, Hiper yay., 1. Baskı, İstanbul, 2020, s.13.

gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 6 makale, kadın teması ile ilgili kavram taramasında; 6 makale, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 17 makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında; 1 makale; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 25 makale, bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 12 makale tespit edilmiştir.

2.2.5. Hareket

Dergi Adı	Hareket Dergisi
Konu	Siyasi
Slogan	Fikir-Sanat, Fikir-Ahlak-Sanat, Fikir ve San'atta Hareket
Başyazar	Nurettin Topçu
Yazı İşleri Müdürü	Nurettin Topçu, Ercümen Konukman
Sahibi	Ezel Erverdi, Sedat Çelikdoğan, Ercümen Konukman, Turgut Evren
Basım Yeri	İstanbul
Yayın Sıklığı	Aylık
Yayınlandığı Dönem	1939-1982
Basım Adedi	182
Öne Çıkan Yazarlar	Ercümen Konukman, Nurettin Topçu, Ezel Erverdi, Sedat Çelikdoğan, Turgut Evren

Hareket dergisini hususi olarak ele almadan evvel, dergiyle özdeşleşen ve başyazarı bulunan, Türk fikir dünyasında önemli bir yere sahip olan Nurettin Topçu'dan²⁶⁶

²⁶⁶**Nurettin Topçu:** 1909 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Vefa Lisesi'ni bitirdikten sonra Avrupa bursu kazanmış ve Fransa'da Bordeaux Lisesi'nde okumuş ve felsefe tahsili Strasbourg Üniversitesi'nde yapmıştır. Sorbon'da ise felsefe doktorasını tamamlanmıştır. 1935 senesinde, Türkiye'ye döndükten sonra Galatasaray Lisesi'nde felsefe öğretmenliğine başlamıştır. İzmir'de bulunduğu yıllarda *Hareket* dergisini yayınlamaya başlamıştır. Dergide, Cumhuriyet'i kuran kadroyu eleştirdiği ileri sürülen "Çalgıcılar" yazısından ötürü İstanbul Vefa Lisesi felsefe öğretmenliğine nakledilmiştir. Hilmi Ziya Ülken'in başında

bahsetmek yerinde olacaktır. Topçu'nun, diğer İslamcı yazarlarla benzer bir ideoloji çizdiğini söylemek pek doğru olmaz. Hatta, Topçu'nun, İslamcı sayılıp sayılamayacağı bile tartışmalı bir husus olabilir. Bunun sebebi, Topçu'nun, İslam'a ve İslami değerlere sık sık vurgu yapmasının dışında, çağdaşı İslamcı yazarlardan çoğunlukla farklı bir İslami çizgi ortaya koymasındır.

Doğan, Topçu'nun ideolojik kimliği ile ilgili şu ifadeleri aktarmaktadır:

*“Topçu’yu ideolojik İslamcılıktan ayıran en önemli unsurlardan biri tasavvuftur. Topçu, Türkiye’ye döndükten sonra “müntesip” olmaz ama Nakşibendiliğin bir koluyla ilişki kurar. Fikriyatında tasavvuf önemli yer tutar. Topçu’nun 1970’lerde ortaya çıkan, dini-İslamcı oluşumlara sıcak bakmadığı da bilinmektedir. Buna karşılık Topçu, bir taraftan anti-materyalist ve anti-komünist bir düşünce zeminine yaslanırken, öte taraftan “sosyalizm” kavramını fikriyatında önemli bir yere sahip kılmıştır. ‘İslam Sosyalizmi’, ‘Müslüman Anadolu Sosyalizmi’, ‘Anadolu İslam Sosyalizmi’, ‘İslam’ın Ruhçu Sosyalizmi’ gibi kavramlaştırmaları, Soğuk Harbin kavramlar savaşı döneminde, bulunduğu yer itibariyle cesaretle kullanmıştır. Dini hareketlerin neredeyse tamamıyla kapitalist nizam tarafında durduğu bir dönemde, Topçu, sosyalizmi savunarak da İslamcılardan ayrılmıştır.”*²⁶⁷

Yazar, Topçu'nun İslam anlayışını ise şöyle ifade etmektedir:

“Nurettin Topçu, ‘İslam ve İnsan’ başlığı altında kitaplaşan yazılarına yazdığı önsözde, İslam dünyasının ve bazı İslam anlayışlarının keskin bir değerlendirmesini yapar. İslam dünyasının içinde bulunduğu kötü durumun sebebi ne iktisadi ne ilmi ne de fikridir. Asıl sebep, Kuran’ın özü

olduğu Sosyoloji Kürsüsü’nde eylemsiz doçent statüsünde ahlak dersleri vermiştir. Ayrıca Robert Koleji’nde; tarih (1946-1961), İstanbul İmam Hatip Okulu’nda psikoloji, felsefe, din psikolojisi ve dinler tarihi (1955-1960) dersleri vermiştir. 1960 ihtilalinden sonra bu ek görevlerine son verilmiş, 20 Kasım 1974’te yaş haddinden emekli olmuştur. Topçu, 10 Temmuz 1975’te vefat etmiştir. Fransa dönüşünde, Nakşi Hasib Efendi ve Abdülaziz Efendi ile tanışan Topçu, Abdülaziz Efendi’ye intisap etmiştir. 1960 ihtilalinin ardından Ali Fuat Başgil ile Adalet Partisi’nin kuruluş çalışmalarına katılmış ve 1961 seçimlerinde Konya’dan senatör adayı gösterilmiştir. Ancak Demirel’in parti başkanlığına gelişinin ardından bu çevreyle münasebetlerini kesmiştir. Geniş bilgi için bkz.: M. Doğan, “Nurettin Topçu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık** C.6., İstanbul, 2014, İletişim Yay. s.438.; <https://islamansiklopedisi.org.tr/topcu-nurettin>, Erişim tarihi: 05.05.2021.

²⁶⁷ A.g.m, s.441.

olan ahlakın kaybedilmesidir. Müslümanlar bir takım geleneksel hareketleri titizlikle yerine getirmekte, kaideciliğe saplanmakta fakat düşünmekten kaçmaktadır. Topçu'nun İslamcılarda yaygın olan dış dünyayı suçlama yönünde tavırlarına karşılık, içe yönelik eleştirileri büyük ağırlık taşımaktadır."²⁶⁸

Yazar Öz, *Hareket* dergisi ve sahip olduğu ideolojik çizgiyi tarif ederken, onun milliyetçilik ve ümmetçilik arasında bir yol tercih ettiğini bu yönüyle, çağdaş bazı İslamcı kanallardan ayrıldığını, söz gelimi 1968 şartlarında, Türkiye'de daha yeni yeni tanınmaya başlanan; Mevdudî²⁶⁹, Abdülkadir Udeh²⁷⁰, Ebu'l Hasan en Nedvî²⁷¹ ve Seyyid Kutub²⁷² gibi isimlerin eserlerinin okunması ile oluşan anlayışı -örneğin *Hilal*

²⁶⁸ Doğan, A.g.m., 445.

²⁶⁹ **Ebu'l Â'lâ El Mevdudî:** Pakistanlı alim, düşünür, Cemaat-i İslamî teşkilatının lideri. 1903'te Hindistan'da dünyaya gelmiştir. 1918'de Delhi'ye taşınarak burada çeşitli dergilerde yazılar yazmaya başlamıştır. 1920 yılında Hindistan hilafet hareketine katılmıştır. Bu hareketin başarısızlığının ardından, Hindistan Hicret Hareketine katılmıştır. 1932 yılında editörlüğünü üstlendiği *Tercüman Kur'an* dergisi fikirlerinin yayılmasında önemli bir işlev görmüştür. 1947'de Pakistan'ın kuruluşunun ardından Cemaat-i İslamî'nin Hindistan ve Pakistan'da iki ayrı teşkilat haline getirilmesi üzerine Mevdudi Pakistan tarafında kalan Lahor'a yerleşmiş ve Cemaat-i İslamî'nin Pakistan liderliğini üstlenmiştir. Mevdudi, hayatının çeşitli dönemlerinde hapis ve ölüm cezasına çarptırılmış ancak idam cezasından beraat etmiştir. 1979'da tedavi için gittiği New York'ta vefat etmiştir. Mevdudi'nin en büyük gayesi Pakistan'ı dünyaya örnek teşkil edecek modern bir İslam devleti olarak kurmak olmuştur. Geniş bilgi için bkz.: Ahmad Anis, "Mevdudî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevdudi>, Erişim tarihi: 16.05.2021.

²⁷⁰ **Abdülkadir Udeh:** 1907'de dünyaya gelen Udeh, 1930'da Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra savcılık ve hakimlik görevlerinde bulunmuştur. Kuruluş yıllarından itibaren Müslüman Kardeşler teşkilatında yer almıştır. Kral Faruk tahttan indirildikten sonra yeni Mısır anayasasını hazırlamak üzere kurulan komisyonda üyelik yapmıştır. Komisyon çalışmaları sırasında hürriyetleri savunan ve anayasanın İslami esaslara dayandırılmasını isteyen görüşleri dikkat çekmiştir. Müslüman Kardeşler teşkilatındaki çalışmalarına daha çok zaman ayırabilmek için resmi görevlerinden istifa ederek avukatlığa başlamıştır. 1954'te Abdünnasır'a karşı girişilen başarısız suikast girişiminden sonra bu suikasta katılmakla suçlanarak, beş kişiyle birlikte 1954'te idama mahkûm edilmiştir. Geniş bilgi için bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulkadir-udeh>, Erişim tarihi: 16.05.2021.

²⁷¹ **Ebu'l Hasan en Nedvî:** 1914'te Hindistan'da dünyaya gelmiştir. 1927'de Leknev Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazanmıştır. 1929'da Lahor'a gitmiş, daha evvel bazı şiirlerini Arapça'ya çevirdiği Muhammed İkbâl'le tanışma fırsatı bulmuştur. Bu tarihten sonra İkbâl'e olan ilgisi artmış ve onun yazılarındaki derinlikten etkilenmiştir. 1934 yılında mezun olduğu medresede hocalığa başlayan Nedvî burada; tefsir, hadis, Arap edebiyatı ve mantık dersleri vermiştir. Teşkilâtçı kişiliği ve medenî cesaretiyle Hindistan'da dikkat çekmiş, Mevdudî'nin davetiyle Cemâat-i İslâmî'nin kurucuları arasında yer almıştır. Ancak Mevdudi'nin kişiliği ile uzlaşma sağlayamamış ve kuruluşun uzaklaşmıştır. 1999'da vefat etmiştir. Nedvî birçok kuruluşta başkan, kurucu ve üye olarak yer almıştır. Bunların başında 1962'de Mekke'de kuruluşunda bulunduğu Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî gelmektedir. Geniş bilgi için bkz.: Abdulhamit Birişik, "Nedvî, Ebü'l-Hasan", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nedvi-ebul-hasan>, Erişim Tarihi: 16.05.2021.

²⁷² **Seyyid Kutub:** 9 Ekim 1906'da Mısır'ın Asyût vilayetine bağlı bulunan Muşâ köyünde dünyaya gelmiştir. 1926'da Öğretmen Okulu'ndan mezun olduktan sonra Külliyyet-ü Dâri'l-Ulûm'un hazırlık sınıfına girmiş, iki yıl sonra da Dâri'l-Ulûm'a kayıt yaptırmıştır. Öğrencilik yılları esnasında Abbas Mahmûd el-Akkâd ile tanışmış ve görüşlerinden etkilenmiştir. Üniversitedeki öğrenci hareketlerine katılmış ayrıca edebiyatla ilgilenmiştir. 1933'te üniversiteden mezun olmuştur. Eğitim sisteminin düzelmesi için çeşitli reform tasarımları hazırlamıştır. Seyyid Kutub'un II. Dünya Savaşı'ndan sonra edebi konular dışında, siyasi ve içtimai meseleler daha çok ilgisini çekmeye başlamıştır. 1954'te kapatılan İhvan-ı Müslimin cemiyetinin önde gelenleriyle birlikte tutuklanmış, Cemal Abdünnasır'ın suikastından sorumlu

dergisinin İslamcılık anlayışını- tasvip edip onaylamasının beklenemeyeceğini ifade etmektedir. Öte yandan bu yıllarda tercüme kitaplarla taşınan *Müslüman Kardeşler* literatürüne sempatiyle yaklaşılmış olsa da kitaplardaki fikirler taban bularak, örgütlü bir yapı hareketinin zuhuruna zemin hazırlamamıştır.²⁷³

Topçu, İslamcı çevrelerin hassasiyetle yaklaştığı bazı konularda daha farklı bir yaklaşım ortaya koyduğu gibi, İslamcı çevrelerin kendisine karşı da mütereddit bir tutum sergilemektedir. Din vurgusunu fazlasıyla öne çıkaran basın-yayın organlarını “dinci” olarak telakki eden Topçu’ya göre bu gazeteler düşünen ve seven ruhları İslamiyet’ten uzaklaştırma, din üzerinden menfaat alanı oluşturma gibi bir takım zararlı tesirlere sahiptir.²⁷⁴

Zaman zaman aynı dergilerde yazılar kaleme alan, Cumhuriyet döneminin, öne çıkan ilk İslamcılarından sayılabilecek olan Kısakürek ve Topçu’nun, din tahripçisi kavramları ve bu tamlamayı atfettikleri cenahlar birbirinden oldukça farklıdır. Kısakürek; İbn-i Teymiye, Cemaleddin Efganî, Muhammed Abduh gibi reformcuları hatta Mehmet Akif gibi düşünürleri din tahrifçiliği ile suçlarken, Topçu, 1960’ların ikinci yarısından itibaren Hareket dergisindeki değişik yazılarında; dini içerden yıkanları, din davasını maddi çıkar haline getiren tüccarları eleştirmiştir. Kısakürek’in aksine Topçu, Efganî ve Mehmet Akif’in ruhlarındaki samimiyet ve belirgin kıldıkları anlayışı takdir etmektedir.²⁷⁵

Oldukça uzun bir yayın hayatına sahip olan dergide bilhassa 1960’tan sonra; üniversiteler, eğitim ve gençlik olayları, Hüseyin Perviz Hatemî’nin kaleme aldığı; “Sosyalizm ve İslamiyet Tartışmaları” yazı dizisi çerçevesinde; sosyal adalet, faiz, milliyetçilik, adalet vb. tartışmalar, fikir-sanat yazıları ve dil üzerine tartışmalar, din ve tasavvuf, milli iktisat, şehircilik, kooperatifçilik, bölgesel kalkınma kuruluşları ile bazı milli kurumlara dair haber ve reklamlar (Türkiye Vakıflar Bankası, Sümerbank, Türk Petrol, Türkiye İş Bankası, Ziraat Bankası, Ülker Gıda vb.) gibi konuların öne çıktığı görülmektedir. *Hareket* dergisinin de bir bakıma milliyetçi-İslamcı bir çizgide olduğu ancak bu kimliğe

tutulan örgüt yöneticileri ile birlikte on beş yıl hapse mahkûm edilmiştir. 1964’te tahliye edilmiş ancak teşkilatı yeniden canlandırma faaliyetlerine katıldığı gerekçesiyle yeniden tutuklanarak, idam cezasına çarptırılmıştır. Kutub 1966’da infaz edilmiştir. Geniş bilgi için bkz.: Hilal Görgün, "Seyyid Kutub", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-kutub>, Erişim Tarihi: 16.05.2021.

²⁷³ Asım Öz, “Kenetlenmenin İmkansızlığı: 1960-1980 Dönemi İslamcı Dergiciliğin Macerası Üzerine Bir Değerlendirme”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma ve Çeşitlenme**, Nobel Yay., 1. Baskı, Ankara, 2016, s.99.

²⁷⁴ Öz, **A.g.m.**, s.100.

²⁷⁵ **A.g.m.**, s.111.

bir de Sosyalizmi eklemlediği ifade edilebilir.²⁷⁶ Derginin tirajı ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, bir sayısında, abonelere seslenen bir bölüm bulunmaktadır.

Hareket dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 6 makale bulunurken, kadın teması ile ilgili kavram taramasında makale bulunamamıştır. Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 19 makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında, 6 makale; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 18 makale, bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 10 makale, eğitim ve gençlik ile ilgili kavram taramasında; 9 makale tespit edilmiştir.

2.2.6. Hilal

Dergi Adı	Hilal Dergisi
Konu	Dinî-Ahlâkî-İlmî-Edebî-Siyasî
Slogan	Gayemiz, Hilal'imiz İcabıdır
Yazı İşleri Müdürü	Osman Yüksel Serdengeçti, Mustafa Egemen, Mehmet Akif İnan, İsmail Kazdal
Sahibi	Salih Özcan
Basım Yeri	İstanbul, Ankara
Yayın Sıklığı	Aylık
Yayınlandığı Dönem	1958-1993
Basım Adedi	367
Öne Çıkan Yazarlar	Salih Özcan, İsmail Kazdal, M. Hamidullah, Zekai Konrpa, M. Tanci, H. Basri Çantay, Muhammed İkbal, Hasan El Benna, Mevdudi

²⁷⁶ Dergiye taşınan İslam Sosyalizmi tartışmaları için bkz.: Ek-X.

Hilal dergisinde, bilhassa 1960’lardan sonra tercüme yazılar ön plana çıkmaktadır. Dergi, İslamcılığın; farklı kavramlarının, düşüncelerinin, isimlerinin ve tartışma gündemlerinin, Türkiye’ye taşınmasında etkin bir rol oynamıştır. Bir açıdan dergi, farklı bölgelerdeki İslamcı düşünce birikimini Türkiye’ye tercüme etme misyonunu kendisine vazife edinmiştir. Derginin sahibi ve baş yazarı olan Salih Özcan,²⁷⁷ Dünya İslam Kongresi’nin, Dünya İslam Birliği’nin yurt dışı toplantılarına katılmış, İslam dünyasının çeşitli yerlerinden gelen İslamcı düşünürlerle irtibat kurmuş, onların eserlerinin çevrilerek Türkiye’de basılmasına ön ayak olmuştur. Dergide parça parça yayınlanan bu yazılar daha sonra kurulan *Hilal Yayınları* basımevi tarafından da neşredilmiştir. Ayrıca, Kısakürek’in, Büyük Doğu’da da yer alan “İdeolocya Örgüsü”nün ilk örnekleri, *Hilal*’de yayınlanmış ve tam teşekküllü hali *Hilal Yayınları* tarafından basılmıştır.²⁷⁸

Türkiye’de Nur cemaatinin önde gelen isimlerinden biri olan Özcan, 1960 darbesi sonrası, üç ayrı askeri mahkeme kararı neticesinde toplam 38 yıl hapse mahkûm edilmiş bunun üzerine Özcan, 1974’te çıkarılan Genel Af Kanuna kadar Beyrut’a iltica etmiştir. 1977 yılında ise MSP’den Şanlıurfa Milletvekili seçilen Özcan bu tarihten sonra dergicilik faaliyetlerine çok zaman ayıramamıştır. Daha evvel çıkarılan, *İslam* dergisinin çalışmalarına da katılan Özcan, Arapçaya hâkim olması ve Said Nursi’nin yanında “ittihad-ı müslümin” fikrini genç yaşlarda kazanması dolayısıyla, 1950’li yılların başlarında kurulan Türkiye Pakistan Dostluk Derneği’nin çalışmalarında da yer almıştır.²⁷⁹

²⁷⁷ **Salih Özcan:** 1929 yılında Şanlıurfa Akçakale’de doğmuştur. Yaz aylarını o dönem Emirdağ’da ikamet eden Said Nursi’nin yanında geçirmiştir. Said Nursi hayatta olduğu dönemde, O’nun sır katibi ve dış işleri vekili olarak anılmıştır. Özcan, 1952 senesinde, Pakistan Milli Eğitim Bakanı Ali Ekber Şah’ın, Said Nursi ile görüşmesinde aracılık yapmıştır. Said Nursi ve Risâle-i Nur hareketinin hizmetinde bulunan Özcan, daha sonra da bu hizmetlerine devam etmiş, çeşitli vasıtalarla Nur cemaatine yapılan eleştirilere karşı basın yoluyla karşılık vermiştir. Ancak cemaate korumak için basın araçlarına ihtiyaç olduğu düşüncesi ortaya çıkınca, Zübeyr Gündüzalp ile *İttihat* gazetesini neşretmeye başlamışlardır. Said Nursi’nin vefatının ardından da Nur cemaati ile birlikte neşriyat faaliyetlerine devam eden Özcan, 1958 yılında *Hilal* dergisini yayın hayatına başlamasına vesile olmuştur. Özcan yurtdışı ziyaretleri sırasında Mevdudî ile tanışmış, Türkiye’ye çeşitli yabancı eserlerin getirilmesine ve bunların Türkçe ’ye çevrilmesine aracı olmuştur. Yurtdışı ziyaretlerinden sonra Özcan, milliyetçi-mukaddesatçı çizgiden ayrılmıştır. 1970’lere kadar tevhid anlayışı dergide ağır basmış ve yoğun tercüme faaliyetleri gösterilmiştir. Özcan, 1977 yılında Milli Selamet Partisi’nden Şanlıurfa mebusu seçilmiştir. Faisal Finans kuruculuk yöneticiliği, FEY Vakfı mütevelli heyeti başkanlığı yapmıştır. Özcan 2015 yılında vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz.: <http://katalog.idp.org.tr/yazarlar/3180/salih-ozcan>, Erişim Tarihi: 16.05.2021.

²⁷⁸ Köroğlu, **A.g.m.**, s.19-20.

²⁷⁹ Alperen Gençosmanoğlu, “Hilal Dergisi ve Hilal Yay. Yerli bir Neşriyat Harekâtı Olarak Çeviri Faaliyetleri”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma ve Çeşitlenme**, Nobel Yay., 1. Baskı, Ankara, 2016, s.294-299.

Dergi konu bakımından incelendiğinde; İmam Hatip okullarına dair meseleler, İslam medeniyeti ve İslam alimlerine yönelik yazılar, uluslararası Müslüman toplumlar, İslam esasları, tasavvuf düşüncesi, dünyadaki İslami teşekkül ve kurumlar, Türk topluluklarına dair meseleler, İslam siyaset ilişkisi dikkat çekmektedir. Dergide ayrıca, hayali Pakistan'da mütakamil bir İslam devleti kurmak olan, Müslümanların sömürgeci ve geri kalmışlıktan ancak bir yenilenme ve ihya hareketi ile kurtulabileceğini savunan Pakistanlı düşünür Ebu'l Ala El Mevdudî'nin görüşlerine sıkça yer verildiği görülmektedir. Ayrıca içtihat kapısının açık olduğuna inanan, Suriyeli İslâm hukukçusu ve siyasetçi Maruf Devâlîbî²⁸⁰, İhvân-ı Müslîmîn²⁸¹ hareketinin ideoloğu sayılan Mısırlı düşünür Seyyid Kutub'un görüşlerinin de dergi de yer alması dikkat çekicidir. Derginin tirajı hakkında çok kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 10 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.²⁸² Derginin araştırma kapsamına giren yıllarda yayınlanan 26 sayısında, okuyuculara abone olmaları, mevcut abonelere ise dergiye yeni aboneler kazandırmaları konusunda çağrı yapılmaktadır.

Hilal dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 11 makale, kadın teması ile ilgili kavram taramasında 17 makale, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 27 makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında, 25 makale; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 20 makale, bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram

²⁸⁰ **Muhammed Ma'rûf ed-Devâlîbî**: 29 Mart 1907 tarihinde Halep'te dünyaya gelmiştir. 1927 senesinde Fransa'ya gitmiş ve Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuştur. 1935'te bu okuldan mezun olmuştur. 1947'de Şam Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyeliğine getirilmiştir. 1947'de el-Kütletü'l-Vataniyye partisinden Halep milletvekili seçilmiştir. Baas Partisi 8 Mart 1963 tarihinde bir darbeyle yönetimi ele geçirmiş ancak kendisi bu tarihe kadar parlamentoda kalmayı başarmıştır. 1961'de resmîleşecek olan Bağlantısızlar Bloku doğmuştur. Devâlîbî, 1958-1961 yıllarında yürürlükte kalan Mısır-Suriye birleşmesine karşı çıkanlardan olmuştur. 28 Eylül 1961'de Abdülkerîm en-Nihlâvî tarafından yapılan askeri darbenin ardından, Mısır-Suriye birliğine son verilmiş yapılan ilk seçimin ardından başbakanlık görevine getirilmişse de 28 Mart 1962'de yapılan ikinci darbe neticesinde görevden uzaklaştırılmıştır. Devâlîbî, 8 Mart 1963 tarihinde, Baas Partisi'nin iktidarı yeniden ele geçirmesi sonucunda hapse atılmış ve 1964'te serbest bırakılmıştır. Ancak Baas yönetimi ülkeyi terk etmesini istemiş ve 1965'te Suudi Arabistan'a iltica eden Devâlîbî, Kraliyet Divanı müsteşarlığına getirilmiştir. Bir daha ülkesine dönmeyen Devâlîbî ve 15 Ocak 2004 tarihinde Riyad'da vefat edinceye kadar bu görevde kalmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Saffet Köse, "Devalibi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/devalibi>, Erişim Tarihi: 16.05.2021.

²⁸¹ **Cem'îyyetü'l-İhvânî'l-Müslimîn**: Mart 1928'de İsmailiye'de, Hasan el-Bennâ tarafından adıyla kurulan hareket. Eylül 1948'de düzenlenen XX. yıldönümü törenlerinde başkan Hasan el-Bennâ, İhvân-ı Müslimîn'in faaliyetleri üzerine çeşitli bilgiler vererek yirmi yıl içinde şube sayısının Mısır'da 2000'e, Sudan'da elliye ulaştığını, ayrıca Filistin, Doğu Ürdün, Suriye, Pakistan ve İran'da şubeler açıldığını belirtmiştir. Geniş bilgi için bkz.: İbrâhim El-Beyyûmî Gânim, "İhvân-ı Müslimîn", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihvan-i-muslimin#1>, Erişim tarihi:03.02.2021.

²⁸² Öz, A.g.m., s.78.

taramasında; 9 makale, eğitim ve gençlik ile ilgili kavram taramasında; 9 makale tespit edilmiştir. Dergi belirlenen temalarla ilgili en çok makaleyi içeren yayın olma özelliği taşımaktadır.

2.2.7. İlahi Işık

Dergi Adı	İlahi Işık
Konu	Dini Ahlaki Siyasi
Slogan	Hakkın Dostu- Haksızın Düşmanı
Başyazar	Mehmet Kemal Pilavoğlu
Yazı İşleri Müdürü	Şaban Arslan, Mehmet Çakır
Sahibi	Zeki Korucu, Seyyid Ahmed Çakır
Basım Yeri	Ankara
Yayın Sıklığı	15 Günde 1
Yayınlandığı Dönem	1966-1973
Basım Adedi	135
Öne Çıkan Yazarlar	Mehmet Kemal Pilavoğlu, Zeki Korucu, Seyyid Ahmed Çakır

Dergi, çalışmada daha evvel de yer verilen ve DP dönemi etkin faaliyet gösteren Tıcani tarikatının önderi bulunan Mehmet Kemal Pilavoğlu²⁸³ tarafından çıkarılmıştır. Yayın esas itibarıyla gazete formatında, ancak on beş günlük periyotlarla çıkarılmıştır.

²⁸³ **Mehmet Kemal Pilavoğlu:** 1906 yılında Ankara’da dünyaya gelmiştir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi son sınıfındayken, 1926 yılında Beyrut’tan İstanbul’a gelen Medineli Abdülkadir Medeni ile tanışmıştır. Bu tanışmanın ardından, hukuk eğitimini yarıda bırakmış ve Tıcani tarikatına hizmet etmeye başlamıştır. Tefsir, hadis, siyer, fıkıh üzerine çalışmış, sohbetler düzenlemiş ve sohbetine katılanlarla dostluk halkası kurmuştur. Pilavoğlu, 1940’lardan itibaren, doğup büyüdüğü yer olan Ankara’nın Çubuk ilçesinde ve Çankırı’nın Şabanözü ilçesinde mürit toplayarak tarikat faaliyetlerini hızlandırmıştır. 1942’de, Tıcani müritlerinden olan Sadık Çakırtepe’nin Arapça ezan okumanın yasak olduğu yıllarda Ulus’ta Zincirli Camii’nden okuduğu Arapça ezanla, tarikat adını ülkede duyurmuştur. (Tarikatın faaliyetlerine daha detaylı şekilde Birinci Bölüm’de yer verilmiştir.) Pilavoğlu 1977’de Ankara’da vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz.: <https://www.biyografi.info/kisi/mehmet-kemal-pilavoglu>, Erişim Tarihi: 16.05.2021.

Dergide²⁸⁴ daha çok, dini ve ahlaki bilgilere yer verilmiş ancak zaman zaman güncel konular da kapak tasarımlarına ve içeriğe taşınmıştır.²⁸⁵ Dergi abonelik usulü ile çalışmaktadır.

İlahi Işık dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 9 makale, kadın teması ile ilgili kavram taramasında 17 makale, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 10 makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında, 25 makale; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 14 makale, bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 9 makale, eğitim ve gençlik ile ilgili kavram taramasında; 9 makale tespit edilmiştir.

2.2.8. İslam

Dergi Adı	İslam Dergisi
Konu	Siyasi, İlim, Din, Fikir ve San'at
Slogan	Hepiniz, toptan sınıksız Allahın ipine sarılın, parçalanıp ayrılmayın. (Al-i İmran, 103)
Yazı İşleri Müdürü	Salih Özcan, Salih Doyuk, Kemaleddin Şenocak, Cihad Şenocak
Sahibi	Kemaleddin Şenocak, Salih Özcan, Salih Doyuk
Basım Yeri	Ankara
Yayın Sıklığı	Aylık
Yayınlandığı Dönem	1956-1976
Basım Adedi	118
Öne Çıkan Yazarlar	Süleyman Ateş, Asım Köksal

²⁸⁴ Dergiye ait bir kapak örneği için bkz.: Ek-IX.

²⁸⁵ Köroğlu, **A.g.m.**, s.26.

‘Aylık siyasi, dini, ilmi mecmua’ başlığıyla, Nisan 1956’da yayın hayatına başlayan *İslam* dergisi,²⁸⁶ büyük ölçüde düzenli bir yayın hayatı sürdürerek, 1965 yılının Eylül ayına kadar 96 sayı yayınlanmıştır. Dergi, 1976’da bu sefer Almanya merkezli olarak, yine Kemaleddin Şenocak’ın imtiyaz sahipliğinde, benzer bir ekiple, *Sancak* ismiyle, haftalık olarak bir süre yayınlanmıştır. Şenocak’ın kaleme aldığı yazılarda, derginin 1960 darbesi sonrası gibi kritik bir süreçte yayınlanabilmiş olmasına karşın, 1965 yılında, derginin Almanya’daki gurbetçi okuyucu kitlesine ulaşabilmesini sağlamak için, Milli Eğitim Bakanlığı’ndan istenilen izin belgesinin : “bu dergide Türk toplumunu, Türk gençliğini, Türk idaresini, Türk adaletini yeren yazılar bulunduğu ve bu yazılar Devletimizin itibarını düşürücü ve nüfuzunu kırıcı görüldüğü için yurt dışına çıkarılmasında sakınca görülmüştür” gerekçesiyle reddedilmiş olmasının, derginin yayın hayatının sonlanmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Şenocak, AP hükümetinin Milli Eğitim Bakanı Orhan Dengiz’in dergiye muhalif bürokratların kararını imzalamasını da “ani bir dost (!) çelmesiyle kösteklenme” olarak nitelendirmiştir.²⁸⁷

Dergi, İslam’ın yeniden ihyası ve yaşanabilmesi çabası içinde olmuş, bu minvalde; İslam ahlakı, İslam düşüncesi, İslam tarihi alanlarında sıkça inceleme ve araştırmalara yer vermiştir. Dergi Türkiye gündemine zaman zaman yer vermekle birlikte, İslam dünyasına karşı da ilgili bir tavır içinde olmuştur. Aynı zamanda; Muhammed Hamidullah, Muhammed İkbal, Muhammed Reşit Rıza ve Mevdudî gibi İslamcı düşüncenin, uluslararası düzeyde ilgi gören düşünürlerinin yazılarına yer verilmiştir. Böylece çağdaş İslam düşüncesinin farklı coğrafyalardaki tartışmaları da dergiye taşınmıştır.²⁸⁸ Derginin tirajı hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte 10 bin civarında olduğu düşünülmektedir.²⁸⁹

İslam dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 14 makale, kadın teması ile ilgili kavram taramasında 8 makale, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 7

²⁸⁶ Dergiye ait bir kapak örneği için bkz.: Ek-VI.

²⁸⁷ Ayşe Baylak, “İslam Mecmuası ve İslam Aleminden Taşdıkları: Soğuk Savaş Dünyasında Ümmeti Tahayyül Etmek”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma Çeşitlenme**, Nobel Yay., s.279-280.

²⁸⁸ Köroğlu, **A.g.m.**, s.19.

²⁸⁹ Öz, **A.g.m.**, s.78.

makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında, 25 makale; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 10 makale, bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 5 makale tespit edilmiştir.

2.2.9. İslam'ın İlk Emri Oku

Dergi Adı	İslam'ın İlk Emri Oku
Konu	Dinî, İçtimaî, Edebî
Yazı İşleri Müdürü	Halit Güler
Sahibi	Mustafa Pektut
Basım Yeri	Konya-İstanbul-Ankara
Yayın Sıklığı	Aylık
Yayınlandığı Dönem	1961-1979
Basım Adedi	209
Öne Çıkan Yazarlar	Hayrettin Karaman, Ahmet Suphi Fırat, Halit Güler, Ahmet Gürtaş, Mehmet Şeker, Ali Ulvi Kurucu, Kadir Mısıroğlu, Muhammed Esed, Mevdudi, Abdurrahman Azzam

Dergi, İmam Hatip Okulları ve Yüksek İslam Enstitüleri mezunları tarafından, İslam adına hizmet etme maksadıyla çıkarılmıştır.²⁹⁰ Dergi çeşitli dönemlerinde; Konya'da, *İleri Basımevi* (ilk altı sayı), *Yeni Kitap Basımevi* (Nisan 1974) ve *Akın Basımevi*'nde (Eylül/Ekim 1979), İstanbul'da *Ahmet Sait Efendi Matbaası*'nda (Nisan 1963-Mart 1974) ve bir dönem Ankara'da basılmıştır. Derginin sayfa sayıları değişkenlik göstermekle birlikte, ortalama olarak 28 sayfadır. Dergi yurt genelinde ve Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa, İsviçre, Yunanistan, Bulgaristan gibi ülkelerde hatırı sayılır bir okuyucu kitlesine sahip olmuştur. Derginin abone usulü çalışması ve abone olan kitlenin yakın

²⁹⁰ Dergiye ait bir kapak örneği için bkz.: Ek-V.

çevresinin de abone olmasını sağlayarak, imece usulü bir büyüme yaşanmasının derginin geniş okuyucuya ulaşmasında etkili olduğu düşünülmektedir.²⁹¹

Derginin, Mart 1961 tarihli ilk sayısında yer alan “Çıkarken” başlıklı yazısında derginin; İmam Hatip mezunlarını tanıtmak ve aralarında birlik temin etmek bakımından hayırlı bir adım olacağından bahsedilmektedir. Derginin ayrıca, cehaleti ortadan kaldırmaya bir katkı sağlaması ümit edilmekte, İslam’ın “Oku” emrinin, her şeyi okumayı emretmediği ancak; İslam’ın sarsılmaz hükümlerini, dini ve milli duygularla alay etmeyen fikirleri okumak anlamına geldiği ifade edilmektedir.²⁹²

Abonelik usulü ile çalışan dergide; din öğretiminin lüzumu, İslami ahlak ve edep, İmam Hatip okulları ve Yüksek İslam Enstitüleri ile ilgili bilgi ve haberler, dinde reform tartışmalarına yönelik eleştiriler, İslam’da ibadetler ve önemi, hadis ve sünnetler, toplumsal ahlak (müstehcenlik, fuhuş vb. konular çerçevesinde) gibi konuların ele alındığı görülmektedir. Ayrıca derginin Mevlâna Celâlettin Rumî’nin kişiliğine ve eserlerinden alıntılara önemli ölçüde yer verdiği göze çarpmaktadır. Bunun yansıması dergide; “Okuyucularla Baş başa” ve “Mektuplar” başlıklı köşelerde okuyucuların görüş ve fikirlerine de yer verildiği görülmektedir.

İslam’ın ilk Emri Oku dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 9, kadın teması ile ilgili kavram taramasında 15, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 14; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında 7 makale; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 19, bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 6 makale tespit edilmiştir.

2.2.10. Müslüman Sesi

Dergi Adı	Müslüman Sesi
Konu	Dini, İlmi, Ahlaki
Başyazar	Lütfullah Baydoğan

²⁹¹ Hatice Budak, “İslamcı Dergicilik: Vahdetin İçinde Bir Ses ‘İslam’ın İlk Emri Oku’ Dergisi”, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, C.XI, S:1, 2020, s.123.

²⁹² “Çıkarken”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, Mart 1961, s.1.

Yazı İşleri Müdürü	Mehmet Lütfullah Baydoğan
Sahibi	N. Oral, Nuri Apak
Basım Yeri	İzmir
Yayın Sıklığı	15 Günde 1
Yayınlandığı Dönem	1948-1985
Basım Adedi	481
Öne Çıkan Yazarlar	Ahmet Hamdi Akseki, Mehmet Lütfullah Baydoğan

İzmir’de basılan derginin başyazarı ve yazı işleri müdürü olan Mehmet Lütfullah Baydoğan,²⁹³ İzmir vaizliği yapmıştır. Dergide İslam birliği fikri savunulmakla birlikte, komünizm insanlık ve İslam için en büyük tehdit ve tehlike olarak algılanmıştır. Dergi; itikadi, ameli ve ahlaki hususlar ve nesil eğitimi üzerinde sıklıkla durmaktadır. Derginin genel tavrı, siyasi tartışmalardan uzaktır. İlkesel olarak, erken Cumhuriyet döneminin devrimleri tasvip edilmese de bunun sorumlu tutulduğu politika yahut politikacılara karşı agresif bir dil kullanılmamıştır. Derginin başyazarı Baydoğan’a göre, Türk milletinin rehber ve ilham kaynağı; “ilim, ahlak, fazilet, doğruluk ve Müslümanlık” olmalıdır. Dergide²⁹⁴ “Müslüman Çocuklarına Din Dersleri” başlıklı yazı dizisinde, İslam’ın temel bilgi ve kaidelerini aktaran içerikler yer almış ayrıca DP döneminde, din eğitimi almak

²⁹³ **Mehmet Lütfullah Baydoğan:** Eğitimci, araştırmacı ve yazar. 1884 yılında Kafkasya’da dünyaya gelmiştir. 6 Eylül 1914’te Mekteb-i Harbiye’de eğitim almaya başlamış, eğitimi tamamlandıktan sonra 28 Haziran 1914’te, asteğmen olarak üçüncü orduda görev yapmıştır. 24 Aralık 1918’de terhis edilmiştir. Birinci Dünya Savaşında, Erzincan cephesinde yaralanmıştır. Yusuf İzzet Paşa’nın komutasında çalışmış, Paşa tarafından Nasih olarak tayin edilmiştir. Fransızca öğrenmiş, Millî Mücadeleye maddî katkılarda bulunmuştur. Savaşın ardından kendisine Dersiamlık maaşı bağlanmıştır. 17 Kasım 1948’de *Müslüman Sesi* dergisinin neşredilmeye başlamasına öncülük etmiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde; dul, yardıma muhtaç ve sakat insanlara yardım için; *İl Fakirlerine Yardım Derneğini*’n kurulmasına öncülük etmiştir. 29 Nisan 1961 tarihinde; Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dini Eserleri İnceleme Kurulu üyeliğine getirilmiştir. 2 Nisan 1964’te sağlık sorunlarından ötürü emekliye ayrılmıştır. Geniş bilgi için bkz.: <https://www.biyografya.com/biyografi/7972>, Erişim tarihi: 10.04.2021.

²⁹⁴ Dergiye ait bir kapak örneği için bkz.: Ek-VII.

için Mısır'a gönderilen seksen kadar öğrencinin durumu, dergi tarafından takip edilmiştir.²⁹⁵

Dergide, bilhassa 1950'li yıllarda, dinde reform tartışmaları geniş yer tutmaktadır. Dergi “batıcı ve laik” kesiminin reform taleplerini, samimi ve doğru görmemektedir. Derginin bir yandan geleneksel İslam anlayışına yakın bir çizgide olmasına ve tasavvuf anlayışına da müspet bakmasına karşın diğer yandan, Efgani, Abduh ve Carullah gibi Modernist düşünürleri akla ehemmiyet vermeleri ve inancı hurafelerden kurtarmaları bakımından ihlaslı bulması ilginçtir. Derginin başyazarı Baydoğan, reform maksadıyla; ibadet dilinin ya da ezanın Türkçeleşmesi, ibadetlerin şeklinin değiştirilmesi vb.—konulara karşı çıkmaktadır.²⁹⁶ Derginin 1960'tan sonra neşredilen sayılarında, reform tartışmalarına çok rastlanmamakla birlikte, derginin yayınlandığı ilk andan beri; inanç-itikad-ibadet kapsamında kaleme alınan yazıların yanı sıra; evlilik müessesesinin lüzumu, dinin hurafelerden arındırılması, İslam'ın haram kıldığı eylemlerden kaçınma vb. konulara da sıkça yer verildiği görülmektedir. Dergi abonelik usulü ile çalışmaktadır.

Müslüman Sesi dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 8 makale, kadın teması ile ilgili kavram taramasında 9 makale, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 6 makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında, 3 makale; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 10 makale, bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 3 makale tespit edilmiştir.

2.2.11. Pınar

Dergi Adı	Pınar Dergisi
Konu	İlim, Sanat, Meslek
Sahibi	Bekir Sami Sağbaş, Vedat Öztürk, Ramazan Demir, Şefik Dursun, Gazi Altun, Muzaffer Tetik, Bayram Erdem, Mehmet Kiraz, Şemsettin Özdemir

²⁹⁵ Ahmet İşler, “Demokrat Parti Döneminde Dinde Reform Tartışmaları: Müslüman Sesi Dergisi Örneği”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C.II., S: II 2018, S.57.

²⁹⁶ İşler, *A.g.m.*, s.57-60.

Basım Yeri	İstanbul
Yayın Sıklığı	Aylık
Yayınlandığı Dönem	1960-1980
Basım Adedi	115
Öne Çıkan Yazarlar	Ahmet Taşgetiren, Mehmet Akif Ak, Ahmet Efe, Mehmet Taşdiken, Mehmet Ali Taşçı, Veli Şirin, Recep Kırış, Cevat Özkaya, Necati Aykan, Haşim Vatandaş, Hasan Karal, Gazi Altun, Sefa Kaplan, Mustafa Aydın, Hasan Erden

Mücadele Birliği'nin yayınlarından biri olan *Pınar* dergisi²⁹⁷ 1960'da *Çapa Yüksek Öğretmen Okulu Talebe Derneği*'nin yayın organı olarak yayın hayatına başlamıştır. Dergi, 1972'de, *Mücadeleciler Birliği* yönetimine geçerek, okul ve dernekten kopup müstakil bir dergi haline gelmiştir. Dergi, 1978 yılına kadar, siyasi bir çizgiden uzak, edebi yönü ağırlıklı bir dergi olarak yayın hayatına devam etmiştir. Mutlak bir devamı ve organik bir bütünlüğü olmamakla birlikte dergi, 1994'ten sonra *Umran* adlı bir aylık dergi olarak, aşağı yukarı aynı ekibin inisiyatifinde düzenli olarak yayın hayatını sürdürmüştür. *Pınar* dergisinde her türlü edebi ve sosyal konu işlenmiştir ve dışardan yazarlara da açık olmuştur. Derginin genel yayın politikasını; “milli idealizm” ve “milli realizm” kavramları ile tanımlamak mümkündür. Dergide yayınlanan hikayelerin birçoğu (*Kanlı Dere, Han Buyruğu, Gün Akşam Oldu, Tabut, Eyfel, Karnaval, Sebilhane Bardakları* vb.) müstakil bir kitap olarak Otağ Yayınevi tarafından basılmıştır.²⁹⁸

Pınar dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 13, kadın teması ile ilgili kavram taramasında 7, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 9, din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 4, bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram

²⁹⁷ Dergiye ait bir kapak örneği için bkz.: Ek-XII.

²⁹⁸ Mustafa Aydın, “Bir Millî İslamcılık Serüveni: Mücadelecilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.458.

taramasında; 9 makale tespit edilmiştir. Dergide, iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında makale başlığına rastlanmamıştır.

2.2.12. Sebil

Dergi Adı	Sebil Dergisi
Konu	Siyasi
Slogan	Her şey Hak için
Başyazar	Kadir Mısıroğlu
Sahibi	Kadir Mısıroğlu
Basım Yeri	İstanbul
Yayın Sıklığı	Aylık
Yayınlandığı Dönem	1976-1992
Basım Adedi	269
Öne Çıkan Yazarlar	Kadir Mısıroğlu, Cemil Meriç, İsmail Hami Danişmend

Sebil, resmi olarak gazete ancak format itibarıyla dergi olarak neşredilen bir yayın olmuştur. 1980'e kadar haftalık olarak yayınlanan dergi, 1980'de askeri darbenin ardından, Almanya'da aylık olarak yayın hayatına devam etmiştir. 1982'de derginin Türkiye'deki yayın haklarına tamamen son verilmiştir. Kadir Mısıroğlu, hakkında çıkan tutuklama kararı neticesinde yurtdışına çıkmış ve Almanya'da yayımlamaya devam ettiği derginin buradaki yayın hayatı da 1992'de son bulmuştur. *Sebil* dergisinin, laiklik ve Kemalizm karşıtı sert söylemleri, CHP karşıtı tutumu, agresif bir siyasi eleştiri dili geliştirmiş olması hakkında 36 ayrı davanın açılmasına neden olmuştur. Bu siyasi tavrın yanı sıra, derginin çizgisi dikkat çekici ölçüde; anti-komünizm, anti-Siyonizm, anti-empyrializm üzerinde şekillenmiştir. Derginin yargılandığı davalardan birisi, Mısıroğlu'nun, "Kemalist İnkılabın Anatomisi" başlıklı yazısı sebebiyle, İslamcı dergilerde sıklıkla eleştirilen dönemin Türk Ceza Kanunu'nun 163. Maddesi uyarınca gerçekleşmiştir. Dergi, hakkında açılan dava içeriklerine de sayfalarında sık sık yer

vermiştir. Dergide, edebi, siyasi, tarihi, siyasi, kültürel, dini ve toplumsal alanlarda yazılar kaleme alınmıştır.²⁹⁹ Dergi abonelik usulü ile çalışmaktadır.

Sebil dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 9 makale, kadın teması ile ilgili kavram taramasında 7 makale, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 7 makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında, 2 makale; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 16 makale tespit edilmiş; bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında makale başlığına rastlanmamıştır.

2.2.13. Sebilürreşad

Dergi Adı	Sebilürreşad Dergisi
Konu	Siyasi, Dini, İlmi, Edebi, Ahlaki
Yazı İşleri Müdürü	Fatih Bayhan
Sahibi	Eşref Edib (Fergan)
Basım Yeri	İstanbul
Yayın Sıklığı	Haftalık
Yayınlandığı Dönem	1912-1966
Basım Adedi	362
Öne Çıkan Yazarlar	Ömer Rıza (Doğrul), Said Halim Paşa, S. M. Tevfik, Bergamalı, Ahmed Cevdet, Elmalılı Hamdi (Yazır), Eşref Edip, Hasan Hikmet, Ali Ekrem (Bolayır), Ahmet Hamdi Akseki, Cevat Rifat Atilhan, Ali Fuat Başgil, Ömer Nasuhi Bilmen, Yusuf Ziya Çağlı, Kamil Miras, Ömer Rıza Doğrul, Hasan Basri Çantay, Tahir Harimi Balcıoğlu, Mehmet Raif Ogan, Kemal Kuşçu

²⁹⁹ İbrahim Hakkı Eroğul, “Türk Basın Hayatında İslamcı Bir Yayın Olarak Sebil Gazetesi (1976-1992)”, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:4, Kış 2019, s.190-194.

Eşref Edip’le³⁰⁰ bütünleşen, yayınlandığı dönemde, sayfalarında tüm tartışmalara açıkça yer veren *Sebilürreşad* dergisi, Cumhuriyet’in, ilk İslamcı dergilerinden biri olmuştur. Dergi 27 Ağustos 1908 yılında, *Sırat-ı Müstakim* adıyla çıkarılmaya başlanmış, 182. Sayıdan sonra format büyük çoğunlukla korunarak, 1912 yılından itibaren *Sebilürreşad* adıyla yayınlanmaya devam etmiştir.³⁰¹ Derginin yayınlandığı dönem ikiye ayrılabilir. İlki; 1908’den Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince kapatıldığı 1925 yılına kadar süren ve aralıksız 641 sayının yayınlandığı dönemdir. Derginin ikinci dönemi ise 1948-1966 yılları arasında, 362 sayı çıkarıldığı dönemi kapsamaktadır. Ayrıca *Sebilürreşad*, Türkiye’de hakkında en fazla araştırma yapılan İslamcı dergi olma özelliğini taşımaktadır.³⁰²

Dergi Cumhuriyetin ilk yıllarında, dönemin önde gelen kalemelerine ve dini, milli ve edebi konular etrafında İslami bir perspektifi canlı tutmaya çalışmıştır. Eşref Edip, Cumhuriyet’in ilk yılları ile birlikte artmaya başlayan “garplılaşma” taraftarları aleyhinde bir duruş sergilemiş, İslam ve İslam’ın temel kurum ve kaidelerine karşı yapıldığını düşündüğü saldırı ve eleştirilere de karşı çıkmıştır. Bunun sonucu olarak, dergi zaman zaman sansüre uğramış, nitekim 1925’te de kapatılmıştır.³⁰³

Derginin ilk döneminde; Mehmet Akif, İzmirli İsmail Hakkı, Said Nursi, Said Halim Paşa, Babanzade Ahmet Naim gibi önemli İslamcı isimler yer alırken, derginin ikinci yayın döneminde; Eşref Edip, Ahmet Kâmil Miras, Hasan Basri Çantay, Ömer Rıza

³⁰⁰ **Eşref Edip Fergan:** Serez’de dünyaya gelmiştir. Ailesi Türkistan muhaciridir. Osmanlı’da ortaya çıkan yenilikçi fikirlerin karşısında İslam birliğini savunmuş ve bu fikirlerini dergicilik yoluyla anlatmayı düşünmüştür. Sırat-ı Müstakim dergisi bu düşüncesinin ürün olarak ortaya çıkmıştır. Dergi 182. Sayıdan sonra Sebilürreşad adını almıştır. Eşref Edip, yayın yoluyla milli mücadeleye destek vermiş, işgal kuvvetlerinin İstanbul’daki etkisi burada yayın yapmayı güçleştirince, dergiyi bir yıl kadar Kastamonu’da çıkarmıştır. Dergi 1921’den itibaren Ankara’da çıkmaya başlamıştır. Ankara’da Mehmet Akif ile birlikte yayın faaliyetleri sürdürülmüş, I. Ve II. İnönü muharebeleri ve Eskişehir, Kütahya muharebelerinin ardından derginin bir sayısı da Kayseri’de neşredilmiştir. Eşref Edip milli mücadelenin kazanılmasının ardından tekrar İstanbul’a dönmüş ve yayın faaliyetlerine burada devam etmiştir. Edip, Cumhuriyet yıllarında da İslamcı görüşlerini savunmuş dergi bu nedenle zaman zaman sansüre uğramış ve Takrir-i Sükun kanunu gerekçe gösterilerek kapatılmış. Eşref Edip İstiklal mahkemesinde yargılanmış, 1925’te yayıncılık faaliyetlerine son vermesi şartıyla serbest bırakılmıştır. Yazar, tek parti döneminde, İslam Türk Ansiklopedisi ve Mecmuasını yayınlamaya başlamıştır. Sebilürreşad’ın yeniden yayınlanması 1948’de gerçekleşmiştir. Eşref Edip 1971 senesinde vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz.: <https://www.sabah.com.tr/sozluk/biyografi/esref-edip-fergan-kimdir>, Erişim Tarihi: 13.06.2021..

³⁰¹ Adem Efe, “Sebilürreşad”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XXXVI, İstanbul, 2009, s. 251.

³⁰² Köroğlu, **A.g.m.**, s.7-8.

³⁰³ Necdet Subaşı, “1960 Öncesi İslamî Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.222.

Doğrul, Ömer Nasuhi Bilmen gibi yine İslamcı entelektüel çevrenin önemli isimleri yazılar kaleme almıştır. Dergi abonelik usulü ile çalışmaktadır.

Sebilürreşad dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 10 makale, kadın teması ile ilgili kavram taramasında 2 makale, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 15 makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında, 1 makale; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 13 makale, bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 2 makale tespit edilmiştir.

2.2.14. Sönmez

Dergi Adı	Sönmez
Konu	Ahlaki, İctimai, Fikir
Slogan	Neşriyatımız Türk ve Müslüman her ferdin seve seve takip edeceği ve faydalanacağı bir organ olacaktır. Siyaset, parti gürültüleri ve milli birliği rahnedar eden hadiseler, neşir sütunlarımızın daima dışında kalacaktır.
Başyazar	Raif Cilasun
Yazı İşleri Müdürü	Halil Kanyılmaz
Sahibi	Raif Cilasun
Basım Yeri	İstanbul
Yayın Sıklığı	Aylık
Yayınlandığı Dönem	1964-1972
Basım Adedi	77
Öne Çıkan Yazarlar	Abdurrahim Ali Ural, Nurettin Topçu, İsmail Hami Danişmend, Said Nursi (“B.N.” ya da “S. Okur” mahlası ile)

Dergi³⁰⁴, Haziran 1964 tarihli ilk sayısında yer alan “Neşriyat Sahamızın Hedefi” başlıklı yazısında, derginin yayın çizgisi hakkında şu ifadelerle yer vermektedir:

“Dini olduğu kadar milli bir hizmet telakki eden neşriyatımıza, Resul-ü Ekrem Efendimizin Hadis-i Şeriflerinden olan Kütüb-i Sitte’den bazılarının Türkçe’ye tercüme ve tefsirleri hususunda yetkili din adamlarımıza vazifeler vermiştir...İlim davasına ışık tutan, ecdadımızın göz nuru dökerek senelerce üzerinde durup hazırladıkları ve bugün toz ve güveler içinde haraba yüz tutan eserler artık şirketimiz tarafından zaman zaman ele alınacak ve bugünkü dile uygun olarak yeni baskıları inşallah yapılacaktır...Milli, ilmi, ahlaki, tarihi ve İslami mevzuları içine alan bu kitapçık işinde, Allah’ın izni ve yardımıyla inkişafa doğru çalışacağız. Ahlak bozucu, din ve vicdan inancını sarsan, şehveti tahrik edici müstehcen neşriyat ve kitap bizim kitapçılık servimizde asla olmayacaktır.”³⁰⁵

Derginin ilk sayıları, gazete benzeri bir şekilsel formatta ve teksir kağıdına basılı olarak çıkmış, 1967’den itibaren dergi benzeri bir formatta renkli ve tasarımlı bir kapakla neşredilmiştir. Derginin, Nur cemaati mensupları tarafından çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Dergide, İslam dini çerçevesinde; ilim, iman, ihlas, ahlak, ibadet gibi temaların sıkça işlendiği, toplumsal ahlakı yozlaştırdığı düşünülen; içki, fuhuş, müstehcenlik vb. konuların ele alındığı görülmektedir.

Sönmez dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 5 makale, kadın teması ile ilgili kavram taramasında 4 makale, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 5 makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında, 2 makale; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 13 makale, bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 5 makale tespit edilmiştir.

³⁰⁴ Dergiye ait bir kapak örneği için bkz.: Ek-XVI.

³⁰⁵ “Neşriyat Sahamızın Hedefi”, Sönmez, Haziran 1969, s.1.

2.2.15. Tohum

Dergi Adı	Tohum
Konu	Fikir, Sanat
Slogan	Fikre, San'ata, Ruha...
Yazı İşleri Müdürü	Ahmed Semiz, Nedim Uğur, Mustafa Bilge, Ramazan Yıldız, Fuat Günel, Satı Demirci, Kerim Aytekin, Mehdi Ali Seçkin, Mehmet Birgül, Kemal Güler
Sahibi	Ali Ayaroğlu, Yahya Kutluoğlu, Mehmed Ali Aldur, Faruk Kaya, Salih Güler, Ömer Öztop, Kemal Sandıkçı, Fuat Günel, Kazım Serhatlı, İbrahim Solmaz
Basım Yeri	İstanbul
Yayın Sıklığı	Aylık
Yayınlandığı Dönem	1963-1980
Basım Adedi	117
Öne Çıkan Yazarlar	Osman Turan, Yavuz Bülent Bakiler, Nurettin Topçu, Timurtaş Uçar

İmam Hatip Okulları Mezunları ve Mensupları Derneği bünyesinde çıkarılan *Tohum* dergisi, kuruluşundan beri sürdürmekte olduğu İmam Hatip mücadelesinin yansımaları görmek, dernek üye ve takipçilerinin; fikir, düşünce ve taleplerini iletebilecekleri bir mecra oluşturmak için çıkarılmaya başlanmıştır. Kısa sürede İslamcı çevrelerde bilhassa da üniversite ve imam hatip gençliği arasında popüler hale gelen derginin Beyazıt'ta bulunan genel merkezi de zihni bir faaliyet alanına dönüşmüştür. Dergi³⁰⁶ ilk yıllarında fasiküller şeklinde, A3 boyutunda, görsel öğelere çok başvurulmadan saman kağıdına basılarak yayınlanmıştır. Dergide, genel olarak; güncel hadiseler, İslamcı yazarlardan çeviri makaleler, din eğitimi veren kurumlar ve İmam Hatip okullarına ilişkin bilgiler,

³⁰⁶ Dergiye ait bir kapak örneği için bkz.: Ek-XIV.

dernek hakkında duyuru ve haberler yer almaktadır. Dergide, İmam Hatip okullarıyla ilgili alınan siyasi kararlar yakından takip edilmiştir.³⁰⁷ Dergi abonelik usulü ile çalışmaktadır.

Tohum dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 13 makale, kadın teması ile ilgili kavram taramasında 7 makale, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 10 makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında, 10 makale; din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 18 makale, bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 9 makale tespit edilmiştir.

2.2.16. Yeniden Millî Mücadele

Dergi Adı	Yeniden Millî Mücadele
Konu	Fikir, Ahlak, Siyaset
Slogan	Milletin İman, Ahlak, Kültür, Tarih ve Menfaatine Bağlı Haftalık Siyasi Milli Dava Mecmuası
Başyazar	Aykut Edibali
Yazı İşleri Müdürü	Aykut Edibali
Sahibi	Ömer Ziya Belviranlı, İrfan Küçükköy
Basım Yeri	İstanbul
Yayın Sıklığı	Haftalık
Yayınlandığı Dönem	1970-1980
Basım Adedi	528
Öne Çıkan Yazarlar	Necmettin Erişen, İrfan Küçükköy, Aykut Edibali

³⁰⁷ Tuba Aydın, “Tohum Dergisi Semiyolojik Bir Okuma”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma ve Çeşitlenme**, s. 467-469.

Aydın, Mücadele Birliği hareketini ve yaptıkları yayıncılığı şu sözlerle anlatmaktadır:

“Mücadele Birliği, 1968-1978 yılları arasında, bir dönemlerin sağ-sol ikileminde sağcı kutupta yer alan, salt milliyetçilikle saf İslamcılık arasında kendine özgü bir noktada faaliyette bulunmuş, duyguları/eğilimleri itibariyle İslami, kültürel söylemi itibariyle milliyetçi bir harekettir...Bilindiği gibi Millî Mücadele (bazı literatürde geçtiği biçimiyle Kurtuluş Savaşı) yıkılan Osmanlı toprakları üzerinde işgalci güçlere karşı verilen bir savaşı ve kazanılan askeri zaferi ifade etmektedir. Ne var ki bu hareketin temel kabulüne göre Millî Mücadele’nin sonuçları alınamamıştır, toplumlar bunalım içindedir ve millet ideolojisi de hayat bulamamıştır. Kazanılan askeri zaferin sonuçlarını almak üzere bir “yeniden” Millî Mücadele zorunluluğu vardır. Bu mücadele onun bir devamıdır.” ³⁰⁸

Yazar dergiye yön veren Mücadele Birliği’nin çıktığı ortam ve ilk yıllarında etkilendiği hususlar hakkında ise şu ifadelerle yer vermektedir:

“Mücadele Birliği, dünyadaki İslamcı hareketlerin 1960’lı yıllarda geldiği fikri seviyenin ve Türkiye’deki sindirilmişlik duygularının ortamında doğdu. Türkiye’de de gelenekçilik, halkçılık, tarikatçılık ve mezhepçilik çizgisi dışında, daha aktif bir İslam anlayışı arayışına başlamıştı. İslam’ı yeniden anlamak asıl gündemi oluşturuyordu. Bu tema mücadele birliği için de geçerliydi. İslami anlayış ve kabullerde Seyyid Kutub ve Mevdudi gibi düşünürlerden yararlanılmıştı. Mücadele Birliği’nin bu kanaatleri üzerinde Hizbüttahrir’in görüşlerinin önemli bir payı olmuştu...Hizbüttahrir’in tasavvuf ve tarikat çizgisinin İslam’ı yozlaştırdığı eleştirisini ve İslam’ı hayatın bütününe kapsayan bir sistem olarak anlamaya dönük yorumlarını çekici buluyordu. Ne var ki milli çizgide duruyor olması, Hizbüttahrir’in kendisine karşı olmayı gerektiriyordu. Vakıa Türkiye’de Hizbüttahrir 1968-1969 yıllarında

³⁰⁸ A.g.m., s.452-453.

takibe uğrayınca, Mücadele Birliği de onu yıkıcı bir hareket olarak değerlendirdi.”³⁰⁹

1970 yılında yayınlanmaya başlayan dergi, 1978’e kadar düzenli olarak; A3 boyutunda, 16 sayfa, renkli kapak, 12-20 bin tirajlı neşredilmiştir. Derginin öne çıkan başyazıları, Aykut Edibali³¹⁰ tarafından kaleme alınmıştır. Başyazının yanı sıra pek çok güncel konuda araştırma yazı dizileri yayınlanmış, bunlar; tarım, hayvancılık, turizm, tekstil, deri imalatı, demir-çelik sanayi gibi konuları kapsamıştır. Dergide, Türkiye’de var olan sorunların çözümünde ekseriyetle milli politikalar salık verilmiştir. Derginin kurulmasının hemen ardından aynı ekip Otağ Yayınevini de kurmuştur. Bu yayınevinde de fikri, dini, siyasi, edebi içerikli elliye yakın kitap yayınlanmıştır. Derginin ilk yirmi bir sayısında muhtemelen A. Edibali tarafından kaleme alınan “İlmi Sağ” yazı dizisinde, derginin yönü başka bir ifade ile tarafı anlatılmaya çalışılmıştır. Yazılara göre “İlmi Sağ”, sadece sola karşı bir protesto hareketi değil, bizzat milletin ideolojik yapısının ilimleşmesi ve hareketlenmesiydi. Bu hareket, bilimsel sosyalizm, bilimsel materyalizm gibi türlere karşı bir bilimsel sağ denemesini ifade etmiştir. Yazılarda, geleneksel İslamcı dilin kullandığı ifadelerle çok rastlanmadığı gibi ayetlere atıf görülmemektedir. Ancak: “kâinat tüm nizam ve düzeniyle Allah’a aittir” vb. cümlelerde İslami bir hassasiyetin varlığı görülmektedir.³¹¹ Derginin abonelik ve tiraj bilgisine ulaşamamıştır.

Yeniden Milli Mücadele dergisinde, çalışmada ele alınan temalar çerçevesinde yapılan incelemede, 1960-1980 yılları arasında neşredilmiş sayılarında yer alan makale başlıklarında, eğitim ve gençlik teması ile ilgili kavram taramasında; 9 makale, kadın teması ile ilgili kavram taramasında 13 makale, Batı algısı ve sol ideolojiler ile ilgili kavram taramasında; 19 makale; iktisadi hususlar ile ilgili kavram taramasında, 9 makale;

³⁰⁹ **A.g.m.**, s. 454-455.

³¹⁰ **Aykut Edibali:** 13 Nisan 1942 senesinde, Afyonkarahisar’ın Sandıklı ilçesinde dünyaya gelmiştir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun olmuştur. *Yeniden Milli Mücadele* isimli bir siyasi hareketin başlatılmasına vesile olmuştur. Aynı zamanda; *Yeniden Milli Mücadele*, *Bayrak*, *Pınar*, *Çınar*, *Gerçek*, *Çağrı* gibi dergilerde de yazılar yayınlamıştır. 1984 yılında İslahatçı Demokrasi Partisini kurmuş genel başkanlığını yürütmüştür. 1991’de; Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi ile İslahatçı Demokrasi Partisi ile yapılan ortaklıkta önemli çalışmalarda bulunmuştur. 19. Hükümet döneminde, Kayseri milletvekili seçilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne girmiştir. Diğer yandan, İslahatçı Demokrasi Partisi’nin ikinci kongresinde başka birkaç parti daha Demokrasi Partisi’ne katılmıştır ve partinin yeni ismi Millet Partisi olarak belirlenmiştir. Başkanlık görevine Aykut Edibali seçilmiştir. Yazar görevine halen devam etmektedir. Geniş bilgi için bkz.: <https://katalog.idp.org.tr/yazarlar/2887/aykut-edibali>, Erişim tarihi: 16.05.2021.

³¹¹ Aydın, **A.g.m.**, s.458-459.

din-devlet ilişkisi ile ilgili kavram taramasında; 9 makale, bilim, teknoloji ve sanat ile ilgili kavram taramasında; 17 makale tespit edilmiştir.

2.3.İslamcı Dergiler Üzerine Bir Değerlendirme (1960-1980)

1960-1980 yılları arasındaki dönemin İslamcı yayıncılık bakımından değerlendirilmesi yapılmadan önce, bu dönemde ortaya konulan fikirlerin, İslamcılığın kavramsal çerçevesi içinde değerlendirildiğinde yekûn bir topluluğa ve mütekamil bir fikre işaret etmediğini belirtmek gerekir. İkinci Meşrutiyet'ten beri var olan bu duruma ilave olarak, bu dönem İslamcılarının kendilerini böyle bir sınıflandırma içinde değerlendirmiyor ya da isimlendirmiyor olmaları da söz konusudur. Bu dönemde; '*Milliyetçi-Mukaddesatçı*', '*İlmi Sağ*', '*İslam Sosyalizmi*' vb. şekilde karşımıza çıkan kavramsallaştırmaların tam anlamıyla İslamcılığa işaret edip etmediği tartışmaya açık bir alan olsa da bugünden bakıldığında, her birinin İslamcılığın çeşitli formları olarak değerlendirilebileceği kanaatindeyiz. Nitekim bu kavramsallaştırmaların ortaya konulduğu yayınların, İslam ana teması çevresinde şekillenen bir dünya görüşlerinin ve fikri algılarının varlığı söz konusudur ve her birinin İslamcılık tanımı bu fikri algı üzerinde şekillenmiş görünmektedir. Mevcut farklılıkların ise çeşitli sebepleri üzerinde durulabilir.

Öncelikle İslam, tüm yönleriyle ve çerçevesi ile bozulmamış bir din olarak kabul ediliyor olmasına karşın, İslamcıların, bu dini anlayış ve yorumlayış şekilleri birbirinden farklıdır. Öte yandan, İslamcılık fikrinde, II. Meşrutiyetle başlayan belli bir entelektüel alt yapının oluşturulması süreci, önce İstibdat Dönemi'nde sonra Cumhuriyetin ilk yıllarıyla kesintiye uğramıştır. İslamcı neşriyatın yeniden canlanması 1940'ların başında yavaş bir gelişim göstermeye başlamış, 1960'lar ve özellikle altmışların sonlarına doğru büyük bir ivme kazanmıştır. Düşünürlerin İslamcılık anlayışlarındaki ayrım kendini, ilk örnekleriyle ortaya koymaya başlamıştır. Nitekim Cumhuriyet döneminin ilk İslamcı yazarlarından sayılan ve çoğu zaman aynı dergilerde yazılar kaleme alan hatta çoğu eserde aynı tasavvuf kollarına intisap ettikleri yönünde bilgilerin var olduğu Nurettin Topçu ve Necip Fazıl Kısakürek'in oldukça farklı İslamcı çizgilere sahip oldukları görülmektedir. Bu iki yazarın, milliyetçi-Anadolucu bir İslamcılık çevresinde birleştikleri söylenebilse de Kısakürek, Topçu'nun çizgisini eleştirmekten geri durmamış, Topçu ise İslam'ı siyasete alet eden, din tüccarlığı yapan ve insanların samimi duygularını sömüren kendi deyişiyle 'dincileri' kınamıştır. Ayrıca Topçu, '*İslam Sosyalizmi*' adını verdiği

oldukça farklı bir yönelim ortaya koymuştur. İslam'ın ahlak, adalet, eşitlik esaslarına vurgu yapılırken, sosyalizmi eleştirenlere sert bir dille karşılık verilmiştir.

Bu dönemin İslamcı dergilerinde ortak bir dilin olmamasının, tarihsel inkıta ve İslami algılayış farklılıkları dışında işaret edilebilecek bir diğer sebebi de Türkiye'de İslamcı akımların çoğunda ortaya konulan fikirlerin çıkış noktasının anti-emperyalist bir reflekse dayanmıyor olmasıdır. İslamcı düşünürlerin kaleme aldığı makalelerden, Türkiye'nin doğrudan emperyalist bir işgal ya da sömürü ile karşılaşmamış olmasından yola çıkarak, tehditlerin başka alanlarda arandığı görülmektedir. Nitekim, bilhassa *Hilal* dergisinde ve bu dönem ele alınan dergilerin birçoğunda, 60'ların ortasından itibaren yükselişe geçen tercüme hareketinde, dergilere görüşleri yansıtılan; Mevdudi, Nedvi, Seyyid Kutub, Muhammed İkbal gibi İslamcı düşünürlerin, İslamcı hassasiyet ve ideolojilerini antiemperyalist duygular şekillendirmiş ve bu düşünürlerin ortaya koydukları İslamcı hareketler organize ve örgütlü bir hal alabilmiştir. Ancak Türkiye'deki İslamcı düşüncüyü böyle bir duygunun körüklediğini söylemek güçtür. Türkiye'de İslamcı söylem genel olarak sol ideolojilerin ve sol siyasetin antitezi olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan bu dönem İslamcı yayıncılığın, bu tercüme eserlerden kesitlere sıkça yer vermesi, ancak yerli İslamcı yazarların, öznel şekliyle organize bir hareketi ve fikri ortaya koymak ve radikal görüşler dile getirmek hususunda mütereddit davrandıkları gözlemlenmektedir. Bunun nedeni belki birikim yoksunluğu belki de siyasi korkular olmuştur. Türkiye'de İslam'ın siyasetle daha bütünleşmiş bir tavır ortaya koyması ise 1970'lerde gerçekleşecektir. Bu durumun da İslamcılığın yalnızca siyasal yönüne vurgu yapan çalışmaların öncül dönemleri zaman zaman gözden kaçırmasına neden olduğu söylenebilir.

İslamcı dergilerin, İslami hassasiyetler noktasında gösterdikleri ortak tavır dışında kalan ayrımlar konusunda yaşanan çeşitliliğin bir diğer sebebi, dergileri çıkaran toplulukların amaçları söz konusu olduğunda ortaya çıkan farklılıklardır. Millî Mücadele hareketinin yayın organları olan *Yeniden Millî Mücadele* ve *Pınar* dergileri 'ilmi sağ' çerçevesinde, İslam'ı aklî bir veçhe ile ele almakta, tercüme eserlere çoğunlukla yer vermemekte, geleneksel bir İslam anlayışı çizgisi ortaya koymamaktadır. Bu hareket ve yaklaşımın dilini çoğunlukla, anti-komünizm ve milliyetçilik duyguları belirlemiştir. Bunun Ziya Gökalp'ten aşına olduğumuz milliyetçi-İslamcı çizginin yeni bir formu olduğu söylenebilir.

Nur Cemaati çevresine yakın kişiler tarafından çıkarılan *Sönmez* özellikle de *Hilal* ve *İslam* dergilerinde, tercüme faaliyetleri ve çeviri eserlerden alıntılar oldukça sık görülmektedir. İhvan-ı Müslimîn hareketine mensup İslamcı düşünürlerin, ‘İslam’da Reform’ kadar radikal olmayan ancak İslam’da içine fesat ya da şüphe karışan bazı hüküm ve uygulamaların yenilenmesi anlamını taşıyan ‘*Tecdid Hareketi*’ni temsil ediyor olmaları, tercüme faaliyetlerine sıkça yer veren dergilerin bu görüşlere yaklaştığını düşündürmektedir.³¹² Öte yandan İmam Hatip ve Yüksek İslam Enstitüleri çevrelerince çıkarılan *Tohum* ve *İslam’ın İlk Emri Oku* dergilerinin bu harekete yakın durmadıkları gibi katkı yaptıkları da görülmez. *Müslüman Sesi* dergisinde ise solcuların ortaya attığı ve savunduğu ifade edilen ‘*İslam’da Reform*’ düşüncesi sıklıkla ele alınır ve sert bir üslupla eleştirilir.

İslamcı dergiler içinde daha siyasi bir çizgide yer aldığını söyleyebileceğimiz *Sebil* dergisinde ise; anti-laiklik, anti-Kemalizm çizgisi ve rejim karşıtlığı olarak ifade edilebilecek derecede keskin bir dil mevcuttur. Dergide sıkça, İnönü, sol siyaset, Atatürk ve devrim üzerinden yapılan eleştiriler yer almaktadır. Derginin, milli görüş çizgisine yakın bir siyasi tavır izlediği de görülür.

Bütün bu ayrımların yanı sıra bu dönemde neşredilen İslamcı dergilerin ‘ortak düşmanlar’ karşısında ‘ortak hassasiyetler’ geliştirdiğini de söylemek mümkündür. Bilhassa çalışmada yer alan temalar çevresinde, İslamcı dergilerin anti-komünist dil ve anti-komünist tavır etrafında birleştiği söylenebilir. İslamcı dergiler ortak şekilde Rus menşeilili sol ideolojilerin, emperyalizmin, kapitalizmin, ‘çıplaklık ve teşhirciliğe’ dayalı ahlaki yozlaşmanın, üniversitelerde yaşanan manevi buhranların, eğitimin salt pozitivizme dayanmasının karşısındadır.

Özetle İslamcı dergilerin eleştirdikleri hususlar yerine neyin ikame edileceği konusunda ortak bir tavır ve fikri bir bütünlüğe rastlamanın neredeyse imkânsız olduğu görülmektedir. Buna karşın karşısında durdukları olgu ve olaylar konusunda hemen hemen ortak bir payda bulmanın mümkün olduğu, genelde de benzer hassasiyetler üzerinde farklı görüşler ortaya koydukları söylenebilir. İslamcılara göre Batı medeniyeti,

³¹² İslam ve sosyalizmi bağdaştıran fikirlere karşı çıkılan *Hilal* dergisinde, sosyalist bir İslamcı olan Mustafa Sıbaî’nin farklı temalarda kaleme aldığı yazılara yer verildiği görülmektedir. Buradan hareketle, tercüme hareketinin yoğun olduğu dergilerde, İslamcılık ideolojileri arasındaki farkların ya tam olarak tespit edilemediği ya da tercüme örnekler taşınırken çeşitli İslamcılıklar arasında fark gözetmeksizin tarafsız bir yayın politikası güdüldüğünü düşündürmektedir. Y.N.

Hristiyanlıkla yoğurulmuştur ve öte yandan çeşitli din dışı unsurlarla beslenmiştir. Bu unsurların temelinde ise materyalist felsefe yer almaktadır. Bu felsefe benzer şekilde; komünizm, sosyalizm, kapitalizm gibi ideolojileri de beslemekte ve toplumun çeşitli organizasyonlarında yozlaşma meydana getirmektedir. İslamcılara göre bu yozlaşma; eğitimden, ekonomiye, kılık kıyafetten kadın meselesine ve toplumsal ahlaka kadar pek çok alanı etkisi altına almaktadır. İslamcıların kendi arasında çeşitli farklı görüşlerle karşısında durduğu laiklik anlayışı³¹³ da Batı toplumlarının tarihi seyri içinde bir ihtiyaç ve doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla İslamcı düşünürlere göre kaynağını; Hristiyanlıktan, materyalist felsefeden yani Batıdan alan hiçbir organizasyon İslami anlayışa ve Müslüman toplumlara uygun değildir. Toplumun her alanında İslami ahlak, İslami anlayış tesis edilmeli, iktisadi sahada faiz ve kapitalist unsurlar devre dışı bırakılmalıdır. Buraya kadar İslamcı düşünürlerin görüşlerinde ekseri bir ortak kanaat olduğu söylenebilir. Ancak bu eleştiriler modern bir İslam devletinin nasıl kurulacağı, yanlış bir düzen içinde olan toplumun ve kurumsal yapıların yeniden yapılandırılırken nasıl bir organizasyona sahip olacağı konusunda yapıcı değerlendirmeler ortaya koymaktan uzaktır. Türkiye’de nasıl bir; anayasa, eğitim sistemi, yönetim biçimi, devlet reisi, iktisadi düzen, sosyal bölüşüm olması gerektiği hususunda çerçevesi çizilmiş bir yapısal değerlendirme ortaya konulmamaktadır.

³¹³ Burada Türkiye’de laikliğin tatbikini savunmakla birlikte mevcut laiklik uygulamalarının doğru olmadığını savunan farklı görüşlerin de var olduğunu belirtmek gerekmektedir. Y.N.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İSLAMCI DERGİLERDE ÖNE ÇIKAN TEMALAR (1960-1980)

3.1.İSLAMCI DERGİLERDE DİN VE SİYASET

Din ve siyaset olgusu arasındaki ilişki, Türkiye’de siyasi hayatı önemli ölçüde etkileyen bir mesele olmuştur. Nitekim Türkiye’de sağ kanatta yer alan ve kendini sağcı olarak nitelendirilen partiler, çok partili hayata geçişin başından itibaren, toplumun muhafazakâr sayılabilecek kesimi tarafından memnuniyetle karşılanan politikalar üretmeye gayret etmişler, Türkiye’de; din dersleri, ezanının Arapça ya da Türkçe okunması, Kur’an kursları, imam hatip okulları, Yüksek İslam Enstitüleri, cemaat ve tarikatlar vb. gibi alanlarda yoğunlaşmış birtakım sorunlarda, Türkiye’nin İslamcı/muhafazakar kesiminin onayını alacak tavır sergilemeye çalışmışlardır. Türkiye laik bir devlettir ve vatandaşlarının büyük kısmı İslam dinine mensuptur. Ancak Türkiye’de yer alan bir kesim din olgusunun, kişinin vicdanında ve Tanrı ile kendi arasında kalması gerektiğini dolayısıyla da herhangi bir dinin bir toplumun günlük yaşantısına ve kamusal alanlara taşınmaması gerektiğini düşünürken, toplumun başka bir kesimi İslam dininin, toplumsal olayların her noktasında var olan, var olması gereken normatif bir din olduğunu ve insandan ve toplumdan soyutlanamayacağını düşünmektedir. Denilebilir ki Türkiye’de sağ-sol çatışmasını yaratan en temel ayrım burada yatmaktadır. Bu varsayım toplumda bu iki temel fikre mensup insanların dışında farklı bir kesim olmadığını iddia etmemektedir. Ancak bu fikir ayrılığının, devlet organını kimin yöneteceği hususunda önemli bir çatışma zemini oluşturduğu söylenebilir. Zira Türkiye’nin siyasi tarihinde; ‘şeriat geliyor’ iddiaları, gericilik tartışmaları, Araplaşma ya da İran’a benzeme korkusu, algıları yönettiği kadar insanların dinini özgürce yaşayamama korkusu da siyasi davranış belleğinde kaydolmuştur. Tüm bu varsayımlar, Türkiye’de din-devlet ilişkisinin önemli bir mesele olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla da İslamcı kesim bakımından, devlet unsuru ve siyasetin İslam’la ilişkisi önemli bir nokta olagelmıştır.

Din-devlet ve siyaset ilişkileri bağlamında saptanan kavramların taranması sonucunda İslamcı dergilerde bu konunun sıklıkla; İslam’da siyaset, devlet reisliği, hukuk, demokrasi, liyakat vb. temalar çerçevesinde ele alındığı; siyasi gündeme yönelik eleştiri ve yorumların ise çoğunlukla, laiklik kavramı ve bununla beraber; ilericilik-gericilik-yobazlık vb. kavramlar üzerinden ele alındığı görülmektedir. Bu bölümde dergilerde, din ve siyaset eksenini çerçevesinde ele alınan meseleler örnekler üzerinden anlatılmaya

çalışılmış, dergilerin bu konudaki ortak paydaları yahut farklı noktalarının saptanmasına gayret edilmiştir.

3.1.1. İslam'da Toplum ve Siyaset

İslamcı dergilerde, toplum ve devlet kavramları genel itibariyle İslam esaslarının öngördüğü prensipler çerçevesinde değerlendirilmiş ve kaleme alınmıştır. Nihai amaç olarak İslami esaslara uygun şekilde teşekkül etmiş devlet ve devlet unsurları toplumsal huzur ve barışın anahtarı olarak telakki edilmiş, hatta zaman zaman bu ülkü dergilerin de misyonunu temsil etmiştir. İslamcı yazarlara göre, İslam dini toplumun herhangi bir alanından tecrit edilebilir bir yapıya sahip değildir ve devlet adamından, devlet yönetimine, toplumsal düzenden adalet ve asayişe, iktisadi prensiplerden, toplumun en küçük birimi aileye kadar her alanı düzenleyen normatif bir dindir. Dolayısıyla da yazarların devlet yönetimi ve siyaset söz konusu olduğunda İslam'dan bağımsız bir takım dayanak ve fikirleri ortaya koyduklarını görmek oldukça zordur. Ancak güncel tartışmalar söz konusu olduğunda meseleler genel itibariyle laiklik, ilericilik-gericilik gibi kavramlar üzerinden tartışılmış, özel olarak Türkiye Cumhuriyeti devletinin rejimi üzerinde yoğunlaşan eğilimlere rastlanmamıştır. Öte yandan yaklaşımlar bakımından dergilerin birbirlerinden ayrıldıkları noktalar da söz konusudur. Bu noktalara değinmeden evvel dergilerde yer alan makale örneklerine yer verilmiştir.

Büyük Doğu dergisinde “İslami inkılabı” kavramı derginin ilk sayfalarında yer alan “İdeolocya Örgüsü” başlıklı yazı dizisinde sıklıkla ele alınmış, yazıda İslam'da devletin yönetim şekli ve sorumlusu hakkında şu ifadeler yer verilmektedir:

*“Derin ve gerçek mümin anlayışıyla, İslam inkılâbının da devleti mevcut idare şekilleri içinde halk idarelerine en yakın ve saltanat şekillerine en uzak olanıdır. Şu kadar ki gerçek halk idaresinden ve gerçek halk menfaatinden gaye hiçbir zaman hüküm ve ölçünün başıboş kalabalıklar elinde kalması değildir. Derin ve gerçek mümin anlayışı ile İslam inkılâbında devlet halk kütlelerini, hastasını ona sormadan tedavi eden doktor gibi istikamet verici ve fert zümre ve sınıf üstü bir hak ve hakikat kutbundan idare etmek davasında toplanır.”*³¹⁴

³¹⁴“Büyük Doğu İdeolocya Örgüsü: Beklenen İnkılap”, *Büyük Doğu*, C. XIII., S: 11, Eylül 1967, s.2.

Yazının bu bölümünde; inkılap, demokrasi, anarşi ve saltanat kavramlarının üstü örtük şekilde de olsa dikkat çektiği söylenebilir. *Büyük Doğu*'nun önemli bir yazı dizisi olan ve çoğunlukla derginin ilkesel tavrını ortaya koyan “İdeolocya Örgüsü” bölümünde, İslam inkılabı kavramından bahsetmek de bir beis görülmemektedir. Öte yandan, İslami yönetim anlayışının demokratik yönetimlere yakın, saltanat tipi idarelere uzak bir anlayış sergilediği, ancak her durumda İslam'ın anarşik düzeni tasvip etmediği gibi bir anlayışın altı çizilmektedir.

Yazının başka bir bölümünde İslam inkılabının, fertlerin iş ediniminden sorumlu olması ilkesiyle ilgili ise şunlar aktarılmaktadır:

“İslam inkılâbının cemiyetinde fert için iş bulamamak ve nefsiyle cemiyete faydalı olamamak diye korkunç ve asri bir âdem-i iktidara yer yoktur. Bu azim ve dava ile muvazzaf olan devlettir ve devlet bu bakımdan nüfusu sayısında iskemleye sahip kocaman bir müstahdemin idarehanesidir. İslam inkılâbının cemiyetinde devlet o nispette iş sahası açmakla mükellef. O muazzam ve muntazam teşkilatının ismidir ki başlıca vazifesi mevcut işe işçi bulmak değil evvela mevcut olması gereken işi bulmak ve sonra ona işçi devşirmektir.”³¹⁵

Yazının bu bölümünde ise kapitalist üretim biçiminde temel varsayımlardan biri olan sermayenin dört ana üretim faktöründen biri olması kuralına yönelik bir eleştiri olduğu görülmektedir. Temelde üretim sermayenin gerekli olduğu göz ardı edilirken bir yandan serbest piyasa ekonomisine dayalı kapitalist sistem eleştirilmekte, diğer yandan iş üretme yükümlüğü devlete atfedilmektedir. Aksi durumun bir “âdem-i iktidar” yani yönetim boşluğu doğuracağı savunulmaktadır. Yani yine anarşinin kabul edilemezliğine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır.

Büyük Doğu'nun bir başka sayısında İslami devlet ve toplum ideali derginin de nihai amacı ile bütünleştirilerek şunlar söylenmektedir:

“ ...Ve biz kainat görüşünün İslam'da, dünya görüşünün İslam'da, insan görüşünün İslam'da, iktisadi ve içtimai adalet görüşünün İslam'da, müspet bilgiler görüşünün İslam'da, güzel sanatlar görüşünün İslam'da, kadın görüşünün İslam'da, devlet görüşünün İslam'da, ordu görüşünün İslam'da,

³¹⁵ A.g.m., s.2.

siyaset görüşünün İslam'da bulunduğuna ve bütün bu davaların ancak yirminci asrın ruh ve kafa dairesi içerisinde süzülecek bir tahlil ve terkip gözünün heykelleştireceğini ve bu heykelleştirme işinin bütün cihanda eşî görülmemiş bir ideolocya binası kuracağını onunda isminin Büyük Doğu olduğuna inanıyoruz.”³¹⁶

Yazıda, esasen çalışmamızın da kavramsal çerçevesini oluşturan İslamcılık tanımına genel bir vurgu yapılmaktadır. Siyasi, içtimai, ekonomik her meselenin çözümünün ve her meselenin dayanağının İslam’da olduğu fikrinin altı çizilmektedir.

Dergilerde ekseriyetle İslam dininin devlet ya da siyaset dışı, münzevi bir din olmadığı, kendini dindar olarak niteleyen fertlerin apolitik olması gerektiği gibi bir kaidenin İslam’da da var olmadığı, İslam’ın devlet ve yönetim konusunda pek çok alana müdahale eden ve düzenleyen bir din olduğu hususunda görüş birliğinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu minvalde kaleme alınmış yazılardan biri *Sönmez* dergisinde karşımıza çıkmakta, makalede üstü kapalı şekilde laiklik eleştirisi yapılmakta ve şu ifadelere yer verilmektedir:

“İslam’ın çalışması isteniyorsa mutlaka İslam hâkim olmalıdır. İslam münzeviliği emreder bir din değildir. Toplum ve hayatı mükemmelleştirmeyi hedefler. Bugün İslam’dan bahseden ancak hükmü icra sırasında İslam’a hiç başvurmeyen kimseler ‘İslam terakkiye mâni değildir’ deyip bir taraftan da ‘şeriatın karşısındayız’ demektedirler. Ya da İslam tatbik ve tahkiki imkansızdır demektedirler. Bu cahilâne bir anlayıştır. Avrupalıların ‘din fertle rabbi arasında bir bağdır, medeni hayatın tesir ve müdahalesi olmaz’ fikirlerine inanırlar. Hristiyanlıkta kilise ve kilise adamlarının baskısı toplumda diktatör bir sultaya döndüğünde dini maske edindiler ve Avrupa’da din devletten uzaklaştırıldı. İslam ise ‘sözde din adamları’ ile savaşmış topluma hükmeden yeni kanunlar getirmiştir. Ancak bugün kendini ilerici aydın kültürle göstermeye çalışan kimseler dini devletten ayırmak lazım

³¹⁶“Büyükdoğu İdeolocya Örgüsü: Ana Kaynak: İslam”, **Büyük Doğu**, 11 Ekim 1967, C. XIII., S:13., s.2.

geldiğini, dinin sadece ruhi ilgileri tamam edebileceğini söyleyerek yanlışlığa düşmektedirler.”³¹⁷

Bu yazının Seyyid Kutub’dan çeviri olduğunu belirtmek gerekir. Daha evvel de belirtildiği gibi Nur cemaati çevrelerince çıkarılan; *Sönmez, İslam, Hilal* dergilerinde İslam inkılabını savunan, İslamcı düşünürlerin eser ve görüşlerine sıkça başvuru yapılmaktadır. Çeviri yazılarda yer alan görüşlerin genellikle daha radikal ve daha açık ifadelerle sahip olduğu söylenebilir. Nitekim bir sonraki örnek yine *Sönmez* dergisinde ve İslam’ın siyasetin içinde olduğuna yönelik bir görüş içermektedir ancak ifade tarzı daha yumuşaktır. Yazıda, şeriat ifadesi kullanılmamaktadır. Laiklik kaynağı olarak Avrupa gösterilmektedir:

“Dindarlar siyasete karışmazlar düsturu Avrupai bir sözdür. Bu görüş birçok taraftar bulmuş vaziyettedir. Politika insanların hakları olan adilane bir idare sistemi pekiştirmek için yegâne vasıta. Öyleyse politikanın dindarlara kapalı olduğu fikrini kim nasıl geliştirebilir. Bu siyaseti dinsizliğe alet etmek isteyen materyalistlerin işidir. Dini siyasete alet etmek eğer insan hak dine iman ettiyse münafıklığa düşmekten korkmamak olur. Dini alet değil de ebedi saadete götüren yegâne doğru yol bilenlerin bu yolda her vasıtayı kullanması kadar doğal ne olabilir?”³¹⁸

Tohum dergisinde yer alan bir çeviri makalede, İslam’ın hem ahiret hem dünya işlerini düzenleyen bir din olduğu vurgusu, diğer dinlerle karşılaştırmalı olarak yapılmaktadır. Bu karşılaştırmaların diğer semavi dinlerin tahrip edilmiş halleri üzerinden yapıp yapılmadığı muğlaktır. Yazıda yer alan karşılaştırma ve görüşe farklı dergilerde rastlanmamaktadır. Yazar karşılaştırmayı şu ifadelerle yapmaktadır:

“Musevilik bir kavme gönderilmiş ‘naturalist’ bir dindi. Uhrevi hayatı ihmal etmişti. Hristiyanlık sadece uhrevi ‘credo’su sebebiyle dünyaya ait şartlara ve hususlara yüz çevirerek kıymet vermemişti. Bu dinler tarih sahnesi içinde bozulmuştu ve daha sonra İslamiyet eski ve yeni dünya ve ahiret hayatını düzenlemek üzere mütekamil bir din olarak geldi.

³¹⁷Seyyid Kutub, Mustafa Uysal (çev.) “Mutlaka İslam hâkim olmalıdır”, *Sönmez*, C. III., S: 35, Eylül 1967, s.32.

³¹⁸Sait Çekmegil, “Siyaset ve İslam”, *Sönmez*, C. VIII., S:70-71, Haziran 1971, s.8.

Medeniyet dine muhtaçtır ve medeniyet dinsiz mevcut olamaz. Hristiyan bilginlerin ifrata varan evanjelik propagandaları serbest düşünce anlayışına kavuşmak isteyen mütefekkirleri din sisteminden soğutmuş ve onları dindışı bir tefekkür kurma teşebbüsüne sevk etmiştir.”³¹⁹

Yazıda, Hristiyan medeniyetlerinin kendi içinde yaşadıkları tarihsel tecrübelerin, din adamlarını ve dini siyaset dışına ittiği anlatılmakta, üstü kapalı şekilde laiklik eleştirisi yapılarak bu durumun İslam dünyasından uzak olduğu görüşü aktarılmaktadır ki bu görüş İslamcı dergilerde sık rastlanılan bir söylemdir.

İslam’ın toplum dışı, devlet dışı yahut siyaseti reddeden bir din olmadığı vurgusunun yanı sıra dergilerde sıkça ele alınan bir diğer konu; İslam’ın siyasi prensipleri ve temel esaslarıdır. Başka bir deyişle, ele alınan konular şeriatın temel ilkeleridir. Bu konular; İslam’da devlet reisliği, cihat ve ilim, hukuk, İslam ve demokrasi bağlantısı ve İslam’ın ne tür bir toplum düzeni ve toplum yönetimi öngördüğü meselesidir. Dergiler söz konusu siyaset olduğunda, konuyu İslam ilkeleri ve emirleri çerçevesinde ele almakta, irdelemekte, delil göstermekte ancak çoğunlukla şeriat ifadesini kullanmamakta ve Türkiye özelinde bir yönetim ve siyaset eleştirisi yapmaktan çekinmektedir.

Büyük Doğu’da yer alan yazıda İslam’da siyaset esasları konusunda ilim ve cihat vurgusu yapılmakta ve şu tarif yer almaktadır:

“İslam’da sayısız dallara ayrılan siyaset bir tek gövdede birleşir. Bütün insanlığın İslam’a teslim olmasını sağlayıcı usulde; teslim olmakla selamete çıkmak, selamete çıkmakla İslam’a ermek, İslam’a ermekle sonsuz kurtuluşu bulmak vardır. İslam siyasetinin baş hedefi İslam ülkelerinin içinde, dışında insanlığı bu saadete erdirmektir. İslam siyasetinin bu esasî hedefin yanında İslam iki esas vasıta kullanır; kılıç ve kalem. Kılıç maddeyi, kalem de ruhu fethetmenin bütün vasıta ve alametlerine şâmil iki remzdir. İslam topyekûn madde ve topyekûn ruh kadrosunda hakiki fatihliği emreder ve hakiki fatihlerin ulvi iş çerçevesini belirtir. Bu yüzdendir ki İslam siyasetinin ana gövdesi, madde ve ruh

³¹⁹ İbn-i Tayyar Semahaddin Cem, “Dünya Dini İslam”, **Tohum**, C.III., S:30, s. 16-17.

fatihliklerinin sayısız iş ve fikir dalını nefsinde düğümleyen yekûn hattıdır.”³²⁰

Büyük Doğu dergisinde, özellikle isimsiz ya da Dedektif X Bir, Adı Değmez mahlaslarıyla yazılan yazıların, derginin misyon ve vizyonuna yön veren Necip Fazıl Kısakürek tarafından kaleme alındığı düşünülmektedir. Yukarıdaki örnekte de olduğu gibi, yazarın kullandığı dilin edebi, üslubunun bol teşbihli, kullanıldığı ifadelerin muğlak ve kapalı olduğu söylenebilir. Bu durum siyasi bir korkudan ziyade -ki Kısakürek ve dergisi hali hizada pek çok kez yargılanmış ve dergi defalarca kapatılmıştır- yazarın şair ve edebiyatçı yönü ağır basan kişiliğiyle açıklanabilir.

Hareket dergisinde yer alan Hüseyin Hatemi’ye³²¹ ait yazıda, İslam siyasetinin temel prensipleri soru cevap şeklinde anlatılmış ve İslam devletinin tek mi yahut birden fazla mı olduğu/olabileceği hususunda şu cevap verilmiştir:

“İslam insanları inançlarından ve bu inancın zaruri tezahürü olan davranışlarına göre ayırır ırk fikrine önem vermez. Şu hâlde bütün iman edenlerin aynı devletin tebaası olmaları, İslam ülküsünün nihai hedefi ve düşünen dimağlara gösterdiği ulviyettir. Maalesef kısa bir süre dışında tatbikatta gerçekleşemeyecek zihinlerde yaşayan ve bir ülke olarak nesilden nesle geçen bu devlette, emanetler ehline verilir yani devlet İslam hukukuna göre teşkilatlanır. Ve insanlar arasında adaletle hükmedilir. Irk farkı, iktisadi bakımdan güçsüzlük vesair sebeplerle ferdî ve içtimai adaletten uzaklaşamaz. Diğer bir deyişle emanetler ehline verildiği için İslam hukukuna uygun olarak teşkilatlanan bu devlet, yetki ve görevleri

³²⁰“Büyük Doğu İdeology...”, **A.g.m.**, s.2.

³²¹ **Hüseyin Perviz Hatemi**:12 Aralık 1938 tarihinde İstanbul’da doğmuştur. Atatürk Erkek Lisesi’nden 1956 senesinde; İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden 1960 senesinde mezun olmuştur. 1961’de, İstanbul Üniversitesi Medeni Hukuk Kürsüsü’ne atanmıştır. 1968 senesinde İslam hukuku alanında doktor unvanını, 1973 yılında aynı okulda; Hukuk ve ahlak ilişkisi üzerine yaptığı çalışma ile doçent unvanı; 1981 yılında ise medeni hukuk alanında yaptığı çalışmasıyla profesör olmuştur. 1985 senesinde sıkı yönetim döneminde, görev yaptığı üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Uzaklaştırıldığı dönemde, serbest avukatlık yapmış, 1990’da üniversitedeki görevine geri dönmüştür. *Mavera, Hareket, Zaman, İslam, Yeni Asya, Yeni Gündem, Şehir, Millî Gazete* gibi dergi ve gazetelerde yazıları yayınlanmıştır. İslam düşüncesi ve hukuk konusunda kırka yakın çeviri eseri ve telif eseri vardır. Çevirilerinin arasında; Ayetullah Humeyni, Muhammed İkbal, Ali Şeriatî gibi isimlerin eserleri de bulunmaktadır. 2011 senesinde İstanbul Ticaret Üniversitesi’nde ders vermeye başlamıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Çağdaşlaşma Sorunu ve Toplum, İslam Hukuku Dersleri, Batılılaşma, Hukuk Devleti Arayışları, İlâhi Hikmette Kadın*. Geniş bilgi için bkz.: <https://www.biyografi.info/kisi/huseyin-hatemi>, Erişim tarihi: 17.05.2021.

bakımından da İslam hukukuna bağlı kalır. Kendisi adalet sınırları dışına çıkamayacağı gibi tebaasının adaletsizliklerine de göz yumamaz. Adaletle hükmetmek Allah'ın kesin buyruğudur...”³²²

Hukukçu ve akademisyen Hüseyin Hatemi'nin, özellikle de İslam hukuku ve İslam'da adalet temalı yazıları *Hareket* dergisinde yoğun şekilde yer almaktadır. Yukarıdaki örnekte Hatemi'nin, İslam'da din temelinde bir birliğin öncelendiği, bu bakımdan İslam anlayışının, ırk temeline dayanan değil ancak İslam birliğine dayanan bir devlet tasavvuru olduğu görüşünü bir gerçek olarak kabul ettiği söylenebilir. Ancak yazar, muhtemelen bunu gerçeklemesi mümkün bir ülkü olarak görmemektedir.

Makalede yer alan ikinci soru İslam'da devlet şekillerinin teokratik olup olmadığı yönündedir. Bu soruya şu cevap verilmektedir:

“Teokrasiden kastedilen İslam Devleti'nin teşkilatlanmasını düzenleyen ve yetkileriyle görevlerini belirten İslam hukukunun ilahi bir kaynağa dayanması ise esasen bunu herkes bilir ve kimse inkâr edemez. Fakat kastedilen bu değil de devletin başında bulunan kişinin devlet reisinin papa gibi yahut Japon imparatorlar veyahut bunlar gibi yanılmaz kutsal hatta 'lahûti' şahsiyetler olduğu söylenmek isteniyorsa, bu telakki İslam hukukuna, şeriata, fıkha tamamıyla yabancıdır. Devletin başında doğrudan doğruya Allah'ın görevlendirdiği bir zat bulunmadıkça, halkın biati yahut irsî saltanat yoluyla başa gelen kimse de bir görevlidir ve görevinden halka karşı sorumludur. Esasen irsî saltanat yolu sonradan ortaya çıkan bir bidattir ve bu bidatin İran- Bizans örneklerinin etkisiyle yerleşip kökleşmesinin İslam inkılâbının saptırılmasında çok büyük etkisi olmuştur.”

Yazının bu kısmında, *Büyük Doğu*'da da daha evvel örneğine rastladığımız şekilde, İslam'da saltanatın olmadığı fikri yer almakla birlikte, İslam'da devletin başının meşruiyetini tabii olarak ilahi kaynaklara dayandığı, ancak bunun devletin başına “yarı-tanrısal” özellik kazandırmak gibi bir anlama gelmediği anlatılmaktadır. Ancak makalenin demokrasi ve İslam ilişkisi konusunda ortaya koydukları, biraz farklıdır:

³²² Hüseyin Perviz Hatemi, “İslam hukukuna göre devletin umumi vasıfları”, *Hareket*, C.V., S:47, Kasım 1969, S.6.

“O soruyu sormaya lüzum görenler de önce demokrasiden ne anladıklarını tespit etmelidirler. Kastedilen çoğunluk iradesinin mutlak hakimiyeti ve kanun koyma gücü ise İslam bu anlamda bir demokrasiden uzaktır. Mesela bir ‘nas’ ile Kur’an-ı Kerim veya bir sahih hadis ile belirtilen bir esası çoğunluğun iradesi değil -farz-ı muhal- bütün insanların ittifakla vereceği bir karar bile değiştiremez. Fakat ırk ve aile imtiyazlarının kaldırılarak devlet reisinin de ümmete, halka karşı sorumluluğu esasının benimsenmesi, eşitlik esası, insan hakları, azınlığın çoğunluğa karşı korunması devlet reisliğine getirilmede ırk ve aile imtiyazlarının değil şahsi vasıfların etkili oluşu ve seçme hakkının kullanılmasında da zenginlik ve asalete değil bilgi ve fazilete önem verilmesi gibi esaslara bakılarak hüküm verilecekse mutlaka yabancı bir terim kullanmak isteyenler ‘İslam’da demokrasi vardır’ diyebilirler.”³²³

Yazıda, İslam’ın kaide ve kurallarının, büyük bir çoğunluk dahi bir irade birliği ortaya koysa değişmeyeceği, başka bir ifade ile Şer’i kanunların değiştirilemeyeceği ifade edilmekle beraber, yöneticilerin özel bir sınıf ya da zümreye bağlı olması gibi bir şartın bulunmuyor oluşu, halka karşı sorumluluk esasının demokrasiye benzetilebileceği söylenmektedir. Bu yaklaşım, İslamcı dergilerin birçoğunda var olan ‘İslam’da demokrasinin mevcut olduğu’ görüşüne farklı bir izah getirmektedir.

Makalede dördüncü soru İslam’da yönetime ilişkindir. Soruda; İslam’da devlet reisinin sorumsuz ve yetkileri sınırlanmış sembolik bir makam olup olmadığı ve hükümet ve devlet reisi farkları sorulmaktadır:

“Devlet reisinden ayrı olarak bir de halifelik makamı varsa bunun sadece bir ad olmaktan öte bir değer taşımadığını görmüştük. Böyle bir zat varsa ve bu zat büyük bir İslam bilgini ise saygıdeğerliği ve sözlerine verilen değer ‘bilgin’ oluşundan gelir. Halife oluşundan değil. İktidar onun elinde değilse ve bilginlik vasfı da yoksa ona halife adını vermenin ne anlamı olabilir? Belirli bir aileye mensup oluşu mu? Fakat İslam karşısında bunun ne değeri olabilir? Yine bunun gibi İslam devletinde lüzumsuz unvan ve makamlara yer yoktur. Devlet reisliği ve icra kuvvetinin reisliği

³²³ A.g.m., s.7.

aynı şahısta toplanmıştır ve o şahıs ‘ul-ül-emr’ görevinden sorumludur. Sırf bu açıdan bakılırsa devlet reisinin durumu parlamenter bir düzendeki devlet reisine değil başkanlık rejimindeki devlet reisine benzer. İslam Devleti’nin şekli İslamidir. Demokratik, teokratik gibi terimleri diğer devlet şekilleriyle karşılaştırmayı kolaylaştırmak için kullanmalıyız. Yoksa İslami kavram ve müesseselerin sınırlarını zorlayarak Batıda veya Doğuda rastladığımız bir peşin örneğe uydurmaya çalışmak İslam görüşünden yeni bir sapma meydana geldiğini ifade eder, başka bir şey değil.”³²⁴

Derginin bir başka sayısında Hatemi, İslam’da devlet reisini ise şöyle tanımlamaktadır:

“İslam devletinde devlet reisinin seçilmesi Müslümanlar topluluğunun rızasına bağlıdır. Müslümanların rızası olmaksızın, cebren bu mevkie geçilemez ve devlet reisliği mansıbı belirli bir zümreye veya imtiyazlı tabakaya has olamaz.

Devlet reisinin vasıflarına gelince gerek devlet reisliği ve gerek şura meclis üyeliği için önce asgari ve kanuni ehliyet şartları aranır. Bu şartlar İslam dininde olmak, erkek olmak, akıl baliğ olmak, dâr-ı İslam’da ikamet etmek şartlarıdır. Üstat Mevdûdî bu şartların Kur’an-ı Kerim’deki dayanaklarını göstermektedir. Delilleri de tamamen tatmin edicidir.”³²⁵

Anlaşıldığı üzere Hatemi, farklı yönetim şekilleri ya da sistemler ve İslam arasında bir benzetme yapma hususuna mütereddit yaklaşmaktadır. İslam’ın kendine has, ölçüleri kuralları ve yönetim kaideleri olduğu fikrini, İslami dayanaklar bakımından tanımlamaktadır. Diğer bir açıdan, Hatemi’nin görüşlerinde de var olduğu üzere, İslam’da saltanatın olmadığı görüşüne yer verilmesi ilginçtir. Ancak bu fikirler yine ilginç şekilde Osmanlı Devleti özelinde ele alınmamaktadır.

Müslümanların İslam’ın devlet ve siyaset düsturunu anlamak bakımından çeşitli gruplara ayrıldığı anlatıldığı *Hilal* dergisinde yer alan bir makalede bu grupların hepsi de ‘cahil’ olarak nitelendirilmektedir. Yazıya göre; birinci grup Müslümanların İslam düzenine bölge ve ırk hakimdir.; ikinci grup Müslümanların İslam anlayışının temelinde laiklik

³²⁴ A.g.m., s.7-8.

³²⁵ Hüseyin Perviz Hatemi, “İslam Hukukunda Devlet Reisi”, **Hareket**, C. V, S:48, S.17-18.

vardır, din ve dünya işleri ayrı telakki edilir; üçüncü grup Müslümanlar için din işleri ve medeni bakımdan ayrı ayrı nizam tesislerine ihtiyaç vardır ayrıca siyasi ve iktisadi hususlarda Müslüman ve Gayrimüslimler için farklı muameleler geliştirilmelidir; dördüncü grup Müslümanlara göre ise asıl olan Allah’a ve ahiret gününe inanmaktır, kitap ve sünnete tâbi olmak şart değildir; beşinci grup Müslümanlara göre ise Müslümanlar korunmak için kendi söz ve yazılarını mevcut rejimin ruhuna ve kalıbına uydurulabilir.³²⁶ Yazıya göre bu İslam inaniş ve yorumlanışlarının hepsi yanlıştır ve cahilanedir. Açıkça ifade edilmese de yazıdan anlaşılanının, çoğunluğu Müslüman olan devletlerde var olan; ulus-devlet biçiminin, laik düzenin, toplumda dinsel ayrımlar temasına göre bir yönetim belirlemenin, Kur’an ve sünnet hükümlerine uymayı reddetmenin ve İslam’da reform yapmanın İslam açısından kabul edilemez oluşuna vurgu yapılmaktadır. Ancak yine yazıda spesifik örnekler vermekten kaçınılmıştır.

Hilal dergisinde yer alan başka bir yazıda şariat ve Müslüman ilişkisi şu sözlerle ifade edilmektedir:

*“Şeriata muhalif olan her şey Müslümanlara haramdır. Veleve ki hükümet onu ister helal kılsın ister emretsin. Zira hükümetin hakkı şariat dahilinde ve şariatın umumi kanunlarına uygun bir şekilde kanun yapmaktır. Eğer kanun vaazları okudukların dahilinde değil de haricinde hareket ederse haram nesneler ne kendilerine ne de herhangi bir Müslümana helal olmazdı. Her Müslüman bu nevi kanunların tatbik ve infaz edilmemesine taraftar olmalıdır. Çünkü ul-ül-emr’in itaati ancak şariat hududu dahilinde hareket ettiği takdirde farzdır.”*³²⁷

Bu örnekte de görüldüğü ve daha evvel de izah edildiği gibi, tercüme makalelerde şariat kelimesine vurgu yoğunluktadır. Derginin yerli kalemlerinin neşrettiği yazılarda bu vurguların açıkça yapılmadığı gözlemlenmektedir. Yine *Hilal* dergisinde yer alan ve Mevdûdî’den çevrilen bir diğer makalede, İslam anayasasının temel esasları hakkında şunlar söylenmektedir:

“İslam anayasası gerçekte yazısız anayasadır. Belirli özel kaynakları içinde alır ve biz bundan ülkemizin bugünkü isteklerini göz önünde tutarak

³²⁶ İslamoğlu, “İdari ve Siyasi İlimler Kürsüsü Din ve Siyaset Bizim Siyasi Düşüncemiz de Cahilce Din Anlayışı ve Bunun Neticeleri”, *Hilal*, C.XV, S:176, 1977, s.18-20.

³²⁷ Abdülkadir Udeh, “20. Asırda İslam’ın Durumu”, *Hilal*, C.VI, S:61, Ağustos 1966, s.12.

yazılı bir anayasa yapabiliriz. İslam'ın anayasasının kaynakları şunlardır: birincisi Kur'an Cenabı Hakk'ın tüm temel emir ve talimatlarını içine alan ilk ve baş kaynaktır. İkincisi sünnettir. Sünnet Hazreti Peygamber'in İslam ideolojisinin Kur'an rehberliğinde pratik hayata dönüştürmesini bu ideolojiyi müspet bir toplum düzenini yerleştirmesi ve tam bir İslam devletini yükseltmesi için tuttuğu yolu gösterir. Üçüncüsü Hulefa-i Raşidin'in teamülleridir. Bunlar üçüncü kaynaklardır. Hak yolundaki halifelerin Hazreti Peygamber'in ölümünden sonra İslam devletini nasıl yönettiklerini gösterir. Sahabelerin cuması bu dönemde kabul edilmiştir. Dördüncü kaynak büyük hukukçuların koyduğu kurallardır. En büyük hukukçuların kendi çağlarında çeşitli anayasa problemleriyle ilgili olarak verdikleri kararlardan meydana gelir.”³²⁸

Mevdûdî'ye göre İslam meşruiyetinin kaynağı; Kur'an, Sünnet, Dört Halife dönemi uygulamaları ve hukukçuların içtihatlarıdır.

Türkiye’de Ticanî tarikatının lideri olarak tanınan Mehmet Kemal Pilavoğlu tarafından çıkarılan, *İlahi Işık* dergisinde yer alan makalede, İslam siyasetinin insanlara maddi manevi bakımdan hayat verici bir ruh taşıdığı, bu ruhun tevhid-i ilahiyi yaymak, insanlar arasında müsavat, hürriyet ve adaleti tatbik gibi birtakım faydaları olduğu söylenmektedir. Yazıda, Fransa’da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin (1789), Lafayette tarafından Hz. Muhammed’in; “İnsanlar Hakk'ın huzurunda tarak dişleri gibi müsavidir” hadisinden etkilenilerek yazıldığı iddia edilmekte, İslam’da mahkemelerin siyasetten uzak olduğu, devlet reislerinin cumalarda halka olumlu mesajlar verip doğru yola çağırdığı, her devlet reisinin camiden sonra bir fukara ile birebir görüştüğü (halkçılık ilkesine denk olduğu belirtilmekte) ifade edilmekte, dolayısıyla İslam siyasetinin; eşitlikçi, halkçı, adil bir düzen emrettiği söylenmektedir.³²⁹

İlahi Işık dergisinde yer alan bir başka makalede ise İslam siyasetinin temelinde hoşgörü olduğu karşılaştırmalı bir üslupla aktarılmaktadır. Yazara göre; inanç baskı ile değil aklın kabulü ile gerçekleşmektedir. Nebilerin insanları süngü ve dayak yoluyla değil, ilmi yollarla dine davet ettikleri, İslam yayıldıkça bile kimseye cebredilmediği, halbuki

³²⁸ Ebu'l ala el Mevdudi, Rasim Özdenören (çev.), “İslam Devlet Nizamı”, **Hilal**, C:VI, S:66, Ocak 1967, s.22-23.

³²⁹ “İslam Siyasetinin Ruhu”, **İlahi Işık**, C.II, S:48, Ekim 1968 s.1,7.

Komünizmin ve Yahudilerin bunun tam tersini yaptığı, İslam kadar özgürlükçü bir din ve sistem olmadığı anlatılmaktadır.³³⁰

İslam siyaseti ile ilgili olarak devletin hukuka bağlılığı prensibi üzerine kaleme alınan bir başka makalede, İslam'da hukuka bağlılığın olmadığı iddialarına yönelik olarak İslam'da devletin hukuka bağlandığı aksi olduğu durumlarda ya da devletin hukuku ihlal ettiği durumlarda mahkeme müeyyidelerinin tatbik edildiği, müeyyidenin bulunmadığı hallerde başka bir müeyyide arandığı söylenmiştir. Yazıda, Padişahların dahi hukuka uymadıkları takdirde hâl edildikleri ve idam olundukları ve bu tarz durumlarda fetva alındığı ifade edilmektedir. Makalede, hukukun kaynağının ilahi olmasının onun bağlayıcılık vasfını zedelediği ya da bir hukuki dayanak olarak görülemeyeceği görüşüne karşı çıkılmaktadır.³³¹

Mevdûdî'den aktarılan ve *Pınar* dergisinde yer alan başka bir makalede, İslam siyasetinin temel ilkeleri oldukça uzun bir şekilde anlatılmaktadır. Yazının temel noktalarına bakılacak olursa İslam siyasetiyle ilgili şu görüşlerin altının çizildiği görülmektedir; İslam'da kanuni hakimiyet Allah'ındır ve kanuni hakimiyetin mümessilleri peygamberlerdir. İslam'da devletin organları ile ilgili ise şu görüşler aktarılmaktadır; İslam'da teşrii meclis, azalarının ittifakı olsa bile Allah'ın kitabına ve peygamberlerin sünnetine aykırı kanun koyamaz, icra heyeti ve kazaî yargı da aynı kurallara ve temel dayanaklara uymalıdır ayrıca icra heyeti İslam'ın kayıtlarına aykırı davranmamalı, masiyet ve bidat yoluna koyulmamalı, dinde yeniliklere başvurmamalıdır. Kazaî yargının ise en mühim vazifesi Allah'ın gönderdiği şeriatla insanlar arasında hükmetmeleridir.³³²

İslam dergisinde yer alan bir makalede İslam siyasetinin hoşgörü ilkesine sahip olduğu söylenmekte ve Hz. Muhammed'in, Medine'yi fethetmesinden sonra tüm milletlere nasıl muamele edileceğini bildirerek her dinden kavme hürriyet esası üzerine muameleler yapılmasını emretmesi hadisesi ve Neccar havalisinin fethinde de aynı şekilde Hristiyanların canlarının, mallarının, mezheplerinin istedikleri gibi muhafaza edileceği,

³³⁰ Mehmet Kemal Pilavoğlu, "İslam siyasetinde dini inançlara baskı yoktur", *İlahi Işık*, C.III, S:65., Haziran 1969, s.6-7.

³³¹ A. Karakullukçu, "İslam hukuk karşısında hukuka bağlı devlet prensibi", *İslam'ın İlk Emri Oku*, C.II, S:14, Nisan 1962, s. 13,22.

³³² Ebu'l Ala el Mevdudi, "İslam Yönetiminin Dayandığı Esaslar Hakkında Bir İnceleme", *Pınar*, C.III, S:2, Haziran 1980, s.8,18.

dini ayinlerine karışılmayacağı, kimsenin hakkı ve menfaatinin ihlal edilmeyeceğinin söylenmesi de bu ilkeye örnek olarak gösterilmiştir.³³³

İslam siyasetinde toplumsal kurallar *İslam'ın İlk Emri Oku* dergisinde yer alan makalede şu şekilde sıralanmıştır; iftira etmemek (modern ceza kanununda da olduğu ifade edilmekte), zinada bulunmamak, dedikodu ile kişisel sırları topluma açık etmemek, ortada sebep yokken; münakaşa, kavgı, savaş gibi çatışmalara girişmemek (BM Teşkilatının da bu konuda titizlikle durduğu ifade edilmekte), kimse ile alay etmemek, insanlara karşı haset ve kıskançlık beslememek, toplumda fesat doğuracak fitne ve entrikalardan kaçınmak.³³⁴

Diğer dergilerle kıyaslandığında daha milliyetçi bir çizgide yayın yaptıklarını ifade edebileceğimiz *Yeniden Milli Mücadele*, *Pınar* ve *Fedai* dergilerinde, İslam-devlet-siyaset üçgeninde yer alan meselelere daha az yer verildiği görülmektedir. *Fedai*'de kaleme alınan makalede; İslam'ın fertler ve dolayısıyla da millet ve toplum üzerindeki tesirleri hususunda şu fikirler aktarılmıştır:

“Fertler arasındaki bağlantıları, örf, adet ve anneanneleri bütün ahlaki ölçüleri insaniyeti azami derecede faydalı ve sağlam esaslar dahilinde tanzim ederek fertleri ve milletleri her türlü tehlikeden muhafaza eden ve insaniyete hizmet gibi ana gayeden uzaklaşmamayı temin eden yegâne müessese dindir. Dinler içerisinde ise en mükemmel olan insanların insanlığına yakışan, bütün ihtiyaçlarını tefekkür eden her emri selim akla göre makul olan hiçbir emir ve yasağında ütopyaya düşmeyen yegâne din İslam dinidir. İslam dini nazarında üstün millet şu veya bu ırktan gelmiş millet değildir. Hakkı hizmeti görev edinen zulme karşı savaşan, nefsanîyet ve enanîyetten sıyrılarak faziletleri ile insanlığa ışık tutan en muteber millet Türk milleti olmuştur. Türkler geçtikleri yerleri mektepte muhabbet yapmış kendisi gibi olmayan her tebaaya faziletle kendini kabul ettirmiş ve bunu İslami ahlak neticesinde yapmıştır. Türk milleti İslam'ı kabulden evvel de fazilet meftunu idi ancak İslam dini bu milletin kendine has

³³³ Mehmet Kemal, “Muasır Medeniyetlerin Ulaşamadığı İslam Siyaseti”, *İslam*, C.VIII, S:86, Kasım 1964, s. 41.

³³⁴ Şakir Berki, “İslam'da Toplum Hayatı”, *İslam'ın İlk Emri Oku*, C. II, S:14, Nisan 1962, s.3.

hasletleri mükemmelleştiren ve sağlam esaslara bağlayan ilahi bir kaideler manzumesi rolünü üstlendi”³³⁵

Yazıda, diğer makale örneklerinden farklı şekilde milliyet duygusu ön plana çıkmaktadır. İslamcı dergilerde, genellikle, Türklük vurgusu ya da herhangi bir ulusun ve kavmin üstünlüğünün kabul edilemeyeceği yönünde vurgular yapılmaktadır. Ancak *Fedai*’de yer alan örnekte, Türklük-İslam kimliği mezc edilerek ele alınmış, Türk kimliğine üstünlük atfedilmiştir.

İslamcı dergilerde siyaset bahsinde ele alındığını gördüğümüz bir diğer konu daha evvel de bahsi edilen demokrasi olmuştur. Makaleler genel olarak demokrasinin esasları, demokrasi din ilişkisi ve demokrasi İslam ilişkisi bakımından ele alınmıştır. *Fedai* dergisinde yer alan makalede, Türkiye’nin tarihsel süreç içindeki demokratikleşme aşamaları hakkında şunlar aktarılmaktadır:

“Türkiye’nin siyasi rejimi 1923’ten bu yana cumhuriyet esasına bağlanmış bulunmakla beraber, bu rejimin iktisadi ve sosyal muhtevası değişik safhalar arz etmiştir. 1923’te cumhuriyet idaresi ile önce demokratik bir rejimin hukuki kalıbı ve şekli kurulmuştur. İlk yirmi yıl siyasi, iktisadi ve sosyal muhteva itibari ile demokrasiye intikal ve intibak devresidir. 1945’te çok partili sisteme geçilerek siyasi kudretin bir tek merkezde birikmesine son verilerek yani cumhuriyet rejiminin Batı örneğine göre ele alınan demokratik muhtevasında siyasi demokrasi safhası tamamlanmıştır. İktisadın toplu sözleşme sistemi ile hür sendikacılığın teessüsü neticesinde iktisadi kuvvetin hükümet, sermayedar ve işçi teşekkülleri arasında dağılmasını teminle sonuçlanmıştır. Böylece cumhuriyet rejiminin, Batı örneğine göre ele alınan demokratik muhtevasında, iktisadi demokrasiyi gerçekleştirecek müesseseler kurulmuştur. Fakat sistemin ve müesseselerin kurulmasıyla iş bitmiş değildir. Bu sistemlerin bir bütün halinde ahenkli çalışmasını sağlamak lazımdır. Bu noktada mevzuyu, rejim ve sistem şeklindeki geniş çevreden, ferdi sahaya indirmek, cemiyetin maddi yapısından, kültürel ve manevi yapısına intikal ettirmek ve arada ahengi sağlamak gerekir. Demokrasi bir murakabe ve denge sistemidir.

³³⁵ Saffet Solak, “Din ve Milliyet”, *Fedai*, C.I, S:7, Şubat 1964, s.4-5.

Cemiyette siyasi ve iktisadi kudretin bir merkezde, bir grupta, şahısta birikerek keyfi istimaline mâni olmak suretiyle iktisadi ve sosyal hayatta ahengin sağlanması demektir. Demokratik bir rejim de ahenkli bir düzenin sağlanması cemiyette kudret sahibi grupların iş birliğine bağlıdır. Yani demokrasi bir işbirliği nizamıdır ve iktisadi ve siyasi kudrete sahip olan teşkilatlanmış gruplar arasında sağlanacaktır. Bu husustaki mesuliyet grupların yöneticilerine düşmektedir. Siyasi liderler devlet dairelerini yöneten üst kademe idarecileri, matbuat mensupları, ilim erbabı büyük sermaye gruplarını yönetenler sendikacılarla işletme ve idarecilerinin tümü yani umumiyetle münevver denilen ve cemiyetin sürekli iradesinde vazife alan insanların aralarında işbirliği yapması icap eder. Bu işbirliği cemiyetin maddi ve manevi yapısı, iktisadi ve sosyal cephesi, dini ahlaki ve kültürel bahçesi ile bir bütün olarak dengeli ve ahenkli gelişmesini sağlayıcı istikamette olmalıdır.”³³⁶

Makalenin buraya kadarki kısmında tarihsel süreç bakımından bir değerlendirme yapılmaktadır. Devamında ise demokratikleşme sürecini aşama aşama tamamlamış olan Türkiye’nin, siyaseten yapması gereken hamle izah edilmekte ve İslami vurgu yönetici kadrolar özelinde yapılmaktadır:

“Bu izahata göre Türkiye Cumhuriyeti kuruluş prensipleri gereğince demokratik bir muhtevaya ulaşmıştır. Şimdi yapılacak iş maddi ve manevi gelişmede dengeyi sağlamak gayesiyle, Türkiye’yi yönetecek kadronun İslâmi şuur ve imanla ve müspet bilgilerle mücehhez olarak ahlaklı, faziletli ve bilgili insanlar olarak maddi ve manevi yönden yetiştirilmesine ve bunların iş başına getirilmesine çalışmaktır.”³³⁷

İslam dergisinde yer alan makalede ise Batı demokrasisi ve İslam demokrasisi arasında bir ayırım ve karşılaştırma yoluna gidilmiş, İslam’ın sağlamış olduğu demokratik ortamın, Batı’ya kıyasla daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir muhtevaya sahip olduğu görüşü hakkında şunlar aktarılmıştır:

³³⁶ Sabahattin Zaim, “Demokraside Ahlak”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:1, Temmuz 1967, s.8.

³³⁷ **A.g.m.**, s.8.

“Bir hükümet şekli olarak halk tarafından tutulan demokrasi modern bir buluştur. Fransız İhtilali'nden sonra 18. asırda meydana gelmiştir. Bundan evvel Yunan filozoflarının mirası olan demokrasi fikri realiteden uzak ve müphemdi. Bir milletin en yüksek derecede bu prensibi tahakkuk ettirebilmesi halka seçim hakkını tanınmasıdır. Ancak oy vermek serbest iradenin bir garantisi değildir. Nitekim parti bağları ve müktesep haklar bunu gölgeler. Bunun yanında demokrasilerin işlenmesi yalnız siyasi sahaları inhisar etmiş, sosyal ekonomik sahalara kadar uzamamış, bu sebeple 19. asrın ikinci yarısında anarşizm Marksizm nazariyeleri doğmuştur. Ancak bunlar da insan doğasının gerekliliklerine yanıt verememiştir. İslam demokrasisi ise geniş temellere dayanır. İnsanın iktisadi, siyasi, içtimai bütün sahalarını kucaklar. İslam demokrasi, kardeşlik ve eşitlik ilkelerine dayanır. Cihanşümul bir Müslüman kardeşliğini iktiza eder. Milliyet ayırmaz tavrı liberaldir. İslam'ın müsavâtı ruh itibari ile hür fikirli ve görünüş itibari ile insanidir. Bu müsavât sınıf ayrılıklarından, kast sistemlerinden, ırk ayırımlarından azadedir. İçtimai hayatın tüm safhalarında müntesiplerini omuz omuza getirir. Devletin en yüksek ve en düşük rütbesini yan yana koyabilir. Ekonomiyi liyakat ve adalet ilkesi, yardımlaşma, tasarruf üzerine kurar. İslam demokrasisi bunun üzerine şekillenir. İslam demokrasisinde seçim ve de seçilen ümmete karşı mesuliyetlidir. Serbest irade her vatandaşın doğuştan hakkıdır İslam'da köle ve gayrimüslim buna malik olmuştur.”³³⁸

Buna benzer bir görüş Sönmez dergisinde karşımıza çıkmakta, dergide yer alan makalede demokrasinin asıl kaynağının İslam'da olduğu görüşünün yanında, İslam demokrasinin; ferdi-umumi mesuliyet, Müslümanlar arasında meşveretin şart oluşu, haklarda ve vazifelerde müsavât, fertler arasında tesanüt gibi temel ilkelere dayandığı ifade edilmektedir.³³⁹

Diriliş dergisinde yer alan bir başka makalede daha evvel ele aldığımız görüşlerin aksine, hakimiyetin Allah'a ait olduğu, idare etme hakkının ise O'nun tarafından halka verildiği

³³⁸ Abdülmecid Sıddıki, “İslam'ın Demokratik Ruhu”, **İslam**, C.III, S:35., Ağustos 1960, s.333-334.

³³⁹ Vehbi Ecza Ahili, “İslam'da Demokrasinin Esasları”, **Sönmez**, C.I, S:2, Temmuz 1964, s.5.

anlamına gelen demokrasinin İslam dünyasında doğduğu iddiası yer almakta ve İslam'ın demokratik esasları hakkında görüşler aktarılmaktadır:

“Halk Ebu Bekir’i seçip biat ettiğinde devlet başkanı olmuştur ve demokrasi böylece doğmuştur. Kuran ve hadislerle göre hakimiyet Allah’ındır. Allah tarafından halka verilmiştir. Vahyedilmiş olan bütün gerekli bilgiler tamamlanmıştır. Halk kendi başkanını seçerek ona biat edecektir. Devlet başkanı otokratik güce sahip bir efendi değildir. O hakimiyet emanetini alır ve kendi diktasına göre değil Kur'an-ı Kerim hükümlerine göre takip ederek idare eder. Hükümet işlerinin idaresinde halkın düşüncelerini temel alır. Modern hükümet fikrine bakıldığında demokrasinin ve meşruti monarşinin İslamiyet’te vahyedildiği üzere Allah’ın iradesine en yaklaşan yönelim biçimleri olduğunu görürüz. Önemli olan temel prensiplerdir. Devlet başkanına hakan, başkan, halife, emir demenin dinen bir önemi yoktur. İslâm’a göre devletin başına kim gelirse halk Allah’a emanet olan hakimiyet hakkını ömrü boyunca kullanmak üzere ona devreder. Biz ideal devletin gerçekte peygamberin kendisi tarafından gerçekleştirildiğine ve onun ölümünden sonra otuz yıl sürdüğüne inanıyoruz. İslam Devleti’nin bozulması bundan sonra başlar.”³⁴⁰

Fedai dergisinde yer alan makalede ise demokrasi ve manevi değerler arasında bağlantı olduğu fikri dolayısıyla da demokrasi ve materyalist felsefenin uyuşmadığı görüşü yer almakta ve bu görüş şu sözlerle ifade edilmektedir:

“Demokrasinin dayandığı ahlaki temellerden biri maneviyatçılıktır. Maddeciliğin demokratik devletlerde işi yoktur. Bu sebeple demokrasinin en kötü işlediği memleketler ahlâkın maddeciliğe dayandığı memleketlerdir. Bu zehrin panzehri ise maneviyatçılıktır. Yani manevi değer ve hakikatlere inanma ahlakıdır. Bunun kaynağı ise din terbiyesi ve Allah sevgisidir. Demokrasi maneviyatçıdır. Özünde bu rejim vatandaştan evvela kuvvetli bir millet ve vatanseverlik ister. Gerektiğinde canını vatan millet için feda etmesini bekler. Maddeci ise kendi menfaatinden başka bir

³⁴⁰ Kemal Gani, “Din ve Demokrasi”, **Diriliş**, C.II., S:1, Mart 1966, s.15,20.

*şey düşünmez ve fırsatçıdır. Bugün batının demokratik devletlerinde devlet laiktir. Yani amme hizmetleri sahasıyla diyanet sahası ayrılmıştır. Fakat din gönül meselesi ve içtimai bir müessese olarak vatandaşların hususi hayatındaki hizmetlerine devam etmektedir.”*³⁴¹

İslamcı dergilerin, İslam ve siyaset ekseninde ele aldığı konularda, Batı’da iktibas edilen bazı yönetsel usullerin ve benimsenen sistemlerin başka bir ifade ile modern yönetim esaslarının, İslam’da zaten var olduğu, İslam dininin; demokrasi, halkçılık, adalet, eşitlik gibi kavramlara ve meşveret usulüne zaten yer verdiği görüşünün yaygın ve ortak olarak paylaşıldığını söylemek mümkündür. Hatta bazı örneklerde, demokrasinin İslam dünyasından doğduğu görüşleri bile yer yer karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda bir itiraz *Hareket*’te yer alan yazısında Hüseyin Hatemi’den gelmektedir. Ona göre batılı kavramlar İslam siyasetinde birebir karşılığını bulmazlar. Dolayısıyla İslam’da demokrasi var mıdır demek tam anlamda bir cevabın da bulunamayacağını işaret etmektedir.

Diğer bir ortak tavrın, İslam’da milliyet ve ulus esasına dayalı bir sistem öngörmediği konusunda öne çıktığı söylenebilir. Bu konuda bir istisnayı ise *Fedai* dergisi teşkil eder. Dergi İslam’ın temel kaidelerini ele alan derin bulgular içeren makalelerden ziyade, toplumun manevi yönünü tamamlayan din olgusunun ve mütekamil olarak nitelendirdiği İslam’ın ‘muteber’ Türk milletine yaptığı olumlu katkıların altını çizmektedir.

Daha evvel de ifade edildiği gibi, tercüme yazıların öne çıktığı dergilerde, tercüme yazıların daha açık, cesur ve yönlendirici bir dili olduğu göze çarpmaktadır. Bunda daha önceki bölümlerde biyografilerine yer verilen İslamcı düşünürlerin, yaşadıkları coğrafyada açık şekilde, Müslümanları bir İslam inkılabına, yeni bir düzene davet ediyor olmaları ve birçoğunun kendi coğrafyasında bu konuda örgütsel bir tavrın da içine girmiş olmalarıdır. Anılan yazılarda açık ifade ile şariat kavramı ele alınmaktadır. Ancak dergilerin, müstakil yazarları tarafından kaleme alınan yazılarda bu denli açık bir dil görülmemektedir. Esasen İslamcı dergilerin birçoğunda, zaten İslam’ın modern sistemle örtüştüğü argümanı üzerinde sıklıkla durulduğu, öte yandan laikliğin reddinin alt metinlerde var olduğu -bu konu laiklik bahsinde daha ayrıntılı ele alınacaktır- söylenebilir. Bunun sebeplerinin bu dönemde neşredilen İslamcı dergilerin daha edebi ve

³⁴¹ Ali Fuat Başgil, “Demokrasi Maneviyatıdır”, *Fedai*, C.IV, S:46, Nisan 1967, s.3.

ilmi bir karakter içinde yayın yapmaları ve açık bir devrim sözcüsü olmak gibi bir niyet içinde görünmek istememeleri olduğu düşünülebilir.

3.1.2. İslamcı Dergilerde “Laiklik” Meselesi

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından neşredilen İslamcı dergilerde, laiklik konusu önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Bunun sebebinin laiklik kapsamında uygulamaya konan inkılapların ve politikaların İslamcı çevrelerde belirli ölçüde bir tepkiye neden olmasıdır. Ancak diğer yandan, Türkiye’de din ve devlet tamamen birbirlerinden ayrılan ve birbirlerine müdahale etmeyen alanlar da olmamışlardır. Söz konusu durumun yazarlar açısından da kafa karıştırıcı olduğu söylenebilir. Nitekim laiklik konusundaki argümanlar her zaman aynı noktada toplanmamaktadır.

Hareket dergisinde yer alan makalede Türkiye’de laikliğin aşamalı şekilde yerleştiği iddia edilmekte ve bu süreç tarihsel seyir içinde kronolojik olarak aktarılmaktadır. Makaleye göre batılılaşma hareketlerine ilk meşruluk kazandıran adım Tanzimat Fermanı (1839) olmuştur ve bu fermanla devletin dini olarak İslam kabul edilmekle birlikte, Hristiyan halka sağlanan imtiyazlar ve hukuk alanında getirilen teklifler ve ardından getirilen bir takım kanuni yeniliklerin de Fransız kanunlarından iktibas edilmesinde sakınca görülmemiştir. Yazara göre Osmanlı’da batıdan alınan müesseseler ve kanuni düzenlemeler bunun dışında; medrese, yabancı okullar ve devlet okulları şeklinde üç farklı eğitim metodunun varlığı, farklı tip ve düşüncelerde insan yetiştiriyordu ve medrese dışında eğitim görenler; din, devlet, içtihat, İslamcılık meselelerini rahatça tartışabiliyorlardı. II. Abdülhamit’in hal edilmesinden sonra da medreselerin idaresi hususunda şeyhülislamın yetkilerini arttıracak bir girişimde de bulunulmamıştı. Yazıda, yaşanan bu gelişmeler Osmanlı döneminde laikleşme hususunda atılan ilk adımlar şeklinde kabul edilmiş ve daha sonra Cumhuriyet döneminde; 1922’te saltanat ve padişahlığın; 1924’te halifeliğin kaldırılması, 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat kanunu ile medreselerin dolayısıyla dini tahsil yapan müesseselerin kapatılması, 1925’te tekke ve zaviyelerin kapatılması, Şeriyye ve Evkaf vekaletinin lağvedilerek Diyanet İşleri Reisliğinin kurulması, 1928’de “İslam dininde reform ve modernleşme” meselesini görüşmek üzere Fuat Köprülü başkanlığında toplanan kurulun verdiği tavsiyeler (camilerin oturaklı ve ayakkabıyla girilebilen mekanlar olması, ibadet dilinin Türkçe olması, ibadetlerin müzikli olması, camilerde koro bulundurulması vb. tavsiyeler), 1926’da çıkarılan ceza kanununun 163. Maddesi ile ‘Müslümanların siyasi hayattan

çekilmeye zorlanması' ve aynı kanunun 241. Maddesiyle dini görev yapan kişilerin vaaz ve hutbe konuşmalarının kısıtlanması, 1928'de 'Devletin dini İslam'dır' ibaresinin anayasadan çıkarılması ve Arapça ve Farsçanın üniversite dışında öğretiminin yasaklanması, mektep programlarından din derslerinin mecburi okutulmasının kaldırılması, 1933'te Ayasofya'nın tamir sebebiyle kapatılması daha sonra müze haline getirilmesi, 1932'de ezanın Türkçe okunması, 1934'te dinle ilgili görülen tüm unvanların yasaklanması, 1930'dan 1949'a kadar din derslerinin mecburi okutulmasının yasaklanması şeklinde aktarılan gelişmeler de laikleşme yönünde atılan adımlar olarak kabul edilmektedir.³⁴²

Makalede, laikleşme sürecinin Tanzimat'tan başladığı ifade edilmektedir. Burada, Batılılaşma hareketlerinin başlaması ile laiklik sürecinin başlaması arasında paralellik kurulduğu görülmektedir. Benzer paralelliklerin farklı ideolojiler ve laiklik arasında kurulduğu örneklerle de rastlanmaktadır.

Hareket dergisinde yer alan bir başka makalede aynı merhalelerin laikleşme yolunda atılan adımlar şeklinde tekrar edildiği gözlemlenmektedir. Makalede laiklik: "dini olmayan şey, müessese, sistem, prensip" olarak tarif edilmekte ve esasen Fransız İhtilali ile tatbiki kavuştuğu ifade edilmektedir. Makalede laikliğin tanımı ve Türkiye'de nasıl algılandığı hususunda şöyle bir izahat yapılmaktadır:

"Türkiye'deki kavramlar anarşisinde laiklik kelimesine daha doğrusu kurumuna anlam ve yer bulmak güçtür. Batıcı bürokratlar, Kemalist devrimci milliyetçiler, liberaller laiktir. Marksistler laiktir. Bu zümrelerin laik olmaları normal zira İslami düşünce ile uzaktan yakından bir ilgileri yoktur. Düşünce ve kültür dünyalarını batılı değerlere göre düzenlemişler, ayarlamışlardır. Bizim sözümüz hem milli düşünceden yana olduklarını söyleyen hem de laik olan "dengeli ve sıhhatli milliyetçilere". Bunların bir kısmı milliliğin renk ve nüanslarına gönül vermelerine rağmen İslamiyet'i biraz soğuk ve vakti geçmiş kabul ederek çağdaş düşünceye ipoteklemişlerdi. Tabi çağdaş düşünce deyince Batı düşüncesi ve felsefesi akla gelmelidir. Bunlara kısaca batıcı milliyetçiler diyebiliriz. Diğer kısmını ise laikliği din ve İslamiyet aleyhtarlığı gibi görmeyen görmek

³⁴² "Aydın Hareketi: Zirvedeki İslam", **Hareket**, C.VII, S:166, Haziran 1979, s.2-3.

istemeyen serbest olarak din ve vicdan hürriyetinden yana olup din ve dünya işlerinin ayrılmasının çağ icabı olduğuna inananlar teşkil eder.”³⁴³

Yazıda yukarıda da belirtildiği gibi Batı menşeli ideolojilere müntesip ya da Batılılaşma fikrinin yanında duran kişiler; Batıcı bürokratlar, Kemalist devrimci milliyetçiler, liberaller, Marksistler olarak toplumsal sınıflara ayrılmış ve bu sınıfların laik olmaları normal karşılanmıştır. Yazıda eleştirinin asıl hedefinde olanlar, yazarın Batıcı Milliyetçi olarak nitelendirdiği sınıftır. Burada laikliğin dini tamamen toplum ve devlet dışına iten ve milli açıdan da kabul edilemez nitelikte bir kavram olduğu anlayışı ortaya çıkmaktadır.

Makalenin devamında, daha evvel de örneğine rastladığımız, Hristiyanlığın dünya işlerine karışmayan bir din olduğu fikri yer almakta, dolayısıyla Batı’da laikliğin normal karşılanabileceği ancak İslamiyet’in kendi hukuk, devlet ve iktisat görüşü olan bir din olduğundan laikliğe asla uygun olmadığı görüşü savunulmaktadır.³⁴⁴

Benzer bir görüş *Büyük Doğu* dergisinde yer alan bir makalede şu ifadelerle dile getirilmektedir:

“Asırlarca insanlığı idare eden vehimlerden biri de laik ahlak telakkisidir. Bu kanaat Batı’nın tarihi, fikri, içtimai, siyasi gelişmesi içinde, bunu empoze eden kuvvetlere karşı koyamamak yönünden ne kadar tabii ise, Doğu’nun mistik hayatına ve hakikat ölçülerine göre de o kadar gayri tabiidir. Aslında meseleyi zahiri görünüşü ile değil iç alemine girerek ele alırsak laik ahlak beşer fitratına zıt, hayatın devamlı akış hızına muhalif, eşyanın tabiatına karşıdır.”³⁴⁵

Büyük Doğu dergisinde yer alan ve diyalog olarak kurgulanan bir yazı da benzer fikirler dile getirilmekte, laikliğin Hristiyanlığa uygun ancak hem ahiret hayatını hem dünya hayatını düzenleyen İslam dinine uygun olmadığı ifade edilmektedir. Eğer tatbik edilecek olursa bunun İslam dinini tamamen lağvetmek anlamına geleceği savunulmaktadır.³⁴⁶

Hilal dergisinde yer alan, Pakistan’da çıkarılan *Griterion* adlı bir dergiden kısalttırılarak alıntılanan yazıda laikliğin tanımı şöyle yapılmaktadır:

³⁴³“Aydın Getirdikleri: İslam Zirve Konferansı”, *Hareket*, C.V, S:100, Nisan 1974, s.5.

³⁴⁴ “Aydın Getirdikleri...”, *A.g.m.*, s.5-6.

³⁴⁵ Mustafa Yazgan, “Laik Ahlak”, *Büyük Doğu*, C.XIII, Aralık 1967, S:21, s.21.

³⁴⁶ Zabıt Kâtibi, “Mümin Kafir Din ve Devlet”, *Büyük Doğu*, C.VIII, S:11, s.5.

“Laikliği anlamak için Avrupa entelektüel tarih ve ananesine bakmak gerekiyor laiklik Avrupa’da teokrasinin antitezidir. Teokrasi ise devlet ve hükümetin sadece Allah’a karşı sorumlu ve Allah’ın yeryüzüne doğrudan doğruya mümessili olduklarını iddia eden Ruhani zümre yani ruhban sınıfı ve papazlar tarafından idaresi demektir. Laiklik ise dünya işlerine delalet etmektedirler. Kilise ve laiklik Avrupa çevresinde bir arada yaşamaktadır. Buna düalizm yani tesniye sistemi diyorlar. Birbirlerine zıt şekilde ruhanilik ile cismanîlik, din ile laiklik, kilise ve devletin yeri hep bulunuyor. Bu ayrılık Hıristiyanlığın zuhuru ile olmuş klasik Yunan ve Roma’da görülmemiştir.”³⁴⁷

Makalede İslam ve laikliğin bir arada olamayacağı görüşü ise şu sözlerle anlatılmaktadır:

“İslam’da manen ve maddeten insanı saadete ulaştıran demokratik sosyal refah sistemi vardır. Kilise ve devletin zıtlığını ifade eden düalizm İslam’da vuku bulmamıştır. İslamiyet beşerî hayatı tefrikaya sürüklemeyiz. İslamiyet’te beşerî hayat bizatihi değer ve mana taşır. Hakimiyet Allah’ındır. Ancak bu teokratik siyasal siyaset fikrine delalet etmez. Hulefâ-yi Raşîdîn hiçbir vakit kendilerini Allah tarafından doğrudan doğruya tayin edilmiş olduklarını iddia etmediler. Hulefâ-yi Raşîdîn devrinde hükümet idaresi, idare edenin edilene karşı sorumluluğu ile birlikte kanun ve nizam prensibine dayanmakta idi. Modern anayasa demokrasinin temel kaideleri kanun ve anayasayla halka karşı sorumluluk ve halk tarafından bertaraf edilebilen ve muayyen grup veya ferdin temaruz veya başka şekilde hakimiyeti altında olmayan beşerî itibar, hürriyet ve adalet fikridir. Modern demokrasinin bu ana fikri İslami mefkurenin de ana prensibidir. Avrupa Rönesans’ı ve Fransız ihtilalinden çok daha önce İslamiyet sadece beşerî itibar müsavat adalet ve dini müsamahaya ait modern demokratik mefkûreyi ilan ve tatbik etmiştir.”³⁴⁸

Sebil dergisinde yer alan bir başka makalede daha evvel ele alınan makalelerde aktarıldığı gibi 1924’ten bu yana Türkiye’de laiklik çerçevesinde alınan siyasi ve kanuni kararlar sıralanarak, Tanzimat’tan itibaren Türkiye’de tatbik edilen tüm inkılap ve

³⁴⁷ Anon, “İslam ve Laik Demokrasi”, **Hilal**, C.VIII, S:94, Haziran 1969, s.18.

³⁴⁸ **A.g.m.**, s.20.

ihtilallerin hepsinin menşei itibariyle materyalist felsefeye dayandığı dolayısıyla da ateist temellere dayandığı savunulmaktadır. Yazıda bu nedenle söz konusu yeniliklerin her daim karşısına İslam dinini ve şeriatı aldığı, bu karar ve yenilikleri tatbik edenlerin ise genellikle azınlıklar olduğu iddia edilmektedir. Yazıda, Türkiye’de, açıkça İslam dinini yaşamak yasaklanamadığından bu olgunun kanunlar vasıtasıyla idare altına alınmaya çalışıldığı ifade edilmektedir.³⁴⁹

Tohum dergisinde yer alan makalede, Cumhuriyet döneminde uygulanan laikliğin, devletten bağımsız dini teşekküllere fırsat veren Batı tipi laiklik olmadığı, Türkiye’de devletin, toplum ve din arasında tampon görevi gören bir misyon üstlenerek, bu tip bir laikliği tercih ettiği iddia edilmekte ve bu durumun çelişkili olduğu söylenilerek, laikliğin Türkiye coğrafyasına ne şekilde geldiği ve uygulandığı sorgulayıcı ve eleştirel bir üslupla ele alınmaktadır:

“Tanzimat döneminde batılılaşma kavramıyla özgürlük kavramı da geldi. Halbuki Tanzimatçılar, Bastille’de hücre cezası çeken zavallı mahkumlar değillerdi. Osmanlı toplumu ekonomik ve dini kaslara ayrılmamıştı. Cumhuriyet aydını ise Batı’da gördüğü bütün ilkeleri benimsedi ancak laiklik ve demokrasi arasındaki çelişkiyi göremedi. Laik devlet halkının dini inançlarından etkilenmeyen yani dinine karşı olumlu ve olumsuz hiçbir tavır sergilemeyen devlettir. Laik devlette kişinin inanışından müstesna sahalarına müdahale edilmez. Fakat bizde dindar çevreler laiklikle İslam’ı uzlaştırmaya çalıştıkları için laikliğin amansız bir yorumcusu kesilmekte ve yıllardır uygulanan kısır ve sığ politikalarında direnmektedirler. Demokratik devlette ise halkın değer ölçülerini benimseme yönetimi, bu değerleri paralel yürütme ve halktan gelen istek ve yönelişleri bu zihniyetle kanalizasyon yapmak zorundadır ve demokratik iktidar halk çoğunluğunun istek ve değer yargılarının oluşturduğu siyasi kuvvettir. Bu açıdan bakınca büyük çoğunluğu Müslüman olan devletlerde Müslüman iktidarların işbaşı yapması gerekir. Halk çoğunluğu, dini esaslara dayalı bir devlet yönetimi isterse demokrasi uygulandığı sürece bu istek gerçekleştirilebilmelidir. Burada laiklik ve demokrasinin birbirlerine ters düştüğü görülmektedir. Laik olması gereken bir devlette;

³⁴⁹ Ahmet Selami, “Laiklik Maskesi”, *Sebil*, C.I, S:4, Ocak 1976, s.13.

Müslümanların dinî hayatını organize etmesi, namaz kıldırıcıları ataması, Diyanet İşleri Teşkilatı kanadıyla dini hayatın bir kesimini idari ve mali yönden kendisine bağlayarak tasarruf alanı içine katması, laiklik ilkesi ile bağdaştırılamaz. Diğer yandan İslami kuruluşlarla bu kadar ilgilenip diğer din mensuplarına karşı ilgisiz tutum sergilemesi de ilginçtir. Bütün bu anlaşmazlıkların noktası Hristiyan toplumunda geçerli yöntem ve kuralların Müslüman toplumlarında uygulanma stratejisinde yatmaktadır. Hristiyanlık, dini kiliseye hapseden, ölüm ötesi hayata yönelen bir dindir. Dünya hayatına dair bir tezi olmadığından kanunlar düzeni ile çatışacak bir noktası yoktur. Hristiyan toplumu laik olabilir ancak İslam yaşanan hayatın her alanını kapsayan ve kanun düzenleyen bir dindir.”³⁵⁰

Türkiye’deki laiklik uygulamalarına eleştirel bir yaklaşım, *Sebilürreşad* dergisinde yer alan, Ali Fuat Başgil’e ait makalede de dile getirilmektedir. Başgil, makalesinin başında öncelikle din ve vicdan hürriyetinin tanımını yapmakta ve şu sözlere yer vermektedir:

“Vicdan hürriyeti ferdin dilediği ve benimsediği herhangi bir dini, felsefi, ahlaki, iktisadi kanaati taşımasıdır. Herhangi bir inancı benimsemesinin serbestliğidir. Müslümanlık ya da Hristiyanlığa inanıp bağlanmak din hürriyeti ise mesela liberalizm, sosyalizm, siyasi ve iktisadi doktrini benimsemek de vicdan hürriyetidir. Din hürriyeti ise, ferdin inandığı ve mensup olduğu bir dinin âmel ve erkanını, o dinde yerleşmiş usul ve adap üzere, o dince kabul edilmiş lisan ile yerine getirmesi serbestliğidir.”³⁵¹

Başgil makalenin devamında, Türkiye’de din ve vicdan hürriyetinin kronolojisini; Gülhane Hattı Hümayunu’nun ilanı (1839), Islahat Fermanı’nın ilanı (1856), Kanun-i Esasi’nin kabulü (1876), 1924 Cumhuriyet Anayasası’nda 71 ve 75. Maddelerin teşekküllü şeklinde sıralamakta ve Cumhuriyet rejiminin 1928’de yapılan Anayasal düzenlemelerde kabul edilen devletin laikliği ilkesinin, 1937’de de bu ilkenin pekiştirilmesinin, din ve vicdan hürriyetinin tekamüle erdirilmesi gibi bir kanıya varılmasına sebep olduğunu o günden itibaren ise Türkiye’de din ve vicdan hürriyetinin hep kağıt üstünde kaldığını ve devletin din reformculuğuna soyunduğunu iddia

³⁵⁰ Ali İkbâl, “Laik Demokrasi”, *Tohum*, C.VII, S:84, Mart 1974, s.4-6.

³⁵¹ Ali Fuat Başgil, “Din ve Vicdan Hürriyeti ve Laiklik”, *Sebillüreşad*, C.XIII, S: 310, s.154

etmektedir. Başgil'e göre bunun temel sebebi, Türkiye'nin Batı'yı bütünüyle almak ve bunu halka bütünüyle kabul ettirmek istemesi olmuştur.³⁵²

İslam dergisinde yer alan makalede Türkiye'de uygulanması gereken laiklik bir başka deyişle din devlet ilişkisinin nasıl olması gerektiği anlatılmakta ve öneri olarak şu anayasal maddelerin devreye sokulması tavsiye edilmektedir:

*“Anayasaya girmesini uygun gördüğümüz hükümler: 1) Bir devlet ve din her biri kendi sahasında dahil olan işlerde muhtar ve müstakildir, 2) Türkiye Cumhuriyeti'nde mevcut ve müesses tüm din ve mezhepler müsavi olarak kanun himayesi altındadır. 3) Kimse herhangi din ve mezhebi benimsemeye ve ona uymaya zorlanamaz, 4) Umumi ahlak ve adaba aykırı olmamak, toplum nizamını bozmamak şartıyla herkes mensup olduğu dinin ve mezhebin gereklerini yerine getirebilir, 5) Herhangi bir din veya mezhebin akide ve esasları herhangi bir partinin veya siyasi bir kanaatin lehinde aleyhinde küçük düşürme şeklinde propaganda yapamaz 6) Türkiye Cumhuriyeti'nde İslam dinine ait işler Diyanet İşleri Reisliği'ne bağlıdır, 7) Diyanet işlerine bağlı mezhepler müdürlüğü kurulabilir, bu müessese Müslümanların bağlı bulunduğu mezhep gruplarının ihtiyaçlarını karşılamak için olabilir, 8) Türkiye Cumhuriyeti'nde mevcut dini vakıfların gelir gider, menkul, gayrimenkul işleri diyanete bağlıdır, 9) Dini öğretim, okul ve enstitüleri Diyanet İşleri Reisliği'ne bağlıdır.”*³⁵³

Esas itibariyle, dergilerde yer alan makalelerde açıkça anlaşılmayan ancak Başgil'in, *Din ve Laiklik* adlı eserinde rastladığımız görüşleri, Başgil'in, ilkesel olarak laikliğe değil, ancak Türkiye'de uygulanış şekline karşı olduğu yönündedir. Başgil, eserinde, laiklik hakkında şu ifadelerle yer vermektedir:

“Laiklik, diyorum ne münkirliktir ne de hususiyle din düşmanlığıdır. Laiklik din ve devletin birbirinden ayrılması; dinin mana ve ruh aleminde ve ferdin hususi hayatı ile ailesi hariminde, devletin de madde ve cisim aleminde ve cemiyetin umumi hayatında hükümran olması demektir. Laik

³⁵² A.g.m., s.156.

³⁵³ Ali Fuat Başgil, “Din Hürriyeti ve Laiklik Prensibi Yeni Anayasada Nasıl İfade Edilmelidir?”, *İslam*, C.III, S:35, Ağustos 1960, s.323.

devlette din vatandaşın ruhunda ve ahlakîyatında, hususi ve manevi hayatında, devlet ise cisminde ve umumi münasebetlerinde hüküm süreceğine göre; ferdin ruhu ile cismi birbirinden ayrılmış ve iki ayrı kumanda merkezine bağlanmış olacaktır.”³⁵⁴

Yazar, Türkiye’nin laiklik prensibinden vazgeçmesinin mümkün olmadığı hatta bu kapının zorlanmasının İslam için de uygun olmayacağı hakkındaki kanaatlerini ise şu ifadelerle aktarmaktadır:

“Bugün Garp medeniyeti yolunu tutan memleketlerde dini hayat ile iş ve münasebetler hayatı fîlen birbirinden ayrılmış ve her gün biraz daha ayrılmaktadır. Tanzimat’tan, hatta evvelinden, yani aşağı yukarı yüz elli seneden beri Türkiye’imiz bu iki hayatın birbirinden ayrılması yolundadır. Türkiye’yi bu yoldan çevirmek ve devlet hayatını yeniden dînîyat çerçevesi içine sokmak kimsenin elinde ve iktidarında değildir. Dereleri yokuş yukarı akıtamayız; sadece yollarını açıp akışlarını düzeltebiliriz. Türkiye’de eski dini hukuku yeniden tatbik bugün imkân yoktur. Bizde bu imkân ta İkinci Mahmut devrinden beri yavaş yavaş, Cumhuriyet’ten sonra da hızla ortadan kalkıp kaybolmuştur. Bugün buna imkân aramak ve bu noktada nazariyata dayanarak ısrar etmek, din mevzuundaki mücadele ve müşâtemeyi devam ettirmektir. Bu ise hem diyanetin hem de ammenin zararınadır. İslamiyet’te ammenin zararına olan her hareket mezmum ve memnudur.”³⁵⁵

Yazar, Türkiye’de, laikliğin tam manasıyla tatbik edilemediği yönündeki görüşlerini şu ifadelerle aktarmaktadır:

“...Teşkilat-ı Esasiye Kanun’undan diyanete mütedair cümle ve fıkralar kaldırılmakla ve bu kanunda Türkiye Devleti laiktir denilmekte devlet hakikaten laik olmuş mudur? Kanaatimce hayır. Çünkü laik olabilmesi için Şer’iye ve Evkaf Vekaletini ilga eden 429 sayılı kanunun da tadil edilmesi ve bu kanunla doğrudan doğruya hükümet emrine verilen Diyanet İşleri Teşkilatı’na, üniversiteler kadar olsun; bir muhtariyet tanınması,

³⁵⁴ Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik**, Yağmur Yay., 8. Baskı, İstanbul, 2007, s.164.

³⁵⁵ **A.g.e.**, s.162.

dini gaye ile tesis olunan İslami vakıfların tesis olunduğu maksat ve gayeye tahsis olunması ve yüksek din adamı ve alimi yetiştirecek dini öğretim müesseseleri kurulması icap ederdi. Bunlar yapılmamıştır. Bir devletin laik olması için, karar ve hareketlerinde dini mülahaza ve prensiplere yer vermemesi, yalnız bu kadarla kalması kâfi değildir. Aynı zamanda diyanet teşkilatına da muhtariyet tanınması, yani bu teşkilatı kendi sahasındaki karar ve faaliyetlerinde serbest bırakması şarttır. Halbuki, tekrar tekrar kaydettiğimiz 429 sayılı kanun ile Diyanet Teşkilatı Başvekaleti'ne bağlı ve Başvekilin emri altında bir hükümet dairesi şekline konulmuştur. Bundan başka ve kadarla iktifa edilmeyerek, memleketteki dini öğretim müesseseleri de kapatılmıştır.”³⁵⁶

Başgil, bu sorunlara çözüm olarak Türkiye’de; din teşkilatına muhtariyet tanımak, vakıfları diyanet teşkilatına bağlamak ve yüksek bir İslami İlimler Enstitüsü kurmak gerekliliklerinin altını çizmektedir.³⁵⁷ Laikliğin Türkiye’de tam anlamıyla uygulanmadığı yönündeki görüşler, dergilerde zaman zaman karşılaşılan bir fikir olmakla birlikte, laiklik savunusuna da açıkça rastlanmamaktadır. Esas itibarıyla laik sistemin -yazarın çerçevesini çizdiği sınırlarıyla- uygulanmasında bir sakınca görmeyen Başgil’in, *İslam* dergisinde yer alan makalesinde, kavramın özüne yönelik görüşlerinden ziyade, Türkiye eleştirisine yer verildiği görülmektedir. *Sebilürreşad*’da yer alan makalesinde ise *Din ve Laiklik* eserinde açıkça gördüğümüz “doğru uygulanan laiklik” savunusuna rastlanmamaktadır.

İslamcı dergilerde laiklik hususunda kaleme alınan yazılarda, tarihsel ve hukuki yaklaşımlar çerçevesinde tanımlayıcı yazıların yanı sıra, yazının kaleme alındığı dönemle ilgili güncel yaklaşım ve eleştiriler de dikkati çekmektedir. Hatta İslamcı dergilerde yer alan döneme ilişkin güncel yazıların ekseriyetle; din-devlet meseleleri üzerinde yoğunlaştığı; laiklik, gericilik ve bilhassa o dönem yürürlükte olan 765 sayılı Türk Ceza Kanunun 163. Maddesi³⁵⁸ etrafında şekillendiğini görülmektedir. Burada güncel

³⁵⁶ A.g.e., s.190.

³⁵⁷ A.g.e., s.203-206.

³⁵⁸ Madde metni şöyledir: "Lâikliğe aykırı olarak, Devletin sosyal veya ekonomik veya siyasi veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, dinî esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse, sekiz yıldan on-beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Böyle cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenlere beş yıldan on iki yıla kadar ağır hapis cezası verilir. Lâikliğe aykırı olarak, Devletin sosyal veya ekonomik veya siyasi veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa dinî esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya siyasi amaçla veya siyasi menfaat

meselelere değinen makalelerin ele aldığı konuların kronolojik olarak aktarılmasına gayret edilmiştir.

Söz konusu makalelerden biri *Büyük Doğu* dergisinde yer almaktadır. Dedektif X mahlasıyla Kısakürek'in kaleme aldığı makalede, 27 Mayıs ihtilalinin dine karşı vaziyeti, bir hadise üzerinden ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Yazıda ihtilalin ardından şöyle bir hadisenin yaşandığı iddia edilmektedir: 27 Mayıs İhtilalinden sonra İstanbul müftülüğüne Ömer Nasuhi Bilmen gibi önemli dini şahsiyetlerin hocası olan Bekir Hâkî Efendi getirilmiş ve dönemin İstanbul Valisi Refik Tulga, Bekir Hâkî Efendi'ye, İstanbul'da bir camide de olsa ezanın Türkçe okunmasını emretmiştir. Yazıda Bekir Hâkî Efendi'nin bu emri yerine getiremeyeceğini belirtmesinin üzerine kısa süre içinde emekliye sevk edilmesi emrinin geldiği ifade edilmektedir. Yazıda, Bekir Hâkî Efendi'nin ardından yerine Beşiktaş müftüsü Fuat Çamdibi'nin asaleten göreve getirildiği, ancak kendisinin de göreve geldikten sonra Atina Agorası'nı ziyaret etme emrini reddettiği, buna rağmen, aldığı medrese eğitiminin yanında, Çamdibi'nin yüksek kimya mühendisi olmasının görevde kalmasına olanak sağladığı, bir başka açıdan Çamdibi'nin aldığı pozitif ilim sayesinde; ilerici, devrimci bir insan olabileceğinin ümit edildiği ifade edilmektedir.³⁵⁹ Makalede bu hadisenin, ihtilal sonrası Türkiye'de devletin dine karşı tutumunun, halkın yaşadığı yahut inandığı din algısından uzak olduğu yönünde bir görüş çerçevesinde ele alındığı ve aktarıldığı görülmektedir.

Döneme ait güncel bir meseleyi ele alan bir başka makale *Tohum* dergisinde yer almaktadır. Yazıda dönemin Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem'in³⁶⁰ yeni İmam Hatip okullarının açılmasını engellediği ve mevcutlarının da kapatılmasına gayret gösterdiği söylenmekte ve bu durum eleştirilmektedir. Yazıda bu ve buna benzer hadiselerin,

temin ve tesis eylemek, maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri alet ederek, her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Şahsi nüfuz veya menfaat temin etmek maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri veya dini kitapları alet ederek, her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse, iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiilleri Devlet daireleri, belediyeler veya sermayesi kısmen veya tamamen Devlete ait olan iktisadi teşekküller, sendikalar, işçi teşekkülleri, okullar, yükseköğretim müesseseleri içinde veya bunların memur, müstahdem veya mensupları arasında işleyenler hakkında verilecek ağır hapis cezası üçte bir nispetinde artırılır. Üçüncü ve dördüncü fıkralarda yazılı fiiller, yayın vasıtaları ile işlendiği takdirde verilecek ceza yarı nispetinde artırılır." Kaynak: Rıdvan Nizamoğlu, "163. Madde ve Düşündürdükleri", <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=18544>, Erişim Tarihi: 16.05.2021, Erişim Tarihi:14.12.2020.

³⁵⁹ Dedektif X, "İhtilal ve Sonrasının Dine Karşı Vaziyeti", *Büyük Doğu*, C. XIII, S:1, Temmuz 1967, s.6.

Türkiye’de din hürriyeti ve laiklik hususunda edinilen yanlış bilgi ve görüşlerden kaynaklandığı söylenmekte; herkesin itikadında serbest olması gerektiği ifade edilmektedir. Dinde iman unsurunun yanı sıra amel unsurunun da var olduğu ve din olgusunu felsefeden ayıran meselenin temelde bu olduğu söylenmekte, Türkiye’de gayrimüslimlerin yortu günlerinde sokaklarda dini kıyafetlerle dini merasimlerini ve ritüellerini yapabildiği, din okullarında din adamlarını yetiştirmelerinin laikliğe aykırı görülmediği ancak söz konusu Müslümanlar olduğunda benzer hakların laikliğe aykırı mesabesinde nitelendirildiği iddia edilmektedir.³⁶¹

İslamcı dergilerde yer alan ve laiklik hususu çevresinde cereyan etmiş hadiselerin üzerine kaleme alınmış diğer makale örnekleri ele alınmadan 163. Madde meselesine geri dönerek 1960’ların ortalarında yaşanan bir takım siyasi gelişmelere bakılabilir.

Az oy alan partilerin mecliste daha etkin şekilde temsil edilmesine olanak sağlayan Milli Bakiye Sistemi ile girilen 1965 seçimlerinin sonuçlarına göre; AP %53,87 oranında oy almış ve 27 Ekim 1965 tarihinde, Demirel’in Cumhurbaşkanına sunduğu kabine onaylanarak, tarihe “I. Demirel Hükümeti” olarak geçecek dönem başlamıştır.³⁶² AP döneminde gündeme gelen tartışmalardan biri “af tasarısı” olmuş ve sağ çevreler bu tasarıya 163. Maddeden yargılanarak ceza alan mahkumların da dahil edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu fikre Ali Fuat Başgil, Necip Fazıl Kısakürek gibi isimler de destek vermişlerdir. Ayrıca AP içinde de bu konuda fikir ayrılıkları yaşanmış, Osman Yüksel Serdengeçti dile getirdiği fikirler nedeniyle disipline sevk edilmiştir.³⁶³ 1965 seçimlerinde %2,24 oranında oy alan ve mecliste 11 vekili bulunan CKMP de³⁶⁴ 163. Maddeden yargılananların af tasarısı kapsamına alınmasını istemiş bu süreç CKMP’yi muhafazakâr kesime daha fazla yaklaştırmışken AP’nin eleştirilmesine sebep olmuştur.³⁶⁵ Bu arada 163. Madde ve bu maddeden hükümlülerin tahliyesi tartışmalarının Nur cemaati çevresinde yankı bulduğunu söylemek gerekmektedir. Nitekim bu dönem Nurculuğun bir suç sayılıp sayılmaması, Said Nursi’nin ilmi ve dinî temsiliyeti bakımından yapılan tartışmaların da

³⁶¹ Kemalettin Öner, “Anayasaya Göre Din Hürriyeti”, **Tohum**, C.1, S:2, Kasım 1963, s.10-11,32.

³⁶² Suavi Aydın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yay., 2.Baskı, 2014, İstanbul, s.140-141.

³⁶³ Ferit Salim Sanlı, “Türk Sağındaki Politik Çatallaşmaya Adalet Partisinden Bakmak: 1961-1967 Yılları Arası AP İçerisinde Yaşanan “Müfrit-Mutedil” Mücadelesi ve Bu Mücadelenin Türk Hareketi ile Olan Mücadelesi”, **CTAD**, Yıl. XIII, S:25, Bahar 2017, s.31.

³⁶⁴ Aydın, **A.g.e.**, s.140.

³⁶⁵ Sanlı, **A.g.m.**, s. 33.

siyaset ve medya çevrelerinde sıklaştığı görülmektedir. Bu tartışmanın bir sebebi de dönemin Yargıtay Başkanı İmran Öktem'in yaptığı konuşma olmuştur.

Dönemin Yargıtay I. Başkanı İmran Öktem, Adalet Yargı Yılı açılış konuşmasında, Ceza Genel Kurulu'nun 20 Eylül 1965 senesinde; *'Nurculuğa ait kitapları, muhtelif şahıslara okumanın veya vermenin, bu suretle nurculuk propagandası yapmanın, Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesinde yazılı suçu teşkil ettiği'*ne yönelik alınan kararın altını çizmiş ve bu kararı; *'hiçbir kimse Devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırma ve siyasî veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacı ile dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz'* gerekçesinin altını çizerek, yerinde bulunduğunu ifade etmiştir.³⁶⁶ *Fedai* dergisinde yer alan makalede bu hadisenin bir yargı içtihi olduğu, solcu yazarların iddia ettiği gibi Nurculuğu suç sayan bir yön teşkil etmediği, Said Nursi kitaplarının mahkemelerde defalarca beraat ettiği, o dönemde memlekette iki buçuk milyona yakın Nureun olduğu, dolayısıyla da bu yaşananların büyük bir cümleyi ilgilendirdiği ve bunun bir millet meselesi olduğu iddia edilmekte ve yargısal içtihin çelişkili ifadelerden mürekkep olduğu ileri sürülmektedir.³⁶⁷

Dergilerde ele alınan bir diğer hadise Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Elmalı etrafında cereyan etmiştir. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı olan Elmalı, 1966 Temmuz ayında görevli olarak gittiği Tunus'tan sonra Mısır'a geçmek istemiş ancak hükümetin emri ile Mısır gezisini iptal ederek Türkiye'ye döndüğünü ifade etmiştir. Hükümet konuyla ilgili olmadıkları yönünde açıklama yapmış ancak CKMP vekili Muzaffer Özdağ sözlü önerge vererek hükümetten tavzih istemiştir. Bu olayların ardından Elmalı görevden alınmış ve Demirel; "Türkiye'nin teokratik bir devlet olmayacağı" demecini vermiştir.³⁶⁸

İlahi Işık dergisinde Elmalı hadisesi Türkiye'de laikliğin hakikate yaklaşan bir inkişaf gösterdiğinin işareti olarak algılanmıştır. Burada Elmalı hadisesinde müspet karşılanan meselenin, seyahatini yarıda kesip Türkiye'ye dönen Elmalı'nın havaalanında kendisini

³⁶⁶ <https://www.yargitay.gov.tr/documents/acilisKonusma/1966-1967.pdf>, Erişim Tarihi: 11.12.2020.

³⁶⁷ Kemal Fedai Çoşkun, "Nurculuğu Suç Sayan Bir Kanun Var mı?", *Fedai*, C.III, S:27., Ocak 1966, s. 12.

³⁶⁸ Sanlı, *A.g.m.*, s.34-36.

destekleyen büyük bir kalabalık tarafından coşkuyla karşılanması³⁶⁹ olduğu anlaşılmaktadır. Yazıda konuyla ilgili şu sözlere yer verilmiştir:

“Bu hadise (Elmalı hadisesi) Türkiye’de din ve vicdan hürriyeti anlayışında tarihi bir hadise olarak yaşayacaktır. Minareden atılan bir keser, havada durdurulamaz. Eninde sonunda yere düşer. İşte din ve vicdan hürriyeti ve din eğitim ve öğretim hürriyeti de günün birinde yerine düşecek ve bu hareket Diyanetin muhtariyeti ile yerine oturacaktır. Bunda hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır. Bize düşen ancak bunun için mücadeledir. Sayın Suudi Arabistan Meliki yurdumuzu ziyaret ettikleri zaman, Hariciye Vekilimiz ile beraber İstanbul’da bir cuma günü Sultan Ahmet Camii’nde birlikte Cuma namazını kıldılar. Hükümet erkanından Dış İşleri Bakanı Sayın İ.S. Çağlayangil’in camiye girip Cuma namazını kılması hiç şüphesiz ki bütün Müslüman Türk milletini memnun etmiştir. Bir bakanın camiye girip namaz kılması laikliğe aykırı değildir. Bu laiklik anlayışında ilk ileri adım ve inkişaf olarak kabul edilmelidir.”³⁷⁰

Fedai dergisi Elmalı hadisesine farklı bir noktadan bakmakta ve CHP ile AP’yi laikliği din aleyhtarlığı olarak algıladıkları iddiasıyla suçlamaktadır. Yazıya göre CHP iktidarının hüküm sürdüğü yıllarda Türk nesli dinî kültürden mahrum edilmiş, CHP laikliği din aleyhtarlığı olarak benimsemiş ve bu şekilde uygulamıştır. Yazıda, CHP iktidarında dinde reform tartışmalarının gündeme getirildiği, dini kitap ve risalelerin imha edildiği, Kur’an’ın “çöl kanunu”, İslamiyet’in ise “yeşil şehir” olarak kabul edildiği tüm bunların ise 1950’deki seçimlerde sessiz ihtilale sebep olduğu ifade edilmekte, bu tarihten 1965’e kadar CHP’nin yenilişinde “din aleyhtarlığının” etkili olduğu iddia edilmektedir. Milletın iradesini AP’den yana kullanmasında, AP’nin laiklik konusunda CHP’den daha farklı bir tutum sergileyeceğini ummasının etkili olduğu, ancak Elmalı hakkında açılan gensoru önergesinin meclisteki müzakerelerinde hükümet sözcüsü Rafet Sezgin’in, AP’nin laiklik anlayışında CHP ile tamamen bir ve beraber olduğunu ifade etmesinin, millet için tam bir vefasızlık olduğu ifade edilmektedir.³⁷¹

³⁶⁹ Geniş bilgi için bkz.: Mehmet Bulut, "Elmalı, İbrahim Bedrettin", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/elmali-ibrahim-bedrettin> (03.04.2021).

³⁷⁰ Enver Tunçalp, “Laiklik Anlayışı ve Tatbikatında İnkişaf”, **İlahi Işık**, C.I, S:15, Mayıs 1967, s.6.

³⁷¹ “AP İktidarının Sahip Çıktığı Laiklik”, **Fedai**, C.IV, S:38, Ocak 1967, s.12.

Türkiye’de laiklik meselesinin ve laikleşmenin, Türk siyasi ve sosyal yaşantısında, çağdaşlaşma ve modernizmi temsil eden bir yönü bulunduğu gibi, sağ-sol çatışmasında da önemli tartışma zeminlerinden birini oluşturduğu söylenebilir. Ancak bu tartışmanın odak noktaları, siyasetin ve toplumun sağ kesiminde, her zaman benzer noktalarda toplanmadığı gibi İslamcı yazarlar nezdinde de sanılabileceğinin aksine her zaman aynı noktaya işaret eden tartışmalar çerçevesinde ele alınmamıştır. Nitekim çalışmada ele alınan dergilerde, laiklik meselesinin; Türkiye’nin alınan kararlar, uygulanan politikalar ve batılılaşma felsefesi çerçevesinde peyderpey nasıl laikleştiği, İslam’ın diğer semavi dinlerden hangi farklı yönleri sebebiyle laiklik gibi bir kavramla beraber anılamayacağı, Türkiye’de nasıl bir laikliğin uygulanması gerektiği, devletin neyi nerede yanlış yaptığı gibi birtakım sorular çerçevesinde ele alındığı görülmektedir.

Hareket dergisinde, laikliğin, Türkiye’de Tanzimat’la başlayan bir süreç olduğu ve Batılılaşmanın doğal bir tezahürü olduğu görüşü savunulmaktadır. Dergide yer alan görüşe göre laiklik, Avrupa’da tam olarak Fransız İhtilali ile tesis edilmiştir ve Hristiyanlığın dünyevi işlerden uzak bir din oluşu, laiklik için uygun bir zemin hazırlayabilmiştir. Ancak söz konusu dünya ve ahiret işlerini düzenleyen İslam olduğunda, Müslüman toplumlar için laikliğin tesis edilmesini sağlamak güçtür. Dergide laikliğin Batılılaşmanın bir tezahürü olarak kabul edilmesi, bu kavramın anti-milli olarak değerlendirilmesine de sebep olmuştur. Laikliğin Hristiyanlığa uygun ancak İslam’a uygun olmadığı yani ‘Batı’ya uygun ancak Doğu’ya uygun olmadığı’ görüşlerine *Büyük Doğu* dergisinde de rastlanmaktadır. *Büyük Doğu*’da ayrıca Türkiye’de meydana gelen bazı siyasi olaylar çevresinde, laiklik kavramına sığınarak din karşıtlığı yapıldığı görüşleri de savunulmaktadır.

Sebilürreşad ve *İslam* dergilerinde, Ali Fuat Başgil’in din ve laiklik ekseninde kaleme aldığı görüşlere yer verilmektedir. Ancak bu görüşler, Başgil’in *Din ve Laiklik* kitabında ele aldığı görüşleri bütünüyle yansıtmamaktadır. Nitekim yazar, Din ve Laiklik eserinde, laikliğin din ve vicdan hürriyetini tesis eden yönüne vurgu yapmakta, Türkiye’yi laik çizgiden geri dönülmez bir noktada görmekte ve kendi çizdiği laiklik portresinde kavramı sakıncalı bulmamaktadır. Ancak, Başgil, laikliğin Türkiye’de yeterince iyi anlaşılmadığı ve iyi uygulanmadığı görüşünü de savunmaktadır. Dergilerde, yazara ait bu ikinci fikrin daha çok öne çıktığı görülmektedir. *Tohum* dergisinde de bu görüşlere benzer şekilde, Türkiye’de laikliğin Batı’da anlaşıldığı ve uygulandığı şekli ile ele alınmadığı,

Türkiye’de laikliğin, devletin, din ve toplum arasında tampon işlevi gördüğü bir hali ile uygulanmaya çalışıldığı iddia edilmekte ve bu durum eleştirilmektedir.

Hilal dergisinde, Hristiyanlıkta, ruhban sınıfının varlığının toplumda bir düalizm ortaya çıkardığı, ancak bu ikiliğin İslam dünyasında var olmadığı, dolayısıyla da laiklik kavramının, İslam’la bağdaşmayan Batılı bir kavram olduğu savunulmaktadır. Ancak bu durumun, İslam’da, devletin teokratik olması gerektiği gibi bir zorunluluğa işaret etmediği, hatta modern anlamda demokrasinin ilk olarak İslam tarihinde görüldüğü ifade edilmektedir.

Diğer pek çok konuda olduğu gibi *Sebil* dergisinin laiklik konusunda da ortaya koyduğu görüşler daha iddialı ve sert bir üslupla ele alınmaktadır. Dergide yer alan görüşlere göre, laiklik materyalist ve aynı zamanda ateist bir karakter taşımaktadır. Dolayısıyla, dergiye göre, laiklik kavramı İslam dinini yaşamamanın yasak olmasına işaret etmekte ve bu şekliyle uygulanmaktadır.

Fedai dergisinde laiklik kavramı çevresinde yapılan tartışmaların eksenini TCK’nın 163. Maddesi ve Nur cemaati oluşturmaktadır. Nuruçluğun laiklik kavramı kapsamında bir suç sayılmasının kabul edilemeyeceği ifade edilmekle beraber, dergide, bu konuda CHP’nin uygulamalarına karşı ciddi eleştiriler ve suçlamalar yer almaktadır.

Eleştirilerin genel anlamda laikliğin İslam’la bağdaşmadığı ve tarihsel sürecin doğal seyri içinde bir gereklilik olarak meydana çıkmadığı yönünde genel bir tavır ortaya koyduğu söylenebilir. Ancak ilginç şekilde, Ali Fuat Başgil’in ortaya koyduğu bazı tavsiyeler dışında, Türkiye’de nasıl bir sistemin uygulanması gerektiği yahut İslam’da, din ve devlet işlerinin ayrılmadan nasıl yürütülmesi gerektiği ile ilgili genel bir çerçeve ortaya koyulmamış, Türkiye ve Osmanlı Devleti karşılaştırması yapılmamıştır. İkinci genel bir eleştirinin, Türkiye’de laikliğin doğru uygulanmadığı yönünde olduğu görülmektedir. Buradan hareketle İslamcılar, Türkiye’de laikliğin, din alanlarına müdahale etmeyen, bu konuda düzenleyici rol üstlenmeyen ve cemaat ve tarikat yapılanmalarının faaliyetlerini suç olarak nitelemeyen bir formunu kabul edilebilir buldukları yorumunu yapmak mümkündür.

3.1.3. İlericilik Gericilik Davası

İslamcı dergilerde laiklik konusundan sonra din-siyaset bağlamında dikkate değer bir diğer konu ilericilik-gericilik meselesi olmuştur. Esasen bu konunun, Türk siyasi hayatında, sağ-sol çatışmasında önemli bir süre, gündemi domine ettiği söylenebilir. Türkiye’de eski dilde irtica, yeni dilde gericilik, Özipek’in ifadesiyle; felsefi olarak geçmişe ait düşünce sistemlerini taşıyanların, sosyolojik olarak modern çağın değer, kurum ve pratiklerini benimseyenlerin ve siyasi olarak da eski rejimi yeniden ihya etmek isteyenlerin düşünce ve tutumlarını ifade etmektedir.³⁷² İslamcı yazarlar nezdinde ise gerici tabiri pejoratif bir şekilde; dindar, hayatını İslami prensiplere göre şekillendiren kişiler için kullanılmakta ve bu tutum İslam karşıtlığından kaynaklanmaktadır.

Gericilik ifadesinin ‘din düşmanlığına’ mukabil olduğunu iddia eden ve Türkiye’de Tanzimat’la başlayan, Meşrutiyetle gelişen ve o dönemde kemale eren; “okuryazarlığı adeta din istihfafi” olarak görmek şeklinde yerleşen bir görüş olduğunun ifade edildiği bir yazı; *Büyük Doğu* dergisinde yer almakta ve gericilik hususunda şu ifadelerle yer verilmektedir:

*“Din düşmanlığı... Bu hastalıktan memleket şimdiye kadar çok zarar gördü. Fakat dert hep başka şeylere atfedildi. Pek küçük bir azınlık halinde bir takım din düşmanlarının bir asırdan fazladır memleket münevverlerine, gafil ve masum gençlere yaptığı telkin ve tazyik bilhassa çeyrek asırdan beri herhangi bir meselede din temayülünün ileri sürülmesinde gerilik ve gericilik ismini aldı. Okuryazar sınıfımızı adamakıllı sarsmıştır. Üniversitelerimizde, hukukumuzda, içtimaiyatımızda ‘din ilim olarak bile el sürülmez, yanına yaklaşılmaz bir mevzu’ diye telkininde, farkında olmaksızın bizde acı bir fikir buhranı doğurmuş ve bu hal bin bir idari, içtimai, siyasi hadisede başka şekillerde patlak vermiştir.”*³⁷³

İslam dergisinde de benzer şekilde, gericiliğin esas olarak dindar Müslümanlara işaret ettiği fikri yer almaktadır: “*İslam dininin emir ve yasaklarına bağlanan kişilere gerici damgası yapıştiriliyor. Gerici zümresi ‘öğrenmek her Müslümana farzdır’ Hadis-i Şerifi*

³⁷² Bekir Berat Özipek, “İrtica Nedir”, *İslamcılık*, C.VI., İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.236.

³⁷³ M. Süleyman Teymuroğlu, “İslam İman İslam Din Düşmanlığı”, *Büyük Doğu*, C.XI, S:3, 1964, s.6.

şiarıyla hareket eder. Gericici zümresi yüksek ahlaki inşa eden İslam'a bağlanmıştır. Gericici zümresi Cenabı Hakk'a şükür için namaza koşar. Gericici zümresi kimseye boyun eğmeyip yalnız Cenabı Hakk'a yönelir.”

Gericilik ifadesinin kökeni ve neye işaret ettiği ile ilgili Tohum dergisinde yer alan makalede ise şu ifadeler yer verilmektedir:

“Medenilik müsamahakârlığı, hoşgörüyü ifade eder. Bunu benimsemeyen her nerede olursa olsun yobazdır. Eskiden mürteci dediğimiz şimdiki gericici sözü ise tamamen ayrı bir mevzudur. Buna Frenkler "reactionnaire" sözünü kullanırlar. Bizim meşrutiyetten sonra 31 Mart'ta geçirdiğimiz karışıklık bir irtica ihtilali idi. Bunlar meşrutiyetten, mutlakiyetten yani geriye gitmek istedikleri için böyle oldu. Esasen her konuda taassup gösterip ifrata gitmek yobazlıktır. Türkiye’de birbirini yobazlık, gericilikle suçlayan insanların hangisinin haklı olduğunu anlamak meseledir. Bir insanın dindar olması bir Allah'a inanması ne yobazlıktır ne gericiliktir ne de gayri medenidir. Dünyada birkaç yüz milyon insan bir dine inanır. Çünkü din içtimai bir zaruriyettir. Cemiyetin ahlakını düzeltmeye yarar. Bunu istismar etmiş olanlar insanlardır. Bunda dinin bir kabahati yoktur. Dolayısıyla bir insan dindar olduğu için ne gericici ne yobazdır. Bunu iddia etmek gayri medenidir. Bu gericiliktir. Çünkü ilericiiliğin şartı serbest vicdan ve serbest fikirdir.”³⁷⁴

Sebilürreşad dergisinde de benzer şekilde irtica eski ifadesiyle mürteci kavramının 1908’e dayandığı ifade edilmekte ve gericilik kavramıyla ilgili şunlar söylenmektedir:

“1908'den sonra dilimize giren mürteci kelimeleri bugün yerini gericilik ve gericici kelimelerine bıraktı. Peyami Safa her memlekette dinî ve milli geleneklere bağlı muhafazakâr bir zümrenin daima bulunduğunu ve aşırı gidişlerin bir nevi fren vazifesi gördüğünü söylemektedir ‘Türk Düşüncesi’ dergisinde. Ancak ülkemizde bu böyle algılanmak yerine gericici-ilerici şeklinde bir ayrımla toplumu bölmeye çalışılmaktadır. Üniversite mezunu insanların dahi gericici olarak yaftanabilmesi memleket için hazin bir

³⁷⁴ Burhan Felek, “Batıcılık ve Gericilik”, *Tohum*, C.I, S:12, Eylül 1964, s.24-25.

tablodur. Yerimizde saymamıza sebep olan hadise bazı mefhumların tarifini yapamıyor olmamızdandır. İkinci Abdülhamit'i hürriyet adına tahttan indiren zihniyet, kendi hürriyete çok az zaman dayanabilmiş ve kendini eleştirenlerin ölümüne sebep olmuştur. Denilebilir ki yarım asırdan beri memleketimizde Hürriyet diğer bir tabir ile demokrasi mücadelesi daima bir zümrenin mücadelesi olmuş ve iktidarı elinde tutan zümre kendi taraftarlarının hürriyeti olarak kabul etmiştir.”³⁷⁵

İslam'ın ilk Emri Oku dergisinde, daha evvelki örneklerle benzer şekilde gericilik kavramı ve bu kavram üzerinden yürütülen siyasetin Müslüman çevrelere karşı yürütülen bir propaganda olduğu iddiası yinelenmekte ancak diğer dergilerde yer alan argümanlardan farklı olarak bu sefer gericilik propagandasının, Lozan'da, Haham Hayim Nahum ve İngiliz devlet adamı Lord Curson tarafından ortaya atılan Müslümanlığı ortadan kaldırma projesinin bir uzantısı olduğu iddiası ortaya atılmaktadır.³⁷⁶ Kendisi de bir asker olan yazar Atilhan, yazının devamında ise şu sözlere yer vermektedir:

“Müslümanlığı dünya Siyonizm'inin yolu üstünden kaldırmak için en şeni ve vicdansız yalanlar ve iftiralar uyduruldu. Mesela tam bu sırada ikinci defa 'Vurun Kahpe'ye filmi hazırlanıyor. Bu filmde din adamının düşmanlara yardımı filmin ana mihrakını teşkil ediyor. Gafil insanlar onu hayran hayran heyecanlı alkışlayacaklar. İşte gericilik bu! Cehalet... Filmde bir mızraklı süvari birliği göze çarpıyor. İstiklal savaşlarında benim kumandamdan başka hiçbir kıtada mızraklı süvari yoktu. Din adamlarına gelince İstiklal savaşının temellerini onlar attılar. Mustafa Kemal Paşa henüz Samsun'a varmadan evvel ilk milli süvari kıtası Isparta mebusu Hafız İbrahim Bey kumandasında ve 'Demiraley' ismi ile Hoca Şükrü Efendinin Eski Afyon Mebusu kumandasında milletin imdadına koştu. Benim kumandasını deruhte ettiğim muntıkada: Bartın Müftüsü Hacı Rıfat Efendi, Zonguldak'tan Müftü İbrahim Efendi kıt'alarımın müftüsü Erzurum Milletvekili Nusret Efendi meşhur müderrris Hüseyin Efendi...Bu yaşlı başlı insanlar at üzerinde köy köy dolaşarak halkı cihada davet ettiler ve Allah'ın nüshatı bu halis insanların duası ile bize teveccüh etti. Mustafa

³⁷⁵ Kemal Kuşçu, “Demokrasi ve İlericilik”, *Sebilürreşad*, C.XIV, Sayı: 327, Ekim 1961, s.28.

³⁷⁶ Cevat Rıfat Atilhan, “Gericilikten Maksat Nedir?”, *İslam'ın İlk Emri Oku*, C.IV, S:40, Kasım 1964, s.10.

Kemal Paşa her meclise gelişinde ulemanın ellerini öper dualarını niyaz ederdi.”³⁷⁷

Yeniden Millî Mücadele dergisinde yer alan görüşe göre ise gericilik kavramı ve propagandası Komünistler ve bu felsefenin kurucuları tarafından ortaya atılmıştır:

“Millet düşmanlarına göre Türkiye’de her milli kıvılcık emperyalizmi yıkma tehlikesi taşıdığından, itham edilmeli ve gözden düşürülmelidir. Milletlerin ve milletimizin düşmanları bu itham işinde iğrenç bir kelime bulmuşlardır: Gericilik. Şimdi bizzat komünistlerin kimlere gerici dediğini görelim:

‘Tanrı Fikri’nin en iyi niyetlerce en saf bir şekilde müdafaa edilmesi veya haklı çıkarılması bile gericiliğin haklı gösterilmesi demektir’ Lenin, Eserler, Cilt: 35, shf: 93.

Görülüyor ki Komünistlere göre gerici demek Allah inancına sahip olmak demektir.

‘Din özü itibari ile ilim aleyhtarı, sömürü mahiyeti dolayısıyla komünizmle uzlaşmaz. Din daima gericidir’ İlim ve Din, Moskova, Sayı:4, Nisan 1961.

‘Marksizm bütün modern dinlere, kiliselere, bütün din teşkilatlarına burjuva reaksiyonunu sömürmeyi ve işçi sınıfını uyuşturmayı savunmak üzere kullandığı birer organ nazarıyla bakar’ Lenin, Eserler, Cilt:15, Shf. 371,372. Yukarıda verilen vesikalar Komünizmin kurucularının, bütün dinler ve bu arada düşüncelerini belirtmektedir. Uğrunda milyonlarca şehidin kanlarının aktığı hayatımızın gayesi ve bize zafer, şeref, saadet getiren dinimiz hakkında millet düşmanlarının telakkileri bunlardır. Komünistlere göre din geridir. Müslüman mürtecidir.”³⁷⁸

Yine aynı dergide gericilik propagandasının kaynağı komünizmde aranmakta ancak bu sefer Türkiye’deki bazı sol gruplar ve yayınlar suçlanmaktadır:

“Sol milliyetçiliğin, Türkiye sosyal, siyasi, kültürel hayatında büyük etkinlik kazanmaya başladığı, aydınlarımızı kaynaştırma hedefine doğru yol aldığı zamanlarda, uydurma bir irtica- gericilik kampanyası

³⁷⁷ A.g.m., s.10.

³⁷⁸ “Gericilik Kimlerin Sloganıdır?”, *Yeniden Millî Mücadele*, C. I, S:29, Ağustos 1970, s.7.

başlatılmış, bu kampanya etrafında değişik gruplar toplanmak istenmiştir. 12 Mart öncesinde yapılan budur. Burada Mihri Belli'nin çıkarttığı komünist 'Türk Solu' dergisinin öncülüğünde kurulan, devrimci güç birliği hareketini hatırlamak faydalı olur. Mihri Belli bu ortak cephe faaliyetini organize ederken, Marksist olmayan grup, bunları; 'Devrimler elden gidiyor', 'İrtica hortladı' yaygarası arkasında sürüklemek istemiştir. Bugün de yapılmak istenen budur. Aslında 'Türk Solu'nun, Türkiye'de irtica diye bir tehlikenin varlığına inanmadığı açıktır. Ecevit, CHP ortak grubunda yaptığı konuşmada; 'Türkiye'de gelenekçilik ve dine bağlılık anlamında bir tehlike olmadığına inanıyorum' demiştir.”³⁷⁹

İslamcı dergilerde, diğer pek çok konuda olduğu gibi, ilerencilik-gericilik, laiklik-sekülerlik vb. siyasi ve siyasi bağlantısı bulunan birçok meselede de Batı ve Batılılaşmaya atıf yapılmakla birlikte, İslam'ın karşısında durduğu düşünülen, birtakım ideoloji ve fikirler eleştirilmiş ve bunlar Müslüman Türk toplumunu yozlaştırıcı öğeler olarak kabul edilmiştir. Dergilerde, gericilik propagandasının direkt olarak dindar Müslümanları hedef aldığı görüşünün ortak bir kabul olduğu söylenebilir. *Büyük Doğu* dergisinde, din temayülünün gericilik olarak kabul edildiği bunun ise din düşmanlığını ifade ettiği iddia edilmektedir. *İslam* dergisinde de benzer şekilde, gericilik kavramının dindar Müslümanlar için kullanıldığı görüşü yer almaktadır.

Konuya daha akademik bir cepheden yaklaşan *Tohum* dergisinde, her türlü taassup ve aşırıya gidişin yobazlık olduğu, medeni olmanın ise hoşgörülü olmaya tekabül ettiği savunulmaktadır. Dergide yer alan görüşe göre, Batılıların kullandığı şekli ile gericilik, tarihsel süreçte 31 Mart Vakası'na isabet etmektedir ve bu ayaklanma gerici niteliktedir. Ancak toplumların ahlakını tesis ve temin eden din olgusu ve herhangi bir dine mensup insanın dindar olması gericiliğe işaret etmektedir. Bu noktada sorun dinde değil, dini istismar eden insanlarda aranmalıdır.

Sebilürreşad'da yer alan görüşe göre, Türkiye'de belli konularda kavram kargaşası mevcuttur. Türkiye'de ilerici-gerici ayrıştırması toplumu bölmekte ve okumuş insanlar dahi gerici olarak sınıflandırılmaktadır. Dergide bu kavram karmaşasına, tarihsel bir kanıt

³⁷⁹ “Sol Gericilik İthamıyla Milliyetçiliğe Karşı Ortak Cephe Kurmaya Çalışılıyor”, **Yeniden Millî Mücadele**, C.VI., S:3, Haziran 1975, s.16.

sunulmakta, II. Abdülhamit'in hürriyet adına tahttan indirildiği ancak, onu tahttan indirenlerin, kendilerinin hürriyete tahammül edemediği iddia edilmektedir.

İlahi Işık ve *Yeniden Milli Mücadele* dergilerinde, gericilik kavramının ortaya çıkışı farklı ideolojilere dayandırılmaktadır. *İlahi Işık*'ta yer alan görüşe göre gericilik yakıştırması Siyonizm'in bir oyunudur. Dergide, *Vurun Kahpe*'ye filminde dahi dindar din adamlarının kötü gösterilmesi eleştirilmekte, bunun bir algı yarattığına işaret edilmekte, halbuki Kurtuluş Savaşında din adamlarının müspet faydaları olduğu ve Atatürk'ün de kendilerine saygı beslediği ifade edilmektedir. *Yeniden Milli Mücadele* dergisinde ise gericilik yakıştırmasının suçlusu olarak Komünizm gösterilmektedir. Bu argümana, Komünist düşünür ve liderlerin din hakkında kaleme aldıkları menfi yazılar örnek gösterilmekte, Türkiye'deki sorumlularının ise Mihri Belli öncülüğünde çıkarılan "Türk Solu" dergisi olduğu iddia edilmektedir. Dergide yer alan görüşe göre Komünistlerin kendisi de Türkiye'de gerçek bir irtica tehdidi olduğuna inanmamakta ancak bu söylemi propaganda amacıyla kullanmaktadırlar.

3.2.İSLAMCI DERGİLERDE BATI ALGISI VE İZM'LER

Bu bölüme ait temaların oluşturulmasında diğer bölümlerde de olduğu gibi İslamcı dergilerde sıklıkla göze çarpan kavramların varlığı etkili olmuştur. Nitekim dergilerde sıklıkla "Batı" kelimesinin "Batılılaşma" ve "İslam ve Batı" karşılaştırması bağlamında ele alındığı ve yine "İzm"lerin bir tehlike odağı olarak algılanarak, İslam dışı bir kaynaktan, çoğunlukla materyalist felsefeden beslendiği düşüncesi İslamcı yazında bu konuda da eleştiri oklarını Batı'ya çevirmiştir. Çalışmanın bu bölümü ele alınırken, İslamcı düşünür ve yazarların, 1960-1980 yılları arasında, bu fikir ve ideolojileri uyarı niteliğinde yazılar vasıtasıyla neden sıkça kaleme aldıkları ve neden bunları tehlike odakları olarak kabul ettikleri sorgulanmış buna ek olarak, yazarların çoğunlukla etrafında döndükleri meseleler aracılığıyla ortaya koydukları Batı algıları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Burada altının çizilmesi gereken bir diğer konu "izm"ler ifadesidir. Bu "ek"ın asıl itibarıyla herhangi bir felsefenin, yönetime, sosyal hayata, ekonomik ilişkilere yahut insan ilişkilerine yönelik akımların isimlendirilmesinde kullanıldığını söylemek mümkündür. Ancak Batı menşeli bu akımların "izm"ler olarak ifade edilmesi, İslamcı dergilerde de makalelerine rastladığımız düşünür ve yazar Cemil Meriç'in kullanımına

bir değinme niteliğindedir. Nitekim Meriç *Bu Ülke* kitabında “İzm’ler” başlığını kullandığı bölümün altında şu tanımlamayı yapmaktadır: “İzm’ler idrakimize giydirilen deli gömlekleri. İtibarları menşelerinden geliyor. Hepsi de Avrupalı.”³⁸⁰ Çalışmada ele alınan makalelerde ekseri görüşün Meriç’in bu fikrine yakın olduğunun tespiti ile başlıkta da bu tabirin kullanılması uygun görülmüştür. “İzm”ler üzerinden yapılan araştırmada; dergi başlıklarında yer alan kavramların ele alınma sıklıklarının birbirinden farklı olduğunu söylemek mümkündür. Komünizm, Sosyalizm, Kapitalizm ve bunlardan türeyen kelimeler üzerinden daha fazla makale başlığına rastlanırken; Marksizm ve Emperyalizm kavramlarının ise daha az ele alındığı gözlemlenmiştir. Kapitalizmin ele alındığı makalelerde konunun genellikle iktisat çerçevesinde ele alındığı tespit edildiğinden, bu kavrama “İslamcı Dergilerde İktisadi Hususlara Bakışlar” başlığı altında değinilmiştir. Marksizm bir siyasi felsefe akımı olarak tanımlanmakta ve bu felsefe insanlığın nihai olarak Komünizm adı verilen toplumsal düzene evrileceğini öngörmektedir. Bu kavramın diğer “izm”lere kıyasla daha az yer bulmuş olmasında İslamcı yazının felsefi bir akım yerine aksiyon yönü daha ağır basan ve yazarların devlet ve toplum düzenine yönelik bir tehdit içerdiğini düşündükleri Komünizmi ve Sosyalizmi ele almayı önemsemediği düşünülebilir. Bir diğer neden İslamcı yazında ele alınan; ideoloji, felsefe, yönetim sistemi, ekonomik sistem ve görüşlerin, İslam’ın karşısında yer aldığı pozisyon açısından değerlendirilmesidir. Başka bir ifadeyle İslamcı yazarların İslam’ın öngördüğü düzen ve kaynağını İslami kaynaklardan alan felsefe, doktrin, inanç ile kaynağını İslam dışı öğelerden alan kavramlar şeklinde bir ayırım yaptığı söylenebilir. Dolayısıyla, Komünizm, Marksizm ve Sosyalizm kavramları ele alınırken (hatta buna zaman zaman Kapitalizm kavramı da dahil edilebilir) çoğu zaman çok net ayrımların tespit edilemediği ifade edilebilir. Emperyalizm kavramının ise birkaç makalede münferit olarak diğerlerinde ise “Kültür Emperyalizmi” başlığı ya da konusuyla ele alındığı tespit edilmiştir.

3.2.1. İslamcı Dergilerde Batı ve Batılılaşma Algısı

İslamcı dergilerin Batı ve Batılılaşma algısı ile bu algı ile iç içe geçmiş bulunan bir takım olgu ve ideolojilere dönük fikirlerini ele almadan evvel, Türkiye’de, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan tarihsel süreç içinde devamlılık arz eden birtakım kavramlara yakından bakmak gerekmektedir. Bu kavramlar çoğunlukla birbirinin yerine de kullanılan

³⁸⁰ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.90.

ve oldukça girift anlamlar içiren; çağdaşlaşma, modernleşme ve batılılaşma kavramlarıdır. Peki bu kavramlar ayrı ayrı ele alındığında ne ifade etmektedir?

Almond'un yaptığı modernleşme tanımlamasına göre; kırsal alanlardan kentsel alanlara göç, okuma-yazma oranının artışı, iletişim araçlarının giderek daha fazla sayıda insana ulaşması, sanayileşmenin artması, teknolojinin gelişimi, aile yapısının atomize hale gelmesi, yasal-akılcı idari yapının yaygın hale gelmesi³⁸¹ modernleşmeyi ifade eder.

Apter ise modernleşme konusunda doğrusal bir tanımlama yapmamaktadır. Başka bir deyişle modernleşme uluslaşma sürecinin farklı dönemlerinde, toplumlar için farklı tanımlamalar gerektirebilir. Apter; modernleşmenin, normal şartlarda ticarileşme ve sanayileşmenin neticesinde ortaya çıktığını ancak yeni uluslarda ise sanayileşme gerçekleştirilmeden başlayan bir süreç haline gelebildiğini, bu durumda modernleşme olgusunun, yeni ulusların seçkinlerinde geri kalmışlık bilincini uyandırarak ortaya çıktığını söylemektedir.³⁸²

Kelime anlamı olarak modernleşme ile aynı anlamı taşıyan çağdaşlaşma kavramı ise Berkes'in tanımlamasıyla daha dar bir alana çekilmiştir. Berkes'e göre, çağdaşlaşmanın temelindeki asıl sorun; kutsal sayılan alanın ekonomik, teknolojik, siyasal, eğitsel, cinsel, bilgisel yaşam alanlarında daralması, etkisizleşmesi sorunudur.³⁸³ Genel olarak İslamcı dergilerin modernleşme algısı bu noktada Batılılaşma ile örtüşmekte, dolayısıyla eleştirel bir yön oluşturmaktadır.

Batıcılık fikri tarihsel olarak, II. Meşrutiyet dönemi siyasi akımlarından biridir ve Abdullah Cevdet'in, 1904 yılında Cenevre'de çıkarmaya başladığı *"İctihat Dergisi"* ile Osmanlı'da yayılmaya başlamıştır.³⁸⁴ Bu akımın, İslamcı dergiler açısından da ekseri kabul gören geleneklerden kopuş yönünü, Nişancı şu sözlerle ifade etmektedir: "...Batıcılığın aynı dönemlerde gelişen "Osmanlıcılık", "İslamcılık", "Türkçülük"ten temel bir farklılığı dikkat çekicidir. Her üç ideoloji bünyelerinde Osmanlı ethos'u ile

³⁸¹ Gabriel Almond, **The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations**, Princeton, Princeton University Press, Princeton, 1963, s. 3.

³⁸² Apter E. David, **The Politics of Modernization**, The University of Chicaco Press, Chigago, 1965, s.1-3.

³⁸³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 15. Baskı, İstanbul, 2010, s. 23.

³⁸⁴ Şükrü Nişancı, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Önemli Siyasal Akımlar ya da Türkiye'de Siyasetin Üç/İç Yüzü", **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2010, s.60.

süreklilik oluşturan temalar barındırmaktadır. Batıcılığın bunlardan temel farkı, siyasal ve sosyal değişimi süreklilik esastından değil kopuş esastından hareketle düşünmesidir.”³⁸⁵

Bu tanımlamada bahsedilen “kopuş”un İslamcı dergilerin batı ve Batılılaşma algısında temel problemi temsil ettiğı söylenebilir. Bu problemi farklı makalelerde ve değişik zamanlarda; Hristiyanlık, laiklik, materyalizm, pozitivizm vb. kavramların temsil ettiğı söylenebilir. Dergilerde yer alan ekseri kanaate göre Batı menşei modernleşmenin beslendiğı felsefi akım ve doktrinler, İslam kültür ve toplum anlayışına uymamaktadır. İslamcı düşünürlere göre Batılılaşma; Batı kültürünü taklit etmeye ve dolayısıyla hayatı ve düşünüş dünyasını; materyalist, diyalektik ve pozitivist felsefeye dayalı olarak kurgulamaya sebep olmaktadır. Bunun yanında dergilerde yer alan görüşlerin çoğuna göre, Batı kültürü Hristiyan kültürünü yahut laiklik felsefesini barındırmaktadır ve her ikisi de İslam’ın karşısındadır.

Diriliş dergisinde yer alan bir makalede Batılılaşma; “Osmanlı devletinin diliyle inkâr ettiğı hastalığının müzminleşmiş oluşunun tıbbi bir raporu” olarak tanımlanmaktadır. Makalenin devamında rasyonalist düşünce eleştirilerek:

*“Batılılaşmanın hasta bir yapıdan doğduğunu, geliştiğini ve cemiyetin tahlil ve terkip gücünü kaybetmesinde düğümlendiğini söyledik. Öbür taraftan aklın sınırsız rehberliğini getirdiğini söyledik bu ikisi de doğru. Çünkü bu sonuncusu bir inanç haline gelmiştir. Ve ispatını Batının teknolojisinde arayan sahte bir mantık içerisinde, sadece ve sadece inançlar bütünü (dini) hedef almıştır.”*³⁸⁶

İfadelerine yer verilmekte ve Batının bugünkü teknolojiye aklın sınırsız rehberliğı ile değil; “düşüncenin müspet alanda kendisini kâinatın asli nizamına teslim edişinin bir sonucu” olarak dünyayı kucaklayan bir düzene sahip olmadığı için akla sığındığı, Doğu’nun ise “düzenin fikri örgüsüne sahip olmasına rağmen” Batı’nın “göz kamaştırıcılığına” kanarak akla sığınmayı seçtiğini ve bunun neticesinde Batılılaşmanın, Batı kültürüne ve Garba teslim olmak haline geldiğini iddia etmektedir.³⁸⁷

³⁸⁵ A.g.m., s.61.

³⁸⁶ Bahri Zengin, “Batılılaşmak”, *Diriliş*, C. II, S:4, Temmuz 1966, s.45-47.

³⁸⁷ A.g.m., s.45-47.

Batılılaşmayı, Avrupalılaşma ve “Yabancılaşma” olarak tarif eden *Sönmez* dergisinde yer alan bir başka makalede Yabancılaşmanın tanımı şöyle yapılmaktadır: “Yabancılaşma kendi öz benliğine, içinde yaşadığın topluma, milletin inanç, töre, gelenek, değer ölçülerine, yaşantısına yani benimsediği hayat tarzına yabancılaşma, kısacası millettten her bakıma kopma demektir.” Türkiye’de yabancılaşmanın Tanzimat’tan önce, Tıbbiye-i Hümayun ve Mühendishanelerin; Rum, Ermeni, Yahudi kökenli hocaları tarafından oluşturulan kadrolar sayesinde başlatıldığı dolayısıyla da milli karakterli bir hareket olmadığı savunulmaktadır. Bu hareketin kendine belirlediği davranış biçimlerinin ise; “Doğu’yu ve Doğulu’yu küçümsemek, Avrupa’yı medeniyet ölçüsü olarak kabul etmek, Doğu ve Osmanlı sanatlarını ilkel, değersiz, gelişmeye elverişsiz bulmak ve kendini hep üstün görmek” olduğu iddia edilmektedir.³⁸⁸

Yazar derginin bir başka sayısında ise batılılaşma çabalarının; “Ruhi ve manevi bağımsızlığı yitirmek, yeni mesele çözümünde kendi iradesini ve özgüvenini kapasitesini kaybetmek, kendi değerlerinin kıymetli olduğuna inanmamak, toplumda gruplaşmaların oluşması (ilerici-gerici, münevver-yobaz vb.), dış görünüşlerin değişmesi, milli kurumların yıkılması, dil devriminin kültürel olarak kalıtsal mirası yok etmesi...” şeklinde sonuçlandığını vurgulamaktadır.³⁸⁹

*“Batılı olmak” meselesine başka bir açıdan bakan yaklaşımda Batılı olmaktan kastedilenin asıl olarak “medeni olmak” olduğu, medeniyetin ise ilk aşamasının hoşgörü olduğu savunulmaktadır. Batılı olmak meselesini “ilericilik-gericilik” bağlamında ele alan makalede, her konuda taassup sahibi olmanın gericilik olacağıının, bir insanın dindar olmasının, gayri medenilik ya da yobazlık olarak kabul edilemeyeceğinin zira din olgusunun “içtimai bir zaruret, mahrem bir zabıta” olarak cemiyetin ahlakını düzelttiği, ilericiliğin şartının ise “serbest vicdan, serbest fikir” olduğu söylenmektedir.*³⁹⁰

Batı ve Batılıyı değerlendiren bir başka makalede Batı ve Batılılar; felsefi, iktisadi, dini, sosyolojik açılardan ele alınmaktadır. Yazara göre; Batı’da felsefe yüzeyde kalmıştır ve cemiyeti kurtaracak iktisadi şartları oluşturamamıştır. Batı kapital stoku ve insanı ile

³⁸⁸ Sabri Akdeniz, “Batılılaşma”, *Sönmez*, C.VIII, S:68-69, Nisan 1971 s.28-29, 33.

³⁸⁹ Sabri Akdeniz, “Batılılaşma Çabalarının Sonuçları”, *Sönmez*, C.VIII, S:70-71, Haziran 1971, s.19-23.

³⁹⁰ Burhan Felek, “Baticılık ve Gericilik”, *Tohum*, C.I., S:12, Eylül 1964 s.24-25.

beraber makine gibidir. İnsana verdiği önem, üretim yapması içindir. Batının inancı için ise şunlar aktarılmaktadır: “Batılı inanırken bile materyalisttir. Dünyada kaybetmeyi onuruna yediremediği gibi; ahirette de yedirmez. Onun için dikkat ederseniz ne Hristiyan’ı ne Musevi’si cenneti kendinden başkasına layık görmez.”³⁹¹

Batı medeniyeti ve kültürünü var eden felsefe ve teorilerin tarihsel süreç içinde gelişimi ve Batı’nın bugünkü durumu üzerine yapılan bir değerlendirmede, Batı medeniyetinin “aktüallitede varlığını korumasına rağmen, ilim ve tarih yönünden gerileme içinde olduğu” iddia edilmektedir. Batılı yazarlara sık referans verildiğini gördüğümüz *Pınar* dergisinde yer alan makalede; W. Schubart, F.S.S. Northrop, Pitirim Sorokin gibi bilim adamlarının da bu savı desteklediği savunulurken, Batı’nın Rönesans’tan sonra Laik-Hümanist çağda “Mekanik” ve “Diyalektik” olmak üzere iki düşünce tarzı ortaya koyduğu ancak bunların da etkisini yitirdiği söylenmektedir. Yazara göre bütün varlığı madde ve hareket unsurları ile açıklayan Mekanik düşünüş tarzı (Kuantum teorisi) çürümüş, Diyalektik ise tek taraflı olduğu ve gerçeği bulma hedefine yönelmediği için başarısız olmuştur ve Rasyonalizm, Pozitivizm, Sezgicilik arasındaki çatışmalar buna örnek gösterilmektedir. Marksizm’in ise Diyalektik felsefeye, ilerleme nosyonu ekleyerek sınıf çatışmasına teşvik ettiği söylenmektedir. Sosyal alanda ortaya çıkan Sosyalizm hakkında ise şu ifadeler yer verilmektedir:

*“Sosyalizm, hakimiyetin üst safhasında meydana gelmiş bir bölünmedir. Sosyalizm fert ve toplumlarla, cemiyet yapısını oluşturan düşünce ve sistem tezatından doğmuş bir cereyandır. Arnold Toynbee’nin ifadesiyle o ‘Avrupa kültür ve medeniyetinin gayri meşru bir çocuğudur.’ Öyle bir çocuk ki ilk yıkmak istediği şey ebeveyni yani Batı kapitalist toplum kültürüdür.”*³⁹²

Batı ve Batılılaşma konusuna önemli derecede yer veren *Büyük Doğu* dergisinde konu genel olarak din temelinde tartışılmakta başka bir ifade ile Batı ve Hristiyanlık kültürü olarak yekpare bir unsur olarak kabul edilmektedir. Konuya ilişkin bir makale Osman Turan tarafından kaleme alınmıştır. Makalede Turan, Batı medeniyetinin kimliği ile ilgili bir değerlendirme, Hristiyanlık unsurlarına dikkat çekmiş ayrıca Türkiye’nin Avrupa

³⁹¹ İbrahim Akkemci, “Batı ve Batılı”, *Tohum*, C.IV, S:47, Şubat 1970, s.8.

³⁹² Mustafa Aydın, “Batı Kültür ve Medeniyetinin Geleceği”, *Pınar*, C.II, S:26, Şubat 1974, s.9-12.

bölgesel teşekküllerine girme çabasının başarısızlıklarını da din unsurlarının farklılığı ile izah etmiştir. Bu ifadelerin yer aldığı makalenin bir bölümünde şu ifadeler yer almaktadır:

“Avrupalılar medeniyetlerini Avrupa'ya; Garp ve çok defa da Hristiyan medeniyeti adıyla gösterirler. Medeniyetlerin teşekküllünde din daima birinci derecede rol oynadığından bu isimlendirme yanlış değildir. Hristiyanlık eski Yunan ve Roma medeniyetini reddettiği ve Rönesans'la başlayan Avrupa medeniyetinin doğuşunda İslam aşısı ve Yunan tesiri birinci derecede rol oynadığı halde bu medeniyetin Hristiyan hüviyeti yine de ağır basar. Bu sebeptendir ki milli ve dini kıymetleri kazıyarak Avrupa'ya dahil olma ve Avrupa Birliği teşekküllerine girme teşebbüslerimiz sık sık redde uğrar. Hatta bazen istihza ile karşılanırken bize din, kültür, dil ve ırk bakımından ayrı ve Asyalı bir millet olduğumuz da hatırlatılmış, İslam'dan ayrılma gayret ve heveslerimiz bile ciddiye alınmamış ve kabulü mümkün görülmemiştir. Nitekim amansız din ve medeniyet düşmanlığına rağmen Rusya'da hala Hristiyanlık yürürlüktedir. Bu sebeple Türkler ile garplılar arasında iki bin yıllık medeniyet, kültür, sanat, dil, din farklılıklarını kazıyarak kelimenin tam manasıyla Avrupalı olmamız mümkün değildir. Esasen Türk milleti yok olmadıkça da böyle bir hadise gerçekleşemez. Bu münasebetle cihanşümul Avrupa medeniyetlerinin unsurlarından faydalanacağız; fakat bugünkü seviyesi ne olursa olsun yine de İslam medeniyetinde kalacak ve hatta tarihi mirasınızdan faydalanarak garbın kuyruğu değil İslam Şarkın rehberi olacağız bizim tarihi medeni kudret kaynağımız bu yoldadır.”³⁹³

Büyük Doğu dergisinin, ilk sayfalarında, yazar adı belirtilmeden yayınlanan; “İdeolocya Örgüsü” ana başlıklı yazı dizisinde yer alan bir makalede, Batı medeniyetinin teşekkülünde hangi aşamalardan geçildiği konusunda şu değerlendirme yapılmaktadır;

“Batı bütün garp milletlerince taksim ve kendi kadrolarında ayrı ayrı temsil edilmiş tek ve yekpare bir oluş belirtir. Doğu başka başka tecelli çerçevelerinde, fakat umumi ve esasî seciye bakımından çok defa aynı

³⁹³ Osman Turan, “Türk İslam Medeniyeti Hristiyanlara Feda Edemez”, *Büyük Doğu*, C. XIII, S:2, Temmuz 1967, s.8.

duygu ve düşünce mizacına bağlı olsa da dağınık bir manzara arz ederken, Batı zahirde tezatsız bir oluş merkezîliği içindedir.

Bu oluşun bütün sebepleri ve neticeleri ile sabit ve muayyen birkaç dönüm noktası var. Batı kendi oluşunun sathi dönemeçlerini tespit ve tayinde yine satıh hendesesi hesabıyla yanılmış değildir: Eski Yunan, Roma ve Hristiyanlık basamakları; derken orta çağ dehlizi pek kısa (Rönesans) saadet ve 19. asırdan öteye buhran devresi.

Eski Yunan: Batı adamının gözündeki tepeden inme, insan ve cemiyet mucizesi... Roma: Eski Yunandan aldığı ışığa Latin ruhunda yeni pırıltılarla geçit veren ve onu devlet, teşkilat ve hakimiyet iklimine zıplatan köprü... Hristiyanlık: Batının karşısında birdenbire apışıp teslim olduğu, bütün eski muvazenelerini kaybettiği yenisini de asırlar boyunca elde edemediği ruh ve hassasiyet kaynağı... ”³⁹⁴

Tarihsel süreç içindeki Batılılaşma gayretlerini eleştiren ve bunu İslam’ın karşısında yer alan bir tutum olarak kabul eden Necip Fazıl, *Büyük Doğu*’da yer alan makalesinde şu ifadelerle yer vermekte ve aynı zamanda derginin nasıl bir misyonu üstlendiğini de bu makalede anlatmaktadır:

“Bizde “Büyük” sıfatlı Mustafa Reşit Paşadan başlayarak, Ali Fuat, Mithat, Talat paşalar çizgisi boyunca gelmiş İslam dünyasında da, Şükarno’su, Eyüp Han’ı, Burgibasi’yle, üstelik taklitçilerin taklitçilerini türetmiş bütün Batıllık ve ilericilik iddiacılarının hesabı yukarıdaki iki cümlelerin daracık çerçeveleri içindedir ve Doğuyu son yüz yıllık hayatı içinde başlıca suçu İslamiyet’e bağlayarak Batıya sürenlerin maskeleri düşürülmedikçe, ister Doğuya ister Batıya ait hiçbir sır keşfedilmeyecektir.

Feda ettiği ruh ve şahsiyetin sembolü halinde milli şeref çelengini Batılının boynuna layık gören Doğu’yu başta mutlak kurtuluş yolu İslam ve etrafında bin bir batıl din topyekûn kurtarmak için Gandivari pasif mukavemet örneklerine değil iç ve dış dünyalarını anlamış ve sahte oluşlarla sahte oldurucuları tanımış büyük aksiyon kahramanlarına

³⁹⁴ “İdeolocya Örgüsü: Doğu ve Batı Muhasebesi: İkinci Fasıl”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:2, Temmuz 1967, s.2.

ihtiyaç vardır ve Büyük Doğu işte bu kahramanları yetiştirmeye mahsus tezgâhın ismidir."³⁹⁵

Büyük Doğu'nun nihai hedef olarak idealize ettiği İslam inkılabının Batı menşei ideolojiler karşısında durumu hakkında bir başka makalede ise şu ifadeler yer almaktadır; "İslam inkılâbı; liberalizma ve kapitalizma, faşizma ve nasizma, sosyalizma ve komünizma gibi bugüne kadar tatbik mevzuu olmuş içtimai mezheplerin her birini hiçbirine üstünlük vermeden masaya oturtur ve onlara şöyle mukabele eder: "Her birinizin ayrı ayrı ve parça parça arayıp da bulamadığımız hakikat birer bütün halinde İslamiyet'tedir."³⁹⁶

Türkiye'nin batılılaşma serüveninin tarihsel sürecini eleştirel şekilde ele alan bir diğer makale *Hareket* dergisinde yer almaktadır. Derginin ilk sayfalarında isimsiz şekilde yayınlanan makalede Batılılaşma hareketi ve liderleri şu sözlerle eleştirilmekte ve Batılılaşma hareketi "taklitçilikle" bağdaştırılmaktadır:

*"Batı'nın kendi medeniyeti içinde kurduğu müessese ve fikirleri bizim bünyeye, iki asırdır milletimize aralıksız önderlik edenler, batıcılar hemen hepsini tatbik ettiler. Batı usulü ordu ve mektepleri hukuki kurumlar takip ettiler. Anayasa, Medeni ve Ceza hukukları görüldüğü ki milleti çıkmaz sokaktan çıkaramadı. Tam bir kültür değişimi için harf ve kılık kıyafeti bile değiştirdik. Olmadı, olmadı... Batının her edebi ve fikri akımının pis bir kopyacısı olduk. Avrupa milletleri ayrı ayrı kendi romantizmlerini yarattı, biz taklit ettik. Tanzimat edebiyatı bu sönük taklitten ibaret kaldı. Abdülhak Hamit'in trajedileri eğer batı romantizminin taklidine dayanmayıp da ilk işaretini Malazgirt'ten veren milli tarihimizden ruh ve o nesillerden hayat ve nağme almış olsaydı bu vatan mefahir mabet ve mektepten yapılma üçüzlü kutsallık ebedi kanallardan nesillere hayat getirmekte devam edecektir."*³⁹⁷

Yazının devamında Türkiye'de yönetimin esaslarının neler üzerinde şekillenmesi gerektiği anlatılırken, *Hareket* dergisinin de idealize ettiği toplumun ana hatları

³⁹⁵ Necip Fazıl Kısakürek, "Batının İki Yüzü", **Büyük Doğu**, C.XIII, S:19, Kasım 1967, s.5-6.

³⁹⁶ "İdeolocya Örgüsü: Beklenen İnkılap: Fasıl Altı: İçtimai Mezhepler", **Büyük Doğu**, C.XIII, S:18, Kasım 1967, s.2-3.

³⁹⁷ "Milliyetçiliğimiz", **Hareket**, C.V, S: 73, Ocak 1972, s.18.

konusunda görüşler bildirilmektedir. Burada dikkati çekebilecek husus, derginin diğer İslamcı dergilerden daha farklı bir toplum ideali sergiliyor olması ve Batılı demokratik düzenin karışışında durarak İslam'ın da böyle bir düzen emretmediğini savunuyor olmasıdır. Nitekim Nurettin Topçu önderliğinde çıkarılan dergide 'İslam Sosyalizmi' olarak tanımlanabilecek bir devlet düzeninden bahsedilmekte ve Sosyalizmi öven görüşler yer almaktadır. Bu konuya 'Sosyalizm' başlığı altında daha çok yer verilecektir. Söz konusu makalede ise yer alan görüşler şu şekildedir:

“Batıdan gelen her fikir gibi demokrasi bizde halka amentü halinde ezberletildi. Tenkit ve münakaşa edilmedi. Bünyemize uygunluğunun şartları üzerinde düşünülmedi. Hukuk ve ahlak yönünden tahlili yapılmadı. Bir cümle ile üzerinde düşünülmeden körü körüne benimsendi. Biz kendimize milli bir irade modeli ararken Kennedy'nin katilleri üstat ve mürşit olan Sokrat'ın cellatları tarafından temsil edilen Atina demokrasisini örnek alamayız. Keza Roma imparatorluğunun hukuki ve siyasi görüşleri devletimizi ve toplumumuzu alakadar etmediği gibi....Türkiye'nin kurtuluşu liberal ekonomi esasına dayanarak milletimizin tarihi ve geleneksel devlet anlayışını gömmeyi gaye edinen bir demokrasi rejimi ile değil devrin umumi idare çerçevesine uygunluğu zaruri görülen şekli ne olursa olsun onun içinde otorite ve mesuliyet ruhunu yaşatabilecek devletin eliyle ancak başlayacaktır...İslam'ın İdare tarzının demokrasi olduğunu söylemek gerçeklere göz yummaktır. Peygamber devrinde halkın idare ile alakası yoktu. Peygamber sadece kendisinin seçtiği işlerden anlayanlar ile görüşüp danışarak idari hususunda kararlarını yine kendisi veriyordu. Halka dayanan, halk tarafından kontrol edilen lakin halkın üstünde duran ve onun dileklerini Allah'ın iradesine bağlamasını bilen kuvvet en iyi hükümettir, en iyi idaredir. Ancak o meşru hakimiyeti kurar gerçek sosyal adalet yalnız ondan beklenebilir. Mesuliyet iradesini Allah'tan almayan halkın karşısında da sorumluluk tanımayan ve aynı zamanda millet fertlerinin ihtiraslarına da gem vurabilecek iktidarı kendinde taşımayan bir idare haklı ve adil bir milliyetçilik rejimi sayılamaz. Demokrasi gerçek milliyetçiliğin idare sistemi olamaz çünkü milliyetçilik halkı teşkil eden

fertlerin her birinin istediğini yapmak değildir halka hizmet idealidir millet fertlerinin üstünde ideal bir realitedir.”³⁹⁸

Batılılaşma olgusunu tarihsel süreç içinde ele almanın yanında, dönemin güncel Batılılaşma karakterine de değinen bir başka makalede, Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) üye olma çabası da bir “Batılma”³⁹⁹ hamlesi olarak kabul edilmekte ve 1960’lı yıllardan itibaren renk değiştirdiği düşünülen Batılılaşma olgusunun dönüşümü hakkında şu ifadelerle yer verilmektedir:

“Bir asrı geçen bir zaman içinde taklitçi, şekilci ve bürokratik devrimlerle toplumumuzu değiştirmeyi öngören batılılaşma hareketleri son on yılda yeni bir safhaya gelmiştir. Milli tarih ve kültürümüzden uzaklaştırmayı öngören inkılapları yapan batıcı, laik, bürokrat parti, cumhuriyetin ellinci yılında yeni bir hüviyete kavuşurken cumhuriyet devrinde kuvvetleri daima elinde tutan bürokrasinin de gözden ve kudretten düştüğü anlaşıyor. Yeni batılılaşma hareketleri artık üst düzeyde şekille ve kanunla değil iktisadi ve sosyal yapıda gelişmeye yönelmiş bir halde yapılıyor bu oluşumda yeni yeni palazlanmaya başlayan sanayi zümre söz sahibidir.”⁴⁰⁰

Türkiye’de var olan batılılaşma hareketinin, AET’ye entegre olma çabalarıyla birlikte lokomotifinin değiştiğini iddia eden yazıda bu yeni görevi “sanayi zümresinin” devraldığı ancak bununla da kurtuluşun sağlanamayacağı şu sözlerle ifade ediliyor:

“Sanayileşme ile toplumlar ve devletler büyük devletlerin uydusu olmaktan kurtulamadıklarını günümüz göstermektedir. Küçük devletler sanayileşme ve sanayileşme sar’ası ile sarsıladursunlar zenginlerle fakirler arasındaki kalkınma hızı kapanacağına açılmaktadır. Türkiye kurtuluşunu Ortak Pazar’da toplum yapısını batıninkine benzetmekle gerçekleştiremez. İnsanımızı teknik ve sanayi toplumunun ezici gücüne bırakmayan İslam’ın öngördüğü sınıfsız toplum yapısı içinde devletçi cemaatçi anlayışla tabii devlet eliyle işe başlamak gerekiyor.”⁴⁰¹

³⁹⁸ A.g.m., s.20.

³⁹⁹ “Batılılaşma” meselesi bazı dergilerde ve makale başlıklarında “Batılma” olarak ifade edilmektedir. Bu metinlerdeki orijinal söylem tırnak içine alınarak verilmiştir. Y.N..

⁴⁰⁰ Fevzi Namıkoğlu, “Batılılaşma Hareketleri İçinde Yeni Bir Dönem”, **Hareket**, C.V, S:99, Mart 1974, s.31.

⁴⁰¹ A.g.m., s.35.

İslamcı dergilerde; Batı medeniyeti ve bu medeniyetin kaynaklarından beslenen her tür ideoloji ve fikre karşı olumsuz bir tavrın ortak şekilde ortaya konduğu söylenebilir. Ancak bu medeniyetin hangi öğelere sahip olduğu ve hangi öğelerden müteşekkil olduğu konusunda birbirinden farklı görüşler mevcuttur. *Diriliş* dergisinde yer alan makalede, Batılılaşma aklın sınırsız haklılığına dayanan, hastalıklı bir düşünce olarak telakki edilmektedir. Makaleye göre Doğu, Batı'nın bu göz kamaştırıcı etkisine teslim olmuştur.

Tohum'da yer alan bir makale örneğinde, diğer görüşlerden biraz farklı bir tavırla, Batılı olmanın medeni olmak anlamına geldiği, medeni olmanın ise serbest fikir, serbest vicdan hürriyeti çerçevesinde, taassup sahibi olmamak ve dindarlığı gericilik olarak kabul etmemek gerektiği savunulmaktadır. Bu görüşlerden, makalede üstü kapalı şekilde liberalizm savunusu yapıldığı ve dolaylı olarak Batılı olmanın fikir hürriyetine saygı duymakla eş tutulduğu anlaşılmaktadır. Ancak dergide yer alan bir başka örnekte, Batı'da felsefenin yüzeysel kaldığı, Batı'nın insana değer vermeyen, insanı, üretim faaliyetinin basit bir parçası olarak gören materyalist bir görüşe sahip olduğu savunusu yapılmaktadır.

Sönmez'de yer alan örneklerde konu millilik unsuru temelinde ele alınmaktadır. Dergide yer alan görüşlere göre “Batılaşıma” yabancılaşıma anlamına gelmektedir. Yabancılaşıma ise kendi milletinden kopmayı temsil etmektedir. Görüşe göre, bu fikrin tohumları, Osmanlı Devleti'nde, Tıbbiye-i Hümayun ve Mühendishane'lerde görev alan; Rum, Ermeni, Yahudi eğitimciler tarafından ortaya atılmıştır ve milli olmayan bu hareket, Doğu'yu ve Osmanlı Devleti'ni küçümseme refleksinin ortaya çıkmasına ve milletin irade ve özgüvenini kaybetmesine sebep olmuştur. Aynı görüşün farklı dergilerde de tekrar edildiğine rastlanmaktadır.

Konuya daha kavramsal ve tarihsel bir noktadan yaklaşan *Pınar* dergisine göre; Batı medeniyeti ve kültürü aktüalitede varlığını sürdürürken, ilim ve tarih yönünden gerileme içindedir. Makaleye göre Rönesans'tan sonra Mekanik ve Diyalektik düşünce tarzlarını ortaya koyan Batı'nın bu düşünce tarzları da çökmüştür. Bu çöküşe Sosyalizmin, aynı kaynaktan beslendiği Kapitalizme düşman olması delil gösterilmekte, dolayısıyla da tez-antitez-sentez üçgenine dayanan Diyalektik felsefenin gerçeği bulma da başarısız olduğu ifade edilmektedir.

Büyük Doğu'da yer alan yaklaşımlarda Batı medeniyetinin asıl kaynağı olarak Hristiyanlık gösterilmektedir. Buna göre, Batı medeniyetinin oluşmasında biraz İslam

aşısı biraz Yunan medeniyetinin etkisi söz konusu olsa da esas etkiyi Hristiyanlık kültüründen almıştır. Makalede bu dinsel etkinin hala devam ettiği, buna bağlı olarak da Türkiye'nin AET'ye üye olma taleplerinin redde uğradığı iddia edilmektedir. Dergide yer alan bir başka makalede, Batı medeniyetinin tek bir kavrama ve felsefeye işaret ettiği, Doğu'da ise parça parça bir kültürün var olduğu savunulmakta ve Batı'yı besleyen temel felsefenin Hristiyanlık olduğu görüşü yinelenmektedir. Kısakürek'e ait makalede yazar, Osmanlı Devleti'nde Batılılaşmayı başlatan düşüncelerin ardına gizlenmiş başka emeller olduğunu iddia etmekte ve *Büyük Doğu* hareketinin bu planları bozarak; Liberalizm, Kapitalizm, Faşizm, Sosyalizm, Komünizm gibi tüm ideolojilerin karşısında İslam İnkılabını inşa edeceğini savunmaktadır.

Hareket dergisinde, Batı ve Batılılaşma konusunda ortaya konan görüşlerin benzer şekilde yine tepkisel ve karşıt görüşlerle ele alındığı ancak farklı yaklaşımların geliştirildiği gözlemlenmektedir. Dergide yer alan bir görüşe göre, Batıcılık adı altında, Batı'dan iktibas edilen tüm kurum ve kuruluşlar, hukuki muameleler ve Batı örnek alınarak yapılan devrimler bir taklitçilik ürünü olmuştur. Bazı dergilerde rastladığımız liberalizm olumlamaşının aksine *Hareket* dergisinde, liberal ekonomiye dayalı demokrasinin ve aynı şekilde bunun İslami olduğu görüşünün de kabul edilemeyeceği görüşü dile getirilmektedir. Bu görüşe göre, İslam idare tarzında demokratik bir yönetim anlayışı sunmamaktadır ve Hz. Peygamber döneminde de demokratik bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Asıl milliyetçilik halka hizmet etmektir. Tek tek fertlerin isteklerini yerine getirmeyi ifade etmemektedir. Dergide yer alan diğer görüşe göre Batılılaşma, 1960'lardan sonra ibresini iktisadi ve sosyal yapıya çevirmiştir ve dolayısıyla artık sanayi zümresi söz sahibi olmuştur. Buna göre, bu sistemin yerine İslam'ın öngördüğü sınırsız devletçi ve cemaatçi anlayış tesis edilmelidir.

İslamcı dergilerde, ortak şekilde belirli düzeyde bir Batı ve Batılılaşma karşıtlığından söz etmek mümkündür. Esas itibarıyla, II. Meşrutiyet İslamcı düşünürlerinde de olan 'topyekûn Batılılaşma' karşıtlığı, devletin geri kalmışlığının kabulü ve sanayileşme, teknoloji alanlarında Batı'yı takip etme argümanına dayanmaktadır. Ancak bu dönemde, İslamcı yazarların böyle bir geri kalmışlık kabullerine de pek rastlanmadığını belirtmek gerekir. Bu fikirde yaşanan dönüşümde, Batı'nın üretim araçlarını, ekonomik sistemlerini kabul etmenin de bir medeniyet dönüşümüne; yabancı, ithal ve Hristiyanvari birtakım unsurların ülkeye girişine sebep olacağı gibi bir inancın gelişmesinden kaynaklandığı

düşünülebilir. Diğer yandan, dergilerde yer alan görüşler, Batılılaşma sürecinin de tarihin her safhasında hatalı ve milli ve İslami olmayan unsurlar taşıdığı yönündedir. Bu konuda kimi zaman, Osmanlı Devleti’nde eğitim veren okullar ve azınlık gruplar suçlanmakta, kimi zaman bürokratlar eleştiri oklarının hedefinde yer almaktadır. Ancak ilginç bir şekilde; III. Ahmet, III. Selim, II. Mahmut gibi Batılılaşma dönemi padişahlarından hiç söz edilmemektedir.

3.2.2. İslamcı Dergilerde İzm’ler

İslamcı dergilerde yapılan kavram çalışmalarında rastlanan; Komünizm, Sosyalizm, Marksizm, Kapitalizm, Emperyalizm kavramları genel olarak eleştirel zeminde sıklıkla ele alınmaktadır. Ele alınan makalelerin bir kısmında bu kavramlar ayrı ayrı değerlendirilirken, bir diğer kısmında bu ideolojiler ve kavramların “İslam dışı” unsurlar barındırdığı argümanı temelinde, aralarında bariz farklar görülmeden ele alınmış ve eleştirilmiştir. Dolayısıyla İslamcı dergilerde kesin ve net bir şekilde bu ideolojiler ve kavramlar hakkında sınırları çizilmiş bir tanıma rastlamak ve bu fikirleri sınıflandırmak oldukça zordur. Bu dönemde İslamcı yazarların neden sıklıkla bu ideolojiler ve kavramlar hakkında yazılar kaleme aldıkları ancak Türkiye’nin 1960 ve 1980 yılları arasında içinde bulunduğu siyaset ve düşünce ortamının ele alınması ile anlaşılabilir.

Türkiye’de 1960-1980 yılları arasındaki dönem, sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda genellikle “iki darbe arası” dönem olarak anılmaktadır ve bu süreç incelenirken, 1961 Anayasası ve bu anayasanın genel karakteri ele alınmaktadır. Buna sebep olan unsurun, 1961 Anayasası’nın, kökten dönüşümler karşısında iktidarı kısıtlıyor olmasına karşın, siyasi yelpazedeki çeşitliliğin artmasına ve demokratik özgürlüklerin genişletilmesine sağladığı olanağın, bu dönem yaşanan siyasi ve toplumsal çatışmalara zemin hazırladığı düşüncesi olduğu söylenebilir. Esasen bu argüman genellikle siyasi retorikte kullanılmıştır. Feroz Ahmad, 12 Mart 1971’de yaşanan gelişmeleri aktartırken, 1961 Anayasası ile ilgili bu siyasi görüşü şu şekilde ifade etmektedir:

“Erim değişikliklerle ilgili açıklamalarda bulunurken, ‘hiç kimse unutmamalıdır ki, 12 Mart öncesine dönüş yoktur’ diyordu. Esas sorun da buydu: yeni rejim, Türkiye’nin bütün riskleriyle birlikte ikinci bir liberalleşme dönemi yaşanmamasını garanti etmek istiyordu. 1961 Anayasasının, Türkiye için bir lüks olduğunu, az gelişmiş bir ülkenin

kapitalizm yolunda ilerlerken tahammül edemeyeceği bir lüks olduğunu söylediğinde, demek istediği budur.”⁴⁰²

1961 Anayasası ve bu anayasanın sağladığı ortamın 12 Mart 1971 muhtırası ile kesintiye uğraması ve 1980 darbesi ile yeni anayasanın yürürlüğe girmesi neticesinde son bulmasına kadar uzanan süreçte yaşadığı “şanssızlığın” nedeni konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Hikmet Özdemir bu durumdan anayasanın hükümetlerce kabul görmemesini ve seçim sistemini sorumlu tutmakta ve şöyle açıklamaktadır:

“1961 Anayasasının asıl şanssızlığı kendisini benimsemeyen parlamento çoğunluklarının eli ile uygulanmak durumunda kalmasıdır. Yeri gelmişken ‘1961 Demokrasisini’ yıpratan bir başka önemli neden, seçim sistemi üzerinde durulabilir. Her ne kadar anayasada seçim sistemi gösterilmiş değilse de nisbî temsil sistemi arka arkaya denenilen değişik biçimleriyle rejimin adeta parçası olmuştur. Gerçi nispi seçim sistemi, çeşitli görüşlerin parlamentoda temsilini sağlama bakımından siyasi çoğulculuğun ön şartı sayılıyor idiyse de bu sistemin uzun süre uygulanan barajsız d’Hont yöntemi, özellikle 1973’ten sonra hiçbir partinin tek başına iktidara gelmesine fırsat vermemiş, oyların önemli kısmı iki büyük parti arasında paylaşılırken, küçük partiler siyasette gerçek güçlerinin çok üzerinde rol üstlenme imkanına kavuşmuşlardır. Bu ise rejimi zaafa uğratan ve büyük partiler arasında görülen kutuplaşmayı körükleyen etken diye söylenmiştir.”⁴⁰³

1961 Anayasası ile ilgili bir başka görüş, sağlanan özgürlük ve demokrasi ortamının “tek taraflı” olduğu yönündedir ki bu kanaat İslamcı dergilerde de zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Erdoğan bu görüşü şöyle ifade etmektedir:

“Literatürde 1961 anayasasının sivil ve siyasi özgürlükler konusunda oldukça cömert davranmış olduğu görüşü genel kanaat halindedir. Ne var ki anayasanın vatandaşların bu özgürlükleri ve dindarların sivil-siyasi özgürlükleri söz konusu olduğunda göstermediği, bu konuda oldukça ihtiyatlı ve çekimser bir tutum izlemiş olduğu da dikkatlerden kaçacak gibi

⁴⁰² Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2015, s.363.

⁴⁰³ Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, **Türkiye Tarihi C.IV: Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cem Tarih Yay., 12. Baskı, 2013, İstanbul, s.240.

değildir. Nitekim ‘vicdan ve din hürriyeti’ başlıklı 19. Madde dini pratiklerin meşruluk şartı olarak hem onların ‘kamu düzenine ve genel ahlaka aykırı olmaması’ nı şart koyuyor hem de son fıkrasıyla sivil-siyasal hakların dini amaçlı (veya dindarlarca) kullanımının cezalandırılmasını hatta bu amaçla bağlantılı görülen sivil ve siyasi örgütlerin kapatılmasını öngörüyordu.”⁴⁰⁴

1961 Anayasası’nın sağladığı ortamın, Türkiye’nin sol siyasi ve sivil kanadında; Türkiye İşçi Partisinin (1961) ve *Yön* dergisinin/hareketinin kurulması (1961), CHP’de ortanın solu hareketinin başlaması (1965), Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonunun kurulması (1967)⁴⁰⁵ vb. Marksist eğilimli hareketlerin gelişimine imkân sağlamasının yanı sıra, Sovyetler ve Türkiye arasında gelişen görece ılımlı ilişkilerin 1970’e doğru bozulmaya başlamasının⁴⁰⁶, İslamcı kesimde Marksist kökenli ideoloji ve fikirlerin ulusal ve uluslararası bir tehlike olarak algılanmasına sebep olduğu düşünülebilir. İslamcılar açısından kaynağını İslam’dan almayan ideolojiler, İslam ve Müslüman toplumlar açısından savaşılmaması gereken bir düşman olarak görülmüş ve bu ideolojilerin antitezi olarak İslami inanç ve düşüncelerle hareket etme ülküsü dergilerde yer alan makalelerin ana felsefesini oluşturmuştur. Bu konuda tek bir istisnanın *Hareket* dergisinde var olduğunu belirtmek gerekir. Derginin Sosyalizm kavramına bakış açısı diğer İslamcı dergilerden oldukça farklıdır. Derginin baş yazarı ve yazı işleri müdürü olan Nurettin Topçu’nun ‘İslam Sosyalizmi’ tanımlaması çerçevesinde Sosyalizm hakkında farklı ve müspet bir bakış açısı geliştirdiği gözlemlenmektedir. Bu konu bir sonraki başlıkta daha ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

3.2.2.1.Marksizm, Komünizm ve Sosyalizm

Marksizm, Komünizm ve Sosyalizm kavramlarının, İslamcı dergilerde yapılan kavramsal tartışmalarda, genellikle din ve İslam bağlamında ele alındığı görülmektedir. Türkiye özelinde bu ideolojinin tesirleri ve kurtuluş reçeteleri üzerine yapılan değerlendirme ve kaleme alınan yazıların, bu kavramların kimliğine yönelik ele alınan yazılardan sayıca daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

⁴⁰⁴ Mustafa Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yay., 7. Baskı, Ankara, 2011 s.115-116.

⁴⁰⁵ Aydın, **A.g.e.**, s.21-24.

⁴⁰⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yay., 16. Baskı, İstanbul, 2007, s.831.

İslamcı dergilerde 1960-1980 arasında Türkiye’de en büyük siyasi ve sosyal tehdidin Marksist kökenli ideolojiler olarak algılandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Burada altı çizilmesi gereken husus, Türkiye’nin bu dönemde içinde bulunduğu siyasi atmosferdir. 1960 askeri darbesinin ardından Türkiye’de peyderpey çoğunlukla “sağ-sol” çatışması olarak adlandırılan bir dönem yaşanmış, sağ-sol çatışmasında karşılıklı geliştirilen suçlama argümanları “komünistlik ve gericilik” kavramları üzerinden yürütülmüştür. Sol partiler “komünistlik” propagandası yaptıkları iddiaları ile suçlanırken, Sağ partiler “gericilik” yapmakla suçlanmıştır. Bu durumun 1960’tan sonra ortaya çıkmasında daha evvel ayrıntılı şekilde anlatıldığı gibi 1961 Anayasası’nın sağladığı özgürlük ortamı, sendikal haklar, çoğulcu demokrasiye ve tam parlamenter sisteme geçiş ve bir diğer açıdan Türk parlamentosunda bir egemenlik bölüşümünün yaşanıyor olmasının etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla da Türkiye’nin sosyolojik ve siyasi olarak “sağ” kesiminde yer alan İslamcı görüşün ve yazarlarının söylemleri ve suçlamaları Marksist ideolojiler üzerinden şekillenirken anti tezleri ise İslam’ın esasları üzerinden şekillenmiştir. Peki bu dönemde İslamcı yazarlar neden karşı tez olarak Marksist ideolojileri hedef almışlardı? Bu sorunun cevabını bulmak için 1960-1980 arasında Türk solunda yaşanan bir takım siyasi ve sosyal gelişmeleri ele almak gerekmektedir.

1961 Anayasası’nın kabul edilmesinin ardından, 13 Şubat 1961 tarihinde, sosyalist karaktere sahip olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuştur.⁴⁰⁷ Parti, 10 Ekim 1965’te yapılan seçimlerde %3 oy almış ve 15 vekil çıkarmıştır.⁴⁰⁸ Bu yıllarda, sol cephede ortaya çıkan siyasi çeşitlilik, fikri ve entelektüel sahada da kendini göstermiştir. Bunun ilk örneklerinden biri büyük ölçüde Marksist felsefeden beslenen ve Doğan Avcıoğlu’nun fikri önderliğinde 1961’den 1967 yılının ortalarına kadar çıkarılan *Yön Dergisi* olmuştur.⁴⁰⁹ Derginin bildirisinde ‘sosyalizm’ sözcüğü geçmese de Avcıoğlu, kısa süre sonra kaleme aldığı yazıda: “Sosyalizmin hürriyet düzeni içinde hızla kalkınmak isteyen Türkiye için tek çıkar yol’ olduğunu belirtmiştir. Abdi İpekçi ve Türkkaya Ataöv gibi isimler de derginin ilk sayılarında “nasıl bir sosyalizm?” sorusunun cevabını ortaya koyan yazılar kaleme almışlardır.⁴¹⁰ Yine bu dönemde sosyalist bilim insanları ve düşünürlerin etkili olduğu *Fikir Kulüpleri Federasyonu* büyük üniversitelerde örgütlenmeye

⁴⁰⁷ Aydın, **A.g.e.**, s. 85.

⁴⁰⁸ Erdoğan, **A.g.e.**, s.131.

⁴⁰⁹ İhsan Keser, **Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik**, Gündoğan Yay., Ankara, 1991, s.149.

⁴¹⁰ Aydın, **A.g.e.**, s.109.

başlamıştır. Federasyon, 1968'den sonra, Mihri Belli'nin Milli Demokratik Devrim teorisine bağlı *Devrimci Gençlik* (Dev-Genç) örgütünün yönetimine geçmiştir. Devrim düşüncesine bağlı bazı radikal çevreler, 1970'ten itibaren devrim için silahlı bir gerilla hareketinin başlatılmasının gerektiğini düşünmeye başlamışlar ve çeşitli isimler altında örgütlenen birçok küçük eylemci grubun ortaya çıkmasına neden olmuşlardır.⁴¹¹ Ayrıca, 13 Şubat 1967'de *Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)* kurulmuş, *Yön* dergisinin 1968'te kapatılmasının ardından, dergi etrafında toplanan çevreler daha sonra *Devrim* gazetesinde yayın hayatına devam etmiş, aynı dönemde *Türk Solu* ve *Aydınlık* dergileri yayın hayatına başlamıştır. Bu dönemde sol görüşlü öğretmen ve akademisyenler tarafından *Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)* kurulmuş (8 Temmuz 1965), 1966'da ise sol görüşlü aktivistler *Köycülük Derneklerini* kurmaya başlamışlardır.

412

Siyasetin sol kanadında yaşanan bir diğer gelişme CHP'de cereyan etmiştir. 1965 seçimlerinin öncesinde, parti içinde çeşitli grupların yarattığı sorunlarla, parti dışındaki sağ grupların davranışları, İsmet İnönü'yü yeni bir yol tercih etmeye itmiştir. Seçimlerden önce, İnönü'ye, CHP'nin 'ortanın solunda' olduğunu söyleten bu koşullar olmuştur. Bu çizgi zamanla demokratik sol bir görünüm alacak olan 'Ortanın Solu' programında somutlaşmıştır. Partide yer alan birinci gruba göre bu hareket, partiden, TİP'e yaşanabilecek olası taban kaymasının önüne geçilmesini sağlayacaktı. İkinci grup ise bu çizgiyi bir nevi sosyal demokrat politikalar bütünü olarak görmekte ve bu 'yolun' partiyi daha saygın bir noktaya taşıyacağını düşünmekteydiler.⁴¹³ Ancak CHP'nin bu yeni siyasi çizgisi, siyasetin sağ kanadında tepkiye neden olarak, siyasi bir argüman olarak miting meydanlarına ve parlamentoya taşınmış, özellikle AP çevrelerinde bu propaganda 'ortanın solu Moskova yolu' şeklinde sloganlaştırılmıştır.⁴¹⁴

Türkiye'de 1960-1980 arasında yaşanan bu gelişmelerin İslamcı düşünürlerin, kendi görüş ve yaşam tarzlarını başka bir deyişle kimliklerini Marksist kökenli fikirleri karşısına alarak ifade etmeye çalıştıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. İslamcılığın anti-komünizm sayesinde Kemalizm ve sağ modernizm ile kendi arasında bir uzlaşma

⁴¹¹ Eric Jan Zürcher, *Moderleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.370-373.

⁴¹² Özdemir, *A.g.m.*, s. 260. Aydın, *A.g.e.*, s.164 165,169.

⁴¹³ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Yay., 5. Baskı, Ankara, 2013, s.152-153.

⁴¹⁴ Özdemir, *A.g.m.*, s.254-255.

zemini bulabildiğini iddia eden Laçiner, Türkiye’de İslamcıların anti-komünist/sosyalist tutumu hakkında şunları ifade etmektedir:

“Modernite sorunsalı karşısında/içinde bütün dinler, hangi ülke ve kültür dünyası söz konusu olursa olsun siyasal pozisyon olarak ana akım - gövdeleri- ile sağda yer alırlar. Bu genel “doğal” olgunun ‘Hristiyan dünyası’nda dikkate değer istisnalarının olabilmesi, örneğin Hristiyan sosyalist bir damarın teşekkül edebilmesinin yanı sıra, İslam toplumlarının bazılarında bile ‘İslamcılar’ın sol sosyalist akımlara -zayıf da olsa- bir ‘ilgi’ gösterebilmiş olmalarına mukabil; Türkiye’de özellikle TC’nin kuruluşundan itibaren ‘İslamcı’ çevrelerin “sol-komünist” etiketi taşıyan ya da takılmış her fikre, öneriye karşı bile neredeyse koşulsuz bir ret tavrı içine girmiş olmalarıdır. Bu tutum 1920-1970 döneminin özellikle ikinci yarısında, yani Türk modernleşmesinin iki ana akımının iki ayrı parti halinde bir iktidar mücadelesi yürüttüğü 1946 sonrasında pre-İslamcılığın kendini tamamen anti-komünizm üzerinden/içinden ifade etmesiyle belirginleşir.”⁴¹⁵

Tüm bunlardan hareketle ele aldığımız yirmi yıllık süre içinde, Türkiye’de İslamcı yazın hayatının (*Hareket* dergisi dışında) Marksist kökenli ideoloji ve hareketleri kesin şekilde reddederek, bu görüşleri İslam’ın tamamen karşısında ve hatta “bozucu, zarar verici” olarak nitelemesinin ardında, sosyal ve siyasi hayatta sol tandanslı hareketlerin bu ideolojilerden beslendikleri inancını taşıyor olmaları etkili olmuştur. Sağ/muhafazakâr siyasi ve sosyal kanat kendi kimliğini İslam esasları üzerinden inşa ederken, Türkiye’nin de bu değerler etrafında toplanarak “doğru istikameti” bulabileceği inancı taşımıştır. Dolayısıyla, Türkiye’de önemli bir tabana sahip olan bu hareketlerin, İslamcılar açısından “İslam dışı” unsurları kabul edilemez bulunmuştur. İslamcı dergilerde yer alan görüşleri bu değerlendirmeler ışığında ele almak yerinde olacaktır.

Dergilerin; Marksizm, sosyalizm ve komünizm kavramlarını iki şekilde ele aldığı söylenebilir: kavramların özüne yönelik yapılan değerlendirmeler ve konunun Türkiye

⁴¹⁵ Ömer Laçiner, “İslamcılık Sosyalizm ve Sol”, **İslamcılık**, C.VI., İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s. 469-470.

özelinde ele alınması. Dergilerin bu kavramları ele alış şekillerinde; din bağlamı, materyalist felsefeler ve sosyoekonomik düzene yapılan vurgular dikkat çekmektedir.

Marksizm'in kendisi, Marksist ideolojiler ve Kapitalizm meselesinin ele alınışında din vurgusunun yanında daha evvel de bahsedildiği şekilde bu ideoloji ve kavramlar arasında çok net sınırların çoğu zaman çizilmediği görülmekte zaman zamansa bu ideolojilerin bir devinim içinde birbirini doğurduğu ya da varlığını sona erdirdiği anlatılmaktadır. Buna örnek niteliğinde bir makale *Büyük Doğu* dergisinde yer almakta, makalede, esasen Marksizm'in kendine has, kendine mahsus bir sistem olarak ortaya çıktığı ve toplumda manevi tesiri az olan işçi sınıfı, sendika başkanları tarafından kabul gördüğü bu nedenle de kendi içinde çözümü şiddete dayalı bir dışavurumla ortaya çıkardığı anlatılmakta, bu konu diyalektik felsefesi içinde izah edilmektedir: "Karl Marks cemiyetteki tarih olaylarını diyalektik metoduna uygun olarak inceler. Fakat bu diyalektik, maddeden doğma olduğu bir yana tamamıyla Alman filozofu Hegel'e aittir. Hegel ruhtan, fikirden hareket eder. Marks tersine duran bu Hegel diyalektiğini ayakları üzerine oturttuğu iddiasındadır."⁴¹⁶

Makalenin devamında Marksizm'in diğer ideolojilerle arasındaki bağlantı ise şu şekilde izah edilmektedir:

*"Kapitalizm tezdir, komünizm antitezdir ve faşizm sentezdir. Demek ki aynı metotla hareket edince bu meselelerden anlayan bir komünistin faşizmi kendi doktrininden daha üstün tutması gerekmektedir. Bunu bir başka anlatışla şöyle ifade edebiliriz: Kapitalizm sistem olarak proletaryayı sömürmektedir. Buna karşı komünizm onu ortadan kaldırmaya savaşmaktadır. Bunların karşısında bir sentez olarak çıkan faşizm veya nasyonal- sosyalizm şöyle der: 'ne sana proletaryayı sömürtürüm ne de sana kapitalisti öldürtürüm. Ben ikinizin arasını bulacağım'. Tam bir sentez. Görülüyor ki Marks'ın diyalektik konusundaki intihalciliği, can düşmanı saydığı bir doktrinin eline en öldürücü silah veriyor."*⁴¹⁷

⁴¹⁶ Giovannii Papini, "Marxın Sahtekarlığı", *Büyük Doğu*, C.XIII, S:2, Temmuz 1967, s.17.

⁴¹⁷ A.g.m, s.17.

Komünizm üzerine kaleme alınmış bir diğer makalede bu ideolojinin Yahudilik ile arasında bağlantıları olduğu iddia edilmekte ve Yahudilerin Komünizm karşıtı tavırlarının bilinçli bir politika olduğu iddia edilmektedir:

“Halen beynelakvam Yahudiliğin, kendisini nihai hedefine eriştireceğine inandığı alet komünizmdir. Bu fikriyat, bir haham sülalesinden yani, Yahudilerin en şuurlu kesiminden Karl Marks tarafından (Moses Hess ve daha başka Yahudilerin de katkılarıyla ve ‘Kitab-ı Mukaddes’den umumi Yahudi fikriyatından alınan ilhamla) icad edilmiş ve onun önderliğinde senelerdir mücadelesi yapılmıştır. Fakat ilk defa tahakkuk edişi, bütün dünya Yahudilerinin de büyük yardımıyla, bir Yahudi tüccarın zürriyetinden olan Lenin’in önderliğindedir.”⁴¹⁸

Sosyalizm ve Komünizm arasındaki fark ve benzerliklere dikkat çeken bir başka makalede yazar bu unsurları iktisadi hususlar bağlamında ele almıştır:

“Salgın bir hastalık olan Sosyalizm, istihsal vasıtalarını umuma teşmil etmek isteyen bir doktrindir. O buna (evolutoin) “tekâmül” yoluyla gitmek ister. Komünizm ise istihsal vasıtalarını umama teşmil etmek için zaman geçirilmemesini ihtilal yoluyla neticeyi almaya çalışır. Hedef ve gaye aynı, muvasala yolları değişiktir. İstihsal vasıtaları (kadın para, mal, mülk) umuma teşmil edilsin diyenler komünistlerdir.”⁴¹⁹

Bu örnekte ve benzerlerinde karşımıza çıktığı üzere, İslamcı yazınında Komünizm ve Sosyalizm arasında çok büyük farklar görülmediği, nihai hedef olarak ortak öğeler beslediklerine dair fikir birliğinin var olduğu söylenebilir. Nitekim bir başka örnekte yazar sözlerine komünizmin toplum üzerindeki manipülâtör etkisine yönelik eleştirisi ile başlarken aynı durumun sosyalizm için de geçerli olduğunu ifade etmektedir:

“Komünizmin en korkunç tarafı; çalışan fakir işçilerin durumlarını istismar ederek onları cemiyete karşı kıskırtması, hislerini tahrik ederek kinlerini artırması, her nimete nail olmayı mümkün ve lüzumlu göstererek bu gayeye ulaşmak için her vesileyi meşru, her esası kıymetsiz saymasıdır.

⁴¹⁸ Yesevizade, “Komünizm Yahudi’nindir”, **Sebil**, C.II, S:40, Ekim 1976, s.12-13.

⁴¹⁹ İkiz M. Lütfi, “Sosyalizm Modası ve Komünizm Vebası”, **Hilal**, C.III, S:31, Eylül 1962, s.9.

Kısacası komünizm doktrini; Allah'ı, ahireti, mükafat ve mücazâtı, mülkiyet ve hürriyeti inkâr eder. İnsan yaşamak için bir lokma ekmeğini; istikbali, şerefi ve hürriyeti karşılığında devletten alır. Öyle bir devlet ki; idare ettiği memleketi demir kapılarla tahkim eder, halkı kuvvetle, tehditle susturur. Ne teftiş tanır ne tavsiye. Komünizmin en kötü ve nefret edilen tarafı; korkunç bir diktayı ve her türlü şiddet hareketini meşru görmesi, komünizm ihtilalini (kutsî) sayması her türlü hukuk ve hürriyeti ihlal etmesidir. İşte bunlar sosyalizmin de benimsediği esaslardır.”⁴²⁰

Komünizm ve Sosyalizmin doktrin olarak ne ifade ettiği ve esaslarının ne olduğu üzerine kaleme alınmış yazıların yanı sıra bu ideolojilere sahip rejimlerin tarihte hangi politikalara başvurduğu ve ne tür etkiler bıraktığı üzerine de eleştirel yazılar karşımıza çıkmaktadır.

Buna örnek teşkil eden bir makalede, komünizmin şiddet ve baskı yönüne dikkat çekilmekte ve tarihsel süreç içinde yaşananlar ve bilhassa İslami değerler üzerinde bırakılan etkiler aktarılmaktadır. Makalede; 1917’de, ihtilalin akabinde Çar Nikola ve ailesinin Brançki ormanında katledildiği, 1917’den 1947’ye kadar katledilen ve açlıktan ölüme terk edilen insanların sayısının 63 milyonu geçtiği, Türkistan’da 14 bin cami mescit, Kafkasya ve Kırım’da 8 bin Tataristan’da ve Baş Kürdistan’da 4 bin cami, mescidin yıkılıp tahrip edildiği, yalnız Buhara’da 360 cami, mescitin yıkıldığı, Buhara, Semerkant, Kazan, Taşkent, Kaşgar vb. şehirlerde mevcut milyonlarca Kur’an-ı Kerim ve Hadis kitaplarının yakıldığı söylenmektedir. Ayrıca Türk devletleri üzerinde yapılan İslam karşıtı din propagandaları sıralanmakta; eğitim, medya, sosyal yaşam ve siyasi konularda Müslümanların dinini yaşamasına izin verilmediği söylenmektedir.⁴²¹

Komünizmin insanları hangi yol ve yöntemlerle etki altına aldığı ile ilgili bir çeviri makalede, Komünizmin en çok; aydınları, öğrencileri ve entelektüelleri etki altına aldığı savunulmaktadır. Makaleye göre komünizmin kapitalizmin cazibesini yok ederek, materyalist felsefeyi yerleştirip, ruhu reddederek, entelektüellerin “her şeyi başkalarından

⁴²⁰ Aydın Arslan A. (çev), “Sosyalizm Komünizmin Kardeşidir”, **İslam**, C.V, S:58, Ocak 1962, s.312.

⁴²¹ “Komünizm Vahşeti”, **Fedai**, C.I, S:6, Ocak 1964, s.8,18.

daha fazla bildiğini sanma” güdüsünü manipüle ettiği ve tatmin edilmemiş manevi inançların boşluğunu kullanarak insanları etkisi altına aldığı söylenmektedir.⁴²²

Komünizmin panzehrinin İslamiyet olduğunu iddia eden bir başka makalede; Komünizmin ancak, “iktisadi adaletin olmadığı, sosyal adaletin bulunmadığı, dinden uzak kalplere” sızabileceği savunulmaktadır. Nitekim adaletin olmadığı yerde işçilerin arasının açılacağı ve komünistlerin bundan istifade ederek “*sahte vaatlerle insanları birbirine düşüreceği*” iddia edilmektedir. Bunun için komünizmin karşısında en etkili silahın İslamiyet olduğu vurgulanmaktadır.⁴²³

Hilal dergisinde yer alan makalede Batı’da sosyalizmin nasıl anlaşıldığının tespitini yapmak üzere çeşitli eserlerden alıntılara yer verildiği ve ansiklopedik tespitlerin de yer aldığı görülmektedir. *Grand Larousse*’dan yapılan alıntı ile Sosyalizmin şu tanımı makalede yer almaktadır; “*Almanca konuşulan memleketlerle İskandinav memleketlerinde 19. Asrın sonunda ve 20. Asrın başında Marksist temayüllü hareketlere verilen isim*”. *La Politique*’den ise Sosyal Demokrasi ile ilgili şu tanıma yer verildiği görülmektedir:

“*Sosyal demokrasi aslında sosyalizmin bir merhalesi ve bir şekli olup bugün oldukça münakaşalı ve kıymet düşürücü bir renge bürünen tabir. Bu merhale zira sosyal demokrasi Avrupa’da 1880 ile 1910 arasında kurulan sosyalist fırkaların ilk şeklidir. O zamanki numune 1969’da “İşçilerin Sosyal Demokrat Fırkası” ismiyle tesis edilen Alman partisidir ki bunun için de 1895’den itibaren Marx’ın düşüncesi etrafında Eduard Bernstein ve Karl Kautsky’nin mezhep münakaşaları cereyan etmiştir.*”⁴²⁴

Yine aynı eserden yapılan alıntıda komünizmin ise şu tanımına yer verilmektedir: “Komünizm Sosyalizm fikrinden ayrılmayan ve hakkında da bu beriki hakkındaki münakaşaların aynı yapılan bir fikirdir. Böylece iki çeşit komünizm tefrik edilir: Hayali Komünizm (Communisme Utopique) ve İlmi Komünizm (Communisme Scientifique).⁴²⁵

⁴²² Schwarz Fred (çev. Kemaleddin Nomer), “Neden Komünist Olurlar? Talebeleri ve Aydınları Komünizm Nasıl Celbeder?”, *İslam*, C.VI, S:67, Nisan 1963, s.221-223.

⁴²³ Mehmet Kemal Pilavoğlu, “Komünizmin Kökünü Ancak İslamiyet Kurutacaktır”, *İlahi Işık*, C.I, S:8, Şubat 1967, s.1.

⁴²⁴ Yesevizade, “Sosyal Demokrasi ve Komünizmle Münasebeti”, *Hilal*, C.XIII, S:152, Ağustos 1975, s.10-13,30

⁴²⁵ *A.g.m.*, s.30.

Sosyalizm ve İslam bağdaşımı pek çok İslamcı düşünür tarafından tartışılmıştır. Bunlardan biri olan Mustafa es- Sibâî sosyalizmin insanî bir duygunun tezahürü olduğunu ve tüm resullerin tebliğinde yer alan bir felsefe olduğu iddiasını savunmuş, sosyalizmin toplumun aleyhine sermaye birikiminin önlenmesi, devlet eliyle kişisel iktisadi faaliyetlerin düzenlenmesi, sosyal dayanışmanın tesisi vb. faydalarına işaret ederek kendisi Batı’da ortaya çıkan sosyalizmden farklı bir İslam sosyalizmi teorisi oluşturduğu iddiasında bulunmuştur.⁴²⁶

İslam sosyalizminden daha ziyade sosyalizm kavramı üzerinde duran Bulaç, *Hareket* dergisinde yer alan makalesinde İslam sosyalizmi söylemi ve Nurettin Topçu çizgisini şu sözlerde ifade etmektedir:

“İslam sosyalizmi tartışmalarının başlangıcı Faik Bercavî’nin⁴²⁷ ‘İslam Sosyalizmi’ni yayımlandığı 1945 yılına kadar götürülebilir. İslam’ın toplumcu yapısının genel çizgilerle belirlendiği bu kitaptan sonra on beş yıl bu kavramın sözü geçmez. 1960’larda Nurettin Topçu İslam sosyalizminin çıkışını yapar. Gerçekte Anadolu Türk tarihinin birikimiyle batıcılığa karşı oluşturulan bu fikir tamamen yerli ve milli kaynaklara dayanıyordu. O yıllarda öteki İslam ülkelerinde de bu mücadeleler sürüyordu. Cezayir bağımsızlığına kavuşmuş ve sömürücü güçlere karşı amansız bir savaş açmıştı. İslami temellere dayanan Cezayir sosyal hareketi dışarıdan İslam sosyalizmi olarak nitelendi. Toprak rejimini düzenleyen Cezayir kanunu bu hususta en belirli harekettir. Daha önceki yıllarda Mısır’da Süveyş kanalının devletleştirilmesi ile Arap milliyetçiliği ile karışık bir sosyalizm savunulmaya başlanmıştır. Nasırın liderliğini yaptığı bu görüş hürriyet, sosyalizm ve birlik cümlesiyle ifade ediliyordu. Mısır’daki bu oluşumda Doktor Ahmet Hunî’nin önemli katkısı vardır.

⁴²⁶ Geniş bilgi için bkz.: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-es-sibai>, Erişim Tarihi:23.09.2020.

⁴²⁷ **Faik Bercavî:** Yazar hakkında yazılmış çok geniş ve güvenilir kaynaklar olmamakla birlikte, 1916 yılında Lübnan’da doğduğu asıl mesleğinin; yazarlık ve ressamlık olduğu bilinmektedir. 1924’te Türkiye’ye yerleşen Bercavî, Edebiyat fakültesinde öğrenim gördüğü yıllarda, Nazım Hikmet’in fikir yandaşlarından biri olduğu iddiası üzerine 1933 senesinde tutuklanmıştır. Bursa’daki hapisanede, 1936 yılına kadar Nazım Hikmet ile aynı koğuşu paylaşmıştır. Bu yılları kaleme aldığı; ‘Nazım’la 1933-1938 yılları’ isimli eseri 1992 yılında yayınlanmıştır. Roger Garaudy ile birlikte kaleme aldıkları ‘İslam’da Sosyalizm’ başlıklı eseri ise daha önce 1946 yılında yayınlanmıştır. Yazar, 1959 yılında Fransa’ya yerleşmiştir. Geniş bilgi için bkz.: <https://1000kitap.com/yazar/faik-bercavi>, Erişim Tarihi: 18.05.2021.

İslam sosyalizmi olarak isimlendirdiği çalışmasıyla bu konuda en ciddi araştırma ve sistemleştirme Mustafa Sibâî tarafından yapılmıştır.”⁴²⁸

Bulaç, makalenin devamında İslam sosyalizmi kavramının Türkiye’deki tartışmaları ve Nurettin Topçu hakkında şunları aktarmaktadır:

“Türkiye’de İslam sosyalizmi tartışmalarına dönersek, Nurettin Topçu’nun yazı ve konferanslarından sonra 1966’da Yön dergisinde, İslam ve sosyalizm tartışmaları başladı. Roger Garaudy’nin⁴²⁹ İslam sosyalizmi kitabı bu grup tarafından tercüme edilerek yayınlandı. Daha sonra Hareket dergisinde, Hüseyin Hatemi İslamiyet sosyalizmi tartışmalarını eleştirdi. Bu arada Osmanlı tarihi araştırılmaya başlandı. İslam hukukunun tatbik edildiği bu devlette toplum yapısının zaman zaman sosyalizme yakınlaştığı ifade edildi. Kendilerini Osmanlıcı- Marksist sayanlar belirdi. Batıcılığın tutmadığını, kapitalizmin düzeni yozlaştırdığını ileri süren bu kesim, genel çizgilerle toplumumuzun Batı gelişme çizgisi olan ayrı bir gelişme tarzına sahip olduğu görüşünü kabul etti. Marksizm açısından Türkiye’nin klasik batı tipi köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum şemasının görülmemesi büyük meseleler doğurmaktadır. Bu kesim, Osmanlı toplumunu oluşturan temel dünya görüşünün özüne, Osmanlı insan tipine ve onun tasarrufuna dayalı biçimlenişine, yapısına kısacası İslam’ın kaynaklarına giremediği için çıkmazlara düştü.”⁴³⁰

⁴²⁸ Ali Bulaç, “İslam Sosyalizmi Tartışmaları”, **Hareket**, C.V, S:111, Mart 1975, s.17-18.

⁴²⁹ **Garaudy Roger**: 17 Temmuz 1913’te Marsilya’da doğmuştur. Öğrenciliği esnasında komünizm ideolojisini yoksul insanlara sahip çıkan bir ideoloji olarak benimseyerek, 1933 senesinde Komünist Partisi’nin gençlik kollarına katılmış ve uzun süre bu partinin çeşitli kademelerinde çalışmıştır. Fransız hükümetini eleştiren ve protesto eden bildiriler hazırladığı gerekçesiyle o dönem Fransız sömürgesi olan Cezayir’e sürgün kampına gönderilmiştir. Kamp subayının emrine karşı geldiğinden kurşuna dizilecekken İbâziyye mezhebinden olan Müslüman askerlerin, “İnancımızda silâhsıza ateş edilmez” şeklindeki itirazları sayesinde kurtulmuştur. Filozof Gaston Bachelard’ın yanında tez hazırlayarak Sorbonne Üniversitesi’yle Moskova Bilimler Akademisi’nden felsefe alanında doktor unvanı almış; felsefe ve estetik profesörü olmuştur. İki yıl Rusya’da kalıp L’humanité gazetesi adına muhabirlik yapmış, Stalin’le tanışmıştır. Prag’ın Sovyetler Birliği tarafından işgalini eleştirdiği için 1970’te Komünist Partisi’nden ihraç edilmiştir. İdealine en uygun din olarak İslâm’ı görmüş ve 2 Temmuz 1982’de Cenevre’de Müslüman olmuştur. Filistin davasına sahip çıkması ve İsrail zulmünü kitaplarında dile getirmesinden ötürü Batılı basın ve yayın organları tarafından aforoz edilmiş; böylece kendisine büyük kitabevlerinin ve yayın kuruluşlarının kapıları kapanmıştır. Hatta *İsrail Mitler ve Terör* adıyla Türkçe’ye de çevrilen kitabı nedeniyle ceza almıştır. 13 Haziran 2012’de Paris’te vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz.: Cemal Aydın, "Garaudy, Roger", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/garaudy-roger>, Erişim Tarihi: 17.05.2021.

⁴³⁰ Bulaç, **A.g.m.**, s.18.

Hareket dergisinde yer alan, sosyalizmin esasları ve gayesinin aktarıldığı bir diğer yazıda birden çok sosyalizm çeşidi olduğu, hepsinin farklı uygulamalara sahip olabileceği ifade edilerek, ideolojinin kapsayıcı öğeleri üzerinden şunlar aktarılmaktadır:

“Sosyalizm tatmin verici bir cemiyet düzeni kurmak gayesiyle iktisat alanında ferdi teşebbüslerle menfaatlerin serbest çalışmalarına yer vermeyen ve cemiyetin bugünkü yapısını ortadan kaldırarak onun yerine elbirliğiyle yürütülen hem daha haklı hem de insan şahsiyetinin tam inkişafına daha elverişli bir içtimai yapıyı geçirmek isteyen doktrine verilen isimdir. Andre Lalande’ den aldığımız sosyalizm tarifi gösteriyor ki sosyalizm dar ve sınırlı tek bir sistemden ibaret değildir. Belki geniş bir temayülün ifadesidir. Bu temayüle sahip bütün sistemler sosyalisttir. Geniş anlamıyla sosyalizm; ferdî ve küçük zümrelerin egoizmine karşı koyulan, aleme yaygın bir sempati ve insanlık duygusudur. Pierre Leroux’ye göre sosyalizm "hürriyet kardeşlik eşitlik ve birlik esaslarını bir araya getiren doktrindir". Sosyalizmin gayesi nedir? Bu sistem iktisadi hayattaki anarşik durumun yerine üretici kuvvetleri teşkilatlanmış bir toplumu geçirmek istemektedir. Bu teşkilatlanma sosyalizmin şekillerine göre devlet eliyle de olur devlet dışından da yapılır. Her sosyalizm devletçi değildir. Sosyalizmin tipleri arasında ortak bir prensip bulmak zordur. Kapitalizmin esasını teşkil eden mülkiyet hakkını kullanmada bile değişik anlayışa sahiptirler. Ancak bütün sosyalizmlerin birleşebilecekleri temel prensip; toplum menfaatini, ferdin menfaatinden üstün tutmak fikrine indirgemek mümkündür.”⁴³¹

Nurettin Topçu’nun, sosyalizm ve İslam sosyalizmi anlayışı ve bu anlayışın Müslüman Türk toplumunda yaygınlaşmasının sebepleri üzerinde durduğu yazısında bazı noktalar dikkat çekicidir. Öncelikle Topçu, zengin Müslümanların sahip oldukları imkanları kaybetme korkusu taşıdıkları ve dini vasıtaları maddi kazançlara alet etme gayretinde oldukları iddiasını şu sözlerle ifade etmektedir:

⁴³¹ Ali Bulaç, “Sınıf Meselesi”, **Hareket**, C.V., S:102, Haziran 1974, s.8-9.

“İslam'ı İsağocya⁴³² mantığıyla Orta çağ karanlığında boğan bu insanların sosyalizmden ürpermeleri kadar tabii bir şey olamaz. Cami kapısında kitap ticaretinden, hac yolunda Kur'an ticaretine kadar İslam'ın mesajları ve müesseseleri ile istismardan çekinmeyen bu güruhun şeylerini, Avrupa şehirlerinde seyahate çıkarmaları, hac yolunda vurgunculuk yapmaları kendilerince mubahtır. Zira gayeleri dine hizmettir. Bunların İslam'ı kalkan yaparak sınırsız servet ve sermaye tahakkümüne meftun yaşayışları yabancı esaretlere de el uzatarak büyük halife Ömer gibi fukaranın hakkını ısrarla isteyen sosyalizme düşman oluşlarının aşikâr sebebidir.”⁴³³

Topçu makalesinin devamında Türkiye’de sosyalizm düşmanlığının bir başka nedenini de kanaat önderi ve düşünürlerin toplumun maddi zorluklar yaşayan kesiminden uzak oluşuyla açıklamakta ve şunları ifade etmektedir: *“Memleketimizde sosyalizme düşmanlığın bir diğer sebebi de memleketimizde söz sahipleri ile sözde düşünürlerinin çoğu kere sefalet çekenlerden uzak yaşamalarıdır. Söz sahipleri yüksek mevkilerin yüksek maaşlı kişileridir. Bunlar aşağı tabakaların sefalet çekenlerin ne yaşadıklarını bilmezler.”⁴³⁴*

Topçu aynı makalede, tüm bunların yanı sıra, Türkiye’de var olan bir Yahudi gücünden ve bunun bilhassa siyaseti etkileyen yönünden bahsetmektedir:

“Türkiye’de mahkûm sınıf (milletin çoğunluğu olan aşağı halk tabakası) ile bir de zorba sınıfı (istismarcı kapitalist sınıfı) vardır. Her ikisinin üstünde bu ikinci sınıfı görevlendirip birinciye ezen onlara menfaat sağlayarak halkı parya halinde bir de büyük sermayeci Yahudilerin sınıfı vardır. Bizim davamız bu üç sınıfın sonuncusunu ortadan kaldırdıktan

⁴³² Süryânî asıllı Yeni Eflâtuncu filozof Furfûriyûs’un (ö. 304), Aristo’nun mantık kitaplarının ilki olan ‘Kategoriler’in anlaşılmasını sağlamak amacıyla kaleme aldığı, bu sebeple de isagoge (eisagoge “giriş”) adını verdiği eserin asıl konusu yazarın “beş ses” veya “beş lafız” (quinqvi voces) dediği “beş külli”dir. Hacminin küçüklüğüne rağmen yüzyıllarca gerek Batı’da gerekse İslâm dünyasında büyük ilgi gören, zamanla Aristo’nun, ‘Kategoriler’in de içinde bulunduğu ‘Organon’ adlı külliyyatının ayrılmaz bir parçası haline gelen ‘İsâğûcî’de ‘Kategoriler’in anlaşılabilmesi için gerekli olan bilgilerden kısaca söz edildikten sonra beş külliye oluşturan cins, nevi, fasıl, hassa ve araz kavramları birer bölüm içinde incelenmekte, bu kavramlar üzerine kısa ve anlaşılması kolay açıklamalar yapılmakta, tanımlar verilmekte, her bir tümelin diğeriyle ilişkisi gösterilmektedir. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Abdulkuddûs Bingöl, "İsaguci", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/isaguci>, Erişim Tarihi: 19.05.2021.

⁴³³ Nurettin Topçu, “Sosyalizme Karşı Koyan Kuvvetler”, **Hareket**, C.V, S:59, Kasım 1970, s.5.

⁴³⁴ **A.g.m.**, s. 5.

*sonra ikincisini birincisi ile aynı hizada dost ve kardeş yaparak milli birliği gerçekleştirmektedir.”*⁴³⁵

Topçu ayrıca Müslümanların İslam’ı doğru noktadan değerlendiremedikleri ve İslam esaslarını yeteri kadar anlayamadıkları dolayısıyla da sosyalizme düşman oldukları görüşünü şu sözlerle anlatmaktadır:

*“Bizde İslam kültürüne bağlı zümrenin İslam’ı daima sathi ve ters tarafından anlamış olması, onu sosyalizme karşı koymaktadır. Hakikatte bu dava İslam’ın özünde barınan hak davasıdır. Sosyalizm çiğnenmesi halinde Allah’ın da affetmeyeceğini bildirdiği kul hakkının müdafaasıdır. Sosyalist olarak İslam’ın ta kalbinde yer alacağımızı bilmeyenler kelimenin yabancı kıyafetine tutuluyorlar. Düşünmüyorlar ki kelime bir kıyafettir, elbisedir onu biz giydiririz. Allah’ın olan ruh ve davadır. Ruhu görmediklerinden bir zavallı elbiseyi kurşunluyorlar.”*⁴³⁶

Topçu en sosyalistçe metni sayılabilecek *Ahlak Nizamı*’nda, nasyonal-sosyalizme şu atıfları yapmaktadır: ‘(Sosyalizme karşı menfi propagandalar) daha 2. Dünya Harbi’nde İtalyan ve Alman milliyetçi sosyalizmine karşı kapitalist ve komünist dünyaların kardeşçe birleştiklerini unutturdular ve hatta paranın desteklediği sinsi Yahudi propagandası ile o milletlerin çocuklarını bile sosyalizmden soğutmaya çalıştılar. Milli değerlere, geleneklere dayanan faşizm ile aynı esaslara dayanan Alman milli sosyalizmi, devlet sosyalizminin en mükemmel gerçekleşmesi olmuştur.’ Topçu’ya göre, komünizm karşısında en güçlü önlem sosyalizmdir. Topçu’nun sosyalizmi, milliyetçi-muhafazakâr camianın anlamlandıramayacağı ölçüde; ısrarcı bir sosyalizm savunusuna, anti-kapitalizme, sosyal demokrasiye ve kooperatifçiliğe dayalı devlet sosyalizmine dayanmıştır. Topçu, Müslümanların kapitalizme mesafesizliğini dert edinmiştir.⁴³⁷

Hayri Kırbaşoğlu, Nurettin Topçu ve Ali Şeriatî⁴³⁸ arasında ciddi benzerlikler olduğuna işaret etmektedir. Ona göre, Topçu için kullanılan ‘Müslüman Sosyalist/Anadolu

⁴³⁵ A.g.m., s.6.

⁴³⁶ A.g.m., s.6.

⁴³⁷ Tanıl Bora, “Nurettin Topçu’da Anti-Kapitalizm ve Sosyalizm, Pis Burjuva ve Kul Hakkı”, **40 Yıl Sonra Nurettin Topçu: Nurettin Topçu Bize Ne Söyler?**, Musa Kazım vd. (ed.), Türkiye Yazarlar Birliği Yay., Ankara, 2016, s.78-82.

⁴³⁸ **Ali Şeriatî**: 24 Kasım 1933’te Horasan’da doğmuştur. 1958’de Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nden mezun olmuştur. Lisans üstü eğitimi için Fransa’ya gönderilmiştir. 1963’te doktora tezini Sorbonne’da tamamlamıştır. İran’a dönünce sağlık rejimine karşı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle

Sosyalisti’ ve Şeriatî için kullanılan ‘Allahperest Sosyalist’ gibi isimlendirmeler bu iki düşünürün birbiri arasında bir benzerlik kurmak için bile yeterlidir. Yazara göre her ikisi de İslam’ı bir dünya görüşü olarak seçmiş olmalarına rağmen, her ikisi de sosyalist olmayı tercih ettiklerini açıkça ifade etmişler, bu suretle kavrama müspet bir anlam atfetmişlerdir. Her ikisi de hem Batı’ya hem de kendi İslam geleneğine eleştirel bir yaklaşım sergilerken, Topçu bunu mistisizmi dışlamadan, Şeriatî de irfânî geleneğini reddetmeden yapmaya çalışmıştır. Bu her ikisinin de hem akla hem kalbe kulak verdiğini göstermektedir.⁴³⁹

İslam sosyalizmine vurgu yapan bir başka makale, *Sebilürreşad* dergisinde karşımıza çıkmaktadır. Makalede İslam’ın temel kaynaklarından, İslam dininin içtimai esasları ve sosyalizmle bağdaşan noktalarının ele alındığı görülmekte ve Kur’an’ı Kerim’den paylaşılan: “İnsanlar ümmet-i vahidedir” ve “bütün müminler kardeştir; kardeşlerinizin arasını ıslah ediniz” ayetleri ile “Ey insanlar Cenab-ı Hak hepinizin Allah’ıdır. Bütün insan neslinin aslı birdir ve dinleri aynıdır”, “İster muvaffak olsun ister olmasın kardeşinin ihtiyacını izaleye çalışanların günahlarını Cenab-ı Hak af buyurur.” Hadis-i Şeriflerinden verilen örneklerle İslam ve sosyalizmin ortak yönleri vurgulanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca dini farizalarda da içtimai esasların varlığına vurgu yapılarak “uhuvvet” ve “müsavat” kavramları hatırlatılmakta ayrıca cuma namazında zengin ve fakir kulların aynı saflarda bir olduğu ve yine hac ve umre ziyaretlerinde de aynı içtimai durumun var olduğu ifade edilmektedir.⁴⁴⁰

İslam sosyalizmi ve İslam sosyalizm benzerlikleri bağlamında yapılan müspet değerlendirmelerin karşısında olan ve *Hilal* dergisinde yer alan bir makalede; Sosyalizm; “Demokrat veya Liberal Sosyalizm”, “Mutedil Sosyalizm (Fabian Socialism), “Guild

tutuklanmış ve bir buçuk ay hapiste kalmıştır. Değişik kurumlardaki memuriyetleri ve kısa süreli öğretmenliğinin ardından 1966’da Meşhed Üniversitesi’ne öğretim görevlisi olarak kabul edilmiştir. Konuşmalarında yeni bir dil, sunum ve içerik bulan gençler için Şeriatî adı artık geleneksel ve Batılılaşmış bakış açıları karşısında onlardan bağımsız, alternatif bir açılım olarak değerlendirilmekteydi. Ancak bu faaliyetleri yüzünden 1971’de görevine son verilmiştir. Şii çizgisinde İslâmî eğitimin verildiği, özellikle Ehl-i beyt sevgisinin aşılandığı Hüseyiniyye-i İrşâd adlı merkezdeki konferans ve derslerinde rejim karşıtlığını devam ettirdiği ileri sürülerek yeniden tutuklanmışsa da 1975’te çeşitli baskılar karşısında şartlı olarak serbest bırakılmıştır. Fakat 16 Mayıs 1977’de yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. 1977 Haziranı’nda Londra’daki evinde ölü bulunmuştur. Taraftarları onun bir cinayete kurban gittiğini iddia etmişlerdir. Geniş bilgi için bkz.: Necdet Subaşı, "Şeriatî, Ali", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seriati-ali>, Erişim Tarihi: 20.05.2021.

⁴³⁹ Mehmet Hayri Kırbaoğlu, “Doğunun Putkırıcı İki Çocuğu: Nurettin Topçu ve Ali Şeriatî”, **40 Yıl Sonra Nurettin Topçu: Nurettin Topçu Bize Ne Söyler?**, Musa Kazım vd. (ed.), Türkiye Yazarlar Birliği Yay., Ankara, 2016, s.155-158.

⁴⁴⁰ Şeyh Müşir Hüseyin, “İslam ve Sosyalizm”, *Sebilürreşad*, C.XIV, S:345., Şubat 1963, s.309-310.

Sosyalizmi” ve “Diğer Sosyalist” sistemler şeklinde ayrılarak çeşitli sosyalizm betimlemelerine değinilmekte ve Marksistlerin kabul ettiği şu sosyalizm esasları üzerinde durulmaktadır; İstihsal araçlarının sosyal mülkiyeti, bu araçların demokratik kullanılışı, İstihsalin insan ihtiyaçlarını tatmin etme istikametine yöneltilmesi. Sosyalizmi, Komünizm ve Kapitalizmin bir nevi karışımından ibaret gören makalede, Sosyalizm ve Komünizmin ortak noktalarını; kolektivist olmaları, merkezi bir iktisadi otoritenin tesisini öngörmeleri, merkezi iktisadi bir plana sahip olmaları, sistemde üretim araçlarının mülkiyetinin ammeye ait oluşu ve gelir bölüşümünde daha eşit bir dağılımın öngörülmesi şeklinde özetlenmektedir. Sosyalizmin İslam’dan ayrılan noktaları hususunda faiz meselesi ve özel mülkiyet konularına dikkat çekilerek faiz hususunda şu ifadeler yer verilmektedir: *“Bugün iktisadi hayatta hakikaten ilgi çeken bir müessese olarak faiz İslam’da her çeşidiyle haram kılınmasına mukabil sosyalizmde ise sermaye tedariki yönünden bu sistemin kaçınılmaz bir neticesi olarak ihtiyaç hissedileceği muhakkaktır.”*⁴⁴¹

Makalenin devamında faiz müessesesi dışında sosyalizm ve İslamiyet arasında bir diğer önemli ayrımın özel mülkiyet konusunda var olduğu belirtilmekte ve bu hususta şu ifadeler aktarılmaktadır:

*“İslamiyet’le Sosyalizmin bağdaşmadıkları esaslı noktalardan birisi de: İslam’ın cevaz verdiği ferdi mülkiyeti Sosyalizmde devlet mülkiyeti halinde görmekteyiz. Bu istihsal vasıtalarının mülkiyetinin ferdin olmaktan çıkıp herkesin malı haline gelmesidir. İslam iktisadi eşitsizliklerin kötülüklerini; ganimetlerin taksimi, haraç, zekât, vakıf müesseseleriyle önlemeye çalışırken bunun yanında iradi ve ihtiyari bir tasarruf neticesi yapılacak yatırımlara da sahasını açacaktır. Buna mukabil Sosyalizm ise cebri tasarruflarla yapacağı yatırımlarında ne derece bir iktisadi fayda temin edecektir.”*⁴⁴²

İslam dergisinde yer alan bir başka makalede ise komünizmi önlemek için sosyalizmin gelmesi gerektiğini savunanlar eleştirilerek: “bütün sosyalistlerin gayesi, dini mefkurelere ihtiyacı olmayan ve maneviyatı ortadan kaldırmadığı istihdaf eden bir kollektivite kurmaktır” ifadesine yer verilmektedir. Sosyalizm ve Komünizmin temelde

⁴⁴¹ Erdiç Beylem, “İslamiyet ve Sosyalizm”, **Hilal**, C.V, S:50, Mart 1965, s.26.

⁴⁴² **A.g.m.**, s.28.

farklı amaçlara hizmet etmediği, Türkiye'nin bu tarz düşüncelere ihtiyacının olmadığını belirtildiği makalede şu ifadelerle yer verilmektedir: "Bütün 'izm'lerin gayesi nazari olarak daima cemiyete sağlam bir düzen vermek ve muayyen vasıtalarla harekete geçmektir. Fakat hiçbirisi dünya için devamlı bir huzur ve sükûn sağlayamamış, sadece kâğıt üzerinde ve örümcekli raflarda kalmıştır."⁴⁴³

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse öncelikle İslamcı dergilerde yer alan görüşlerde; Marksizm, Sosyalizm ve Komünizm kavramlarının oldukça girift şekilde ele alındığı, bazı dergilerde bunlar arasında net bir ayrım yapılırken, birçoğunda kaynağını İslam dışı unsurlardan alan tüm düşünce sistemi ve ideolojilerin hemen hemen aynı kategori içinde değerlendirildiği görülmektedir. *Büyük Doğu* dergisinde yer alan örneklerde, Marksist ideolojinin, diyalektik felsefeden beslendiği iddia edilmektedir. Bu görüşe göre, kapitalizm proletaryayı sömüren tez; komünizm proletaryayı savunan antitez, faşizm ise ortasında yol bularak bunların hepsine hükmetmeye çalışan sentezdir. *Sebil* dergisinde, komünizmin kaynağı olarak Yahudilik gösterilmiş, hatta Karl Marx'ın da Yahudi olduğu, dolayısıyla da bu ideolojinin Yahudi propagandasının silahı olduğu savunulmuştur. İslamcı dergilerde antisemitist söylem yaygın olsa da, komünizm kaynağının Yahudilik olarak görülmesine sık rastlandığı söylenemez. Komünizm ve sosyalizm bahsine ansiklopedik bilgiler çerçevesinde yer veren *Hilal* dergisi, bu iki ideolojinin aslında aynı hedefler doğrultusunda birleştiklerini savunmaktadır. Dergide ayrıca Marksizm karşısında sosyalizmin savunulması ve İslam ve sosyalizm arasında bir bağ kurulmaya çalışılması şiddetle eleştirilmiş, İslam'ın faizi haram kılması ve özel mülkiyete imkân kılması gibi özellikleri bakımından bu ideolojileri ile bağdaştırılamayacağı fikri savunulmuştur. *İslam* dergisinde de benzer şekilde İslam ve sosyalizmin aynı potada değerlendirilmesi eleştirilmektedir. Dergide yer alan görüşe göre komünizm ve sosyalizmin ikisi de manevi değerleri ve dini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Ayrıca, komünizmin fakir işçi sınıfının duygularını sömürerek korkunç bir diktayı, her türlü şiddeti meşru gördüğü ve Allah, ahiret, mülkiyet hürriyet gibi kavramları ortadan kaldırmaya çalıştığı görüşleri aktarılmaktadır. *Fedai* dergisi umumiyetle gösterdiği milliyetçi tavrı bu konuda da sürdürmüştür. Dergide devrimden sonra Rusya'da komünist yönetimin uyguladığı şiddet ve Türk devletlerinde yarattıkları

⁴⁴³ Mihridin Cenân, "Sosyalist propagandalara cevap: Türkiye'nin Sosyalizme Asla İhtiyacı Yoktur", *İslam*, C.III, S:36, Eylül 1960, s.367.

yıkım eleştirilmektedir. *İlahi Işık* dergisi de İslamcı dergilerin genelinde var olan ‘komünizmin panzehri İslam’dır’ görüşünü yinelemektedir.

Hareket dergisinde ve *Sebilürreşad*’da yer alan bir örnekte, diğer İslamcı dergilerden farklı bir yaklaşım ortaya konmaktadır. Dergilerde sosyalizm; Marksizm ve komünizm gibi ideolojilerden farklı bir konumda değerlendirilmektedir. İslamcı çevrelerde pek taraftar bulabildiğini söyleyemeyeceğimiz bu görüşün⁴⁴⁴; İslam’da mülkün Allah’a ait olması, tüm Resullerin ilahi söylemlerinde sosyal devlet anlayışının yer bulması, İslam’da sermaye birikiminin emredilmemesi ve sosyal dayanışmanın tesis edilmesinin İslam’da yer bulması, toplum menfaatlerinin fert menfaatleri üzerinde tutulması gibi argümanlar üzerinde şekillendirildiği söylenebilir. Esas itibarıyla daha evvel din-siyaset ilişkisi çerçevesinde ele alındığı gibi Topçu, cemiyetçiliğe atıf yapmakta, İslam ve demokrasi arasında bağ kurulmasını reddetmekte, bir diğer açıdan ise dinin siyasete ve ticarete alet edilerek, samimiysiz bir din anlayışının ortaya konulmasına karşı çıkmaktadır. Bu münferit örnekler dışında, 1960-1980 arasında İslamcı söylemin, anti-komünist söylem etrafında birleştiği, bunun karşısında İslami değerlerin tesis edilmesi gerektiği nitekim bu ideolojilerin maneviyatsız, dinsiz bir felsefeden beslendiği ve esas olarak bu duygularla savaştığı görüşleri çevresinde birleştikleri söylenebilir.

3.2.2.1.1. Türkiye’de Komünizm

Daha evvel bahsedildiği gibi, İslamcı dergilerde, Türkiye’de komünizm tesirleri, toplumun bu ideolojinin etkisi altına nasıl girdiği, bu ideolojinin en çok hangi çevreleri hangi kanallarla tesiri altına aldığı ve bu ideolojinin tesirlerinden nasıl kurtulunabileceği konusunda da çeşitli makalelere yer verilmiştir. Üstelik bu konuda sosyalizm konusunda rastlanan fikir ayrılıklarına rastlanmamaktadır. Komünizmin Türkiye açısından menfi bir ideoloji olduğu hususunda neredeyse ortak bir görüş birliğinin var olduğunu söylemek mümkündür.

Anti-komünist söylem 1960-1980 arasında, Türkiye’nin sağ siyasi ve sosyal kanadında oldukça popüler hale gelmiş bir söylem olmuştur. Bunun sebebi, Türkiye’de 1960 sonrası

⁴⁴⁴ İslam’ın sosyalizmle bağdaştırılmasına dayanan İslami Sosyalizm fikrinin ve hatta Ebu Bekir’in de bir sosyalist olduğuna dair görüşlerin, 1920 yılının Mayıs ayında kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti tarafından da ortaya atıldığı görülmektedir. Geniş bilgi için bkz.: Mustafa Yılmaz, “Yeşil Ordu Cemiyeti”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yesil-ordu-cemiyeti/>, Erişim Tarihi: 30. 08. 2021.

dönemde toplumsal kutupların daha belirgin hale gelmiş olmasıdır. Kemal Karpat bu dönemi şöyle tarif etmektedir:

“İhtilal Türk siyasetinde belirleyici öneme sahip iki sosyo-politik süreci hızlandırdı. Birincisi, iki orta sınıf grup arasındaki iktidar mücadelesi ile ilgiliydi. Bu guruplardan biri Cumhuriyet’in ilk yıllarının bürokratik elitiyle iş birliği halindeydi, yükselişteki yeni ve kalabalık ikinci grup ise ekonomik faaliyetlere ve serbest mesleklere dayanmaktaydı. İkinci sosyo-politik süreç, işçi sınıfının ortaya çıkışı ve kırsal gruplar arasındaki yapısal değişimle ve bu grupların ekonomik çıkar temelinde haklarını arayıp güç kazanmaya çalışmasıyla ilgiliydi.”⁴⁴⁵

Bayram Koca ise bu toplumsal grupların oluşmasının ve özellikle Türk sağının ‘ortak davalar’ çevresinde birleşmesinin, Türkiye’nin iç siyasi ve sosyolojik sahasında, *Komünizmle Mücadele Dernekleri (KMD)* ve *Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)* teşkilatları vasıtasıyla 1960’lardan sonra gerçekleştiğinin altını çizmektedir. Yazara göre, Türkiye’nin dış politikada anti-komünist bir çizgide yer alması ise 1947’de ABD’nin Truman Doktrini çerçevesinde yapılan ekonomik yardımı kabul etmesiyle başlamıştır.⁴⁴⁶ Bu karşı cephe oluşumunun İslamcı çevrelerde de belirgin şekilde bir karşılık bulduğu söylenebilir. Hatta bu dönem İslamcılarını fikirsel temelde en sık bir araya getiren argüman anti-komünizm ve komünizmin Türkiye’deki etkinliği ile savaşmak ülküsü olmuştur.

Fedai dergisinde, Osman Turan’ın “Türkiye’de Komünizmin Kaynakları” isimli eserinden yapılan alıntıda; Türkiye’de yeni neslin dini tahsil ve terbiyeden yoksun olması, inkılapların manevi dünyada sarsıntıya sebep olması, Türkiye’de verilen eğitimin aydın bir kitle yetiştirememiş olması gibi sebepler, Türkiye’nin Komünizme karşı daha dayanıksız olmasına sebep olarak gösterilmektedir. Türkiye’de laikliğin zamanla “din düşmanlığına” dönüştüğü, dindarlığın gericilik ve yobazlık haline geldiği dolayısıyla da yüksek zümreye mensup kişiler arasında “dinsiz” görünmenin daha popüler hale geldiği söylenmektedir. Ayrıca Türkiye’de münevver-devlet adamı ve halk arasında uçurum

⁴⁴⁵ Kemal Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Timaş Yay.,3. Baskı, İstanbul, 2009, s.227-228.

⁴⁴⁶ Bayram Koca, “Altmışlı Yıllarda Türkiye’de Anti-Komünizm: Truman Doktrini’nden Komünizmle Mücadele Derneklerine”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Mete Kaan Kaynar (haz.), İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2017, s.545-549.

oluştugu, bir dönem maarif müfredatının sola kaydırıldığı, dil devriminin nesiller arasında uçurum oluşturduğu, tüm bunlarla birlikte Türkiye’de folklorun esasını teşkil eden İslam sanat ve mimarisinin zayıfladığı sonuç olarak tüm bunların Komünizmin yaygınlaşmasına imkân verdiği söylenmektedir.⁴⁴⁷

Türkiye’de sol kesimin komünizmi savunmak konusunda hür, ancak sağ kesimin İslam esaslarını savunmakta hür olmadığını savunan bir başka makalede, Türkiye’de kanunlara göre komünizmin suç olduğu ancak fertlerin bunu itiraf etmediği sürece faaliyet yürütmesinde bir sakınca görülmediği iddia edilerek bu tutum eleştirilmektedir. Bu durumun menfi yönü makalede şöyle dile getirilmekte: “İslamiyet’e gelince şüphesiz ki komünizm karşısında tek kale İslamiyet’tir. Komünistler bir maske altında zehirlerini rahat rahat akıtırırken, sağcılar da İslam’ın vaaz ettiği esasları rahat rahat işleyebilsinler ki, komünizme karşı tesirli bir mücadele yapılabilmiş olsun.” Makalenin devamında dönemin hükümetine çağrıda bulunularak: “Biz İktidardan şunu bekliyoruz: sağcıları zincirleyen 163. Maddenin çemberinden bizleri kurtarsınlar. Komünistler hakkında zecrî tedbir almak becerikliliğinden mahrum iseler, hiç olmazsa sağcıları onlar kadar olsun serbest hale getirsinler. Bu memleketin kaderi olarak öteden beri devam etmekte olan sağ kapalı, sol açık gidişe bir son versinler. Laiklik hakkıyla tatbik edilsin, devlet din işleriyle ilgilenmesin diyanete muhtariyet verilsin. Din bir cemaat işi olarak tanınsın.”⁴⁴⁸

Türkiye’nin Kore savaşına ordusuyla katılarak komünizme karşı bir duruş sergilediğinin ifade edildiği makalede, uluslararası iş birlikleri ve savaşın caydırıcılığı sebebiyle Rusya’nın Türkiye ile savaşmayı göze alamayacağı, bu nedenle de Türkiye’de komünizmi tesis etmek adına farklı stratejilerin deneneceği iddia edilmektedir. Makalede konuyla ilgili şu ifadelere yer verilmektedir:

“Komünistlerin memleketimiz üzerinde yapacakları yıkıcı faaliyet sırf Türkiye’yi ele geçirmek için olmayacak, aynı zamanda esir Türkleri de lidersiz bırakmak gayesinin tahakkuku için olacaktır. Buna bir de Türkiye’nin stratejik ehemmiyetini ve İslamiyet gibi Marx’ın fikirlerini tesirsiz bırakan ilahi bir kuvvete sahip oluşunu ekleyecek olursak Rusya’nın propaganda yönünden Türkiye’nin üzerinde daha fazla

⁴⁴⁷ “Türkiye’de Komünizmin Kaynakları”, **Fedai**, C. I, S:9, Nisan 1964, s.6-8.

⁴⁴⁸ Kemal Çoşkun, “Komünist Avı ve 163. Madde”, **Fedai**, C.III, S:30, Nisan 1966, s.3.

duracağı ve milyonları sarf edeceğini tahmin etmek kolay olur. Bu vaziyet karşısında Komünizme karşı alınan tedbirleri daha da artırmak mecburiyetindeyiz. Durum bu kadar Türkiye'nin aleyhine olmasına rağmen resmi şahsiyetler neredeyse ceza kanunundan 'anti demokratiktir' bahanesiyle yapılan propagandanın tesiri altında kalarak, 141 ve 142. Maddelerin çıkarılması gafletini de gösterecekler.”⁴⁴⁹

Türkiye’de Komünizm ve CHP arasında bağlantı kuran başka bir makalede şu ifadelere yer verilmektedir:

“Memleketin elli yıllık tarihi ve bu yarım asırlık müddet içinde ‘Komünist Hareketlerini’ tetkik edenler bu hareketlerden mutlaka CHP’yi mesul tutmakta tereddüte düşmezler. Yakın tarihimizde bilhassa 27 Mayıs ihtilali sonrası İnönü’nün Başvekilliği altında kurulan ve ekseriyeti CHP’li olan Koalisyon hükümeti, Komünistlerin ekmeğine yağ sürmüştür. Yeraltı teşkilatları yerüstüne çıkmış, yazamadıkları kitap ve tatbik etmedikleri taktik kalmamıştır. CHP’nin akıl hocalığı ve fikir babalığı ile kurulan birtakım müesseseler, Komünistlerin hamiliğini üzerine almış, bunların gayretiyle resmen adeta her türlü sol fikre ışık yakmıştır. CHP bu tesirini her devrede sürdürmüştür.”⁴⁵⁰

Büyük Doğu dergisinde, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri'nin 1964 yılı Mayıs ve Haziran aylarında güney illerindeki inceleme gezisi sonunda kaleme aldığı raporun yer aldığı makalede, raporun komünizm mütalaaları hakkında şu ifadelere yer verilmektedir:

“Bir mütearife kesinliğiyle bildirilen batının olumlu akımı peşinden komünizmin izah ve tespiti geçiliyor. Bu nokta birincisi nispetle tafsilatlıdır: ‘İkincisi kuzeyden gelen kızıl akımdır. Şükürler olsun ki bu ikinci akımın açık tesiri memleketimizde yaygın halde değildir. Bilindiği gibi tarih boyunca Ruslarla yaptığımız savaşlar otuzu aşkındır. Bu savaşlardan yarısından bir fazlasını onlar kazanmıştır. Bu sebeple Ruslara karşı içimizde daimî kin vardır. Ruslar dünya hakimiyetini temin

⁴⁴⁹ Halit Güler, “Komünizm Karşısında Türkiye’nin Durumu”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.III., S:26, Haziran 1963, s.20,25.

⁴⁵⁰ Hayrettin Bulut, “Komünistler Niçin Ecevit’i Destekliyorlar?”, **Sebil**, C.II, S:29, Haziran 1976, s.11,15.

yolunda büyük gayret sarf etmektedirler. Komünizmin doğrudan doğruya giremediği yerlere çeşitli renklere, çeşitli kılıklara bürünerek sızdığını görüyoruz”⁴⁵¹

Örneklerde ele alındığı gibi Türkiye’de komünizm gerçek bir tehdit olarak telakki edilmiş, bu hem siyasi hem de dini bir tehlike olarak algılanmıştır. Türkiye’de o dönemde komünistleri ilgilendiren TCK’nın 141 ve 142. Maddeleri, İslamcı oluşumların tepkisine neden olan 163. Maddesi yürürlükte olmasına karşın, İslamcı çevreler zaman zaman kendileri aleyhine kullanılan kanunun, eşit şekilde komünizmle mücadele konusunda uygulanmadığı konusunda serzenişte bulunmuşlardır. Aynı zamanda, İslamcı dergilerde komünizm yalnızca sosyolojik tabanı etkisi altına alan ya da marjinal bir siyasi grubu etkileyen bir ideoloji olarak görülmemiş, CHP de sık sık komünizm yandaşlığı yaptığı suçlamaları ile karşı karşıya kalmıştır. Bu iddiaların taban bulmasında daha evvel de ele alınan, CHP’de ‘ortanın solu’ hareketi etkili olmuştur.

3.2.2.2.Emperyalizm ve Kültür Emperyalizmi

Emperyalizm terimi Latince ‘imperium’ sözcüğüne dayanmaktadır ve diktatörlük gücü, merkezi hükümet, keyfi yönetim metotları anlamına gelmektedir. Bu kullanımının dışında Fransa’da 1830’larda Napolyon İmparatorluğu’na hayranlık duyanları nitelemek için, 1848’den sonra ise III. Napolyon’un kötü yönetimini ifade etmek için kullanılmıştır. Emperyalizm kavramının kullanımı 1870’lerde İngiltere’de yaygınlaşmıştır. Başbakan Disraeli’nin sömürge imparatorluğunu güçlendirme ve genişletme politikalarını tanımlamak için emperyalizm kavramına başvurulmuştur. Böylece emperyalizm, sömürgecilikle eş anlamda kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁵² Kültür emperyalizmi esas olarak daha çok küreselleşme kavramının ortaya çıkışı ile birlikte akademik sahada kullanılmaya başlanmış ve emperyalist hegemonyanın kültürel alanda kurulmasına işaret eden bir kavramsallaştırma içermiştir. Bu sebeple ele alınan yıllar içerisinde, İslamcı dergilerde, kültür emperyalizmine anlamsal olarak işaret edilse de, kavramın bu haliyle kullanımı nadirdir. Bu başlığa kadar ele alınan ideolojiler konusunda yapılan eleştirilerde hadiselerin; Batı kültürü, Hristiyanlık, yabancılaşma, yozlaşma vb. zeminlerde ele

⁴⁵¹ Dedektif X, “Vesikalarla Büyük İşlarımız: Bir Milli Güvenlik Kurulunun Gözüyle Batıcılık, Komünizm, İslamiyet ve Nurculuk”, **Büyük Doğu**, C.XI, S:4, Ekim 1964, s.4.

⁴⁵² H.Emre Bağcı, “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi”, **I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Mart 2003, S:VIII, s. 65.

alınmasına benzer şekilde, emperyalizm konusunda yapılan vurgularda da ortak temaların öne çıktığı gözlenmektedir.

Emperyalizmi Türkiye’de yapılan misyonerlik faaliyetleri bağlamında ele alan bir makalede, Türkiye’de o dönemde var olan “kapı önlerine İncil bırakılması, radyolarda Hristiyanlık propagandalarının yapılması” gibi faaliyetler, Türkiye’de uzun süredir var olan misyonerlik propagandalarının ve emperyalist faaliyetlerin bir devamı olarak görülmektedir. Makalenin devamında; Türkiye’de ilk misyonerlik okulunun Mrs. Mary Raynold tarafından açılması, Roynald’ın diğer American Board misyonerleri ile İzmir’e gelmesi ve Türkiye’de misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesinde etkin bir rol oynadığı anlatılmaktadır. 1904 istatistiklerine göre Ortadoğu’da 60 bin öğrencili 6 bin kadar misyoner okulun faaliyette olduğu ifade edilmekte ve o dönemde de benzer faaliyetlerin “barış gönüllüleri” sloganıyla Amerikan kolejleri, Amerikan liseleri, Robert Koleji tarafından yürütüldüğü, bu kuruluşların “fesat yuvaları” olduğu iddia edilmektedir. Saint Benoit, Saint Joseph, Notre Dome de Sion liselerinin de Fransız emperyalizminin bir parçası olduğu, bunun yanında Amerikan hastanesi⁴⁵³, İtalyan hastanesi Saint George hastanesi gibi kurumların da bu emperyalist hareketin bir parçası olduğu söylenmektedir. Bunlara ek olarak, Hristiyanlığın hedefinin dünya hâkimiyeti olduğu, bu politikanın hiç kaybolmadığı ve Vatikan’ın ise “bu nihai hedefin bir minyatürü” olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca makalede Yahudilik ve Hristiyanlığın İslam’a karşı ittifak içinde olduğu, 1967’de yapılan “İstanbul Buluşması”⁴⁵⁴ ile ise Ortodoks ve Katolik

⁴⁵³ Konuyla ilgili Geniş bilgi için bkz.: İdris Yücel, **Anadolu’daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011.

⁴⁵⁴ Bu buluşma isimlendirmesi Katolik Kilisesi’nin 262’nci papası VI. Paul’un 25-26 Temmuz 1967 tarihleri arasında gerçekleştirdiği İstanbul ve İzmir ziyaretlerine işaret etmektedir. Papa’yı havaalanında; Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Başbakan Süleyman Demirel, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, İçişleri ve Turizm bakanları, Vali, Belediye Başkanı ve İstanbul Müftüsü’nün yanı sıra Patrik Athenagoras karşılamıştır. Türkiye’ye gelişlerinin, Katolik Kilisesi’nin bu ülkeye ve Türk milletine karşı duyduğu takdir hislerinin bir ifadesi olduğunu söyleyen VI. Paul, bir araya geldiği Cevdet Sunay’a, bu ziyaretinin de diğerleri gibi dini amaçlı olduğunu, ancak büyük Türk halkını yakından tanıdığı için memnuniyet duyduğunu belirtmiştir. Papa ile Patrik, yaptıkları görüşmenin ardından açıklamalarında, Doğu ve Batı kiliselerinin yeniden birleşme yolunda olduğu mesajını vermişlerdir. Papa ziyareti sırasında beklenmedik bir hamle ile Doğu Roma İmparatorluğu’nun İstanbul’da yapmış olduğu en büyük kilise olan, şehrin fethinden sonra camiye çevrilen, 1935’te Bakanlar Kurulu kararı ile müzeye dönüştürülen Ayasofya’daki ana altın önünde diz çöküp, 1 dakikaya yakın dua etmiştir. Bu olay, özellikle MTTB’de ciddi bir tepkiye yol açmış, ziyaretten iki gün sonra bu duaya bir tepki olarak MTTB üyesi olduklarını belirten bir grup öğrenci Ayasofya’da toplu namaz kılmışlardır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/dunya/papalarin-olay-yaratan-istanbul-ziyaretleri>, Erişim Tarihi: 20.05.2021.

mezhepler arasındaki ihtilafların ortadan kaldırılmasına katkı sağlandığı iddia edilmiştir.⁴⁵⁵

Türkiye’de emperyalizm konusunda Türk solunu eleştiren bir başka makalede⁴⁵⁶, Amerika’nın uluslararası kuruluşların desteği ile Türkiye’ye sözde kalkınma planları önerdiği, ancak sağ iktidarların bu planlara direndiği noktada ABD’nin de iktisadi ve siyasi ambargolara başvurduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla Türk Solunun iddia ettiği gibi Sağ iktidarların da ABD ile arasının çok iyi olmadığı, Dünya Bankası ve IMF’in kredi musluklarını kestiği hatırlatılmaktadır. Türkiye’nin “otuz yıl önce vahim bir yanılgıyla emperyalist sisteme elini kaptırdığı” ifade edilerek, meselenin vatan meselesi olduğu sağcılık yahut solculuk olmadığı söylenmektedir.⁴⁵⁷

Fedai dergisinde yer alan bir makale “Emperyalist Kimdir?” sorusuna yanıt aramaktadır. Bu yazıda ise en büyük emperyalistler; Rus ve Çin Komünistleri olarak telakki edilmektedir. Yazıda o dönemin dünya şartlarında; Hindistan, Pakistan başta olmak üzere Asya ve Afrika’da birçok millete istikbalini vermiş olan İngiltere’nin, Fas, Tunus, Hind-i Çin’e özgürlüğünü iade etmiş Fransa’nın, Kongo’ya istikbalini geri veren Belçika’nın ve hatta Japonya ve Filipinlere özgürlüğünü vermiş olan ABD’nin geçmişte olsalar bile o gün emperyalist sayılamayacakları ancak Rusların; Batı Türkistan, Azerbaycan, Kırım, İdil Ural, K. Kafkasya’da; Çin’in ise Doğu Türkistan, Tibet, İç Moğolistan ve Mançurya’da birçok insanı tahakküm altına alarak emperyalist güç oldukları savunulmaktadır.⁴⁵⁸

Din, kültür ve sömürge kavramları bağlamında kültürel etkileşimi “coğrafi batıcılık” olarak tanımladığı görüşler üzerinden eleştiren Fikret şu ifadelerle yer vermektedir:

“Hilmi Yavuz'un Yeni Ufuklar Dergisi Eylül sayısında ‘Kültür Yabancılaşması’ başlıklı yazısına göre sömürgeci Batılı kültürü yabancılaştırma gereği duymaz, aksine olarak sömürülecek memleketin kültüründen yararlanırmış. Türkiye'nin sömürgeleşmesini ise Osmanlı

⁴⁵⁵ “Kara Emperyalizm Türkiye’yi Sarmaya Çalışıyor”, **Yeniden Millî Mücadele**, C.I., S:27, Ağustos 1970, s. 4-5.

⁴⁵⁶ Emperyalizmi yöneten asıl ideolojinin Siyonizm olduğu görüşü derginin kapak konusuna taşınmıştır. Bkz.: Ek-XI.

⁴⁵⁷ “Amerikan Emperyalizmi ve Solcularımız”, **Yeniden Millî Mücadele**, C.VIII, S: 390, Temmuz 1977, s.16.

⁴⁵⁸ Cengiz Turanlı, “Emperyalist Kimdir”, **Fedai**, C.III., S:25, Ağustos 1965, s.5.

kültürü hazırlayan, din kültürünün temelini oluşturan buyruklar imiş. Dine dayalı olan Osmanlı kültürü hoşgörü ahlakını geliştirme olanağından yoksun kalmış. Osmanlı kaynaklarına dönülmesini istemek sömürgeciliğin ekmeğine yağ sürmek demekmiş. Bu yazı çok ateşli bir Batıcının kaleminden çıktığından din ile kültür burada birbirine karıştırılarak çorba edilmiş. Bu sebeple biz sadece şunu söyleyeceğiz: işte sayın okuyucu coğrafi batıcı böyle düşünür. Batı bizi sömürmesin diye biz ona benzeyelim. Kendi kaynaklarımıza dönmeyi insanlığın ortak kaynakları olan Greko-Latin kaynaklarına sırt çevirme sayar bu tip Batıcı. Halen yurdumuzda hüküm süren batıcılık hümanist batıcılık değildir. Yurdumuzda Mevlâna hümanist sayılmamaktadır çünkü Doğuludur. Lyon kulübü kurup tavşan kızların karşısında kükreyenler ise Batılı aslanlardır. Gerçek kültürde Doğu Batı ayrımı vardır. Halbuki Yunus Emre bir İslam şairidir ve insana yönelmiştir, hümanisttir. Hem Türk İslam kültürünün hümanist olmadığı insana yönelmediği suçlaması daha çok su götürür. Bu konuda da gerçek incelemecilerin aydınlatmasına muhtaçtır. Bu ve bu gibi yargılar birbirinden nakil ile verilen yargılardır”⁴⁵⁹

Mevdudi'den alınan bir çeviri yazıda hezimet ve boyun eğmenin iki türlü olduğu, birincisinin fikri kölelik ikincisinin siyasi kölelik olduğu savunulmakta manevi galibiyetin ise ön şart olarak siyasi galibiyeti gerektirmediği ifade edilmektedir. Bu konuda makalede şu ifadeler yer verildiği görülmektedir:

“Manevi sömürge ve istila hakikatte ilmi neticelere ve çalışmaya bağlıdır. Dünyanın kumandanı ve milletlerin lideri olma yolunda müsabaka yapan her millet, diğerlerinin düşünce hayatlarını istila eder. Bu yolda geri kalan milletlere gelince onlardan başkalarını taklit ve onlara uymaktan gayri sığınak bulamazlar. Zira inançlarında ve düşünce dünyalarında zihinlerine hâkim olacak bir kuvvet ve asalet mevcut değildir. Böyle olunca ilerlemiş milletlerin köklü itikatları ve kuvvetli idrakleri onları helak eder. Bunlar selin önündeki çer çöp gibidir. Çöpün, selin önündeki kendini korumaya gücü yetmez...”⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ Ali Fikret, “Kültür Yabancılaşması ve Coğrafi Batıcılık”, **Hareket**, C.V, S:58, Ekim 1970, s.11-13.

⁴⁶⁰ Mevdudi Eb’ul A’la, “Kültür Emperyalizmi ve Nedenleri”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.X, S:104, Kasım 1970, s.10.

Pınar dergisinde emperyalizmin birkaç tarifine yer verilmektedir. Buna göre ‘Capitant Emperyalizmi’; “başka ülkeleri siyasi veya iktisadi hakimiyetleri altına almak isteyen bir devletin siyaseti” olarak tanımlanmaktadır. Makalede yer alan ikinci tanıma göre; ‘Suavet Emperyalizmi’, sömürgeciliğe ve askeri işgale dayanmadan bir kavmin başka bir kavim üzerinde kurduğu hakimiyet” olarak tanımlanmaktadır. Ancak makalede Batı dünyasına kendini kabul ettiren asıl tanımlamanın Lenin’in tarifi olduğu ifade edilerek şu sözlere yer verildiği görülmektedir:

“Tarifi en yetkili bir kaynaktan aktaralım: ‘Kapitalist sosyoekonomik kuruluşun en yüksek gelişim aşaması... Emperyalizm, en ileri kapitalist ülkelerde yaklaşık olarak 19. Yüzyıl sonlarıyla 20. Yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Serbest rekabet kapitalizmden aşağıdaki temel özelliklerle ayrılır:

1) Tekeller 2) Banka sermayesi endüstri sermayesiyle kaynaşmış ve bu mali sermayeye dayanan bir finans oligarşisi kurulmuştur. 3) sermaye ihracatı, mal ihracatından farklı olarak özel bir önem kazanmıştır. 4) devletle bütünleşen uluslararası tekeli kapitalist birlikler dünyayı kendi aralarında paylaşmışlardır 5) Dünya topraklarının en büyük kapitalist güçler tarafından bölüşülmesi tamamlanmıştır.’ Kısaca emperyalizmin belirleyici niteliği tekellerin sınırsız ekonomik ve politik egemenliğidir. Bunun için emperyalizmin bir başka adı da tekeli kapitalizm.”⁴⁶¹

Makalenin devamında Meriç, Kültür Emperyalizmini ise şöyle tanımlamaktadır:

“Larousse ‘belli bir hayat görüşünü ve belli bir hayat üslubunu otorite yolu ile yaymaya çalışan emperyalizm diyor’ Otoriter ne demek? İtiraz kabul etmeyen otoriter düzen. Otoriter, emretmek veya itaat ettirmek hakkı veya gücü; siyasi veya idari yetki, üstünlüğü başkasına kabul ettirmek. Demek ki burada sözü edilen kültürün irfanla da medeniyetle de münasebeti yok. Emperyalizm de bildiğimiz emperyalizm değil. Kültür emperyalizmi ezelden beri aşına olduğumuz bir mefhum. Avrupalılaştırma, Amerikalaştırma.”⁴⁶²

⁴⁶¹ Cemil Meriç, “Kültür ve Emperyalizm”, *Pınar*, C.II, S:72, Aralık 1977, s.17-20.

⁴⁶² *A.g.m.*, s.17-20.

Kültür emperyalizminin gerçek olamayacağını altını çizen Meriç şunları ifade etmektedir: “Kültür emperyalizmi hayrın emperyalizmi, faziletin emperyalizmi, ilmin emperyalizmi, aydınlığın emperyalizmine benzer bir hezeyandır emperyalizm için bir nevi meşruiyet fetvası. Bu yalancı tertip sadece Avrupalılaştırma Amerikalaştırma gibi asırlardan beri süregelen bir saldırının sıratına takılan yeni bir maskedir”⁴⁶³

Bir başka yazıda, Meriç sol görüşe mensup aydın ve sanatçılar arasında kültür emperyalizminin nasıl tartışıldığı ve anlaşıldığını izah maksadıyla Paris’te düzenlenen bir panelden notlarla gözlemlerini aktarmaktadır. Panele Abidin Dino, Güzin Dino, Enver Abdal Malik, Ferit Edgü ve Korkut Boratav katılmaktadır. Meriç; Edgü’nün kültür emperyalizmine karşı Cumhuriyetle birlikte arkeolojik bulguların Türkiye’de kalmasının sağlanması ile önemli bir kazanım elde edildiği görüşünü eleştirmekte ve bunun emperyalizmle savaşmak konusunda yetersiz bir hamle olduğu görüşünün altını çizmektedir. Boratav’ın görüşünü özetleyen Meriç; Boratav’ın emperyalist kültürün emperyalist devletlerin kültürü olduğu ve Türkiye üzerinde en başarılı taarruzunun 1946-1960 yılları arasında gerçekleştiği savunusunu Rusya’yı bu konuda aklamak ve Türkiye’de tek parti dönemini emperyalizme karşı zaferlerin kazanıldığı bir dönem olarak kabul etmek suçlamasıyla eleştirmektedir. Meriç; Abidin Dino’nun Türkiye’nin Osmanlı döneminde Arap ve Acem emperyalizminin kültür etkisi altına girdiğini ve daha sonra ise bunun Almanya’nın kültür etkisiyle devam ettiği görüşünü ise Fransa’nın etkisini tamamen yok saydığı gerekçesiyle eleştirmektedir. Meriç ayrıca İslam’ın kabul edilmesiyle gelen gönüllü bir kültür değişimi olduğunu ve bunun emperyalizm olarak ifade edilemeyeceğini söylemektedir.⁴⁶⁴

İslamcı dergilerde emperyalizm kavramı iki noktadan ele alınmıştır. Bunlardan biri genel olarak milliyetçi çizgide yer alan dergilerin daha çok hassasiyet gösterdiklerini söyleyebileceğimiz emperyalizm kavramının kendisi, diğeri daha evvel de ifade edildiği gibi esas itibarıyla küreselleşme ile birlikte daha çok kullanılmaya başlanan ancak bu dönemde de birkaç örneğine rastladığımız kültür emperyalizmi kavramı olmuştur. *Yeniden Milli Mücadele* dergisinde, Türkiye’de genellikle yabancılar tarafından kurulan okullar ve sağlık kuruluşları emperyalizmin bir aracı olarak görülerek eleştirilmektedir. Bunun yanı sıra 1967 yılında, Papa VI. Paul’un Türkiye’ye ziyareti bir Ortodoks-Katolik

⁴⁶³ A.g.m., s.17-20.

⁴⁶⁴ Cemil Meriç, “Sola Göre Kültür Emperyalizmi”, *Pınar*, C.II, S:73, Ocak 1978, s.2-10.

ittifakı olarak görülmekte ve bunun da emperyalist bir amaca hizmet ettiği savunulmaktadır. Bu konuya çalışmanın kapsamında olan diğer dergilerde rastlanmamakla birlikte, bu ziyaretin özellikle Ayasofya faslının, MTTB üyeleri arasında da bir tepkiye yol açtığı, dolayısıyla İslamcı çevrelerde genel olarak olumsuz bir reflekse sebep olduğu anlaşılmaktadır. Dergide emperyalizm konusu bir de iktisadi açıdan değerlendirilmekte, ekonomik hususlarda ABD ile ve International Money Fone (IMF) gibi kurumlarla girilen anlaşma ya da uzlaşmaların emperyalistlerin amaçlarına hizmet etmek olduğu ifade edilmektedir. 1977 yılında kaleme alınan yazının, CHP ve AP'nin galip çıktığı seçimlerin hemen akabinde yayınlandığı anlaşılmaktadır. Yazıda, sağcı hükümetlerin Amerikancı politikalar güttükleri için eleştirildikleri ancak asıl solcu partilerin Amerikan yardımları konusunda beklenti içinde oldukları iddia edilmektedir. 1978'de IMF ile bir stand-by anlaşmasının yapılması⁴⁶⁵ yazının muhtemelen bu anlaşmanın hazırlık yahut görüşme aşamalarını eleştirdiğini düşündürmektedir. Ancak Türkiye'nin 1960-1980 yılları arasında IMF ile çok sayıda ve neredeyse her hükümet döneminde anlaşması vardır. Bu durum yazının biraz da siyasi maksatla kaleme alındığını göstermektedir.

Fedai dergisinde emperyalizm konusunda oldukça ilginç bir yaklaşım söz konusudur. Yazıda tarih boyunca; İngiltere, Fransa, ABD, Belçika gibi emperyalist ülkelerin nihai olarak sömürge bölgelerinden çekildikleri ancak Çin ve Rusya'nın bunu yapmadığı için asıl emperyalistlerin bu ülkeler oldukları savunulmaktadır. Bu yazının, anti-emperyalist bir propaganda refleksinden ziyade anti-komünist duygularla yazıldığını düşündürmektedir. *Hareket* ve *Pınar* dergilerinde emperyalizm meselesi daha akademik şekillerde ele alınmakta, *Pınar*'da yer alan bir makalede, dünyada artık büyük sermayedarların hâkim olduğu dolayısıyla da asıl emperyalizmin aslında kapitalizmin kendisi olduğu gibi bir çıkarım yapılmaktadır. Bu tabloda hareketle emperyalizm kavramının, İslamcı dergilerde biraz sübjektif şekilde değerlendirildiği ve bu kavramın biraz da herhangi bir hoş gitmeyen durum, siyaset ya da ideolojiyi eleştirmek amacıyla, bir vasıta olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

⁴⁶⁵ Mahmut İnan, "IMF İstikrar Politikaları ve Stand-By Anlaşmalarını Gerekli Kılan Nedenler Açısından Türkiye IMF İlişkileri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, Y.12, S:32, Ağustos 2019 s.606.

3.3.İSLAMCI DERGİLERDE İKTİSADİ HUSUSLARA BAKIŞLAR

İslamcı dergilerde ele alınan konulardan bir diğeri de iktisadi hayat olmuştur. Gerek günlük yaşamda insan hayatını doğrudan etkileyen parametreleri açıklıyor olması, gerekse de İslam dininin kendine özgü iktisadi kurallarla açıklanmış bir iktisat yaklaşımına sahip olması nedeniyle dergilerde iktisadi hayata dair tartışmaların yer aldığını görüyoruz. Konuyla ilgili on altı derginin makale başlıkları dosyasında; İktisat, Ekonomi, Banka, Faiz, Ticaret, Sigorta kavramları taranmıştır.

İktisadi hususlarda kaleme alınan makalelerin bir kısmının günlük hayatta Müslümanların karşılaştığı sorunlar üzerine odaklandığı, bir kısmının da sosyo-ekonomik düzen ve kapitalizm mütalaaları üzerine yoğunlaştığı görülmüştür. Dergilerde ele alınan konular kategorize edildiğinde, modern ekonomik sistem yani '*kapitalizm*' ve dönemin '*kalkınmacı*' ekonomik modellerine muhalefet noktasında '*ekonomik düzen*' tartışmalarının öne çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Tartışmalarda dönemin uygulamalarının İslam'ın emrettiği sınırlar dâhilinde değerlendirildiği ve bu çerçevede alternatif yaklaşımlar geliştirilmeye çalışıldığı görülmüştür.

3.3.1. İslam ve İktisadi Düzen

İslamcı dergilerde iktisadi düzene ilişkin hususların ele alınış şekli çoğunlukla modern ekonomik sistem ve modeller ile bunların İslam'ın ön gördüğü sosyo-ekonomik düzen ile karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu konuda toplumsal ve ekonomik olarak en büyük düşmanın ya da düzen bozucunun '*faiz*' olarak kabul edildiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Yazarların bilhassa 70'li yıllarla beraber, modern ekonomik sisteme faizsiz ve İslami şartlara uygun şekilde çareler aradıkları, bu konudaki teşebbüsleri destekledikleri görülmektedir. Diğer yandan sisteme yönelik eleştirilerin ele alınış şeklinin ekseriyetle teorik düzeyde kaldığı ve '*faiz*' tartışmasına odaklandığı anlaşılmaktadır. Sistem olarak kapitalizm eleştirilirken ekonomi politikasının kendisi, ilgili dönemde uygulanan yerel ve küresel uygulamalar, kurumlar, ekonomi politikası araçları üzerinde teknik detayları açıklayacak yaklaşımlar geliştirilemediği görülmektedir. Bunun yerine genellikle İslam'ın emrettiği kurallar çerçevesinde olması gereken iktisadi hayat anlatılmakta; mevcut iktisadi düzen bu hayata kıyasla ele alınmaktadır.

İslam dini her alanda olduğu gibi iktisadi konularda da Müslümanların uyması gereken sınırlar ortaya koymaktadır. Bu sınırlar çerçevesinde yürütülecek ekonomik aktiviteler toplamı da İslam'ın iktisadi hayat tasavvurunu ortaya çıkarmaktadır. *Diriliş* dergisinde 1966 yılında yayınlanan ve Pakistanlı müfessir ve yazar Mevdudi'ye ait aşağıdaki ifadelerden dönemin 'İslami iktisadi hayat' anlayışı hakkında ipuçları görülmektedir:

*“İslam, insana geçimini sağlamak için kabiliyet ve yaratılışına göre kazanç yolları araştırma hakkını tanır. Fakat, servet edinilirken, ahlakını bozacak veya içtimai düzeni sarsacak yolları kullanmasına izin vermez. İslamiyet, değişik kazanç yollarını helal ve haram olmak üzere ikiye ayırır. Ahlak ve içtimai bünye bakımından zararlı olan bütün kazanç yollarını gayri meşru sayar. Bu bakımdan zararlı kabul ettiği usulleri açıkça izah etmiş ve teker teker bildirmiştir.”*⁴⁶⁶

Mevdudi şer'i hükümlerden yola çıkarak getirdiği açıklamayla Müslümanların kazanç yolları arasından 'helal' olanları seçmesi gerektiğini ifade etmektedir. Elde edilen kazancın kullanımının da üç şekilde olabileceğini söyler: “Kazanılan servetin üç şekilde kullanılabileceği açıktır: ya harcanır ya da daha fazla kazanç elde etmek için bir şeye bağlanır ya da biriktirilir.”⁴⁶⁷ Bunların arasında da helal-haram olmaları bakımından bir tasnif vardır. Harcamalar, yatırımlar ya da tasarruf dinen meşru sayılabilecek işlere yöneltilmeli; haramlardan uzak tutulmalıdır. Bu noktada, tasarrufların değerlendirilmesi konusunda İslam'ın 'faiz' yasağının öne çıkarıldığı ve faizin toplumsal boyutu üzerinden bir kapitalizm eleştirisi çıkarımı yapıldığı görülmektedir:

“Birikmiş parayı faizle işe bağlamak İslamiyet'te şiddetle yasaklanmıştır. Paranızı bir kimseye ödünç olarak verdiğiniz zaman verdiğiniz paradan bir kuruş fazla almaya hakkınız yoktur. Verdiğiniz paranın iş sahasına yatırılmasından dolayı bir kar temin etmek isterseniz o işin rizikosunu da kabul etmeye mecbursunuz. Yani kâra ortak olduğunuz gibi ziyana da ortaksınız. Böylece İslamiyet kapitalizmin belini büker. Para kuvvetine

⁴⁶⁶ Eb'ul Ala El Mevdudi, Tüzün Demirer (çev.), “Ekonomik Problemin İslam'da Çözümü”, *Diriliş*, C.II, S:2, Nisan 1966, s.13-15.

⁴⁶⁷ *A.g.m.*, s.13-15.

*dayanan kapitalistin elinden cemiyetin ekonomik imkânlarını öldürmek için kullanacağı en müessir aleti almış olur”*⁴⁶⁸

Mevdudi, faizi kapitalizmin temel unsurlarından biri olarak kabul etmekte ve sermaye sahibinin elindeki bu enstrümanın toplumun ekonomik imkânlarını öldürdüğünü ifade etmektedir. İslam dini ise faizi yasaklamakla birlikte kapitalizme karşı mücadele ortaya koymuş olmaktadır. Müslümanların kazançlarını harcamak, yatırım yapmak ve biriktirmek tercihleri arasında helal yollarda kullanması, özellikle birikimlerini faizden uzak tutarak ve zekâtını vererek tasarruf etmesi sayesinde kapitalizm ile mücadele etmiş olacağını ifade etmektedir. Mevdudi’ye göre yatırımlar başka insanların da faydalanacağı üretkenliktedir, tasarruflar zekât mekanizması ile topluma fayda sağlar; faiz gelirine bağlanan birikimler ise toplumun ekonomik imkânlarının kapitalist zümrenin eline geçmesine yol açar.⁴⁶⁹

Diriliş dergisinde yer alan başka bir makalede kapitalist sistem hakkında şu ifadeler yer almaktadır:

*“Kapitalist sistemde insanlar teraküm etmiş servetin ve daha da büyük nispette, faiz mukabilinde borç olarak alınan paranın yardımıyla büyük miktarda insan gücünü ücret karşılığında istihdam etmek suretiyle kar elde etmek fırsatını ararlar. Özel teşebbüs kapitalizmin ruhudur. Sistem, üretimi veya ticari faaliyetler sahasındaki binlerce fırsattan herhangi birisini seçmek, herhangi bir mahalli tercih etmek, üretim unsurlarından herhangi birisini arzu edilen kalite ve miktar dâhilinde kullanmak, bunların pazarlarını tayin etmek ve bütün hepsi için uygulanacak metodu tercih etmek konularında mutlak bir özgürlük anlayışına sahiptir.”*⁴⁷⁰

Makalede kapitalist üretim biçiminin üretim faktörleri sayılmakla birlikte özel teşebbüsün kapitalist sistemdeki yeri ve müteşebbisin özgürlük arayışına vurgu yapılmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin üretim faktörlerinden olan sermayenin kaynak dağılımının bankalar vasıtasıyla gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Sermayesini nasıl işleyeceğini bilmeyen servet sahipleri ile sermayeye ihtiyaç duyan girişimciler olmak üzere toplumda

⁴⁶⁸ **A.g.m.** s. 13-15.

⁴⁶⁹ **A.g.m.** s. 13-15.

⁴⁷⁰ Ahmet Mahmut, Turhan Akışık (çev.) (Kasım 1969), “İslam Ekonomisi”, **Diriliş**, 3. Cilt 2. Sayı, s. 18-23.

var olan iki grup banka vasıtaları ve faiz enstrümanı ile bir araya getirilmektedir. Makalede yer alan görüşe göre bu sistemde; sermaye sahibinin herhangi bir risk üstlenmeden ve çaba sarf etmeden sabit bir tutarla sürekli kazanması, ancak borç alan grubun emeğini ortaya koyarak tüm riski üstlenmesi gayri adildir ve İslam bu adaletsizliğe karşı çıkmaktadır.⁴⁷¹

Hilal Dergisi'nde yer alan 'Ekonomi ve İslam' adlı makalede faizin toplumsal düzen üzerine olumsuz etkilerinden bahsedilmekte ve kapitalist sistemin temel kabulleri İslami değerler dayanak gösterilerek değerlendirilmektedir. Makalede belirtildiğine göre kapitalist ekonomilerde sosyal olaylar burjuva menfaatlerine göre şekillenir, Marksist ve Kollektivistlerin görüşlerinde ise üretim araçlarına kamunun sahip olması esastır; ancak İslam her hâlükârda insan unsurunu öne çıkarır. Makalede yer alan görüşe göre; Marksist ve kapitalist iktisadi sistemler sorun çıkardıklarında, Neoliberal tedbirler alınarak kapitali elinde tutan ve tutmayan gruplar arasındaki çatışma ve sosyal eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla; sosyal sigortalar, işsizlik sigortaları, parasız eğitim, sosyal yardımlaşma, ücretsiz sağlık hizmetleri vb. sosyal politikalar geliştirilmektedir ancak İslam bu tedbirleri 1400 sene önce, devleti her durumda ihtiyaç sahibi vatandaşın ihtiyacına koşmayı emrederek almıştır. Batılıların İslam'ın dünya ile ilgisi olmayan "ahiret ve cennet dini" olduğu iddiasının bir tuzak olduğu savunulurken, İslam'da her soru ve sorunun cevabı ve çözümü olduğu ifade edilmekte ve İslam Ekonomisinin alanı şu sözlerle çizilmektedir; *"Sınırlı olan mal ve hizmetlerin üretilmesi ve tüketilmesini kitaba ve sünnete bağlı kalarak, her çağın ve bölgenin temel yapısına çözüm getirecek şekilde ihtiyaçların karşılanmasını hedeflemek."* Oldukça uzun ve ayrıntılı şekilde İslam'da öngörülen iktisadi ve sosyal sistemin anlatıldığı yazıda özetle şu hususlar vurgulanmıştır; İslam ekonomisinde servet sahibi kişi müteşebbistir, İslam'a göre her şeyin sahibi Allah'tır, Allah yeryüzünü insanlar için yaratmış ve insanı vekil tayin etmiştir. Buna karşın kapitalist ve kollektivist görüşlerde insanın bir üretim aracı olarak kabul edildiği ifade edilmektedir. İslam'da insanlar Allah'ın emrettiği meşru hudutlar içinde kazandığı serveti belli sınırlar içinde ahlaki olarak içtimai yollarda sarf edebilir. İslam'da müteşebbis yeni iş sahaları açabilir ancak riski göze almalıdır. Cemiyette geçimini temin edemeyen kimselerin geçimi tüm Müslümanlara aittir, Allah mülk ve servet sahiplerine varlık emanet ettiği ölçüde sorumluluk vermiştir, sermayenin ve servetin iyi muhafaza edilmesi,

⁴⁷¹ A.g.m., s.18-23

çoğaltılması, içtimai alanda yeni sahaların açılması İslam'da cihat etmekle bir tutulmuştur. İslam'da israf haram kılınmıştır, faiz risksiz ve emeksiz kazanılan para olduğu için haramdır ve içtimai düzeni bozar, bazı âlimlere göre İslam'da fiyat sosyal ihtiyaçlar hesaba katılarak devlet tarafından belirlenir, bir fert devletin izniyle toprak işlerse onun sahibi olur ancak sahiplik ihyayı devam ettirdiği müddetçe geçerlidir.⁴⁷²

İslam dininin şer'i hükümleri ile kapitalist üretim biçimini kısmen de olsa bağdaştıran makalelere de rastlanmıştır. *Hilal Dergisi*'nde yer alan 'Hadislerle Ekonomi' başlıklı makale bu duruma örnek teşkil etmektedir. Makalede kapitalist üretim biçiminin rekabet anlayışı Hz. Peygamber'in hadisleri ile tahlil edilmektedir. Makalede İslam dininde piyasaya müdahalenin ve piyasaya girişlere mâni olunmasının uygun bulunmadığı ifade edilmektedir. Piyasaya girişlerin engellenmesi ve tekelleşmeye temel olacak eğilimler ile arz daralmasına yol açarak pahalılığa ve karaborsaya sebep olan narh uygulaması reddedilmektedir. Savunuya göre İslam'da piyasaya giriş çıkışlar serbesttir bu üretici sayısını artırır dolayısıyla tüketici lehine bir durum geliştirir, fiyat düşer ancak satıcı malını daha yüksek fiyata satabileceği pazarlara yönelebilir.⁴⁷³

İlahi Işık dergisinde yer alan "İslamiyet'in Ticarete Verdiği Önemi Hiçbir Din ve Millet Vermemiştir" adlı makalede ise İslam dininin ticarete verdiği önemin ve İslami kıstaslara göre tüccar kavramının hadis kaynaklarından alıntılarla açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Yazarı belirtilmeden yayınlanan ve dini referansların öne çıkarıldığı makalede yer verilen hadislerden bazıları şöyledir: "Doğru emniyetli bir tacir nebilerle, sıddıklarla, şehitlerle beraberdir.", 'Hakiki bir tacir kıyamet günü arşın gölgesinde barınır.', 'Tüccarda dört huy onun derecesini belirtir: kazancının dürüst olması, alacağı malı kötülememesi, sattığı malı övmemesi, bir şeyi satarken de aldatmamak yoluyla alışveriş etmesi.'"⁴⁷⁴

İslam dergisinde yayınlanan Muhammed Reşit Rıza'ya ait çeviri bir makalede İslam'ın 14 noktada iktisadi reform yaptığı vurgulanmakta ve bu noktalar şu şekilde özetlenmektedir:

⁴⁷² M. Kemal Cabioğlu, "Ekonomi ve İslam", *Hilal*, C.XX, S:239-240, Ocak 1983, s.50-58.

⁴⁷³ Muhammed Yıldırım, "Hadislerle Ekonomi", *Hilal*, C.XX, S:235, Ağustos 1982, s.18-19.

⁴⁷⁴ "İslamiyet'in Ticarete Verdiği Önemi Hiçbir Din ve Millet Vermemiştir", *İlahi Işık*, C.V, S:105, Şubat 1971, s.1,17.

“Şahsi mülkiyet hakkı tanır, murabaha ve kumar yasaktır, kapitalistlik yoktur (yani paranın ve servetin sürekli birkaç zenginin elinde toplanması yasaktır), ziyan⁴⁷⁵ yoktur, iştirakte eşitlik (zenginin fakirin ihtiyaçlarını gidermesi), zekat emredilmektedir, aile geçimi karşılanmalı, yoksullara yardım edilmeli, kefareet borçları ödenmeli, israf edilmemeli, ziynet ve nefsi harcamalar ifrattan kaçınarak içtimai ve bedenî kötülüğe yol açmadan yapılmalı, şahsi ve ailevi masraflarda itidal korunmalı, halkın yararına olanı şahsın yararına olandan üstün tutmalı.”⁴⁷⁶

İslam dergisinde yer verilen ve Şakir Berki'ye ait “İslam İktisadı: İslam'da Tasarruf” başlıklı makalede İslam'ın iktisadî hususlarda emirlerine ayetlerden deliller gösterilerek; İsra Suresi 26-27. ayetleri yardımlaşma ve tasarruf konusuna, Furkan suresi 67. ayeti harcamalarda itidalli davranmaya, Ali İmran 180. ayeti ise cömertlik konusunda bir düzen getiriyor denilmektedir.⁴⁷⁷

Sönmez dergisinin 1971'de yayınlanan bir sayısında yer alan Sebahattin Zaim'e ait “İslam İktisadı” adlı makalede; II. Dünya savaşından önce yalnızca 3 İslam ülkesi siyasi bağımsızlığa sahipken bu sayının savaş sonrası dönemde 28 gibi bir rakama ulaştığı ve dolayısıyla da İslam dünyasında kalkınma mevzuunun önemli bir konu haline gelerek İslam iktisadının da bu alanda bir çözüm unsuru olarak öne çıktığı savunulmaktadır. Makalede savunulan fikre göre; Batının inanç kültür sisteminde 19. asırda benimsenen tek yönlü materyalist inanç kültür sistemi etkisini kaybetmiştir. Zaim'e göre bu sistem sosyalizm ve kapitalizm şeklinde iki başlı bir hüviyete bürünmüştür ancak bu iki sistem de temelde materyalist bir felsefeye dayandığından Batı kültürünü kendine aktarmak isteyen 3. Dünya ülkeleri bir seçim yapmak zorunda bırakılmıştır. Görüşe göre II. Dünya savaşından sonra gelişen bu zorunluluk İslam ülkelerine; Afrika, Ortadoğu ve Asya'da aralarında iş birliği yapma lüzumunu hissettirmiş ve İslam kongrelerinde öze dönüş fikri işlenmeye başlanmıştır.⁴⁷⁸

İslam dünyasının içinde bulunduğu ekonomik ahval ile ilgili ayrıntılı bir yazı sunan *Diriliş* dergisinde bir önceki görüşe nazaran daha karamsar bir bakış açısı yer almaktadır.

⁴⁷⁵ Ziyan: Hukuken sahipleri olmasına karşın bunu idare etmekten aciz olanların mallarına el koyma.

⁴⁷⁶ Reşit Rıza Muhammed, “Kuran'ı Kerim'e Göre Servet Hakları ve İktisadî Islahat”, *İslam*, C.IV, S:44, Mayıs 1961, s. 233-235.

⁴⁷⁷ Şakir Berki, “İslam İktisadı: İslam'da Tasarruf”, *İslam*, C.V, S:50, Kasım 1961, s.39.

⁴⁷⁸ Sebahattin Zaim, “İslam İktisadı”, *Sönmez*, C.VIII, S:72-73, Ağustos 1971, s.24-25.

Makalelerde; İslam dünyasında birçok ülkenin politik bağımsızlığını kazanmış olmasına karşın ekonomik bağımsızlığını kazanamadığı savunulmakta bunun sebebi olarak ise Müslümanların sorumsuz davranması ve ekonomi üzerinde var olan yabancı kontrol- müdahalesi- olarak gösterilmektedir. İki bölümden oluşan makalede birinci bölümde ayrıntılı şekilde İslam Dünyasının Ekonomik kaynakları ele alınmıştır. 1966'da yayınlanan sayıda yer alan dergide o güne ait sayısal bir araştırma ortaya konmuş; İslam Dünyasının 37 bağımsız egemen devlet, 3 milyarlık nüfus ile önemli bir enerji kaynağına sahip olduğu söylenmektedir. İslam coğrafyasının jeopolitik ve stratejik olarak önemli bölgelere yayıldığı, toprakların büyük ölçüde zirai toprak olduğu, var olan endüstrinin ise gündelik tüketim malları üretmeye endeksli olduğu, dolayısıyla ağır sanayinin varlığından ve gerçek bir endüstrileşmeden bahsedilemeyeceğinin vurgusu yapılmaktadır. O dönemin Birleşmiş Milletler veri ve istatistikleri baz alınarak; İslam dünyası petrol rezervinin %66'sı, kauçuk üretiminin %70'i, kalay üretiminin %52'sinden çoğu, Kenevir üretiminin %40'ı, palmiye yağının %26'sı gibi bir üretim kapasitesine sahip olmasına rağmen bunların çoğunun tasarrufunun yabancı kontrolünde olmasının ekonomik bağımlılığı getirdiği ifade edilmektedir. Makalenin ikinci bölümünde ekonomik problemlerin sebepleri üzerinde durulmakta; İslam ülkelerinde düzenli bir ekonomik planın olmayışı, ziraat metotlarının geri ve hantal olması, önemli döviz girdisi sağlayabilecek olan balık üretiminin ve bunun için gerekli gemilerin ve soğutma sistemlerinin olmayışı problemler olarak görülmekte ve üretimi arttırmanın yanında kaliteyi de arttırmanın gerekliliği savunulmaktadır. Çözüm önerileri olarak ise; çiftçilerin kooperatif kurmasının desteklenmesi, iç problemleri çözecek uzman kadroların oluşturulması gerektiği, İslam dünyasının kendi potansiyelinin farkına vararak ekonomi tasarıları ve mali araçlarını kendi yerli kaynaklarından sağlamaya çalışması ve kredi ihtiyacını İslam dünyasına başvurarak gidermesi gerektiği fikirleri sunulmaktadır. Ayrıca İslam dünyasının İslam Dünyası Ortak Pazarı ve Merkezi Ekonomik Planlama Dairesi kurmasının da faydalı neticeler vereceği söylenmektedir. ⁴⁷⁹

İslami sosyalizm kavramını hararetle savunan ve bu yönüyle İslamcı dergilerden çoğunlukla farklı bir yön çizen *Hareket* dergisi, iktisadi hususlara da zaman zaman bu pencereden bakmakta, İslam'da toplumsal hayatın dayanışma ve paylaşmaya dayalı

⁴⁷⁹ İnamullah Han, "İslam Dünyasının Ekonomik Durumu", **Diriliş**, C.II, S:3, Haziran 1966, s.18-23.

olduğu, İslami iktisadi anlayış ve düzenin de esas itibarıyla bu anlayışa bağlı olduğu argümanı üzerinde durmaktadır:

“İktisat asrımızın başlarına kadar İslam dininin ruhunu yaşayan milletimizin, sosyalist dünyaya ahlaki örnek olacak bir iktisat anlayışı ve gelenekleri vardı. Bir zengin evine yıllık erzak almadan önce o semtte oturan fakirlerin evlerine ramazan ayından evvel erzak dağıtırdı. Kış gelmeden fukaranın kış yakacağını zenginler temin eder ondan sonra kendi kışlık yakacaklarını düşünürlerdi. Çünkü onlar: ‘O kimselerin alınları böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak... saklayıp istifçilik ettiğiniz bu nesnelerin acısını tadın’ diye ihtar eden Kur’an’a gerçekten inanıyorlardı. Onlar iktisadî nizamlarının ilhamını: ‘Mal sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir devlet olmasın’ diyen Kur’an’dan alıyorlardı. Yine Kur’an’da: ‘Altın ve gümüş biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu? İşte onlara pek acıklı bir haber ver’ denilmektedir. Milli tarihimiz için de cemaatçiliğin en güzel tatbikatını veren milli devletlerimiz dünya ve hayat görüşlerini dinimizden almışlardı. Efendi köle farklılaşması yapmayan, toplum bünyesinde sınıfsal çatışma yaratmayan, zengin ve fakir farkını ortadan kaldırmak için nefse karşı cihadı emreden dinimiz bütün düşünce yapımızın yapıcısıdır. Kul hakkını bilmek için rehberimiz yine Kur’an’dır. ‘Zengin müminlerin mallarından dilenen dilenmeyen fakirlerin hakkı vardır.’”⁴⁸⁰

Yazının devamında ise Türk toplumunun neden liberalizmle anlaşılamayacağı, Türk kültür ve toplum yapısının buna niçin uygun olmadığı anlatılmaya çalışılmaktadır:

“Ferdî bencilliklerin cemaat uğrunda feda edilmesini gerektiren milliyetçilik anlayışımız en mükemmel ve eşsiz olarak İslam’ın cemaatçilik anlayışında barınıyor. Bu esaslar milletimizin maddi ve ruhi mazisi içinde işlenmiş, hazırlanmış bulunuyor. Esasen bir toplum ideali olan milliyetçiliğin ferdiyetçilik ve liberalizmle anlaşması imkansızdır. Faize ve sermaye terakümüne izin vermeyen bir nizam bizi ister istemez

⁴⁸⁰“Milliyetçiliğimiz”, **Hareket**, C.V, S:73, Ocak1972, s.12.

toplumculuğa götürecektir. Bu sisteme ister bugünkü geçer tabiri ile zamanın anlayışına uygun sosyalizm diyelim ister toplumculuk veya ister cemaatçilik diyelim davanın esası özü aynıdır. Büyük üretim ve sanayi devrinde tarihimiz önünde maddi ve manevi yapımızın özelliklerini belirtecek milliyetçiliğimizin iktisadi yapısı kâinat ve insan görüşümüze tarihimizde yaşattığımız ideale uygun olacaktır.”⁴⁸¹

Büyük Doğu dergisinde yer alan “İdeolocya Örgüsü: Beklenen İnkılap” başlıklı makalede İslami değerler üzerine kurulacak iktisadi nizamın temellerinin; ticaretin helal olması, özel mülkiyet ve kazancın hak olması, faizin haram olması ve zekâtın farz olmasına dayandığı şöyle açıklanmaktadır:

“O İslam inkılâbında iktisadi nizam, bugün insanlığın başlıca ıstırabını teşkil eden ferdi mülkiyet ve kazanç hakkıyla (kapitalizm) içtimai tevezzün ve iştirak zarureti (sosyalizma) arasındaki bütün tezatları barıştıracı ilahi bir ahenk ifadesidir. Öyle bir ahenk ifadesi ki bu kendi başlarına ayrı ayrı batıl sistemlerden her birinin kendi başlarına erişemeyeceği gayesi hakikati onlardan hiçbirine vücut ve istiklal vermeksizin sağlayacaktır. Bu ahengin ilk kutbunda ticaretin helal ve ferdi mülkiyet ve kazancın hak olması, ikinci kutbunda da faizin haram ve zekâtın farz olması vardır.”⁴⁸²

Diyanet İlmi Dergi’de yer alan “İslam İktisadında Enflasyon ve Getirilen Önleyici Tedbirler” başlıklı makalede, enflasyon olgusu açıklanmakta ve İslam iktisadında enflasyonla mücadele yöntemlerine vurgu yapılmaktadır. Makaleye yer verilen aşağıdaki ifadelerle göre enflasyonun sebebi mübadele vasıtası olarak kullanılan paranın sürekli değer kaybetmesidir:

“İslam iktisadiyla ilgili hükümler de esas itibari ile mübadele vasıtası olarak belirli bir kıymet birimi kabul edilmemiştir. Özellikle son yüzyıllarda ekonomilerde enflasyonun baş amili olan durmadan değer kaybeden veya bazen de değer kazanan paradır. Oysa kaynaklarımızda paradan (hem dinardan) pek söz edilmemiştir. Gerek faizle ilgili hükümlerden gerekse zekât öşür vs gibi vergilerde paradan çok ayının

⁴⁸¹ A.g.m., s. 16.

⁴⁸² “İdeolocya Örgüsü: Beklenen İnkılap”, *Büyük Doğu*, C.XIII, S:21, Aralık 1967, s.3-4.

(eşyanın) söz konusu olduğunu görmekteyiz. Mesela ölçülebilen tartılabilen sayılabilen misli mallar da faizin söz konusu olabilmesi için aynı cins misli maldan az miktarına karşılık çok miktarın alınması hakkında hüküm konulduğu gibi vergilerin tahsilinde yine hangi maldan ne kadar miktar zekât, üşür veya haraç alınacağı ayrı ayrı belirtilmiştir.”⁴⁸³

Makalede enflasyonun sebebi açıklandıktan sonra İslam iktisadında doğrudan bugünkü enflasyon kavramıyla mücadele anlamına gelmese de fiyat istikrarının sağlanması adına; karaborsacılıkla mücadele, serbest rekabet ortamının sağlanması, en azından piyasaya müdahalenin yasaklanması yönünde hadisler bulunduğu aşağıdaki ifadelerle ortaya konulmaktadır:

“İslam iktisadında bugünkü ekonomik sistemleri en çok meşgul eden enflasyon ve bunun amilleri doğrudan doğruya ele alınıp incelenmemiştir fakat cemiyette fiyat hareketlerini arz ve talep konularını yakından ilgilendiren karaborsacılıkla mücadele eden fiyatların kontrolünün fayda ve mahsurlarını açıklayan birçok hadisler ve içtihatlar bulmak mümkündür. İslam esas itibari ile ticarete serbest rekabet esasını kabul etmiş ve fakat bu esas prensibe vaki suni müdahaleleri yasaklamış en azından önleyici tedbirleri getirmiştir.”⁴⁸⁴

Diriliş, Hilal, İlahi Işık, İslam, Sönmez, Diyanet İlmi Dergi’lerinde yayınlanan makalelerde genellikle o dönemin iktisadi hayatında gündemde olan faiz, enflasyon gibi kavramlarla kapitalizmin olumsuz etkileri karşısında Müslümanların takınması gereken tavır tartışılmaktadır. *Hareket* dergisinin İslam sosyalizmini kapitalizm karşısında bir alternatif olarak sunduğu görülmektedir. *Büyük Doğu* dergisinde bulunan makalelerde ise İslam dininin iktisadi düzenlerin üzerinde tutulduğu; kapitalizm ve sosyalizmin olumlu yönlerini kapsayan bir İslami iktisadi düzen savunulduğu görülmektedir.

⁴⁸³ Ali Şafak, “İslam İktisadında Enflasyon ve Getirilen Önleyici Tedbirler”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. XVIII, Ocak 1979, s.12-13.

⁴⁸⁴ *A.g.m.*, s.12-13.

3.3.2. İslam Dünyası ve Türkiye’de İktisadi Durum

Dergilerde iktisat konusunda ele alınan bir başka husus Türkiye’nin ve kısıtlı şekilde ele alındığı üzere Dünyada İktisadi ahvaldır.

Tohum dergisinde yer alan bir makalede II. Dünya savaşıdan sonra ‘iktisadi az gelişmişlik’ meselesinin ön plana çıktığı savunulmakta, bunun sebebi olarak ise iki husus üzerinde durulmaktadır. Makaleye göre bunlardan ilki II. Dünya Savaşı’nın ardından birçok devletin bağımsızlığını kazanmasına karşın çok geçmeden iktisadi bağımsızlık olmadan siyasi bir bağımsızlıktan da söz edilemeyeceğini anlamaları ancak buna rağmen bu ülkelerin fertlerinin çok gelişmiş ülkelerde bireyler gibi yaşamak arzusunu bırakmamaları olmuştur. Derginin 1969 yılında çıkan sayısında yer alan makalede, o dönemin popüler iki iktisadi dizaynı arasında yaşanan çekişmenin de az gelişmiş ülkeleri cazibe merkezi haline getirdiği savunulmaktadır. Makaleye göre ikinci husus ise iktisat biliminin tahlili metodunda yaşanan değişiklikler olmuş, bu konuda Marshall’ın ‘bölüşüm’⁴⁸⁵ üzerindeki çalışmaları etkili olurken, öncüllerinin aksine 20. yüzyıl iktisatçıları ‘makro ekonomiyi’ hâkim kılmaya çalışmışlardır ve Keynes’le birlikte tekâmül etmiştir.⁴⁸⁶

Benzer konuya değinen ve yine *Tohum* dergisinde yer alan bir başka makalede Dünya’nın iki bloğa ayrıldığı ve az gelişmiş ülkelerin sömürülmeye devam edildiği ifade edilmektedir. Makalede; Kafkasya ve Türkmenistan petrollerinin Rusya, İran, Irak, Arabistan petrollerinin ise ABD, İngiltere, Fransa tarafından sömürüldüğü iddia edilmekte Türkiye’de ise ithalat ve ihracat olgusunun Türk unsurların elinden çıkarak ‘ekalliyetlerin’ eline verildiği ve Müslümanların ise bu konuda tepkisiz kaldığı savunulmaktadır.⁴⁸⁷

‘İktisadi geri kalmışlık’ meselesinin sıklıkla yer aldığı *Tohum* dergisinde yer alan Yazgan’a ait makalede ‘hasta adam’ ifadesinin o günkü karşılığının ‘ekonomik olarak

⁴⁸⁵ Yazar, makalesinde Marshall’ın bölüşüm kavramı için ‘national dividend’ ifadesini İngilizce haliyle kullanmıştır. Marshall’a göre milli gelir aynı anda ülkedeki tüm üretim araçlarının toplam net ürünü ve tek ödeme kaynağıdır. Böylece bir ekonomide üretilen şey, çeşitli üretim faktörleri arasında dağıtılır. Ülkedeki toplam üretimin çıktısının bu şekilde dağılımı iktisadi bölüşüm ile açıklanmaktadır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. <https://www.economicdiscussion.net/national--income/national-income-definitons-circular-flow-and-comcepts-with-diagram/6171>, Erişim tarihi: 12.04.2021.

⁴⁸⁶ Nevzat Yalçıntaş, “İktisaden Az Gelişme Meselesinin Önem Kazanması”, *Tohum*, C.IV, S:38, Nisan 1969, s.18-19.

⁴⁸⁷ Sadık Albayrak, “İktisadi Meselemiz”, *Tohum*, C.IV, S:46, Ocak 1970, s.7-8. *Tohum*: 4. Cilt 46. Sayı, s. 7-8.

geri kalmış ülke'yi ifade edebileceği savunulmaktadır. Yazara göre Türkiye jeopolitik olarak önemli bir bölgede bulunmaktadır ve dolayısıyla Türkiye'de nüfusun artması, ziraatın gelişmesi, sanayi bölgelerinin çoğalması, üretimde devamlı bir artışın görülmesi, para ve altın stokunda istikrarın sağlanması, ticaretin hızlanması ne Doğu ne de Batı blokunda sevindirici olacaktır. Makalede Türkiye'nin kontrol altında tutulması için; kalkınma amaçlı konsorsiyum toplantıları, raporlar, müzakereler, borçlandırmalar, kredi anlaşmaları vs. gibi vasıtaların geliştirildiği ifade edilmekte, öte yandan Türkiye'de tabi kaynakların yeterli şekilde işletilememesi, milli bir iktisat politikasının olmayışı, enflasyon-deflasyon dalgaları, bütçe açığı, işsizlik, israfın artması, lüksün teşviki, emtia fiyatlarının artışı gibi meselelerin varlığının da iktisadi iktidarsızlığın delilleri olarak sunulmaktadır.⁴⁸⁸

Türkiye'nin sosyal problemlerinde asıl suçlunun faiz enstrümanı olduğunu savunan ve *Hilal* dergisinde yer alan bir makaleye göre dünya tarihinde var olan tüm kargaşaların temelinde (1789 Fransız İhtilali, 1830-1848 İhtilalleri, 1917 ihtilali örnek verilmektedir) sosyal eşitsizlik ve adaletsizlik yer almaktadır. Makaleye göre Avrupa'da Sanayi devriminden sonra yaşanan eşitsizlikler toplumsal bir patlamaya sebep olacak iken, Bismarck'ın Almanya'da ilk sosyal tedbirleri alarak; çalışma saatlerini azaltması, ücretleri yükseltmesi, kadın ve çocukların ağır işlerde çalışmasının yasaklanması gibi uygulamalarla bu patlamanın önüne geçtiği ifade edilmektedir. Savunulan görüşe göre; Osmanlı Devletinde bu ekonomik krizlerin hiç yaşanmamış olmasına karşın, Türkiye'nin Batı'ya entegre olma çabası, faiz uygulamasının toplumda yerleşmesi, zenginleri zekâttan men ederek sosyal uçurumu derinleştirmiş, toplumda orta sınıfa eritmiş, çare olarak 1961 Anayasası ile '*sosyal devlet*' ilkesi anayasaya girmiş olsa bile devletin gücünü sermaye sahiplerinden almak yerine işçi ve memur kesiminden alıyor olması sorunların çözümünü engellemiştir. Makalede Türkiye'nin iktisadi sorunlarının çözümünde kendi ekonomik düzenini kurması gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁸⁹

Büyük Doğu dergisinde yer alan yaklaşımda ise iktisadi bunalıma, insani bunalım noktasından bakılmakta ve Batı medeniyetlerinin, Türkiye'deki tüm maddi ve manevi şartlara sahip olmasına karşın hala toplumsal bir buhran içinde olduğu ve bu durumda

⁴⁸⁸ Mustafa Yazgan, "İktisadi İktidarsızlık", *Tohum*, C.IV, S:38, Nisan 1969, s.6.

⁴⁸⁹ Nurullah S. Nuri, "Türkiye'nin Sosyal Problemlerinde Faizin Rolü", *Hilal*, C.XXVII, S:314, Mart 1989, s.13-14.

bile Türkiye’de bunun medeniyet hali olarak telakki edildiği iddia edilmekte, bu iddiaları güçlendirmek adına batılı bir doktor olan Carrel’den şu alıntılara yer verilmektedir:

*"Asrımızdaki medeniyet zor durumdadır. Endüstri çalışmalarının teşkilatlandırılmasından, işçilerin bedeni ve zihni halleri üzerinde fabrikanın tesiri tamamıyla ihmal edilmiştir. İnsan her şeyin ölçüsü olmalıdır. İktisatçılar insanların hissedip ıstırap çektiklerini, onlara yiyecek ve bir iş vermenin yetmediğini, onların bedeni ihtiyaçları kadar da manevi ihtiyaçları bulunduğunu fark etmelidir. İnsan ilmi artık bütün ilimlerin en lüzumlu haline gelmiştir."*⁴⁹⁰

Hareket dergisinin hemen hemen her sayısının ilk sayfalarında yer alan ve çoğunlukla döneme yönelik güncel yazıların yer verildiği “*Ayın Getirdikleri*” başlıklı bölümde bulunan 1974 yılına ait bir yazıda, Türkiye’nin iktisadi politikası Osmanlı’nın son döneminden itibaren ele alınmakta ve toplumsal yapının liberal ekonomiye uygun olmadığı tezi gerekçeleriyle ele alınmakta, o güne kadar Türkiye’nin iktisadi politikası ve geline nokta izah edilmeye çalışılmaktadır:

“Kapitalist Batı’yı güçlendiren burjuva sınıfıydı. Osmanlı toplum yapısı sınıflara dayanmadığından Tanzimat ve Meşrutiyet ile gelişen liberalleşme çabaları bir netice vermedi. Osmanlı’nın son demlerinde başlayan milli burjuva yerli zenginler yetiştirme gayretleri Cumhuriyet sonrasında da tek parti uygulamalarıyla devam etti. Cumhuriyet inkılaplarının kılık kıyafette kalanları toplumu batılılaştıramazdı, iktisadi sahaya ağırlık verildi. Pek muvaffak olamayan liberalleşmenin yanına silik bir devletçilik eklendi ancak batılılaşma da en büyük dönemeci 1950 sonrası çok partili ve serbest reyli yeni dönem yöneticileri aldılar. ‘Her mahalleden bir milyoner’ ideali ile sermaye piyasası kuruldu. 1960 ve 1971 hareketleri ‘Batılaşma’ sürecini hızlandırmaktan başka bir anlam taşıyorlardı. Şimdi sermaye terakümünü bir ölçüde tamamlamış Türkiye sanayileşen bir ülkedir. Cumhuriyetin asker ve bürokrat kadroları yönetime artık kolaylıkla tek başlarına ağırlıklarını koyacaklardır. Yeni

⁴⁹⁰ Mustafa Yazgan, “Batıdaki Feryat”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:13, Ekim 1967, s.11.

büyük sermaye beynelmilel sermaye ile ilişkilerini kurmuş güçlendirmiştir ancak bu kapitalist zümre henüz Batı'daki anlamıyla bir sınıf karakterini kazanamamıştır. İşçi kesiminin sınıflaşmadığı gibi. Meşrutiyet komitacılığından gelen asker bürokrat kadro sözünü 1974'lerin Türkiye'sinde sermaye çevrelerinin büyük mali güçlerini terk etmiştir.”⁴⁹¹

Dergilerde, başta az gelişmişlik olmak üzere dönemin ekonomik sorunları üzerinde makaleler yayınlandığı; bu makalelerde bazen ‘sosyal devlet ve karma ekonomi’ eğiliminin öne çıktığı bazen de kapitalist sistem içinde ‘işçi haklarının iyileştirilmesi’ ya da ‘düzenin İslam’a uydurulması’ yönünde düşüncelerin paylaşıldığı görülmektedir. Makalelerde dönemin koşulları göz önünde bulundurulurken kavramlar dini referanslar ile açıklanmakta, tartışmalar bu kavramlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

3.3.3. Faiz, Sigorta ve İslami Bankacılık

İslamcı dergi yazınının iktisat konusunda sıklıkla ele aldığı bir diğer hususun faiz konusu olduğu görülmektedir. Faiz, kapitalizmin çalıştırıcı unsuru olarak görülmekte, İslam’ın bu iktisadi enstrümanın karşısında olduğu vurgulanarak yer yer bunun nedenleri açıklanmaktadır.

İlahi Işık dergisinde yer alan makalede ‘Rüşvet alan rüşvet veren, faiz alan faiz veren ehli cehennemdir.’ hadis-i şerifine dayanılarak yapılan açıklamada rüşvet vermek ve almanın işin ehline bırakılmasına engel olduğu, faizin ise sosyal dengeyi bozarak toplumsal huzursuzluğa yol açtığı iddia edilmektedir.⁴⁹²

Faiz konusunun ele alındığı 1961 yılında *İslam’ın İlk Emri Oku* dergisinde yer alan bir başka yazıda o dönemin ‘en yüksek din sorumlusu’⁴⁹³ olarak belirtilen bir görevlinin ‘bankalarca alınan ve verilen faizlerin dinimizin haram kıldığı, ribâ olmadığı dolayısıyla da haram sayılmayacağı’ şeklinde yapmış olduğu açıklama eleştirilerek burada ayetlerin (Nisa Suresi:161 ve Al-i İmran Suresi: 130. Ayetler kastediliyor) çarpıtıldığı iddia edilmiştir. Yazıyı kaleme alan Ateş’e göre; İslam tıpkı içki ve kumarda olduğu gibi faizin

⁴⁹¹ İlhan Eraydın, “Ayın Getirdikleri: Sermaye ve Sosyalistler”, **Hareket**, C.V, S:102, Haziran 1974, s.4.

⁴⁹² “Rüşvet Alan Rüşvet Veren, Faiz Alan Faiz Veren Ehli Cehennemdir”, **İlahi Işık**, C.III, S:69, Ağustos 1969, s. 2,7.

⁴⁹³ Burada bahsedilen kişi açıkça belirtilmemektedir. Ancak o dönemde görevde olan Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem’in işaret ediliyor olması muhtemel görünmektedir. Y.N.

de önce aşırısından men etmekte daha sonra son ve kat'i hükümler ile tamamen yasaklamaktadır. Ayrıca işaret edilen din yetkilisinin bankalarca tasarruf sahiplerine dağıtılan ikramiyelerin de kumar mefhumu ile ilgisi olmadığı yönündeki açıklaması kesin şekilde reddedilmektedir.⁴⁹⁴

Aynı dergide yer alan bir başka makalede ribâ kelimesine açıklık getirilmekte; Kuran'ı Kerim'de geçen ribâ kelimesinin, gelişme, yükseklik, fazlalık anlamına geldiği, faiz kelimesinin ise yükselmek, artmak anlamında daha geniş bir manada kullanıldığının açıklaması yapılmaktadır. Yazar ribânın terim olarak ise malın yahut paranın ana para (kapital) üstünden artması çoğalması anlamına geldiğini ancak bu hadisenin yaygın olarak faiz olarak adlandırıldığını ifade etmektedir. Yazının devamında yazar faiz üzerinden gelişen ekonomik faaliyetlerin tarihsel bir özetini yaparak, Kur'an-ı Kerim inmeden önce var olan faiz sisteminin; borç alan kişinin borç verme süresini aştığı takdirde alınan fark, borç ertelemek için verilen fark, borç verecek kişinin borç alacak kişi için her ay için belirlediği fiyat artış oranı şeklinde uygulandığını ifade etmektedir. Yazara göre modern kapitalist sistemde faiz enstrümanı ile uygulanan iktisadi faaliyetler üç aşamada modern bankacılık sistemi haline gelmektedir. Buna göre ilk aşama kâğıt paranın tedavülde olmadığı dönemdir ve bu dönemde altın sahipleri altınlarını sarraflara emanet ederek karşılığında senet almaktadır. Zamanla fiziki altınlarla değil bu senetlerle ticaret yapılmaya başlanır, sarraflar zamanla emanet verilen altınların yalnızca 10'da 1'inin kullanıldığını fark ederek kendilerine bırakılan emanet altınları borç olarak vermeye, kendilerine emanet bırakanlardan muhafaza ücreti almaya ve bu ücreti de borç vererek faiz uygulamaya başlamaktadırlar. Ayrıca ellerinde bulunmayan altınlar için de senet dağıtmaktadırlar. İkinci aşamada şahsi ve içtimai müesseseler kurmak için kapitalistlerin ve az servet sahibi orta sınıfın sermayesine ihtiyaç duyanlar, büyük kapitalist sermayedarların orta sınıfların varlıklarını da kendilerine çekmesiyle tamamıyla kapitalistlerin kurduğu sistemin içine alınmaktadırlar. Yazara göre son aşamada ise bu sistem modern bankacılık sistemine evirilmektedir.⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ Mustafa Ateş, "Faiz ve İktisat", **İslam'ın İlk Emri Oku**, C.I, S:9, Kasım 1961, s.10-11

⁴⁹⁵ Ö. Faruk Özbülül, "Cemiyetimizdeki Faiz Müesseseleri, Banka ve İslam", **İslam'ın İlk Emri Oku**, C.XII, S:142, Şubat 1974, s.9-10.

Faiz meselesinin ele alındığı bir başka yazıya *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*'nde rastlanmaktadır. Yazıda İslam'ın faizi haram kılıp kılmadığı hususunda yapılan tarihsel tartışmalara açıklık getirilmeye çalışılmaktadır:

“İkinci meşrutiyeti müteakip iktisat hocalarımız faiz müessesesi üzerinde dururlar ve İslam'ın da asıl 'faiz/interet'i değil belki mürabahayı tefeciliği (usure) haram kılmış olduğunu söylerlerken, Kur'an'daki alakadar ayetlerden birinde geçen 'ed'âf-ı mudâaqa- yani kat kat' kaydını mesnet itti haz ederlerdi. Fakat Kur'an'da 'riba'ya ait hüküm yalnız bu şekilde nazil olmuş ayette değildir; asıl veya daha başka ayetler vardır. Bunların hepsi bir arada mütalaa edildiği zaman görülür ki azına çoğuna bakmaksızın Kur'an faizi temelinden haram etmiştir, demek lazım gelmektedir.”⁴⁹⁶

Yazının devamında ise İslam dininin bu emirlerinin toplum ve iktisadi düzenin faydası için gerekli olduğu iddia edilmekte ve faizden kaçınmanın kazançları üzerinde durulmaktadır:

“İslam her türlü ribâyâ nihayet vermekle istihlâk için de istihsal için de faizi kökünden men etmiştir. Bundaki hikmeti bizce bir de şu noktada aramak lazım gelir. Faizin zararlarını faydalarından galip gören İslam, iktisadi hayatta sermayeyi sahibinin elinden, sahibinin mesuliyeti altından ayırmak istemez. Sermayeyi mutlaka sahibi eliyle işletmek ve eğer bu tam tamına mümkün olamıyorsa iştirak yolundan olsun sermaye üzerinde asıl sahibinin alakasını mutlaka mahfuz tutmak ve idame etmek ister, görünür. Bu itibarla İslam'da faiz haram kılınmış olmakla, sermayenin ataletle uğratılmakta olduğunu ve sermayeden insanların edilebildiği, edilebileceği faydalar da bir kısırlaşma bulunduğuna, bulunabileceğine hükmetmek de isabetli olmaz. Zira İslam dini faizi men etmekle ne karz müessesesini ortadan kaldırmıştır ne de sermayenin faydalarını kısmış bulunmaktadır. Bilakis İslam faizi haram kılmakla karz müessesesini bir içtimai teavün veya bir içtimai adalet müessesesi haline kaybederken diğer

⁴⁹⁶ Namık Zeki Aral, “Diyanet İşleri ve Faiz Meselesi”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.VIII, S:90-91, Kasım-Aralık 1969, s.362-363.

tarafından sermayeyi de sahibi elinde müessir bir iktisadi kalkınma vasıtası ittihaz etmiştir."⁴⁹⁷

İslam yazınının iktisat konusunda ele aldığı önemli bir diğer meselenin bankacılık ve İslam bankacılığı meselesi olduğu anlaşılmaktadır. 1976 yılında yayınlanan sayısında *Sebil* dergisinde yer alan bir yazıda dönemin Maliye Bakanı'nın, bankaların tekrar ikramiye dağıtma meselesine sıcak bakması, ancak mecliste MSP kanadının buna kesinlikle karşı çıkacağı, MSP'nin kesinlikle faizin karşısında olduğu ve faizi ekonomik buhranların temel sebebi olarak gördüğü iddia edilmektedir.⁴⁹⁸

1960-1980 arasında bilhassa 70'li yıllardan itibaren, İslamcı kesimde iktisadi alanda 'faizsiz banka'ların kurulmasına yönelik arzunun derinleştiği gözlenmektedir. Bu konuda ortaya çıkan isteğin, dünyaya İslami şartlara uygun düzeyde angaje olmak isteğinin tezahürü olduğu söylenebilir. Bu isteğin İslamcı yazında da karşılığını bulduğunu ve dergicilik alanında bu hadisenin entelektüel bir alt yapısının oluşturulmaya çalışıldığını söylemek mümkündür.

Bu savı destekler nitelikte bir makale *İslam'ın İlk Emri Oku* dergisinde karşımıza çıkmaktadır. Daha evvel bahsi geçen bir makalenin devamı olan yazısında Özbülbül bankacılığın; para havale işleri, dış ülkelerle kolay iş irtibatı, kredi ve itimat senetleri, çek banknot tedavülü, şirketlerin hisse senetlerini satışı gibi işlemler için zorunlu müesseseler olduğunu ifade ederek ayrıca bankaların fertlerin elinde kalan birikimi toplaması ve elde edilecek kârın paylaşılması, iş ve ticaret odaklarının yardımlaşma prensibine göre işbirliği yapabilmesi açısından da önemli aracı kurumlar olduğunu, ancak bankaları ve bankacılık sistemini bozan temel enstrümanın faiz olduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁹

Aynı dergide, İslam'da bankacılık sisteminin nasıl olabileceğine dair görüş belirten bir başka makalede, İkbal; İslam'da Bankacılık sisteminin en iyi örneğinin '*Beytü'l Mal*' olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre bu kurum para basmak dışında modern bir merkez bankası gibi iş görmüştür. Aynı zamanda yazar İslami bir sistemde bankanın; müşterilere faiz ödmeden ve ödünç para verdiği müşterilerden faiz talep etmeden çalışması gerektiğini ifade etmekte; '*faiz almadan ve faiz vermeden*' çalışma prensibi

⁴⁹⁷ A.g.e., s.363-364.

⁴⁹⁸ "Faizci Bankalar Kafa Tutuyor", *Sebil*, C.II, S:33, Ağustos 1976, s. 3.

⁴⁹⁹ Faruk Özbülbül, "Cemiyetimizdeki Faiz Müesseseleri, Banka ve İslam", *İslam'ın İlk Emri Oku*, C.XII, S:143, Mart 1974, s. 13.

üzerine kurulan bankacılık sisteminin ortaya çıkacak masraflarının diğer sosyal kurumlar gibi devlet tarafından vergi yolu ile karşılanabileceğini söylemektedir. Ayrıca yazar İslam'da faizin yasak olmasına karşın kar ve ortaklık sözleşmelerinin mubah olduğunu belirtmekte, dolayısıyla bankaların sanayiciye ödünç sermaye sağlamak yerine bunların kar ve zararına ortak olan müesseseler olmasının İslam açısından sakıncalı olmayacağını altını çizmektedir.⁵⁰⁰

Bankacılık ve sermaye konusunda farklı bir görüş sunan, *Yeniden Millî Mücadele* dergisinde yer alan makalede, konu öncelikli olarak Türkiye üzerinden ele alınmıştır. Yazara göre 1863 yılından itibaren Türkiye'de faaliyette bulunan ve sermayedarları yabancılar olan Osmanlı Bankasının adı değiştirerek 'Uluslararası, Endüstri ve Ticaret Bankası' (%37'sinin Yapı ve Kredi Bankası'na ait olduğu ve 1969'dan önce adının Selanik Bankası olduğu belirtiliyor) ile birleştirilmiş ve bu hamle Türkiye ile anlaşmalarının 1973 Mart ayında biteceğini bilen yabancı sermayedarlar bir devamlılık sağlamayı amaçlamışlardır. Makalede yer alan iddiaya göre özellikle Avrupa'da başlayan Ortak Pazar hareketiyle dünyada ekonomik entegrasyona doğru hızlı bir yönelme vardır ve bu durum milletlerin ve devletlerin paralarının şirketler ve bankalar gibi tekellerde toplanmasını sağlayarak büyük sermayedarlara imtiyaz kazandırmakta, bu gruplar devlet içinde devlet gibi hareket ederek; siyasi, kültürel ve iktisadi politikalara yön vermektedirler. AET'nin ortaklık esaslarından birinin sermayenin serbest dolaşımı olduğu, bankaların birleşme kararının bunun bir tezahürü olduğu, bu durumun doğal olarak Türkiye sermayesinin de uluslararasılaşmaya zemin hazırladığının ifade edildiği yazıda yer alan bir diğer iddia ise sermayenin nerede olursa olsun Yahudi maliyesinin elinde olduğudur.⁵⁰¹

Yeniden Millî Mücadele dergisinin 1978'de yayımlanan sayısında yer alan haber niteliğinde bir yazıda, dönemin Libya Başbakanı Abdulsalam Callud'un 1975 yılında gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde Türk- Arap Bankasının kurulmasına yönelik alınan kararın hayata geçmesi sevindirici bir hadise olarak verilmektedir. %40 Libya Arab Foreign Bank, %20 Kuwait Invesment Company, %6 İş Bankası, %18 Anadolu Bankası, %2 Emek Turistik Tesisleri ortaklığı ile kurulduğu ifade edilen bankanın umut verici

⁵⁰⁰ Enver İkbâl, "İslam Sisteminde Bankaların Yeri", *İslam'ın İlk Emri Oku*, C.XIV, S:161, Eylül 1975, s.14-15.

⁵⁰¹ "Bir Olay Bir Yorum: Bankaların Birleşmesi ve Sermayenin Beynelmileşmesi", *Yeniden Milli Mücadele*, C.IV, S:159, Şubat 1973, s.15.

olduğu, daha evvel Batı ile ilişkilerini daha sıcak tutarak İslam dünyasına yeterli ilgiyi göstermeyen Türkiye'nin yaptığı bu hamlesinin doğru bulunduğu ifade edilmektedir.⁵⁰²

İslamcı Dergilerde iktisadi hususlarda aranan bir diğer başlık “sigorta” olmuş, konuyla ilgili tek makaleye *Hilal* dergisinde rastlanmıştır. Sigorta ve İslam dünyası arasındaki ilişki hususunda kısa bir tarihi bilgilendirme yapılan makalede; 13. yüzyıla kadar İslam coğrafyasının tanışmadığı bir kavram olan sigorta meselesinin, Avrupa'nın Doğuyla ticaretinin başlamasının ardından, şirketlerin ticari mümessillerinin ilk deniz ulaştırma sigortasını tatbiki ile İslam coğrafyalarına bu uygulamanın geldiği ifade edilmektedir. Konuyla ilgili Şeyh Muhammed İbn Abidin'in çalışmasında yer alan bilgilere yer verilen makalede; Müslümanların hâkim olduğu bölgede kişilerin zaten himaye altında bulunması gerektiği ve dışarıdan gelen gayri Müslimlerle de ancak şer'î caiz anlaşmaların yapılabildiği söylenerek esasen o gün yapılan uygulamanın da İslam şeriatına uygun olmadığı ifade edilmektedir. İslam'da ancak; ücret karşılığı emanet ve yoldaki tehlikelere karşı teminat hususlarının kabul edilebileceği savunulmaktadır.⁵⁰³

Modern sigortacılık ve uygulamaları hakkında yorum ve ifadelere yer verilmediği görülmektedir.

Dünyada bilinen ismiyle İslami Bankacılık (Islamic Banking) veya faizsiz bankacılık (interest-free banking); Türkiye'de bugün bilinen ismiyle Katılım Bankacılığı'nın 1950'lerden itibaren tartışılmaya başlandığı bilinmektedir. Ancak uygulama örnekleri 1970'lerden sonra ortaya çıkmış, 1980'lerden sonra bu kurumlar yaygınlaşmıştır.⁵⁰⁴ Bu durumun sebebi Müslümanların kapitalist sermaye birikim sürecine geç girmiş olmalarıdır. 1973 ve 1978'de yaşanan petrol krizleri bir taraftan 1980 sonrasında gelişmiş ekonomilere hâkim olacak liberal ekonomi politikalarını tetiklerken diğer taraftan OPEC'in kurulması ve petrol fiyatlarında artışla birlikte petrol üreticisi Arap ülkelerinde kayda değer bir sermaye birikimine yol açmıştır. Biriken sermaye önce Amerikan bankalarında tutulmuş (petro-dolar olarak tanımlanmış) ancak 1980'li yıllarda faiz hassasiyetine sahip Arap sermaye sahiplerinin faizsiz enstrümanlar ile kar edebilecekleri alternatifler aramalarının bir sonucu olarak Türkiye gibi ülkelerde faizsiz finans kurumlarının kurulmasına imkân sağlamıştır. Türkiye'de İslami Bankacılık, 1983 yılında

⁵⁰² “Türk Arap Bankası Üzerine”, **Yeniden Milli Mücadele**, C.IX, S:445, Ağustos 1978, s. 11.

⁵⁰³ Mustafa Zerka, “Sigortanın İslam Memleketlerine Girişi”, **Hilal**, C.XI., S.128., Mayıs 1972, s. 12-13.

⁵⁰⁴ Hüseyin Tunç, **Katılım Bankacılığı, Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması**, 8. Baskı, Nesil Yay., İstanbul, 2010, s.177.

çıkarılan 16.12.1983 tarih ve 83/7506 sayılı kararname ile Özel Finans Kurumu adıyla gündeme gelmiştir. 1985 yılında ilk olarak Albaraka Türk ve Faysal Finans faaliyete geçmiş, daha sonra 1989 yılında Kuveyt Türk sektöre dâhil olmuşlardır.⁵⁰⁵

1960-1980 arasında yayınlanan İslamcı dergilerde İslami Bankacılık ya da sigortacılık uygulamalarının teorik düzeyde kaldığı, uygulamaya yönelik araştırma ve tavsiyelerin ancak 1980 yılından sonra yayınlanan makalelerde yer bulduğu görülmektedir.⁵⁰⁶ Bununla birlikte Dünya'nın farklı bölgelerindeki az sayıdaki İslami Bankacılık uygulama denemelerinin takip edildiği ve uygulamanın hangi temeller üzerine kurulacağı belirtilmemekle birlikte Türkiye'de de benzer uygulamalara ihtiyaç olduğu vurgusu yapılmaktadır. Yukarıdaki bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde 1985 yılına kadar Türkiye'de İslami Bankacılık uygulamasının olmamasının bu konuda yazılan makalelerin teorik düzeyde kalmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Sigorta ve kredi uygulamalarına yönelik tartışmaların da 'faiz karşıtlığı' ile sınırlı bir çerçevede değerlendiriliyor olması sanırız bu sebeptendir.

Dergilerde ele alınan konular birlikte değerlendirildiğinde iktisadi hayata dair ortak bir görüş olmadığı ancak İslam dininin haram kıldığı faiz, stokçuluk, sınırsız sermaye birikimi ve kontrolsüz serbest piyasa ekonomisi gibi kavramlar etrafında benzer görüşlerin paylaşıldığı görülmektedir. Bununla birlikte iktisadi az gelişmişlik konusu birçok makalede öne çıkarılmaktadır. 1960-1980 yılları arasında İslamcı dergilerin iktisadi hayatı, siyaset ve sosyal hayatla birlikte ve dini kavramlar üzerinden değerlendirdiği görülmüş; ele alınan dönemde Dünya ve Türkiye'nin iktisadi koşulları göz önünde bulundurulduğunda bu durum olağan karşılanmıştır.

3.4. İSLAMCI DERGİLERDE EĞİTİM VE GENÇLİK

1960-1980 yılları arasında neşredilen İslamcı dergilerde yer alan eğitim konusundaki görüşlerin incelemesine geçmeden evvel, bu yıllarda Türkiye'de eğitim hususunda bilhassa din ve eğitim ilişkisi konusunda yaşanan gelişmeleri ve 1960 ve 1980 arası Türkiye'de yaşanan gençlik olaylarını ele almak gerekmektedir. Nitekim dergilerde yer alan; eğitim, nesil, gençlik konulu yazılar ve gençliğe yöneltilen eleştiriler ekseriyetle

⁵⁰⁵ A.g.e., s.177.

⁵⁰⁶ 1960-1980 yılları arasında yayınlanan İslamcı dergilerde finans kurumlarının uygulamalarına yönelik makale ya da reklama rastlanılmamıştır. 1980 sonrasında Diriliş ve Hilal gibi dergilerde finans kurumlarının uygulamalarına yönelik makalelere ve bu kurumlara ait reklamlara sıkça rastlanmaktadır. Y.N.

manevi eğitimin gerekliliği, manevi eğitimin İslam esasları üzerinde şekillendirilmesi gerektiği, Türkiye’de manevi ve ahlaki eğitime yeteri kadar değer verilmediği ve buna sebep olan tarihi ve siyasi süreç ele alınarak eleştirel bir üslup ön plana çıkarılmaktadır. Bu durum tabii olarak dönemin eğitim politikasında; manevi, ahlaki değerler ve İslam konusunda daha geniş bir ifade ile din konusunda nasıl bir tutum geliştirildiği ve nasıl bir politika izlendiği sorusuna yanıt aramayı ve İslamcı dergilerin gençliğin ve neslin bozulmasına sebep olarak gösterdikleri ideolojik kaynaklı birtakım hadiselerin ele alınmasını gerektirmektedir.

Türkiye’de din ve eğitim ilişkisinin iki farklı kanatta gelişme gösterdiği söylenebilir. Bunlardan ilki öğretim kurumlarında din ve ahlak bilgisi eğitimi; ikincisi ise din adamı yetiştirmeye yönelik eğitim veren kurumların varlığı olmuştur. Bilindiği gibi Türkiye’de 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat kanunu ile medreseler kapatılmış ve aynı kanunun 4. Maddesi gereğince ilkokula dayalı olarak dört yıllık İmam Hatip mektepleri açılmıştır. Ancak bu mekteplere rağbet giderek azalınca sayıları da azalmış ve 1930 yılına gelindiğinde hepsi kapatılmıştır. 1925 yılında ‘hafız-ı Kur’an’ yetiştirmek amacıyla diyanete özel ödenek sağlanması kabul edilmiştir. 1930 senesinden, bazı hocalara on iki yaşından küçük çocuklara Kur’an ve sure öğretmeleri için özel izin verilmiştir. 1931’de ise; ortaokul, ilkokul ve öğretmen okullarının programlarından din bilgisi dersleri çıkarılmış ve 1933’te de İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi kapatılmıştır. Ancak Diyanet İşleri Reisliği’ne bağlı olarak faaliyet gösteren, Kur’an okumayı öğreten ve hafız yetiştiren Darülkurra’lar eğitim hayatına devam etmiştir. 1936’da İslami Tetkikler Enstitüsü kapatılmış, bunun yerine edebiyat fakültesi ‘İslam dini ve felsefesi’ adlı seçmeli bir ders koymuştur. 1939’da Köy Okullarının programlarından da din dersleri çıkarılmıştır. Okullara tekrar din derslerinin konulması meselesi 1946’da meclis gündemine gelirken; Türkiye’de din görevlisinin yokluğu konusunda sıkıntı yaşandığı gerçeği, 1947’de toplanan CHP VII. Kurultayında Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından dile getirilmiştir. Bu ihtiyaca binaen 1949’da İmam Hatip kursu adıyla on aylık bir eğitim kurumu açılmış ve 1958’e kadar faaliyetini sürdürmüştür. İmam hatip okulları konusundaki gelişmeler ise esas olarak Süleyman Demirel hükümeti döneminde ele alınmıştır. İlk defa 27 Ekim 1965’te kurulan Demirel hükümeti programında zikredilen bu okullar için yüksek öğretim yolunun açık tutulacağı ifade edilmiş ve ardından İmam Hatip okullarına yönelik talep artmıştır. 1971’te okulların orta öğretim kısmı kapatılmış, lise kısmı ise üç yıldan dört yıla çıkarılmış ve bu okullardan başka liselere geçiş imkânı

tanınmıştır. Yüksek öğretim alanında ise gelişmeler tedricen olmuştur. 1959 yılında kurulan Yüksek İslam Enstitüleri, 6 Kasım 1981 tarih ve 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu uyarınca İlahiyat fakültelerine dönüştürülüp üniversitelere bağlanmıştır. Bu arada din bilgisi derslerinin yeniden okutulması konusunda seyir kronolojik olarak şöyle ilerlemiştir; 1948 yılında ilkokulların dördüncü ve beşinci sınıflarında isteğe bağlı olarak; 1950 yılından itibaren program içerisine alınarak; 1956 yılında ortaokulların birinci ve ikinci sınıflarında; 1968’de lise ve dengi okulların birinci ve ikinci sınıflarında; 1977’den itibaren ortaokul üçüncü sınıflarla birlikte lise ve dengi okulların üçüncü sınıflarına da yaygınlaştırılarak okutulmuştur. 1974’te din dersine ilave olarak ahlak dersi de uygulamaya konmuş ve 1982 Anayasası’nın 24. Maddesi ile “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersi zorunlu hale getirilmiştir.⁵⁰⁷

Türkiye’de, okullarda dini eğitimin verilmesi ve din adamı yetiştiren kurumlar ve okullar konusunda gelişmeler kaydedilmesine karşın, 1960-1980 yılları arasında neşredilen İslamcı dergilerde, genel eğitim ve din eğitimi konusunda genel bir memnuniyetsizliğin var olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim bu dönemde yayınlanan ve çalışmamıza konu olan dergilerde eğitim konusu; terbiye, ahlak ve eğitimin İslami kaynaklarının neler olduğu, Türkiye’de ve dünyada var olan manevi buhranların temel sebepleri, Türkiye’deki eğitim sisteminin eksiklikleri ve eğitim konusunda yapılan yanlışlar, eğitim sistemine tarihi bakış ve tarihsel süreçten o güne taşınan temel sorunlar olmuş ve eğitim sisteminde daha iyi bir düzen arayışı ön plana çıkmıştır. Bu kaygıda şüphesiz dönemin siyasi olaylarının da önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. İslamcı dergileri gençlik konusunda kaygıya sevk eden temel meselenin Türkiye’deki sol ideolojilerin ve yapılanmaların varlığıdır demek yanlış olmayacaktır. Bunda 1960’lı yıllarda dünyada ve Türkiye’de Sosyalist ideolojilerin güç kazanmasının etkisi olduğu söylenebilir. Dergilerde yer alan makalelerin anlaşılması bakımından Türkiye’de 1960’tan 12 Mart 1971 tarihli muhtıraya uzanan dönemde meydana gelen toplumsal kamplaşmaya değinilecektir.

1960-1980 arasında farklı zaman dilimlerinde artış ve azalış gösteren ve çoğunlukla gençler arasında cereyan eden şiddet olayları yaşanmıştır. 1961 Anayasası’nın sağladığı

⁵⁰⁷ Turgay Gündüz, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998), **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VII, S:7, 1998, s.543-556; Halis Aylan, “İmam Hatip-Lisesi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/imam-hatip-lisesi>, Erişim tarihi:19.09.2019; Mustafa Öcal, “Yüksek İslâm Enstitüleri”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yuksek-islam-enstitusu>, Erişim Tarihi:19.09.2020.

özgürlük ortamı sayesinde 1961 yılı başlarında *Türkiye İşçi Partisi (TİP)* kurulmuş aynı yıl Sosyalist örgütlenmelere önemli ölçüde kılavuzluk eden *Yön Dergisi* yayımlanmaya başlanmıştır. Ayrıca Anayasanın sağlamış olduğu özgürlük ortamı Türkiye’de bilhassa gençler arasında kurulan devlet dışı örgütlenmelerin de önünü açmıştır. Bu örgütlerden biri olan *Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF)* 1965’te sol eğilimli ve *Türkiye İşçi Partisi’ne (TİP)* yakın öğrenciler tarafından Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde kurulmuş ancak 1967’de örgüt yönetimi *Milli Demokratik Devrim (MDD)*⁵⁰⁸ çizgisine yakın gençlerin eline geçmiştir. Örgüt 1969’da toplanan 4. kurultaydan itibaren kendi içinde bölünmeler yaşamaya başlamış ve alınan kararla örgütün adı; “*Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu*” kısaca “*Dev-Genç*” olmuştur. Türk solunda yaşanan bu ayrışmalar genellikle “*Aydınlık Dergisi*” etrafında cereyan etmiştir. Dev-Genç Doğu illerinde, Kürt gençler arasında da heyecan uyandırmış ve burada da *Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)* kurulmuştur. Devrimci ideolojiyi benimseyen öğretmenler *Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)* altında birleşmiştir. Bu arada İslamcı gençler “*Akıncılar*” adıyla örgütlenmiş, bir başka genç grup ise *Milliyetçi Hareket Partisi* etrafında toplanmıştır. Diğer taraftan 1965 yılında *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’ne (CKMP)* katılan Alparslan Türkeş partiye *Dokuz Işık* ilkesi etrafında daha milliyetçi bir yapılandırma kazandırmış ve askeri biçimde şekillendirmiştir. Dönemin önemli bir toplumsal aktörü olan *Ülkü Ocakları* ise 1968 yılı ortalarında kurulmaya başlanmıştır. Parti 1969’da *Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)* adını almış ve parti gençler arasında *Bozkurtlar* adıyla örgütlenmiştir. Bu örgütlenme Pantürkist bir milliyetçilik ve Komünizm aleyhtarlığı ülküsünden güç almıştır. İslamcı muhafazakâr gençlik ise 1969 yılında *Adalet Partisi’nden* ayrılan Necmettin Erbakan’ın iki bağımsız vekille birlikte 1970’te kurduğu *Milli Nizam Partisi’nde* örgütlenmeye başlamıştır. Ancak İslamcı örgütlenmelerin siyasi oluşumların dışında daha evvel oluşmaya başladığı söylenebilir. Buna örnek olan ilk oluşum 1960’ların başında örgütlenmeye başlayan özünde politik olmayan ancak dolaylı politik etkileri bulunan *Nurculuk* hareketidir. Bir

⁵⁰⁸ Milli Demokratik Devrim Görüşü: İlk kez Mihri Belli imzasıyla 5 Ağustos 1966’da “*Yön*” dergisinde yayımlanan “Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı” adlı yazıyla ortaya atılmıştır. Görüşe göre Türkiye gibi emperyalizm sultanı altında, feodal ilişkilerini bütünüyle tasfiye edememiş bir ülkede sosyalist devrim yapılması olanaksızdı. Milli Demokratik Devrim bütün milli sınıf ve zümrelerin devrimiydi ve devrimin başarıya ulaşması bu milli güçler arasında devrimci güç birliğinin kurulması şartına bağlıydı. Geniş bilgi için bkz.; Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze**, İmge yayınevi, 5.Baskı, Ankara, 2013, s.183.

diğer İslamcı örgütlenme ise 1962’de kurulan *Komünizmle Mücadele Derneği*’dir.⁵⁰⁹ Ancak İslamcı kesimde sokak tepkileri, toplu namazlar vb. tepkilerin dışında 1960-1970 arası dönemde önemli bir eylemci etkinliğinin bulunmadığı görülmektedir.⁵¹⁰ Bunun bir nedeni askeri darbe sonrası inşa edilen siyasal düzenin buna imkan vermemesidir. Bir diğer açıdan ise bu dönem İslamcılık bakımından bir yeniden inşa sürecini temsil etmiştir. Bu süreçte İslamcı oluşumlar kendi içinde bir toparlanma ve sivil örgütlenme faaliyetine girişmiş ancak siyasi etkinliklere soyunarak kendi özgürlük sahalarına zarar verecek girişimlerden kaçınmışlardır.

3.4.1. İslam ve Eğitim

Dönemin politik ve toplumsal gelişmelerinin İslamcı dergilerde “manevi ve İslami eğitimin gerekliliği” şeklinde bir reflekse neden olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim gençlere ve nesil eğitimine yönelik eleştirilerden evvel dergilerde eğitim hususunda sıklıkla ele alınan konulardan biri İslam ve eğitim meselesidir.

Hatta bu mesele konusunda bazı dergiler yer yer eğitici bir misyon üstlenmiş ve sayılarında çocuklara ders niteliğinde, Hz. Peygamberin hayatı, ahiret gününe iman, Müslümanların nasıl bir Allah inancına sahip olduğu/olması gerektiği, Peygamberlerin şefaati ve Muhammed Peygamberin şefaatinin umumi olması, imanın ve İslam’ın şartları, orucun önemi, Hz. Peygamberden hadisler, farz ibadetler vb. konularının yer aldığı yazı dizileri hazırlanmıştır.⁵¹¹

İslam ve eğitim meselesi ise yalnızca, eğitim kurumları ve İslam’ın bu kurumlara tesiri bakımından ele alınmamış, manevi eğitim, ahlaki talim ve terbiyenin de kaynağı olarak ele alınmıştır. Konuyla ilgili Sebil dergisinde yer alan bir makalede ilmin temelinde kelime-i tevhidin olması gerektiği vurgulanmaktadır. Buna göre İslami talim ve terbiyenin üç cephesi vardır: iman (inanç), İslam (hakka teslimiyet), ihsan (ruh olgunluğuna, tekamüle ulaşmak). Her dalda her sahadaki ilimler, kendi alanlarıyla ilgili

⁵⁰⁹ Türkiye’de özellikle yıkıcı bir cereyan olarak kabul edilen Komünizmle mücadele etmek için 1950’de Zonguldak’ta, 1956’da İstanbul’da, 1963’te İzmir’de olmak üzere üç defa Komünizmle Mücadele Derneği kurulmuştur. Bu derneklerin etki alanı kuruldukları yere, tarihe ve toplumsal/siyasal manzaraya göre değişse bile, derneklerin ürettikleri anti-komünist söylem, derneklerin kuruluş kronolojisiyle doğru orantılı bir biçimde siyasal alandaki görünürlüğü de artmıştır. Komünizmle Mücadele Dernekleri 1950-1970 arası dönemde etkisi göz ardı edilemeyecek olan siyasi yapılanmaların en önemlilerindendir. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Ertuğrul Meşe, **Komünizmle Mücadele Dernekleri**, İletişim yay., 2. Baskı, İstanbul, 2017.

⁵¹⁰ Çavdar, **A.g.e.**, s.182, 188; Mete Kaan Kaynar (haz.), **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, İletişim yay., İstanbul, 2017, s.341-344; Mustafa Erdoğan, **A.g.e.**, s.135-136.

⁵¹¹ “Müslüman Çocuklarına; Din, Terbiye ve Ahlak Dersleri”, **Müslüman Sesi**, C.XII, S:182-190.

hususları açıklar ve geliştirirken, bu temel esasları dayanak alırsa toplumun şuurlu bir tekamüle erişmesine yardımcı olur. Dolayısıyla fertlerin bilgi seviyeleri arttıkça imanları da artar ve toplumun her yerine, her kesimine bu insanların ihsanı hâkim olur. Bu eğitimle ve bilinçle yetişen toplumda fertler cemiyetin ıslahı için çalışır, sahip olduğu takva ile Allah'ın her şeyden haberdar olduğunu bilir ve bu bilgi, fertleri adil davranmaya sevk eder. Bu hal insanların İslam'a katılmalarını artırır, suiistimalleri önler ve maddi, içtimai otoriteyi sağlar. Dolayısıyla cemiyetin bu yönde ıslahı için maarifin temelinde böyle bir anlayışın olması, başına ise ehil ve basiret sahibi kimselerin getirilmesi gerekir. Bu sistemin ilk amacı fertlere İslam ve iman esaslarını öğretmek ve Hz. Peygamber'in ahlakını kişilere kazandırmak olmalı, maddi-cismani sahada eğitim verilmeden önce manevi sorumluluk ve ahlaki eğitim verilmelidir.⁵¹²

Pozitif bilimlerin tek başına yeterli olamayacağı, yalnızca bu sahada eğitim verilmesinin maddi manevi toplumsal buhranlar doğurabileceğine dikkat çeken benzer başka bir yazı da *İslam* dergisinde yer almaktadır. Buna göre kuru bir fen ve teknik ile elde edilen bilgiler büyük felaketlere yol açabilir. Buna mukabil din ilmi teşvik etmekte ve dindar bir fert hadiseleri yalnız determinizmle açıklamayarak bunun ardındaki ilahi azametini farkındalığıyla, meydana gelen hadiselerdeki ilahi hikmeti sezer. Bugün kabul edilen fen yasaları yarın yanlışlanabilir fakat din kişiyi niyet ve davranışlarından sorumlu tutmaktadır. Bir toplumun ilim hususunda bilgi ve görüşü ne olursa olsun, din hepsini tatmin edecek durumdadır.⁵¹³ Tabi burada din olgusundan kast edilenin İslam dini olduğunu anlamak mümkündür. Yazının başında, dinin her şeyin üstünde olduğuna dair bir inancın altı çizilirken, devamında bir özeleştiri yapılmakta, orta çağda İslam aleminin pozitif bilimler hususunda da oldukça ileri gittiğinden ancak daha sonra Müslümanların rehavete kapıldığından, yine de yakın gelecekte benzer bir inkişafın yaşanacağından bahsedilmektedir.

Yine *İslam* dergisinde yer alan başka bir yazıda eğitimde terbiye hususuna dikkat çekilmekte ve terbiye eğitiminin kaynakları ve nasıl verilmesi gerektiği hususunda farklı görüşlerden alıntılar yapılmaktadır. Yazıda, bir neslin yetiştirilme tarzına bakılarak o neslin mensup olduğu camianın geleceği hakkında bir hüküm vermenin mümkün olduğu savunulmaktadır. Yetiştirilme tarzından kast edilenin terbiye eğitimi olduğunu anlamak

⁵¹² Abdülhalim Polatoğlu, "Eğitim ve Öğretimde Islahat", *Sebil*, C.IV, S:201, s.11.

⁵¹³ Fahrettin Akbulut, "İlim ve Din", *İslam*, C.III, S:31, s.218.

mümkündür. Zira yazının devamında farklı düşünürlerin terbiye hususunda dile getirdikleri görüşlere yer verilmektedir. Bunlardan biri olan Eflatun terbiyeyi vücuda ve ruha istidadı nispetinde güzellik ve kemal vermek olarak tanımlamaktadır. Eflatun'un bu tanımı yalnızca ferde bakan cihetiyle kısıtlı bulunmakta ve terbiye konusunda en doğru ve en geniş perspektifin İslam'la ve Hz. Muhammed ile ortaya konduğu savunulmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber ve tebliğ ettiği İslam dini, terbiye mevzunu önemle almış ve kıymetli görüşler ortaya koymuştur. Bu görüşlere göre toplumdaki hemen hemen her ferdin ve aralarındaki ilişkinin ortaya çıkardığı bir hak kavramı vardır ve İslam bu konuda adil olmayı öğütler. Eşlerin, komşuların birbirlerine karşı, devletin tebaasına, tebaanın devlete karşı hakları vardır ve fertler bu konudaki sorumluluklarını yerine getirmekle yükümlüdür. Buna paralel olarak İslam'ın ortaya koyduğu terbiye görüşüne göre ferdin; bedenî, zihnî ve ruhî bakımlardan bu vazifelerini yapacak ehliyetle yetiştirilmesi keyfiyetine terbiye denmektedir. Gazali'ye göre de çocuğa şefkatle muamele edilmeli, Tanrı şuuru uyandırılmalı, insanları yaratan ve yaşatan Tanrı'ya karşı bazı mükellefiyetlerinin olduğu çocuğa anlatılmalı ve dinin esasları ve ibadetleri hakkında, dünya işleri ile de ilgili faydalı bilgiler öğretilmeli, fazilet aşılmalı, kötülöklere karşı ruhunda nefret duygusu uyandırılmalı, mensup olduğu camianın bir azası olduğu ve bu camiaya faydalı olması gerektiği konusunda bilinçlendirilmelidir. Yazıda terbiye ile ilgili bir başka alıntı, İngiliz Maarif Encümeni'nin öğretmenlere tavsiyeler niteliğinde hazırlattığı; "Handbook of Suggestions for Teachers" kitabında yer alan Sir Henry Wotten'e ait bir bölümden alınmıştır. Terbiye konusunda beş madde sıralayan Wotten; ilk olarak çocuğun temayül ve istidatlarını ayırt etmek için yolun bulunması, ikinci olarak zihin terbiyesine ve geliştirilmesine geçilmesi, üçüncü olarak çocuğun davranışlarına şekil verilmesi, dördüncü olarak çocuğun meyillerine itidal verilmesi ve son olarak vaktinde çocuğun ruhuna vicdan prensipleri ve din tohumlarının yerleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yazının sonunda terbiye ile ilgili daha geniş ve özgün bir tanımlamaya yer verilerek terbiyenin; ferdi, içtimai teamüllere göre yetiştirmek ve ona mensup olduğu cemiyetin bütün telakkilerini, örf ve adetlerini inanışlarını vermek, bunları ferdin ruhuna sindirmek ve ruhi nescine nüfus ettirmek olduğu ifade edilmektedir.⁵¹⁴

⁵¹⁴ Mehmed Dana, "Terbiye (Eğitim) Davası", **İslam**, C.IV, S:37, Ekim 1960, s.12.

İslamcı dergilerde eğitimin temeli ahlak ve terbiye olarak görülmektedir. Bunun ise kaynakları tabi olarak İslam'da, Hz. Peygamberin sünnetinde görülerek, ferdin takva sahibi, adil, dindar ve itikat sahibi, ibadet konusunda hassas, sağduyulu ve vicdanında Allah korkusu taşıyarak içtimai hayat için faydalı işler yapan ve kötülükten korkan bireyler olarak yaşaması gerektiği konusu vurgulanmaktadır. Bu tarz yazılar, temel olarak bir soruna bağlanmadan ve bir çözüm aracı olarak öneri niteliği taşımadan kaleme alınmıştır. Ancak dergilerde 20. Yüzyıl gençliğinin manevi buhranları ve yaşanan ahlaki yozlaşmaya yönelik değerlendirmelerde, din ve ahlak eğitimi bu sefer çözüm önerileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda genel bir pesimizmin hâkim olduğu ve yapılan değerlendirmelerde, sorunların kaynağında; komünizmin, emperyalizmin ve batı dünyasının egemen olduğu kültürün sorumlu tutulduğu görülmektedir.

Diriliş dergisinde konuya ilişkin bir değerlendirme yapan Karakoç; Batı gençliği ile İslam gençliği arasında karşılaştırma yaparken; Komünist gençliğin dahi hükümetlerini yıkmak için baş kaldırmadığını -ki bunu yapsalar dahi kendi davalarının haklı olabileceklerini- ancak İslam ülkelerinin gençlerinin aile, vatan, devlet gibi hiçbir kutsal tanımadığını, ahlaki hudutlardan yoksun olduğunu, şeklen bir Amerikan gencine benzediği gibi lafzen Rus sempatizanı olduğunu söylemektedir. Karakoç'a göre; günlük yaşantısını bir Amerikalı gibi kurgulayan Türk genci, toplum görüşünü komünist bir felsefeye dayandırmakta ve *"her gün üniversite kapısından, sokaklara dökülerek kendi halkına devletine dil uzatarak yumruk sallamaktadır"*. Karakoç'un çizdiği bu gençlik portresinde, ona göre tutulan ideoloji derin bir kültürel kaynaktan beslenmeyip moda akımlardan etkilenmektedir. Batı'da üniversitelerin kültürel kaynağında Hristiyanlığın, Komünist ülkelerde ise Marksizm'in olduğunu belirten yazar, İslam ülkelerinde gerek liselerin gerekse üniversitelerin milli ve insani bir temelden yoksun olduğunu ve eğitimin hiçbir temele dayanmadığını ifade etmektedir. Bu temelsizlik üniversiteleri birer otokolonizasyon haline getirirken gençlik de günlük siyasetin ve fırsatçı politikacıların oyuncağı haline gelmektedir. Yazarın çözüm önerisi olarak idealize ettiği İslam gençliği ise; dindar, yurtsever, hakikatçi, doğruya susamış ve evrensel değerler peşinden koşan, kişileri putlaştırmayan, inşa ruhu taşıyan, Allah ve Peygamber aşkıyla yanan bir nesil olarak tarif edilmektedir. Bu nesil yetiştirilmedikçe Hristiyan ve Komünist kültürün lağvedilemeyeceğinin altı çizilmektedir.⁵¹⁵

⁵¹⁵ Sezai Karakoç, "İslam Gençliği", *Diriliş*, C.II, S:10-11, Mart 1967, s.10-11.

Diyanet İlmi Dergi'de eğitim konusunda kaleme alınan bir başka makalede bu sefer eğitimle ilgili dört temel soru üzerinden eğitimin nasıl olması gerektiği sorunsalı ele alınmaktadır ve şu şekildedir: temel eğitim nedir, ehemmiyeti nedir? temel eğitimin zamanı ne zamandır? temel eğitimin muhteva ve müfredatı nedir? temel eğitimden kimler mesuldür? Yazıya son mesele olarak da İslami temel eğitim sistemi ile bugünkünü mukayese etme konusu dahil edilmiştir ve temel eğitimin tanımı ise şöyle yapılmaktadır: temel eğitim kişinin hayata ve çevresine intibak edebilmesi için muhtaç olduğu her çeşit zaruri bilgi ve alışkanlıkların ferde verilmesini ve kazandırılmasını hedef edinen bir terbiye faaliyetidir.⁵¹⁶ Yazıda İslami telakkiye göre temel eğitimde kesin olarak bir başlama zamanı olmadığı anlatılmakta ve mesele oldukça ilginç bir noktadan ele alınmaktadır. Yazıda bir çocuğun eğitiminin daha evliliğe karar verirken bile başlayabileceği çünkü genetik faktörlerin çocuğun nasıl bir karaktere sahip olacağı yönünde önemli öğeler barındırdığı söylenmekte ve evlenilecek eş (kadın) seçiminde dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu konuda eş seçimi denilirken sadece kadınlara dikkat çekilmesi enteresandır. Genetik faktör meselesi, batı dünyasında yapılan araştırmalara yer verilerek desteklenmekte ve anne karnında dahi bebeğin etkilenebileceği durumların söz konusu olduğuna dair kanıtların, İslam'ın üzerinde durduğu meselelerde benzerlik arz ettiği beyan edilmektedir.⁵¹⁷ Yazıda İslami eğitimin içeriği; farz-ı ayn ilimler (her ferdin Müslüman olması hasebiyle bilmesi gereken bilgiler), çocuğa ergenlik çağına kadar bir meslek kazandırmak, itikat, ibadet, ahlaki eğitim, mesleki bilgi vb. öğeleri kapsayan bir eğitim olarak ifade edilmemekte ve temel eğitimden ilk olarak baba, eğer yoksa velayet hakkına sahip bir veli o da yoksa devlet reisinin sorumlu olduğu ifade edilmektedir.⁵¹⁸

Diyanet'in dergisinde yer alan bir başka makalede en iyi eğitim sisteminin İslam dini tarafından emredildiği, ilim ve teknikte ileri gidilse dahi tüm bu bilgilerin sağlam bir ahlaka dayanan eğitim anlayışıyla verilmediği müddetçe bir işe yaramayacağı, insanoğlunun eğitimde ahlaki ve dini reddetmesinin esas itibarıyla kendi öz yaratılışına aykırı bir durum olduğu, bu gerçeğin hiçbir surette ise değişmeyeceği iddia edilmektedir.⁵¹⁹ Aynı dergide yer alan eğitim hususunda bir diğer makale, terbiye

⁵¹⁶ İbrahim Canan, "İslam'da Temel Eğitimin Esasları", *Diyanet İlmi Dergi*, C.XVIII, S:6, Aralık 1979, s.344.

⁵¹⁷ *A.g.m.*, s. 345.

⁵¹⁸ *A.g.m.*, s.355.

⁵¹⁹ Ahmet Baltacı, "Peygamberimiz (S.A.S.) in Merhameti ve Çocuk Terbiyesi", *Diyanet İlmi Dergi*, Özel Sayı, 139-141.

konusuna dikkat çekmekte, Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerle, İslam'ın çocuk terbiyesi hususundaki emirlerinin yanı sıra hayati konularla ilgili tavsiyelerinin de altı çizilmektedir: “çocuklarınıza ikram ediniz, iyi bakınız, terbiyelerine çok dikkat ediniz, onlara muhtaç oldukları şeyleri öğretiniz; yüzücülük, binicilik gibi hayati idmanları belletiniz, onları helal rızıkla besleyiniz.”⁵²⁰

İslam ve eğitim konusunda İslamcı dergilerin ortaya koyduğu hususların ortak noktalara işaret ettiği ve ortak hedefler etrafında birleştiğini söylemek mümkündür. Yazarlara göre toplumsal ahlakın tesisi bireysel ahlaktan geçmektedir ve bireysel ahlakın fertlere kazandırılması ise ancak manevi eğitimle ve din eğitimi ile mümkündür. Bu görüşe göre, nesil eğitimi İslam'ın emrettiği esaslara uygun şekilde gerçekleştirilmelidir ve eğitimde yalnızca pozitif bilimlerin yeterli olacağı gibi bir sanrıya kapılmamalıdır. Savunulan görüşlere göre, bu konuda Kur'an'ın ortaya koyduğu hükümler kadar sünnet de takip edilmeli, ahlak ve terbiyenin erken yaşlardan hatta anne karnından itibaren çocuklara kazandırılmasının yanında, çocuklar İslam ilmi, ibadetler ve itikatlar noktasında da eğitilmeli ve onlara sorumluluk kazandırılmalıdır. İslam'ın ayrıca çocuklara bir meslek edindirilmesi gerektiğinin de altı çizilmektedir. Eğitimde pozitif bilimlere vurgu oldukça azdır. Konular genel olarak ahlaki eğitim ve terbiye nokta-i nazarından ele alınmaktadır. İslam'ın eğitim konusunda ve ebeveynlerin nasıl çocuk yetiştirmeleri gerektiği konusunda öngördüğü temel esaslar etrafında ele alınan konularda, dini eğitimin de gerekli olduğu vurgulanırken, İslam'ın diğer ilimler hakkında nasıl bir hükmü olduğu tartışmaların merkezine çekilmemiştir. Bu konunun Türkiye özelinde ele alınan eğitim hususlarında biraz daha fazla yer aldığı görülmekle birlikte, yaklaşımlar eleştirel boyuttadır.

3.4.2. Gençlik ve Manevi Buhran

İslamcı dergilerde eğitim ve gençlik konusunda aranan kavramlar neticesinde en sık karşılaşılan kelimelerden birinin “buhran” olduğu görülmektedir. İslamcı görüş ele alınan yirmi yıllık süre içerisinde, gençlik ve yeni kuşak hususunda kaleme aldığı yazı ve makalelerde sıklıkla, gençliğin içinde bulunduğu “üzücü” durumdan yakınmakta ve yozlaşan bir düzenden söz etmektedir. Bölümün girişinde de belirtildiği gibi 1960-1980 yılları arasını kapsayan süreç gençlik hareketleri açısından hareketli yıllar olmuştur. Bu

⁵²⁰ Süleyman Özer, “Çocuk Eğitimi ve Öğretimi”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.90-91, S:8, Kasım-Aralık 1969, s.369.

süreçte İslamcı gençliğin kısmi bir etkinliğinden bahsedilebilse de bu döneme yansıyan etkisi sol ve ülkücü fraksiyonlar kadar etkili olamamıştır. İslamcı yazının bu nedenlerle dünyada ve Türkiye’de yeni kuşağın ahvali konusunda tepkisel ve eleştirel bir tutum takındığını ve bu konuda da genel olarak; ahlak ve iman yoksunluğunu, komünizmi/sosyalizmi, materyalizmi ve dış kökenli bir takım ideoloji ve inanışları sorumlu tuttuğunu söylemek mümkündür.

Hareket dergisinde yer alan bir yazıda, gençlik ve gençlik hareketleri olarak nitelendirilen bazı olay ve durumlar arasındaki ilişki gençlerin manipülasyon aracı olarak kullanıldığı savına dayanılarak anlatılmakta ve söz konusu ilişki şöyle tarif edilmektedir:

“Gençlik hareketleri bozuk olana karşı duruş biçimleri ile düzenin, insanı hakikate yönetici olması bakımından önem taşır. Henüz şartlanmamış olan genç kafa, bozuk olanı açıklıkla görür, ona karşı çıkar. Ancak bir düşünce ve sistem getiremez. Çünkü gençlik yanlışı gören taze ve temiz yaratılışı kadar doğruyu görececek bilgiye oluşa ermemiştir. Henüz tamamlanmayan bir oluş içindedir. Bunun yanında ise gençliğin düzendeki bozukluklara karşı oluşunu düzen dışındaki düşünceler kendi çıkarlarınınca kanallize etmek çabasındadır. Böyle bir niyetin vasıtası olan hareket gençlik hareketi olmaktan çıkmıştır. Ortada zaten gençliğin getireceği bir düşünce ve sistem olmadığı gibi gençlik bu durumda yaşlıların kendilerini düzene karşı oluş özelliklerinden faydalanarak kullandıkları bir vasıta. Düzene karşı en karşıt düşünce bu konuda en çok şansa sahip olandır ve karşı oluş hareketi içinde bulunan gencin ise kendini güdük duruma düşüren düşünceyi değerlendirmesi imkansızdır.”⁵²¹

Türkiye’de gençliğin içinde bulunduğu “buhran”, *Hareket* dergisinde yer alan bir başka makalede çeşitli açılardan ele alınmaya çalışılmakta, burada bazı ideolojiler tek ve temel suçlular olarak görülmeseler de huzursuzluk yaratan sebeplerden biri olarak kabul edilmektedir. Yazarın makalesinde on temel sebep özetle şu şekilde sıralanmaktadır: istikbal endişesi (geleceğin belirsizliği, işsizlik korkusu), üniversitelerin oynadığı rol (gençleri kucaklayamaması, sorunları görmezden gelmesi), gençlerin yeni şartlara intibak edememeleri (ilim ve teknikte yaşanan gelişmelerin baş döndürücü bir hızda

⁵²¹ Necdet Şadoğlu, “Gençlik Üzerine”, *Hareket*, C.V, S:40, s.7.

olması), ideolojik sebepler (sağ ve sol ideolojilerin gençliği etki altına almaya çalışması), düzenden gelen bozukluklar (hukuki düzenlemelerin yetersizliği), psikolojik sebepler (gençliğin sahip olduğu iç huzursuzluklar), kültür emperyalizminin etkisi (milli kültürden yoksun bırakılan ruh ve iman bakımından yaralanan gençliğin yabancı kültürlerin etkisi altında kalması), okunan ve yaşanan hayatın zıtlıklarının var olması (okulda ideal devleti ve toplumu öğrenen gencin gerçek hayatta, Türkiye’de bunların karşılığını görememesi), gençliğin ailesinin gelenekselliği ile toplumun farklılıkları arasında sıkışması, son olarak ise basın ve yayının cinsel içerikli, kaba kuvvet mihverli cinayet ve aşk haberleriyle dolup taşması, aynı zamanda medya organlarında Türk gelenek ve göreneklerine aykırı yayınların yapılması.⁵²²

20.yüzyıl gençliğinin ve eğitim sisteminin içinde bulunduğu manevi buhranın sebepleri üzerine kaleme alınan bir diğer yazıda, sorunun esas sebebinin klasik tahsilin; kâinatın ve hayatın izahında tamamen materyalist esaslara göre tanzim edilmesi ve zihinleri yozlaştıran emperyalizm kültürü olduğu savunulmaktadır. Bu kültürün yerleşmesinde 19. Yüzyılda büyük sömürgelere sahip olan İngiltere’nin 20. Yüzyılda bu sömürgelerin büyük çoğunluğunu kaybetmesine rağmen çekildiği bölgelerde İngiliz kültürünü tesis edecek misyoner okullarını kurmasının etkili olduğu ve Türkiye’de de eğitim sisteminin bu emperyalist kültürün tesiri altında olduğu söylenmekte, dolayısıyla okutulan tarih derslerinde tüm beşerî hadiselerin iktisatla izaha çalışıldığı ve felsefe derslerinde ise Türk milletin akidesiyle taban tabana zıt görüşlere sahip Aguste Comte ve Yahudi Emile Durkheim okutulurken, fizik derslerinde ise “madde ezeli ve ebedidir” görüşünün yerleştirilmeye çalışıldığı iddia edilmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de eğitim sisteminin gayri milli ideolojilerin elinde olduğu eleştirisi yapılmaktadır.⁵²³

Türkiye’de yaşanan manevi buhranların ve teknik alanda dünyada yaşanan gelişmelerin gerisinde kalınmasının temelinde yatan meselenin manevi sahada meydana gelen ilmi boşluk olduğunu savunan bir başka görüşte; 20. Asrın genç Türkiye’inde bir takım yenilikler yapılırken İslami kültür ve medeniyetin reddedildiği, dini tahsilin devletçe ihmal edildiği sonuç olarak gözünü ve gönlünü garbe çeviren milletin, tarihte süngüsünü ve yumruğunu kullandığı harici düşmana karşı bugün mukavemet gösteremediği, komünizme, Siyonizm’e ve materyalizme karşı imanını koruyacak fikir süngüsünü

⁵²² Osman Selim Kocahanoğlu, “Türkiye’de Gençlik Buhranı”, **Hareket**, S:37, Ocak 1969, s. 10-11.

⁵²³ Erol Atmaca, “Eğitimimizdeki Buhran ve Kaynakları”, **Pınar**, C.I, S:15, s.18-19.

kullanamadığı iddia edilmektedir. Yazının devamında dönemin Milli Eğitim Bakanı İbrahim Ökten'in İmam Hatip okullarının açılmasına karşı gösterdiği olumsuz tutum eleştirilirken, milletin bu okullara sahip çıktığı yönündeki inancın altı çizilmektedir.⁵²⁴

Dönemin içinde bulunduğu manevi buhranın küresel bir sorun olduğuna dikkat çeken Uysal; bunun sebebinin manadan, ahlaktan yoksun ve maddeci bir gençliğin yetişmesinde yattığını ifade etmekte, Türkiye’de ise bu sorunun kaynağını 19. Yüzyıla götüren yazar; Osmanlı Devletini yıkmak için bir araya gelen emperyalist güçlerin, Türkiye’de bulunan yandaşlarıyla birlikte Türk gençliğinin; tefekkür, ahlak, iman ve ruh kökünden ayrılarak; eğlence, kavga ve fuhuşa yaklaştırıldığını ve bu kültür emperyalizminin eğitim sistemine de sirayet ettiğini savunmaktadır. Yazar bu sorunun çözümünde ise eğitimde köklü bir ıslahata girişilmesi gerektiği inancını savunmakta ve Türk gençliğinin asıl idealinin; kuvvetini Allah’tan, ilhamını Kur’an’dan, metodunu peygamberden alan, beşeriyetin çürümüş sistemini kendi bünyesinden atan ve Kur’an nizamını kendi bünyesinde hâkim kılarak her yönüyle kalkınmış, imanı büyük bir Türkiye’yi kurmak olması gerektiğini ifade etmektedir.⁵²⁵

Çalışmaya konu İslamcı dergiler genellikle, 20. Yüzyılın bir buhran çağı olduğu, bunun temelinde ise maddeci bir anlayışın, manevi yoksunluğun yattığını ve bu anlayışın eğitim sisteminin de bir parçası haline geldiğini savunmaktadır. Benzer şekilde *İslam* dergisinde yer alan bir yazıda insanın madde ve ruhtan ibaret olduğu ve gençliğin yalnızca maddeye temayülünün tedavisi zor yaralar açmakta olduğu belirtilirken, kuvvetini imandan almayan, ahlaki ortamdan mahrum olan bir maarif sisteminin öğrencilere fayda yerine zarar verdiği savunulmaktadır.⁵²⁶ Benzer sorunlara dikkatlerin çekildiği bir başka yazıda gençliğin kurtuluşunun; “İslam ahlak ve fazileti, Türklük şuur ve gururu”⁵²⁷ olduğu savunulmaktadır.

Büyük Doğu dergisinde yer alan makalede gençliğin içinde bulunduğu ahval ve ruhsal çöküntüden milli eğitim sistemi sorumlu tutulmakta ve Millî Eğitim Bakanlığının Türk solunun çekişme sahası haline geldiği savunusu yapılmaktadır:

⁵²⁴ Halit Gürler, “Sayın Milli Eğitim Bakanı Ökten: Sen de Düşeceksin”, *İslam’ın İlk Emri Oku*, 3.Cilt Sayı:30, s.4-5.

⁵²⁵ Asım Uysal, “Gençlik”, *İslam’ın İlk Emri Oku*, C.XV, S:169, s.16-17.

⁵²⁶ Hikmet Duran, “Müslüman Türk öğretmenlerine...”, *İslam*, C.VIII, S:95, s.331-333.

⁵²⁷ Mehmet Akdoğan, “Maarif ve Gençlik”, *Fedai*, C.IV, S:42, s.2.

*“Gençlik oldukça büyük bir kısmıyla maalesef maddi ve manevi bir çöküntü içinde ne yapacağını ne söyleyeceğini, neye inanıp neye inanmayacağını, nerede, nasıl, ne için canını vereceğini şaşırılmış gibidir. Ne milli ne de milletlerarası bir eğitim ölçüsüne sahip olmayan Millî Eğitim Bakanlığı istihsal edip vitrine koyduğu mallar ile iftihar edebilir. Azgın sol arasında mahalle karılarını utandıracak seviyede çirkin politik çekişmelerin, mücadelelerin mekânı olan bu bakanlık her geçen gün kuruluş gayesinden biraz daha uzaklaşmakta, tesadüfî eğitimin yetiştirdiği gençlerden bir kısmı evlerde, sokaklarda, caddelerde, okullarda, toplu yerlerde başıboşluk ve fıkirsizlik örnekleri halinde nebati bir hayat yaşamaktadırlar.”*⁵²⁸

Ekseri kanaate göre 20. Yüzyıl gerek ülkesel gerekse küresel boyutta gençler bakımından bir ‘buhran çağı’ olarak nitelendirilmektedir. Bunun sebebi olarak gençlerin, ruh, fikir, maneviyat gibi duygulardan yoksun şekilde eğitim gördükleri ve bu özelliklere haiz bir çağda yaşamaları gösterilmektedir. Dergilerde yer alan görüşlere göre gençlik; materyalist, emperyalist, pozitivist esaslar üzerine şekillenmiş eğitimler almakta hatta tarihi bile Marksist bir yaklaşımla öğrenmektedirler. Bu durumun İslam kültür ve medeniyetinin, dini kodların eğitimden çıkarılmasına neden olduğu savunulmaktadır. *Hareket* dergisinde etraflı şekilde tespit edilen ‘buhran sebeplerine’ bu maddelere ek olarak; gelecek kaygısı, gençlerin yaşadıkları çevrelerin birbirleriyle uyumsuzlukları, basın-yayın medya organlarının cinsel ve şiddet içeriklerine yer vermesi, ideolojik sebeplerin gençleri kamplaştırması gibi sebepler de eklenmektedir. Manevi buhranın sebepleri konusunda yapılan bir tespit de dönemin siyasi cephelerinin gençleri ideolojiler için bir manipölasyon aracı olarak kullandıkları görüşüdür. Bu durum da gençlerde ruhsal bunalımlara yok açmaktadır. Burada da tespit açısından zengin ancak çözüm açısından kısır görüşlerin ortaya konduğunu söylemek mümkündür. Yer yer imam hatiplerin gerekliliği ve milletin bu okullara müspet yaklaşımlar sergilediği vurguları olsa da üniversiteler konusunda ya da bilimin nasıl daha milli bir veçheye büründürülebileceği konusunda çözüm önerilerine rastlamak oldukça zordur. Sosyal bilimlerde milli bir tarih ve edebiyat şuurunun kazandırılması mümkün olsa da çoğunlukla Batılı bilim adamları tarafından kurulan; fizik, kimya, biyoloji, matematik gibi bilim dalları rasyonel

⁵²⁸ Mustafa Yazgan, “Terbiyesiz Sistemimiz”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:14, Ekim 1967, s.11.

kaynaklara dayanmaktadır ve bu bilim dallarında ilahi dayanaklara rastlamak güçtür. Dergilerde pozitif bilimlerle ilgili eleştirilen asıl noktanın da bu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ifade edildiği gibi pozitif bilimlerin dini öğelerle nasıl bağdaşabileceği hususunda bir yol haritası çizilmediği gibi İslam'ın bu bilimlere nasıl yaklaştığı da tartışılan konular arasında bulunmamaktadır.

3.4.3. Türkiye’de Eğitim Sistemi

Dergilerde eğitim hususunda dikkati celbeden bir başka meselenin, Türk eğitim ve müfredat sistemine yönelik eleştiriler olduğunu söylemek mümkündür. Ekseriyetle, mükerreren eğitimde var olan ahlaki ve manevi boşluklar eleştirilmekle birlikte, pozitif ve sosyal bilimlerin öğretimi konusunda da Türkiye’de önemli problemlerin olduğunun altı çizilmektedir.

Konuyla ilgili *İslam* dergisinde yer alan bir makalede, Türkiye’de öğretim sisteminin zihne ve hafızaya yüklendiği savunulmakta bu sistemin; muhakemeye, araştırmaya, bulmaya, laboratuvarlara dayanmaksızın takriri ve kara tahtaya dayandığı iddia edilmektedir. Yazara göre; kalabalık sınıfların, ders sayıları fazlalığıyla öğretim konusunda yetersiz kalan öğretmenlerin olduğu bu sistemde, rakamsal veriler başarı sayılmakta ancak eğitimin muhtevası önemsenmemekte dolayısıyla da bu sistemde öğrenci ve öğretmenin şahsiyeti öldürülmektedir. Bu sistemin başarısızlığının temelinde ise eğitim alanında ithal edilen reçetelerin ve taklit usulü ile bir müfredatın oluşturulma çabasının olduğu söylenmektedir. Yazıya göre; kopya edilen sistemler mükemmel dahi olsa, milli bir temele dayanmadıkça başarılı olamamakta, diğer yandan Türkiye’de milli eğitim işi bir müfredat işi, bir hükümet işi olarak görülmekte, bir vasıta değil, bir gaye olarak telakki edilmektedir.⁵²⁹ Bu örneğe benzer şekilde, eğitimde batıdan transfer edilen kurumların başarısızlığın temel sebeplerinden biri olduğunu savunan bir başka görüşe göre eğitimin asıl hedefinin fertlere sosyal bilinç kazandırmak olduğu söylenmektedir. Yazıya göre, sosyal bilinç; toplumun insan, hayat, tabiat hakkındaki görüşlerinin birliğini ifade etmekte, Türkiye’de ise bunu kazandırmak gibi bir gaye güdülmemektedir. Yazıda, eğitim kurumlarının sosyal birliğin görüşünü bireylere benimsetmekten ziyade bu görüş tarzını kökünden değiştirerek, ona bir yön vermek istediği iddia edilmekte, dolayısıyla Türkiye’de eğitimin objektifleşmediği başka bir ifade ile kurumsallaşmadığı

⁵²⁹ Nahit Dinçer, “Milli Eğitimimiz: Bugünkü Durum”, **Diriliş**, C.III, S:9-10, Mayıs 1970, s.27-32.

söylenmektedir. Yazar, Türkiye’de yetki sahibi kişilerin sübjektif şekilde eğitime yön vermeye çalıştığını, oysa birbiriyle bağlantılı ve işleyişini kültürün belirlediği birtakım kurumlardan meydana gelen toplumun, bireylerden kendisine uygun davranmasını beklediğini ifade etmekte ancak bu düzende de kurumların öz kültüre bağlı ve senkronize şekilde hareket etmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Aksi takdirde yönetici kadroların dikte ettirdiği ilkelerle, toplumun bağlandığı ilkelerin birbirinden farklı olması durumunda o toplumda yaşayan bireylerin giderek duyumsamazlığa kapılacağı ve yetişen nesillerin kendi inançlarını kendi inşa etmeye çalışacakları ifade edilmektedir.⁵³⁰

Dergilerde eğitim sistemi ve müfredata yönelik eleştirilerin önemli bir kısmı da eğitimde milli bir yönelimin olmaması hususunda öne çıkmaktadır. Milli kültürü; milletin özelliklerini, hayatının gayesini kavrayan, yükselme konusunda şuurlu bilgiye sahip olma, şeklinde tanımlayan bir makalede, Türkiye’de sanat tarihi biliminin kurucularından olan Prof. Dr. Oktay Aslanapa’dan şu alıntıya yer verilmektedir:

*“Türk gençliği tam anlamıyla milli kültür ve milli ahlaka bağlı bir disiplin içinde yetişmiyor. Bu da öğretim sisteminin dağınıklığına ve yeterli sayıda ehliyetli öğretmen bulunmamasına, sınıfların çok kalabalık olması yanında, müfredat programlarının da yetersizliğine bağlıdır. Dünyanın her yerinde çocuklar ilk okuldan başlayarak milli bir şuur içinde yetiştirilir. Böyle yetişen çocuklar dünyanın neresine giderse gitsin milletine faydalı olur. Yeteri kadar rasyonel bilgi, sağlam bir milli kültür temeli üzerine yerleştirilirse bunun en kısa yoldan ve hızla memleketin okul kitaplarımız milli şuurun rehberi olmalıdır.”*⁵³¹

Eğitimde millilik konusunda dönemsel bir eleştirinin yapıldığı bir başka yazı, 1979’da *Fedai* dergisinde⁵³² yer almaktadır. Dönemin MHP Genel Başkan Yardımcısı Tahsin Ünal’ın kaleme aldığı yazıda, o dönemde okullarda tatbik ettirilen derslerin ve ders programlarının millilik vasfından oldukça uzakta olduğu, Türkiye’de daha evvel de yapılan bu yanlışın ötürü tarihten kopmuş bir nesil yetiştirildiği ifade edilmekte ve Bülent Ecevit’in başbakanlık yaptığı dönemin CHP hükümeti eleştirilmektedir. Ünal’a göre bu nesil kozmopolit bir yapı arz etmekte, içlerinde dindar Şeyhülislam,lar,

⁵³⁰ Alaeddin Özdenören, “Eğitime Bakış,” **Diriliş**, C.IV, S:18, s.206-208.

⁵³¹ Osman Üçer, “Milli Kültür ve Milli Eğitim Politikası”, **Fedai**, C.IV, S:46, Mart 1969, s.5,22.

⁵³² İslamcı dergilerde; milliyetçilik, millilik vurgusu genel olarak *Fedai* ve *Yeniden Milli Mücadele* dergilerinde öne çıkmaktadır. Diğer dergilerde bu hassasiyete pek sık rastlanmadığı söylenebilir.

bölücülükten mahkûm olanlar, Marksist-Leninistler, Maocular, Che Guaveracılar, Enver Hocacılar, Batıcılar-Kuzeyciler, Sosyalist Enternasyonalcilerin olduğu bu ekipte milliyetçiler ve Türk'ten yana olanların olmadığı ifade edilmekte ve Ecevit hükümetinin eğitimi ülkücü-milliyetçi kişilerden arındırmaya gayret ettiği iddia edilmektedir.⁵³³ Sosyalizmi komünizmin perde ile örtülü hali olarak tanımlayan ve bunları Türkiye'de milli kültürün karşısında önemli bir tehlike olarak telakki eden bir başka yazıda, neslin tehlikeli bir girdapta bulunduğu ifade edilerek bu sefer bu problemten “ilericilik taslayan ve Moskova özentisi” olarak tanımlanan profesörler sorumlu tutulmaktadır.⁵³⁴

Eğitimde var olan esas meselenin, Türkiye'de yerleşmiş bir eğitim felsefesi olmayışı olduğunun ifade edildiği bir başka yazıda, eğitim felsefesinin şu şekilde sağlanacağından bahsedilmektedir: “*Bir milletin milli, medeni ihtiyaçlarının sosyal ve psikolojik tavsiyelerinin; tarih coğrafya miraslarının bilhassa tarihte muvaffak olduğu asırlardaki başarı, kabiliyet ve sebeplerinin bilinmesi ve bulunması ile işlenir.*” Yazının devamında, *Türkiye'nin kalkınmasındaki ilk ve en ciddi hamlelerin mutlaka maarifte yapılması lüzumunun anlaşılmıyor olması da yine Türkiye'de bir eğitim felsefesinin olmayışına bağlanmaktadır.*⁵³⁵

Büyük Doğu'da yer alan yazıda Türkiye'de milli eğitim sorunu tarihsel bir perspektiften ele alınmakta ve ekseriyetle cumhuriyetin ilk yılları ve CHP hükümeti sorumlu tutulmaktadır. Yazıda 1923'ten 1948'e uzanan süreç ele alınmakta, dönemin Millî Eğitim Bakanlığı şu sözle eleştirilmektedir: “Millî Eğitim Bakanlığı 1948'e kadar tam çeyrek asır, millete attığı bilgi yemeklerini susuz ve ekmeksiz veren bir lokantadır. Su ve ekmeği din ile ahlakın yerine koyacak olursak bunlar olmaksızın ruhları beslemeye kalkan müessesenin halini taktir etmek kolay olur.”⁵³⁶

Yazının devamında bilhassa 1923-1948 aralığında, Türkiye'de, milli eğitimde ezber bilgiler üzerinden bir eğitim anlayışı inşa edildiği, bir temel kurulamadığı, üstelik eski temellerin de yıkılarak bir boşluk yaratıldığı, eğitimde ahlak telakkisinin var olmadığı halbuki batıda Hristiyan felsefenin, ahlaki eğitimin ruhunu teşkil ettiği, Fransa'da mahkemeler ve katedrallerin karşı karşıya, Amerika'da ise mekteplerle kiliselerin yan yana olduğu, Türkiye'de bulunan üniversitelerde ise küçük mescitlerin dahi kapatıldığı,

⁵³³ Tahsin Ünal, “Eğitim ve Öğretim”, **Fedai**, C.V, S:6, Haziran 1979, s.8.

⁵³⁴ Şükran Akseki, “Gençliğin Meseleleri ve Nedenleri”, **Fedai**, C.III, S:36, Kasım 1966, s. 18.

⁵³⁵ Nihad Sami Banarlı, “Eğitim Felsefemiz”, **Pınar**, C.I, S:6, Mayıs 1968, s.10.

⁵³⁶ Dedektif X, “Maarif ve Din”, **Büyük Doğu**, C.XI, S:3, Ekim 1964, s.4.

din ve ahlak derslerinin hatta gramerin bile lüzumsuz sayıldığı ifade edilmekte bu dönemi takip eden on iki yıllık süreç zarfında din ve ahlak eğitimi hususunda atılan küçük adımların da 1960-1964 yılları arasında aceleyle geri alınmaya çalışıldığı ve bu sürecin o dönemde hala devam ettiği iddia edilmektedir.⁵³⁷

Eğitim konusunu eğitim politikaları, Türkiye'nin kültürel atmosferi, üniversiteler, öğretmenler, tarihsel süreçte yapılan hatalar vb. gibi alt başlıklarla ele alan ve eğitim konusuna önemli ölçüde yer veren dergilerden birinin *Hareket* dergisi olduğunu söylemek mümkündür. Derginin bir yazısında eğitim konusu Türkiye'nin kültürel yapısı, eğilimleri ve çeşitli politikalar bağlamında ele alınmakta, Türkiye'de hazırlık yapılmadan, kötü hazırlanmış, aktarma kitaplarla bilgi edinildiği, insanların muhitlerinden çıkmadıkları, beslenme sağlık bakımından da yetersiz olduğu gibi, izcilik, futbol gibi konularda da başarısızlık gösterildiği tüm bunların temelinde ise eğitimde var olan birtakım yetersizliklerin olduğu iddia edilmektedir. Yazıda halihazırda üniversiteye gelmiş gençlerin bilmesi gereken bilgilerin dörtte üçünden yoksun şekilde fakültelere geldiği, gençlerin temayüllerine, kabiliyetlerine, zekalarına bakılmaksızın tesadüfi şekilde okullara yerleştiği, öğrenci kulüplerinin eşitlik ve serbestlik ilkelerine dayanarak; okuma, düşünme, tartışma yeri olacağı halde oyun oynanan kahvehanelerden farksız yerler olduğu savunulmaktadır.⁵³⁸

Dergide mili eğitime yönelik eleştirilerin ele alındığı bir başka yazıda, bu sefer konu tarihsel süreç içinde anlatılmakta ve köy enstitüleri eleştirilmekle birlikte, tarihsel sürecin devamlılığı olarak benzer eğitim politikası sorunları ele alınmaktadır:

“Maarif tarihimizin bir faslına teşkil eden köy enstitüleri daima ideolojik ve kökü siyasi olan tartışmalara konu teşkil etmiştir. Bu türlü münakaşalar bir yana, bizce bu kuruluşların en büyük eksiği öğretmenin her mesleğin erbabı tarzında düşünülmesidir. Öğretmen demirci, sıvacı, marangoz değildir. Esasen olmasına da imkân yoktur. Öğretmen yalnız ve ancak öğretmen olmalı ve öğretmen olarak kalmalıdır. Hatalarla dolu maarif tarihimize 1960'tan sonra bir yenisi eklendi. Askerlik çağındaki lise ve dengi okullardan mezun olanlar on yıllık bir devre için yedek subay öğretmen adı altında maarif kadrolarına aktarıldılar. İkişer yıl

⁵³⁷ A.g.m., s.4-6.

⁵³⁸ Oğuz Arık, “Türk Gençliğine”, *Hareket*, C.V, S:35, Kasım 1968, s.10-11.

ilkokullarda görevlendirilen bu gençler bir mesleki eğitimden geçirilmediler. Lise veya duvarcı, usta, tornacı, marangoz diploması öğretmen olmaya yeterli görüldü. Milyonlarca çocuk bu sorumsuz ve ehliyetsiz ellere teslim edildi ve askerliğini ikmal eden bu gençlerden binlercesi hiçbir mesleki formasyon verilmeden asil kadrolara getirildi. Esasen bozuk ve fonksiyonunu ifadan aciz olan ilköğretimimiz bu gençlerin elinde perişan olmuştur. Maarifimiz için böyle tasarruflar ihanet değilse gafletin ta kendisidir.”⁵³⁹

Hareket dergisinde yer alan bir başka makalede Türkiye’de maarifin dayandığı temeller ve felsefeye tarihsel süreçten o güne uzanan bir tablo çizilerek bakılmakta ve yapıldığı düşünülen hatalar ele alınmaktadır. Yazıda aynı zamanda 1969’da İstanbul’a gelen Amerikan filusunun, mali desteğinin beraberinde Amerikan maarif anlayışını da Türkiye’ye taşıdığı ima edilmekte ve bu durum eleştirilmektedir:

“Bizde üç asır önce içtihat kapısını kapayan ellerin tüyleri ürpertici taassupla çürüttükleri İslam düşüncesine, Aristo'nun mantığını ve kıyas metodunu tatbik etmeleri maarifimizi, ruhtan ve realiteden daha doğrusu insandan ayırdı. Fakir irfan hayatımızı yüz yıl çorak bir çölde bıraktıktan sonra kurtuluş yolunu arayanlar geçen asrın sonlarından başlayarak kısa aralıklarla hamleler yapıp batı kültür ve maarifinin kucağına sığındılar. Yeniden bunaltıcı karanlıktan sıyrılmanın çaresini her şeyden önce kendi varlığımızdan sıyrılıp uzaklaşmakta aradılar. Yüz yıldan fazla zamandır sırasıyla; Fransız, Alman, İngiliz kültür ve maarifine teslim olduktan sonra bugün, Avrupa için bile korkunç yıkım kaynağı olan Amerikan mali filosuna sarılma cinayetini işlemekten çekinmediler. Anadolu'nun ruhuna ve İslam'ın idealine aykırı olarak ruh ve ahlak temellerimizi derinden sarsan Amerikan maarifi şimdi bu memlekette, yabancı asıllı olanların mali gayretleri ile vatana sokulmakta ve yurdun yarı aydınları tarafından minnetle değiştirilmektedir. Bu yeni maarif sistemi ruhçuluk idealine, memleketimizde son vererek bu vatani yakın gelecekte kör ve sağır makinenin vatani yapmak azmindedir. Din okulları ise yine ancak İslam'ın

⁵³⁹ A. Nazif Dardağan, “Maarifimiz”, *Hareket*, C.V, S:53, Mayıs 1970 sayı:53, s. 8.

*pratiğine ait kültür verebildiklerinden bu korkunç afeti karşılayacak kudrete sahip değildirler.”*⁵⁴⁰

Yazıda maarif ruhunun yok oluşu, eğitimde ve kültürde pragmatist ve pozitivist olan, yalnızca teknik ilerlemeye ve bedeni hazlara önem veren batılı düşünüş tarzının eğitimin temeline yerleştirilmiş olması, eğitim sisteminin ahlaki değerlerden kopuşu fikri üzerinde durulduktan sonra Türkiye özelinde şu eleştirilere devam edilmektedir:

*“İlkokulda ahlak eğitimi hemen hemen sıfıra indirilerek yerine hayat bilgisi veriliyor. Liseler zamanla fen lisesi haline getirilmektedir. Üniversitenin Edebiyat fakültesinin seviyesi asrın başındaki idadilerin seviyesine düşmüştür. Harfin inkılabı yüzlerce yıllık milli kültürle bağları kopardıktan sonra dilin değişmesi üniversite gençliğini ortaokul çocuklarının hizasına indirdi. Bugün edebiyatını hakkıyla bilen birini bulmak veya böyle birinin yetişmesini beklemek hayal oluyor.”*⁵⁴¹

Devamında milletin yeni bir maarif sistemine ihtiyacı olduğu, bu ıslahın, ilkokuldan başlayarak üniversiteye kadar eğitimin her kademesinde gerçekleştirilmesi gerektiği, mekteplerin dışında barınan medya unsurları, sinema, partililik ve çeşitli dernekler gibi yıkıcı kuvvetlerin, maarifin kurucu güçlerinden daha güçlü olmadığı, dönemin Türkiye’inde maarifin “kaba tekniğin peşinde ve batının zehirli akımlarına kapılarını açmış, Yahudiliğin oltası bir demokrasi anlayışının kurbanı zavallı bir kurum” haline geldiği ve içinde barındırılmaması gereken her türlü faaliyetin barındırıldığı iddia edilmektedir.⁵⁴²

Hareket dergisinde yer alan bir diğer makalede benzer şekilde Türkiye’de eğitim sistemi eleştirilmekte, eğitim ve öğretmen kalitesinin, medeniyet davasının önemli bir parçası olarak görülerek Türkiye’de, cumhuriyet tarihi boyunca iyi öğretmenler yetiştirmek ve atamak gibi bir hedef yerine ucuz öğretmen yetiştirmek gibi bir gayenin güdüldüğü, istatistiksel verilerle eğitimi başarılı göstermeye gayret eden bakanların görev yaptığı, nihayetinde ise Türkiye’de maarifin; ilim, sanat, edebiyat vb. alanlarda önemli isimler yetiştiremediği, Talim Terbiye Kurulu’nun siyasi iktidarların emir eri haline gelerek

⁵⁴⁰ Nurettin Topçu, “Millet Maarifi”, *Hareket*, C.V., S.52, Nisan 1970, s.4-8.

⁵⁴¹ *A.g.m.*, s. 5.

⁵⁴² *A.g.m.*, s. 4-8.

devamlı surette imtihan ve sınıf geçme yönetmeliklerini değiştirdikleri, öğretmenlik mesleğinin itibarının düşürüldüğü görüşü ortaya atılmakta, maarif için atılacak en önemli adımlardan birinin iyi öğretmenler yetiştirilmeye çalışılması ve bu mesleğin öneminin anlaşılması olduğu fikri savunulmaktadır.⁵⁴³

Hareket dergisinin eğitim ve eğitmen konusunda hassas bir tavra sahip olduğunu söylemek mümkündür. Dergide yer alan bir başka makalede, bu kez üniversiteler konusu ele alınmakta, üniversitelerin bazı kişi veya grupların sultanı altında yönetildiği iddiasının yanında, üniversite hocalarının üniversite kürsüsü dışında çeşitli ticari faaliyetlerle meşgul olması eleştirilmekte ve emekliye ayrılmamaları dolayısıyla da gençlere fırsat vermemeleri bir sorun olarak görülmektedir. Türkiye'nin en kısa sürede bir üniversite reformuna ihtiyaç duyduğu da eklenmektedir.⁵⁴⁴

Üniversitede eğitim hususunda hocalara dikkat çeken bir diğer yazıda, üniversitelerde asıl gerekenin vasıflı hocalar, ilim ve fazilet olduğu, muhtariyetin, binaların, laboratuvarların önemli olmadığı vurgulanmakta, her türlü yolsuzluktan sıyrılmış okulların, kendi vicdanına yüklenmiş vazifelerle görev yapan hocaların olduğu üniversitelerde zaten muhtariyete lüzum olmayacağı nitekim dışarıdan gayrimeşru müdahaleler olsa dahi vicdanlı hocaların buna mukabil istifa edecekleri, zira sahip oldukları mesleğin manevi kazançlarının maddi kazançlarla ölçülemeyecek derecede kıymetli olduğu ifade edilmekte ve söz konusu böyle bir sistemde her şeyin olması gerektiği şekilde yürüyeceğine yönelik inanç belirtilmektedir.⁵⁴⁵

Hareket dergisinde bilhassa 1968 yılında kaleme alınan yazılarda üstünde durulan “üniversite reformu” meselesinin üniversitelerde çıkan çatışmalar ve kaos ortamı üzerine kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Yazılarda siyasi bir taraf tutulmadığı ancak Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve şartların eleştirildiği dikkat çekmektedir. Topçu'nun, “Üniversite Olayları” başlıklı yazısında; üniversitelerin millet için yapmaya borçlu olduğu hiçbir görevi yapmadığı aksine siyaset kulisi ve entrika barınağı haline gelerek, ilim yapmadan, kopya adaptasyonlarla eğitim yapılmaya çalışılan yerler olduğu, üniversitelerin ortak ideolojiler ortaya koyacak yerler olması gerekirken, üniversite

⁵⁴³ A.g.m., s.7-9

⁵⁴⁴ Muammer Bilge, “Üniversitemizin Dramı”, *Hareket*, C.V, S:40, s.8-9.

⁵⁴⁵ Ali Nihat Tarlan, “Üniversite Meselesi Hoca Meselesidir”, *Hareket*, C.V S:30, Haziran1968, sayı 30, s.13.

hocalarının bunlardan habersiz şekilde kendi şatolarına çekilen mağrur ve lakayt şövalyeleri andırdıkları, halbuki Türkiye'nin; çocuk, gençlik, kadın, ahlak, adalet, din ve laiklik, sosyal sınıf, rejim gibi çözülmesi ve konuşulması gereken bir çok meselesi olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴⁶

Aynı dergide yer alan makalesinde yazar Civelek ise üniversiteler hakkında şu ifadeleri dile getirmektedir:

*“Vatanımız değerler sistemi bakımından tam bir anarşi içindeyken, üniversitelerimiz, milli kültürümüzün ürünlerini bulmakta, onu dünyaya takdim etmekte ve bu ruhla, dünya medeniyetine, felsefesi ve ilmi ile katılan yarının Türkiye'sini gerçekleştirmede belirli bir gaye ve prensibi gözetmediği söylenemez. Bu bakımdan gençliğin kafasına eğildiğimiz zaman, ekseriya, parça parça fikir kırıntıları, ideal serpintileri ve kolay geçim, çabuk zengin olma, arzularını bulacağız. Bir taraftan din adına istismarlar pek açık örnekler verirken diğer taraftan ayak takımının her yerde yaptığı telkinlerle insana; maddeci felsefe içeren görüş tarzları zehrini akıtırken, üniversite gerçek fonksiyonunu unutup siyasetin iç entrikaları, ahlak dışı davranışlarının içinde boğulmuş gibidir. Bütün memleket üniversiteden taze nefes, gün ışığı beklerken onun her tarafından verimsizlik, idealsizlik akıyor”*⁵⁴⁷

Bu eleştirilerin yanı sıra dergide çözüm önerileri de dile getirilmektedir:

*“Bizim istediğimiz üniversitede köklü reformunun yapılmasıdır. Memleketimiz şartlarına ve gerçeklerine uygun ders programlarının düzenlenmesi, milli kültür ve medeniyetimize ait eserlerin ilk elden esaslı şekilde incelenip bir senteze gidilmesidir. Milli kültürü ve ahlakımızı inkâr eden, aktarma ilim yapan, yaratıcı güce sahip olmayan bir zihniyet ile yetiştirilen gençlik dünya milletleri arasında aşağılık duygusuna kapılacaktır. Bugün milli eğitimimizin temelinde yatan dava büsbütün aydınların meseleyi ele alıp halletmesi bir millet borcudur”*⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ Nurettin Topçu, “Üniversite Olayları”, **Hareket**, 1968 Haziran, S:30, s.10.

⁵⁴⁷ Muzaffer Civelek, “Üniversite Buhranı”, **Hareket**, C.V, S:30, Haziran 1968, s.15.

⁵⁴⁸ Turgut Yemişçi, “Üniversitede Reform İstiyoruz”, **Hareket**, C.V, S:30, Haziran 1968, s.17.

Türkiye’de eğitim sorunları konusunda da İslamcı yazarların hemen hemen aynı hassasiyetleri geliştirdiği ancak *Hareket* dergisinin bu konuyu da daha ayrıntılı şekilde ele aldığı görülmektedir. Dergilerde yer alan görüşlere göre, Türkiye’de maarif meselesi ciddi bir sıkıntı içindedir. Bunun sebebi yine manevi ve dini eksiklikte, eğitimde ruhun kaybolmasında arandığı gibi başka birtakım etkenlerin de bu sıkıntıya yol açtığı savunulmaktadır. Bu görüşlere göre, Türkiye’de eğitim kalitesi sayısal verilerle eş tutulmakta ancak nitelik yönü es geçilmektedir. Türkiye’de eğitimin; ezberci, Batı’dan iktibas edilen kaynak ve yöntemlerle taklitçi, millilikten uzak, kopyacı, muhakeme ve araştırmaya değer vermeyen nitelikte olduğu savunulmaktadır. Görüşlere göre bu eksikliklere; laboratuvar yokluğu, sınıfların kalabalık oluşu, deney ve gözlem imkanlarının kısıtlılığı gibi bazı fiziki zorluklar da eşlik etmektedir. *Hareket* dergisinde bu eksikliklere, eğitimde gençlerin üniversitelere yerleşirken temayül ve becerilerinin dikkate alınmadığı eleştirisi de eklenmekte, Talim Terbiye Kurulu’nun siyasi iktidarların emrine göre şekillendiği ifade edilmekte ve üniversitelerin siyasete karışan yerler olmaları eleştirilmektedir. Dergide yer alan görüşe göre pozitif ilim veren okullarda maneviyat eksikliği olduğu gibi dini eğitim veren okullarda da pozitif bilim eksikliği söz konusudur. *Fedai* dergisinde, üniversitelerde görev alan hocaların komünizm kaynaklarından beslenerek eğitimde bunu aşıladıkları görüşü yer alırken, milliyetçi-ülküücü eğitimcilerin dışarıda tutulduğu iddiasına yer verilmektedir. Dergilerde zaman zaman eğitimcilerin kalitesi de eleştirilmekte ve aldıkları eğitim yetersiz görülmektedir. Dergilerin spesifik olarak Türkiye’yi ele aldıkları bölümlerde eğitim konusunun daha ayrıntılı şekilde işlendiği söylenebilir. Bunun zaman zaman dönem hükümetlerini eleştirmek için bir araç olarak kullanıldığı da açıktır. Birkaç örnekte dönemin siyasi isimleri eleştirilmektedir. Genel olarak eğitimde millilik ve maneviyat meselesinin, her türden İslamcı görüşü bir araya getirdiğini söylemek mümkündür.

3.4.4. Eğitim ve Laiklik

Dergilerde yer alan eğitim eleştirilerinin bir kısmının da asıl olarak devletin, laiklik ilkesi ile ilişkilendirildiği söylenebilir. Bilhassa din eğitimi konusunda yaşanan eksikliklerin cumhuriyetin temel ilkeleriyle ve Osmanlı son döneminden başlayan sosyolojik ve siyasi bir dönüşümle yaşandığının ifade edildiği bazı örneklerde, tarihsel seyrinde yaşanan değişimler aktarılmaktadır.

Sebil dergisinde yer alan makalede Osmanlıların geliştirdikleri eğitim sistemi ayrıntılı şekilde ele alınarak; Osmanlılarda; medreseler, Enderun, tekkeler, mesleki teşekküller, camiler ve konaklar (İbrahim Paşa konağı vb.) gibi önemli eğitim merkezlerinin dışında; darülhadis, darülkurra, darülmesnevi gibi toplumun tüm sosyal tabakalarına yayılmış eğitim kurumlarının da olduğunun ifade edildiği yazıda, Osmanlı’da eğitimde birliğin mevcut olduğu ve toplumun her tabakasında verilen eğitim felsefesinin bir olduğu söylenmektedir. Bu felsefeyi ise İslam dininin getirdiği ve cemiyetin bağlı olduğu değer hükümlerinin oluşturduğu aynı zamanda eğitimin temelinde; vahdet ve tevhidin mevcut olduğu, bu eğitim anlayışının her ferdin kendi yaptıklarından, padişah ya da devlet reisinin Allah tarafından emir olunan mülkten ve o mülkteki tüm insanlardan sorumlu olması ilkelerine dayandığı söylenmektedir. Diğer yandan bu sözlere, bu eğitim felsefesinin, insanların hem geçici olan bu dünyada hem de ebedi olan ahirette mesut olma şartlarını hazırlamaya dayandığı iddiası eklenmektedir. Müderrisleri ve kadıları yetiştiren eğitim kurumlarında tatbik edilen metodun ise ders geçme sistemi olduğu, esasen Türkiye’de çok önceden var olan bu sistemin daha sonra Batılılardan yeniden ithal edildiği iddia edilmektedir. Medreselerde sınıf geçme sisteminin olmadığı, her öğrencinin kendi kabiliyet ve gayretine göre hızlı ya da yavaş ilerleyebildiği ve müderrisini seçme hakkının olduğu bu okulların ve dolayısıyla metodun, 1924 Tevhid-i Tedrisat kanunu ile ilga edildiği ve yerine şekilci, mekanik bir sistemin getirildiği söylenmekte, hali hazırda var olan durumun, Cumhuriyetin ilk yıllarından da daha vahim olduğu, eğitim kurumlarının, terör ve ideolojik kavgaların cirit attığı yerler haline geldiği savunulmaktadır.⁵⁴⁹

Türkiye’de nesil yetiştirme ve eğitim konusunda tarihsel bir izlenim ortaya koyan bir başka örnekte, Türkiye’de 20. Yüzyılın başından bu yana her on yılda bir değişimin mevcut olduğu savunulmaktadır. Bu görüşe göre on yılda bir yeni kuşak anlayışı dönemine girilmektedir ve 1900’lerde Abdülhamit anlayışının yerini 1910’larda; aceleci, devrimci ve meydan hükümetçiliği kavramlarını getiren İttihat Terakki anlayışı almıştır. Yazara göre 1920’lere gelindiğinde halk iradesine, davranışların; dine, tarihe, geleneğe ve yurtseverliğe dayandığı tarihi bir rüzgâr İttihat ve Terakki ve anlayışını ortadan kaldırarak; kişilere tapmayan, mazlumların ve İslam dünyasının yanında yer alan bir felsefe geliştirilmiştir ancak 1930’lara gelindiğinde bu durum da değişmiş ve bu sefer de

⁵⁴⁹ Nahit Dinçer, “Osmanlı Eğitim Sistemi ve Bugünkü Sistem”, *Sebil*, C.V, S:211, s.4.

başka bir Türkiye tasavvuru ortaya konulmuştur. Görüşe göre, bu tasavvurla Türkiye'nin; kılığı, yazısı, takvimi, hafta tatili, başkenti değiştirilerek tüm yönü devrimlere çevrilmiştir ve doğal olarak yetiştirilecek neslin muhtevası da yeniden şekillendirilmiştir. Savunulan görüşe göre; 1940'ta durum yeniden değişerek bu sefer şehir yerine köy temel alınmış ve batılı sol bir ideoloji tesis edilmek istenmiş, 1950'de Batıcılık ve Solculuk yerini her konuda ABD'yi örnek almaya bırakmış, İttihat ve Terakki'nin Alman, Cumhuriyetin ilk yıllarının Fransız, İnönü devrinin İngiliz ve Rus koalisyonu modellerini ve kültürlerinin yerini Amerikan modeli ve kültürü almış, 1960'larla bir askeri darbe kalıcı olacakmış gibi görünürken, 1970'lerde bir sosyalizm denemesi yapılmak istenmiştir ve dolayısıyla da idealler ve nesiller bu anlayışlara göre şekillendirilmiştir. Yazının devamında Avrupa Birliği'nin de tamamlanır tamamlanmaz, Türkiye gibi yolunu bulamamış ülkeler için bir tehlike arz edeceği iddia edilmektedir.⁵⁵⁰

Türkiye'deki laik düzenin içinde yer alan maarif teşkilatının, dine ve dini müesseselere istikamet vermeye yetkin olamayacağının ifade edildiği bir başka görüşte, maarifin başına gelecek kişi yahut kişilerin siyasi maksatla görev yapacağı dolayısıyla da din ve vicdan hürriyetine baskı yapılarak bu müesseselere müdahale edileceği ifade edilmektedir. Bu tehlikenin önüne geçmek içinse müstakil bir diyanet teşkilatının kurularak bu teşkilatın vakıflara bağlanması bir çözüm önerisi olarak sunulmaktadır.⁵⁵¹

Türkiye'de var olan laik düzenin eğitim konusunda olumsuz bir veçhe sunduğuna dair bir başka görüş, yalnızca kızların ve erkeklerin devam edebildiği okullara, o dönemde İstanbul Eğitim Müdürlüğünce alınan bir kararla uygulanan karma eğitim kararı üzerine kaleme alındığı anlaşılan bir yazıda yer almaktadır. Yazara göre bu uygulama, İslami değer ölçülerini yıkararak az da olsa İslami mahiyet taşıyan mektepleri ortadan kaldırmayı ve laik düzeni tesis etmeyi amaçlamaktadır ancak Müslümanların alınan bu kararlar karşısında sessiz kalışı eleştirilerek bunun sebep olabileceği bazı durumlar üzerinde durulmaktadır. Bu sebepleri üç maddede özetleyen yazara göre; Müslümanlar değer ölçülerini kaybetmiş ve neye talip olacaklarını bilmez durumdadırlar, ikincisi, Müslümanlar, İslam nizamı istikametinde organize olmuş şuurlu cemaatler halinde yaşamamakta ve müesseselerine sahip çıkamamaktadırlar, üçüncüsü ise cemaat olmamış fert halindeki birtakım Müslümanlar, sözde sağıcı görünen birtakım çevreler tarafından

⁵⁵⁰ Sezai Karakoç, "Neslimizin Ödevi", **Diriliş**, C. II, S:4, s.9-11.

⁵⁵¹ Semahaddin Cem, "Din Terbiyesi ve Devlet", **İslam**, C.VIII, S:88, Ocak 1965, s.119.

mevcut düzene entegre ettirilmeye çalışılmaktadırlar. Yazara göre hem Müslümanların içinde bulundukları rehavet ve şuurlu bir cemaat oluşturamamış olmaları hem de Türkiye’de İslam’ı ana hatlarıyla öğretecek ciddi kurumların kurulmamış olması laik düzenin avantajlarından biri olmuştur.⁵⁵²

Dergilerde eğitim hususunda dikkate değer bir başka konunun, din adamı yetiştiren kurumlarla ilgili olduğu görülmektedir. 27 Mayıs 1960’ta yapılan askeri darbenin hemen ardından kaleme alınan bir yazıda, yapılan inkılabın ardından eğitim alanında yapılması zaruri seferberliğin benzer şekilde dini faaliyetler konusunda da yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Teknik alanda ilerlemenin, materyalist felsefeye göre değil, manevi değerlere kıymet vererek sağlanması gerektiğinin ifade edildiği görüşte, milletin her yönden kalkındırmanın ancak kurulacak modern tahsili tesis eden müesseselerle yapılabileceği savunularak, İmam Hatip okullarının ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’nün bu konuda yetersiz kalacağı buna ek olarak örneklerinin ABD, Almanya ve Rusya’da da mevcut olduğu yüksek okul ve üniversitelerin, Türkiye’de de İslam üniversiteleri olarak kurulması gerektiği kanaati ifade edilmektedir.⁵⁵³

1969’da *Fedai* Dergisinde yayınlanan bazı yazılarda ise kuran kursları ve imam hatip okulları konusunda farklı bir görüş ortaya konulmaktadır. İmam Hatiplerin ve Kur’an kurslarının birbirine zıt olmadığına ifade edildiği bir yazıda, bu fikirleri ortaya atanların İslam düşmanı şer odakları olduğu ifade edilirken ⁵⁵⁴ yine *Fedai* Dergisinde yer alan başka bir yazıda, Türkiye’de Kur’an kurslarının açılması ve yaygınlaşmasında büyük katkıları olduğu ifade edilen Süleyman Efendi’ye bağlı Süleymancılar tarikatının, İmam Hatipler aleyhinde propaganda yaptıkları ileri sürülmektedir. Bu tavırdan ise, İmam Hatip mezunlarının Diyanet işlerine bağlı; müftülük, vaizlik gibi mesleklere kabul edilmesinin, Kur’an kursu mezunları için bir dezavantaja dönüşmesinin etkili olduğu savunularak cemaat mensuplarının tavrı kınanmaktadır.⁵⁵⁵

Türkiye’de 1971 senesi Ağustos ayında, İmam Hatipler konusunda bir gelişme yaşanmış ve Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu’nun kararı neticesinde İmam Hatip okullarının orta kısmı kapatılırken lise kısmı üç yıldan dört yıla çıkarılmış, aynı zamanda fark dersleri verilerek, farklı liselere geçme ve buradan mezun olarak farklı fakültelere

⁵⁵² Talha Emiroğlu, “Karma eğitimin hedefi İslami değerleri yıkmaktır”, *Sebil*, C.IV, S:199, s.7.

⁵⁵³ Halit Güler, “Din Öğretiminin Lüzumu”, *İslam’ın İlk Emri Oku*, C.I, S:1, Mart 1961, s. 5-15.

⁵⁵⁴ Cemal Özyurt, “Kuran Kursları ve İmam Hatip Okulları”, *Fedai*, C.IV, S:46, s.6-18.

⁵⁵⁵ Kemal Fedai Çoşkun, “Süleymancılar ve İmam Hatip Mektepleri”, *Fedai*, C.IV S:50, s.10-11.

yerleşme imkânı tanınmıştır.⁵⁵⁶ Ancak bu değişikliklerin öncesinde farklı spekülasyonların olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, bu değişikliklerden önce kaleme alınan ve Diyanet'in yayımladığı dergide yer alan yazıda, *Tercüman* gazetesinde yer alan ve imam hatiplerin üniversiteye doğrudan öğrenci göndermesinin önünün kapatılacağı iddiası tartışılmaktadır. Yazıda, Türkiye'de sayısal verilere bakıldığında, imam hatiplere ilgi olduğu, özellikle köyden gelen çocukların, ihtiyaç duyduğu, fiziki imkanlara da imam hatip okulları sayesinde kavuşabildiği açıklaması yapılarak, söz konusu iddianın halkta endişe yarattığı ifade edilerek, bu endişenin kaynağı hususunda şöyle söylenmektedir.

*"...Halkın endişesinin kaynaklarından biri de devletin, dini eğitim ve öğretim yapan kurumlara karşı takındığı tavidir. 3.3.1924 tarihinde kabul edilen 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat kanununa göre Türkiye dahilindeki öğretim ve bilim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu kanunun dördüncü maddesi: Maarif Vekaleti Yüksek Diyanet mütehassislere yetiştirmek üzere Darülfünun'da bir İlahiyat fakültesi tesis ve imamet gibi hidemat-ı diniyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad eder" şeklinde olduğundan daha önce Hilâfeti'l Ali'ye medreselerinin yerini İstanbul Darülfünunu'na bağlı İlahiyat fakültesi, yurtiçinde yatılı taşra medreselerinin yerlerini de imam hatip okulları almış oluyordu. Bu yeni sistem 1924 tarihinde 24 imam hatip okulunu faaliyete geçirmekle tatbik edildi. Fakat imam hatip okullarının sayısı 1925 yılında yirmi altıya, 1926 yılında yirmiye, 1928 ve 1930 yılları arasında ikiye düşmüş, 1930 yılında da tamamen kapanmışlardır. İstanbul Darülfünun'da açılan İlahiyat fakültesi de 1933 yılında kapatılmış yerine Edebiyat fakültesine bağlı İslam İlimleri Enstitüsü açılmıştır. Bu Enstitü de 1936 yılında kapanmıştır. Böylece Türkiye'mizde İslam dini öğretimi ve eğitimi yapan hiçbir müessese kalmamış oldu. Bu tatbikat halkın hafızasında derin izler bıraktığından imam hatip okulları üzerinde hassasiyet yerinde görülmelidir."*⁵⁵⁷

⁵⁵⁶ Halis Ayhan, "İmam-Hatip Lisesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/imam-hatip-lisesi>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

⁵⁵⁷ Nahit Dinçer, "Orta Öğretim Reformu ve İmam Hatip Okulları", **Diyanet İlmi Dergi**, C.10, S:104-105, Ocak-Şubat 1971, s.55

Eğitim konusuna önemli ölçüde yer verilen *Hareket* dergisinin din eğitimi ve imam hatipler hususunda çalışmaya konu olan diğer dergilere nispetle daha farklı bir yaklaşımı olduğu söylenebilir. İslamcı dergiler ekseriyetle din öğretimini lüzumlu görmenin yanında İmam Hatiplere de müspet bir bakış açısı ile yaklaşırken, *Hareket* dergisinde, dini eğitim ve öğretim hususunda Türkiye'deki eksikliklerin altı çizilmekte ve dini eğitim veren kurumlar da eksik, yetersiz görülmektedir. Buna örnek teşkil eden bir yazının Topçu tarafından kaleme alındığı görülmektedir

“Şimdiki din öğretimi de özellikle son asırların tamamen çürümüş ve her şeyden önce dinin esası ile alakası olmayarak, geçmiş yüzyılların devretmiş olduğu geleneklerin tekrarından ibarettir. Bu bir nevi iyi teknik maharetidir. Bir makineyi işletmesini onun işçilerine öğretmekten öte bir şey değildir. Kur'an kurslarında, imam hatip okulları ve İslam enstitülerine kadar bütün dini öğretim yapan müesseselerden son ikisi programlarına; fizik, kimya, matematik, tarih, coğrafya gibi modern ilimleri koymakla genç zekâları skolastiğin sınırları ötesine götüremiyorlar. Çünkü sıhhate faydalı bir ilaç faydanın yanı sıra alınan zararlı ilacın tesirini de yok edemez. Oysaki bu okullarda okutulan modern ilimler ve teknik bilgiler de dindışı okullardaki aynı anlayışsızlıkla verilmekte ve bir dünya görüşüne götürücü sistemle değil de sadece ezbercilik, çokça isimler ve formüllere dönük bilgilerin tekrarı halinde sunulmaktadır. Öbür taraftan din okullarında din kültürü ile ilimleri çatıştırıp dini kültürü zayıflatma gayesi görülüyor birincisi taklitçiliğin ikincisi zararlı inkılapçılığın eseri olmaktadır.”⁵⁵⁸

Topçu, konuyla ilgili bir başka yazısında din eğitiminin nasıl olması gerektiği, ders programlarının ne içermesi gerektiği konusunda daha ayrıntılı bir reçete sunmaktadır:

“Önce şunu söyleyelim ki İmam Hatip okulu vaktiyle meslek okulu olarak açılmıştı. Biz dinin meslek olmadığını kabul ettiğimizden bu okulların adının değiştirilmesini teklif edeceğiz. İki türlü din okulu olmalıdır. İmam Hatip okulları, İslam enstitüleri halinde olmalıdır. Bunlar yüksek okul değil yine lise seviyesinde olacaklardır. Ancak orta kısımları

⁵⁵⁸ Nurettin Topçu, “Din Eğitimi”, *Hareket*, C.V, S:55, Temmuz 1970, s.4

olmayacaktır. Devlet ortaokullarından öğrenci alan dört senelik İslam Enstitüleri olacaklardır. Yalnız lise kısımları bulunacaktır. Bu liselerin programlarında üç zümre derse eşitlikle yer verilmelidir. Ders saatlerinin üçte biri genel psikoloji, tasavvuf ve din psikolojisi ile felsefe, kelam ve sosyoloji derslerine ayrılmalıdır. Öbür üçte birinde; tefsir, hadis, fıkıh ve hukuk dersleri ile metodoloji ve dinler tarihi okutulmalıdır. Geri kalan üçte birinde; Kur'an ve Arapça ile bir batı dili mutlaka öğretilmelidir. İkinci tip din okulları İlahiyat fakülteleri olacaktır. Bu fakültelerde İslam enstitülerinden farklı olarak birinci zümre derslerine en geniş yer verilmelidir. Yani tasavvufu da kapsayan felsefi kültür bu fakültelerde hâkim rol oynamalıdır. Din eğitimi, softalıktan ve gerilikten kurtarmanın tek çaresi budur. Psikoloji ile başlayarak metafiziğe götüren felsefi kültür tam olarak verilmedikçe dinin gerçeğine yükselmek kabil olmayacak ve din anlayışımızla din hayatımız ilkel toplumlarınkinden ileri gitmeyecektir.”

559

Dergilerde eğitimde laiklik meselesinin hem laiklik ilkesinin eğitimde tatbiki hem de din okullarının durumu cihetinden ele alındığını söylemek mümkündür. Bu konuyla ilgili, Osmanlı döneminde eğitim veren medreseler ve eğitim usulleri cumhuriyet sonrası tatbik edilen eğitimle karşılaştırılarak medrese usulünün eğitimde birliği temsil ettiği, eğitimde tevhit ve vahdet inancının aşılanarak fertlerin dünya ve ahiret için hazırlandığı ifade edilmekte, mevcut dönemde ise eğitim yerlerinin terör yerleri haline geldiği savunulmaktadır. Başka bir örnekte eğitimde bozulmanın 20. Yüzyılın başlarından itibaren geliştiği savunulmakta, bu bozulmanın her on yılda bir, yeni bir ideoloji çerçevesinde nesil yetiştirme ülküsünden kaynaklandığı ifade edilerek, eğitimde oturmuş bir sistemin var olmayışından yakınılmaktadır. Dergilerde yer alan bir diğer görüş, dindar kesimi de eleştirmektedir. Görüşe göre, eğitimde, laiklik ilkesi çerçevesinde atılan adımlar karşısında, İslami hassasiyetleri olan kesimler yeterince tepki göstermemiş, sessiz kalmıştır. Dergilerde yer alan bir diğer görüşte ise, Türkiye’de eğitim veren din okulları yeterli görülmemekte ve yurtdışında da örneklerinin olduğu iddia edilen İslam Üniversitelerinin, Türkiye’de de açılması gerektiği görüşü savunulmaktadır. Dergilerde

⁵⁵⁹ Nurettin Topçu, “Din Eğitiminin Esasları”, **Hareket**, C.V, S:56, Ağustos 1970, s.4-5.

bilhassa İmam Hatip okulları hususunda hassasiyet geliştirildiği ve bu okullar hakkında müspet fikirlerin yer aldığını söylemek mümkündür. Hatta *Fedai* dergisinde yer alan bir makalede, o dönemde Türkiye’de Kur’an kursları konusunda yaygın bir faaliyet alanına sahip olan Süleymancılar cemaatinin İmam Hatip okulları konusunda menfi görüşleri olduğu ve bu okulları Kur’an kursu mezunları açısından dezavantaj olarak gördükleri iddiası yer almakta ve cemaatin bu tavrı kınanmaktadır. Türkiye’deki din eğitimi veren kurumlara yönelik eleştiriye *Hareket* dergisinde rastlanmaktadır. Dergide yer alan görüşe göre diğer eğitim kurumlarında verilen pozitif ilimler ne kadar eksikse bu okullarda verilen eğitim de o kadar eksiktir. Din eğitimi veren okullarda, pozitif ilimler taklitçiliğe dayalı iken, din alanında verilen eğitim ise inkılapçılığın ve pozitif ilimlerin gölgesindedir. Bu okullarda nasıl eğitim verilmesi hangi derslere ağırlık verilmesi konusunda diğer dergilerde rastlamadığımız kadar ayrıntılı bir reçete sunan dergide yer alan makalede, yakın geçmişte Türkiye’de yeniden gündeme gelen dini eğitim kurumlarında felsefe dersi konusu da ele alınmakta felsefe disiplininin bu okullar için önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Eğitim konusu genel olarak ele alındığında konuya en yapıcı yaklaşan ve diğer dergilerden zaman zaman farklı görüşler ortaya koyan derginin *Hareket* dergisi olduğu söylenebilir. Daha evvel farklı tartışma zeminlerinde gördüğümüz Topçu’nun dine herhangi bir vasıtanın alet edilmemesi gerektiği fikri, eğitim konusunda karşımıza çıkmakta, dergide din ile ilgili bir meslek olması normal karşılanmamaktadır. Yalnızca bu yaklaşımın dahi, dergiyi eğitim konusunda diğer yaklaşımlardan oldukça farklı bir noktaya taşımaktadır. Bunun dışında kalan görüşlerin genel olarak, Türkiye’de dini eğitim veren okullarla ilgili müspet bir yaklaşım geliştirdiği, okulların önüne çıkabilecek herhangi bir cemaat yahut siyasi engelin eleştirildiği üstelik halkın da bu okullara karşı yüksek bir ilgisi olduğu görüşü yer almaktadır. Siyasette laiklik meselesinde, İslamcı dergilerde; laikliğin İslam’a ters olduğu veya Türkiye’de laikliğin hakkıyla tatbik edilmediği şeklinde karşımıza çıkan ikiliğin, eğitim ve laiklik konusunda çok yaşanmadığı söylenebilir. Dergilerde yer alan görüşlere göre, laikliğin tatbiki pek çok açıdan eğitim kurumlarına zarar vermiştir. Sosyal sahada laiklik prensibinin uygulanmasını din ve vicdan hürriyetleri çerçevesinde makul görebilen İslamcı yazarlar, eğitim hususunda laikliğin tatbikine karşı çıkmaktadırlar. Dergilerde yer alan ekseri görüşe göre; Eğitimin din ve ahlak unsurlarından ayrılması, kaynağını İslam’dan almayan doktrin yahut felsefelere dayanması kabul edilebilir değildir.

3.5.İSLAMCI DERGİLERDE KADIN ALGISI

Kadın ve kadının toplumda konumlandırılışı sosyal hayatta edindiği yer, giyinişi, aile içindeki rolü, annelik vasfı ve bu vasfı nasıl kullanması gerektiği, cinsiyet özellikleri ve bu biyolojik özelliklerin, kadının gündelik yaşantısına ve hayatını şekillendirme tarzına nasıl sirayet ettiği yahut edebileceği, İslamcı çevreler bakımından ilgi çekici ve sıklıkla kaleme alınan konulardan biri olmuştur denilebilir. Kadınların İslamcılar açısından bu ilgiye mazhar olmasında, İslam dininin aile hayatına, aile birliğine, evliliğe ve çocuk yetiştirme konusuna önem veren bir din olmasının etkili olduğu savunulabilir. Nitekim kadın hususunun ele alınışı, genel olarak aile hayatı ve ahlaklı nesil yetiştirilmesi çerçevesindedir. Bir diğer açıdan İslamcı çevrelerin, toplum ahlakını ölçme normları da kadının toplumdaki durumu ve konumu üzerinden şekillendirilmiştir. Nitekim, ele alınan dönemde, 1961 Anayasası'nın toplumda sağladığı özgürlük ortamının, medya ve basın organlarına yansması “özgürleştirici” bir nitelikte olmuş, bu yıllardan itibaren radyo ve televizyon Türkiye genelinde yaygınlaşmaya başlamış, reklam sektörü gelişmiş ve Türkiye Batılılaşma sürecini daha hızlı şekilde, günlük yaşamın içinde hissetmeye başlamıştır. Bu sürecin bir diğer yansması, modada olmuştur. Türkiye’de 1950’lere kadar toplumun üst sınıflarını etkileyen moda, hızlanan ekonomik kalkınmanın da etkisiyle, 1960’ların başından itibaren, şehirlere göç eden, orta sınıfı da etki alanına almaya başlamış, 1962’de ilk kez İngiltere’de piyasaya sürülen mini etek modası ve bununla birlikte hippie tarzı, 1960’ların ikinci yarısından itibaren Türkiye’de de ilgi gören ve yükselen bir trend haline gelmiştir.⁵⁶⁰ Bu etki ve özgürleşme havasının, kadınların kılık kıyafeti, günlük hayatın içinde yer alma biçimlerini etkilemiş olmasının, İslamcı dergilerde, kadın meselesinin bir ahlak parametresi olarak telakki edilmesi şeklinde yansıdığı söylenebilir. Bu dönem, tesettür konusunun toplumdaki yerinin tartışılması bakımından erken bir dönem olsa da kadının örtünmesi meselesi, çıplaklığın yerilmesi ve “ahlaka mugayir” görülmesi argümanı üzerinden ele alınmıştır.

Kadının, sosyal hayatta, aile hayatında ve iktisadi alandaki yeri, hukuki hakları, eğitim meselesi, kadın erkek eşitliği ile kadın ve erkeğin toplumsal rolleri, kadının çocuk eğitimi üzerinde tesiri, batılılaşmanın, komünizmin, kapitalizmin kadının toplumdaki konumu üzerinde yaptığı tesirler, İslamcı dergilerin kadın konusunu en çok ilişkilendirdiği ve

⁵⁶⁰ Geniş bilgi için bkz.: Mehmet Ö. Alkan, “Altmışlı Yıllarda Günlük Hayatın Siyaseti”, **Türkiye’nin Altmışlı Yılları**, İletişim Yay., 1.Baskı, 2017, İstanbul, s. 950-966.

üzerinde durduğu meseleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dergilerde, kadın konusunda da diğer konularda olduğu gibi mevcut düzenin İslami emirlerden uzak ve hatta bunun tam aksine bir işleyiş içinde olduğuna yönelik vurgular ön plandadır. Buna ek olarak, İslam'da kadına verilen değerin, tüm inanç ve doktrinlerin verdiği değerden daha üstün olduğu argümanı ortak bir görüş olarak karşımıza çıkmakta, bu konuda sıklıkla, İslam'ın bir din olarak zuhur ettiği coğrafya olan Arap yarımadasında, İslam'dan önce kadınların ve kız çocuklarının durumu ile Avrupa tarihinden de örnekler verilerek bu argümanların güçlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili *Fedai* dergisinde yer alan makalede şu sözlerle yer verilmekte:

“İslamiyet'ten önce kadın, hakkı inkâr edilmiş bir mahluktur...birinin kız evladı olduğu zaman suç işlemiş gibi cemiyet arasına, meclis içine giremediği gibi uzun bir zaman halka görünmez, yalnız bir hayat yaşar ve daha da ileri giderek diri diri gömerlerdi...Ne zaman ki İslam dini Arap Yarımadasında yayılmaya başladı sonra kadın hakkını alarak insan safına girdi, İslamiyet kadın tarihinde eşsiz bir inkılap yaptı ” ⁵⁶¹

Yine kadının gerçek değerini İslam'da bulduğunun ifade edildiği bir başka makalede, kadın olmanın tek başına anlamlı olmadığı, ancak gerçek bir mümine olmanın kıymetli olduğu vurgulanmaktadır:

“Toplumda kadının yeri, bir insan ve anne olması, yetiştirici eğitici olması bakımından oldukça mühimdir. Kadın tarih boyunca çeşitli şekillerde değerlendirilmiş, en alt derecelerden en üst kademelere kadar bütün mevkileri işgal etmiş ve hepimizin bildiği gibi gerçek değerine İslamiyet'le ulaşmıştır. Dinimiz kadını en ufak kötülüklerden sakınıp saklayarak gerçek tahtına oturturken ona sadece kadın olduğu için değer vermiş değildir. Çünkü Müslüman kadını ancak ve ancak imanı ile değer kazanmış, imanı ile yükselmiştir.” ⁵⁶²

Kadın ve İslam konusunda oldukça geniş bir perspektifle kaleme alınan ve kadının toplumdaki mevki, kadına gösterilmesi gereken muamele vb. konularda İslami kaynaklardan deliller sunan bir diğer yazıya Diyanet tarafından yayımlanan dergide

⁵⁶¹ Alaeddin Özkul: “Gençlik Gözü ile: İslam Dini ve Kadın”, *Fedai*, C.IV, S:37, Aralık 1966, s.16.

⁵⁶² Asuman Saccırlı, “Kadın Gerçek Değerini İslamiyet'te Bulmuştur”, *Fedai*, 4. Cilt 52. Sayı, Aralık 1969, s. 13.

rastlanmaktadır. Yazıda sırasıyla; İslam öncesi kadının durumu, İslam'ın kadına verdiği değer ve özel olarak İslam kaynaklarından kadınlar hakkında verilen tavsiyeler ele alınmaktadır. İslam öncesi dönemde çeşitli toplumlarda kadınların içinde bulunduğu durum ve kadın konusundaki yaklaşımlar hususunda şu ifadelere yer verilmektedir:

“...Kadın evlenme miras ve diğer muamelelerde hiçbir hakka sahip değildir. Kadın çirkin eğilimlere, kötü karaktere ve fena ahlaka sahiptir. Ancak başka bir varis olmadığı zaman babalarının mallarına varis olabilirler. Kız kardeşle evlenmek caiz olup hatta kan hısımlığının, kız kardeş ve annelerin saygıya değer bir özellikleri yoktur. Evlenmekten maksat erkek çocuk elde etmek, birtakım duyguları tatmin etmek, mal ve mülk üzerine bekçi ve hizmetçi yapmaktır. Kadın elden ele gezen süflü bir varlık olarak görülür. Hatta Çinliler, kadını insan saymaz, ona isim bile vermezler, sayı ile çağırırlar ve kız çocuklarına da domuz derlerdi. Hristiyan milletler kadını hep şeytan görürler ve murdar bir mahluk saydıklarından İncil'e el sürdürmezlerdi. Kocalar karılarını başkalarına satabilirlerdi. Roma'da filozoflar kadının ruhu var mı yok mu diye tartışma yaparlardı. Arabistan'da da kadının hali yürekler acısı idi. Erkeğin şehvet vasıtasından başka bir değeri yoktu. Evlenme, aile meydana getirme, varis olma, inanma ve vicdan hürriyetinden mahrumdu. Bilhassa kız çocukları bir yük ve cemiyet içinde bir leke telakki edilir, baba kendi kızını kendi eliyle kuma gömerek öldürmekte bir beis görmez ve onu diri diri toprağa gömerken vicdanında en küçük bir merhamet ve şefkat duymazdı. İşte durum böyle iken yüce Rabbimiz 'in (CC) yüce Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) ile insanlara göndermiş olduğu yüce İslam dini gerek Arap yarımadasında ve gerekse diğer yerlerde mağdur olan ve hiçbir değer taşımayan kadının imdadına yetişti, ona layık olduğu kıymeti verdi. Kadını bulunduğu fena durumdan kurtararak ona müstesna bir mevkii tanıdı.”⁵⁶³

⁵⁶³ Hüseyin Özgün, “Peygamberimiz Aile ve Kadın Hakları”, **Diyanet İlmi Dergi**, Özel Sayı, 1970, s.124-125.

Yazının devamında ise kadının korunması ve değer görmesi gerektiği görüşüne açıklık getirilirken konu evlilik ve aile kurma bağlamında ele alınmakta, Hz. Muhammed'in kadınlar ve evlilik hususunda rivayet edilen hadislerinden örnekler verilmektedir:

“Ailenin teşekkülünde ve istenilen seviyeye erişmesinde büyük tesiri olan kadınlara ne kadar değer verilse yeridir. Çünkü aile cemiyetlerin aslı ve kaynağıdır. Bu kaynak sağlam oldukça meydana getirdiği cemiyetler de köklü, ahlaklı ve karakterli olur. Aileye layık olduğu kıymeti vermeyen topluluklar er geç yıkılmaya ve hatta yeryüzünden silinmeye mahkumdur. İslam’da ailenin çok ehemmiyetli bir yeri vardır. Ailenin temeli evlilikle atıldığı için dininiz evlenmeğe hem önem vermiş hem de onu teşvik etmiştir. Evliliğin meşruiyeti nikahla olur. Nikahsız bir yaşama, İslamiyet’te meşru sayılmadığı gibi toplumun nüvesini teşkil eden bir aile de olamaz. Dinimiz bu temeli atarken erkekte ve kadında birtakım vasıflar arar. Bu mevzuda Hz. Peygamber’in (SAV) ashabına olan tavsiyelerini görelim. Efendimiz (SAV): ‘Size (kızınızı istemek üzere) dininden ve huyundan emin olduğunuz biri gelince ona kızınızı veriniz. Eğer yapmazsanız yeryüzünde fitne ve büyük fesat çıkar’ dediklerinde yanında bulunanlar: ‘Ya Resul Allah eğer onda fakirlik ve asaletsizlik varsa?’ dediler. Efendimiz (SAV): “Size dindarlığını ve huyunu beğendiğiniz bir adam (kız istemeye) gelince onu evlendiriniz” buyurarak bu sözünü üç defa tekrarlamıştır.”⁵⁶⁴

Yazıda aynı zamanda Kur’an-ı Kerim’den verilen ayet örnekleri ile İslam’da kadının şerefli bir varlık olarak kabul edildiği fikri savunulmakta ve ekseriyetle evlilik konusu ele alınmakla birlikte şu örneklerle yer verilmektedir: " ‘Kadınlarınızla iyi geçinin’, ‘Kadınlarınız size itaat ettikleri takdirde aleyhlerinde bir yol aramayın’, ‘Eğer karı ile kocanın aralarının açılmasından endişeye düşerseniz o vakit kendilerine erkeğin ailesinden bir hakem kadının ailesinden de bir hakem gönderin’" Benzer konuda şu Hadis örnekleri verilmektedir:

“Onlara (kadınlarınıza) yediklerinizden yediniz giydiğinizden giydirin onları döğmeyin onlara çirkin demeyin fena söz söylemeyin’, ‘Kadınlar

⁵⁶⁴A.g.m., s.125-126.

*hakkında birbirinize hayır tavsiye ediniz', 'Müminlerin iman cihetinden en olgunları ahlaken en güzel olanlarıdır', 'Sizin en hayırlınız kadınlara karşı en iyi ve en nezaketli olanınızdır'”*⁵⁶⁵

Kadının, İslam öncesi dönemde, Arap toplumunda olduğu kadar Avrupa’da ve çeşitli diğer medeniyetlerde de değerli görülmediği vurgusuna farklı örneklerde de rastlanılmaktadır. Konuyla ilgili olarak *İlahi Işık*’ta yayımlanan makalede şu ifadeler yer verilmektedir:

*“İslamiyet’in zuhurundan önce kadınlık hukukuna dünya üzerinde riayet edilmemiş, her millette kadınlar, çeşitli haksızlığa maruz kalmış hukuktan mahrumdular. Arabistan’da kızları diri diri gömmek adetleri vardı. Bir mal gibi alınıp satılırlar, bir ticaret metai idiler...Roma kanunlarında da kadın cebbar bir erkeğin emrinde bir esirdi, bir köleydi...Konstantin zamanında zina eden kadın katlolunur, Jüstinyanus zamanında da bu ceza hafifletilmiş ve manastırlara hapsolunmuştur...Hint Mecusilerinde kadınlar bir maldan ibaretti. Kadınlara az bir hak verilmiş bulunuyordu...İngiltere’de kadın 12. Yüzyıla kadar kadının kendisi de mülkü de kocasının sayılırdı... İslam medeniyeti kadınlara hukuk verdi...kadın ve erkeği her hususta bir gördü. Mükafatlarının ikisinin de aynı olacağını bildirdi.”*⁵⁶⁶

Yine Avrupa ve İslam medeniyeti arasında yapılan bir başka karşılaştırmada:

*“Miladî 7. Asırda tebliğ olunan İslam’ın kadına bahşettiği ailevi ve iktisadi müsavat hakları 20. Asrın Avrupa kanunlarında henüz ve tamamıyla kabul edilmiş değildir, mesela: Fransız medeni kanununun evli bir kadına kendi el emeği üzerinde tasarruf hakkı vermesi ancak 13 Temmuz 1907’de neşredilen bir kanunla kabul edilmiş fakat bu kanunun temin ettiği tasarruf hakkı bile ev masrafına iştirak vesaire gibi erkeğin lehine birtakım kayıtlarla tahdid ve takyid olunmuştur.”*⁵⁶⁷

⁵⁶⁵ A.g.m., s.126.

⁵⁶⁶ Kemal Pilavoğlu, “İslam Medeniyeti Kadın Hakkını Koruyan En Büyük Bir Medeniyettir”, *İlahi Işık*, C.II, S:39, Mayıs 1968, s.8.

⁵⁶⁷ “İslam’da Kadına Bahşedilen Ailevi ve İktisadi Müsavat”, *Müslüman Sesi*, C: XVIII, S:293, Nisan 1968, s.4.

İfadelerine yer verilerek, İslam'da kadının ev masraflarına katılma mecburiyetinin de olmadığı ve bu durumun bugünkü şartlara nazaran daha insanî ve modern olduğu vurgusu yapılmaktadır.

İslam'da kadının konumlandırılışının diğer medeniyetlere ve inançlara kıyasla daha muteber bir noktada olduğu hususunu savunan ve yineleyen bir başka makalede yazar; eski Hint, Babil kanunları, Yunan ve Roma medeniyetleri, İsrail hukuku, İngiltere, İslam öncesi Arap toplumu ve Çin medeniyeti gibi örnekler üzerinden bir karşılaştırma sunmaktadır. Yazıya göre; Eski Hint yani “Manu” kanununa göre kadın evlenme miras ve diğer muamelelerde hiçbir hakka sahip değildir ve kadın sürekli bir erkek himayesi altında olmalıdır. Babil’de kanun tek kadınla evlenmeyi esas tuttuğu halde “odalık” bulundurmayı ve bazı hallerde birden fazla kadınla evlenmeyi kabul etmiştir. Yazıda İsrail hukukunda⁵⁶⁸ da ailede mutlak hâkimin erkek olduğu, Yahudi kızlarının babalarının evlerinde hizmetçi gibi oldukları, babalarının onları satabilme hakkı olduğu, boşanma hakkının ise keyfî bir surette kocaya ait olduğu ifade edilmektedir. Bunlara ek olarak, İngiltere’de VIII. Henry’den önce kadının İncil’e bile el süremeyen bir mahluk olarak kabul edildiği, İslam öncesi Arap yarımadasında kadının; evlenme, aile kurma, boşanma, miras hakkından mahrum bulunduğu ve kız çocuklarının öldürüldüğü yönünde ifadeler yer almaktadır. Bu örneklerden sonra İslam’ın getirdiği görüşlere yer veren yazar, İslam’da kadının müstesna şekilde konumlandırıldığını, kadınlara özel “Nisa” isminde bir surenin var olduğunu, İslam’a göre; Allah’ın dünya ve ahiretle alakalı emir ve yasaklarına muhatap olup onların gerektirdiği ceza veya mükafata ermekte; cennete veya cehenneme girmekte kadınla erkek arasında bir fark olmadığını ifade etmektedir.⁵⁶⁹ Dergilerde yer alan makalelerde “tarihsel süreçte kadının gerçek değerini ancak İslamiyet’in ortaya çıkışıyla bulduğu” düşüncesinin ekseriyetle kabul gördüğü, başka bir deyişle bu argümana karşı çıkan yahut bu argümanı çürüten bir antitezin ortaya atılmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra kadın aile kavramının önemli bir parçası olarak kabul edilmekte, zaman zaman toplumsal ahlakın iyi ya da kötü yönde gelişmesi hususunda birincil olarak kadınlar sorumlu tutulmaktadır. Bu durum doğal olarak kadının annelik vasfına önemli bir atıfta bulunulmasına neden olmakta dolayısıyla kadın anne olma kabiliyeti bakımından özel bir konumda kabul edilmektedir. Bu durum makalelerde,

⁵⁶⁸ Yazıda İsrail hukukundan kastedilenin tam olarak hangi mezhep yahut hangi döneme ait kanunları olduğu aydınlatılamamıştır. Y.N.

⁵⁶⁹ Hatice Köroğlu, “Tarihte Kadın”, **Hilal**, C:X, S:117, Haziran 1971, s.28-29.

çoğu zaman kadının İslam’da neden ehemmiyetli bir konumda olduğu sorusuna cevap niteliği taşımaktadır. Bu görüşü destekleyen Pilavoğlu, *Fedai*’de yer alan makalesinde kadın ve annelik konusunda şunları söylemektedir:

*“Her doğan fitratı İslam üzere doğar, onu iyi ve kötü yollara da teşvik etmek, terbiye etmek anadan başlar. Ananın hakkı bu bakımdan çocuk üzerinde çoktur...Saliha kadının, çocuğun terbiyesi üzerinde olduğu gibi, süt verme bakımından da pek mühim rolü vardır. Helal lokma yiyen saliha kadının çocuğuna en büyük hediyesi, helal süt vermektir.”*⁵⁷⁰

Kadının annelik vasfına vurgunun yapıldığı bir başka makalede, İslam’ın annelik kavramına verdiği ehemmiyet savı Hz. Peygamber’in hadisleri ile desteklenmektedir:

*“Resuller Resulü Efendimiz “Cennet anaların ayakları altındadır” hadisi şerifiyle kadını yaratıkların en muazzez mevkiine getirmiştir. Mürebbi olan bu ana, bu pak vasfıyla, Allah’ın Rezzak isminin en belirli bir halde tecelli ettiği bir ayinedir sanki...sonra o ümmetinin çokluğuyla övünen Allah Resulüne layık bir ümmet yaratılmasının vesilesi olarak, İslam cemaatinin direğidir.”*⁵⁷¹

Dergilerde kadınların “annelik” vasfıyla bağlantılı olarak, kadın-erkek ayrımına ve birbiriyle olan ilişkilerine yönelik yaklaşımlar, sıklıkla fitrat farklılıkları üzerinden ele alınmaktadır. Bu konuda esasen İslam’ın insanları eşit kabul ettiği, insanların birbirine üstünlüklerinin ancak takvada olabileceği ancak yaratılış farklılıklarının kadın ve erkeğin toplumsal rollerini belirlediği fikri ön plana çıkmaktadır.

Kadın erkek yaratılış farklılıklarına dikkat çeken ve toplumsal iş bölümünün buna göre olması gerektiği savunulan bir makalede şu ifadeler yer verildiği görülmektedir:

“İslamiyet erkek ve kadının iş bölümünü müdafaa eder ki bu da insan tabiatine şüphesiz ki en uygun olan bir şeydir. Erkek ailenin geçim ve emniyetini sağlayacak, kadın ise ev idaresinin ve çocukların terbiyesinin vazife dairesinde kalacaktır. Kadının uzun yıllar boyunca erkeklere ait işi yapması neticesi kadınlığından kaybetmesi tehlikesi mevcuttur. İslamiyet

⁵⁷⁰ Mehmet Kemal Pilavoğlu, “Saliha Kadının Evlat Üzerinde Bıraktığı Tesirler”, *Fedai*, C.III, S:29, Mart 1966, s.5.

⁵⁷¹ Zübeyr Yetik, “İslam’da Kadın”, *İslam’ın İlk Emri Oku*, C. II, S:20, Kasım 1962, s.17.

*tamamen kadın ve tamamen erkek olan insanlar ister. Bu şekildeki vazife taksimi ezciümle işin kalitesi bakımından da mühimdir. Herkes tabiaten azami randıman verebileceği yerde çalıştırılmalıdır.”*⁵⁷²

İslamcı dergilerde, modern görüşlerin aksine, kadın ve erkeğin toplumsal rollerinin farklı oluşunun, fıtrat farklılıklarının kabul edilmesinin bir eşitsizlik kabulü olarak algılanmadığı anlaşılmaktadır. Kadın ve erkeklerin eşitliği konusunda *Hilal* dergisinde⁵⁷³ yer alan makalede şu ifadeler yer verilmektedir:

*“Şüphesiz insan yaratılışı itibariyle kadın erkek aynı eşitlikte yaratılmıştır. Bu misal olarak Kur’an-ı Kerim: “Ey insanlar sizi bir tek nefisten yaratan Rabbinizin yasaklarından sakınınız” buyurmuştur. Hz. Peygamber ise “Kadınlar şüphesiz erkeklerin öz kardeşleridir” buyurmuştur...Şüphesiz kadın da erkek gibi ehli din ve ibadetle mükelleftir. Hayır işlerse cennete, günah işlerse cezaya müstahak olmakta yine erkeğe eşittir.”*⁵⁷⁴

Yine kadın ve erkeğin eşit olduğu ancak yaratılış itibariyle farklılıklarının bulunduğu dikkat çeken bir başka yazıda şu ifadeler yer verilmektedir:

“İslam erkeği nasıl değerlendiriyorsa kadını da aynı ölçüler içinde değerlendirir. Kadın da ilahi muhakemeye tabi, ebedi ceza ve mükafata muhatap, ebediliğe erdirilmiş sorumlu bir varlıktır...Kadın ve erkek insanlık bakımından ve doğuştan kazanılan bütün temel hak ve hürriyetler yönünden eşit olan varlıklardır. Sorumluluk, ilahi muhakeme, ceza, mükâfat her ikisinde de varittir. Farklılık ancak bazı görevler ve bu görevlerin ilgili olduğu tali derecedeki bazı haklardadır. Sebebi de kadının bedeni ve ruhi yapısındaki hassasiyeti içeren farklılıktır.”

Dergilerde, İslam’ın kadının mevkiini alçaltmadığı, insanları eşit kabul ettiği, insanların kulluk vasfının birincil öneme sahip alan olduğu hususlarının yanında İslam’ın kadına tanıdığı haklar da sıklıkla ele alınan konulardan biri olarak öne çıkmaktadır. İslam’da

⁵⁷² Hamidullah M., Halit Yavuz (çev.), “Yabancı Gözü ile İslam Aleminde Kadın”, *Hilal*, C.II, S:20, Ekim 1961, s. 18.

⁵⁷³ Kadınların örtünmesi gerektiğine dair görüşler dergi kapak konularına da taşınmıştır. Bkz.: Ek-XIII.

⁵⁷⁴ Mustafa Sıbaî, Said Tekin (çev), “İslam’da Kadın Hakları”, *Hilal*, C.VIII, S:90, Şubat 1969, s. 12-13

kadının sosyal ve toplumsal konumunun şer'i bakımlardan ele alındığı Ebu'l Ala El Mevdudî'ye ait yazıda şu ifadelerle yer verilmektedir:

*“Şüphesiz ki kadınlar da erkekler kadar hürmete layıktırlar. Nasıl ki tabii haklardan aynı derecede istifade ederler, sevap bakımından da erkeklerden farklı değildirler. Çalışmaya gelince erkeklerle aynı derecede çalışmaları mahsurludur. Hizmet edecekleri sahalar erkeklerden ayırdır ve öyle olmalıdır. Siyaset, hükümet idaresi, askeri hizmetler ve benzerleri yaratılış iktizasınca yalnız ve yalnız erkeklerin işidir. Sözde kadınlara hak veriyoruz diye, kadınları erkek işlerinde istihdam ettiğimizden bu yana aile hayatımız hercümerç olmuş ve haysiyetini kaybetmiştir. İslam dininde kadına erkekle müsavi miras hakkı yoktur. Kadının erkekle müsavi hakkı olması hiçbir adalet anlayışına uygun değildir. Çünkü ailenin bütün mali yükü erkeğin omuzlarındadır. Erkeğin kadına yedirmesi giydirmesi ve bütün meşru ihtiyaçlarını karşılaması baş vazifelerindendir.”*⁵⁷⁵

Bu ifadelerde de sabit olduğu üzere, kadının toplumsal ve iktisadi sahada etkinliği kısıtlı görünmekte, ancak bunun aile ve toplum düzeninin korunmasını amaçlamanın yanında kadının da korunmasına yönelik bir davranış olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Benzer fikirlerin ifade edildiği Sebil dergisinde yer alan bir başka yazıda, İslam'ın kadını toplum sahası dışına itmediği, bilakis ona değer verdiği görüşü şu ifadelerle aktarılmaktadır:

“İslam kadını iddia edildiği gibi gayri faal bir içtimai mevkie itmeyip bilakis onu gerektiğinde -hatta erkekten ziyade- faal kılmaktadır. Ancak kadına tanınan bu faaliyet sahasının onun yaratılışındaki hususiyetlere istinat ettiği ve bu sahanın bu esas görüş altında hudutlandırıldığı muhakkaktır. Bu itibarla İslam cemiyetinde kadın “gerektiği kadar” faaldir. Bu “gerektiği kadar” tabiri kadının vakar ve haysiyetini korumak ve yaratılışındaki tabii temayül imkanlarını zorlamadan, bozmadan cemiyetin istifadesini temin edecek bir tarzda nizamlayan ideal, bir ölçü

⁵⁷⁵ Ebul-A'la El Mevdudî, Sabri Aslan (çev.), “İslam Devlet Nizamında Kadının Durumu”, **Hilal**, C.V, S:59, Temmuz 1966, s.33- 34.

*ortaya koymaktadır. Bunun fiili ispatından biri de Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki kadın faaliyetleridir.”*⁵⁷⁶

Yazının müteakip sayıda devam eden bölümünde ise: “Kur'an-ı Kerim emir ve nehiylerinde kadını hemen daima erkekle birlikte zikretmektedir. Ferâizde kadın için hiçbir istisna yoktur. İlim tahsili, cihat, salat hac, oruç...” ifadeleriyle İslam'ın kadını itibarlı konumlandığı görüşünün desteklendiği görülmektedir.

Kadın ve erkek ilişkileri bakımından, İslam'ın emir ve yasakları çerçevesinde belki de en sık ele alınan ve tartışılan konulardan biri olduğunu ifade edebileceğimiz meselenin “kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması” meselesi olduğu söylenebilir. Diyanet İşleri tarafından neşredilen dergide bu konuyla ilgili olan hadis ele alınmakta ve konunun izahatı hakkında şu değerlendirme yapılmaktadır:

*“Hazreti Peygamber (SAV) buyurdular: ‘kadınlar hakkında iyilik tavsiye ediniz. Kadın ege kemiğinden yaratılmıştır. Ege kemiğinin en eğri tarafı üstüdür. Bunu düzeltelim derken kırarsın; kendi haline bırakırsan, eğri olmakta devam eder. O halde kadınlar hakkında birbirinize iyilik tavsiye edin. İzahı: Yukarıdaki hadis-i şerifi meşhur sahibi Ebu Hureyre Peygamberimizden rivayet etmiştir. Hadis-i şerifin konusu kadınlara iyi ve güzel muamele yapmaktır. Peygamberimiz, kadınlar hakkında iyilik yapmamızı söylemekte ve onlara karşı iyilik yolunu göstermektedir. Bu hadis-i şerifte kadınlara karşı muamelemizde ne kadar titizlikle ve incelikle davranmamız gerektiği gayet güzel ifade buyrulmaktadır: ‘Kadında görülen bir hata düzeltmek istenirse çok dikkatli olmak gerekir. Zira kadın ege kemiğinden yaratılmıştır. Ege kemiği çabuk kırılabilir bir vasıtaadır. İhtimam edilmezse kırılır. Hal üzere bırakılırsa da eğriliği düzelmez’ ifade buyrulduktan sonra tekrar kadınlar hakkında birbirinize iyilik tavsiye ediniz buyuruluyor.”*⁵⁷⁷

İslamcı dergilerde, “İslam’da kadının mevkii” ve “İslam’ın kadına verdiği değer” bahislerinden sonra en sık ele alınan konunun, temelde Batı ve İslam medeniyetini karşılaştırarak, kadın bahsini yeniden ele almak olduğu görülmektedir. Bu mukayeseli

⁵⁷⁶ Mısıroğlu A., “Kuva-i Milliye’nin Kadın Kahramanları”, **Sebil**, C.I, S:1, Ocak 1976, s. 14-15.

⁵⁷⁷ Lutfi Doğan, “Kadın Hakları Üzerine”, **Diyanet İlmî Dergi**, C.VIII, S:86-87, Temmuz -Ağustos 1969, s.206.

yaklaşımlarda, modern teori ve ideolojilerin, kadınları değersizleştirdiği yaklaşımı ortaya atılmakta, bazı yaklaşımlarda Batı’da tarihsel süreç içinde kadının nasıl konumlandırıldığı anlatılmaktadır. Buna örnek teşkil eden yazılardan biri olan ve *Tohum* dergisinde yer alan “Hristiyanlık ’ta Kadın” başlıklı makalede şu ifadeler yer verilmektedir:

“Adem’e yasak meyveyi yediren kadındır. Bunun için bütün kadınlar kötülenmiştir. İlk Hristiyanlar kadının pisik olduğuna ve ondan uzaklaşılması lazım geldiğine, bekarlığın Allah yanında evlilikten daha şerefli olduğuna karar verdiler. Yasak meyveyi Adem’e yedirdiği için onun şeytanın kapısı olduğunu iddia ettiler. ‘Onun güzelliğinden sakınılması lazımdır. Zira o fitne için şeytanın silahıdır’. İsa’nın doğumundan beş asır sonra yapılan ‘Makun’ toplantısında onun ruhu olup olmadığı münakaşa edildi. Toplantı neticesinde insanlıkla ilgisi bulunmayan ve insanın yüzünü kızartacak bir karar alındı. Bu karar karanlığa indirilmiş büyük bir darbedir: ‘Kadınlar (Mesihin annesi hariç) Cehennem azabından kurtulmuş değildirler.’ Hristiyan memleketlerde Cenneti para ile satacak veya sevmediklerini Cehenneme gönderebilecek kadar dinde imtiyaz sahibi olan papazların nüfuzu devlet adamlarına da sirayet etmişti. Hatta Fransızlar 586’da yaptıkları kongrede ‘kadının insan sayılıp sayılamayacağı hakkında bir karara varamadılar. Sonunda şunu kabul ettiler: O sadece erkeğe hizmet etmek için yaratılmış bir insandır.’ Kadının bu durumu Orta çağ boyunca devam etti. Materyalist bir felsefeye sahip olan Hristiyan garp, her ne kadar kadını bugün cismen satamıyorsa da manen onu yine satıyor ve o temiz mahluku doyma bilmeyen madde esiri ruhuna alet ediyor.”⁵⁷⁸

Avrupa’da doktriner yapının her çağda korunduğunu ancak değişik şekillerde ortaya çıktığını iddia eden bir başka yazıda, Avrupa tarihinin; Yunan-Roma antik çağı, Hristiyan orta çağ, Rönesans çağı ve laik-hümanist çağ olmak üzere bölümlere ayrıldığı ifade edilmektedir. Bu çağlardaki anlayışın birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturduğu, Avrupa’nın kadına olan bakışıyla ilgili önemli ipuçları barındıran Yunan mitolojisi bilinmezse Rönesans sanat ve edebiyatının anlaşılacağı söylenmektedir. İddiaya göre

⁵⁷⁸ Ziya Kazıcı, “Hristiyanlıkta Kadın”, *Tohum*, C.I, S:45, Aralık 1969, s.20.

Yunan-Roma döneminde Tanrılar insanlaştırılmış, Hristiyan Orta Çağ'da Tanrı insan bedeninde cisimlendirilmiş, Laik-hümanist devirde ise Tanrılaşan insan manastırdan ve kiliselerden değil; fabrikalardan çıkmaktadır. Buna göre özel mülkiyet kavramı ile birlikte evlilik kavramını da anlamsızlaştıran ve Laik- Hümanist Batı kültürünün en radikal ürünü olan Marksizm bu vecihle kadını bir meta haline getirmiş aile kurumuna “flanster ortaklık” kavramını getirerek ahlak dejenerasyonuna sebep olmuştur.⁵⁷⁹

Yeniden Millî Mücadele dergisinde yer alan bir diğer görüşte ise; Materyalist ideolojilerin psikanalize uyarlanması sonucu ortaya çıkan fikri akım Froydizm'dir. Bu görüş Yahudi bir bilim adamı olan Sigmund Freud'un teorilerine dayanmakta, insan davranışlarının ve eğilimlerinin temelinde cinsellik bulunmaktadır. Görüşe göre, bu fikri akım insanların din, ahlak ve toplumsal kurallarla içgüdüsel davranışların bastırılmasının onun zekâ ve his dünyasının gelişiminin engellenmesine sebep olduğunu savunmaktadır. Yazıda Froydizm ile ilgili şu ifadeler yer verilmektedir: “Bugün bütün dünyada bir fikri akımın mevzuu haline gelmiştir. Gerek kadın ve gerekse cinsiyet meselesine, bu fikri akımın perspektifinden bakılmakta, bu konularda meydana çıkan problemlere, çözüm yolları getirilirken, hep bu akımın görüşlerine müracaat edilmektedir.”⁵⁸⁰

Kadına gerçek mutluluğun ve itibarın İslam medeniyeti ile geldiğini savunan bir başka makalede, dünyaya egemen olduğu savunulan kapitalist düzenin kadın ve aile üzerindeki tesiri şu sözlerle ifade edilmektedir:

*“Batı’da feodal sistem yıkılıp yerine kapitalist sistem kurulunca fabrikaların sayısının artmasıyla iş gücü yokluğu ortaya çıkar. Erkeklerin savaşlarda ölmesi ile, fabrikalarda çalışacak kadın işçilerine ihtiyaç duyulur. Kadınlar yuvalarından koparılıp, düşük ücretle fabrikalarda çalışır duruma getirilir. Gittikçe gelişen sanayi yalnızca kadını yuvasından koparmakla kalmayıp, çocuğu da kopardı. Artık yuva darmadağın oldu. Yorgun ve bitkin bir şekilde eve gelen kadın eski huzurunu yuvasında bulamaz duruma geldi.”*⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Türkmenoğlu A., “Batı ve Kadın”, **Pınar**, C.II., S:43, Temmuz 1975, s.31-38.

⁵⁸⁰ “Türk Kadını Gayri Millî Kültür Çılgırtkanlarının Oyunağı Yapılamaz”, **Yeniden Millî Mücadele**, C.II., S:87, Ekim 1971, s. 12.

⁵⁸¹ Nuray Tuncay, “Kadına Geçek Değerini Veren İslamiyet Olmuştur”, **Fedai**, C.V, S:9, Kasım 1979, s. 3.

Türkiye’de Batılılaşmanın resmi olarak 1839’da başladığını, her konuda değişime sebep olan Batılılaşma hareketinin, kadını da buhrana sürüklediğini ifade eden Bölükoğlu, Avrupa düşüncesinin en radikal ürünü olan Marksizm’in, Realizmin tarafını tutarak; kadını yiyip içen bir kuluçka makinasından daha kıymetli görmediğini “seksüel hürriyet” anlayışının ise kadını devrime sürüklediğini iddia etmekte ve modern kadının durumunu şu sözlerle tasvir etmektedir:

*“‘Sosyal alanda eşitlik’, ‘kadın hakları’ gibi sloganlar bir istismarın renkli ambalajından öteye geçmez. Bütün bunların temelinde kadının aslı görevini unutturma ve toplumdaki yerinden koparma art niyetleri gizlidir. Bu yaldızlı saçma sloganlarla, binlerce kadın sokaklara döküldü. Kadının teşhir etme zaafını tahrik ederek bütün varlığını ortaya koyması için çalıştılar. Bu gerçekleştiği oranda kadının krizi büyüdü. Aşırı gösteriş merakıyla sokağa sürüklenen kadın dikkat çekme isteğiyle ‘ben de varım’ ‘beni de görün’ anlamıyla karşılanabilecek davranışlarda bulundu. İşte buradaki ‘de’ edatı cerh edilirse buhranın anlaşılmasına bir de bu açıdan yardımcı olur. Bu ‘de’ edatında muhitine kendini kabul ettirmek, çevresindekilerin varlığını gölgelemek eğilimini görmek mümkündür. Bu ise mutlak anlamda aşağılık duygusundan doğan psikolojik bir durumdur. Onlar için Batı medeniyeti pistlerde dans etmek, sokaklarda pantolon veya mini etek giymek ve yüzlerce kibar erkek arkadaş edinmektir.”*⁵⁸²

Benzer şekilde, Türk kadınının Batı tesiri altında kalarak yıpratıldığı ve dejenere edildiği fikri *Fedai* dergisinde yer almaktadır. Tuncay, yazısında; “Komünizmin, kapitalizmin getirdikleri kadın anlayışı, hiç de Müslüman Türk kadınına uygun değildi. Önce kadın kadınlık meziyetlerinden uzaklaştı. Hayasızlığı, iffetsizliği, açıklığı özgürlük, haklarını evinden dışarıda aramayı akıllılık, kendisine saygıyı unutturan her işte erkeklerle boy ölçüşmeyi yükseklik kabul eder duruma geldi.” İfadelerine yer vermekte ve Türkiye’de “İlerici Kadınlar Derneği” gibi kuruluşların emperyalist güçlerin propagandasını yaptığını ileri sürmektedir.⁵⁸³

Buraya kadar yapılacak bir değerlendirmede, İslamcı Dergilerin; Komünizm, Marksizm Sosyalizm, Kapitalizm gibi kavramları temelde Materyalist felsefenin ürünü kabul

⁵⁸² Mehmet Bölükoğlu, “Kadının Bunalımına Bakış”, **Pınar**, C.III, S:30, Haziran 1974, s. 50.

⁵⁸³ Nuray Tuncay, “Türk Kadınının Yeri Ülkü Handır”, **Fedai**, C.VI, S:6, Haziran 1979, s. 6.

ederek, aralarında büyük farklar görmeksizin, Türkiye’de Batılılaşma başka bir ifade ile modernleşme olgusunun bütün bu ideolojilerin etkisi altında kalmayı ifade ettiğini vurguladığı anlaşılmaktadır. Dergilere göre bu ideolojiler en önemli tesirlerden birini kadınlar üzerinde ve dolaylı olarak aile kurumu üzerinde göstermekte ve bu tesirler İslam esaslarına ve Türk gelenek ve adetlerine zıt bir karakter ortaya koymaktadır. İslamcı dergilerin tüm bu ideolojilere ek olarak Feminizm bahsine de küçük bir yer verdiği görülmektedir.

Hilal Dergisi’nde Feminizm üzerine yapılan bir röportajda, Aktaş Feminizmi şöyle tanımlamaktadır:

“Feminizm ‘cinsler arasındaki eşitsizliği sorguladığını’ savunan cinsiyetçi bir akım. Feminist jargonda bu akım, kadınların dünyaya erkeklerin gözünden, onların çıkarları açısından değil, kendi gözleriyle bakmasını savunan, kendi seslerini bulmalarını isteyen bir akım olarak tanımlanıyor. Ancak biz bu akımı daha gerçekçi olarak, cinslerin eşitliği kuramı üzerine temellenen kadınlara eşit hak talebi akımı olarak tanımlayabiliriz.”

Feminizmi, Batılı insanların sorunlarının bir ürünü olarak gören Aktaş, aslında Arap yarımadasında da Cahiliyye devrinde kadınların eziyet gördüğünü ancak konjonktürel olarak Feminizmin Batıda ortaya çıktığını ifade etmekte, İslam ve Feminizm ilişkisi üzerine sorulan soruya ise; İslam ve Feminizmden bir arada söz etmenin mümkün olmadığını, İslam’ın çeşitli sentezlere ihtiyaç duymayan bir dünya görüşü sunduğunu, Müslümanların kadınlara yönelik yanlış tutumlarının İslam’dan değil ancak İslam’ı yanlış kaynaklardan öğrenen Müslümanlardan kaynaklanabileceğini, Feminizmin görüşleri ve İslam arasında benzerlikler varsa bunun ancak İslam’ın evrenselliği ile açıklanabileceğini söylemektedir.⁵⁸⁴

Feminizmin Avrupa’da ortaya çıkış sebeplerine tarihsel bir bakış sunan, *Pınar* dergisinde yer alan bir başka makalede, Feminizm “bir aşırılığın başka bir aşırılıkla tedavisi” olarak tanımlanmaktadır. Yunan Site devletlerinde ve buradan etkilenen Roma’da homoseksüelliğin yaygınlaştığı ve kadınların bu devirde biyolojik ve ruhi görevlerini yerine getiremedikleri, Ortaçağ Avrupası’nda kadınların yalnızca erkeklerin arzularına

⁵⁸⁴ Arzu Gürbüz, “Feminizmi Cihan Aktaş’a Sorduk”, *Hilal*, C.XXVII, S:323, Aralık 1989, s 23-24.

tâbi olduğu ve eşya gibi görüldüğü, Fransız İhtilali'nden sonra kadın meselelerine eğilmenin artık bir zaruret haline geldiği ve Feminizmin bu aşamadan sonra başladığı savunulmaktadır. Ancak bu yeni anlayışın da Darwinist bir yaklaşımla kadının biyolojik ve ruhi yapılarını erkeklerle aynı teraziye koyduğu söylenmekte, Marksist teorinin de benzer şekilde kadın ve erkeğin yalnızca üreme özellikleri üzerinde durduğu ifade edilmektedir.⁵⁸⁵

Dergilerde Türkiye'deki Feminist Hareketlerin karakteri ile ilgili de yorumlar gözlenmektedir. *Hilal* dergisinde yer alan makalesinde Boz, Türkiye'de Feminizm hareketlerinin çıkışını Cumhuriyet öncesine dayandırmakta; buna örnek olarak ise, Üniversitelerde kısmen karma eğitimin başlamış olmasını, I. Dünya Savaşı sırasında kadınların devlet dairelerine memur olarak atanmalarını ve gönüllü hemşirelik yapabilmelerini delil göstermektedir. Ancak asıl köklü hareketin başlamasının Cumhuriyet'le birlikte olduğu; Medeni Kanun'un kabulü (1926) ile; kadınlara boşanma ve mirasta eşitlik hakkı verilmesi ile çok eşli evlilik yasağının getirilmesi gibi hamlelerin bu köklü hareketin örnekleri olduğu ifade edilmektedir. Ancak yazar bu kararların alınmasında Ziya Gökalp'in "*Türkçülüğün Esasları*" adlı kitabında yer alan fikirlerinin etkili olduğunu belirtmekte, Gökalp'in Batıdan aldığı fikirleri ırkçılıkla süslediğini iddia etmekte ve Necip Fazıl'ın Gökalp için "Durkheim'in Taklitçisi" benzetmesini hatırlatarak bu görüşe katılmaktadır.⁵⁸⁶

Daha önce bahsi geçen röportajda Aktaş, Türkiye'de Feminizm konusu ile ilgili; Feminizmin, Osmanlı'da seçkin aileye mensup kadınların entelektüel olarak ilgilendiği bir alan olarak kaldığı, Cumhuriyetle birlikte ise Batıdaki kadınların yüzyıllardır uğraş verdiği haklara Türk kadınlarının bir anda kavuşturulduğu, bu sebeple de Türkiye'de Feminizmin tarihsel bir kökeni oluşmadığı gibi bir mücadele ortamının da oluşmadığını söylemektedir.⁵⁸⁷

Türkiye'de kadın konusunun İslamcılık bağlamında daha çok yer edinmesinin esasen 1980'den sonra başladığı ve bu konunun "başörtüsü sorunu" çerçevesinde Türkiye'nin siyasi ve sosyal gündemini önemli ölçüde meşgul ettiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde "başörtüsüne üniversitelerde ve kamusal alanda özgürlük" talepleri İslamcı

⁵⁸⁵ Mehmet Bölükoğlu, "Feminizm Üzerine", *Pınar*, C.II, S:42, Haziran 1975, s. 36-37

⁵⁸⁶ Erdoğan Boz, "Türk Feminizmin Temelleri", *Hilal*, C.XXVII, S:323, Aralık 1989, s. 27.

⁵⁸⁷ Gürbüz, *A.g.m.*, s. 23-24

kesimin talepkâr ve aktivist olduğu bir gündem maddesini oluşturmıştır.⁵⁸⁸ Örtünme ve tesettür konularının çalışmamıza konu dergilerde ise “İslam’ın örtünmeyi emretmesi” bağlamında didaktik bir üslupla kısıtlı şekilde ele alındığı söylenebilir.

İslam’ın İlk Emri Oku dergisinde yer alan makalede Kanlı, örtünme ile ilgili şu ifadeleri dile getirmektedir:

*“Kapanmak kadını layık olduğu mevkîe erîştirdiği gibi onu sukuttan, zilletten, huzursuz ve rahatsız olmaktan, başkalarının kem nazarıyla tedirgin olmaktan ve manevî esaretten kurtaran yegâne bir vasıta ve kurtuluş yoludur. Aynı zamanda örtünmek kadının fıtratı ilahisinde mevcut olan mukaddes bir vazîfedir. Bu emir onun yaratılışındaki gayeye uygun ve yaratılış vasıflarından biridir.”*⁵⁸⁹

Sönmez dergisinde yer alan makalede ise:

*“Nur suresinin 30-31. Ayetleri Müslüman erkeklere, yabancı veya Müslüman kadınlara bakmalarını yasak ediyor ve kadın olsun erkek olsun nazarlarını yere indirmelerini tavsiye ediyor. Kadınlar başörtüsü örtmeliler, örtülerini göğüslerine kadar indirmeliler, kocaları ve nikahı kendilerine haram olan yakın akrabaları müstesna kendilerini kimseye göstermemeliler. Bu ayet dolayısıyla yüzü boyamayı (makyaj yapmayı), yahut cinsiyeti tahrik edecek tarzda (açık saçık) giyinmeyi yasak ediyor.”*⁵⁹⁰

İfadeleriyle İslam’da örtünmenin delillerine vurgu yapılmaya ve yorumlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Tesettürün kadını kısıtladığına dair görüşleri reddederek, örtünün kadını koruduğunu savunan bir başka makalede: “İslamiyet kadına büyük bir değer verdiği için onun korunmasını örtünmesini bu vesile ile kötü kuvvetlerin tecavüzünden sakınmasını emretmiştir. İlâhî emirler bir kadının dünya ve ahirette hürriyet ve istikbalinin teminatıdır.

⁵⁸⁸ Geniş bilgi için bkz.: Nilüfer Göle, **Modern Mahrem**, Metis Yay., İstanbul, 11. Baskı, İstanbul, 2011, s. 114-126.

⁵⁸⁹ Fatma Zehra Kanlı, “Kadının Örtünmesi”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.X, S:113, Ağustos 1971, s. 22-23.

⁵⁹⁰ Meryem Cemile, “İslam ve Müslüman Kadının Vesayetten Kurtulması”, **Sönmez**, C.III, S:37, Aralık 1967, s.9.

Buna itibar eden kadın itibar ettiği ölçüde evine her bakımdan bağlı kalır ve mesut olur.”⁵⁹¹ İfadelerine yer verilmektedir.

Büyük Doğu dergisinde yer alan makalede kadının toplum hayatındaki yeri; erkeğe eşlik etmesi, nefsanî arzuların helal yoldan köreltilmesi, kadının bir eş olarak ve değerli bir varlık olarak örtünmesinin gerektiği vb. gerekçeler üzerinden anlatılmış dolayısıyla da tesettür konusuna kısmen yer verilmiştir. Yazıda Hz. Peygamberden: “Bana dünyanızdan üç şey sevdirilmiştir; kadın, namaz, güzel koku” hadisi örnek verilerek, İslam’ın ruhbanîyeti kabul etmediği, kadınlardan uzak durmayı emretmediği bilakis tavsiye ettiği anlatılmakta ve ardından bu konuyu tesettür ile ilişkilendirerek, kadının çeşitli ortamlarda nasıl görünmesi ve örtünmesi gerektiğini izaha çalışmaktadır:

“Mukaddes İslam şeriatı, kadının her noktasıyla kocasına nazarlarını helal olarak teslim ettikten sonra, onun cemiyet hayatını, mahremi bulunduğu veya bulunmadığı insanlara karşı ayrı ayrı görünüş şekilleri ile ve son derece sarahatle tanzim etmiştir. İslam cemiyeti ve beldesinin büyük meydanında ve bütün nazarlara karşı o kadın; yüzünden, el ve ayaklarından başka hiçbir noktasını çıplak olarak göstermeyecek derecede haya ve hicap ifade eder. Tek tel saçının bile dahil olduğu şartları yerine geldikten sonra kadın aynı İslam cemiyet ve beldesinin aynı meydanında efdal ve en vazifedar bir unsur olabilir.” ⁵⁹²

Yazının devamında dine bir şey ekleme yahut ondan bir şey çıkarmanın ham softalığa delalet ettiği dolayısıyla kadını toplum dışına iten anlayışların İslam’la bağdaştırılmaması gerektiği, İslam’ın emrettiği şekil ve suretlerde kadının toplumda yeri olduğuna yönelik ifadeler yer verilmekte ve bu ehliyetin istisnaları anlatılmaktadır:

“İslam’da kadın içtimai vazifeler arasında yalnız iki tanesinin ehliyetine malik değildir. Biri imamlık öbürü hakimlik. Bunda da son derece ince bir hilkat sırrı güden İslamiyet her şeyden evvel hissilik ve ilcaîlikten uzak bir erkek cinsi isteyen bu iki işten başka kadına hiçbir içtimai vazifeyi yasak etmemiş, fakat kadının en yüksek ulvî mevkiini onun ve erkeğinin yuvası olarak göstermiştir. Kadın; anne, hemşire, zevce, güzellik bakımından,

⁵⁹¹ Hacer Sezgin, “İslam’da Tesettür”, *Hilal*, C.IX, S:97, Kasım 1969, s.24.

⁵⁹² “Ana Kaynak İslam Fasıl 4: İslam ve Kadın”, *Büyük Doğu*, C. XIII, S:14, Ekim 1967, s.2.

içtimai vazife noktasından, hilkat sırrının maddi ve manevi bütün tecelli şekillerini İslam'da arasın ve yalnız onunla övünsün.” ⁵⁹³

Aynı dergide yer alan İslamcı kimliğin önemli isimlerinden biri olarak görülen Kısakürek'in yazısında, toplumsal ahlakın iyiye ve kötüye gidiş alametlerinin ilk olarak, toplumdaki kadınlarda kendini gösterdiği ifade edilmekte ve bu göstergeler çoğunlukla kadınların giyişi üzerinden yorumlanmaktadır:

“...Dikkat ediniz bir cemiyet üzerindeki menfi tesir kendisini derhal kadın çerçevesinde gösterir. Menfi tesir imaniyeyi, ahlaki ruh birliğini kaldırmadan kadının eteklerini kaldırır ve entarisini omuz başlarından indirmeye başlar. Bunun manası gayet açıktır. Hiçbir ideal ve büyük fikir, mart kedisi hüviyeti içinde bulunamayacağına göre, onun yani manevi hayatın köküne kibrit suyu dökmek için insanları dişiliği ve erkekliği mart kedileri haline getirmek biricik yoldur. Bunun da en pratik çaresi kadını örtülerinden yani iffet yapraklarından soymaktır. Tarihte yükselme ve sağlamlık belirten kaç cemiyet varsa mutlaka kadını mahfazalamak ve belli başlı ölçülere bağlamak noktasında titizlik göstermiştir. Aksine tarihin alçalma ve çürüklük belirtici cemiyetlerinde ise ilk göze çarpan kadının bütün bağlarını koparması ruh baskılarını devirmesi ve dişiliğinin istiklalini ilan etmesidir.” ⁵⁹⁴

Yazının devamında toplumsal huzur ve doğru işleyişin devamlılığı için kadınların örtünerek evlerine dönmeleri gerektiği fikri savunulmakta, mini etekli kadınların toplum hayatının içinde ve çalışma hayatının içinde var olduğu sürece ne profesörün ders verebileceği ne de polisin, memurun, politikacının çalışabileceği, ne adaletin tam olarak sağlanabileceği ne de piyasanın düzelebileceği yönünde ilginç çıkarımlara yer verilmektedir. Kadının, toplumda erkekle aynı hizaya getirilmesi gayesinin Türk kadınına, evinin kutsiyetini ve mutluluğunu unutturduğu da bu ifadelere eklenmektedir.⁵⁹⁵ Kadın konusu bağlamında dergilerde aranan bir diğer konu eğitim meselesi olmuştur. Eğitim konusunda da genel kanaatin benzer olduğu, kız çocuklarının eğitimi konusunda karşı çıkılan temel meselenin “karma eğitim” uygulaması olduğu anlaşılmaktadır. *Hilal*

⁵⁹³ A.g.m., s.2.

⁵⁹⁴ Necip Fazıl Kısakürek, “Ahlak davamız: kadını kurtarınız”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:5, Ağustos 1967, s.3.

⁵⁹⁵ A.g.m., s.3.

dergisinde yer alan bir makalede: “Kadınlar elbette en iyi eğitimleri almalıdırlar. Ancak İslam’a göre kadın-erkek eğitim alanları farklı olmalıdır. Karma eğitimin sonuçları ortadadır.” İfadesine yer verilmiştir. Benzer endişe ile İslam kız kolejlerinin açılmasını tavsiye eden ve zengin Müslümanlara bu konuda çağrıda bulunan bir başka makalede kız çocuklarının eğitimi ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

*“Erkekler kadar kız evlatlarının da tahsil ve terbiyelerine önem vermeliyiz. Kızların ilimleri tek taraflı olmuştur. Dinsiz ilim makinesiz yağa benzer. Müspet ve manevi ilimler bir elmanın iki yarıları mesabesindedir. İki yarım bir araya gelirse bir bütün, bir varlık olur. Dünyevi ilimlerle uhrevi ilimleri paralel yürütmesini bilmeliyiz. Tek ayakla arzulanan hedefe kolay kolay erişilmez. Bu iki ilmi mezcedip memleket ve millet için faydalar sağlamasını başarmalıyız.”*⁵⁹⁶

Sönmez dergisinin 1967 yılına ait sayısında yer alan bir makalede ise İmam Hatip Lisesi mezunlarının üniversiteye girişlerinin memnuniyet yarattığı ifade edilmiş ancak bazı kız mekteplerinin açılmasına rağmen, kız çocuklarının okuyacağı İslam Enstitülerinin açılmamış olmasının altı çizilerek karma eğitime karşı olunduğu belirtilmiştir.⁵⁹⁷

İslamcı düşünürler bakımından kadın meselesi her zaman dikkat çekici ve ele alınan bir konu olmuştur. Nitekim İslamcı çevreler için kadın fenomeni, toplumsal ahlakın ve aile kurumunun iyiye yahut kötüye gidişinin bir göstergesi niteliğindedir. Kısakürek’in yukarıda yer alan yazısında: ‘Dikkat ediniz bir cemiyet üzerindeki menfi tesir kendisini derhal kadın çerçevesinde gösterir’ şeklindeki ifadesinin bu düşüncenin iyi bir özeti olduğu söylenebilir. 1960-1980 arasında neşredilen İslamcı dergilerde, kadın meselesinin birkaç konu etrafında ele alındığı görülmektedir. Bunlardan ilki kadının bilhassa antik çağda ve orta çağda; Çin, Roma, Yunan, Hint, İngiliz medeniyetlerindeki ‘zelil’ konumu ile ilgilidir. Bu örneklerle çoğu zaman İslam öncesi Arap toplumu da dahil edilmektedir. Görüşlere göre bahsi geçen medeniyetlerde; kadının bir birey olarak görülmemen, miras hakkı ya da herhangi bir hukuki hakkı olmayan, ailede erkekle eşit bir konumda değerlendirilmeyen ve neredeyse hiç değeri olmayan bir varlık olarak görüldüğü, ancak İslam’ın bu algıların tamamen aksi şekilde kadına değer verdiği ve şereflendirdiği ifade edilmektedir. İkinci argüman İslam ve kadın meselesi etrafında şekillenmektedir.

⁵⁹⁶ Nazif Aşkın, “İslam Kız Kolejlerini Açmalıyız”, **Fedai**, C.IV, S:52, Kasım 1969, s.9-13.

⁵⁹⁷ Saliha Taner, “Kız İslam Enstitüleri Kurulmalıdır”, **Sönmez**, C.III, S:35, Ekim 1967, s.13.

İslam'ın kadını şerefli bir konumda nitelendirdiği, ona değer verdiği, onu erkekle kul olmak bakımından eşit gördüğü hususları ele alınmaktadır. Kadın ve erkek karşılaştırmaları konusunda eşitliğin Allah nezdinde bir kul olma ve sevaplar ve günahlar bakımından davranışlardan aynı derecede mesul olmanın kastedildiği anlaşılmaktadır. İslamcı görüşte, modern teorilerde yer alan kadın ve erkek eşitliğinin meslek edinme konusunda da var olduğu fikrine itirazlar mevcuttur. İslamcılara göre kadın ve erkek birbirinden çok farklı yaratılışlardır. Kadın daha duygusal, kırılgan ve fiziksel olarak erkeklere göre zayıftır. Kadın biyolojik olarak anne olmaya ve ev yaşamına uygun şekilde yaratılmıştır. Çoğu görüşte kadının tamamen meslek sahibi olamayacağı gibi keskin bir iddia olmasa da kadının birincil tercihinin ev olması gerektiği alt metinlerde yer alan bir savunudur. Meslek konusunda, dergilerde yer alan birkaç örnekte, kadının kendi fitratına uygun olan işleri seçmesi gerektiği ve siyaset, askerlik, hükümet idaresi, hakimlik gibi mesleklerde yer almasının uygun olmadığı görüşleri yer almaktadır. Meslek konusunda bir başka vurgu, kadının aile geçiminden ilk derecede sorumlu kişi olmamasıdır. Görüşe göre, İslam'da var olan bu düstur sebebiyle İslam dini kadın ve erkeğe eşit derece miras hakkı tanımamaktadır. İslam'da evlilik kurumunun toplumsal huzur bakımından gerekliliği, iyi bir nesil yetiştirmenin yolunun iyi ve ahlaklı annelerden geçtiği görüşleri de kadın teması üzerinden ele alınmaktadır. Daha evvel değinildiği gibi, toplumsal ahlak kodlarının kadın üzerinden okunuyor olmasının bir nedeni de budur. Bunun bir diğer nedeni, 1960'dan sonra yaşanan toplumsal değişimdir. Bir makale örneğinde yer alan görüşte sanayileşmeden sonra toplumlarda işçi ihtiyacının ortaya çıktığı, kapitalizmin ve komünizm gibi ideolojilerin kadını çalışma sahalarına çekmek için propaganda araçları geliştirdiği savunulmaktadır. Modern teorilerin aynı zamanda; hayasızlık, iffetsizlik ve açıklığa da özendirdiği argümanlarına rastlanmaktadır. 1960'lardan sonra yaşanan bir diğer gelişme hem basında hem de kılık kıyafet konusunda yaşanan özgürleşmedir. Bu özgürleşmenin, kadınların kullanılarak bir ahlaksızlığa dönüştürüldüğü düşüncesi üzerinden yeni yeni ortaya çıkan dergi ve gazetelerle ilgili yoğun eleştiriler yapıldığı görülmektedir. Başka bir ifade ile toplumsal ahlakta kötüye gidiş biraz da bu yeni basın özgürleşmesi üzerinden ele alınarak eleştirilmektedir.

Dergilerde kadın konusundaki yaklaşımların eril bir dille ele alındığı gözlemlenmektedir. Bunun sebebi yazarların birçoğunun erkek olmasıdır. Toplumda kadının yeri, kadının konumu, kadının annelik için toplum için ne kadar ehemmiyetli olduğu, kadının toplumsal ahlakın bir göstergesi olduğu konuları üzerinde sıklıkla durulurken, nadir

olarak eğitim meselesi karma eğitim eleştirisi üzerinden ele alınmakta, bunların dışında, kadın ve erkek ilişkileri bakımından erkeklerin rolleri ve davranış biçimleri ele alınmamaktadır. Kadın konusunda yazı kaleme alan münferit kadın örneği Cihan Aktaş'tır. Kendisi feminizm üzerine verdiği röportajda, İslam'la feminizmin bağdaştırılamayacağı, bu iki olgunun ortak özellikleri varsa bunun İslam'ın evrensel bir din olduğundan kaynaklanabileceği, İslam'ın herhangi bir ideolojiyle bağdaştırılamayacağını ifade etmektedir.

İslamcı kesimde hassasiyet oluşturan tesettür meselesi ve daha sonra siyasal İslam'ın bir işareti olarak kabul edilecek olan başörtüsü konusunun bu yıllarda dikkat çekici ölçüde ele alınmadığı görülmektedir. Bunun çeşitli sebepleri üzerinde durulabilir. Başörtüsünü şehir hayatında daha görünür kılan birinci mesele Türkiye'de köyden kente göç olgusu olmuştur. Göç olgusu ve toplumsal modernleşme, kadınları iş ve eğitim hayatının daha etkin ve kalabalık bir unsuru haline getirirken diğer yandan başörtüsünü de modern hayatın içine dahil etmeye başlamıştır. Bu durum başörtüsünü geleneksel yahut kırsal kesimde tercih edilen bir kıyafet yahut aksesuar olarak telakki eden anlayışı değiştirmeye başlamıştır. Her ne kadar İslamcı kesimde kadının en ehemmiyetli yeri evi ve en asli görevi ailesi olduğu görüşleri mevcut olsa da İslamcı kesimde realite böyle olmamıştır. İslamcı kesimden kadınlar önemli ölçüde eğitim, meslek ve toplumsal hayata katılmaya başlamış, bu durum Türkiye'de tesettürün kamusal alanda olan varlığının laiklik açısından sakıncalı bulunması görüşlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye'de daha sonra "başörtüsü sorununu" ortaya çıkarmıştır. Bu tarihsel süreç bir diğer açıdan ise İslamcı kadının kıyafetinin modernleşmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bunun İslam'ın modern hayatla bütünleşmesi bakımından faydalı bir gelişme mi olduğu yoksa İslam'ın yozlaştırılması sorununa mı işaret ettiği halen tartışmalı bir konudur. Ancak İslamcılık bakımından kadın meselesinin her dönemde önemli bir konu olduğu söylenebilir.

3.6. İslamcı Dergilerde Bilim ve Sanat

Toplumun düşünüş ve kültürel yapısının birer parçası olan bilim ve sanat kavramlarının İslamcı dergilerde eşit şekilde ve aynı bakış açılarıyla ele alındığını söylemek güçtür. Bilim ve sanat kavramları kapsam olarak geniş bir alana işaret etmektedir. Diğer yandan, özellikle de İslamcı dergilerde bu kavramların neyi ifade ettiği farklı görüşler nezdinde oldukça değişik sonuçlar ortaya koymaktadır. Söz gelimi, İslamcılar açısından resim ya

da heykele bir sanat ögesi olarak rastlamak zor olduğu gibi, bilim ve ilim meselesini de birbirinden ayırmak güçtür. Bu iki meseleyi dergiler özelinde ayrı ayrı ele almadan evvel toplumsal şartları ve tarihsel arka planı ele almak gerekmektedir.

Bilim ve teknoloji meselesinin tarihsel süreçte İslamcılar açısından önemli bir gündem maddesi olduğu söylenebilir. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin, Batı medeniyetinin gerisinde kalmış olduğu fikri, İslamcı çevrelerde de kabul görmüş bir fikirdi ve bu geri kalmışlığın sebepleri tartışılırken, mesele hiç kuşkusuz bilim ve teknik ilerleme bakımından da ele alınmaktaydı. İslamcıları üç nesil⁵⁹⁸ olarak ele alan Bulaç'a göre ilk nesil İslamcılar, teknik ve bilimsel ilerlemenin, Müslümanların öncülüğüyle gerçekleştirildiği bir dünyada, ahlaki çöküntülerin yaşanmayacağına inanmışlardı. Zira İslam, ahlaki sapmalara karşı önlem alan ve akılcı düşünme ile bilim, araştırma, kalkınma vb. değerlerin gelişmesine yardımcı olmaktaydı. Diğer açıdan bu neslin İslamcılarının bir kısmı (Ziya Paşa gibi) İslam'ı geri kalmışlığı simgeleyen tarihsel İslam'dan sıyrarak ideal İslam perspektifinden yeniden ele almak, akıl, bilim, fen ve kalkınma meselelerini yeniden tanımlamak ve mutezili bir yaklaşımla, hadisleri, sünnetleri ve tasavvufu sorgulamak yaklaşımı içine girmişlerdi. Bazı İslamcılar ise bilimsel bilginin mutlak ve gerçek evrensel doğrular ifade ettiğine inanarak, Allah'ın varlık delillerini ispat etmek için pozitif bilimlere başvurmuşlar (Muhammed Abduh, Tantavi el Cevhei vb.), hatta Said Nursî ise Kur'an'ın dolaylı yollarla bilimsel keşif ve icatlara işaret ettiğini savunmuştur.⁵⁹⁹

Bulaç'a göre İslamcılar, teknik gelişme ile kültürel değerlerin birbirinden ayrıştırılarak alınabileceği yanılgısı içine de düşmüştür ve Türkiye'nin daha müreffeh bir toplum olması için de teknolojiyi kullanması, geliştirmesi zaruretinin zorunluluğu fikrini İslamcı siyasetin diline tercüme eden kişi Necmeddin Erbakan ve onun Millî Görüş hareketi olmuştur. Kalkınmanın maddi ve manevi iki boyutu olduğu tezini de savunan bu görüşe göre; Batı'da bilimi ve teknolojiyi mümkün kılan felsefi ve bilimsel miras zaten İslam dünyasından alınmıştır.⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ İlk nesil İslamcılar; 1856-1924 arası, ikinci nesil İslamcıların 1950-2000 yılları arası, Üçüncü nesil İslamcıların ise 2000 ve sonrası kuşağı ifade ettiğini savunmaktadır. Geniş bilgi için bkz.: Ali Bulaç, "İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli", **İslamcılık**, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s. 48-67.

⁵⁹⁹ **A.g.m.**, s. 61-63.

⁶⁰⁰ **A.g.m.**, s. 62.

Meseleye ele alınan tarihlerden ve dergiler üzerinden bakıldığında, İslamcıların ne tamamen aynı görüşte olduğu ne de tarihsel süreçte geliştirilen görüşlerden çok farklı noktalarda olduğu söylenebilir. Söz gelimi *Büyük Doğu* dergisi ve onun fikirsel yaklaşımlarına büyük ölçüde yön veren Kısakürek'in bilim ve teknoloji yaklaşımının temkinli olduğu söylenebilir. Kısakürek daha önceki senelerde kaleme almaya başladığı ve çalışmamızı kapsayan dönemde de devam eden “İdeolocya Örgüsü” köşe yazısında, insan aklının sınırını; “hiçbir şeyi anlayamayacağını anladığı yer” olarak tanımlamakta, akla tamamen set çekmemekle birlikte, her hususta aklın kılavuzluğunu da öncü kabul etmemektedir.⁶⁰¹ Kısakürek 1972 yılında yazdığı “Feza Pilotu” şiirinde de Ay yolculuğunu konu edinmekte ve şiirin:

“Yirminci asrın ablak yüzlü feza pilotu

Buldun mu Ay yüzünde ölüme çare otu?

Bir odun parçasına at diye binen çocuk

Başında çelik külah, sırtında plastik gocuk.

Uzakları yenmiş Fatih edasındasın|

Dipsizliğin dibini bulmak sevdasındasın...

Allah'a dil çıkarır gibi küstah bir yarış...

Farkında değilsin ki, Ay Dünya'ya bir karış

Fezada milyarlarca ışık, yol, mesafe;

Seninki, saniyelik zafer, ilmi hurafe

Kavanozda, kendini deryada sanan balık;

Ne acı vahşet, mağrur ilimdeki kalabalık;

Fezada 'Allah diye bir şey yok' iddiası

⁶⁰¹ Ferda İdil Lostar, “Muhafazakâr Basının Modernizm, Bilim ve Teknolojiye yaklaşımı: Büyük Doğu Örneği (1949-1959)”, *İlef Dergisi*, Eylül 2019, s.316-320.

Gel gör, kaç füzeye denk, bir mü'minin duası... ”⁶⁰²

Şeklindeki mısraları yazarın, teknolojik gelişmelere olan tutumunun mesafeli ve eleştirel olduğunu göstermektedir. Kısakürek’in teknolojik gelişmeleri takip etmekle beraber, bunları takdir etmeye temkinli yaklaştığı ve söz konusu gelişmelerin, Tanrıyı inkâr etme yahut bilimi ve akli kutsama ve insanın tüm evren bilgisine sahip olduğu sanrısını ortaya çıkarma ihtimalini eleştirdiği anlaşılmaktadır. Derginin diğer sayılarında nadiren, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle ilgili nesnel birtakım verilere yer verilmiş ve ilgi çekici şekilde Sovyetlerin uzay çalışmaları ve ortaya koyduğu teknolojik gelişmeler daha eleştirel bir tutumla ele alınmıştır.

Bilim ve ilim konusuna önemli ölçüde yer veren *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*’nde ise konu; İslam’ın ilim öğrenmeye ve bilime bakışı, İslam dininin öğrenmek ve keşif eylemlerinin nihai maksadında ne öğütlediği, İslam bilim ilişkisi, İslam dünyasının tarihsel süreç içinde; sanat, edebiyat vb. gibi kültürel alanlar ile kültürel alanlara yaptığı katkılar çerçevesinde kaleme alınan makalelerle aydınlatılmaya ve anlatılmaya çalışılmıştır. Bu makaleler içinde güncel birtakım gelişmelere yalnızca bir iki yerde yüzeysel değinmeler mevcuttur. Halbuki 1960-1980 arasındaki süreçte silahlı savaş çabaları hem uluslararası kuruluşlar nezdinde daha çok da Rusya ve ABD arasındaki dengelerde önemli bir unsur haline gelmiş, özellikle bu iki devlet arasında gelişen olası bir nükleer savaş durumunda meydana gelecek tahribatın gerçekliği “dehşet dengesi” denilen kavramı ortaya çıkarmıştır.⁶⁰³ Ortaya çıkan bu yeni durumda çeşitli alanlarda yapılan biyolojik, teknolojik, kimyasal ve nükleer silahların kısıtlanması ile ilgili anlaşmalar doğal olarak bu dönemde artan teknolojik gelişmelere işaret etmektedir. ABD ve Rusya arasında seyreden rekabetin bir diğer boyutu uzay araştırmaları ve uzay yolculukları ile ilgili olmuştur. 1957’de başlayan resmi olmayan bu yarış 1975’e kadar sürmüş ve Soğuk Savaş’ın önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Dolayısıyla bu yıllarda neşredilmiş dergilerde konu olması öngörülen bu bilimsel ve siyasi gelişmelerle ilgili kavram taramaları yapılmıştır. Ancak kısıtlı şekilde *Büyük Doğu* dergisinde ele alınan dönemin güncel bilimsel gelişmelerine diğer İslamcı dergilerde rastlanamamıştır.

Dergilerde bilim ve ilim konusu, eğitim konusu bağlamından çıkarıldığında genel olarak iç içe geçmiş kavramlar olarak ele alınmaktadır. Başka bir ifade ile dünyayı ve dünyaya

⁶⁰² <https://www.antoloji.com/feza-pilotu-siiri/>, Erişim Tarihi: 10.02.2021.

⁶⁰³ Armaoğlu, A.g.e., s.637.

ait her bir ögeyi keşfetme arzusu da bilim ve ilim olarak anılırken, Allah'ı arama, O'nun varlık delillerini keşfetme ve yaratılış meselesini düşünerek çalışma da esasen tek başına ilim olgusuna işaret etmiştir. Nitekim İslamcı görüşte, dergilerde de ifade ve ima edildiği gibi, yeni şeyler öğrenmek ve keşfetmek “iman tazelemek” bakımından ele alınmakta ve bu motivasyon kaynağı ile tavsiye edilmektedir. İslamcı yazında, bilimsel ve teknolojik gelişmeler bakımından Batı medeniyetini övücü ifadelerle rastlamak pek mümkün değildir. Yalnızca *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*'nde İslam dünyasının, eski parlak günlerini devam ettirebilmesinin mümkün olduğu koşullarda, o gün yaşanan teknolojik gelişmelerin, Müslümanlar tarafından hayata geçirilebileceğine dair bir hayıflanma mevcuttur. Bir diğer açıdan ilim-bilim kavramları iç içe geçmiştir ve karmaşıktır. Söz konusu bilim olduğunda meselenin neye işaret ettiği açıktır. Ancak ilim söz konusu olduğunda burada kastedilen bilgi kümesine, pozitif ve beşerî bilimlerin başka bir deyişle İlahi bilgiler dışında bir alanın dahil olup olmadığı çok açık değildir. Ancak, İslam'ın bilime, bilgiye, insanı doğru ve iyi olana ulaştıracak çalışma ve ilime karşı olmadığı, aksine İslam'ın buna teşvik eden bir din olduğu şeklindeki ortak bir kanaatin ortaya konduğunu söylemek mümkündür.

İslamcı dergilerin sanat yaklaşımı ise seçici ve temkinlidir. Bunun sebebinin İslam dininin sanatla olan mesafesi olabileceği düşünülebilir. Bu konuda kesin bir ifade kullanamıyor olmamızın sebebi, İslamcı dergilerde bu tartışmanın geniş ölçüde yapılmıyor olmasıdır. Bilindiği gibi, putperestliği lağveden İlahi dinler resim ve heykel konusunda olumsuz yaklaşım sergilemektedir ve klasik dönem İslam bilginlerinin hadis kaynaklarına dayanarak ilettiği bilgilere göre; İslam'da canlı varlıkların resmedilmesi ve heykelleştirilmesi haram kılınmıştır.⁶⁰⁴ Ancak yine de 1960-1980 arasında İslamcı çevrelerde sanat faaliyetleri önemli ölçüde edebiyat alanında ve kısıtlı şekilde sinemada öne çıkmaktadır. Erkol, darbenin hemen ardından Risale-i Nur kitaplarının ve Said Nursi'nin hayatını anlatan kitapların yasaklanmasının, İslamcıların edebiyata yönelmesine sebep olduğunu vurgulamakta ve bu yıllarda sinemaya da uyarlanan; Hekimoğlu İsmail'in *Minyeli Abdullah*, Şule Yüksel Şenler'in *Huzur Sokağı* romanlarının dönemin ses getiren eserleri olduğunu belirterek, 1970'lere gelindiğinde ise Sâmîha ve Ekrem Ayverdi tarafından kurulan *Kubbealtı Cemiyeti*'nin muhafazakar

⁶⁰⁴ Geniş bilgi için bkz.: Tuncay Başoğlu, "Resim", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/resim>, Erişim tarih: 15.01.2021.Erişim tarih: 15.01.2021.

milliyetçi edebiyat kültürünün bir merkezi haline geldiğini vurgulamaktadır.⁶⁰⁵ Bunun yanı sıra *Diriliş* dergisinin de kurucusu olan Sezai Karakoç, aynı dergide şiirleri yayımlanan Cahit Zarifoğlu ve İsmet Özel, Dergilerde yazıları, çevirileri ve şiirleri yer alan Rasim Özdenören, 1970’lerde *Edebiyat* dergisini kuran Nuri Pakdil’in de İslamcı edebiyatın öne çıkan isimleri olduğu söylenebilir.

Dergilerde çoğunlukla bir bahis konusu olmasa da sinema alanında da İslamcı çevrenin bir etkinlik çabası olduğu söylenebilir. MTTB’nin Sinema Kulübü, “Milli Sinema” akımının ortaya konması ve bu dalda; bilim, sanat ve din olgusundan müteşekkil milli duyguların ön planda olduğu eserlerin ortaya konmasını konu alan toplantılar düzenlemişlerdir. Milli sinema akımı; Yücel Çakmaklı, Mesut Uçakan, Salih Dirlik gibi isimler tarafından savunulmuş ve bu dönemde; Kesişen Yollar, Zehra, Oğlum Osman, Diriliş vb. filmler çekilmiştir.⁶⁰⁶

Bu başlıkta ele alınan son konu dil meselesidir. Bu konu bir parantez olarak açılmış ve burada ele alınmıştır. Bunun nedeni, dilde yaşanan dönüşümün, Türkiye’de modernleşme alanında atılan ilk adımların başında geliyor olması ve Latin alfabesine geçişin, İslamcı çevrelerde tartışmalı bir konu olarak ele alınmasıdır. Ancak yine de alfabe değişimi başka bir deyişle harf inkılabının dergilerde yaygın şekilde yer bulduğunu söylemek güçtür. Bu konuya burada bir başlık açıp değerlendirmemizi gerektirecek ölçüde yer veren dergi; *Hareket* dergisi olmuştur.

3.6.1. İslamcı Dergilerde İslam ve İlim İlişkisi

Sönmez dergisinde İslam dininde çalışmanın ve ilmin ehemmiyetli olduğu hususu şu şekilde ifade edilmektedir:

“İslamiyet insanlığa daima en yüksek hayatı öğretmiş ve göstermiştir. İnsan için en yüksek hayat maddi ve manevi sahada ancak çok çalışmakla mümkündür. Onun için Yüce Peygamberimiz (iki gününü birbirine eşit geçiren zarardadır) buyurmuştur. 20. Asır medeniyetinin üstüne çıkmak isteyen bir millet için ve hele Türk milleti için bundan daha kuvvetli bir düstur olamaz. İslamiyet’i yaşamak için onu hakkıyla bilmek lazımdır. Onu

⁶⁰⁵ Çimen Günay Erkol, “Altmışlı Yıllarda Edebiyat: Kaliban’ın Öfkesi”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, İletişim Yay., 1. Baskı, 2017, İstanbul, s.925.

⁶⁰⁶ Geniş bilgi için bkz.: İbrahim Yenen, “Türk Sinemasında İslam(cılık) Pratiği: Milli Sinema Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.1, S:3, 2012, s.240-268.

bilmek için de durmadan çalışmak ve ilim irfan yuvaları açmak lazımdır.”

607

Yazının devamında İslam dünyasının geçmişte ilim konusunda parlak dönemlerden geçtiği, bugünse farklı olanın İslam’dan uzaklaşmak olduğu yönündeki fikirler şu şekilde ifade edilmektedir:

“Bilhassa belirtelim ki İslamiyet’in ilim ve irfana verdiği ehemmiyeti hiçbir dinde bulmak mümkün değildir. Bunun için hemen söyleyelim ki: Bugün Avrupa’nın yükselmiş olması Hristiyanlığa muhalefet edişinden ve İslam aleminin de geri kalmış olması ancak onun İslam’a sırt çevirmesindendir. Bunun da şahidi yine İslamiyet’i hakkıyla anlayan ecdadımızın bize bıraktığı vatan ve tarihtir. Onların açtığı ilim ve irfan yuvalarıdır. Evet Avrupa’da ilim adamları öldürülürken, vahşet içinde boğazlanırken, Müslüman Türk milleti harıl harıl mektep, medrese açıyor, camiler yapıyor ve ilim adamı yetiştiriyordu.” 608

Yazının devamında dönemin bilimsel gelişmelerinin müspet karşılandığı anlaşılmakta ancak tüm bu buluş ve ilerlemelerin asıl olarak Müslümanlar tarafından yapılması gerektiği fikri ifade edilmektedir:

“Hakikatte bugün fezalarda o ecdadımızın ruhları Amerika’nın ve Moskof’un yani İslam düşmanlarının füzelerini değil, bizim füzelerimizi bekliyorlardı. Kendi çocuklarının füzeleri ile çalışkanlık selamı istiyorlardı. Biz bunlardan maalesef mahrum olduğumuz gibi, manevi, medeni, ahlaki ve milli değerlerimizden de günden güne kayıplar vermekteyiz.” 609

*Diyanet İlmi Dergi’de Doğan, İslam ve bilim ilişkisi hakkında kaleme aldığı yazısında, İslam’ın ilim öğrenmeyi her Müslüman kadın ve erkeğe farz kıldığı, bu ilimlerin ilm-ü hal yani dinin temel inanç ve esasları ve diğerlerinin de müspet ilimleri kapsayan ve farz-kifaye*⁶¹⁰ *olarak kabul edilebilecek olan ilimler olduğunu ifade etmektedir. Tabi*

⁶⁰⁷ Tahsin Yaprak, “Kurtuluş İslamiyet’e Sarılmakla Mümkündür”, *Sönmez*, C.IV, S:43, Ekim 1968, s.8.

⁶⁰⁸ *A.g.m.*, s.8.

⁶⁰⁹ *A.g.m.*, s.8.

⁶¹⁰ Müslümanların bir kısmı tarafından yapıldığında, diğerlerinin de yükümlülüğünden kurtulduğu farzlar. Y.N.

ilimlerden kastedilenin; psikoloji, tarih, coğrafya, sosyoloji vb. ilimler olduğu söylenmekte ve yine bu ilimleri öğrenmenin insanlığı, Allah'ın yüceliğini, azametini anlamaya ve yaratışındaki belgeleri açığa çıkarmasına bir başka ifade ile düşünmesine ve Allah'ı delilleriyle ispatına sevk etmesi bakımından gerekli görüldüğü vurgulanmaktadır.⁶¹¹ Yazıda kainatı tanımanın Allah'ı tanımaya ve O'nun kudretinden daha çok çekinmeye ve O'na duyduğu sevginin artmasına neden olacağı bilgisiyle birlikte, 1960'lı yıllarda başlayan uzay keşfi ve uzay yolculuklarına da değinilmektedir:

*“Görüldüğü gibi Allah'ı tanımanın, O'nu sevmenin, O'ndan korkmanın, yüceliği karşısında kulluğunu anlamanın yolu her zaman bilgidir. İnsanın bilgisi sayesinde göklere yükseldiği çağımızda, bu imkânı bulan dünya çevresinde üç tur yapan 41 yaşındaki albay astronot John Grenn 20 Şubat 1962'de insan aklına durgunluk veren feza bilgisine ait hesapları verdikten sonra bakın ne diyor: 'En küçük atomdan akıllara durgunluk veren kâinata kadar muntazam bir düzen görülmüyor. Bütün bunlar tesadüfen mi olmuştur. Birisi bu kocaman yığını alıvermiş de onlar kendiliklerinden mi böyle bir düzene girivermişlerdir. Böyle bir şeye inanmama imkân yoktur. Benim düşünceme göre bütün bunlar, belirli bir plana göre olmuştur. Fezada öğrendiğim ders şudur: bütün bu muazzam şeyleri meydana getiren bir Allah vardır.' İşte astronotu bu inanca götüren feza bilgisidir. Bilgisi ve gözlemi ile kavradığı ilahi düzendir.”*⁶¹²

İslam'ın; ilerleme, pozitif bilimler, modern bilimler gibi tanımlamalarla izah edilebilecek olgu ve buluşlarla nasıl bir ilişkisinin olduğu hususunda kaleme alınan yazılar dikkati çekmektedir. *Diyanet İlmi Dergi*'de yer alan 'İlerleme ve Yükselme' başlıklı yazıda, İslam'ın ilerlemeyi ve gelişimi destekleyen bir din olduğu argümanı, bilimsel öğelerden ziyade çalışma düsturu üzerinden izah edilmektedir. Yazıda ilerleme düsturunun İslam'ın özünde olduğu fikri, Hz. Muhammed'in, her yüzyılın başında bir müceddidin dünyaya geleceği haberini veren hadis-i şerifi ile desteklenmekte, İslam'ın temel esaslarının aynı kalması kaydı ile şer'i hükümlerde dahi yenilik ve ilerleme olabileceğinin nitekim içtihadın dinin dört kaynağından biri olduğu vurgulanarak İslam ve ilerleme ilişkisi pozitif bağlamda desteklenmektedir. Yine, Hz. Muhammed'in iki gününü aynı başka bir

⁶¹¹ Lütfi Doğan, “İslam'da İlim Anlayışı”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.VIII, S:82-83, Mart-Nisan 1969, s.108.

⁶¹² İbrahim Agah Çubukçu, “İslam'da Medeniyet ve Çalışmanın Önemi”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.V, S:1-2, Ocak Şubat 1966, s.14.

deyişle eşit geçiren Müslümanın zararda olduğunu belirttiği hadis-i şerifi de İslam dininin sürekli bir hareket ve ilerlemeyi destekleyen bir din olduğu argümanını desteklemek üzere hatırlatılmaktadır. İslam’da yirmi dört saatin taksimnin; sekiz saat çalışma, sekiz saat uyku ve istirahat kalan sekiz saatin ise ibadet sohbet ve öteki ihtiyaçların temini şeklinde taksimnin emredildiğinin ifade edildiği yazıda ayrıca; “Kuvvetli mü'min zayıf müminden hayırlıdır ve Allah katında daha sevgilidir. Dünya ve ahirette kendine faydalı olan şeye hırsla çalış, Allah'tan yardım dile, acz gösterme, yılma” şeklinde aktarılan bir hadis-i şerif de İslam’ın çalışmak ve ilerlemek düsturu üzerinde durduğuna delil olarak kabul gösterilmektedir.⁶¹³

Diyanet İlmi Dergi’de yer verilen bir başka çeviri yazıda, pozitif ilimlerin bir başka ifade ile tabiat ilimlerinin dinin ve Allah’ın dışında bir varoluşun olduğunu kabul etmenin ve pek çok ilim adamının düştüğü bir yanlış gibi pozitif ilimleri materyalizme hapsedmenin yanlış bir yaklaşım olacağı vurgulanmakta, alemin bir yarısının materyalizmin hâkim olduğu diğer bir yarısının da Allah’a ait kanunlardan müteşekkil iki yarımından meydana gelmediği ifade edilmektedir. Yazıya göre tabiat ilimleri ateizme bir sığınak teşkil etmemekte bilakis din ile sıkı bir ilişkiyi ifade etmektedir.⁶¹⁴

İslam ve bilim bakımından farklı ve dikkate değer bir başka örnekte, Kur’an-ı Kerim ve bilim arasındaki ilişki farklı açıdan ele alınmakta, bu sefer İslam dininin bilim ya da ilime verdiği önem ya da değer yerine ilmin Kuran-ı Kerimi anlamak hususundaki tatbiki konusu ele alınmaktadır. Yazıda tecrübelerle dayanarak Kuran’da yer alan hükümlerin ve Kur’an-ı Kerim’in kutsallığının ortadan kaldırılamayacağı ancak Kur’an’ı Kerim yorumlanırken, kullanılan ilmi ve bilimsel metotların gelişme göstermesi halinde önceden yanlış anlaşılan yahut tam olarak anlaşılamayan hükümlere yeni yorumların getirilebileceği ifade edilmektedir. Buna ek olarak Kur’an-ı Kerim’de bahsedilen ancak bilimsel verilerin yetersizliği sebebiyle tam olarak anlaşılamayan ayetlerin de var olduğu söylenmektedir.⁶¹⁵

İslam ve pozitif ilimler ilişkisi bakımından ele alınabilecek bir başka yazıda, deney ve gözleme dayanan ilimlerin İslam bakımından önemli bir yere sahip olduğu her şeyden

⁶¹³ İsmail Lütfi Çakan, “İlerleme ve Yükselme”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.XII, S:3, Mayıs Haziran 1973, s.150.

⁶¹⁴ Walter Heitler, Eyüp Sanay (çev.), “Allah ve Tabiat İlimleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.XVIII, S:3, Mayıs Haziran 1979, s.192.

⁶¹⁵ Hüseyin Atay, “Modern İlim ve Kuranı Kerim İlişkisinde Metod”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.XVIII, S:5, Eylül Ekim 1979, s.262-266.

evvel bu bilgilerin günlük dini yaşayışın doğru tatbik edilmesi için dahi öğrenilmesi gereken bilgiler olduğu anlatılmaktadır. İslam dünyasının, ihtiyaç duyduğu bilgileri edinme yolunda verdiği emek neticesinde yeryüzü ve gökyüzünde meydana gelen hadiseler ile yakından ilgilendiği ve bunun sonucunda da İslam dünyasında önemli gelişmelere imza atıldığı ifade edilmektedir. Yazıda o günün dünyasında uzay bilimleri Batıda gelişme gösterse de esasen astronomi bilimine yönelik temel buluşların İslam dünyası tarafından gerçekleştirildiği iddia edilmekte ve sırasıyla İslam dünyasının bu bilim dalına yaptığı katkılar anlatılmaktadır. Yazıda anlatılan tarihi gelişmeler şu şekildedir: astronominin İslam tarihinde incelenmeye başlanması 8. Yüzyılda Hindistan'dan getirilen Brahmagugta ve Aryanha'ya ait kitapların Arapçaya çevrilmesiyle başlamıştır, Abbasi Halifesi Mansur 754-775 yılında astronomi için araştırma merkezi kurmuştur, bu bilimin İslam dünyasında en parlak dönemi Halife Memun dönemi (813-833) olmuştur, bu dönemden sonra da Kahire'de ve Semerkant'ta gözlemevleri kurulmuştur, El Battanî 877'den 918'e kadar Fırat üzerinde Rakka'da gözlem yapmıştır, Hülagü Meraga'da rasathane yaptırmış buranın başına Nasirüddin Tusi getirilerek on iki kişilik bir heyete çalışmalar yaptırılmıştır, kendi de astronomi bilgini olan Timur'un torunu Uluğ Bey'in 1437'de yazdığı eserin tüm doğru bilgileri içerdiği söylenmektedir, Osmanlı'larda 17. Yüzyıldan sonra bu bilim konusunda yaşanan gelişmelerin duraklama devrine girildiği düşünülse de Erzurumlu İbrahim Hakkı (öl.1780) astronomi alanında eser vermiştir.⁶¹⁶

3.6.2. İslam Dünyası ve Bilimsel Gelişmelere Bakış

İslamcı dergilerde özellikle de Diyanet İşleri tarafından çıkarılan ilmi dergide sık sık ele alınan argümanlardan biri, tarihsel süreçte İslam dünyasının bazı ilmi konularda, bilimsel buluşlarda Avrupa'dan çok daha önde olduğu, bu tür gelişmelerin İslam dünyasından Avrupa'ya geçerek geliştirildiği ancak İslam aleminin de ilerleyen zamanlarda onlardan geri kaldığı iddia edilmektedir. Bu konuda bahsedilen konulardan biri matbaadır:

“Matbaa Avrupa'dan çok önce Kore'de ve Çin'de biliniyordu. Kâğıt sanayiden sonra Türkler ve Araplar arasında gelişti. Bu sanayiye Avrupalılar Araplardan öğrendiler. Bir Arap olan Yusuf Amr, 706 yılında ipek yerine pamuk kullanarak kâğıt yapmıştı. Özellikle Şam kağıtları

⁶¹⁶ Mehmet Şeker, “İslam'da Astronomi ve Rasathane”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.XVIII, S:4, Temmuz Ağustos 1979, s.243-246.

*Avrupa'da tanınmıştı. 1270 ile 1300 yıllarında kağıtçılık Avrupa'da da başladı. Daha sonra matbaacılık Avrupa'da hızla gelişti. 15. yüzyılda müteharrik harfli matbaa kuruldu. 16. yüzyılda batılılar kitap basma tekniğini daha ileriye götürdüğü halde İslam alemi taassup sebebiyle bu hususta onlardan geri kaldı.”*⁶¹⁷

Yazının devamında benzer bir minvalde İslam dünyasının önde olduğu konulardan bahsedilmektedir. Buna göre; İslam dünyası ziraat alanında (pirinç, pamuk, fıstık, narenciye vb. birtakım ürünlerin İspanya halkına Müslümanlar tarafından tanıtılmasının yanı sıra sulama, iyi sebze yetiştirme usullerinin öğretilmesi vb. gibi zirai faaliyetlerin öğretilmesi), şehircilik, bayındırlık işleri, madencilik, ipeğin işlenmesi gibi konularda Müslümanlar Avrupalılara öncülük etmiştir. Yazıya göre dil ve matematik alanında da Müslümanların etkisi olmuş, Avrupalıların bugün kullandığı rakamlar dahi Müslümanlar tarafından öğretilmiştir. Dil konusunda ise bazı kelimelerin etimolojisinin Arapçaya dayanıyor olması (koton, şeker, amiral vb. kelimeler örnek verilmektedir) Müslümanların öncülük ettiği başka bir deyişle Avrupa'yı etkisi altına aldığı hususlara örnek olarak gösterilmektedir. Yazıya göre pusula ve barut da Çin'de icat edilmiş ancak Müslümanlar bunu Avrupa'ya aktarsalar da kendileri geliştirememiş ve bunları ateşli silahlarda kullanmayı Avrupalılar başarmıştır. Yazıda, orta çağda Müslümanların tıp ve eczacılık alanında da Avrupalılardan üstün oldukları; Ebubekir Muhammet b. Zekeriya ar-Razi'nin 'Kitap al Havis'i ve İbn-i Sina'nın 'Al- Kanun Fit Tıbb'ının Latince'ye çevrildiği ve Avrupalıların, İbn-i Zühr'u eczacılık alanında en büyük üstat olarak tanıdıkları ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra musiki alanında sol anahtarı ve beş çizgili notanın da ilk kez Müslümanlar tarafından kullanıldığı, matematik ve astronomi alanında Müslümanların ilerlemeler kaydettiği bu alanda Ali b. Abdurrahman b. Yunus (Ben Jonis) ve Ebû Ali Hasan (Alhacen ve Muhammed b. Cabir al Battani (Albatagnus) gibi isimlerin bu alanda Avrupalılar tarafından iyi tanınan bilim adamları olduğu, Birûni'nin ise güneş parametrelerini hesaplayacak kadar ileri ilim sahibi olduğu anlatılmaktadır. Bütün bunların yansira İslam felsefesinin de Avrupalıları etkilediği hatta Rönesans'ın doğmasında İslam felsefesinin önemli katkıları olduğu Saint Thomas'ın 'Summa Theologica' eserinde çoğu kez Farabî'nin fikirlerinden esinlenmiş olduğu ifade

⁶¹⁷ İbrahim Agah Çubukçu, "İslam'da Medeniyet ve Çalışmanın Önemi", **Diyanet İlmi Dergi**, C.V, S:1-2, Ocak Şubat, s.15.

edilmiştir.⁶¹⁸ Yazıda verilen örneklerin ekseriyetle Endülüs Emevi Devleti'nin İspanya'da ve dolayısıyla da Avrupa'da bırakmış olduğu etkinin sonuçları olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tüm bu örnekler tarihsel, coğrafi ya da ırksal bir vurgu yapmaksızın İslam medeniyetinin Batı'ya etkisi olarak aktarılmış ve bu örneklerle İslam'ın bilim ve ilmi çalışmalar hususunda Müslümanları geri bırakan yahut ilerlemeye mâni bir inanış olmadığı fikri desteklenmeye gayret edilmiştir.

Aynı dergide yer alan bir başka yazıda yine İslam'ın ilmi teşvik eden bir din olduğu fikri vurgulanmakta, ilmin iki sahasından biri olan kâinatın ancak pozitif ilimler ve teknikle, ilmin ikinci sahası olan Kur'an-ı Kerim'in ise ancak akıl ve vahiyle anlaşılabilceği ifade edilmektedir. İşte bu sebeplerle İslam'ın ilmi emrettiği ve Kur'an-ı Kerim'de de ilmi öven ve ilme davet eden ayetlerin sıklıkla yer aldığı örneklerle izah edilmektedir. Bu minvalde: "De ki: bilenlerle bilmeyenler hiçbir olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar", "Bilen ve bilmeyen iki zümrenin hali kör ve sağır ile gören ve işiten kimselerin hali gibidir. Bunlar hiç aynı derecede olur mu? Hala iyi düşünmeyecek misiniz?", "De ki: Kör ile gözleri gören kimse karanlıklar ile aydınlık hiçbir birine denk olur mu?", "Kör olanlar ile gözleri görenler karanlıklar ile aydınlıklar serin gölge ile yakıcı sıcaklık bir olmaz. Diriler ile ölümler de aynı değildir. Muhakkak ki Allah gerçekleri dilediği kimselere duyurur. Sen Ey Resulüm mezarlardaki ölümler gibi duygu ve idrak yoksunu olan cahil bilgisiz kimselere gerçekleri duyuramazsın" vb. örnekleri İslam'ın ilme ve ilim öğrenmeye verdiği değer bakımından örnek olarak verilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'in Bedir savaşında esir düşen Yahudileri, on Müslümana okuma yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakması da İslam anlayışının okumaya ve bilmeye verdiği değer bakımından değerlendirilmiştir. Yazının devamında daha evvel ele aldığımız yazıya benzer şekilde bazı İslam alimlerinin (Kındî, Farabî, İbn-i Sina, Gazalî, İbn-i Rüşş, Câbir, İbn-i Haysem vb.) ismi zikredilmekte ve bu örnekler de İslam ve ilmin müspet ilişkisi bakımından değerlendirilmektedir.⁶¹⁹

Aynı dergide, İslam'ın bilime katkıları hususunda kaleme alınmış bir diğer yazı Londra'da on beş günde bir yayınlanan *Impact International* dergisinden çevrilerek alıntılanmıştır. "İslam'a Neler Borçluyuz?" başlığıyla yayınlanan yazıda, İslam dünyasının tarih boyunca bilime, sanata, edebiyata vb. birçok alanda yaptığı katkılar ve

⁶¹⁸ A.g.m., s.15-16

⁶¹⁹ Ali Arslan Aydın, "İslam'da ilme ve ilim adamına verilen üstün değer", *Diyanet İlmi Dergi*, C.X, S:112-113, Eylül Ekim 1971, s.364-365.

ortaya koyduğu keşifler olduğu ifade edilmektedir.⁶²⁰ Yazıya göre İslam dünyasının ve Müslümanların bilime, ilme edebiyat ve sanata yaptığı katkılar ile bunların Avrupa’da ve sair coğrafyalarda etkileri özetle şunlar olmuştur: Yunanlar yüzey geometriyi icat etmiş ancak Araplar buna mücerret geometriyi eklemiş ve trigonometri ile cebiri geliştirmiştir, El Harezmi’nin astronomi tabloları Hristiyan ve Müslüman alimlerce İspanya coğrafya ilmine ilave edilmiştir, yıldızların yüksekliğini tayin usulü olan “Usturlap” Araplar tarafından bulunmuş ancak İngilizler tarafından kendi lehlerine çevrilerek Greenwich meridyen sistemine geçilmiştir, İslam’da var olan cennet-cehennem telakkisi İtalyan yazar Dante Alighieri tarafından *İlahi Komedya*’ya uyarlanmıştır, İslam imparatorluğunun Anadolu’dan, Orta Asya steplerine ve hatta Uzak Doğu’ya kadar ulaşmış olması İpek Yolu’nu açmış ve bu sayede kağıt ve ipek İspanya’ya kadar taşınabilmiştir, İspanya ve Kuzey Afrika’dan ilim tahsil etmek amacıyla doğuya giden öğrenciler döndüklerinde Kurtuba ve Gırnata’da kendi ilim merkezlerini inşa etmişler ve tüm bu yapılar Avrupa’da üniversitelerin öncüsü olmuştur, İspanyol Müslüman olan İbn-i Tufeyl tarafından yazılan ve insanın kendi kendine ilim öğrenme metodu konusunda ve beşeri ilimlerin temellerinin tahlili bakımından önemli görülen *Hay Bin Yakzan* eseri daha sonra Daniel Defoe tarafından yazılan *Robinson Crusoe* eserine ilham kaynağı olmuştur ve aynı zamanda İbn Tufeyl Avrupa’da unutulmuş olmasına karşın aynı temel prensipler üzerine daha az sanatla yazan Rene Decartes klasik felsefenin öncülerinden sayılmıştır, İbn Rüşd eski Yunan filozofu Aristo metinlerinde bir hayli ihtisas sahibi olmuş ve yaptığı katkılar üniversitelerde okutulmuştur, Müslüman filozofların imzasını taşıyan felsefe (gayb anlayışı) Avrupa’da canlanarak “akli endüksiyon” tefekkür sisteminin gelişmesine katkı sağlamıştır, Farabi; siyaset, ışık ilmi ve müzik teorileri ile uğraşmıştır, İbn-i Sina Batılıların tabirine göre Avicenna, İranlıdır ve felsefe ve tıp ilimlerini başarılı bir şekilde birleştirmiştir, İbn-i Haldun tarih ve medeniyet felsefesi üzerinde çalışmış onun yeni buluşları tarihi ilmine giriş manasına gelen büyük *El Mukaddime* eserinde basılmıştır, eserinde; *The Decline and Fall of the Roman Empire* adlı eserin sahibi Edward Gibbon’dan çok önce medeniyetin nasıl doğup yükseldiğini ve sonunun nasıl geldiğini müşahade etmiştir, İslam aleminin uzun süredir hakim olduğu coğrafi bilgiler, uluslararası ticaret ve her yıl Mekke’de ifa olunan hac farızası için tertiplenen seyahatlerden elde edilmekteydi ayrıca Faslı coğrafyacı İdrisî, Norman Sicilyası’nda 12.

⁶²⁰ T.B.Irving, Ali Şafak (çev.), “İslam’a Neler Borçluyuz?”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.XII, S:6, Kasım Aralık 1978, s.345-351.

Asırda araştırmalar yapmış, Hint okyanusu muhtemelen bugünkü kanarya adaları ile ilgili bilgilere sahip olmuştur ki bu seyahat Kristof Colomb'un Amerika'yı keşfinden üç asır önce Atlantik'te gemi yolculuğu yaptığına işaret edebilir, ayrıca İslam dininin resim ve heykeli yasaklaması İslam sanatını geometrik şekillere yöneltmiştir ve bu sanat, insan aklı ve hayal gücünün diğer dinlerde olduğu gibi mücessem resim ve heykellere gömülüp kalmadan, görünmeyeni göz önüne getirebilme ve mücerretleri düşünebilme kabiliyetini geliştirmektedir.⁶²¹

*Diyanet İlmi Dergi'*de dikkati çeken hususun, bilhassa Batılı yazarlar tarafından kaleme alınan fikirlerin, yazılarda yer alan savların desteklenmesinde kullanılması ya da bir önceki örnekte görüldüğü üzere bu fikirlerin yer aldığı çeviri yazıların derginin birçok sayısında yer alması olduğu söylenebilir. Bu tercihin, İslam bilim tarihi alanında yapılan çalışmaların Batıda yapılan çalışmalardan daha ileri düzeyde olduğu inancı ile mi yahut Batılı bilim adamlarının İslam alimlerini övücü yazılar yazmış olmasının daha ikna edici bir yön taşıdığı görüşüyle mi yapıldığı muğlak görünmektedir. Nitekim İslam tarihinde yapılan bilimsel çalışmalara yönelik çok sayıda yazı kaleme alınmış olursa da söz konusu araştırmaların İslam dünyası tarafından ne derecede dikkate alındığına yönelik bir araştırmaya rastlanmamaktadır.

Bir önceki örnektekine benzer şekilde Lütfi Göker; “İslam Medeniyetinin Mahsulü Astronomi” başlıklı yazısını genellikle Batılı yazarlardan yaptığı alıntılarla desteklemektedir. Münferit bir örnek Haydar Bammat'tan yaptığı alıntıdır. Yazar Bammat'ın İslam alimlerinin alakasını celbeden ilk ilmin astronomi olduğunu, Endülüs halifelerinin, Selçuklu sultanlarının ve daha birçok Müslüman hükümdarın bu ilimle alakadar olduğu ve Bağdat, Kahire, Toledo, Semerkant, Kurtuba gibi birçok İslam şehrinde rasathanelerin bulunduğu görüşünü iletmektedir. Yazar sonra tekrar Batılı bilim adamlarının eserlerine yönelmekte ve L.P.E.A. Sedillot 'un *Mukayeseli Matematik Tarihi* adlı eserinde Müslümanların astronomi ilmini Yunanlılardan aldıkları gibi muhafaza edip devretmedikleri, aynı zamanda hesap usullerini ve bir takım yeni usulleri tetkik ettikleri görüşünü aktarmaktadır. Yazar bir başka görüş aktarımını Amerikalı medeniyet tarihi uzmanı Willy Brandt'dan yapmakta ve tarihçinin; İslam alimlerinin, dünyanın yuvarlak olduğu ve eksenı etrafında ve aynı zamanda güneş etrafında döndüğü bilgisine kesin şekilde sahip oldukları, tecrübe etmedikleri hiçbir bilgiyi kabul etmedikleri ve Ebu'l

⁶²¹ A.g.m., s. 346-352.

Ferganî'nin 860 yılında yazdığı astronomi kitabının Avrupa ve Batı Asya'da temel kaynak kabul edildiği görüşüne yer vermektedir. ⁶²²

Diyanet İlmi Dergi'de yer alan bir başka yazıda, İslam aleminin bilime yaptığı katkılar hususunda özellikle tıp ve kimya alanlarına dikkat çekilmektedir. Yazıda sinir hastalıklarının sıcak ilaçlarla tedavi yerine soğuk ilaçlarla tedavisi metodunun Müslüman Doktor Mansur Sait b. Bişr tarafından bulunduğu, bu doktorun, felç olmuş hastaları ve özellikle yüz felci hastalıklarını kan almak ve soğuk su kullanmak suretiyle iyileştirebildiği ifade edilmektedir. Yazıda, Tıp alanında anestezi ilaçlarının ve fitil ile yaraların iyileştirilmesinin ve mesanede bulunan taşların parçalanma metodu ile vücuttan atılmasının ilk kez Müslümanlar tarafından bulunduğu, ayrıca Müslümanların sarılık ve kolera hastalıklarının iyileştirilmesine muvaffak olabildikleri de anlatılmaktadır. Yuhanna b. Masaveyh'in cüzzam hastalığı konusunda o döneme kadar benzerine rastlanmayan bir kitap yazdığı, Ebu Bekir Muhammed b. Zekerriyya ar-Razî'nin ise *Kitap al-Cederî Va'l Hasba* adlı eserinde bazı hastalıklarla (frengi ve kızamık) ilgili önemli bilgiler verdiği de yazıda verilen bilgiler arasındadır. Kimya alanında da Müslümanların gelişmeler kat ettiğinden bu konuda en tanınmış bilim insanının Cabir b. Hayyan olduğu ifade edilmektedir. ⁶²³

Dergilerde güncel teknolojik ve bilimsel gelişmelere yönelik kaleme alınan birkaç örneğe yalnızca *Büyük Doğu* dergisinde rastlanabildiğini söylemek mümkündür. Örneğin Mars gezegeni ile ilgili yaşanan gelişmeler ve elde edilen buluşlarla ilgili 1967 yılında kaleme alınan bir yazıda, bir kavanozun içinde az miktarda su, civa basıncı ve azot ile Mars'ın iklim koşullarının oluşturularak burada canlıların yaşayıp yaşayamadığının tespit edilmeye çalışıldığı bir bilimsel araştırma gelecek için umut vaat edici bulunmakta ancak o günün uzay hakkındaki bilgi düzeyi hakkında şu cümle sarf edilmektedir: “koca fezayı bir kavanoz içinde yaşamaya kalkan ilmin şimdilik bütün başarısı aya taş atan bir çocuğun onu vurabileceğini sanmasından ibarettir”. ⁶²⁴ Yazıda yaşanan gelişmeler bir yandan takip ve takdir edilirken diğer bir yandan yetersiz görülmektedir.

⁶²² Lütfi Göker, “İslam Medeniyetinin Mahsulü Astronomi”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.XVI, S:1, Ocak Şubat 1977, s. 39.

⁶²³ İbrahim Agah Çubukçu, “İslam Medeniyeti ve Düşüncesinin Batı Alemine Tesiri”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.XII, S:6, Kasım Aralık 1973, s.385.

⁶²⁴ Hayri Melih, “Kavanozda Feza”, *Büyük Doğu*, C.XIII, S:5, Ağustos 1967, s.16.

Büyük Doğu'da yer alan bir başka yazı, dönemin bir başka güncel teknolojik gelişmesi olan ve ABD tarafından 1960'larda Sovyetlerin kıtalararası balistik füzelerine karşı geliştirilen Nike-X anti balistik füzesi üzerine yazılmışsa da esasen gelişen silah teknolojileri üzerinden Arnold Toynbee'nin yeni dünya düzeni ve gelecek hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Toynbee'ye göre ABD ve Rusya arasındaki münasebetler soğuk savaşın başlarındaki durumdan daha uzaktadır, sıcak savaş hemen hemen bertaraf edilmiş durumda ise de bu durum gelecek için radikal bir değişiklik getirememektedir. Yazıda aktarılan Toynbee'nin görüşüne göre kapıda duran hadise atom savaşıdır ve klasik diplomatik adımlar ve ilişkiler nükleer silahların yayılımını önleyemeyecektir. O'na göre atılacak en iyi adım, barış yolunda atılmalı ve Vietnam meselesinin ortadan kaldırılması şeklinde olmalıdır.⁶²⁵

Büyük Doğu'da yer alan başka bir yazıda, Rusya'nın yarım çeyrek asır öncesinin Batılı devletlerine karşı bile geride olduğu iddia edilmektedir. Yazıda ifade edilenlerden anlaşıldığı kadarıyla "batıl mezhepler" olarak tasvir edilen Komünizm etkisi sayesinde insanların dur durak bilmeden çalıştırıldığı, bu çalışmanın uzay yarışına da yansıdığı anlatılmakta ancak bu gayret müspet bir inanç ile desteklenmediği ve yöntemleri gösterilmediği için olumsuz karşılanmaktadır.⁶²⁶ Derginin bilim konusunda ele aldığı konular genel olarak güncel olmakla beraber, uluslararası ilişki dengeleri bakımından ve soğuk savaş üzerinden değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler yapılırken konunun bilimsel gelişmeler cihetinden ziyade siyasi bakımdan ele alınması ve Sovyetlere karşı ise genel bağlamda eleştirel bir tavır takınılması dikkat çekicidir. Bunun İslamcı dergilerin dikkat çekici ölçüde antikomünist tavır geliştirmelerinden ileri geldiği düşünülebilir. Farklı bir sayıda yer alan başka bir yazı bu görüşü destekler niteliktedir. 1964 yılında kaleme alınan yazıda "feza cambazlıkları" olarak nitelendirilen, uzay araştırmaları ve çalışmalarından bahsedilmekte, Rusya'nın uzaya gönderdiği yeni kapsülde doktor, teknisyen ve bilim insanından müteşekkil üç kişilik bir ekip olduğu bilgisi verilmektedir. Ancak Rusya'nın bu araştırmaları ve Türkiye'deki destekçilerinin materyalist bir felsefeye dayanarak tüm bu çalışma ve gelişmeleri yapmakta ve desteklemekte oldukları ima edilmekte, Allah'ın yarattığı kâinatı keşfetmenin İslam'ın

⁶²⁵ Jean Jacques Servan Schreiber, "Büyük Füze Avcısı: Füze Nike X", **Büyük Doğu**, C.XIII, S:15, Ekim 1967, s.17.

⁶²⁶ Refet Çingil, "Füzelerin Yönü", **Büyük Doğu**, C.XIII, S:18, Kasım 1967, s.8.

gereği olduğu ancak bunu Allah'ı inkâr için yapmanın boş bir çalışmayı ifade edeceği dile getirilmektedir.⁶²⁷

Bu örnekle bağlantılı bir başka yazı *Büyük Doğu*'da, "Kuran ve Feza" başlığı altında ele alınmaktadır. Yazıda Alasonyalı Hacı Cemal Ögüt'ün eserinde uzay konusunda, Kur'an-ı Kerim'in on dört asır evvel açtığı yolun ve sırların gösterildiği ifade edilmekte, Kur'an'da sema kelimesinin tekil olarak 119 yerde, semavat şeklinde çoğul olarak 135 yerde geçtiği, En'am suresinin 38. Ayetinde yerde ve gökteki canlı mahlukların insanlar gibi Allah'ı anmaya memur ümmetler ve milletler teşkil ettiğinin bildirildiği, sınırsız kainat içinde sayısız yaratıkların var olduğunun haberlerinin verildiği, Bakara suresinin 29. Ayetinde ise yerde ne varsa insan için yaratıldığının sonra da göklere inayet edildiğinin ve onların kat kat düzene sokulduğu söylenmekte ve tüm bu deliller Kur'an'da yer alan uzay bilgisi olarak ifade edilmektedir.⁶²⁸

Daha evvel de belirtildiği gibi, bilim ve teknoloji meselelerine kısıtlı şekilde *Büyük Doğu* ve *Diyanet İlmi Dergi*'de rastlanmaktadır. İslamcı dergilerin 1980'lerden sonra bilimsel gelişmelere daha sık yer verdikleri söylenebilir. Ancak ele alınan yirmi yıllık süreç bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ele alınması bakımından kısırdır. Bu durum oldukça ilginçtir, nitekim Soğuk Savaş dönemi özellikle ABD ve Rusya'nın, nükleer silahlanma ve uzay yolculukları konusunda birbirleriyle yarış halinde oldukları bir dönem olmuştur. Bu konuda teknolojik üstünlük savaşı verildiği söylenebilir. Dönemsel gelişmelerin dışında, başlı başına bilim meselesinin de sık yer almıyor olduğu görülmektedir. 20. Yüzyılın en önemli gelişim göstergelerinden birinin teknolojik ve bilimsel üstünlük olduğu aşikardır. Buna rağmen dergilerde ideolojik tartışmalara, bunlara ilişkin bilgilendirici yahut eleştirel yaklaşımlara daha sık rastlanırken, bilim-teknoloji konusu genel olarak es geçilmiştir.

Bilim-ilim bahsine en sık yer veren dergi *Diyanet İlmi Dergi* olmuştur. Esasen dergi adından da anlaşılacağı üzere ilmi meseleler çerçevesinde bir yayın politikası gütmektedir. Nihayetinde dergi resmi bir kurum organıdır ve bu açıdan bakıldığında zaten ideolojik yahut siyasi tartışmalara yer vermesi de beklenmemektedir. Dergide bilim-teknoloji kelimeleri yerine daha çok ilim kelimesine yer verildiği görülmektedir. Nitekim

⁶²⁷ Be. De., "Hadiselerin Muhasebesi: Feza", *Büyük Doğu*, C.XI, S:4, Ekim 1964, s.10.

⁶²⁸ Ahmet Semiz, "Kur'an ve Feza", *Büyük Doğu*, C.XI, S:4, Ekim 1964, s.7.

dergide bu kavramlar etrafında ele alınan konular çerçevesinde; İslam'da ilim kavramının ayrılması (farz-ı kifaye ilimler ve tabi ilimler), ilmin asıl amacının ne olması gerektiği, İslam'ın bilgi ve araştırmaya verdiği önem ve Müslümanların bilimsel gelişmelere yaptıkları katkılar ele alınmaktadır. Dergide yer alan görüşlere göre İslam ilerlemeye ve gelişmeye kapalı bir din değildir. Hatta zamanın yeni gelişmeleriyle İslam'da karanlıkta kalmış, anlaşılmamış ya da yeni anlaşılmış hükümler daha yeniden tartışılabilir. İslam'da asıl olan, Allah'ın birliğini ve kâinatın yaratıcısı olduğunu unutmadan ve her oluştanın kudretinin ve bilgisinin var olduğu felsefesine dayanarak araştırma ve inceleme yapmaktır. Dergilerde bu bakımdan materyalist felsefe eleştirilmektedir. Bir diğer vurgu İslam ülkelerinin günümüzde bilimsel gelişmeler bakımından geri kalmış olmasında, esas olarak Müslümanların suçu olduğu kanaati üzerinedir. Bu kanıyı desteklemek için sık sık eski İslam medeniyet ve devletlerinin bilimsel gelişmelere verdiği önem ve Müslüman bilim adamlarının yaptığı buluşlar örnek gösterilmektedir. Müslümanların buluş yaptığı yahut geliştirdiği alan ya da materyallerle ilgili; kâğıt, zirai işlemler, rakamlar, cebir, tıp, eczacılık, astronomi gibi örnekler verilmekte ayrıca Abbasi devleti, Endülüs medeniyetinden sıkça bahsedilmektedir. Bilim konusunda altı çizilen bir diğer mesele, Müslümanların, Avrupa medeniyetine, çeşitli buluşların ulaşması bakımından; yaptıkları çeviriler ve yazdıkları eserler ayrıca kurdukları okullarla ciddi bir katkı sağladıkları ancak Avrupalılar tarafından bu durumun hakkının verilmemesidir. Söz gelimi, dergide yer alan görüşe göre, klasik felsefenin kurucusu, Hay bin Yakzan kitabının yazarı İbn Tufeyl sayılabilecekken, kurucusu Aristo kabul edilmiştir. Görüşlere göre, İslam medeniyeti ve Müslüman edebiyatçı, bilim adamlarının bilimsel ve kültürel mirasa katkılarından bahsedilmemektedir. Paradoksal şekilde, dergide yer alan birçok yazı Batılı yazarların kaleminden çıkan çeviri makalelerdir. İslam medeniyetinin bilime yaptığı katkıların yeterince bilinmiyor ve kabul edilmiyor olmasında, İslam dünyasının yahut Müslüman bilim tarihçisi ve felsefecilerinin de bir payı olabileceği hususu üzerinde durulmamaktadır. Dergide güncel bilim meselelerine çok yer verildiği görülmemekle birlikte, eğer İslam dünyasının geçmiş birikimleri ve gelişmeleri devam ettirilebilseydi, uzaya gidenlerin Müslümanlar olabileceği şeklinde bir yorum yapılmaktadır.

Büyük Doğu dergisinde güncel gelişmelere yer verildiği görülmektedir. Dergide; uzay yolcuları, nükleer gelişmeler takip edilmekte ancak genel olarak eleştirel bir dil kullanılmaktadır. Özellikle Kısakürek'te gördüğümüz bilim eleştirisi ideolojik sebeplerledir. Yazara göre önemli olan niyettir. Allah'ı inkâr için yapılan bilimin

ehemmiyetsiz olduğunu düşünmektedir. Bilimsel gelişme ne kadar ileri de olsa İslam dışı ideolojilerle yapılmasını kabul etmemekte bu sebeple özellikle de Rusya'nın teknolojik adımlarını eleştirmektedir. Burada özellikle Rusya eleştirisinin sık yapılıyor olması dikkat çekicidir. Nitekim o dönemde teknolojik alanda atılım gösteren tek ülke Rusya değildir. Bu konuda ABD de oldukça ön plandadır. İran'ın nükleer programının çok daha önce başlatıldığı da bilinmektedir. Ancak burada bilim ve teknoloji kavramları üzerinden bir antikomünist propaganda yapıldığı görülmektedir.

3.6.3. İslamcı Dergilerde Sanat Meselesi

İslamcı dergilerde, sanat kavramına azımsanamayacak ölçüde yer vermeye çalışıldığını söylemek mümkündür. Dergiler arasında, sanat kavramını yorumlama ve ele alma hususunda ufak görüş ayrılıkları söz konusu olsa da sanat kavramı konusunda temel birtakım kaidelerde ortak bir duruş sergilendiği söylenebilir. Sanat kavramı hususunda genel olarak; sanatın neyi içerip içermediği, amacının ne olması gerektiği, İslam'ın ve İslam sanatının kapsamının ne olduğu, bir ülkü olarak sanatın nasıl ele alınıp işlenmesi gerektiği konuları ele alınmakla birlikte yer yer özeleştirilere de yer verilmektedir. Dergilerde popüler bir edebi tartışma olan; sanatın sanat için mi, yoksa toplum için mi yapıldığı ya da yapılması gerektiği meselesine, İslamcı çevreler, 'sanatın bir ideali olması gerektiği' fikriyle katılarak, 'sanat sanat için yapılır' görüşüne karşı çıkmakta ancak paradoksal şekilde de sanatın bir propaganda aracı olarak kullanılmasına, sol ideolojilerin, sanatı kendi idealleri ile şekillendirerek, toplumu etki altına almaya çalışmasına karşı çıkmaktadırlar.

İslamcı dergilerde, sanat kavramı konusunda ele alınan en temel meselenin sanatın neyi ifade ettiği ve neyi amaçladığı konusudur denilebilir. Bazı örneklerde sanat tamamen İslam ve sanat bağlamında ele alınırken, diğerlerinde konu ekseriyetle, İslamcı ideolojiler çerçevesinden sanatın; "iyiye ya da kötüye kullanılması" noktasından ele alınmaktadır. İslamcı yazın ve edebiyat dünyasının önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Karakoç'un, 1964 senesinde, *Anadolu* gazetesinde vermiş olduğu bir röportajdan alıntılar sunan *Diriliş* dergisinde, yazarın şu görüşüne yer verilmektedir:

"Sanatı birtakım duyguları (ama o duygular ne olursa olsun, çağ ile ve insan içinin derin bölgesi, en alt bölgesi ile ilgisi ne olursa olsun) heykeltıraş gibi yontmaktan ibaret sayanlarla, sanatı sadece doktrinlerin

propaganda aleti sayanlardan ayrılıyorum. Bence sanat eseri öyle bir varlık ve yaratıktır ki bir açıdan insanı metafizik yüksek fırınlarına sokup çıkarırken, öte yandan tek başına bulutsuz ve sakin zeytin dalı, çam kokusu ve güvercin dolu yaz göklerinde yüksek heyecanlarla dolaştırır. Sanat eserinde, saf yaratıcısı karşısında, heyecan verici bir çarpıcılık gizlidir. Büyük bir şiir okumadan önceki insanla, okuduktan sonraki insan arasında bir fark vardır. Eser insanı değiştirmiştir, çarpmış, büyülemiş, metamorfoza uğratmıştır.” ⁶²⁹

Karakoç burada sanatın salt duygulara hitap eden, estetik ve duygu yönüne vurgu yapsa da sahiplerinden biri olduğu *Diriliş* dergisinde yaptığı açıklamada, bu hareketin yalnızca bir edebiyat hareketi olarak görülmesini kabul etmediğini ifade etmekte, sanatı bir propaganda aracı olarak görmemenin yanında, sanatın hedefsiz ya da anlamsız olmadığını ima etmekte ve şunları söylemektedir:

“Çağımızda ideolojiler ve sistemler, sanat ve edebiyatı bir yayılım aracı ve alanı olarak seçmişlerdir. Diriliş sanat ve edebiyatı sadece bir araç olarak görmez. Ruhunun bir doğuş planıdır o. Ancak girişimi sadece bu plandan ibaret görmek çoğulcu gerçeği tekilciliğe indirmek olur. İnanç ve diriliş ruhuyla dolmamış bir sanat akımı sadece onun sözlerini bu işten sıyırmakla yetinirse kısa zamanda kendi kofluğunu ortaya koyar. İslah olmaz bir biçimciliğin mahkûmu olarak kurur, kavrulur, solar gider.” ⁶³⁰

Dergide yer alan bir başka yazıda, sanatın amacı ile sanat ve İslam bağlamı daha ayrıntılı şekilde ele alınmakta, sanatın iyi maksatlara ve toplumsal hedeflere hizmet etmesi gerektiği görüşü İkbâl’in sözleriyle de kuvvetlendirilmeye çalışılmaktadır. Burada kast edilen iyi ve doğru yol İslami yaşayış ve düşünüşdür:

“İkbâl kesin kesin şunu söylüyor; ümmetin etrafında toplanacağı hedeflerin tayini ve genel yönlerin işaret edilmesi şairin birinci ödevidir. Bu vazifesini yerine getirmeyen şaire, onun şiirini ve o şiire ve şiirine değer veren topluma yazıklar olsun. Hazreti Peygamber'in İmrü'l Kays

⁶²⁹ “Sanat Görüşü, Şiirimiz-Akımlar Toplum ve Şair Hakkında”, *Diriliş*, C.2, S:10-11-12, Mart 1967, s.46.

⁶³⁰ Sezai Karakoç, “Gündönümü Diriliş Ruhu Önünde Edebiyat ve Sanat”, *Diriliş*, C. IV, S:27, Temmuz 1976, s. 1.

hakkındaki: ‘O cahiliye çağı Araplarının en büyük şairi, şairler şairidir fakat elinde onların sancağı ile ateşe, cehenneme doğru gitmiştir’ sözünün anlamı da budur. Sanatçı yoldan sapar ve sanatıyla başkasını da saptırırsa, kendi halkına Atilla ve Cengiz Han’dan daha çok zarar verir İktbal’in dediklerine göre. Bu sanat görüşü -sanat hayat içindir ve hayat gerçeğinde yüce değerlere hizmet içindir görüşünü kastediyorum- insanın hayatının ilerlemesi için sonsuz imkanların varlığına inanmanın sonucunda doğar. Çünkü Allah insanları varlıkların adlarını öğretsin bilgisine ersin onları birbirinden ayırt edip mahiyetlerinin, gerçekliklerinin, derinliklerine erişsin diye ahsen-i takvimde en mükemmel bir şekilde yaratmıştır. Bu bilgiyle insan tabiat güçlerine egemen olur ve ilk görevini en önemli görevini yerine getirmek için onları kullanır. Bu görev de ahlâkın yüceliğini tamamlamak, insanın şerefi ve bütün varlıklara olan üstünlüğü gerçekleşinceye kadar haksızlık ve azgınlığa karşı çıkmak, toplumda adaleti hâkim kılmaktır. Sanatkâr bu yüce vazifesini yerine getirmeyecek olursa kuşkusuz en aşağı derecelere düşecektir. ‘Sanat sanat içindir’ görüşü yolunda şeref basamaklarından yavaş yavaş aşağı inmek, hedeften mahrum işlerde çalışarak eşsiz yetenekleri mahvetmek kimi zamanda hayasızlığa kadar gitmek işten bile değildir.”⁶³¹

Fedai dergisinin de sanatın mahiyeti ve niçin yapılması gerektiği tartışmasına, sanatın toplumdan ayrılmaz ve soyutlanmaz bir parça olduğu fikriyle katıldığı görülmektedir:

“Şüphesiz sanat insanlar içindir. İnsan, toplum hayatı yaşayan bir varlık olduğu için topluma hitap eder. Bu yüzden sanatı insan ve toplumdan ayırmak imkansızdır. Sanatın kendi fildişi kulelerine çekilip, yalnız kendi meseleleriyle uğraşmasını istemek onu ilm-i nûcüm gibi faydasız bir hale getirir. Biz sanattan bunu istesek de bu mümkün değildir. Eğer sanat toplum meseleleri ile ilgili olmasaydı, böyle bir tartışma da olmazdı

⁶³¹ Muhammet Yusuf, Beşir Eryarsoy (çev.), “İktbal’in Sanat Görüşü”, **Diriliş**, C. IV, S:10, Haziran 1975, s. 70-71.

*düşünce de. Sanatlarıyla topluma ışık ve güven veren sanatçıların varlığı bu iddia ve isteğin ne kadar boş olduğunu gösterir.”*⁶³²

Yeniden Millî Mücadele dergisi sanatın mahiyeti ve hedefi mevzusuna farklı bir noktadan katılmakta ve temel iki hedeften söz etmektedir. Derginin diğer İslamcı dergilere nispetle sanat konusuna daha milliyetçi bir pencereden baktığını ve sanatı, nihai toplum idealinde önemli bir araç olarak gördüğünü söylemek mümkün görünmektedir. Sanatın realist ve idealist olması gerektiği ilkesiyle, derginin, sanatı İslam idealleri ile örtüştüren ve sanatın soyutluk özelliğini de kucaklayan görüşlerden ayrıldığı söylenebilir: “Milli sanat, iki ana hedef gütmelidir. Birincisi milli realizm, ikincisi milli idealizmdir. Milli realizm milli yaşayışın, toplum hayatının tam bir tasvirini vermeye çalışmalıdır. Ancak milli yaşayışın anlatımı mücerret değil milli yaşayışa tesir eden sebeplerin de gösterilmesi ile tam ve gerçekçi bir tasvire kavuşur. Geçici realite ancak ideal olanda mukayese edilebildiği takdirde tam anlam kazanır. Milli realizm ile kastedilen şey hiçbir zaman milli hayatın yani toplumda değişen değişmeyen her şeyin tasviri değildir.”⁶³³ Yazıda milli idealizm ise şöyle tanımlanmaktadır: “millî idealizmimiz; milletin ve insanın dramını, tarihin ve ilmin gerçeklerinin ispatlandığı milli tarih tezine dayanan, milletin mutluluğuna, milletin zafer ve saadetine güvenle dolu bir idealizm olmalıdır. Bu idealizm bizzat eşyanın ve insanın bünyesine, tarihin kanununa dayandığı için kati ve sarsılmaz gerçektir.”⁶³⁴ Bu örneğin ardından verilebilecek başka bir örnekte, sanat İslam düşüncesi çerçevesinde ele alınmakta dolayısıyla da sanatın amaç ve kapsamı İslami doğrular üzerinden anlatılmaktadır. *Hilal* dergisinde yer alan yazıda sanat hakkında şu ifadelere yer verilmekte ve sanatta nihai hedefin Allah'ı bulmak ve O'na ulaşmak olduğu anlatılmakta ve dinsiz bir sanatın mümkün olamayacağı iddia edilmektedir:

“İslam düşüncesinde sanat Allah'ı aramak için bir vasıta. Allah'ı aramanın, O'na kavuşmanın en ince yolu sanat köprüsünden geçer. Mikelenj'da, Mimar Sinan'da; mimari, Mevlana'da ney, Fuzuli'de ıstırap, Mecnun'da Leyla birer geçittirler. Mutlak güzel olan Allah'a varmanın geçitleri. Şair bu gerçeği şöylece mısralaştırmıştır: 'Anladım işi sanat Allah'ı aramakmış, buymuş oyun, gerisi yalnız çelik çomakmış'. Bugün mezkûr manada sanatkârlardan mahrumuz. Mimaride hayatı sanata,

⁶³² Mesut Yaşar Tunçsiper, “Sanat ve Gaye”, *Fedai*, C.3., S:30, Nisan 1966, s.16.

⁶³³ “Milli Sanat Anlayışına Doğru”, *Yeniden Millî Mücadele*, Kasım 1971, C.II, S:91, s.10.

⁶³⁴ *A.g.m.*, s.11.

sanatı da hayata sokan ve dini sütun sütun kubbe kubbe ebedileştiren ikinci bir Sinan'a hasretiz. Şiir sanatının mimari ve heykeltıraşı Mehmet Akif'te de durum aynıdır. Sanatın çıkış nedenlerini ister cinsiyette ister harekette ve isterse oyunda arasınlar batı filozofları. Bize göre sanat dinsiz düşünülemez. İnsan oğlunun fitri bir duygusu halinde beliren din sanatı yaşatmada olduğu gibi doğuşunda da büyük rol oynamıştır.” ⁶³⁵

Benzer bir örnek *Fedai* dergisinde yer almaktadır. Yazıda, imanlı bir gönülden gelen duyguların çeşitli sanat öğelerine dönüşerek sanatı oluşturduğu, dolayısıyla sanatın aşk ve iman duygularıyla birlikte ortaya çıkabileceği ve dinsiz bir sanatın mümkün olamayacağı ifade edilmektedir:

“İman sahibinden, tanrısal olan ve tanrıdan gelen güzellikler dile gelir. Çünkü her iyi ve güzel hareketin kaynağı tanrıdır. İman edenin gönlünde tomurcuklanan iyilik ve güzellikler, aşk halinde meyvelerini verir. Bunlar; ses, mısra, çizgi şeklinde, hareket halinde dile gelir. Biz bunlara sanat eseri diyoruz. O halde sanatın kaynağı aşk, aşkın kaynağı da imandır. İmansız aşk, aşksız sanat olamaz. İman eden yaratanını bulan ve onun nizamına uyan insan demektir. Bugünkü medeniyetin yolunu bu inanan insanlar açmışlardır. Mabedi kuranlar, mimarlığın temelini onu süsleyenler plastik sanatların öncülüğünü yapmışlardır. Oradan yükselen sesler musikiyi meydana getirmiştir. Din olmadığı zaman mimari de yoktur, plastik sanatlar da yoktur, resimde yoktur, musiki de yoktur. Ancak birkaç araç üzerine çizilmiş deforme veya dekoratif çizgiler vardır. İnsanlık tarihinin en parlak ve verimli devreleri imandan hız alındığı zamanlardır. En büyük ve en güzel eserler bu çağların yadigârıdır. Emevî, Abbasi, Selçuklu Osmanlı ve İran sanatını içine alan İslam sanatı Rönesans ve Eski Yunan sanatı bunun delilidir.” ⁶³⁶

Dergilerde yer alan bazı sanat tanımlarında ise kelime tamamıyla İslam'la bütünleşmiş şekilde ele alınarak, sanatçı dahi Müslüman kimliğiyle özdeşleştirilerek tanımlanmakta ve kavram açıklamaları bu kavramsallaştırmalar üzerinden yapılmaktadır:

⁶³⁵ Osman Tunç, “Sanat”, *Hilal*, C.XI, S:121, Ekim 1971, s.27.

⁶³⁶ Mesut Yaşar Tunçsiper, “Sanat ve İman”, *Fedai*, C.III, S:29, Mart 1966, s.14.

*“İslam sanat eserlerinde muvahhit, muhayyilesinin zarafetiyle, dimağın mütekamil zevki ve dini mantığı karakterize edilmiştir. Bizi zahirden batına, müşahhasan mücerrede, maddi ve harici alemde manevi ve deruni aleme, afaktan enfüse doğru çeker götürür. Plastik sanatlarda bahusus; resim, nakış, minyatür ve tezhipte, İslam sanatı tek renk ile dahi takdir ve hayranlığa değer bir güzelliğe ulaşmıştır. Bu seçilen tek renk İslam sanatındaki zarafet, asalet ve sadelik meziyetleriyle yüklü ve teksif edilmiş ruhi olgunluğa ve manevi ihtişama en açık misali verir.”*⁶³⁷

Yazar sanatçının nasıl olması gerektiği ile ilgili ise şunları söylemektedir: “Müslüman sanatkarı daha ziyade dimağı ile görür ve gözleri ile düşünür. Onda afaki ve enfusi alemleri birleştiren cansız bir üsluplaşma ile hilkatte tenevvü içindeki vahdet kıvamına götürücü asude ve iddiasız bir terkibi temsil intibai vardır.”⁶³⁸

Tohum dergisinde de benzer şekilde İslam ve sanat bağlamına yer verilmekte, İslam’ın toplumsal konuları kapsayan bir din olduğu açıklamasının ardından derginin sanata niçin yer verdiği gerekçesiyle açıklanmaktadır:

*“İslamiyet bir kültür ve medeniyet manzumesi olarak tabiatı ile orijinal sanatlara sahiptir. Bir nizam olarak sanat, fertlerin ve cemiyetin hayatında kapladığı yeri ve oynadığı rolü elbette ihmal etmemiştir. İslam’ın yaratıcı ve yapıcı mahiyetinden doğan bu sanatın en büyük örneği Kur’an-ı Kerim’in güzelliğidir. Zira onda mutlak ifadesini bulan hayrın diğer veçhesi de hüsendür. Mecmuamızda sanata bu kadar mühim bir yer ayırmamızın hikmetine gelince şüphesiz ‘sanat sanat içindir’ diyenlerden değiliz. Çünkü sanat bir din değildir. Fikri, siyasi, iktisadi yönlerden çeşitli hadiselerin peşinde sürüklenen başı boş bir sanat, içinde bulunduğu cemiyette, anarşi ve disiplinsizlik de olur. Hatta bir takım açık gözlerin batıl ideolojilerini yaymaları için vasıta bile olur. Başboş bırakılmış tabiat kuvvetleri gibi ancak ziyan getirir. Halbuki onu mahiyet ve tabiatına uygun bir mecraya sevk etmek, haiz olduğu meknî kuvveti yükleyerek vatandaşların istifadesine arz etmek lazımdır.”*⁶³⁹

⁶³⁷ İbnüttayyar Semahaddin Cem, “Güzel Sanatların Felsefesi”, **İslam**, C.III, S:33, Haziran 1960, s.282.

⁶³⁸ **A.g.m.**, s.282.

⁶³⁹ “Sanat Anlayışımız”, **Tohum**, C.I, S:1, Eylül 1963, s.25.

Derginin bir başka sayısında yer alan makalede, İslam'ın doğuşunun, İslam'ı kabul eden medeniyetler bakımından ilim ve sanat konusunda çığır açmalarına imkân tanıyan bir gelişme olduğu iddiası yer almaktadır:

“İslamiyet'in doğuşu ile birlikte büyük kumandanlar, adil hükümdarlar; din felsefesi, sosyal alanda, hukuk, tarih, sosyoloji, coğrafya, topoğrafya, astronomi tabii ilimler (optik, mineraloji, kimya, fizik, matematik) ve güzel sanatlar sahasında medeniyete ışık tutan, dünya çapında sayısız ilim adamları filozoflar ve sanatkarlar; 'yerlerde ve göklerde ne varsa hepsini sizin faydanız için yaratan O'dur...' ayeti gibi bir nice ilahi emir ve hikmetlerden hız ve feyz alarak adeta yer yüzüne fişkırmışlardır... Kuranı kerim diğer ilimlerde olduğu gibi Müslümanlar arasında güzel sanatların da tekamülünü teşvik etti. Kuranın ibadet esnasındaki tilaveti musikiyi meydana getirdi. Camii, mimariyi ve tezyini sanatları gerektirdi.” ⁶⁴⁰

İslamcı dergilerde, sanat alanında da sol ideolojilerle ve mevcut düzenin getirdikleriyle bir kavga olduğu söylenebilir. Ancak bu tartışma genel olarak, sanatın milli olmayan öğelerle toplumda yerini aldığı, bir komünizm propagandası olarak kullanıldığı, Türkiye’de sanat alanlarına sol çevrelerin yahut belli birtakım zümrelerin hâkim olduğu vb. argümanlar üzerinden yapılmaktadır ve sanat eserlerinin içeriğine yönelik tartışmalar neredeyse yoktur. Aşağıdaki birkaç örnekte, dergilerin sağ-sol tartışması çerçevesinde sanata bakışları aktarılmaya çalışılmıştır.

Fedai dergisinde, yer alan yazıda, Türkiye’de sanat faaliyetleri ve sanatçılar milli olmamak ithamıyla eleştirilmektedir:

“... Milli oyunlarımızın yerine dansları ve baleleri ve okullarımıza mehterimizin yerine cazı ikame etmek isteyenler sanatçı öyle mi? Türk yurdunda Türküm demeye utananlar, İslam mahallesinde salyangoz satanlar sanatçı öyle mi? Özgürlük diyerek zulme, yaşam diyerek ölüme çağırانlar sanatçı öyle mi? Hayır, hayır... Bunlar sanatçı olamazlar. Bunlar milletlerin tarihsiz, insanların atasız, ağaçların köksüz, gönüllerin ülküsüz olamayacağını kavrayamayan türedilerdir. Bunlar kendi soyuna hasım, kendi tarihine düşman, ecdadına ters olan ne idiğü belirsiz

⁶⁴⁰ H. Ziya Erce, “İslam Dini ve Güzel Sanatlar”, **Tohum**, C.II, S:22, Temmuz 1965, 29.

*yaratıklardır. Bunlar manaya değil şekle, ruha değil maddeye, asla değil taklide değer veren değersizlerdir. Tekrar ediyoruz bunlar sanatçı olamazlar. Sanatçı olduklarını bir an için olsun kabul etsek dahi Türk sanatçısı olamazlar.”*⁶⁴¹

Hilal dergisinde yer alan yazıda, İslam’da sanatın yeri olduğu iddiası tekrarlanmakta ancak sağ çevrelerin bu alanı ihmal ettiği ve bu alanın sol çevrelerin tekeline bırakıldığı yönünde bir öz eleştiri mevcuttur:

*“‘Söz vardır ki hikmettir. Şiir vardır ki sihirdir’ Hadis-i Şerif. Yukarıdaki hadis, söz ve şiire verilen değeri göstermek bakımından üzerinde durulmaya değer. Gerçekten mananın kalıbı olan söz ve güzelliğin ifadesi olan şiir, insan ruhu üzerinde derin tesirler ika etmektedir. Unutmayalım ki İslam cahil Araplara sözümler belagat ve fesahati ile de üstün gelmiştir. Eğer bu cemiyete terkin ve tebliğ edeceğimiz bir düşüncemiz var ise bunu mutlaka sözümlerin en güzeli ile ortaya koymamız lazımdır. Öyleyse edebiyat ve sanatta İslami kinleri? yapabilmemiz için ileri olmamız lazımdır ne hazindir ki bu sayfayı tamamen ihmal etmişiz bugün sanat ve edebiyat alanında hâkim olan fikirler sol eğilimli olanlardır ve sanat çevreleri onların işgalindedir kendilerine taviz verenleri göklere çıkardıkları halde Müslüman yazarların eserlerinden bir tek kelime ile bahsetmezler.”*⁶⁴²

Bu konuda bir özeleştiriye *Yeniden Millî Mücadele* dergisinde de rastlanmaktadır. Ancak bu sefer eleştiri, sağcı sanatçıların sanat alanlarında eser vermemesi üzerine değil, bu konuda herhangi bir ideoloji geliştirilemediği yönündedir:

“Bugün sağcı mücadelenin bütün sanat dallarını kapsayan ilmi, inkılapçı görüşü de olmalıdır. Sağda; şiir, hikâye, roman, tiyatro gibi sanat dallarında az veya çok eser verilmiştir. Ne yazık ki bunlar bir doktrin istikametinde geliştirilmemiştir. Sırf bu yüzden milliyetçi yazarlarımızın kaleme aldıkları eserler bir bütünlük arz etmekten uzaktırlar. Sanatımız cemiyet programlarını ve zamanımızda nesillerin geçirmekte olduğu ruhi sıkıntıları bir metot zaviyesinden izah edebilme yeteneğine kavuşmalıdır

⁶⁴¹ Hüseyin Çelikcan, “Sanatçı mı dediniz?”, **Fedai**, C.V, S:4, Nisan 1979, s.11.

⁶⁴² Cuma Özusan, “Millî Sanat ve Edebiyat Üzerine”, **Hilal**, C.XI, S:122, Kasım 1971, s.24.

ve sanatımız başına buyruk yol alan, kendi bildiğini okuyan bir hava içinde değil, yürütülecek ideolojik mücadelenin kılavuzluğunda ilerlemelidir.”

643

Aynı dergide yer alan bir başka yazının, *Pınar* dergisi tarafından düzenlenen hikâye yarışmasını desteklemek maksadıyla kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Yazıda, milli sanatın neden gaye edinilmesi gerektiği, Türkiye’de sanatın belirli zümrelerin elinde olduğu psikolojinin yenilerek, yerli ve milli sanatın yeniden inşa edilmesi gerektiği fikrine yer verilmektedir:

“Memleket sanatla yıkılmıştır, sanatla yapılabilecektir. Ben bunu seneler önce söylemiştim. Tanzimat’tan bu yana zannedildi ki sanat yalnız bürokratlar, aşmış, Türk halkına yabancılaşmış zümrelerin inhisarındadır, onların kârıdır. Gazete onlarındır, oraya muayyen yerlerden gelinir. Bu yerler genellikle memleketin beynini felce uğratmış birkaç yabancı okuldandır ibarettir. Gazeteciliğe, sanatçılığa, idareciliğe... Hep buralardan gelinebilir. Başka yerlerden gelmek de mümkündür ama şartı vardır bunun. Milletin bağrından gelenler eğer onlara dalkavukluk ederlerse takdir edilir, kullanılırlar. Başka türlü mümkün değildir. Kendi emellerine alet edebildikleri kimselere memleketi batıran adi şeyler yazdırtırlar. Bunlar yine Babiali esnafı tarafından, bürokratik zümre tarafından alkışlanır, devletlendirilir. Şu veya bu mükâfata aday gösterilir. Dışardan birtakım destekler bulunur. Böylece milletin gözü boyanır. Halkın sanatı Türk milletinin sanatı yapılmaz.” ⁶⁴⁴

Dergide yer alan başka bir yazıda bu sefer milli sinema vurgusu yapılmakta, sanatın diğer dallarında da milli eserlerin öneminin altı çizilmekte, Türkiye’de iyi sanatçıların da yetişmiş olmasına karşın bu neslin devamlılığının sağlanamadığı eleştirisi getirilmektedir:

“Geçen haftaki sanat yazımızı, Türk sineması milletin problemlerine hassasiyetle eğilecek, onları çarpıtmadan, istismar etmeden ortaya koyacak, ilmini, mantığını toplum gerçeklerimizin ışığı altında, makul

⁶⁴³ “Kurtkaparı ve Sanat Görüşümüz”, *Yeniden Millî Mücadele*, C.1, S:14, Mayıs 1970, s.16.

⁶⁴⁴ “Milli Sanat Yolunda Büyük Hamleler”, *Yeniden Milli Mücadele*, C.7, S: 316, Şubat 1976, s.12.

*çözüm yolları teklif edecek kuvvetli bir telkin ve eğlence vasıtası olarak organize edilmelidir, Türk toplumu milli bir sinemaya hararetle ihtiyaç duymaktadır ve bunun bekleyişi içindedir diye bitirmiştik. İşte sinema ve tiyatro sahasında duyulan bu önemli ihtiyaç, bu haklı özlem bir süre önce sanatın; şiir, hikâye, roman ve benzeri dalları için de geçerliydi. Gerçeğe çok yakın denebilecek bir geçmişte, kendi sahalarında başlı başına birer yüce dağ gibi duran büyük sanat dâhilerimiz yetişmişti. Fakat ne yazık ki bu sanat ustalarımız Türkiye'nin içinde bulunduğu şartların da tesiriyle günümüze kadar uzanacak bir sanat silsilesi oluşturmak bahtiyarlığına ulaşamamışlardı.”*⁶⁴⁵

Dergilerde, yazarların ifadesi ile sağ kesimin, sanat alanında kendini yeteri kadar iyi gösteremediği, Türkiye’de sanat ve sanatçının belli zümrelere de ait olduğu, sanatın yeteri kadar milli unsurlar taşımadığı ve bunun gibi bazı eleştirilerle birlikte, diğer tüm konularda olduğu gibi sanat hususunda da komünizm propagandası ve toplumsal etkisinin, İslamcı yazarlar için rahatsız edici olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye’de o dönemde, İslamcı yazın alanında sol ve komünizm ifadeleri çok net bir ayrıma sahip olmasa da direkt olarak komünizmin işaret edildiği örnekler de mevcuttur.

Hilal dergisinde de sanatın bir gaye için kullanılması meselesi çerçevesinde, komünizmde propaganda aracı olarak kullanıldığı iddiasına yer verilmekte, bu maksat eleştirilmekte ve bu iddiayı kanıtlamak maksadıyla Alman Komünist Partisi kurucularından biri olan Duncker’in, kültür prensipleri tanımına yer verilmektedir:

“Alman Komünist Partisi kurucularından biri olan Alman Hermann Duncker kültür çalışmalarının dört prensibini şöyle formüllendiriyor: Sanatın kendisi ne gaye ne de ferdî keyif işidir, sanat bizce kamçılaman, ajitasyon, gayeye götüren ihtilalci yaşayıştır, sanat bizi kollektifleştiren kuvvet, manevi kooperasyon, kitle hissiyatını duyuran ve kitle idaresini canlandıran kudrettir, sanat bizim kapitalizme karşı sınıf kinimizi

⁶⁴⁵ “Milli Sanat Anlayışımız ve Sanatçılarımızdan Beklenenler”, **Yeniden Milli Mücadele**, C.7, S: 356, Kasım 1976, s.12.

*haykırmak için ve komünizme, sınıfsız cemiyete olan isteğimizin ifadesini veren bir vasıtaadır.”*⁶⁴⁶

Tohum dergisinde ise benzer şekilde, sanatın çeşitli kollarında, komünizmin, dünya üzerindeki etkisi anlatılmakta, bu durum ürkütücü ve zararlı bulunmakta özellikle de ideolojinin “tanrı tanımazlığı” üzerinde durulmaktadır:

*“Komünistliğin ve tarihi maddeciliğin elinde güzel sanatlar bir propaganda vasıtasıdır. Yani sanat komünist ve tarihi materyalist emellere hizmet etmekle mükelleftir. Nitekim bugün dünyamızda gerek musikide gerek tiyatrodada, opera ve balede, Demirperde gerisi diyarlarda sanat bu istikamette gelişmekte ve bu doktrin tesirinde en acı en korkunç meyvalarını vermektedir. Edebiyatı da buna eklemek lazımdır. Ancak araya dil meselesi girdiği için komünist edebiyat ve tiyatro tercüme suretiyle demokrasi diyarına aktarılmaktadır. Bugün Shostakovich, Miaskowsky, Khatchaturian gibi komünist bestekarların tipik ve başlıca eserleri Marksizm’in açık veya kapalı propagandasını yapmaktadır. İşte bunun gibi bilhassa Yahudi asıllı komünist bazı tiyatro müellifleri de bu emperyalist tesirlerden kendilerini kurtaramamışlar ve bilhassa Allahsız felsefi inançlarına yazdıkları eserleri aksettirmişlerdir.”*⁶⁴⁷

Yeniden Millî Mücadele dergisinde ise İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi’nde Sovyet Grafik ve Heykeltçilik sergisine salon açılması üzerine bir yazının kaleme alındığı görülmektedir. Yazıda serginin; “Sovyet reklamı” olduğu düşünülmekte, Türkiye’de komünizmin tutunamadığı ve serginin maksatsız olduğu iddiası yer almaktadır:

“Sergiyi gezince gördük ki bu bir sanattan ziyade Sovyet Rusya emperyalizmi ile örtmek ve gerçeği tersyüz etme gayesinde acemice düzelmiş ürünlerin sergisidir. Türk halkı Rusya’yı tanımıştır, puanını vermiştir. Gerçekliği binlerce defa ispatlanmış bu mesele hakkında fazla sözü lüzumsuz görüyoruz. Serginin mahiyeti nedir? O halde önem derecesi nereden kaynaklanmaktadır? Resim ve hikayelerdeki teferruat bir yana

⁶⁴⁶ “Komünistlerin Sanat Anlayışı”, **Hilal**, 1962 Temmuz, C.3, S:29, s.9.

⁶⁴⁷ Mihri Din Cenân, “Sanat ve Kominizim”, **Tohum**, C.I, S:8, Mayıs 1964, s.23.

birakılırsa görülecek olan şudur; birbirini tamamlayan kompozisyonlar içinde Sovyet Rusya hayatının modernliği, mükemmelliği.” ⁶⁴⁸

Dergilerde sanat tanımları ve kavramın ele alınış şekillerinde; sanatı ne olduğu ya da olmadığı, İslam’da sanatın var olduğu, dergilerde bu kavrama yer vermenin önemsendiği, sanatın toplum için yapılması gereken bir olgu olduğu, sanatın akla ve ruha hitap eden yönleri ile iman ve sanat bağlamının ele alınarak kavrama bir açıklık getirilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür. İslamcı yazın çevresinin, sanat kollarında varlığını göstermek istediği, sanatın toplumdan ayrılmaz bir kavram olduğu dolayısıyla da toplumu yadsıyamayacağı ifadelerinin sıklıkla yer aldığı da söylenebilir. İslamcı dergilerde, bu varlık gösterme çabasında, esas itibariyle Türkiye’de, sanatın, toplumun belli kesimlerinin tek elinde ve çoğunlukla da sol ideolojilerin etkisi ve yönetimi altında olduğuna dair bir inancın var olduğu söylenebilir. Nitekim yazarlar, sanatın sanat için yapılmasına karşı çıktıkları kadar sol ideolojilerde bir propaganda vasıtası olarak kullanılmasını da sıklıkla eleştirmişlerdir. Fakat ilginç bir şekilde bu tartışmalar nadir şekilde somut veriler üzerinden tartışılmıştır. Edebiyatta etkin şekilde kendini göstermiş olan İslamcı çevrenin, sinema, tiyatro, heykel vb. gibi diğer sanat dallarında etkinliğinin daha az olması sebepleri üzerinde neredeyse hiç durulmamış, İslam’da sanatın var olduğu, imansız bir sanatın var olamayacağı tartışmalarına yer verilirken, İslam emir ve yasaklarına göre hangi sanat dallarının sakıncalı görüldüğü konularına değinilmemiş, toplumda sağ çevrelerin sanat alanında bir ihmalkarlığı olduğu itirafına yer yer rastlanılsa da bunun sebeplerine eğilen tartışmalar sunulmamıştır.

Fedai ve *Yeniden Milli Mücadele* dergilerinde İslam bağlamı dışında konu daha milliyetçi duygularla ele alınmıştır. Sanatın milli öğeler barındırması ve belli bir ideolojiye sahip olarak halk için yapılması konusunda fikirlere rastlanmaktadır. Ancak tezat şekilde de komünizmin, sol ideolojilerin bir propaganda aracı olarak sanatta kullanılması eleştirilmiştir. Burada verilmek istenen mesaj sanıyoruz ki, sanatın ideoloji taşıması ya da propaganda unsuru olması değil, ancak hoşla gitmeyen ve milli olamayan unsurlara sahip sanat dalları ve sanat eserlerinin Türkiye’de varlık göstermesidir. *Hilal* dergisinde ise çoğunlukla sanat ve İslam bağlamı üzerinde durulduğu görülmekte, İslamsız bir sanat

⁶⁴⁸ “Sovyet Sanatı Yok Sovyet Propagandası Var”, **Yeniden Milli Mücadele**, C.IV, S: 161, Mart 1973, s.10.

olmayacağı fikri savunulmaktadır. Ancak burada hangi sanatın hangi felsefeyle ne ortaya çıkaracağı konusunda net bir görüş ortaya konmamıştır.

1960 ve 1980 yılları arasında İslamcılarının özellikle edebiyat alanında ön plana çıkan isimler ve eserler ortaya koydukları söylenebilir. Hatta o dönem ün kazanan İslamcı edebiyatçı, düşünür ve şairler hala İslamcılar bakımından önemli bir yere sahiptirler. Bu isimlerden biri de *Diriliş* dergisini yayımlayan Sezai Karakoç olmuştur. Karakoç, artık sanatın fikirleri, ideolojileri anlatmakta ve aktarmakta birer araç olduklarına inanmakta ve *Diriliş* hareketinin yalnızca bir sanat bir edebiyat girişimi olarak görülmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre sanat hayat içindir ve iyiye kullanılmalıdır. Ancak *Yeniden Milli Mücadele* dergisinde yer alan görüş, sağcıların belli bir sanat ideolojisi üretemedikleri aynı zamanda sanatın pek çok dalında geri kaldığı yönündedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bunun sebepleri üzerinde durulmamış, diğer pek çok temada gördüğümüz, meseleyi; İslam esasları, emir ve yasakları üzerinden ele alma eğilimi sanat konusunda karşımıza çıkmamıştır.

3.6.4. İslamcı Dergilerde Dil Meselesi

İslamcı dergiler üzerinden yapılacak bir araştırmada, ilk akla gelebilecek hususlardan biri dil meselesi başka bir ifade ile Türkiye’de 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen: “Yeni Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanun” un yürürlüğe girmesiyle, Türkiye’nin resmen Latin alfabesini kullanmaya başlaması olabilir. Nitekim İslam dininin kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim Arapça inmiştir ve dolayısıyla ibadet dilinin de Arapça olduğu genel kabul gören bir telakkidir. Osmanlıcanın kullandığı alfabenin Arap alfabesi olmasının İslamcı çevreler nezdinde, Arapça alfabe kullanmanın, İslam’ı anlamak ve yaşamak konusunda bir kolaylık sağladığı aynı zamanda bu dilde ilim tahsil etmiş alimlerin “bir gecede” cahil olmaları argümanları sık dile getirilen tartışma odakları olmuştur. Bir başka tartışma odağı ise yeni alfabenin kabulü ile toplumun geçmiş bağlarından koparılması ve “mezar taşlarını bile okuyamayan” bir neslin inşa edilmesi argümanları üzerinden tartışılmıştır. Dolayısıyla İslamcı dergiler üzerinde yapılacak araştırmada söz konusu “dil ve sanat” olduğunda “harf inkılabı”, “Latin alfabesi” vb. kavram gruplarının aranması da kaçınılmaz olmaktadır. Ancak ilginçtir ki 1960-1980 arasında neşredilmiş çalışmamıza konu olan dergilerde bu hususlarda yoğun bir eğilime rastlanmamıştır. Dil konusunda en kapsamlı yazım ve yayın çalışması *Hareket* dergisi tarafından gerçekleştirilmiş hatta derginin birkaç sayısı sadece bu mesele için ayrılmıştır.

Hareket dergisinde yer alan ve alfabe değişikliği ile ilgili sert eleştirilerin yapıldığı bir yazıda şu ifadeler yer verildiği görülmektedir:

*“Dil devrimini savunanlar kelimelerin ötesinde bir zihniyetin savunmasını yapıyorlar. Bu zihniyet, Türk milletini mazisinden koparan onun dünya görüşünü değiştirmeye çalışan zihniyettir. Beslenme kaynağı bütünüyle batıdır. Yaptığı iş kopyacılık ve madrabazlık ile eldeki imkanlarını kullanarak milleti tarihinden, dininden, dilinden, medeniyetinden, adetlerinden koparıp geri kalmışlık aldatmacası ile ‘çağdaş medeniyete ulaştırmak’ için soysuzlaştırmaktır.”*⁶⁴⁹

Bölümün başında ifade edilenlere benzer fikirlerin dile getirildiği yazıda harf değişimi bir kültür değişimi, kopyacılık ve gelenekten kopuş olarak değerlendirilmekte buna çare olarak ise şu reçete sunulmaktadır:

*“Yapılacak iş pratikte de işleyen bu zihniyete karşı çıkmaktır. Karşı çıkmanın ancak milletimizi oluşturan değerlere sahip çıkmakla, onları oluşturan İslam’ın özüne dayalı dünya görüşüyle gerçekleştireceğine inanıyoruz. Değil müesseselerimizden vazgeçmek onların dejenere edilmesine, ortadan kaldırılmasına, inkâr edilmesine göz yummak haysiyetsizliktir. Aydınlarımızın vurdumduymazlık içinde meselenin teferruatı ile meşgul olup ne Şam’ın şekeri ne Arap’ın yüzü siyaseti ile temel meseleden çekindiğini görüyoruz. Bu değiştirme uğraşı zor kuvveti ile mekteplerden başlayarak basın ve radyoya intikal etmiş kısmen başarıya ulaşmıştır.”*⁶⁵⁰

Yazının devamında meseleye örnekler üzerinden yaklaşarak, Arapça yahut Farsça kökenli kelimelerin yerine konulmaya çalışılan kelime ve kavramlar eleştirilmektedir:

“...Mesela aşık yerine ozan, abide yerine anıt, tecrübe yerine deneme getiriliyor. Bir kere aşık aşktan gelmektedir. Aşkın millet limanındaki yeri

⁶⁴⁹ “Dil Siyaseti”, C.V, S:81, **Hareket**, Eylül 1972, s.10.

⁶⁵⁰ **A.g.m.**, s.10.

bir ucu sonsuzluğa, ilahiye ulaşan manevi bir harekettir. Aşık bu manevi hareketin içinde şu veya bu şekilde bulunandır. Bunun kopuz çalan manasına gelen ozan kelimesi ile karşılanması imkansızdır. Ozan, Türk'ün Şamanist zamanlarından kalma bir kelimedir. Yüzyıllar sonra dirilip hem de aşığın yerine geçmesi düşünülemez. Süleymaniye camisi için abidelerin abidesi diyebilirsiniz fakat anıt kelimesi daha çok heykelleri hatırlattığından manasızdır. Tecrübe uzun yılların mahsulü bir muhteva taşır. Deneme şöyle bir yoklamak manasındadır. Tecrübeli adam diyebilirsiniz ama denemeli adam diyemezsiniz. Görülüyor ki kurumun gayesi Müslüman Türk'ün düşünce dünyasını yıkmaya dünya görüşü değiştirmeye yönelmiştir.”⁶⁵¹

Dergide yer alan “Dil Devrimi” başlıklı başka bir yazıda dil devriminin neden gerekli görüldüğü tarihsel süreç içindeki gelişmeler ve neden sonuç ilişkileri çerçevesinde yine eleştirel bir tavır ile ele alınmaktadır. Dilde yaşanan değişimin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte bir gereklilik olarak görüldüğü ve Tanzimat'la başlayan Batılılaşma hareketlerinin bir devamı olduğu görüşü savunulmaktadır. Yazıya göre aşağılık duygusu içinde olan aydınlara göre Avrupalı olmak yetersizdi ve Batı dünyasının getirdiği pozitif bilimi ve gerçekçi görüşü kavrayabilmek ancak dilde yapılacak değişikliklerle mümkün olabilirdi. Yazıya göre; aydınlar bu imkânı Cumhuriyet ile buldular ve milli özden kopuşu kademe kademe hayata geçirerek nihai olarak dil devriminin gerçekleştirilmesine muvaffak oldular ve ardından 1930'da toplanan Dil Kurultayı ve yayımlanan ilk kılavuz sözlükle esasen batılılaşmanın devamı olan bu hamleleri millileşme olarak sundular.⁶⁵² Yazıda bunu takip eden süreç ise şu şekilde anlatılmıştır:

“...Bürokratik iktidarın dil konusundaki genel çerçevesini verdiğimiz siyaseti daha sonraki yıllarda da sürdürüldü. 1942'de dördüncü dil kurultayı toplandı ve 1945'te anayasanın dili arılaştırıldı. 1948'lerde bu dil siyasetine karşı tepkiler belirmeye başladı. 22 Ekim 1948'de İstanbul Muallimler Birliği bir dil kongresi topladı. Bu kongrede başlıca şu tezler

⁶⁵¹ A.g.m., s.9-11.

⁶⁵² Osman Gümüşişiz, “Dil Devrimi”, **Hareket**, C.V, S:81, 1972 Eylül, s.11.

ileri sürülüyordu: birincisi dil devrimi ilimle ilgili olmayan bir parti politikası oyunudur. İkincisi devlet zoruyla okul kitaplarına uydurma kelimeler sokulmuştur. Üçüncüsü bu yüzden yaşlılar gençlerin dilini anlayamaz hale gelmiştir. 1950'de CHP'ye karşı büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisine dayalı bir muhalefet olarak teşkilatlanan Demokrat Parti iktidarı ele geçirdi. Demokrat Parti, CHP'nin bürokrat tabanının aksine büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisine dayalı bir görüşün savunuculuğunu yaptığından ve bu sosyal güçler halkla diyalog kurmayı kendi çıkarları açısından gerekli gördüklerinden yeni iktidarların dil siyaseti de bu sonuca hizmet edebilirdi. 1950'den sonra anayasa metni bir kanunla eski haline getirildi. Ancak Demokrat Parti diğer alanlarda olduğu gibi dil konusunda da zikzaklar çizen bir siyaset izlemiştir. Bir asker-sivil-aydınlar tepkisi olarak beliren 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra dilde arılaşmak Milli Birlik Komitesi yönetimi tarafından yeniden yürürlüğe konuldu.”⁶⁵³

Dilde yaşanan gelişmeleri tarihsel süreç içinde yine Tanzimat’la başlatan bir diğer yazıda, dilde yaşanan değişimlerin bilinçli bir politikanın ürünü olduğu, bunun esas itibariyle Batılılaşma hareketinin bir sonucu olarak, milletin kültürüne ve diline yabancılaşması sonucu ile ortaya çıktığı iddia edilmekte Tanzimat’ın ilk görünüş itibariyle devleti kurtarma projesi olarak ortaya çıkmış olmasına karşın devlet zoruyla uygulanan bir çok tatbikin, Osmanlı kültürel yapısında sarsıntılara yol açtığı ve bunun nihai olarak dile de yansıdığı ifade edilmektedir.⁶⁵⁴ Yazıda Tanzimat’ın dil üzerindeki etkisi ve dil üzerindeki çalışmalar hakkında şu ifadeler yer verilmektedir:

“Tanzimat’ın mucidi sayılan Mustafa Reşit Paşa elçi bulunduğu Londra’dan Türkiye’deki dostlarına yazdığı mektuplarda imparatorluğun yeni bir döneme girmesinin zorunlu olduğundan bahsediyor bunu da ‘civilization’ kelimesi ile ifade ediyordu. Batı usulü birtakım üstatların yanında biraz da edebiyatta taklit modası yerleşince, Osmanlıcanın yapısının sadeliği münakaşa edilmeye başlar. O zamanlar halk dilini kullanma şeklinde beliren sadeleşme akımı ile Şemsettin Sami, ‘Birinci Jön

⁶⁵³ A.g.m., s.11.

⁶⁵⁴ Dursun Özer, “Batılılaşma hareketleri içinde Türk Dili”, **Hareket**, C.V, S:81, Eylül 1972, s. 29-33.

Türkler' Paris'te faaliyete başladığı sıralarda 'Kamus'u yazmakla meşguldü. Halbuki o devirde dilde sadeleşmeyi benimseyen Namık Kemal hem nesirde hem de şiirde, Şinasi ve diğerlerinden daha fazla okunuyor daha fazla tutuluyordu. Bu da Osmanlıcanın öyle söylenildiği gibi halktan kopuk ve halkın hiç anlamadığı bir lisan olmadığını gösterir. Dildeki bu gelişmeleri teşvik edici şartlar da ortaya çıkmaya başlamıştı. Ahmet Vefik Paşa'nın 1863'te neşrettiği 'Lehçe-i Osmani' Türk kavimlerinin de dillerinin araştırılmasına yöneliyor ve Türkçülüğü ilk işaret etmesi yönünden de dikkat çekiyordu." ⁶⁵⁵

Yazara göre Türk dili Tanzimat'tan sonra da kendi haline bırakılmayarak, Avrupa kökenli kelime ve kavramların hücumuna uğramış, Osmanlı Devleti, kendisinin karşısında olan birçok değişik fikir ve kanaatlerin ülkesi haline gelerek ayakta durması güç bir imparatorluk haline gelmiş, Tanzimat'tan sonra yetişen aydınlar da bu kopuşun neticesi olarak altı yüz yıllık bir kültür mirasını göremez hale gelmişlerdir. Yazıda 1900'lerden İttihat Terakki yönetimine uzanan süreçte değişim ve dönüşümlerin devam ederek, devrimler neticesinde bin yıllık tarihi mirasın sessizce kabuğuna çekildiği, iki yüz yıllık Batılılaşma serüveninin milletin bünyesinde derin yaralar açtığı, Osmanlı'nın zamanın ötesinde sınıfsız bir yapıya sahip olduğu gerçeği göz ardı edilerek, 'Hristiyanî' Dünya görüşüne sahip Avrupa'yla entegre olma çabalarının devam ettirildiği iddia edilmektedir.

656

Dergide dil konusuna farklı bir yaklaşım ve yazı Nurettin Topçu'ya aittir. Topçu "Dilimizin Dolmayan Çilesi" başlıklı yazısında, ortaya çıkarılan Türkçe-Osmanlıca ikiliğini eleştirmekte bu konuda edebiyat fakültelerini suçlamaktadır:

"Türk dilinin geçen asırlarını itham eden Dil Kurumu, donkişotvari bir budama işine girdi. Ona karşı duran edebiyat fakültesi ise yine sosyoloji kültürüne vukufsuzluk yüzünden geçen asrın güzel Türkçesini Osmanlıca diye adlandırdı. Bu isimle küstü ve kitap ortaya koydu. Sanki dil denen uzvi varlığın yaşayış çağlarından birisi başka bir varlığa aitmiş gibi Türkçe ve Osmanlıca ikiliği halinde farkında olmadan ilmi bir nifak yaratıldı. Bu

⁶⁵⁵ A.g.m., s.30-31.

⁶⁵⁶ A.g.m., s.32-33.

*dünyada benzeri görülmeyen bir hadisedir. Eski Türkçe veya yüzyılların Türkçesi diyecek yerde koca bir milletin dilini koparıp özel bir lehçe halinde ayırmak üniversite üstatlarından başkasının kârı olamazdı.”*⁶⁵⁷

Topçu ardından Osmanlıca hakkında şu sözleri sarf etmektedir:

*“Bunların Osmanlıca dedikleri muhteşem Türkçe hakkında yapılan tenkitler tamamen temelsizdir. Osmanlıca'nın yaşamadığını söyleyenler onun 600 yıl yaşadığını unutuyorlar veya 600 yılı küçümseyerek muhayyilelerinde hiçe irca ediyorlar. Bunlar bütün cemiyet olayları gibi dilin de evrim kanununa uyarak çeşitli safhalar geçirdiğini hesaba katmayarak dilin hiçbir zaman değişmeyip ebedi kalan tek şeklini araştırıyorlar. Sanki uzvi yapının değişen çağlarından birisini ebedi kalmayıp değiştiği için o uzvi yapıdan ayırıyorlar.”*⁶⁵⁸

Topçu yazısının devamında Osmanlıcanın farklı dillerin karışmasından meydana geldiği ve doğal bir dil olmadığı argümanı karşısında ise şu savunuyu yapmaktadır:

*“Osmanlıca tabii bir dil değilmiş üç dilin kaynaşmasından meydana gelen suni bir dilmiş. Dillerin tarihi ve milletlerin dilleri hakkında tam bilgisizliğe dayanan bu tezin tutulacak tarafı yoktur. Hakikatte bütün diller böyledir. Bugünkü dillerin hepsi eski dillerden, kelimeler ve unsurlar alarak zenginleşmiş ve gelişmiştirler. Batının bütün milletleri dillerini Latince ve Yunanca kaynaklarından aldıkları kelime ve unsurlarla yoğurdular. Her yerde milleti kuran ana unsurun dili esas olmak üzere bağlandıkları medeniyetin temelini kurmuş olan duyguların dilinden bol unsurlar alınarak milli diller meydana getirilmiştir. Milletimizin Anadolu'da İslam medeniyetinin çevresi içinde kuruluşu ile bu medeniyetin ilk sahibi olan Arapların dilinden ve milli edebiyatımızın meydana gelişinde rolü bulunan İran'ın dilinden aldıklarıyla bizim milli dilimiz gelişmiş bulunuyor.”*⁶⁵⁹

⁶⁵⁷ Nurettin Topçu, “Dilimizin Dolmayan Çilesi”, **Hareket**, Eylül 1972, C.V, S:81, s.22.

⁶⁵⁸ **A.g.m.**, s.22-23

⁶⁵⁹ Nurettin Topçu, “Dilimizin Dolmayan Çilesi”, **Hareket**, C.V, S:81, Eylül 1972, s.23-24.

Bu örneğe benzer şekilde, Osmanlıcanın farklı dillerden mürekkep bir dil olduğu iddiasını ileri sürenlere yanıt olarak Latin kökenli dillerin birbirleri arasındaki alışveriş ve etkileşimleri örnek veren bir diğer yazıda, Osmanlıcanın; Arapça, Acemce ve Türkçe dillerinden meydana geldiği iddiası lengüistik bakımdan hatalı görülmekte, bir insanda üç insanın mevcut olamayacağı gibi, herhangi bir dilde de üç dil vardır demenin anlamsız olacağı, Osmanlı kelimesinin, hükümetin resmi bir adı olduğu milletin dilinin ise Türkçe olduğu ifade edilmektedir.⁶⁶⁰

Türklerin ve dolayısıyla Türk Kültür ve dilinin yaşadığı değişimi İslam dininin kabulü ile bağdaştıran “Dil Meselesi” başlıklı yazı, *Hareket* dergisinde yer almakta ve geçmişten o güne İslam’ın dil üzerindeki etkileri üzerinde durmaktadır. Yazara göre Buda ve Mani dinlerini de kısa sürelerle kabul eden Türkler, bu dinleri kabullerinde kültür ve dil bakımından çok büyük bir değişim yaşamadıkları halde İslam’ı kabul etmelerinin ardından büyük bir dönüşüm yaşamışlardır. Yazar, Batı Oğuzca’sının Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlıların zihinsel kodlarında İslam düşüncesi ve dünya görüşü ile bin yıl yoğurularak Türkçe haline geldiğini ve bu değişimin yeni kelimeler yaratarak ortaya çıktığını söylemektedir. Yazara göre, bazı kelimeler şaman kültüründe olduğu gibi korunurken, özellikle soyut anlam taşıyan kelimeler tamamen Arapçadan geçmiş ya da Türklerin İslam’a yaklaşımları kendine has olduğundan bazı yeni kelimeler ortaya koyabilmiştir.⁶⁶¹ Yazar ayrıca dil, din ve kültür bakımından batılılar ve Türkler arasında bir karşılaştırmaya yer veriyor:

“Batıda Latincenin gördüğü vazifeyi Doğuda Arapça görüyor. Ayrıca İslam, Hristiyanlıktan farklı olarak devlet düzenini kuran, bu düzenin bütün müesseselerini getiren bir din olduğundan Türkler de bu düzen çerçevesinde kurdukları devletlerle İslam’ı en iyi yaşatan, uygulayan millet olduklarından Hristiyanlığın Batı milletlerine tesiri yanında, İslam’ın Türklere tesiri farklı olmuştur. Türk toplumu ahlakından iktisadına, hukukundan sanatına kadar bütün müesseselerini İslam’ın dünya görüşü çerçevesinde kurmuş olduğundan Türkçe de bu değişme ve gelişme çizgisi üzerinde yürümüştür. Batı Oğuzca’sının bin yıl evvel

⁶⁶⁰ Cezmi Ertuğrul, “Diller Nasıl Gelişir?”, *Hareket*, C. V, S:81, s.26-28.

⁶⁶¹ A. Hacıyakuboğlu, “Dil Meselesi”, *Hareket*, Eylül 1972, C.V, S:81, s.2-9.

başlayan bugüne kadar ulaşan değişim ve gelişme sebebi asli olarak bu büyük olaydır.” ⁶⁶²

Tarihçi, Şair Ali Nihat Tarlan’la *Hareket* dergisinde yapılan bir röportajda, Osmanlıca tabirini de kabul eden Tarlan, Türkçe’nin kimliği hakkında şunları söylemektedir:

“Dil içtima bir hadisedir. Asırlar ve devirler içinde değişir, gelişir ve bu değişme ve gelişme içtimai yapıyla sıkı sıkıya ilgilidir. Bu itibarla Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra dillerinde bariz gelişme ve değişmeler görülmüştür. Osmanlıca olarak adlandırılan dil de Türkçe’nin İslamiyet’ten sonra aldığı bir şekildir. Bu itibarla Osmanlıca Türkçe’nin tekamülü içinde belli bir devredeki adıdır. Türkçe dışında bir dil değildir. Tarihi tekamülün cemiyet yapısının bir dilidir ve Türkçedir. Bir dil bir hanedana mal edilemez. İki asırdan beri devamlı olarak bir kültür değişmesi içindeyiz. Cemiyetimizin her müessesesini bu değişime uydurmak için zorlamalar yapıldı. Dilimize yapılanlar da bunlardan biridir. Dilsiz bir millet ve kültür vücut bulmaz. Biz eskiden büyük bir millettik, gelişmiş bir dilimiz vardı. Bilhassa son elli yılda bilerek dilimiz yıkılmak istendi bu gayelerinde de epey muvaffak oldular. Baksanıza nesiller artık anlaşılamaz oldu. Tarihimizle eski edebiyatımızı anlamaz olduk.” ⁶⁶³

Hareket dergisinde yer alan dil üzerine kaleme alınmış bir başka yazıda bu sefer dil devriminin nihai sonuçları üzerine bir mülâhaza yapılarak, yapılan değişikliklerin Türk toplumunun okur yazarlık seviyesi üzerinde müspet bir faydaya neden olmadığı iddia edilmektedir:

“1978 Kasım’ında bazılarına göre yazı, bazılarına göre de dil devriminin ellinci yılı kutlandı. Gerçekte harf devrimi 1923’ten sonra gerçekleştirilen, değişikliklerin nihai safhası mahiyetindedir. Harf değişikliği görünürde İslam’ın, yazı ve öğretimi güçleştirdiği milleti cahil bıraktığı iddialarına

⁶⁶² A.g.m., s.6.

⁶⁶³ “Ali Nihat Tarlan’la Konuşma”, *Hareket*, C.V, S:81, Eylül 1972, s.34.

dayandırılmıştır. Bu iddiaların gerçekte ilgili olmadığı 1928'den beri her yıl yeniden ispatlamaktadır. Çünkü aradan yarım yüz yıl geçmesine rağmen nüfusumuzun neredeyse yarısı okuryazar değildir. Aslında okuryazarlık her şeyden önce eğitim ve öğretim kadrosu ve müesseseleri ile ilgili bir durumdur. Yani öğretim kadrosu ve müesseseleri kurulmadan neyi ve nasıl öğreteceğiz.” ⁶⁶⁴

Yazar, Osmanlı'daki eğitim seviyesi hakkında ise olumlu görüşlere sahiptir:

“...Kaldı ki İslamiyet'in emirleri gereğince hareket eden Osmanlılar yedi yaşından itibaren; dini vazifeler, muaşeret adabı, yazı, kıraat ve hesap öğretimini kız, erkek ayırmadan mecburi olarak uygularlardı. Bu yüzden, mesela 16. asırda Osmanlı Devletinde orta derecede, bilgi kültür müesseseleri çok yaygındır. Şehir ve kasabalarda sıbyan mektepleri, sayı ve kapasite olarak Batı memleketleri ile kıyaslanamayacak kadar fazla idi. Bu yüzden o devirlerde okuryazar nispetinin günümüzden daha yüksek olduğu muhakkaktır. Gerileme döneminde bütün sahalarda olduğu gibi bu konuda da aksamalar görüldü ve öğretim sistemi de geriledi. O halde harf veya yazı devriminde başka maksatlar söz konusudur. Bu maksatların iyice anlaşılması için Namık Kemal'in 1886'lardaki bir cümlesi üzerinde durulabilir. Namık Kemal 'Gayret' mecmuasında yayımlanan bir mektubunda diyordu ki: 'Bizler Müslümanlığı kaldırmadıkça Arap harflerini kaldırmanın ihtimali yoktur'. Demek ki eski yazımızla İslamiyet arasında birinci derecede ilgi kuruluyor. Bu yüzden Namık Kemal'in de ifade ettiği bu fikir sonradan İslamiyet'ten uzaklaşmak için Latin harflerini kabul etmemiz gerekir şeklinde ters yüz edilerek formüleştirilmiştir.” ⁶⁶⁵

Hareket dergisinde yer alan son örnekte dil meselesi laiklik kavramı üzerinden ele alınmaktadır. “Devrim, Dil ve Milliyetçilik” başlıklı yazıda laiklik siperi ardında milletin İslam'a dayalı dünya görüşleri ve bu görüşün biçimlendirdiği dil yapısının bozulmaya başladığı söylenmekte, asıl yapılmak istenenin Türk milletini İslam dünya görüşü ile yaratılmış bir medeniyetten ayırarak Batıyı yaratan dünya görüşüne yaklaştırmak olduğu

⁶⁶⁴ Rekin Ertem, “Araştırma İnceleme: Eliften Alfabe”, **Hareket**, C.VII, S:164, 1979, s.15.

⁶⁶⁵ **A.g.m.**, s.15.

iddia edilmektedir. Yazıya göre cumhuriyet aydınları ve milliyetçilerin düştüğü temel yanlış da bu olmuştur.⁶⁶⁶ Bu ifadelerden sonra şu sözlere yer verilmektedir:

*“Meseleye bu açıdan bakınca milliyetçilerin hem laik düşünce içinde olup hem de dilde arılaştırmaya karşı çıkmaları anlaşılmasa bir davranış olarak gözüktüyor. İslam’a bağlı dünya görüşünden vazgeçince zaten o görüşün muhtevasını taşıyan kelimelerden vazgeçilmiş oluyor. Batıdan gelen kelimelere müsamaha gösterilmesini bu anlayışa bağlamak gerekir. Dilde milliyetçilik derken İslam’a dayanarak yarattığımız kültür ve medeniyetin muhtevasını taşıyan kelimelere, cümle yapısına, dil özelliklerine sahip çıkmayı anlıyoruz.”*⁶⁶⁷

Büyük Doğu dergisinde dil meselesi Mehmet Akif Ersoy’dan yapılan bir alıntı ile ele alınmaktadır. Döneminin güncel hadiseleri üzerine yazı kaleme alan Ersoy, eleştirisini *İkdam* gazetesi üzerinden dile getirmekte, dilde sadeleşmeyi desteklemekle birlikte bunun yöntemine dikkat çekerek eleştirel bir yaklaşım sunmaktadır:

*“Bugün İkdam gazetesinin başında öyle makaleler görülüyor ki sözde Türkçe kelimelerin yanı başlarında Arapçaları olmasa kimse bir şey anlamayacak. Meclis yerine kurultay, mebus yerine yalvaç, ayan yerine aksakal, hal yerine idemük, çan yerine bilmem ne... Şüphesiz bu makaleleri yazan adamın bilmek istediği hem de hayırlı bir maksadı olsa gerek. Bu maksat Osmanlıların resmi dili olan Türkçeyi dünyadaki bütün Türklerin anlayabileceği hale getirmektir diyelim lakin azıcık insaf ile düşünersek görürüz ki tutulan yol oraya çıkmaz. Hepinizin bildiği ve başka bir dilden alınma olduğunu unutmuş bulunduğu kelimeleri silerek hiçbirimizin bilmediği tabirleri kullanmak, lisanı millileştirmek yerine vahşileştirmek olur.”*⁶⁶⁸

Diyanet İlmi Dergi’de yer alan makalede ise dilde yapılan sadeleşme çalışmaları eleştirilmekte ve dilde yapılan değişiklik ve yeniliklerin, farklı kuşakların hatta farklı

⁶⁶⁶ Fevzi Namıkoğlu, “Devrim Dil ve Milliyetçilik”, **Hareket**, C.V, S:81, Eylül 1972, s.37.

⁶⁶⁷ **A.g.m.**, s.37.

⁶⁶⁸ Mehmet Akif Ersoy, “Dil Meselesi”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:7, 30 Ağustos 1967, s.9.

coğrafyalarda yaşayan Türk Topluluklarının birbirilerini anlayabilmesini mümkün kılamayabileceği yönünde duyulan endişe aktarılmaktadır:

*“Dil canlı bir varlıktır. Zaman zaman birtakım değişikliklerle kendi bünyesinden doğan çeşitli sebeplerle bazı değişimler gösterir. Bu değişimler ve gelişmeler ona uzun tarihi boyunca daima serpilen ve zaman içinde akıp gelen bir manzara verir. Bu yüzden dilin tarihinde birtakım merhaleler, bir takım gelişme safhaları göze çarpar. Fakat bütün bu değişiklikler ve gelişmeler dil kaideleri çerçevesi içerisinde cereyan eder. Dile yeni kelimeler kazandırmak için dışarıdan yapılacak müdahalelerin de daima bu kaideler çerçevesinde olması gerekir. Kendi kanunlarına aykırı zorlamaları dil hiçbir zaman benimsemez...Bu ilmi ve tecrübî bir kaide olmasına rağmen Türkiye’imizde maalesef bazı çevreler ve bazı kişiler ısrarla ve inatla bu gerçeği yıkmaya çalışmakta ve dili sadeleştireceğim diye dile uydurmaya tevessül etmektedirler. Milli anlaşmanın temel vasıtası olan dil davası otoritelerce ve ciddiyetle ele alınmazsa kısa bir zaman sonra belki de yirmi ile kırk, kırk ile altmış yaşları arasındakilerin anlaşması güçleşecektir bu güçlük bugün bile başlamıştır. Bizim dil davasındaki görüşümüz üç beş kişinin anladığı dili kabul etmek değil bayrağımızın dalgalandığı her yerdeki vatandaşlarımızın kullandığı Türkçe dili esas almaktır. Sadeleştireceğim diye dili kurutmak yerine geliştirmek hedef alınmalıdır.”*⁶⁶⁹

Latin harflerinin kabulü daha evvel de belirtildiği üzere, İslamcı çevrelerin müspet karşılamadığı Cumhuriyet yeniliklerinden biri olagelmiş ve eleştirilmiştir. Dolayısıyla dergilerde yer alan makalelerin başlıklarında kavram araştırmaları yapılırken, bu temayla ilgili kavramlara da yer verilmiştir. Ancak ilginç şekilde, 1960-1980 arası yayınlanan İslamcı dergilerde bu konuya pek de ilgi gösterildiği görülmez. Bu durum belki de inkılapla ilgili etkilerin zaman aşımına uğramasından kaynaklanmaktadır. Zannediyoruz ki ezanın Arapça okunmaya başlanması, Kur’an kursları ve dini eğitim veren okullar konusunda görece bir özgürlük ortamının sağlanması, İslamcı kesimde alfabe değişimine ilişkin gelişen öfkeyi azaltmıştır. Ancak *Hareket* dergisi, alfabe ve dil meselesine gözden

⁶⁶⁹ Kemaleddin Erdil, “Dini Şuurun ve Manevi Değerlerin Fert ve Cemiyet üzerindeki Tesirleri”, **Diyanet İlmî Dergi**, Mart- Nisan 1972, C.XI, S:2, s.180-181.

kaçırılmayacak kadar geniş yer vermiş, hatta derginin bir iki sayısı sadece bu konuda kaleme alınan yazılardan müteşekkil olmuştur. Dergide yer alan görüşlerde, Latin alfabesinin kabulü, Tanzimat'tan beri devam eden Batılılaşma sürecinin bir devamı bir tezahürü olarak görülmüş ve milletin mazisinden koparılmaya çalışılması olarak nitelendirilmiştir. Bu maziden kopma, netice olarak milletin kendi kültürüne yabancılaşması sorununu da doğurmaktadır. Dergide bunun bilinçli bir politika olarak uygulandığı ifade edilmektedir. Latin alfabesinin kabulünün ayrıca dilde Türkçe-Osmanlıca şeklinde bir ikilik yarattığı görüşü savunulmakta, Osmanlıca ve Farsça kelimelerin dilden arındırılarak yerlerine Türkçe kelimelerin konulması çabası ise eleştirilmektedir. Bu duruma örnek olarak Latin dilleri gösterilmekte, onların da zaman içerisinde birbirlerinden kelime devşirdikleri ifade edilmektedir. Dolayısıyla Türk Dil Kurumu'nun politikaları eleştirilmektedir. *Diyanet İlmi Dergi*'de de benzer şekilde, dilin yaşayan ve doğal seyrinde gelişen bir varlık olduğu, dışarıdan suni müdahalelerin doğru olmadığı görüşü ele alınmakta, eleştirilerde esas olarak alfabe değişimi değil ancak dilde sadeleştirilme çalışmaları hedef alınmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İslamcılık, çeşitli kavramsallaştırmalar çerçevesinde, çeşitli şekillerde ele alınmış bir düşünce sisteminin isimlendirmesidir. Bu çalışmada, birbirinden farklı İslamcılık tanımlarına yer verilmiş ancak kavramsal çerçeve olarak, İslamcılığın: ‘günlük yaşantıyı, zihinsel faaliyetleri, ahlakı, davranış biçimlerini, dünyayı, algı ve değerlendirmelere tabii tutarken, İslam’ın temel kural ve kaidelerini öncelemeyi hedefleyen sosyal ve siyasi bir hareket’ olarak esas alınması uygun görülmüştür. Osmanlı Devleti’nde, devleti içine düştüğü durumdan ve geri kalmışlıktan kurtarmanın yollarından biri olarak ortaya atılmış bir siyasi ideoloji olan İslamcılık, II. Abdülhamit döneminde daha çok ittihad-ı İslam ülküsünü içeren pragmatik bir siyasetin isimlendirilmesi için kullanılmış, II. Meşrutiyet döneminin görece özgür basın ortamında ise düşünürlerin katkısıyla daha doktriner bir hüviyet kazanmıştır. İslamcı düşüncüyü savunan yazarların, çeşitli gazete ve dergilerde ortaya attıkları fikirlerin muhteva bakımından çok yönlülüğü, İslamcılık kavramını sadece siyasi bir tartışma olmaktan ileri taşımıştır. Osmanlı Devleti’nin yıkılması ve ardından kuruluş felsefesini İslamcılıktan almayan laik bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulması, teoride İslamcılık fikrinin de bu dönemde tarihe karışmış olduğunu düşündürebilirdi. Ancak gerçek şudur ki II. Meşrutiyet döneminde ortaya atılmış fikir akımları, Cumhuriyetle birlikte, toplumsal ve siyasal kodlarda bir şekilde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Tarık Zafer Tunaya’nın, II. Meşrutiyet dönemini, ‘Türk siyasi hayatının laboratuvarı’ olarak nitelendirmesi bu sebeptendir.

İslamcılık fikrini tanımlamak ve ona bir yer edindirmek, Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde çok daha meşakkatli bir hal almıştır. Nitekim II. Meşrutiyet döneminin İslamcılık taraftarları; ‘içtihat kapısının açık mı, yoksa kapalı mı olduğu’ gibi temel bir tartışma üzerinden, Peyami Safa’nın deyimiyle; ‘Şeriatçı İslamcılar’ ve ‘Reformcu İslamcılar’ gibi ve benzeri sınıflandırmalara tabi tutulabilmişlerdir. Ancak teokratik bir devlet yapısından laik bir devlet yapısına geçilmesi, doğal olarak din-devlet ayrımı yaratmış, bu durum Cumhuriyet dönemi İslamcılık araştırmalarında; din-devlet ilişkileri, toplumda çeşitli İslamcı oluşumlar, İslamcılık fikrinin entelektüel sahaya yansımaları gibi birbirinden çeşitli alanlar ortaya çıkarmıştır. Öte yandan İslamcılık, Cumhuriyet öncesi dönemde, daha çok; reformist, yenilikçi bir ideolojiyi çerçevesinde İslam’ın yeniden yorumlanması, hurafelerden sıyrılarak aklın ön plana çıkarılması gibi bir düşüncüyü temsil ederken, Cumhuriyet sonrası dönemde varlığını devam ettiren İslamcı ve

İslamcılık tabirleri daha geniş bir kavramsallaştırmayı ifade etmiştir. İslamcı ifadesi Türkiye’de çoğunlukla; dindarlık, muhafazakarlık, sağcılık gibi bir takım ifadeleri de kapsamış, dolayısıyla, söz konusu Türkiye’de İslamcılık olduğunda, araştırma sahası epeyce genişlemiştir. Bir başka açıdan, Osmanlı Devleti’nin teokratik yapısı ayrı bir din-devlet ilişkisi alanı çoğunlukla doğurmazken, Türkiye Cumhuriyet’i Devleti’nin laik karakteri, din-devlet ilişkileri açısından özel bir araştırma alanı doğurmuştur. Türkiye’de din- devlet ilişkilerinde, devletin, din kapsamına giren alanlarda yaptığı yasal ve siyasi düzenlemeler ve kuruluş dinamiğini İslam’dan alan siyasi oluşumlar kastedilirken, toplumsal tabanlı İslamcı oluşumlar çoğunlukla dolaylı ya da direkt olarak siyaseti etkileyen, sosyolojik tabanda bir etki alanı bulunan; derneklere, vakıflara, cemaat ve tarikatlara işaret etmektedir. İslamcılığın entelektüel sahaya yansımaları hususunda ise basın-yayın faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Ancak İslamcı basın-yayın faaliyetlerinin de çoğunlukla toplumdaki bazı grup ve oluşumları yansıttığı ve temsil ettiği görülmektedir.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte yaşanan yapısal dönüşümlerin Kanun-ı Esasi ile başladığı ve bu dönüşümün yeni bir karakter kazanarak Cumhuriyet rejiminin tesisi ile devam ettiği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyet’i devletin kuruluş aşamasını temsil eden 1924-1946 yılları arası dönemin lokomotif; batıcılık, milliyetçilik ile akıl ve bilimden güç alan inkılaplar olmuştur. Ancak bu dönemin din-devlet ilişkileri bakımından en önemli belirteci, dinin varlık ve önemini inkâr etmeyen ancak din unsurlarının kamusal sahaya etkilerini bertaraf etmeyi amaçlayan laiklik anlayışıdır. Ancak bu anlayış İslamcı çevrelerde karşı refleks doğurabilmiş, bilhassa saltanat ve hilafetin kaldırılması, Latin harflerinin kabulü, şapka kanunu ve ezanın Türkçe okunması yönünde alınan kararlar tepkisel bir tavra yol açmıştır. Türkiye’de din-devlet ilişkileri bakımından yeni sayılabilecek bir döneme girilmesi 1946 ile başlayacaktır. Bu dönemin farklı kodlar taşımasına, dünyada gelişen bazı konjonktürel şartlar ve Cumhuriyet Halk Partisi’nde yaşanan dönüşüm kadar siyasete katılan yeni siyasi aktörler de etki etmiştir. 1950’ye kadar süren bu geçiş dönemi din-vicdan hürriyeti meselelerinin de yeniden gündeme gelmesini sağlamış ve özgürlükler bakımından bir ‘yeniden okuma’ girişimini temsil etmiştir. Bu rüzgarın toplumsal sahada oluşan olumlu etkisini siyasi söylemine taşımayı başaran Demokrat Parti 1950 yılında Türkiye’de yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Teorikte bu dönem ne Cumhuriyet’in temel nitelik ve ilkelerini sorgulama ne de bu kaidelere yeni anlamlar kazandırma ülküsünü gütmüştür. Ancak din-vicdan

hürriyetleri konusundaki liberal yaklaşımlar doğal olarak kendi sonuçlarını doğurmuştur. 1950-1960 yılları arasında, Türk siyasi hayatının en etkin aktörü olan Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nden çok farklı bir parti programı sunmamakla birlikte, parti, siyasi etkinliğinin ilk anlarından itibaren, liberal eğilimi yüksek, bu çerçevede de 'din ve vicdan hürriyetlerine saygılı' bir siyasi çizgiye sahip olduğu vurgusunu yapmıştır. Nitekim partinin iktidar yıllarında, çoğunlukla din ve laiklik temelli eleştiriler Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yöneltilmiştir. Demokratlara göre ise laikliğin, düşünce hürriyetine saygı göstererek fakat dinin siyasi amaçlar uğruna kullanılmasına izin vermeyerek ılımlı bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu minvalde ilkesel ve siyasi olarak dinin ve çeşitli İslamcı oluşumların, devlet denetimi altında tutulması konusunda çok büyük bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak bu dönemde dini okulların, kursların açılmasında; dini kitapların yayın-basım ve satışında önemli ölçüde artışın görülmesi dolaylı olarak toplumun İslamcı kesimlerinde de örgütlenme faaliyetlerinin artmasına ve özgürlük sahalarının genişlemesine olanak sağlamıştır. 1961'den sonra bu durumu kolaylaştıran bir diğer etmen, yeni anayasanın belli bir ölçüde 'özgürlükçü' bir karaktere sahip olmasıdır. Tezin esas çalışma alanını oluşturan 1960-1980 arası dönemde, bu gelişmelerin bir neticesi olarak İslamcılık bakımından daha çeşitli ve örgütsel bir toplumsal yapının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemde; *Komünizmle Mücadele Derneği*, *Mücadeleciler Birliği*, *Milli Türk Talebe Birliği*, *İmam Hatip Okulları Mezunları Cemiyeti*, *Yüksek İslam Enstitüleri Talebe Federasyonu*, *Kur'an Kursları Kurma, Koruma ve İdame Ettirme Dernekleri Federasyonu*, *Akıncılar Derneği* gibi bir takım sivil örgütlenmeler ortaya çıkmış bunun yanı sıra Nur cemaati ve Süleymancılar cemaati dışında, Türkiye'de belli bir toplumsal tabana sahip İslamcı oluşumlardan; İskenderpaşa, İsmailağa, Erenköy cemaatleri ve Işıkçılar gurubu gibi İslamcı oluşumlar da kendi dernek ve vakıflarını kurmuşlardır.

Bu toplumsal taban örgütlenişi, İslamcılık fikrinin, 1970'lerde siyasi bir güç olarak da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İslamcı kesimde farklı ve müstakil yeni bir siyasi aktör arayışı, Adalet Partisi içinde yaşanan bazı uzlaşmazlıklar ve partiden ihraçlar neticesinde ortaya çıkmış gibi görünse de, esas itibariyle siyasi sahada İslamcı söylemin kendi özerk alanına ihtiyaç duymasının tezahürü olmuştur. Ancak *Milli Görüş* hareketinin ortaya çıkışı, İslamcı çevrelerin toplu bir siyasi irade göstererek bu harekete destek verdiği anlamını taşımamıştır. Daha evvel Demokrat Parti ve Adalet Partisi yönünde

siyasi irade gösteren İslamcılar, Nakşibendi tarikatı destekli Milli Selamet Partisi'nin kurulmasıyla görüş ayrılıkları yaşamaya başlamışlardır.

1960-1980 arası dönemin, İslamcılık açısından, bu çalışmaya da ilham veren bir diğer özelliği, bu dönemde yayıncılık bakımından ciddi bir inkişafın görülmesidir. Esasen 1960 sonrası Türkiye'si yalnızca İslamcı çevreler ya da sağ görüş açısından değil sol görüşlü örgüt ve siyasi yapılanmaların güçlenmesi ve gerek siyasette gerekse sivil alanlarda faal bir döneme girilmesi bakımından da önem taşımaktadır. Gözden kaçırılmaması gereken bu durum, 1940'larda *Büyük Doğu*, *Hareket* ve *Sebilürreşad* dergileri ile kendini gösteren, 1950'lerden ve bilhassa 1970'tan sonra önemli ölçüde yükselişe geçen İslamcı neşriyatın söylem analizini, hangi parametreler üzerinden şekillendirdiğini anlamlandırmak bakımından mühimdir. Nitekim 1960-1980 yılları arasında yayınlanan İslamcı karaktere sahip yayınların en önemli ortak noktası anti-komünist propaganda üzerinden bir söylem inşa etmiş olmalarıdır. Bu özellik, farklı cemaat, tarikat ya da sivil yapılanmalar tarafından çıkarılan ve esas itibarıyla farklı İslamcılık varyasyonlarını temsil eden dergileri bir araya getiren unsurlardan biri olmuştur.

Bu dönemde İslamcı yayınlarda dikkat çeken bir diğer husus, tercüme faaliyetleri ve uluslararası alanda görülen İslamcı hareketlerin; Ebu'l Ala El Mevdudi, Nedvi, Seyyid Kutub, Muhammed İkbal gibi temsilcilerinin görüşlerine dergilerde sıklıkla yer verilmesidir. Bu durum, bu dönemde İslamcı neşriyatın, dünyada antiemperyalist güçlere karşı oluşturulan İslamcı örgütlenme ve fikir hareketlerini takip ettiğinin bir göstergesi olmuştur. Diğer yandan, yabancı yazarların radikal görüşlerine yer vermek hususunda gösterilen cesaret, aynı oranda yazarların kendi görüşlerini aktarmaları konusunda gösterilmemektedir. Başka bir açıdan ise 1960-1980 yılları arasında, Türkiye'de İslamcı yazarlar tarafından ele alınması beklenen bazı konuların beklenen düzeyde ele alınmadığı görülmektedir. Söz gelimi, İslamcı çevrelerde çok tartışılan ve genel olarak bu kesim tarafından bir 'hezimet' olarak nitelendirilen Lozan Anlaşmasına ya da İslamcı çevrelerde hassasiyet oluşturan Ayasofya meselesine dair yazılan makalelere yalnızca birkaç sıklıkla rastlanmakta ancak hepsinde aynı hassasiyet görülmemektedir. Bunların dışında yine İslamcı dergilerde ele alınması beklenen Osmanlı padişahları özelinde kaleme alınan yazılar yok denecek kadar azdır. Daha evvel de belirtildiği gibi Soğuk Savaş'ın iki kutuplu şartları, Türkiye'nin Truman Doktrininden itibaren, demokrasi bloğuna yakın durması, Türkiye'de sağ kesimin en büyük tehlikeyi komünizm olarak

görmesi, benzer şekilde İslamcılarının da toplumsal ahlakta yaşanan dejenerasyonu, öğrenci olaylarının negatif tetikleyicisini, siyasi kanatta ‘zararlı muhalefeti’ komünizmde aramasına neden olmuştur. Dergilerde emperyalizm, kapitalizm, Marksizm, Komünizm ve Sosyalizm gibi kavramların incelemesinde de ‘Batı’dan kastedilenin genel olarak Avrupa medeniyeti olduğu, komünizm hususunda Rusya’ya işaret edildiği, bu kavramların birbirini doğuran, diyalektik felsefeden beslenen esas olarak aynı amaca hizmet eden olgular olduğu düşünceleri üzerinde durulmaktadır. İlginç şekilde Türk Amerikan ilişkileri üzerinden ya da uluslararası kuruluşlar üzerinden kapitalist sistem vurgusu ya da eleştirisi görülmemekte zaman zaman Türkiye’nin neden Avrupa Ekonomi Topluluğuna dahil edilmediği üzerine fikir yürütülmektedir. Bu hususlar üzerinde derinlikli yazıların kaleme alınmamasının bir nedeni de esas itibarıyla bu dönemde yayınlanan İslamcı dergilerin daha çok ilmi-edebi çizgide olmasıdır. Diğer yandan bu dönemde İslamcı dergilerin birçoğu belirli bir örgütlenmenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır ve bu bakımdan da aralarında bazı farklar ortaya çıkmaktadır.

Çalışma için belli bir metodoloji çerçevesinde, belirli temalar kapsamında ele incelenen; *Büyük Doğu, Diriliş, Diyanet İlmi Dergi, Fedai, Hareket, Hilal, İlahi Işık, İslam, İslam’ın İlk Emri Oku, Müslüman Sesi, Pınar, Sebil, Sebilürreşad, Sönmez, Tohum, Yeniden Millî Mücadele* dergilerinin yazar kadrolarının, imtiyaz sahiplerinin, birbirinden farklı çeşitli cemaat, örgüt, dernek vb. yapılanmalar ile irtibat içinde oldukları görülmektedir. Elbette bu tespit, bu yayınların her zaman bu gurupların sözcülüğü ya da propagandasını yaptığı anlamını taşımamaktadır. Ancak tamamen bağımsız olduklarını söylemek de pek mümkün değildir. Oldukça kesintili bir yayın hayatına sahip olan *Büyük Doğu* dergisi, başyazarı Necip Fazıl Kısakürek öncülüğünde çıkarılmıştır ve Kısakürek’in Nakşibendi tarikatının bir koluna intisap ettiği bilinmektedir. Ayrıca derginin yayın politikasıyla paralel olarak, 1965 yılında *Büyük Doğu Fikir Kulüpleri*, 1973 yılında *Büyük Doğu Yayınevi* kurulmuştur. Kısakürek’in yazılarına -özellikle ‘İdeolocya Örgüsü’ başlığıyla kaleme aldığı yazıları- dönemin diğer pek çok İslamcı dergisinde rastlamak mümkündür. Sezai Karakoç öncülüğünde çıkarılan *Diriliş* dergisi, yazarın kendi ifadesiyle esasen *Diriliş* ruhunu temsil etmektedir. Karakoç, çeşitli yazılarında, bu hareketin bir edebiyat ya da sanat hareketi olarak kabul edilmesini eleştirmekte ve sanatın da bir ülkü ve ideale hizmet edebileceği inancını taşımaktadır. *Diyanet İlmi Dergi*, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından çıkarılmıştır. Dolayısıyla, ele alınan yayınlar içinde en az politik söyleme ve propagandaya rastlanan yayındır. Sloganını ‘Allah’a Vatan ve Hürriyete’ olarak tarif

eden *Fedai* dergisi, milliyetçi-muhafazakâr bir duruş sergilemekte İslam ve Türklük vurgusu dergide kaleme alınan yazılarda ön plana çıkmaktadır. Derginin herhangi bir cemaat, tarikat ya da dernek ile irtibatı tam olarak saptanamamakla birlikte, Said Nursi hakkında dikkat çekici ölçüde müspet yazıların kaleme alındığı görülmektedir. *Hareket* dergisi, İslamcı yayıncılık içinde en farklı çizgiye sahip dergidir. Derginin başyazarı ve yazı işleri müdürü Nurettin Topçu, ilkesel olarak dinin herhangi bir şeye alet edilmesine karşı çıkmakta, insanların saf manevi duygularının kullanılmasını eleştirmektedir. Ona göre İslam; siyasetin ve her şeyin üstündedir ve bir meslek haline dahi getirilmemelidir. Çeşitli kaynaklarda, Nakşibendi tarikatının bir koluyla ilişki kurduğu, ancak bu tecrübeyi yazılarına, tasavvufun ‘ruhçuluk’ yönünü ön plana çıkararak taşıdığı bilgileri yer alan Topçu’yu, diğer İslamcı yazarlardan farklı bir yöne taşıyan diğer özelliği sosyalizmi savunan yazıları olmuştur. Topçu, yardımlaşma, dayanışma ve adalet ilkelerini İslam’ın vazgeçilmez bir parçası olarak görmektedir. Bu nedenle kendi ‘İslam Sosyalizmi’ kavramını oluşturmuş ve bu inanç çerçevesinde yazılar kaleme almıştır. Bu görüş aynı zamanda Ali Şeriatî’den de aşına olduğumuz bir İslam anlayışıdır. *Hilal* dergisi hususunda iki temel özellik karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki derginin Said Nursî’nin öncülük ettiği Nur cemaatine yakın olması, ikincisi derginin baş yazarı ve sahibi Salih Özcan’ın yurt dışı ziyaretleriyle İslam dünyasını takip ederek, önemli sayıda eserin Türkiye’ye gelmesi ve tercüme edilmesine ön ayak olmuş olmasıdır. Bu tercüme faaliyeti sebebiyle *Hilal* dergisinde; Ebu’l Ala El Mevdudî, Maruf Devâlîbî, İhvân-ı Müslîmin, Seyyid Kutub gibi İslam inkılabı fikrinin, İslam dünyasındaki temsilcilerinin yazı ve eserlerinden alıntılara sıkça yer verildiği görülmektedir. *İlahi Işık* dergisi, özellikle Cumhuriyet’in ilk yılları ve Demokrat Parti döneminde, Türkiye’deki bazı Atatürk ve Laiklik karşıtı eylemlerle gündeme gelen ve Kemal Pilavoğlu’nun liderlik ettiği Tıcanî tarikatı tarafından çıkarılmaktadır. *İslam* Dergisi de *Hilal* dergisine benzer bir ekiple çıkarılmış ve dergide tercüme faaliyetlerinin etkin olduğu görülmüştür. Dergide daha evvel zikredilen İslamcılarının yanı sıra; Muhammed Hamidullah, Muhammed İkbâl, Muhammed Reşit Rıza gibi isimlerin de yazılarına yer verildiği görülmektedir. *İslam’ın İlk Emri Oku* dergisi, İmam Hatip Okulları ve Yüksek İslam Enstitüleri mezunları tarafından İslam adına hizmet etmek ülküsüyle yayınlanmıştır. *Müslüman Sesi* dergisi eski bir İzmir Vaizi olan Lütfullah Baydoğan tarafından çıkarılmıştır. Dergide, CHP’nin dinde reform tartışmaları temelinde eleştirilmesi öne çıkmaktadır. *Pınar* dergisi ilk olarak, *Çapa Yüksek Öğretmen Okulu Talebe Derneği*’nin yayın organı olarak çıkarılmış,

derginin yönetimi daha sonra 1968-1978 yılları arasında, dönemin sağ-sol çatışmasında salt milliyetçilik ve İslamcılık arasında kendine özgü bir yerde duran ve bu durdukları noktanın ‘ilmi sağ’ olarak nitelendirildiği, *Mücadeleciler Birliği*’ne geçmiştir. Dergi daha çok edebi ve sosyal temalı yazılarla ön plana çıkmıştır. *Sebil* dergisi, yakın bir tarihe kadar, ilginç söylemleri, laiklik, Atatürk ve Cumhuriyet karşıtı fikirleriyle dikkat çeken Kadir Mısıroğlu tarafından çıkarılmıştır. Dergi bu dönemde ele alınan yayınlar içinde en politik ve en sert üsluba sahip yayın olmuştur. Bu sebeple dergi hakkında otuz altı ayrı dava açılmıştır. *Sebilürreşad*, 1908 yılında *Sırat-ı Müstakim* adıyla yayınlanmaya başlanan derginin 1912’den sonra aldığı isimdir. Derginin oldukça uzun süren bir yayın hayatına sahip olması, yıllar içinde pek çok İslamcı ismin bu dergide yer almasına sebep olmuştur. *Sönmez* dergisi, Nur cemaatine yakın çevreler tarafından çıkarılmıştır. Said Nursi de derginin öne çıkan yazarlarından biri olmuştur. *İmam Hatip Okulları Mezunları* ve *Mezunları Derneği* tarafından çıkarılan *Tohum* dergisi, İmam Hatiplerle ilgili gelişmelerin takip edilmesi, mezun dayanışmasının ve örgütlenmesinin sağlanması bakımından önemli bir yayındır. Mücadeleciler Birliği’nin *Pınar* dışında bir başka yayın organı ise *Yeniden Milli Mücadele* dergisi olmuştur. Dergi milliyetçi-muhafazakâr bir çizgide yayın yapmış ve İslam dünyasını şeriat devleti çatısı altında birleştirmek ülküsünü taşıyan, şiddet eğilimli bir hareket olan *Hizbuttahrir* örgütünün görüşleriyle mücadele halinde olmuştur.

Gerek dergilerle ilgili gerekse çalışmamızda ele alınan; batı algısı, kadın, eğitim, din ve siyaset ve iktisat temaları çerçevesinde ele alınan makalelerle ilgili araştırma sonucunda; 1960-1980 arasında neşredilen İslamcı dergilerin, aynı zamanda toplumsal bir yansımayla işaret ettiği söylenebilir. Bu dönem neşriyat bakımından zengin olduğu kadar, kendini sağcı-muhafazakâr olarak tanımlayabilen, bizim tabirimizle İslamcı kesimin de çeşitliliğine işaret etmektedir. Nitekim bu dönemde, farklı cemaatler, farklı dernekler, farklı ülküler etrafından birleşen İslamcılarının, kendi inandıkları İslamcılık ülküsü içinde kendilerince bir hedefe sahip oldukları görülmektedir. Ele aldıkları meseleler, bu meselelere yaklaşımları hassasiyet gösterdikleri konular bakımından çoğunlukla ortak noktalar bulabilmek mümkünse de bu dönem İslamcılarının nasıl bir Türkiye ve Dünya kurguladıklarını açıkça anlamak güçtür. Üstünde durdukları temel parametreler olan; İslam’ın ahlak için önemi, İslam’ın aslında demokratik sisteme uygun olduğu, laiklik esas şekliyle uygulandığı taktirde, insanların dinlerini yaşama ve fikirlerini dile getirme hürriyetlerine karışmamak anlamına geleceği, eğitimde, ekonomide neredeyse ele alınan

her temada, mevcut sistemin materyalist ve pozitivist bir felsefeye hizmet ettiği gibi ortak görüşler görülse de Türkiye’de ortak bir İslami duruş ya da yeni bir sağ inşa etmekle ilgili ideal ya da görüş birliği yoktur. Nitekim bu araştırmada çoğu kez vurgulandığı şekilde, Türkiye’de İslamcı kesimin her zaman siyasi olarak da ortak bir irade gösterdiğine rastlanmamaktadır. Diğer yandan bu dönemde neşredilen İslamcı dergiler bizlere bir İslamcılık mozaigi sunmaktadır. Anlaşıldığı üzere, çeşitli kesimlerin bir toplumsal grup aidiyetiyle yaptıkları yayınlar ve ortaya koydukları ülküler, kendi kesimleri içinde bir birlik duygusu oluşturmak niyetini taşımaktadır. Türkiye’de İslamcılık, Dünya’nın çeşitli yerlerinde ön plana çıkan İslamcılık hareketleriyle kıyaslandığında ne devrimsel bir hedef ortaya koymakta ne de birlik duygusunu ön plana çıkarmaktadır. Türkiye’de İslamcılığın daha çok İslamcı kesimlerin kendi ait oldukları gruplara, Türkiye içinde özgürlük alanı sağlamak ve sahip oldukları alan mahremiyetini korumak adına hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Sözgelimi laiklik tartışması, ‘İslam’da laiklik yoktur’ ve ‘Türkiye’de laiklik uygulanmamaktadır’ temel tartışmaları üzerinden yapılmaktadır. Yani İslamcı yazarlar çoğu zaman İslam’a neyin uyup uymadığı ile ilgili temel görüşleri aktarıp üzerlerine düşen görevi yapmakta ancak diğer yandan Türkiye’nin temel kuruluş ilkeleriyle çok büyük bir mücadele içine girmeden, sahip oldukları alanları koruma iç güdüsüyle hareket etmektedir. Gerek dergilerin araştırılması gerekse ele alınan temalar çerçevesinde yapılan okumalardan çıkarılan bu saptamanın muhtemel bazı sebepleri üzerinde durulabilir. Türkiye için tarihsel bir karşılaştırma yapıldığında, II. Meşrutiyet dönemi İslamcılık fikrinin, devletin geri kalmışlığı ve içinde bulunduğu zor durumun çarelerini aramak gibi bir ortak amaca hizmet ettiği görülmektedir. 1960-1980 arasında, Türkiye’de ve esasen Cumhuriyet tarihinin herhangi bir noktasında İslamcıları bir araya getiren böyle bir amaçtan söz etmek güçtür. Coğrafi bir karşılaştırma yapıldığında ise, Dünya’da yükselen İslamcılık hareketlerinin, genel olarak emperyalist güçlere karşı verilen milli ve dini bir mücadeleyi temsil ettiği görülmektedir. Dergilerde sık sık Türkiye’nin batılı ideoloji ve düşüncülerin olumsuz şekilde etkisinde kaldığı görüşü yer alsa da Türkiye’nin fiili bir emperyalist tehdit altında olmaması bu tartışmaları da ciddi şekilde bir tehdit algısı içine taşımamıştır. Diğer yandan, dergilerde dikkati çeken; İslam’da da demokrasinin, cumhuriyet sisteminin, gelişmiş bir ceza hukukunun olduğu ve benzeri yönde fikirlerin, bu dönemde İslamcı düşüncenin bir savunma mekanizması içinde olduğunu da göstermektedir. Başka bir ifadeyle İslamcı yazarlar, bu dönemde İslam adına ve İslam vasıtasıyla devrimsel nitelikte faaliyetler göstermekten ziyade,

Türkiye’de İslam’la, dindarlarla ilgili var olan yahut var olabilecek önyargılı ve pejoratif algıların ortadan kalkması için gayret sarf etmektedirler. 1960-1980 arası Türkiye’de yayımlanan İslamcı dergiler, bu dönem İslamcı düşüncenin bir yansımasını temsil etmektedir. Bu dönemde, Türkiye’de birbirlerinden çok net ve kesin çizgilerle ayrılmayan ancak bir araya da gelemeyen bir İslamcılık tipinden söz etmek mümkündür.

Tarihsel süreçten bugüne bakıldığında, İslamcı basın-yayın sahasına yansıyan görüşler göz önüne alındığında, Türkiye’de İslamcılık fikrinin ya da hareketinin, devrimsel bir nitelik taşımadığı görülmektedir. İslamcı söylem çoğunlukla devletin bazı temel nitelikleri, kurumların işleyişi, siyasi araçların kullanımı, toplumun -kendi değişimiyle- ‘dejenerasyonu’ bakımından eleştiriler taşısa da ve İslamcı çevrelerin ortak hassasiyetler ve ortak eleştiriler bakımından bir araya gelebildikleri görülse de bunların yerine ikame edilecek yeni sistemler ya da araçlar ortaya koymak bakımından zayıf niteliktedir. Bunun nedeni, Türkiye’de dini sahanın tehdit altında görüldüğü durumlarda eşit şekilde İslami grup ve oluşumların da kendi varlığını ve birliğini tehdit altında görmesidir. Bu durum doğal olarak, İslamcı oluşumları kendi meşruiyet alanlarını ve kendi özgürlük sahalarını koruma güdüsüyle hareket etmeye itmiştir. Bunun bir nedeni Türkiye’de İslamcı oluşumların çok odaklı olmasıdır. Bu çok odaklılık farklı dernek, vakıf, cemaat ve tarikat şeklinde ortaya çıkmakla birlikte entelektüel sahaya da bu fraksiyonların yansımasına neden olmuştur. Türkiye’de herhangi bir İslamcı oluşumdan bağımsız bir siyasi hareket ya da yayın bulmanın oldukça zor olduğu söylenebilir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, Dünya’da örnekleri var olan devrimsel ve örgütsel İslamcı hareketler, Türkiye’de İslamcı çevreleri etkilemiş ancak kendilerine benzer bir varlık alanı bulamamıştır. Türkiye’de İslamcı hareket çoğunlukla, var olan rejim içinde hareket alanı yaratmak, özgül özgürlük sahaları açmak amacını gütmektedir. Var olan marjinal örneklerin ise büyük bir toplumsal taban bulamadığı gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

1. Yönergeler, Kitapçıklar, Belgeler

Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi, Ankara, 1970.

Milli Nizam Partisi Parti Programı, Ankara, 1970.

T.C. Resmî Gazete, 29 Temmuz 1953 Çarşamba, S:8470.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C:18, Toplantı: 3.

2. Tezler

Esenkaya, Ahmet, **İnönü Dönemi Laiklik Politikası 1938-1950**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1995.

Gül, Adnan, **Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim) Dergisi'ne Göre Batılılaşma Problemi**. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Yücel, İdris, **Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011

3. Kitaplar

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2015.

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1994.

Akşin, Sina, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2017.

Almond, Gabriel, **The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations**, Princeton, Princeton University Press, Princeton, 1963.

Apter E., David, **The Politics of Modernization**, The University of Chicaco Press, Chigago, 1965.

Aydın, Suavi, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2014.

Başgil, Ali Fuat, **Din ve Laiklik**, Yağmur Yay., 8. Baskı, İstanbul, 2007, s.164.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 15. Baskı, İstanbul, 2010.

Çağatay, Neşet, **Türkiye'de Gerici Eylemler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1972.

Çakan, Işıl, **Türk Parlamento Tarihi'nde İkinci Meclis**. Çağdaş Yay., İstanbul, 1999.

Çakır, Ruşen, "Millî Görüş Hareketi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze**, İmge yayınevi, 5.Baskı, Ankara, 2013.

Duman, Doğan, **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık**, Eylül Yay., 2. Baskı, İzmir, 1999.

Düzdağ, M. Ertuğrul (haz.), **Volkan Gazetesi 1908-1909 (Tam ve Aynen Metin Neşri)**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Erdoğan, Mustafa, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yay., 7. Baskı, Ankara, 2011.

Zengin, Ertuğrul, **Akıncılar Hareketi 1970'lerde İslamcı Gençliğin Oluşumu ve Eylem**, İletişim Yay., 1. Baskı, 2021, İstanbul, S.149.

Goloğlu, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi: I 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.

Göle, Nilüfer, **Modern Mahrem**, Metis Yay., İstanbul, 11. Baskı, İstanbul, 2011.

Kara, İsmail, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I: Metinler Kişiler**, C.I., Dergâh Yay., 2017.

Kara, İsmail, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi II: Metinler Kişiler**, Dergâh Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2017.

Karpat, Kemal, **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Timaş Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2009.

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yay., 1. Baskı, İstanbul 2010.

Kaynar, Mete Kaan (haz.), **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, İletişim Yay., İstanbul, 2017.

Keser, İhsan, **Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik**, Gündoğan Yay., Ankara, 1991.

Kılıç, Mahmut Erol, **Ayrılmaya Değil Birleştirmeye Geldik**, Sufi Kitap Yay., İstanbul, 2015.

Koloğlu, Orhan, **Avrupa Kıskaçında Abdülhamid**, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2011

Lee, Stephan, **Avrupa Tarihinden Kesitler I-II**, Dost Kitapevi, Ankara, 2012.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Arkadaş Yay., 4. Baskı, Ankara, 2010.

Mardin, Şerif, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim Yay., 20. Baskı, İstanbul, 2017.

Meriç, Cemil, **Bu Ülke**, İletişim Yay., İstanbul, 1995.

Meşe, Ertuğrul, **Komünizmle Mücadele Dernekleri**, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul 2017.

Neziroğlu, İrfan, **TBMM Hükümetler Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C: II, TBMM Basımevi, Ankara, 2013.

Türküne, Mümtaz’er, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul 1991.

Zengin, Ertuğrul, **Akıncılar Hareketi 1970’lerde İslamcı Gençliğin Oluşumu ve Eylem**, İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2021.

Zürcher, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.370-373.

4. Süreli Yayınlar

Acar, Ünal, “Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları ve Günümüze Yansımaları”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Y.23, S.2, Ağustos 2019.

Ahili, Vehbi Ecza, “İslam'da Demokrasinin Esasları”, **Sönmez**, C.I, S:2, Temmuz 1964.

Akbulut, Fahrettin, “İlim ve Din”, **İslam**, C.III, S:31, Nisan 1960.

Akdeniz, Sabri, “Batılaşma Çabalarının Sonuçları”, **Sönmez**, C.VIII, S:70-71, Haziran 1971.

Akdeniz, Sabri, “Batılılaşma”, **Sönmez**, C.VIII, S:68-69, Nisan 1971.

Akdoğan, Mehmet, “Maarif ve Gençlik”, **Fedai**, C.IV, S:42, Haziran 1968.

Akkemci, İbrahim, “Batı ve Batılı”, **Tohum**, C.IV, S:47, Şubat 1970.

Akseki, Şükran, “Gençliğin Meseleleri ve Nedenleri”, **Fedai**, C.III, S:36, Kasım 1966.

Aktay, Yasin, “İslamcı Siyasetin Yeni Halleri ve Söylemleri”, **Tezkire**, 2014.

Albayrak, Sadık, “İktisadi Meselemiz”, **Tohum**, C.IV, S:46, Ocak 1970.

Anon, “İslam ve Laik Demokrasi”, **Hilal**, C.VIII, S:94, Haziran 1969.

Aral, Namık Zeki, “Diyanet İşleri ve Faiz Meselesi”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.VIII, S:90-91, Kasım-Aralık 1969.

Arık, Oğuz, “Türk Gençliğine”, **Hareket**, C.V, S:35, Kasım 1968

Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yay., 14. Baskı, İstanbul, 2014

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yay., 16. Baskı, İstanbul, 2007

Arslan A., Aydın “Sosyalizm Komünizmin Kardeşidir”, **İslam**, C.V, S:58, Ocak 1962.

Aşkın, Nazif, “İslam Kız Kolejlerini Açmalıyız”, **Fedai**, C.IV, S:52, Kasım 1969

Atay, Hüseyin, “Modern İlim ve Kuranı Kerim İlişkisinde Metod”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.XVIII, S:5, Eylül Ekim 1979.

Ateş, Mustafa, “Faiz ve İktisat”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.I, S:9, Kasım 1961.

Atilhan, Cevat Rifat “Gericilikten Maksat Nedir?”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.IV, S:40, Kasım 1964.

Atmaca, Erol, “Eğitimimizdeki Buhran ve Kaynakları”, **Pınar**, C.I, S:15, Aralık 1969.

Aydın, Ali Arslan, “İslam’da ilme ve ilim adamına verilen üstün değer”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.X, S:112-113, Eylül-Ekim 1971.

Aydın, Mustafa, “Batı Kültür ve Medeniyetinin Geleceği”, **Pınar**, C.II, S:26, Şubat 1974.

Aydın, Nurhan, “Atatürk’ün Din Politikası ve Günümüze Yansımaları”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, S:6, Kış 2020.

Bagce, H.Emre, “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi”, **I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S:8 Mart 2003.

Baltacı, Ahmet, “Peygamberimiz (S.A.S.) in Merhameti ve Çocuk Terbiyesi”, **Diyanet İlmi Dergi**, Özel Sayı.

Banarlı, Nihad Sami, “Eğitim Felsefemiz”, **Pınar**, C.I, S:6, Mayıs 1968.

Başgil, Ali Fuat, “Demokrasi Maneviyatıdır”, **Fedai**, C.IV, S:46, Nisan 1967.

Başgil, Ali Fuat, “Din Hürriyeti ve Laiklik Prensibi Yeni Anayasada Nasıl İfade Edilmelidir?”, **İslam**, C.III, S:35, Ağustos 1960.

Başgil, Ali Fuat, “Din ve Vicdan Hürriyeti ve Laiklik”, **Sebillüreşad**, C.XIII, S: 310, Haziran 1960

Baytal, Yaşar, “Demokrat Partinin Eğitim Politikalarında Din ve Dini Okullar”, **Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü**, S:66, Bahar 2020.

Baytal, Yaşar, “Demokrat Partinin Eğitim Politikalarında Din ve Dini Okullar”, **Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü**, S:66, Bahar 2020, s.96.

Be. De., “Hadiselerin Muhasebesi: Feza”, **Büyük Doğu**, C.XI, S:4, Ekim 1964.

Berki, Şakir, “İslam İktisadı: İslam’da Tasarruf”, **İslam**, C.V, S:50, Kasım 1961.

Berki, Şakir, “İslam'da Toplum Hayatı”, **İslam'ın İlk Emri Oku**, C. II, S:14, Nisan 1962

Bernard Lewis, “İslamic Revival in Turkey”, **International Affairs**, Volume 28, Issue 1, January 1952.

Beyan'ul Hak, C: I, S.2, 12 Ekim 1908.

Beylem, Erdinç, “İslamiyet ve Sosyalizm”, **Hilal**, C.V, S:50, Mart 1965.

Bilge, Muammer, “Üniversitemizin Dramı”, **Hareket**, C.V, S:40, Nisan 1969.

Bostan Ünsal, Fatma, “Mehmet Akif”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Bostan, M. Hanefi, “Said Halim Paşa’da İslamlaşma Düşüncesi”, **TYB Akademi Dergisi**, Y:1, S:3, Eylül 2011.

Boz, Erdoğan, “Türk Feminizmin Temelleri”, **Hilal**, C.XXVII, S:323, Aralık 1989.

Bozkurt, Birgül, “Türkiye’de Mili Şef Dönemi CHP Politikalarının Eğitim Sistemi Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Belgi**, S:2, Yaz 2011.

Bölükoğlu, Mehmet, “Feminizm Üzerine”, **Pınar**, C.II, S:42, Haziran 1975.

Budak, Hatice, “İslamcı Dergicilik: Vahdetin İçinde Bir Ses ‘İslam’ın İlk Emri Oku’ Dergisi”, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, C.XI, S:1, 2020.

Bulaç, Ali, “İslam Sosyalizmi Tartışmaları”, **Hareket**, C.V, S:111, Mart 1975.

Bulaç, Ali, “Sınıf Meselesi”, **Hareket**, C.V., S:102, Haziran 1974.

Bulut, Hayrettin, “Komünistler Niçin Ecevit’i Destekliyorlar?”, **Sebil**, C.II, S:29, Haziran 1976.

Burhan Felek, “Baticılık ve Gericilik”, **Tohum**, C.I., S:12, Eylül 1964.

Cabioğlu, M. Kemal, “Ekonomi ve İslam”, **Hilal**, C.XX, S:239-240, Ocak 1983.

Canan, İbrahim, “İslam’da Temel Eğitimin Esasları”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.XVIII, S:6, Aralık 1979.

Cem, İbn-i Tayyar Semahaddin, “Dünya Dini İslam”, **Tohum**, C.III., S:30.

Cem, İbn-i Tayyar Semahaddin, “Güzel Sanatların Felsefesi”, **İslam**, C.III, S:33, Haziran 1960.

Cem, Semahaddin, “Din Terbiyesi ve Devlet”, **İslam**, C.VIII, S:88, Ocak 1965.

Cemile, Meryem, “İslam ve Müslüman Kadının Vesayetten Kurtulması”, **Sönmez**, C.III, S:37, Aralık 1967.

Cenan, Mıhriddin, “Sanat ve Kominizm”, **Tohum**, C.I, S:8, Mayıs 1964.

Cenan, Mıhriddin, “Sosyalist propagandalara cevap: Türkiye’nin Sosyalizme Asla İhtiyacı Yoktur”, **İslam**, C.III, S:36, Eylül 1960.

Civelek, Muzaffer, “Üniversite Bıhranı”, **Hareket**, C.V, S:30, Haziran 1968.

Çakan, İsmail Lütfi, “İlerleme ve Yükselme”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.XII, S:3, Mayıs Haziran 1973.

Çekmegil, Sait, “Siyaset ve İslam”, **Sönmez**, C. VIII., S:70-71, Haziran 1971.

Çelikcan, Hüseyin, “Sanatçı mı dediniz?”, **Fedai**, C.V, S:4, Nisan 1979.

Çingil, Refet, “Füzelerin Yönü”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:18, Kasım 1967.

Çoşkun, Kemal Fedai, “Komünist Avı ve 163. Madde”, **Fedai**, C.III, S:30, Nisan 1966.

Çoşkun, Kemal Fedai, “Nurculuğu Suç Sayan Bir Kanun Var mı?”, **Fedai**, C.III, S:27., Ocak 1966.

Çoşkun, Kemal Fedai, “Süleymanlılar ve İmam Hatip Mektepleri”, **Fedai**, C.IV, S:50.

Çubukçu, İbrahim Agah, “İslam Medeniyeti ve Düşüncesinin Batı Alemine Tesiri”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.XII, S:6, Kasım Aralık 1973.

Çubukçu, İbrahim Agah, “İslam’da Medeniyet ve Çalışmanın Önemi”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.V, S:1-2, Ocak Şubat 1966.

Dana, Mehmed, “Terbiye (Eğitim) Davası”, **İslam**, C.IV, S:37, Ekim 1960.

Dardağan, Nazif, “Maarifimiz”, **Hareket**, C.V, S:53, Mayıs 1970.

Dedektif X, “İhtilal ve Sonrasının Dine Karşı Vaziyeti”, **Büyük Doğu**, C. XIII, S:1, Temmuz 1967

Dedektif X, “Maarif ve Din”, **Büyük Doğu**, C.XI, S:3, Ekim 1964

Dedektif X, “Vesikalarla Büyük İfşalarımız: Bir Milli Güvenlik Kurulunun Gözüyle Batıcılık, Komünizm, İslamiyet ve Nurculuk”, **Büyük Doğu**, C.XI, S:4, Ekim 1964.

Dikici, Ali, “Milli Şef İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S:42, Kasım 2008.

Dinçer, Nahit, “Milli Eğitimimiz: Bugünkü Durum”, **Diriliş**, C.III, S:9-10, Mayıs 1970.

Dinçer, Nahit, “Orta Öğretim Reformu ve İmam Hatip Okulları”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.10, S:104-105, Ocak-Şubat 1971.

Dinçer, Nahit, “Osmanlı Eğitim Sistemi ve Bugünkü Sistem”, **Sebil**, C.V, S:211

Diyanet Aylık Dergi, S:2, Şubat 1991.

Doğan, Lütfi, “İslam’da İlim Anlayışı”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.VIII, S:82-83, Mart-Nisan 1969.

Doğan, Lütfi, “Kadın Hakları Üzerine”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.VIII, S:86-87, Temmuz - Ağustos 1969.

Doğaner, Yasemin, ‘The Law on Headdress and Regulations on Dressing in the Turkish Modernizations’, **Bilig**, Sonbahar 2009, S:51, s.33-52.

Doğaner, Yasemin, **Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı’da Basın**, Edebiyat Dergisi Fakültesi, Cilt 29 Sayı 1, Haziran 2012, s.118-119.

Duman, Doğan, “Türkiye’de İslamcı Yayıncılık”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, S.4-5, 1995

Duran, Hikmet, “Müslüman Türk öğretmenlerine...”, **İslam**, C.VIII, S:95.

Eb’ul A’la Mevdudi, “Kültür Emperyalizmi ve Nedenleri”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.X, S:104, Kasım 1970.

Eb’ul Ala El Mevdudi, Tüzün Demirer (çev.), “Ekonomik Problemin İslam’da Çözümü”, **Diriliş**, C.II, S:2, Nisan 1966.

Ebu'l Ala el Mevdudi, “İslam Yönetiminin Dayandığı Esaslar Hakkında Bir İnceleme”, **Pınar**, C.III, S:2, Haziran 1980.

Ebu'l ala el Mevdudi, Rasim Özdenören (çev.), “İslam Devlet Nizamı”, **Hilal**, C:VI, S:66, Ocak 1967.

Ebul-A’la El Mevdudi, Sabri Aslan (çev.), “İslam Devlet Nizamında Kadının Durumu”, **Hilal**, C.V, S:59, Temmuz 1966.

Efe, Adem, “Sebilürreşad”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XXXVI, İstanbul, 2009.

Emiroğlu, Talha, “Karma eğitimin hedefi İslami değerleri yıkmaktır”, **Sebil**, C.IV, S:199.

Eraydın, İlhan, “Aydın Getirdikleri: Sermaye ve Sosyalistler”, **Hareket**, C.V, S:102, Haziran 1974.

Erce, H. Ziya, “İslam Dini ve Güzel Sanatlar”, **Tohum**, C.II, S:22, Temmuz 1965.

Erdil, Kemaleddin, “Dini Şuurun ve Manevi Değerlerin Fert ve Cemiyet üzerindeki Tesirleri”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.XI, S:2, Mart- Nisan 1972.

Eroğul, İbrahim Hakkı, “Türk Basın Hayatında İslamcı Bir Yayın Olarak Sebil Gazetesi (1976-1992)”, **Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S:4, Kış 2019, s.190-194.

Ersoy, Mehmet Akif, “Dil Meselesi”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:7, 30 Ağustos 1967

Ertem, Rekin, “Araştırma İnceleme: Eliften Alfabe”, **Hareket**, C.VII, S:164, 197Reşit Muhammed, Rıza, “Kuran’ı Kerim’e Göre Servet Hakları ve İktisadî Islahat”, **İslam**, C.IV, S:44, Mayıs 1961

Ertuğrul, Cezmi, “Diller Nasıl Gelişir?”, **Hareket**, C. V, S:81.

Felek, Burhan “Batıcılık ve Gericilik”, **Tohum**, C.I, S:12, Eylül 1964, s.24-25.

Fikret, Ali “Kültür Yabancılaşması ve Coğrafi Batıcılık”, **Hareket**, C.V, S:58, Ekim 1970

Fred, Schwarz, “*Neden* Komünist Olurlar? Talebeleri ve Aydınları Komünizm Nasıl Celbeder?”, **İslam**, C.VI, S:67, Nisan 1963, s.221-223.

Gani, Kemal “Din ve Demokrasi”, **Diriliş**, C.II., S:1, Mart 1966.

Göker, Lütfi, “İslam Medeniyetinin Mahsulü Astronomi”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.XVI, S:1, Ocak Şubat 1977.

Güler, Halit, “Din Öğretiminin Lüzumu”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.I, S:1, Mart 1961.

Güler, Halit, “Komünizm Karşısında Türkiye’nin Durumu”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.III., S:26, Haziran 1963.

Güler, Halit, “Sayın Milli Eğitim Bakanı Ökten: Sen de Düşeceksin”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, 3.Cilt Sayı:30.

Gümüşiz, Osman, “Dil Devrimi”, **Hareket**, C.V, S:81, Eylül 1972.

Gündüz, Turgay, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, C.VII, S:7, 1998, s.543-556.

Gürbüz, Arzu, “Feminizmi Cihan Aktaş’a Sorduk”, **Hilal**, C.XXVII, S:323, Aralık 1989

Hacıyakuboğlu, A., “Dil Meselesi”, **Hareket**, C.V, S:81, Eylül 1972.

Hallaq, Wael, “İçtihat Kapısı Kapandı mı?”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.29, 2017.

Hamidullah, Muhammed, “Yabancı Gözü ile İslam Aleminde Kadın”, **Hilal**, C.II, S:20, Ekim 1961.

Hatemi, Hüseyin Perviz “İslam Hukukunda Devlet Reisi”, **Hareket**, C. V, S:48

Hatemi, Hüseyin Perviz, “İslam hukukuna göre devletin umumi vasıfları”, **Hareket**, C.V., S:47, Kasım 1969.

Heitler, Walter, Eyüp Sanay (çev.), “Allah ve Tabiat İlimleri”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.XVIII, S:3, Mayıs Haziran 1979.

Hüseyin, Şeyh Müşir, “İslam ve Sosyalizm”, **Sebilürreşad**, C.XIV, S:345., Şubat 1963

Irving, Thomas Ballantyne, “İslam’a Neler Borçluyuz?”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.XII, S:6, Kasım Aralık 1978

İkbal, Ali, “Laik Demokrasi”, **Tohum**, C.VII, S:84, Mart 1974, s.4-6.

İkbal, Enver, “İslam Sisteminde Bankaların Yeri”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.XIV, S:161, Eylül 1975

İkiz, Lütfi, “Sosyalizm Modası ve Komünizm Vebası”, **Hilal**, C.III, S:31, Eylül 1962, s.9.

İnamullah Han, “İslam Dünyasının Ekonomik Durumu”, **Diriliş**, C.II, S:3, Haziran 1966

İnan, Mahmut, “IMF İstikrar Politikaları ve Stand-By Anlaşmalarını Gerekli Kılan Nedenler Açısından Türkiye IMF İlişkileri”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi**, Y.12, S:32, Ağustos 2019

İpşirli, Mehmet, “Bâb-ı Meşihat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.IV, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 91

İslamoğlu, “İdari ve Siyasi İlimler Kürsüsü Din ve Siyaset Bizim Siyasi Düşüncemiz de Cahilce Din Anlayışı ve Bunun Neticeleri”, **Hilal**, C.XV, S:176, 1977

İşler, Ahmet, “Demokrat Parti Döneminde Dinde Reform Tartışmaları: Müslüman Sesi Dergisi Örneği”, **İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi**, C.II., S: II 2018

Kahraman, Alim “Tâhirülmevlevî”, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C.XXXIX, İstanbul, 2010.

Kanlı, Fatma Zehra, “Kadının Örtünmesi”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.X, S:113, Ağustos 1971.

Kara, İsmail, “Nurettin Topçu”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XLI, İstanbul, 2012.

Karabulut, Sezen, “Din Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti: Demokrat Parti Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (1950-1960)”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XIX/38, Bahar 2019.

Karabulut, Sezen, “Din Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti: Demokrat Parti Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (1950-1960)”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XIX/38, Bahar 2019.

Karakoç, Sezai, “Gündönümü Diriliş Ruhu Önünde Edebiyat ve Sanat”, **Diriliş**, C. IV, S:27, Temmuz 1976.

Karakoç, Sezai, “İslam Gençliği”, **Diriliş**, C.II, S:10-11, Mart 1967

Karakoç, Sezai, “Neslimizin Ödevi”, **Diriliş**, C. II, S:4

Karakullukçu, A., “İslam hukuk karşısında hukuka bağlı devlet prensibi”, **İslam'ın İlk Emri Oku**, C.II, S:14, Nisan 1962.

Kemal, Mehmet, “Muasır Medeniyetlerin Ulaşamadığı İslam Siyaseti”, **İslam**, C.VIII, S:86, Kasım 1964.

Kırkpınar, Leyla, “Demokrat Parti ve Din-Siyaset İlişkisi”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XVIII/36, 2018 Bahar

Kısakürek, Necip Fazıl, “Ahlak davamız: kadını kurtarınız”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:5, Ağustos 1967

Kısakürek, Necip Fazıl, “Batının İki Yüzü”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:19, Kasım 1967

Kocahanoğlu, Osman Selim, “Türkiye’de Gençlik Buhranı”, **Hareket**, S:37, Ocak 1969

Kodaman, Bayram, “Atatürk ve Laiklik”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:14, 2006

Köroğlu, Hatice, “Tarihte Kadın”, **Hilal**, C:X, S:117, Haziran 1971

Kuşçu, Kemal, “Demokrasi ve İlericilik”, **Sebilürreşad**, C.XIV, Sayı: 327, Ekim 1961

Laçiner, Ömer, “İslamcılık Sosyalizm ve Sol”, **İslamcılık**, C.VI., İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s. 469-470.

Lewis, Bernard, “*İslamic Revival in Turkey*”, s.47

Leyla Kırkpınar, “Demokrat Parti ve Din-Siyaset İlişkisi”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XVIII/36, 2018 Bahar, s.354-355.

Limoncuoğlu, Alihan, “Türkiye’de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1948)”, **Akademik Hassasiyetler**, C.5, S:10, 2018.

Limoncuoğlu, Alihan, “Türkiye’de Üçüncü yolun Başı; Millet Partisi (1948)”, **Akademik Hassasiyetler**, C.5, S:10

Lostar, Ferda İdil, “Muhafazakâr Basının Modernizm, Bilim ve Teknolojiye Yaklaşımı: Büyük Doğu Örneği (1949-1959)”, **İlef Dergisi**, Sonbahar 2019

Mahmut, Ahmet, “İslam Ekonomisi”, **Diriliş**, C. III, S.2, Kasım 1969

Melih, Hayri, “Kavanozda Feza”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:5, Ağustos 1967

Meriç, Cemil “Kültür ve Emperyalizm”, **Pınar**, C.II, S:72, Aralık 1977

Meriç, Cemil “Sola Göre Kültür Emperyalizmi”, **Pınar**, C.II, S:73, Ocak 1978

Mısıroğlu, Aynur, “Kuva-i Milliye’nin Kadın Kahramanları”, **Sebil**, C.I, S:1, Ocak 1976.

Namıkoğlu, Fevzi, “Batılılaşma Hareketleri İçinde Yeni Bir Dönem”, **Hareket**, C.V, S:99, Mart 1974

Namıkoğlu, Fevzi, “Devrim Dil ve Milliyetçilik”, **Hareket**, C.V, S:81, Eylül 1972

Necdet Şadoğlu, “Gençlik Üzerine”, **Hareket**, C.V, S:40

Nuri, Nurullah S., “Türkiye’nin Sosyal Problemlerinde Faizin Rolü”, **Hilal**, C.XXVII, S:314, Mart 1989

Öner, Kemalettin, “Anayasaya Göre Din Hürriyeti”, **Tohum**, C.1, S:2, Kasım 1963

Özbülbül, Faruk, “Cemiyetimizdeki Faiz Müesseseleri, Banka ve İslam”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.XII, S:143, Mart 1974

Özbülbül, Ö. Faruk, “Cemiyetimizdeki Faiz Müesseseleri, Banka ve İslam”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.XII, S:142, Şubat 1974

Özdemir, Yavuz, “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2011.

Özdemir, Yavuz, “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2011, S.258-260.

Özdenören, Alaeddin, “Eğitime Bakış,” **Diriliş**, C.IV, S:18.

Özer, Dursun, “Batılaşma hareketleri içinde Türk Dili”, **Hareket**, C.V, S:81, Eylül 1972.

Özer, Süleyman, “Çocuk Eğitimi ve Öğretimi”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.90-91, S:8, Kasım-Aralık 1969.

Özgün, Hüseyin, “Peygamberimiz Aile ve Kadın Hakları”, **Diyanet İlmi Dergi**, Özel Sayı, 1970.

Özkul, Alaeddin, “Gençlik Gözü ile: İslam Dini ve Kadın”, **Fedai**, C.IV, S:37, Aralık 1966

Özusan, Cuma, “Milli Sanat ve Edebiyat Üzerine”, **Hilal**, C.XI, S:122, Kasım 1971.

Özyurt, Cemal “Kuran Kursları ve İmam Hatip Okulları”, **Fedai**, C.IV, S:46

Papini, Giovanni “Marxın Sahtekarlığı”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:2, Temmuz 1967.

Pilavoğlu, Kemal, “İslam Medeniyeti Kadın Hakkını Koruyan En Büyük Bir Medeniyettir”, **İlahi Işık**, C.II, S:39, Mayıs 1968

Pilavoğlu, Mehmet Kemal, “İslam siyasetinde dini inançlara baskı yoktur”, **İlahi Işık**, C.III, S:65., Haziran 1969.

Pilavoğlu, Mehmet Kemal, “Komünizmin Kökünü Ancak İslamiyet Kurutacaktır”, **İlahi Işık**, C.I, S:8, Şubat 1967.

Pilavoğlu, Mehmet Kemal, “Saliha Kadının Evlat Üzerinde Bıraktığı Tesirler”, **Fedai**, C.III, S:29, Mart 1966.

Polatoğlu, Abdülhalim, “Eğitim ve Öğretimde Islahat”, **Sebil**, C.IV, S:201.

Saccırlı, Asuman, “Kadın Gerçek Değerini İslamiyet’te Bulmuştur”, **Fedai**, 4. Cilt 52. Sayı, Aralık 1969.

Sanlı, Ferit Salim, “Türk Sağındaki Politik Çatallaşmaya Adalet Partisinden Bakmak: 1961-1967 Yılları Arası AP İçerisinde Yaşanan “Müfrit-Mutedil” Mücadelesi ve Bu Mücadelenin Türkes Hareketi ile Olan Mücadelesi”, **Cağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Yıl. XIII, S:25, Bahar 2017, s.31.

Schreiber, Jean Jacques Servan, “Büyük Füze Avcısı: Füze Nike X”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:15, Ekim 1967

Selami, Ahmet, “Laiklik Maskesi”, **Sebil**, C.I, S:4, Ocak 1976, s.13.

Semiz, Ahmet, “Kur’an ve Feza”, **Büyük Doğu**, C.XI, S:4, Ekim 1964.

Seyyid Kutub, “Mutlaka İslam hâkim olmalıdır”, **Sönmez**, C. III., S: 35, Eylül 1967

Sezgin, Hacer, “İslam’da Tesettür”, **Hilal**, C.IX, S:97, Kasım 1969.

Sıbaî, Mustafa “İslam’da Kadın Hakları”, **Hilal**, C.VIII, S:90, Şubat 1969

Sıddıki, Abdülmecid, “İslam'ın Demokratik Ruhu”, **İslam**, C.III, S:35., Ağustos 1960

Solak, Saffet, “Din ve Milliyet”, **Fedai**, C.I, S:7, Şubat 1964

Şafak, Ali, “İslam İktisadında Enflasyon ve Getirilen Önleyici Tedbirler”, **Diyanet İlmi Dergi**, C. XVIII, Ocak 1979

Şeker, Mehmet, “İslam’da Astronomi ve Rasathane”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.XVIII, S:4, Temmuz Ağustos 1979

Udeh, Abdülkadir, “20. Asırda İslam’ın Durumu”, **Hilal**, C.VI, S:61, Ağustos 1966

Uysal, Asım, “Gençlik”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C.XV, S:169

Uzun, Hakan, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, 2012 Güz

Üçer, Osman, “Milli Kültür ve Milli Eğitim Politikası”, **Fedai**, C.IV, S:46, Mart 1969

Ünal, Tahsin, “Eğitim ve Öğretim”, **Fedai**, C.V, S:6, Haziran 1979

Yalçıntaş, Nevzat, “İktisaden Az Gelişme Meselesinin Önem Kazanması”, **Tohum**, C.IV, S:38, Nisan 1969

Yaprak, Tahsin, “Kurtuluş İslamiyet’e Sarılmakla Mümkündür”, **Sönmez**, C.IV, S:43, Ekim 1968

Yazgan, Mustafa, “Batıdaki Feryat”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:13, Ekim 1967

Yazgan, Mustafa, “İktisadi İktidarsızlık”, **Tohum**, C.IV, S:38, Nisan 1969

Yazgan, Mustafa, “Laik Ahlak”, **Büyük Doğu**, C.XIII, Aralık 1967, S:21

Yazgan, Mustafa, “Terbiyesi Sistemimiz”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:14, Ekim 1967

Yemişçi, Turgut, “Üniversitede Reform İstiyoruz”, **Hareket**, C.V, S:30, Haziran 1968

Yenen, İbrahim, “Türk Sinemasında İslam(cılık) Pratiği: Milli Sinema Örneği”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.1, S:3, 2012, s.240-268.

Yesevizada, “Komünizm Yahudi’nindir”, **Sebil**, C.II, S:40, Ekim 1976, s.12-13.

Yesevizada, “Sosyal Demokrasi ve Komünizmle Münasebeti”, **Hilal**, C.XIII, S:152, Ağustos 1975

Yesevizade, “Sosyal Demokrasi ve Komünizmle Münasebeti”, **Hilal**, C.XIII, S:152, Ağustos 1975

Yetik, Zübeyr, “İslam’da Kadın”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, C. II, S:20, Kasım 1962.

Yıldırım, Muhammed, “Hadislerle Ekonomi”, **Hilal**, C.XX, S:235, Ağustos 1982

Yusuf, Muhammet, “İkbal'in Sanat Görüşü”, **Diriliş**, C. IV, S:10, Haziran 1975.

Zabıt Kâtibi, “Mümin Kafir Din ve Devlet”, **Büyük Doğu**, C.VIII, S:11.

Zaim, Sabahattin, “Demokraside Ahlak”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:1, Temmuz 1967.

Zaim, Sabahattin, “İslam İktisadı”, **Sönmez**, C.VIII, S:72-73, Ağustos 1971.

Zengin, Bahri, “Batılılaşmak”, **Diriliş**, C. II, S:4, Temmuz 1966

Zerka, Mustafa, “Sigortanın İslam Memleketlerine Girişi”, **Hilal**, C.VI., S.128, Mayıs 1972.

“Ali Nihat Tarlan'la Konuşma”, **Hareket**, C.V, S:81, Eylül 1972.

“Amerikan Emperyalizmi ve Solcularımız”, **Yeniden Millî Mücadele**, C.VIII, S: 390, Temmuz 1977.

“Ana Kaynak İslam Fasıl 4: İslam ve Kadın”, **Büyük Doğu**, C. XIII, S:14, Ekim 1967.

“AP İktidarının Sahip Çıktığı Laiklik”, **Fedai**, C.IV, S:38, Ocak 1967, s.12.

“Ayın Hareketi: Zirvedeki İslam”, **Hareket**, C.VII, S:166, Haziran 1979.

“Bir Olay Bir Yorum: Bankaların Birleşmesi ve Sermayenin Beynelmileleşmesi”, **Yeniden Milli Mücadele**, C.IV, S:159, Şubat 1973.

“Büyükdoğu İdeolocya Örgüsü: Ana Kaynak: İslam”, **Büyük Doğu**, 11 Ekim 1967, C. XIII., S:13.

“Büyükdoğu İdeolocya Örgüsü: Beklenen İnkılap”, **Büyük Doğu**, C. XIII., S: 11, Eylül 1967.

“Çıkarken”, **İslam’ın İlk Emri Oku**, S.1, Mart 1961.

“Faizci Bankalar Kafa Tutuyor”, **Sebil**, C.II, S:33, Ağustos 1976.

“Gericilik Kimlerin Sloganıdır?”, **Yeniden Millî Mücadele**, C. I, S:29, Ağustos 1970.

“İdeolocya Örgüsü: Beklenen İnkılap: Fasıl Altı: İçtimai Mezhepler”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:18, Kasım 1967.

“İdeolocya Örgüsü: Beklenen İnkılap”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:21, Aralık 1967, s.3-4.

“İdeolocya Örgüsü: Doğu ve Batı Muhasebesi: İkinci Fasıl”, **Büyük Doğu**, C.XIII, S:2, Temmuz 1967.

“İslam Siyasetinin Ruhu”, **İlahi Işık**, C.II, S:48, Ekim 1968.

“İslam’da Kadına Bahşedilen Ailevi ve İktisadi Müsavat”, **Müslüman Sesi**, C: XVIII, S:293, Nisan 1968.

“İslamiyet’in Ticarete Verdiği Önemi Hiçbir Din ve Millet Vermemiştir”, **İlahi Işık**, C.V, S:105, Şubat 1971.

“Kara Emperyalizm Türkiye’yi Sarmaya Çalışıyor”, **Yeniden Millî Mücadele**, C.I., S:27, Ağustos 1970.

“Komünistlerin Sanat Anlayışı”, **Hilal**, 1962 Temmuz, C.3, S:29.

“Komünizm Vahşeti”, **Fedai**, C.I, S:6, Ocak 1964, s.8,18.

“Kurtkapanı ve Sanat Görüşümüz”, **Yeniden Milli Mücadele**, C.1, S:14, Mayıs 1970.

“Milli Sanat Anlayışımız ve Sanatçılarımızdan Beklenenler”, **Yeniden Milli Mücadele**, C.7, S: 356, Kasım 1976.

“Milli Sanat Anlayışına Doğru”, **Yeniden Millî Mücadele**, Kasım 1971, C.II, S:91.

“Milli Sanat Yolunda Büyük Hamleler”, **Yeniden Milli Mücadele**, C.7, S: 316, Şubat 1976.

“Milliyetçiliğimiz”, **Hareket**, C.V, S: 73, Ocak 1972.

“Milliyetçiliğimiz”, **Hareket**, C.V, S:73, Ocak1972

“Müslüman Çocuklarına; Din, Terbiye ve Ahlak Dersleri”, **Müslüman Sesi**, C.XII, S:182-190.

“Neşriyat Sahamızın Hedefi”, **Sönmez**, Haziran 1969.

“Rüşvet Alan Rüşvet Veren, Faiz Alan Faiz Veren Ehli Cehennemdir”, **İlahi Işık**, C.III, S:69, Ağustos 1969.

“Sanat Anlayışımız”, **Tohum**, C.I, S:1, Eylül 1963.

“Sanat Görüşü, Şiirimiz-Akımlar Toplum ve Şair Hakkında”, **Diriliş**, C.2, S:10-11-12, Mart 1967,

“Sol Gericilik İthamıyla Milliyetçiliğe Karşı Ortak Cephe Kurmaya Çalışılıyor”, **Yeniden Millî Mücadele**, C.VI., S:3, Haziran 1975.

“Sovyet Sanatı Yok Sovyet Propagandası Var”, **Yeniden Milli Mücadele**, C.IV, S: 161, Mart 1973.

“Türk Arap Bankası Üzerine”, **Yeniden Milli Mücadele**, C.IX, S:445, Ağustos 1978.

“Türk Kadını Gayri Milli Kültür Çıgırtkanlarının Oyunağı Yapılamaz”, **Yeniden Millî Mücadele**, C.II, S:87, Ekim 1971.

“Türkiye’de Komünizmin Kaynakları”, **Fedai**, C. I, S:9, Nisan 1964.

“Yolumuz”, **Fedai**, Y.1, S:1, Ağustos 1963.

5. Makaleler, Bildiriler

Albayrak, Sadık, Dârü’l Hükmeti’l İslamiyye, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C.VIII, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1993.

Alkan, Mehmet Ö., “Altmışlı Yıllarda Günlük Hayatın Siyaseti”, **Türkiye’nin Altmışlı Yılları**, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2017.

Altun, Fahrettin, “Şemsettin Günaltay”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Aydın, Mustafa, “Bir Millî İslamcılık Serüveni: Mücadelecilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Aydın, Mustafa, “Süleymancılık”, **İslamcılık**, C.VI., İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Aydın, Tuba, “Tohum Dergisi Semiyolojik Bir Okuma”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma ve Çeşitlenme**, Nobel Yay., İstanbul, 2016.

Baylak, Ayşe, “İslam Mecmuası ve İslam Aleminden Taşındıkları: Soğuk Savaş Dünyasında Ümmeti Tahayyül Etmek”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma Çeşitlenme**, Nobel Yay., İstanbul, 2016.

Baylak, Ayşe, “İslam Mecmuası ve İslam Aleminden Taşındıkları: Soğuk Savaş Dünyasında Ümmeti Tahayyül Etmek”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma Çeşitlenme**, Nobel Yay., İstanbul, 2016.

Bora, Tanıl, “Nurettin Topçu’da Anti-Kapitalizm ve Sosyalizm, Pis Burjuva ve Kul Hakkı’, **40 Yıl Sonra Nurettin Topçu: Nurettin Topçu Bize Ne Söyler?** Musa Kazım vd. (ed.), Türkiye Yazarlar Birliği Yay., Ankara, 2016.

Bulaç, Ali, “İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli”, Tanıl Bora ve diğerleri (ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt VI: İslamcılık**, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

Cebeci, İsmail, “Osmanlı Son Dönemini Anlamaya Yardımcı Bir Kaynak: Şeyhülislamlık Makamının Dergisi Cerîde-i İlmiyye”, Lutfi Sınar (ed.), **İslam’ı Uyandırmak: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler**, C.I, İlem Yay., 1. Baskı, 2018.

Çakır, Ruşen, “Millî Görüş Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.544-545.

Çetinsaya, Gökhan, “İslamcılıktaki Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Çimen Günay Erkol, “Altmışlı Yıllarda Edebiyat: Kaliban’ın Öfkesi”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2017.

Çolak, Yılmaz, “1919-1929 Döneminde İç Politika”, **Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yay., 2. Baskı, Ankara, 2010.

Doğan, Mehmet, “Nurettin Topçu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Erkol, Çimen Günay, “Altmışlı Yıllarda Edebiyat: Kaliban’ın Öfkesi”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, İletişim Yay., İstanbul, 2017.

Fedayi, Cemal, “Türkiye’nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)”, **Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2010.

Gençosmanoğlu, Alperen, “Hilal Dergisi ve Hilal Yay. Yerli bir Neşriyat Harekâtı Olarak Çeviri Faaliyetleri”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma ve Çeşitlenme**, Nobel Yay., 1. Baskı, Ankara, 2016.

Kanlıdere, Ahmet, “Hilafet Merkezinde Pan-İslamist bir Tatar Dergisi: Tearüf-i Müslimîn (1910-1911)”, **İslam’ı Uyandırmak: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler**, C.I, İlem Yay., 2018, s.428-429.

Karabaşoğlu, Metin, “Said Nursi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Karakaş, Turan, “Sezai Karakoç: Bir Medeniyet Tasarımcısı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s. 979-986.;

Kaynar, Mete Kaan (haz.), “Komünizmle Mücadele Derneklerine”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2017.

Kırbaşoğlu, Mehmet Hayri, “Doğunun Putkırıcı İki Çocuğu: Nurettin Topçu ve Ali Şeriatî”, **40 Yıl Sonra Nurettin Topçu: Nurettin Topçu Bize Ne Söyler?** Musa Kazım vd. (ed.), Türkiye Yazarlar Birliği Yay., Ankara, 2016.

Koca, Bayram, “Altmışlı Yıllarda Türkiye’de Anti-Komünizm: Truman Doktrini’nden Komünizmle Mücadele Derneklerine”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Mete Kaan Kaynar (haz.), İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2017.

Koçak, Ahmet, “Türk Fikir Hayatında Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi’nin Hikmet Mecmuası”, Lütfi Sınar (ed.), **İslam’ı Uyandırmak: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler**, C.I, İlem Yay., 1. Baskı, 2018.

Koçak, Cemil, “Siyasal Tarih 1923-1950”, **Türkiye Tarihi IV Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Tarih, 12. Baskı, İstanbul, 2013.

Köroğlu, Ahmet, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, Vahdettin Işık vd. (ed.), **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma Çeşitlenme**, Nobel Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2016.

Kurtoğlu, Zerrin, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Mert, Nuray, “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Nişancı, Şükrü, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Önemli Siyasal Akımlar ya da Türkiye’de Siyasetin Üç/İç Yüzü”, **Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2010.

Oral, Özgür, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.187-189.

Öz, Asım, “Kenetlenmenin İmkansızlığı: 1960-1980 Dönemi İslamcı Dergiciliğin Macerası Üzerine Bir Değerlendirme”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma ve Çeşitlenme**, Nobel Yay., 1. Baskı, Ankara, 2016.

Öz, Asım, “Manevi İmar ile İslam İnkılabı Arasında: Altmışlı Yıllarda İslam Davası Etrafındaki Vaziyet Alışlar Üzerine”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2017.

Özdemir, Hikmet, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, **Türkiye Tarihi C.IV: Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cem Tarih Yay., 12. Baskı, İstanbul, 2013.

Özdenören, Rasim, “Necip Fazıl Kısakürek”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Özipek, Bekir Berat, “İrtica Nedir”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014, s.236.

Özsaray, Yunus Emre, “Diriliş Dergisinde Tarih İlgisi ve Sonuçları”, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlama ve Çeşitlenme**, Nobel Yay., 1. Baskı, Ankara, 2016.

Seydi, Süleyman, “1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika”, **Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2010.

Subaşı, Necdet, “1960 Öncesi İslâmî Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Subaşı, Necdet, “1960 Öncesi İslâmî Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık**, C.VI, 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Yaşar, M. Emin, “Dergâhtan Partiye Vakıftan Şirkete Bir Kimliğin Oluşumu ve Dönüşümü: İskenderpaşa Cemaati”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Yavuz, Hakan, “Bedüizzaman Said Nursi ve Nurculuk”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Yılmaz, Murat “Darbeler ve İslamcılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık**, C.VI, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2014.

Yılmaz, Mustafa-Doğaner, Yasemin, **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.

6. Elektronik Kaynaklar

Ahmad, Anıs "Mevdûdî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevdudi>, Erişim tarihi: 16.05.2021.

Aydın, Cemal, "Garaudy, Roger", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/garaudy-roger>, Erişim tarihi: 17.05.2021

Ayhan, Halis, "İmam-Hatip Lisesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/imam-hatip-lisesi>, Erişim Tarihi: 19.09.2020.

Başoğlu, Tuncay, "Resim", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/resim>, Erişim tarih: 15.05.2021.

Bingöl, Abdulkuddüs, "İsâgücî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/isaguci>, Erişim tarihi: 19.05.2021.

Birişik, Abdulhamit, "Nedvî, Ebü'l-Hasan", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/nedvi-ebul-hasan> Erişim Tarihi: 16.05.2021.

Bulut, Mehmet, "Elmalı, İbrahim Bedrettin", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/elmalı-ibrahim-bedrettin> (03.04.2021).

Doğaner, Yasemin, "Halkevleri", **Atatürk Ansiklopedisi**,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Halkevleri>, Erişim Tarihi: 15.05.2021.

Doğaner, Yasemin-Temel, Mehmet, "Atatürk ve Laiklik", **Atatürk Ansiklopedisi**
https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Atat%C3%BCrk_ve_Laiklik, Erişim
Tarihi:15.05.2021.

Görgün, Hilal "Seyyid Kutub", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-kutub>, Erişim Tarihi:16.05.2021.

Görgün, Hilal, "Mustafa Es-Sibâî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-es-sibai> (03.06.2021).

Günaltay, Mehmet Şemsettin, **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/gunaltay-mehmet-semsettin>, Erişim Tarihi: 15.05.2021.

Halis Aylan, "İmam Hatip-Lisesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/imam-hatip-lisesi>, Erişim tarihi:19.09.2019; Mustafa
Öcal, "Yüksek İslâm Enstitüleri", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,

İbrâhim El-beyyûmî Gānim, "İhvân-ı Müslimîn", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ihvan-i-muslimin#1>, Erişim Tarihi: 03.02.2021

Köse, Saffet, "Devalibi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/devalibi>, Erişim Tarihi: 16.05.2021.

Nizamoğlu, Rıdvan, "163. Madde ve Düşündürdükleri",
<https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=18544>, Erişim Tarihi: 16.05.2021

Subaşı, Necdet, "Şeriatı, Ali", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/seriati-ali>, Erişim tarihi: 20.05.2021.

Yeken, Fethi, "Abdülkâdir Üdeh", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulkadir-udeh> Erişim tarihi:16.05.2021.

Yılmaz, Mustafa, "Yeşil Ordu Cemiyeti", **Atatürk Ansiklopedisi**,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yesil-ordu-cemiyeti/>, Erişim Tarihi: 30. 08. 2021

<http://katalog.idp.org.tr/yazarlar/3180/salih-ozcan> Erişim Tarihi: 16.05.2021.

<http://yucedirilis.org.tr/> Erişim Tarihi: 15.05.2021.

<https://1000kitap.com/yazar/faik-bercavi> Erişim tarihi: 18.05.2021.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/yukse-islam-enstitusu>, Erişim Tarihi:19.09.2020

<https://katalog.idp.org.tr/yazarlar/2887/aykut-edibali> Erişim tarihi: 16.05.2021.

<https://kutuphane.diyaret.gov.tr/SureliYayinlar.html>, Erişim Tarihi: 30.04.2021.

<https://www.biyografi.info/kisi/huseyin-hatemi>, Erişim tarihi: 17.05.2021.

<https://www.biyografi.info/kisi/mehmet-kemal-pilavoglu>, Erişim Tarihi: 16.05.2021.

<https://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=3069>, Erişim tarihi: 16.05.2021.

<https://www.cnnturk.com/fotogaleri/dunya/papalarin-olay-yaratan-istanbul-ziyaretleri>,
 Erişim tarihi:20.05.2021.

<https://www.economicdiscussion.net/national--income/national-income-definitons-circular-flow-and-comcepts-with-diagram/6171>)

<https://www.nfk.com.tr/hayati/biyografi-1> (Erişim Tarihi:15.05.2021.)

<https://www.yargitay.gov.tr/documents/acilisKonusma/1966-1967.pdf>, Erişim Tarihi: 11.12.2020.

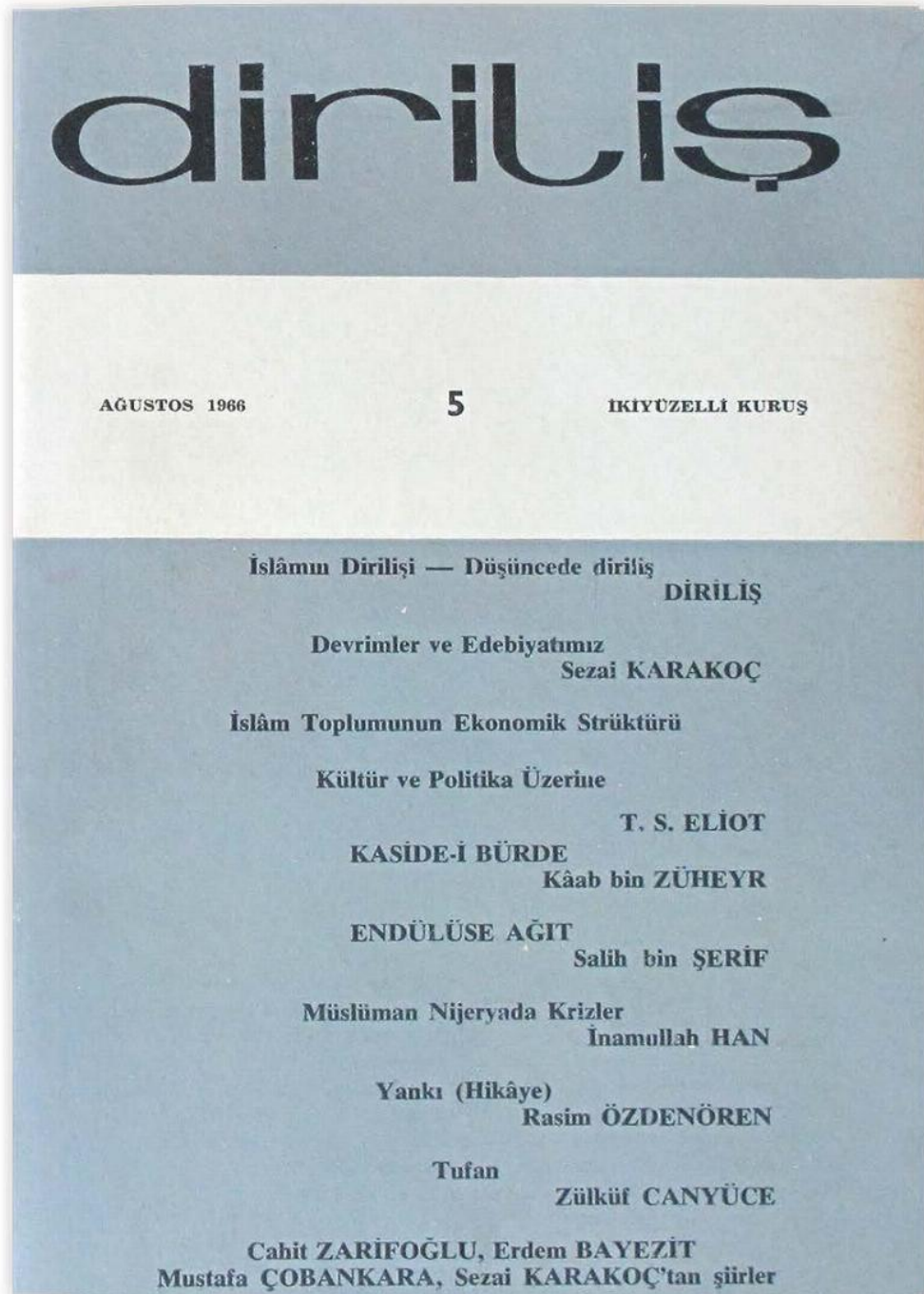
EKLER

Ek-I: *Büyük Doğu* dergisine ait bir kapak örneği

Ek-II: *Büyük Doğu* dergisine ait bir kapak örneği

Ek-III: *Diriliş* dergisine ait bir kapak örneği

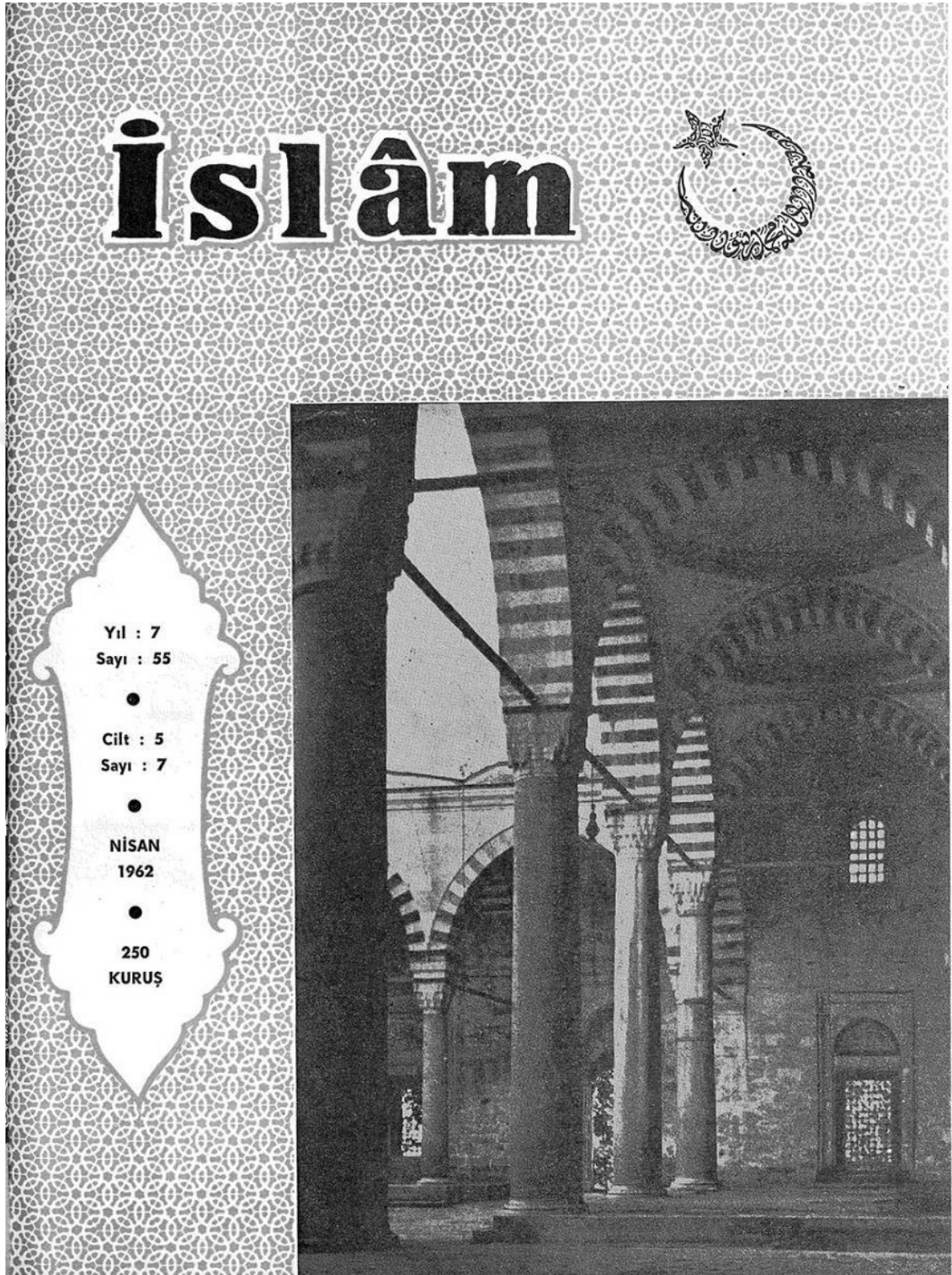

Ek-IV: *Fedai* dergisine ait bir kapak örneği

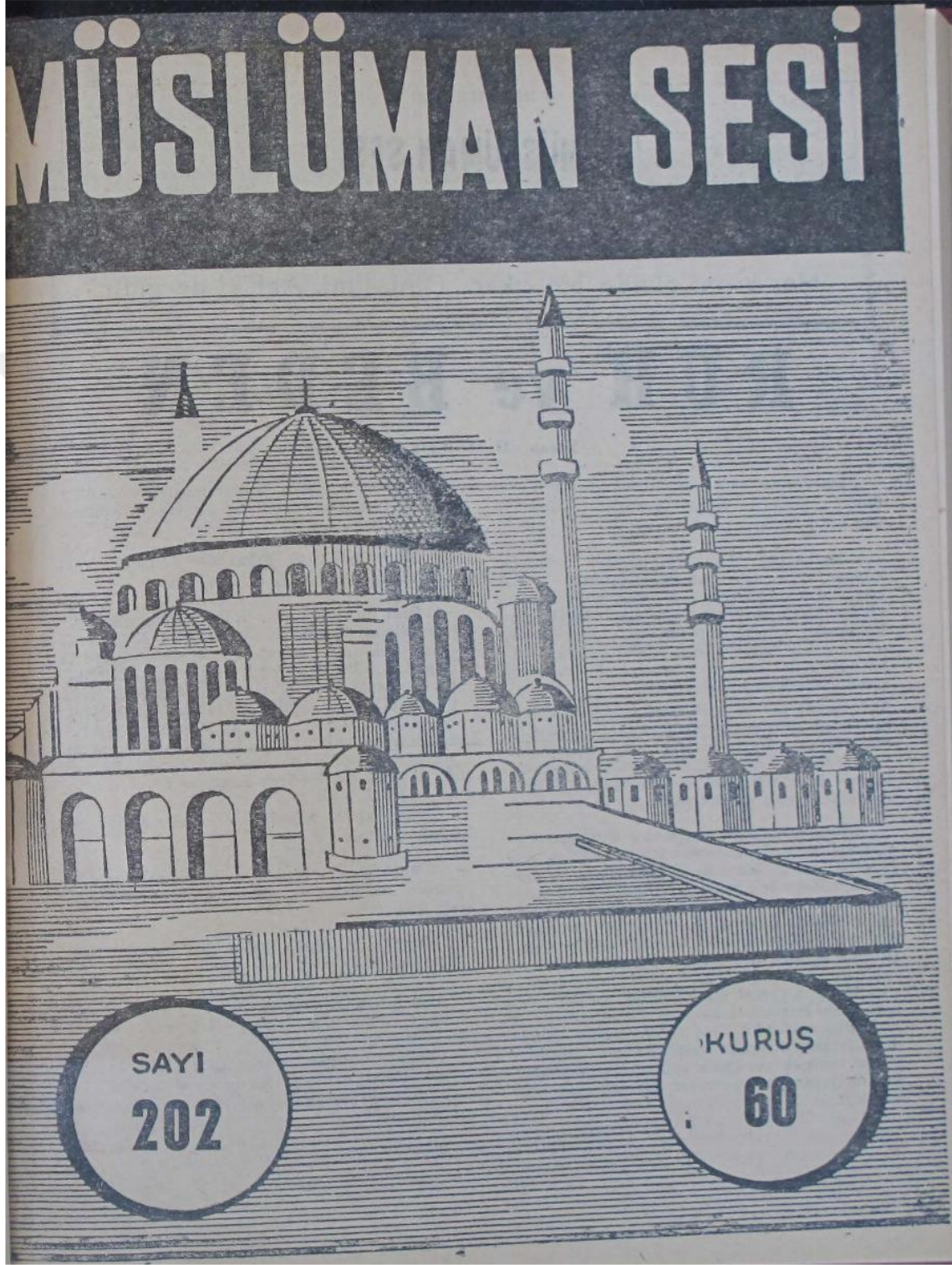
Ek-V: İslam'ın İlk Emri Oku dergisine ait bir kapak örneği

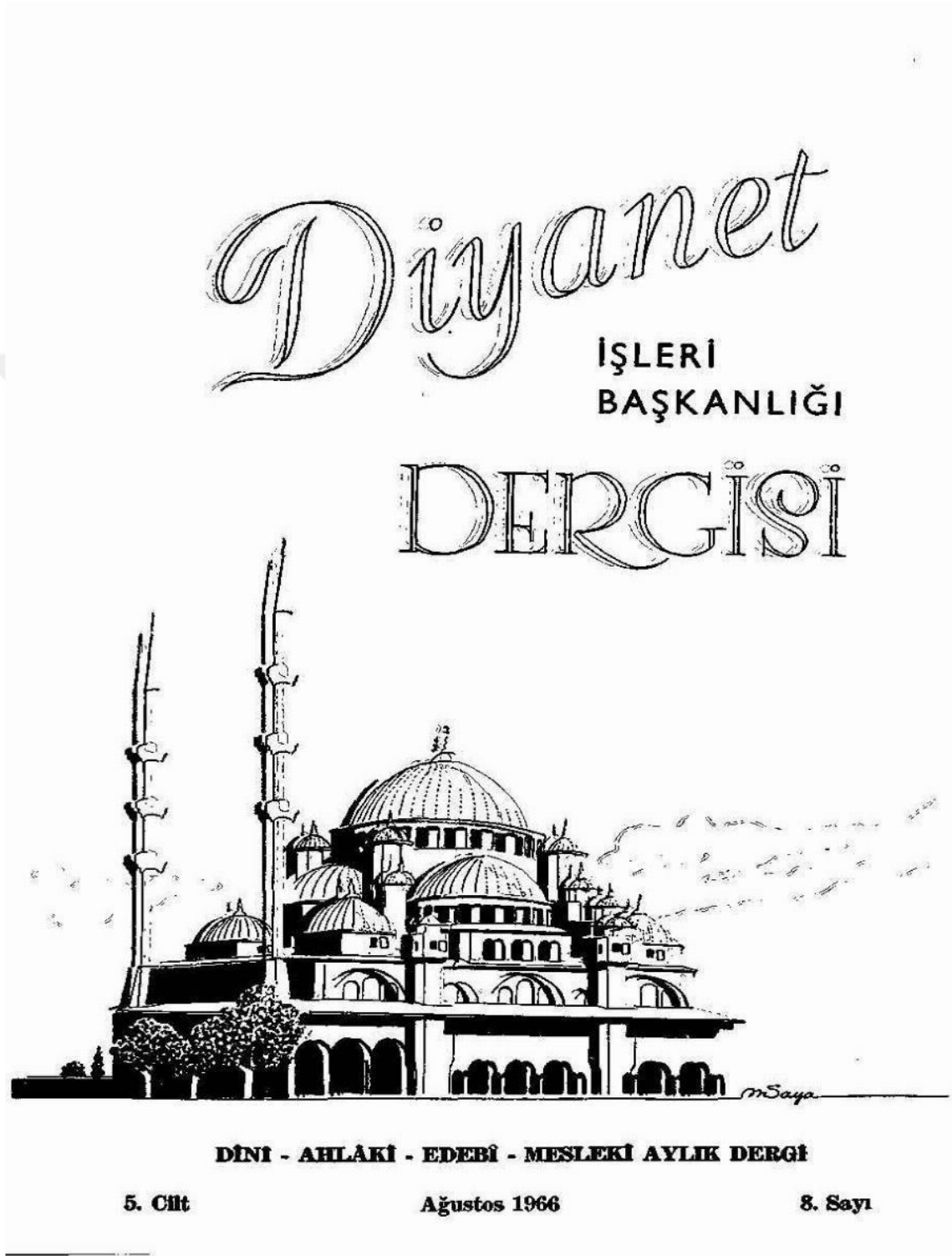
Ek-VI: *İslâm* dergisine ait bir kapak örneği

Ek-VII: Müslüman Sesi dergisine ait bir kapak örneği

Ek-VIII: *Diyanet İlmî Dergi*'ye ait bir kapak örneği

Ek-IX: *İlahi Işık* dergisine ait bir kapak örneği

ALLAH Size
Emenleri
Ehline Vermeyi
Emreder

Niss : E. 58
Ayıl Kerime

İlahî İstik

Hakkın Dostu – Haksızın Düşmanı

İSLÂM OLDA HAKİKATI GÖR

KENTEDEN HAYRA ÇAĞIRIK İYİSİ EMREDER, KÖTÜLÜKTEN MENEDER. RUKU CEMAAT BULUNMALI. İSTE FELÂH BÜTÂNTAR ONLARDE.

ATI İBRAN 104. A. Kerime

Müslüman kardeşlerim: Kâşelerim
nâkıza gıyâs ilâhî edinde. Allah'ın
corfâsını ki ruh-
nâkıza nâkıza olar:
niz.

Fâkıtır: Sâkıv
10. Ayıl Kerime

Yıl : 1 Sayı 11

13 günde bir çıkar

DINI, AHLAKI, SİYASİ GAZETE

17/Mart/1927 Sayı : 58 K

İslâmiyet Medeniyete Bütün Dinlerden Daha Ziyade Hizmet Etmıştır.

**Hakiki ahlâka Ancak
İslamiyeti Kabul Edenler yönelebilirler**

Yer yüzünde dinler ya
yıldıkça, her din kendisi
ne has bir ibadet yoluyla
bir ahlak serpmiştir. İslâ
miyet te ilhaka dinleri
bâul insanlarını düzelt-
miş ve ahlakanda on yü-
ce bir ruh serpmiştir. B

şeriyet en uygun bir seviyeye getirmiş, insanların ahlâkını en yücesine götürmüştür. Bu suretle, İslamiyet kendinden önce olan Hareketi İsmailî neşrettiği dini yanlış anlamlara doğruya göstermiş

bu hizmet yoluyla da Allah'a Tealâya pek büyük bir hizmeti olmuştur.

Afrika'da vahşet içinde yaşayan bir zenci kabilesi idamıyetli kahut ettiğ an vahşetten uzaklaşır. Allaha ırlak koşmaktadır derhal vaz geçmiş, şeytan

na tapması gerektiği,
putları tapmaktan kur-
muştur. İnsan eti yeme-
ten, insandan kurban ka-
rmaktan, çocukları diri-
ri gömmekten, şehirleri
etmekten derhal vazge-
miş hiçbir kandanın ve

tanın yenermediği kötü
luklerden bu inanç dolayı
siyle ayrılmıştır. Bu in-
sanlığa büyük bir hizmet
tir ki, onu takdir etmeye
gezerik. O, Zenciler hay-
vanlar gibi çıplak gezmek-
ten kurtularak insanlığa
has elbiseler giymeye baş-

MÜ'MİN KARDEŞLERİMİZ
Bayramınız Kutlu Olsun

Kurban bağışlarını sevinç içinde yaparken, yurdunuzu bereketle, ordunuzu disiplinle, namazı kurtulmuş ve Cenabı Hak'tan diğer, cümle İslâm diyarlarını Komünizm tehlikesinden korumasını niyaz ederiz.

İnsanlığı insan eden, yüce din mefkûresini bu ülkede, diğer ülkelerde, insanın bin kılıpında aydınlatmasını yüceley yücesi Allah'tan dua ederiz. Çünkü insanlık unan insanı cümlü bu hakiki hayatın kaynağıdır. Onun muhabbetinden uzak olanlar, insanlık mertebesinde düşerlerdir.

Allahım bu saatlerde yüz binlerce hacımın sana el açıp yalvardıkları dualarına bizde iştirak ettim.
 Cümle Mü'minleri bu yüce kutsal gün ve Habibinin
 hücretine affet. Dünya ve Ahiretimizi mağmur et.
 Dileğünüz hakiki kulluktur. Bu kullukla bizi şeref
 lendir.

Ey yüceler, yücesi olan Allah'ım!.. Mü'min kardeşlerimizi kurtu, ölümlerini, dirilmesini bu kudsal günün hürmetine affet. Sana böyle yalvarıyoruz. Yürdünüzü, ordumuzu imân kuvvetiyle kuvvetlendir. Neş'eli hayat, bereketli günler yaşayalım, seni analım, sana secdede edelim nûruna, affına, rahmetine ulaşalım AMİN

НАТИ ІШІК

Memleketteki Karabulutlar Dağıldı Suçlular Telas İçinde

Güzel vatanımıza her şaklarını bu milletin hür
türlü yuları, ve uydurması, herdi artık tanımış bul
larla, kendi mevkî, hürs, maktadır.

şahsi menfaat, ve menfaat emellerinin tahakkuku için, bir barajı ve çevirmekten yadınımları hazırlayan, Allah Korkusu, nedir bilmeyen, millet için le yapsaydı yeltenen, bir avuç kara gözlüklü, Göçerli kudurmışlar gibi dönüyor. Sözde sosyalist düşüncesine bürünmüş aşabada komünist unvanıkmı kendilerine amirallik olarak seçmiş bu komünist unvanıkmı

BEYTÜLJAHİN YENİ YAPILAN
GİRİŞ KAPILARINDAN BİRİ

Sefar YH.DIZ

medlik uydurma haberle
memleketin temiz evlari
rina yapilan iftikarlar, ha
sahni kalkitiginda sa
gi iftilal yapilacaksin
bi vatandisi nedirgin de
rivayetlerin yer alti fa
hiyeti olanak millet a
rasinda yaydıkları, bu
hallorilede memleketi
millet arasinda yaydikl
bu hallorilede memleketi
iktisadi hayati folce m
ratarak, beginci kol m
memleketi bir ad cyol
quruma yuvarlarnayi, ak
larinca tasarlarnayi

memleketin üstüne kar
bulutlar kapamak arz
sunda olanların, kapama
istedikleri bu kara bul
lar artık memleket sm
larından dğıldı, aziz v
tamamen kalkınması t
temevne, millîti bir kü
kendilerine efendi sa
maga yeltenen bu vicda
ları kara, kisiler bu ya
gölmeye kadar aziz bir
millîti n asıl so
dukları, bu fakir
millîtin dışından tınar
(Sonu S. 8'de)

**KOMÜNİZMLE
Savaşacağız**

MTTE'nin yeni başkanı İsmail Kahraman konuşmasında politikanın dışında olduklarını belirtmiş ve aşırı cerryadaat karşısında gençliği şöyle uyarıyordu:

— «M.T.T.B'di Türk gençliğinin seçtiği dahi da kuverdî ve azimli bir gâzî kılıde duyurmasına câlisâcâğırm. M.T.T.B. Başkanı ola rak yapacağımız, bizâle lîyoyen sayılmıyacak kâdâ çok meselemin var Bunlar ı halâttımeye kararlıyız. Biz gıcımıâzı nallıyıcâz asıl Türk gençliği ile u nuz mensubı olduğü mü lûmân Türk mîlleîndem ahyıruz.»

(Sona S. S'de,

[illegible]

(Soru S. 8'de

Aksam Gazetesinin 9/3/1967 günlü nüshasında (Görünüş) sütununda Saidi Nursi Hazretlerine yapılan iftiraya cevabımız.

Münkirler Müminleri NASIL LEKELER ?

Al. Kemal Pilavoğlu

Tarih boyunca mümin, münkir mücadelesi devam etmiştir. Müminin ilâhî uçu, münkirin düşürmesini altüst ettiğinden, her münkir Peygamberlere karşı bir dedî kodu, itira açtığı gibi, onların yolunda gidenlere de çeşitli iftiralarda bulunmuşlardır.

Şeytanın en büyük sövleti, münkirin karanlık kalbine nihayetsiz vesveseler ilka ederek, iftiralar yoluyla hakkı mü'mini kötü göstermeğe, halk nazardan düşürmeğe çalışır. Bu slâh, onun hassasiyetle kullandığı, bu kahlere kötü inançlara götürmeğe çalıştığı, en büyük bir düsturdur.

Hız Adem'den Muhammed Aleyhisselâma kadar
Enbiya tarihi tetik edilirse, her devirde Peygam-
berlere karşı münkirler, çeşitli iftiralar ve yalan-
ları ile insanları, Peygamberlerden uzaklaştırmış
(Sonu S. 5'de)

(Sonu S. S'de)

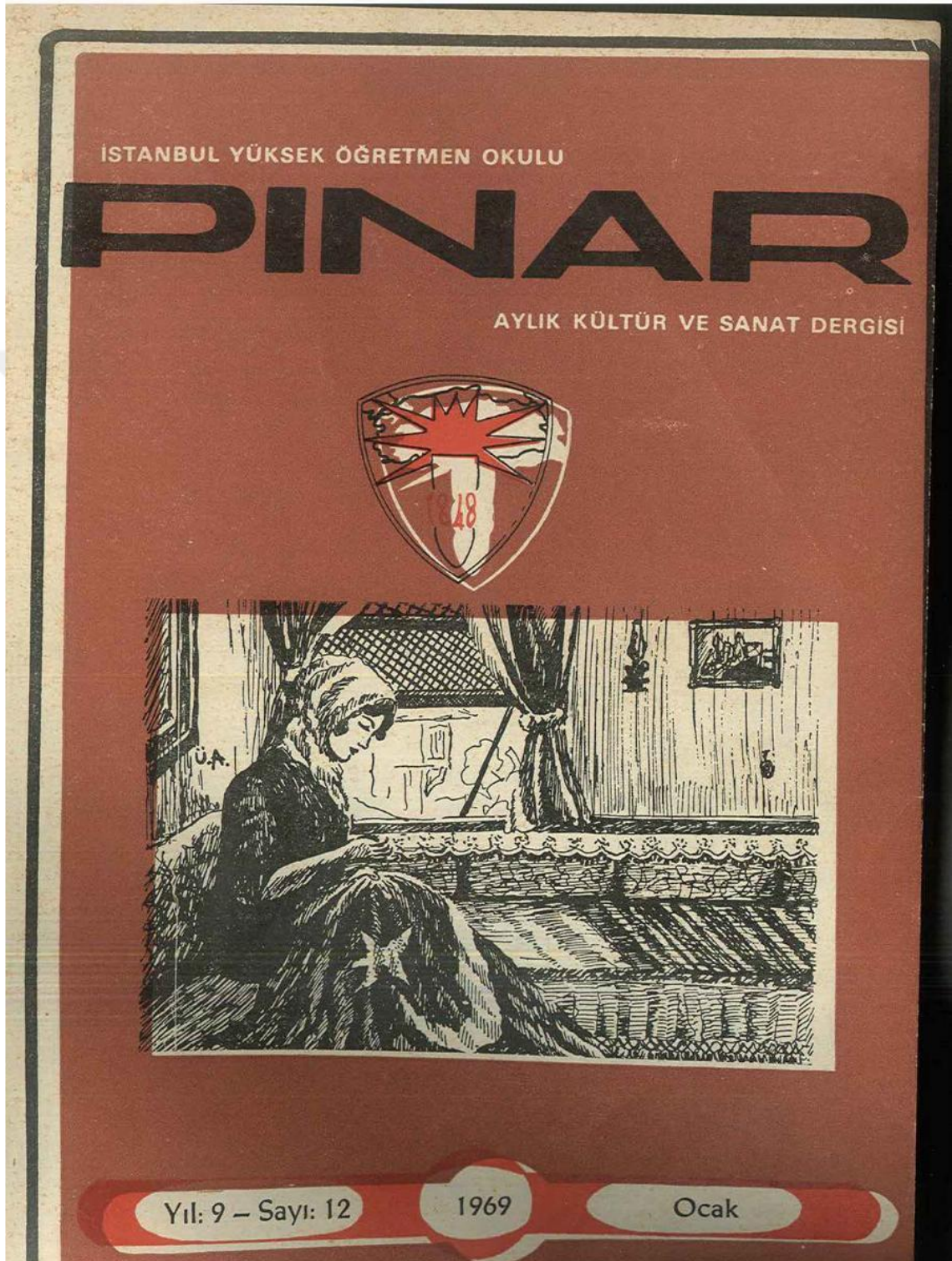
Ek-X: *Hareket* dergisine ait bir kapak örneği

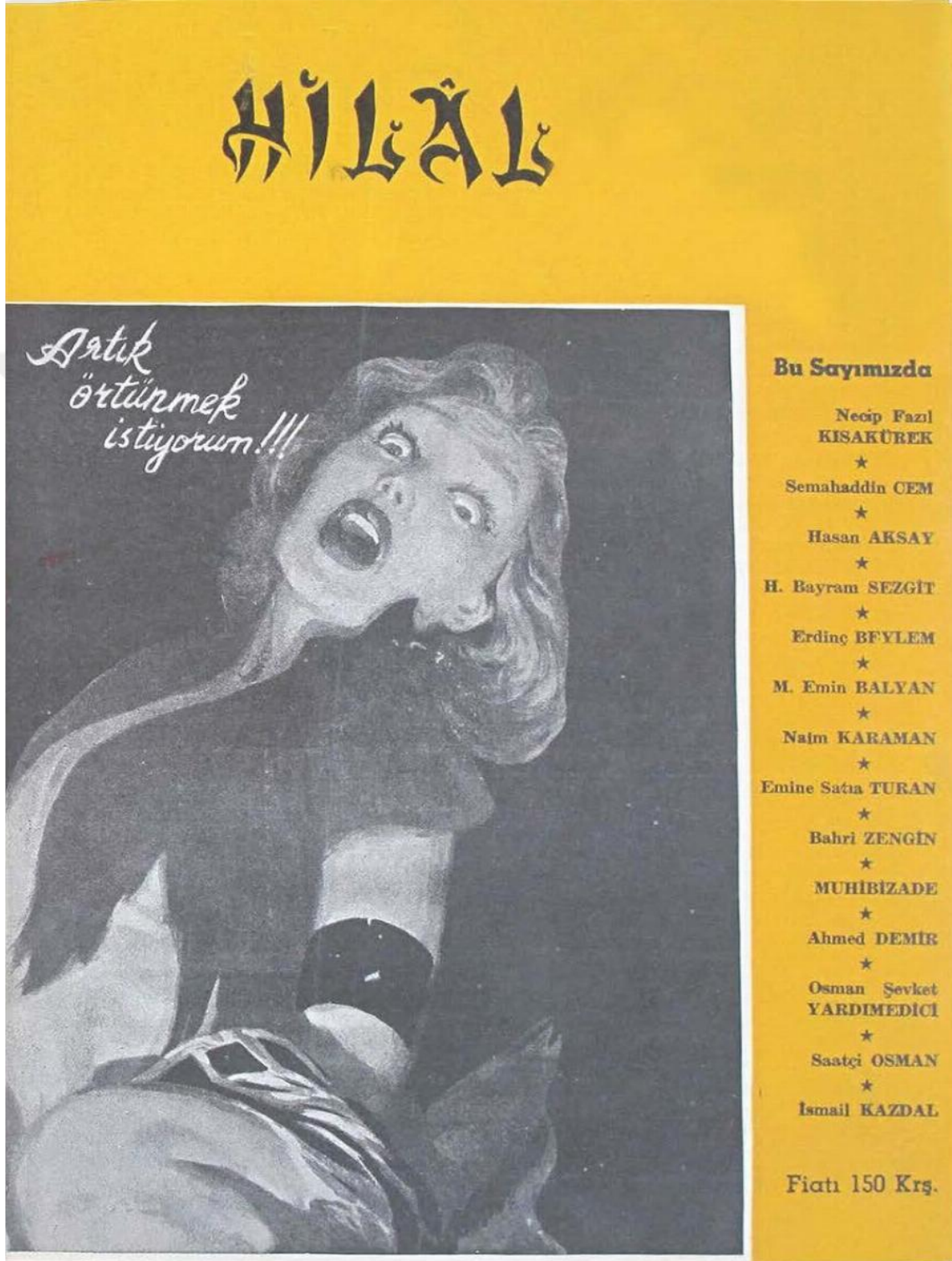
Ek-XI: *Yeniden Milli Mücadele* dergisine ait bir kapak örneği

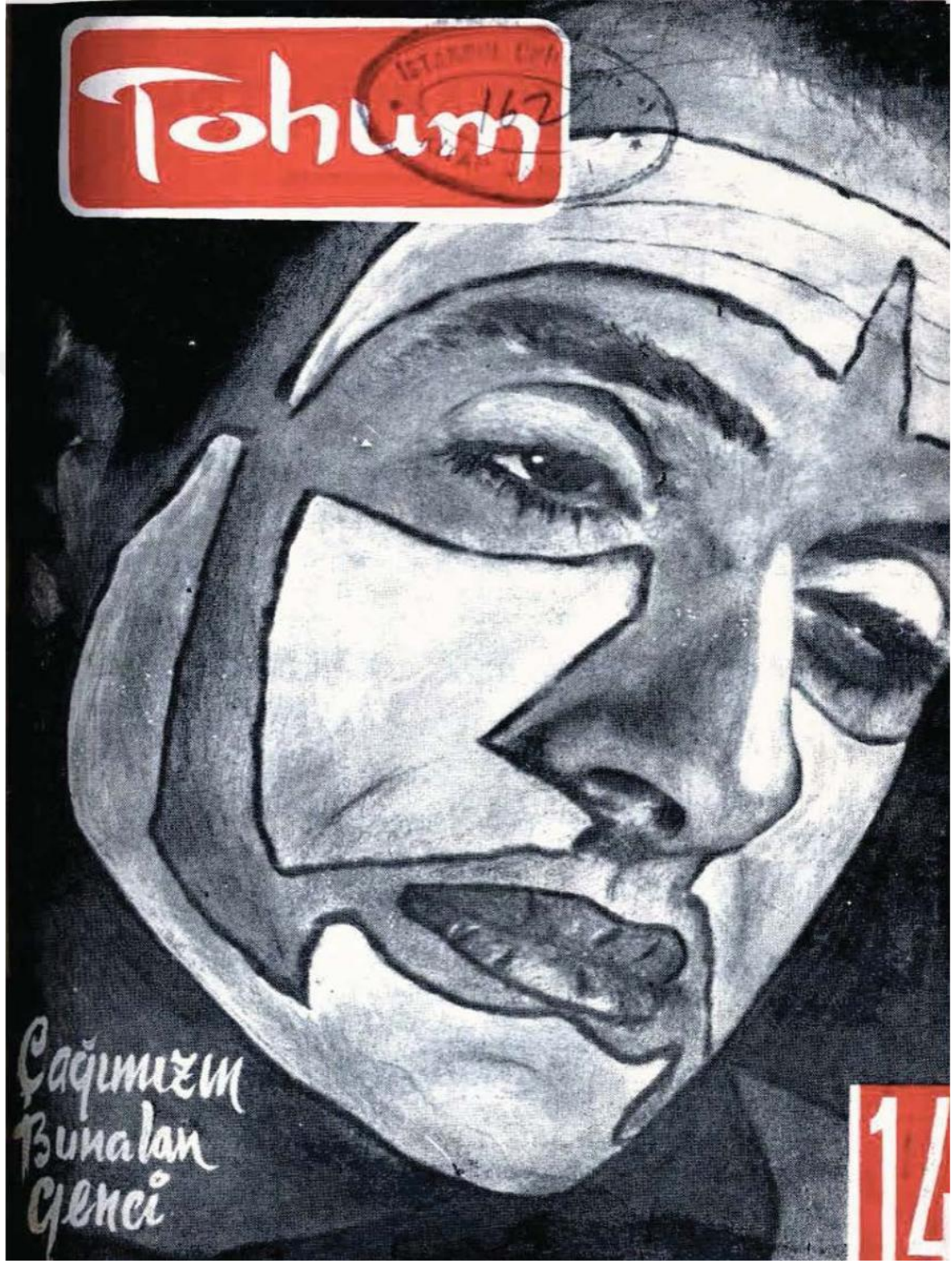
Ek XII: *Pınar* dergisine ait bir kapak örneği

Ek XIII: *Hilal* dergisine ait bir kapak örneği

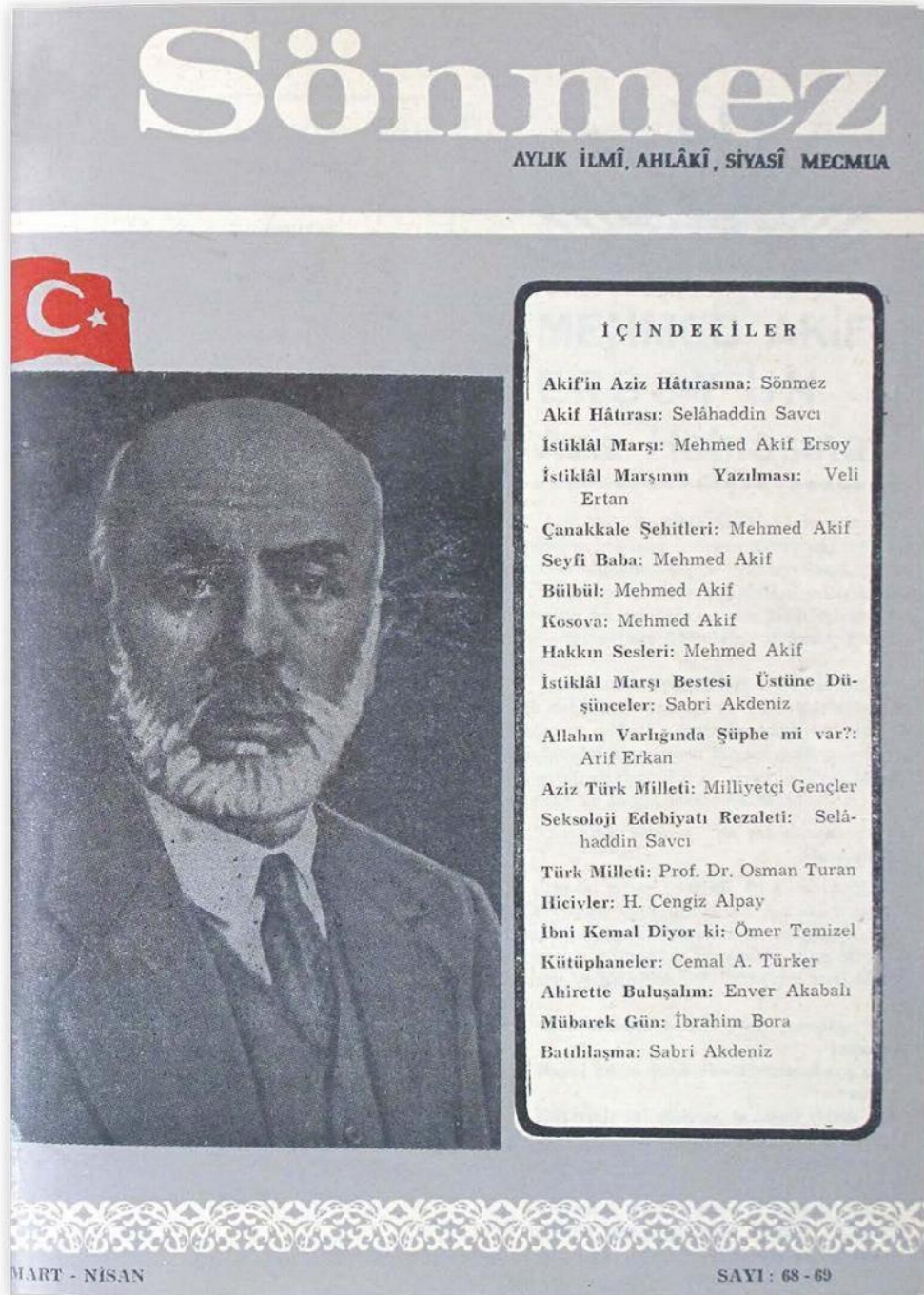
Ek-XIV: *Tohum* dergisine ait bir kapak örneği

Ek-XV: Sebilürreşad dergisine ait bir kapak örneği

Ek-XVI: Sönmez dergisine ait bir kapak örneği

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
 ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
 ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA
 Tarih: 17/06/2021

Tez Başlığı / Konusu: “Türkiye’de İslamcılık Fikrini Dergiler Üzerinden Okumak (1960-1980)”

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 355 sayfalık kısmına ilişkin, 17/06/2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 14 ‘tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı:	Betül Yalçın
Öğrenci No:	N14249716
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı
Programı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Statüsü:	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora

DANIŞMAN ONAYI

Tarih: 07/06/2021

UYGUNDUR.

 Prof. Dr. Yasemin Doğaner

HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE
 DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 17/06/2021

Thesis Title / Topic: "Reading The Idea of Islamism in Turkey Through Magazines (1960-1980)"

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 17/06/2021 for the total of 355 pages including the a) Title Page b) Introduction, c) Main Chapters d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 14 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Ataturk Institute for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname:	Betül Yalçın
Student No:	N14249716
Department:	Main Discipline of Ataturk's Principles and History of Turkish Revolution
Program:	Ataturk's Principles and History of Turkish Revolution
Status:	☐ Masters ☒ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

Date: 17/06/2021

APPROVED.

 Prof. Dr. Yasemin Doğaner

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
 ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
 ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 17/06/2021

Tez Başlığı / Konusu: “Türkiye’de İslamcılık Fikrini Dergiler Üzerinden Okumak (1960-1980)”

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı:	Betül Yalçın
Öğrenci Numarası:	N14249716
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Programı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Statüsü:	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Tarih: 17/06/2021

Prof. Dr. Yasemin Doğaner

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE
DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 17/06/2021

Thesis Title/Topic: "Reading The Idea of Islamism in Turkey Through Magazines (1960-1980)"

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname:	Betül Yalçın
Student No:	N14249716
Department:	Main Discipline of Ataturk's Principles and History of Turkish Revolution
Program:	Ataturk's Principles and History of Turkish Revolution
Status:	☐ Masters ☒ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Date: 17/06/2021

Prof. Dr. Yasemin Doğaner